Скарб
М34

Абдиламит МАТИСАКОВ

Атамды көргөн өлбөсүн...

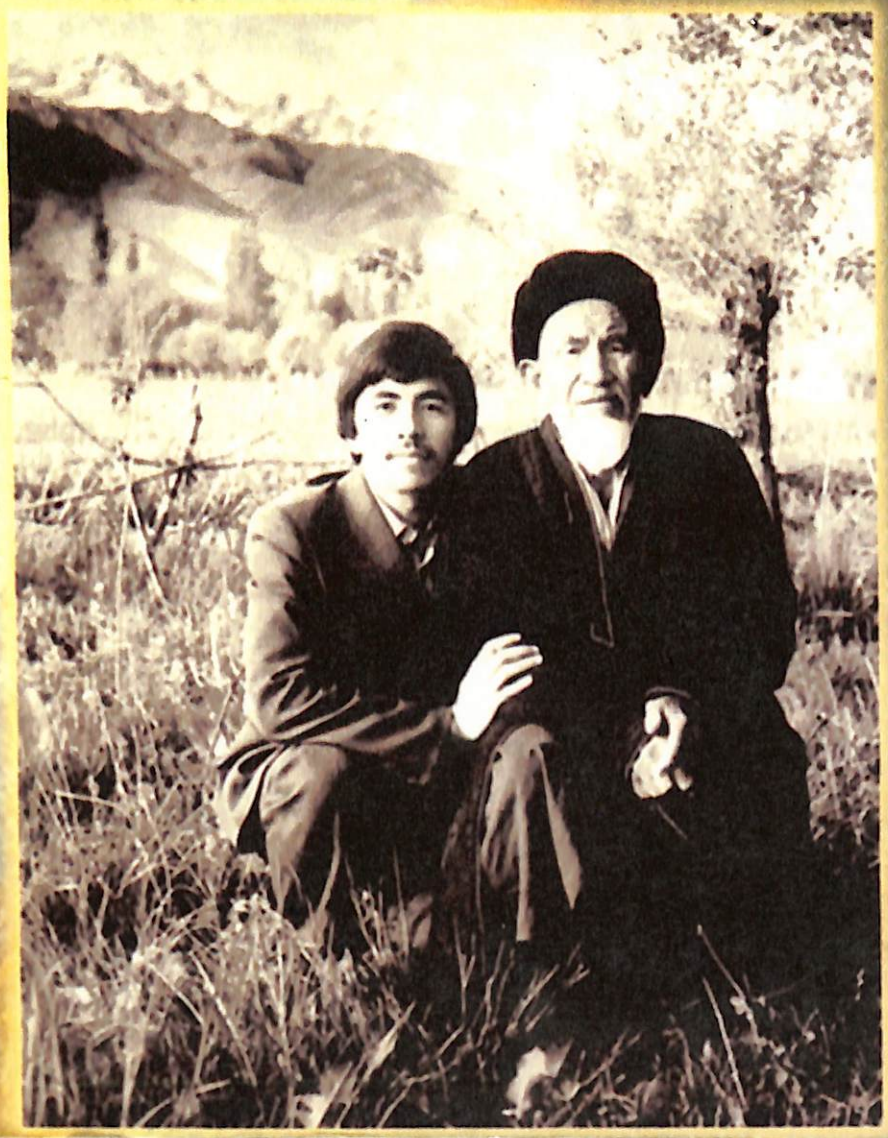

аб.
Скрп
М34

Атамды көргөн өлбөсүн...

(Аңгемелер,
повесть,
публицистикалар)

Бийиктик

Токтогул Сатылганов
атындагы
Ош облустук китепкана
ИНВ № 483755

ББК 84 Ки 7-4
М 35

Матисаков Абдиламит
М 35 Атамды көргөн өлбөсүн...: Аңгемелер, повесть, публицистикалар. – Б.: «Бийиктик», 2004. – 464 б.

ISBN 9967-13-100-4

Таланттуу жазуучу, публицист Абдиламит Матисаковдун «Атамды көргөн өлбөсүн...» аттуу жаңы китебине мезгилдүү басма сөздө жарыяланып, коомчулук арасында кеңири резонанска ээ болгон көпкырдуу публицистикалары, повесть, аңгемелери кирди. Автордун оригиналдуу стили, философиясы, идеяларынын актуалдуулугу окурмандарды ойго салат. Кыска, нуска жазылган турмуштук эсселери кыргыз адабиятында жаңылык катары кабылданды. «Атамды көргөн өлбөсүн...» Матисаковдун прозасын сагынып күткөндөрдүн сүймөнчүктүү китебине айланарынан күмөн кылбайбыз.

ББК 84 Ки 7-4

М 4702300100-04

ISBN 9967-13-100-4

© Матисаков А., 2004

КҮЛҮКТҮН КҮЛҮКТҮГҮН ЖОЛ СЫНАЙТ

Сөз касиети, сөз кудурети деген биздин элибиздин салт-санаасында атам замандан бери ыйык саналган түшүнүктөр. Сөздү табияттан кан-жанына салынган өзгөчө шыгы, улуу турмуштун мейкиндигине ар качан шердентип, ар качан жигердентип турган өнөр шыбагасы бар кишилер кутун учурбай сактайт да, өз деми менен жылытып, улам кийинки урпактарга байыркы дүбүрттүн коштоосу, азыркы омүрдүн туткасы катары кадырлап откөрүп беришет. Буга озубуз рух океаны деп эсептеп, Ала-Тоо чокулары менен Ысык-Көл толкундарындай сыйынып келаткан керемет «Манас» дастаныбыз да күбө.

Бу мезгил дегендин токтоосу болбойт экен, ал ар качан ашыга берет экен. Эмдиги оош-кыйыш дүйнөдө маалымат булагы деген канчалык көбөйсөдү. Мына ошол жалпы адамзаттык ашыгышта сөздү эч бир күнүмдүк дооломторго алмашпас асылдыктай аздектеп, анын рух остүргөн коломтосун талант күчү менен кеңейтип, ошол аркылуу биз жашаган доордун тарыхын жазып жатышкан сөз майданынын жоокерлери – журналисттер, жазуучулар чыныгы урмат-сыйга татыктуу азаматтар экенинде шек жок.

Абдиламит МАТИСАКОВ сөз багуу деген өнөрдү, мындайча айтканда, «жаратылыштын бир адам аркылуу бүткүл адамзатка жиберген белегин» баркынан түшүрбөй, тузунан кемитпей бийик даража менен алып келатканы мени кубандырат. Күлүктүн күлүктүгүн жол сынайт, жигиттин жигиттигин иш сынайт дейт. Кезегинде элибиздин залкар инсаны, ыраматылык Сүймонкул Чокморовдун адамдык жана сурот-

керлик портретин элестүү сөз менен терең ачып берген журналисттик изденүүсү республикабыздын журтчулугу тарабынан абдан жылуу кабыл алынгандыгы эсибизде. Портреттик очерктер, аңгемелер, публицистикалык эскиздер – бул таланттуу калемгер инибиздин өтөлгөлүү эмгегинин жемиштүү үзүрү.

Азыркы улуттук журналистикабызды Абдиламит Матисаковсуз элестетүүгө болбойт. Бул да өзүнчө чоң сыймык. Бир топ жылдардан бери эгемендүү Кыргызстандын жалпы улуттук төл гезити – «Кыргыз Туусуна» башкы редактор-лук кылып, ушул куттуу чыгармачылык өнөрканасында жаш, изденгич журналисттердин «Матисаковдун мектебин» түзүү менен татыктуу атак-абройго жетишип калгандыгы да анын агасы, калемдеши, замандашы болгон биздей улуу муундагыларга мактанычтуу демөөр.

Колукуздардагы жыйнак – Абдиламиттин чыгармачылык жолундагы дагы бир бийиктик, улуттук көркөм сөз, улуттук журналистика майданында оригиналдуу багытка мисал болуучу жаңылык.

Азыр өзүн оңой-олтоң эле журналист-жазуучу санагандар көп. Бирок, андан да, аларды журналист-жазуучу деп аша чаап көкөлөткөндөр көп. Абдиламит Матисаков сөздүн чыныгы маанисиндеги улуттук табылга, улуттук сыймыгыбыз болуп саналат. Эң ар кыл-ар кыл темада чабыттуу ой жүгүртүүсү да, элдин руханий кенчине атуулдук жанкүйөрлүгү да, сөзду зергер сыяктуу кылдаттап ажар-түсүнө чыгара билгендиги да, дарамети чоң сезимтал лирикалуулугу да бул китептин авторунун кайталангыс почерки, өз бетинче ашкан таалал ашуусу бар экенин айгинелейт.

Мекен үчүн күчүңдү бер, элиң үчүн кубанарсың, Абдиламитиним!

Чыңгыз АЙТМАТОВ

Лалван

(Аңгеме)

ПАЛВАН

Аңгеме

Ферганаын базары. Бышыкчылык. Күн жаныбар куйкалайт. Үймөк-үймөк коондордун түбүндө бирден-экиден ныксыраган коончулар отурат. Базарчылардан жол тийбейт. Бир кылы мүрүсү менен сүзүп өтөт. Аркана бурулуп «эй, көзүңүзгө карабайсызбы!» десең, берки мүрүсүндөгү чыптасын[1] өйдө серпип, «көңүлүңүзгө албаң, тага, базарчылык экен...» деп айыбын зарга шылтап күлүп турат.

Коончуларда сүрөтчүнүн жүрөгү бар. Үймөктөрүн тиктеп эле тургуң келет. Тиктетишпейт. Базарчылар мүрүсү менен коюп кетишет. Арга жоктон күлөсүң. «Көзүңүзгө карап жүрбойсүзбү» десең, «өзүңүз орто жолго турбаң да, мурда базарга келген белениз?..» – деп какшыктап, кайра кишини айыпка жыгат. Бара-бара өзүң да мүрү кагыштырганга сазданып, адеп сүзө берсе, өзүң да чыйраксына түшөт экенсин. Тил учуна «базарчылык экен» деген сөз утуру келе калат...

Үймөктөрдүн түбүндө кагаздан «шапке» кийген бирден-экиден коончулар. Бу адамдарда сүрөтчүнүн жүрөгү бар, коондору өткөндөрдү арбап турат. Жездем:

– Каяктын коону?! – дегичекти болбой саратан ысыкта үстүнөн чапанын түшүрбөгөн коончу үйүнө мейман түшконсүп бөжөндөп:

– Мырза чөлдүкү, тага! Бир тилик кесейин! Жегенге пул жок! – деди. Чарабзалы күнгө жарк этет. Колу боорунан түшпой, боюнузду балкыткан бир тиликтин ширесин көзүңүздөн байкап турат.

– Тандайымбы?! – Бөжөндөгөн чал бизден такып турат, тандайдагы ширенин жыргалын көзүбүздөн көрүп турат. Колу

[1] Чыпта – ун салынган кап.

боорунан түшпөйт. Кашы үрпөйүп, жарганаттын эле кош канаты. Көздөрүндө аптаптуу чөл жатат. Закым желген ошол чөлдө, анделек жыттуу кепеде жатып-туруп ширин-ширин аңгемелерди жазгың келет.

– Тандайымбы?! – Колун бооруна алган коончу бизден такып коёт. Жездем колундагы тиликти кабыгына чейин шашпай кемирип, жанындагы челекке таштады. Коончунун эки көзү бизде. Ыйман-ызаатына чыдап туралгыдай эмессиң. Ичим бышып кетти.

– Жезде, балдарга коон алып кетеличи, мазар басып барат, – дедим. Жездең түшкүр ынабайт.

– Бу ысыкта өзүбүздү зорго көтөрүп жүрөбүз. Ноокат, ооу, каякта жатат. Олор коон жебесе кысыр калбайт, – деп алдыма түшүп жөнөп берди. Бөжөндөгөн чалдын колу боорунан түшүп кетти. Жарганаттын канаты үмүттүү көздөрүн жаап калды. Коончу «ыктыяр өзүнөрдө» дегенсип, чарабзалын аарылар үймөлөктөшкөн, жана бизге ак пейилден кесип берген жарты коонго сайды да, сөзүбүздү укпаса да алыстан бизге баам ташлап, чай ууртаган шеригине басты.

Коон базардан килем базарга өтүп баратып, «албагандан кийин кесилген коонду эмнеге жедик десең» деп өзүмчө эле убаймамын.

– Базар бүткөн жерден базар башталат, – деп калды жездем. Мактаганды билет, келип-кетип жүрчү базарын мактап койду. Жоон-жоон бака теректерге тартылган аркандарда түркүн түс, көңүл азгырган килемдер илинип, арасы узун-узун кеткен көчө. «Көчөлөрдө» жөөлөшкөн эл, көздөрү алма терген базарчылар. Бири-бирин мүрүсү менен коюп кетсе, кечирим сураштын ордуна бири-бирин карап, күлүп коюшат экен.

– Кайтсак кантет, – дедим жездемдин аркасынан. Антпесе килемдерге арбалып кете бере турган. Коончунун күнгө жарк эткен чарабзалын эстеп, тилим кычышты. «Мин көргөнүңүз менен бир килем да албайбыз» деп айтып жибере жаздайм...

– Чарчадыңбы? Базар көрөм дейсиң дагы, мазан жок да? Ушундай болот, базарды чыдаган көрөт. Болобу шо жакта ушундай базарлар?.. – Жездем жон сүйлөбөйт, тийишип сүйлөйт. Өзү алыскы бир Кожокелдинин боз адырын башпааналайт дагы, каяктагы бир Ферганаңы өзүнүкү кыла коёт.

«Өзүмчүлдүгүнөн баккан малын бирөөгө тарттырып ийди» дешип жүрбөйбү. Айтса-айтпаса ошондой эле экен. Өмөр суу мурун экөө күздө (андан бери эки жыл өтүп кетти) кыштоо талашып, кыжындашат. Өмөр суу мурун дагы кыйтыр. Малын жайлоодон эрте аптүшөт дагы жылда жездем бечара отурчу Көмөшчүнүн жылгасын ээлеп алат. «Бу чоң атандан калган кашар эмес, мен дагы сага окшоп өкмөттүн малы деп жүрөм. Арызынды көтөрүп, маа демектен райкомго барбайсыңбы!» дейт экөөнү зорго ажыраштырган койчулардын көзүнчө. «Сен дагы жарым жыл, бир жыл чыла кечип тамчы өткөн кашарда отуруп көрчү» деп жездемдин аркасынан какшыктап калат. «Өзүмдүн кыштоомду бергиле, бербейчү болсоңор, малынарды алгыла» деп күүлөнгөн жездем райкомдун эшигин сүзот. Аягы эмне болду? Өмөр суу мурун жездемдин кыштоосунда жылуу жумшак кыштан чыкты. А жездемдин коюн онду жаңы бүтүп, мака суучу болуп иштеген жигит жан деп алды да, сарайды тукумдай кылып ондотуп, жубайы экөө малды кабак-кашым дебей багып чыгышты. Азыр жездем совхоздун көзүн карайт. «Зап гана болду, чала дагы, өзүнөн башканы мал бага албайка чыгарып салган» деп бир жактан эжем чымчыйт. Жайы-күзү иш кылымыш болот, колуна анча-мынча айлык тиет, ошого шүгүр дейт. Кыш ичи кудайдын бекерчиси. Бийил он түп алмасы башын жегендей болду. Өгүнү пастан[1] жеңил машина минген эки-үч адам келиптир. «Сатсаң алманды күүжүм сат, түбү менен баалап алабыз» дешип аяк-быягынан тоорушат. Жездем да бош келбейт. Малды откоргондон бери баягы марттыгы калып, колу карыша баштаган. «Масилатташчү адамым бар, баары эле силер айткандай боло бербейт, бир апта өткөзүп келесиңер» дейт. Масилеттешчү адамы – быкынында жашаган Сатар алма пуруш. Башына жүн чыккандан бери алма сатып күн көрүп келатат. Билбегени жок. Айтар замат «оо, сага келген – журт куруткан алып сатарлардын озү экен. Келишээри менен мени чакырт, сооданды бир жаңсыл кылып берем. Кийин дагы алмам арзан кетиптир деп башынды муштап жүрбө!» дейт.

Ферганага түшөөрү менен «алма кандай пул болуп атканын өз көзүм менен көрөм» деп алма саткандарды бир чекеден

[1] П а с – Фергана тарапты ошентип коюшат.

кыдырганы да ошондон. «Паста алма пул экен го, быйыл алма жок турбайбы» деп алма базардан гандайын такылдатып чыкты. Ошондо көзү ойноктогон жездемди көргөндөргө «бу адам эки-үч жыл мурда кой багып, тоодон түшпөгөн неме эле» десем, эч кимиси ишенбес эле...

– Аяк талыды. Алчу нерсе жок болсо, эрте күндү кеч кылбай кайтсак болот эле, – дедим. Жездем жүдөгөн түрүмө карап, ишенди окшойт.

– Курсак да ачты, – деп өзү да кошула кетти. – Жүр, сага бир лагман апперейин. Өмүрүндө андай лагман ичкен эмессиң.

Ээрчишип быкылдаган базарды жиреп жөнөдүк. Жездем алыстап кетти. Эч кимге урунбай аскадан жол таап өйдөлөгөн мергендей кете берди. Көпчүлүккө кыпчылып, канча ынтылсам дагы арышым арбыбайт. Жүдөп-какап баратып эжемдин аманатын эстепмин. «Той-пойго барсам, үстүмө салар түзүгүрөөк койногум жок. Жездең бир көр соода, жанында жүрүп көйнөк тандаш. Ушуга чейин көйнөккө жалчыбадым» дегенин ушу тыгында кетпаратып эстегенимди кара.

– Жезде! О токтоң! – «Жезде» дегенди мурда-кийин укпагандар бар экен, мени аңкайып карап калышат. Кол булгаганымды көрүп жездем токтоду. Жанына жете электе:

– Ишти кам кылган турбайбызбы. Бу эжемдин аманаты эстен чыгыптыр го, – дедим. Экообүз суунун ортосуна токтоп калган дүмүрдой, а көпчүлүк бизге келгенде экиге бөлүнүп, эки жагыбыздан агылып жатты.

– Ээ, чаки иш боптур. Ону убагында эстетпепсин да. Пулду түготкондо... Канттик эми. Көйнөк аппарбасак, онуң киргизбейт, уруш чыгарат...

Жездем бечара болгон акчасын кыздарынын (төрт баласы бар, тортоо тең кыз) аны-мунусуна жумшап, чөнтөгүндө майда-чүйдө каражатка себелейм деген пулу жүргөн. Лагманга да көңүлү тартпай калды.

– Ого көп кыжалат болбоң, эжем күсөгөн көйнөктөн Фрунзеде бардыр. Келишкенинен алып, каттагандардан берип жиберем, – дедим. Жездем ооз учунда: «Сен, студент, окуганды бил, койнок издешти коюп» деди. Үндөбөй калемпирге ооз

куйкалатып, тердеп-тепчип лагман ичтик да, кетиштин кабымын көрүп, автовокзалга жөнөдүк.

Паркка салып, көлөкөлөп кетпаратканбыз. Кыбыла жактан керней, чилдирмандын үнү чыкты жарышып. Жездем элеттеп «ээ, палвандар таш көтөрөт экен, кичине тамаша кылбайлыбы» деди. Лагман ичип чыккандан быякка ооз ачкан эмес. «Көйнөктүн кайгайы кичине унутулаар» деген ойдо баш ийкедим. Жолдон паркка бурулдук.

Үй ордундай жерди эл шакек кылып, ороп алган экен. Керней, чилдирман шаңкыган сайын шакек жооноюп, кеңейип баратты. Как асфальтка жаман-жуман кийиз таштап коюшуптур. Үстүндө алты таш тизилип турат. Чырымталы чыга элек, кара каш бала таштардын жанында колу шалкылдап адеп чилдирман какса, анын жанында ала топусу менен тармал чачын бастырган узун жигит жаагын табарсык кылып парсайтып, керней үйлөйт. Дүпүлдөгөн шаң кыя өткөзбөй, адамдарды жолунан азгырып, бери сүйрөйт.

– Палваныңыз ташын о кечирээк, көлөкө түшкөндө көтөрөт, – дедим. Кете бербейлиби жолдон калбай дегенсип айттым.

– Ферганага бир келипсин, палван көрүп кет, кетиштин ташпишин тартпа. Такси турат го. Кызыл-Кыяга жетсек, анан аягы...

Кулактын парсылдагын жарган керней, чилдирмандын доошу басылганда көпчүлүктүн кобур-собурун, дүпүлдөккө жутулган турмуштун көндүм күүсүн эшиттик. Картан теректин түбүндө турган ак «Волгадан» көк кыжымдан шым кийген, сары кайыш өтүкчөн, ийини бир кулач адам чыкты. Бел курчоосунан өйдө жылаңач. Көпчүлүк жарылып, ортолукка жол түштү.

– Ярмат палван! Уштаптагы зор палван! – Чачын устарага кырдырып, буркуратып атыр себинген, алды ачык жегде кийген адам сурабаса деле жездеме билгенин айтып турду.

– Таза жетилген экен, – деди жездем дагы.

– Кардын караң, кардын. Күчтүн баары ошерде.

Кайдан чыкты, турган эл да байкабай калды, бети-башын боёп, пайчасы кыска шым, ала-була көйнөк кийген жарчы колундагы микрофонго үйлөп-үйлөп, палванды айланып басып жүрдү.

– Жанажан азиз атажандар, жанжигар ана-карындаштар, кичкинтай-козучактар, – деди жарчы, палван таштардын четине, кийизге малдаш куруп отургандан кийин. – Бүгүн Ферганага шаарына оюн көрсөтүп, сиздердин көңүл-сазданарды кушбак кылмакка Кува-Сайлык Ярмат палван келип отурат. Тамашабандар, Ярмат палвандын атын эшиткен бир марта көрсөм, өнөрүнө бир марта тамаша кылсам, шапак урсам деп тилек кылган бурадарлар араңыздарда кыйла. Аягы Ош, быягы Ташкентке жете дуван бузуп, журт дубасын алган, таш көтөргөн палван сиздерде бүгүн мехман, – деди. Жарыяны былк этпей уккан эл, эми качан оюн көрөбүз деп ичи бышып турган эл толкуп берди. Палван өзү тууралуу жайкама сөздү уга берип, бышты кулак болуп бүткөнбү, жарчынын сөзүн чымын чакканчалык көрбөй чынжырга байланган таштарды тиктеп мелтирейт. Мага ал ээн жерде калып кетип, алды-аркасын коркунуч тооруп, жырткыч эми каягынан качырып чыгарын болжогондой сак турду. Эл көбөйгөн сайын шакек куушурулуп, отургандардын үстүнө ийилип турду.

– Ярмат палван! – деп чакырды жарчы микрофондон.

– Лаппай! – деди палван кош көңүл. Жарчы чакырганда ал дайыма ушинтип жооп кайтарышы керек окшойт.

– Кана эмесе, тамашабандарга оюнду баштап берин!

– Хоп, яаным менен! – Палван таштарды чынжырдан бошотуп, оз-өзүнчө бөлүп койду да, жарчынын оозунан дагы кеп күтүп калды. Микрофон күлдүрөдү.

– Ярмат палван!

– Лаппай!

– Кандай оюн көрсөтөсүз, тамашабандарга айтып турун. – Жарчы палванды көз көрүнө баштап алды. Бечара жаны эле «шунаки, азыр бу таштарды...» деп келатканда кебин кайта чолуп кетти.

– Кечирин бизди, палван! Кечирип коюн, таштар канча килалык – шу көпчүлүккө кулагдар кылып, битта шардана айтарсыз!

– Алдымдагы таштар күүжүм бир кыл, 32 килалик. Бир-тадан көйкөлөтүп ыргытам дагы, түшүп келатканда ушап калам, кайра ыргытам, кайра ушайм...

– Баракелде, палван, баракелде! Кана тамашабан көрүүчүлөр, битта шапак уруп коёлу! – Микрофонду ээрчип, палвандын өнөрүнөн али бейкабар турган эл дүркүротуп кол чапты. Керней, чилдирман дүпүлдөп, палван төрт ташты бир-бирден ыргытып, түшүп келатканда сабынан кармап калып жатты. Таштарды ыргытып болуп, көкүрөгү менен дем алып, чекетерин сүртүп атып, жарчынын көзүн карайт.

– Палван! – деди жарчы.

– Лаппай! – Палван жарчыдан көзүн албайт. Жарчы палванды карабайт, көпчүлүктү карайт.

– Сиз мына, он тогуз жылдан быякка таш которосуз. Корбөгөн элиниз, баспаган жериниз калбады. Бүгүн минтип, насипти каран, ферганалыктарга оюн көрсөтүп отурасыз. Сизден бита ынтымаз энди, жанажан атажандарга деп, жанжигар анакарындаштарга деп, кичкинтай-козучактарга деп эң кыйын деген өнөрүңүздү көрсөтүн. Кана, тамашабандар, битта шапак... – Чон-кичине кол чапты. Керней, чилдирман коштоду. Палвандын кыймылы бошошуп, дагы бир нерсе күткондой. Бироо бир нерсе айткандай керней менен чилдирман дагы лып басылды.

– Ярмат палван! – Жарчынын көзү элдин арасынан бироону издейт, саартан бери эле издейт...

– Лаппай! – деди палван энкейип таштарды бир жерге үйүп жатып.

– Азыр жүда кыйын өнөрдүн бирин көрсөтөм дединиз! Оюндун кумары менен кичкинтай козучактар алдыга жылып кирип келишти. Палвандын колунан таш ыргыса, бироо-жарымына тийип кетпесин, кийин-кийин жылышып...

Эл копшолуп шакек кеңейди. Алдыда турган жездем сүрүлүп, жаныма келип калды. Анчыча бизди жандай «Пошпош! Жол бергиле, кары адам кетпартат, козу көр адам кетпартат, жол бергиле!» деген чыканактай баланын дирилдеген үнү көпчүлүктү тең бөлүп, аркасынан бай түп жангактай болуп далдайган чал адамдардын ийин-мүрүсүнөн карман, кулунчагы салган жолдон чыгып кетпесем деп майда арымдап келет.

Төбөсү көпчүлүктөн бир карыш чыгып жүрөт. Ийининде куржуну бар. Алдыга өтүп кетишти. Ого чейин буларды жарчы да көргөн окшойт, микрофондон «аксакалга жай бергиле, кана, кана, жылышкыла!» деп калды. Чал туура кылды, ийининдеги куржунду алып, эки бүктөп көчүгүнө басты дагы, жарчынын ызааты кылып ортолукка баш ийкеди. Элдин уу-дуусунан оюндун кызыгын туюп, кол чабылганда кол чаап, кез-кез тике турган баланын пайчасынан тартса, ал энкеет да, чалдын кулагына бир нерсе дейт.

– Ярмат палван!

– Лаппай!

– Шу азыр дагы жүда зор өнөр көрсөткөнү турасыз. Бир жагы тобокелчилик. Таш оюндун бу сапаркы номуру канака? Бир ооз...

– Хоп, жаным менен! Таштарды көрүп турасыздар, бир-бирден кылып тизип койдум!..

– Аны көрүп турабыз. Сөздү көбөйтпөй таш көтөрүң! Ферганадан алыс кетчүүлөр бар бу жерде! – деди көпчүлүктүн арасынан бироо.

– Палван көп сүйлөбөйт, таш көтөрөт! – деди дагы бир жоон үн.

Жарчы да, палван да укпамыш болуп, иштерин кыла берди.

– Мынаке, таштарды тизип болдум, Бахтяр ака! Бир даанасы 32 кила! – Палван таштарга кол жансады. – Ар бирине кур байлайм дагы, тишим менен биринен кийин бирин чап таманга ыргытам!

– Бали, палван, бали! Кана тамашабандар, шапак уралы!

Эл карап турбады. Бир адамдай кол чапты. Ярмат палван кайыш курун бир илмекке жылдырып, белин бууду да, өзү айткандай тишине салып, таштарды бир чекеден ыргытып чыкты. Тургандар микрофонду күтпөй эле кол чаап жиберди.

– Бали, кем болбо, атуулу! – Жарчы аны колунан жетелеп, шакекти бир айлантып чыкты. Ярмат палван кийиздин чекесине малдаш куруп, бая «Волгадан» түшкөндө өзү менен ала келген термустан чай куюп ичип отурду. Жарчынын доошу мунайым угулду.

– Ярмат палван!

– Кулагым сизде, Бахтяр ака!

– Бүгүн сиз Кува-Сай жактан ушу ферганалык агаиндар деп, шулардын көңүлүн бир жашандатайын деп, тамашага маарек кылайын деп элирип, сүйүнүп келдиңиз. Тамашаңызга, күчүңүзгө, чапчан оюнуңузга шапак чаап, жанажан атажандар, шу балажан дагы нечен-нечен журт кашында туруп, таш көтөрсүн, жана дагы көп-көп жылдар калк көңүлүн курсантчылыкка бөлөсүн деп дубасын берип атышат. Палван!

Сөз арасында шеригин утуру чакырып турбаса, кебинен адашып калат окшойт деп калдым.

– Палван!

– Лаппай! – деп коюп палван да жон отурган жок, пиала аркасынан пиала бошотуп отурду.

– Шу отургандардын ичинде «кыдырган элинин кимине болбосун бу палвандын ыйманы оттон ысык учурасын, билектен күчү, башынан ооматы кетпесин» деген кыянатсыз, асил ниет адамдар болсо, уул көрсөм уултайым ушу Ярмат палван дай таш көтөргөн, журт лапазинде жүргон атуулу болсун деп тилек кылган ана-эже, карындаштар болсо, жана таш көтөбөсөк да элдин камын эстен чыгарбай, намыс үчүн керекке жараган Ярмат палвандай ала коодон, көңүлүндө жакшылыгынан бөлөк кири жок азамат болсок деген кырчын тал жигиттер болсо жанынардан шу палванга деп, битта сом, экита сом атасаңыздар!..

– Ярмат палван!

– Эшитип атам, Бахтяр ака! – деп ал ордунан турду.

– Мынабы пакырды карман дагы, мени эргешип басын, тамашабандарды бир тегеренип чыгалы! – Жарчы палванга жапжаңы, али суу куюла элек челекти карматты.

– Агаин-туугандар, палвандын зыйнаты, көңүлүңүздөрдөн чыкканы, битта сом болобу, экита сом болобу, аз дебейбиз, көп дебейбиз. Көңүлдөн чыкканы... Палван үчүн!

Жарчынын оозу-оозуна тийбейт. Аркасында микрофондун узун түйүнү кара чаар жылан болуп чубалжыйт. Палван аны ээрчип, экөө жарым саатча пул чогултушту. Садагасы кетейин көпчүлүк, тилеги таза көпчүлүк жанынан сууруганын палвандын чакасына кыйылбай таштай берди. Ата небересине, эне-лер баласына, кош бойлуу келин курсагын тепкен наристесине атап, илгери үмүт менен пул таштайт...

Экөө ортодогу таштарга кайтып келишти... Таштар менен бир катарда бети кара чарчы менен жабылган челек турду... Палван таштарын шашпай тизип, ага узун темир өткөздү. Эки учуна чынжыр бекитип, мойнуна илди. Ден бойду дүүлүктүргөн керней, чилдирманди көрүп ал!

– Палван!

Жаагы талбаган жарчы экен, «палван» деп эле турат.

– Лаппай!

– Шу төрт ташты бириктирдиңиз. Мойнунузда азыр нечи салмак бар, шардана айтып туруң!

– Жүз жыйырма сегиз кила моюнда!

– Баракелде, кантип көтөрөсүз!

– Мойнума салган боюнча тамашабандардын алды менен тегеренем!

– Бали! Кана, карнайчи, чилдирманчи!

Палван бакандап суу көтөргөнсүп, темир желкесин ийип, отурган элди бойлоп дикилдеп басты.

Ошондон кийин, палван желкесиндеги салмакты таштагандан кийин, термусунан чайын ичип отурганда, жарчы дагы «палван!» деп чакырарда кызык иш болду. Баягы жаныбыздагы балага жетелетип откон чал ордунан туруп алды.

– Оо туугандар! – деди жер тиктеген калыбында, – шу тургандардын ичинде таш көтөрүп, эл алдында күч-кубатын сынап көрчү азаматтар бар бекен?! Болсо, чыксын, палван дем алгыча, тамаша кылалы! – Көр чалдын бу жоругун ким күтүптүр. Анын далдайган зор сөөлөтүнө көз токтоткон элди аралап, шыбын-шыбын соз жүгүрдү. Башын устара менен кырдырган баягы киши жанындагы оюнду бут учуна тура калып караган, карды салындаган, агала сакалчанга бурулду.

– Мунун баягы Тоо-Моюндук Сурман палван экен! – Өзү тапканына озү сүйүнүп, чала-була кыйкырып ийди.

– Ой тоббо, ошо. Көзүнүз көз экен, тим эле ыргыта таанышсыз, – деди карды салындаган агала сакал бут учуна тура

калып. – Көзүнөн айрылган экен бечара, болбосо баягысын-дай эле...

– Оо-уу, муну королегибизге канча болду! Жакшы карып-тыр...

– Кырк бешинде Сырдарыялык Идаят палвандын белин үзө чапкан Сурман жамбашчыл ушу да.

– Өзү! – деп атырды буркуратып себинген киши башын ийкендетти.

Сурман палвандын кеби копчулукту толкутту, бирок, «кана, которсок которуп королучу» деген бироо-жарым сууруп чыкпады. Палван сүрүн, палван савлатин, илгери алыш-канын эки-үч силкип боюн жерден бошотуп, так которуп жам-башка салган адамды карыялар таанып турду. Сурман жам-башчыл үндобой тегерекке сүкүт салып, кулак түрот. Жарчы шашып калды.

– Атажан, биздин маалда таш которгон пенде кемде-кем. Бироо-жарымдын намыс-арына тийип алсак, белин кокустатып албасын, оюндан от чыгат... Ярмат палвандын оноруно кайтып тамаша кылалы. Кана, палван, ойдо тур! Керней, чилдирман!

Сурман палван колун ойдо которду. Копчулукко жүз бур-бады, ортону тиктеген калыбында:

– Илгери шундай жерлерде, калын журттун козунчо не бир азаматтар биринен-бири талашып таш которчу эле... Эч ким чыкпаса, карууну биз сынап королучу, – десе болобу. Ба-ягы чымчыктай бала колтугунда жүрот.

– Быякка жүрүп, таштар бу жерде тизилип турат! – деп, тартынганды билбеген бала экен, атасын таштарга жетеледи. Күлкү чыкты. Тааныбагандар, кобунчо жаштар шарактанып күлүп жатышты.

– Кор адам турбайбы, таштын алдында калып олот экен!

– Баласын жетелеп кетсенер, таш тоголонсо!..

– Мээси жок бейм бул чалдын...

– Ташка жолотпогулачы! Бир нерсе болсо догуна каласы-нар!

Сурман палванды тааныгандар үндобой турушту. Чал эн-кейип, четки ташты кармады да, «оп-па!» деп белине чейин апкелип, ойдо которгонго дарман-кубаты жетпедиби, же на-

мыс-ары козголдубу, же бир нерсени туйдубу (же бир нерсени көрдүбү!..) ташты күрс эткизип таштап жиберди. Жакын отур-ган келин-кесектер «ой, бу жинди экен!» деп тура качышты. Көпчүлүк кыраан-каткы түштү. Көпчүлүк менен чатагы жок, чал баласын чакырды.

– Кадыржан!

– Басынчы, ата, кетели бу жерден! Сизди маскалдап күлүп атышат. – Намыстанган бала чалдын колунан тартты.

– Кетебиз, балам. Биз калбайбыз бу жерге! А тургандар бизге күлгөнүн коюп, мурда оздорүно күлүшсүн. Андан көрү, тургандарга айт. Кыйкырып туруп айт, уулум! Таштар отуз эки килалик эмес, он алты килалик экен!

Чочуп кетти бала. Коркуп кетти, жалганды билбеген на-ристе.

– Бизди алдашыптырбы!? – деп кулуну кыйкырып ийди.

– Кыйкыр, элдин сообуна каласың. Бекерден-бекер алда-нып тура бербесин! Кыйкыр.

Кадыржан ортого жүгүрдү.

– Булар палван эмес, эптеп пул тапкан көз боёмо... – Бала созүн түгото албады, бала созүнүн аягына чыкпады, баланын кирсиз кокүрогүн копчулук коро албады, атаганат... Анын үнүн керней менен чилдирман басып кетти...

Кува-Сайлык Ярмат палван талтайып, жанарааkта эле Сурман палван салмактаган ташты он колу менен ыргытат да, сол колу менен карман, онор көрсөтө берди...

Сурман палванды элден мурда тааныган, башын устара менен кырдырган адам баш чайкады. «Мынаны карап, козүбүз соо туруп биз корбогондү көзү кор адам туюп, айтып берип турса, барып-барып пенде баласы эмне болор экенбиз ..» – деп айтты да, шакекти бузуп чыгып кетти. Бут учуна тура калын оюнга тамаша кылган кара сакалчан да жонодү арка-сынан. Карасам, жездемдин да палванды коройүн деген көзү жок. «Кетели» деп калыптыр. «Пулдан айлангыр, колуна дагы беш сом карматам. Ысак жаанимдин баласын ойлоп, ушун-дай палван ... деп бербедим беле, башы-козубүзго садага...» деди жездем.

Токтогул Сатылганов атындагы Ош облустук китепкана ИНВ № 483755

О кыйла узап кетсек дагы жарчынын үнү бизди кууп жетип алат.

– Ярмат палван!

– «Лаппай» деген палвандын эрикме, көңүл кош доошун уга албадык. Анын ордуна керней менен чилдирмандин үнү чыкты...

Автовокзалга кетпаратып, баягы колун боорунан түшүрбөгөн коончуну эстедим. Чөл көрүнгөн мунайым көздөрүн, «жегенге пул жок, тага!» деп өткөн-кеткенге коон кескен курч чарабзалын эстедим дагы:

– Балдар жол карашат, жезде. Коон ала кетеличи, өзүм эле көтөрөм, – дедим. Бу сапар жездем жок дебеди.

Коончуларда сүрөтчүнүн жүрөгү бар... Үймөктөрү өзүнө арбап турат...

Апамдын жаркын элесине

ТАНДЫР

(Аңгеме)

ТАНДЫР

Аңгеме

Апамды көргөнү алыстан ат арытып келген тууган-туушкандарыбыздын да, айыл адамдарынын да аягы үйүбүздөн узакка үзүлбөдү...

Апам бак ичиндеги сөрүдө. Астында калың төшөлгөн жумшак төшөк. Көргөнү келгендер менен баш ийкеше, жылуу учурашат. Жакшы элесиңби? Өткөндөгүгө караганда саал оңуң да түзүк, догдурдун колунда көп болдуң да. Берген дарылары деги жага турганбы? Дарт дабасын ошолор билчү эле, эмне дешет?..

Апамдын көңүлү айнып, жаны сыздап жатканын туюп атышкандай, жүздөрүндө кейиштин изи калып, узаткан сурообу аяр, ары жумшак. Тегеректей олтуруша калып, оозунан лору кеп чыкса илип алышып, баш ийкей коштоп олтургандарга апам жай гана:

– Жакшымын, – деп жооп кайтарат.

Ушул тапта түн уйкусун кыйнап, кокой эзген кыцкысы пастай, жүзүнө аёо карек тигишкен аялдарга жай айткан, шыбыр айткан жалгыз сөзү чын эле айыгып келаткандай жышаан туйгузуп, жүрөгүмө сүйүнчү кабарын берчү. Анан бүткүл жан-кубатына, дарманына салып, жанында бүйрө тартып олтургандардын үй ичи, бала-чакасынан өйдө тегиз сурамжылап чыгат.

Адатынча биздин үйдүн босогосун аттап, башбага калган катын-калачтын алдына ой-боюна койбой, тапкан-ташыганын жайнатканга маш апам, эми ал-жайын суран келгендерге чай суна албаган абалына ариеттене калгандай жүзүндө кыжалат.

Келгендер узакка олтурушпайт. Шашып турушат. Сөрү алдына чечишкен кепичине эңкейе ары-бери чуркап жүргөн бизге, үй-турагыбызга аёо карек кадап, бут учтарына кепичин илишкен соң, апама дагы келип турушарын, «тагдыр жазганын көрөрүн» көп эле балдарды коркутуп, ташпишке салбоосун муңайыңкы өтүнүп чыгышат. Кай бири жаныбызга токтой калып, апабыздын кеселинен куландан соо айыгарын, келин жумшап, ал тургай небере көргон ырыстуу байбиче болорун сүйкүм божурап мээримдүү.

Турмуштун сансыз калбаасы аларды тымызын алыксыта оз окумүно моюн сундуруп, эмелеки бейтап адамдын көнүл кушун көколоткон жароокер создөрүн көкүрөкторүнөн шыр түшүрүп ийишкендей, биздикинен түз эле тамеки талаасына, бири дүконго, дагы бири той камылгасын көрүп, туугандарыныкына жол алышат.

Курчу кайта түшкон көздөрү алардын ээрчише баскан караандарын тээ озү суу которуп кайтчу чон арыкка чейин кусалуу карашта узатып, ылдый бурумдан көрүнбой калганда гана оор улутуна артындагы жаздыкка кыйшаят апам. Тынчтык саамга созулбай, үшкүрүк сонунан дене сайгылаштырган кыцкыстын үзүгү тээ түпкүрдон сызылып чыгат.

Ушундан уламбы, апамды жалгызсыратпай, дагы кимдир бироонүн кирип келишин корсок, сай-соогүбүзгө баткан онтоосун басып, «шүгүр, жакшымын» деген созүн дагы уксак деген умут үйдогү ар бирибиздин ниетибизде турчу. Биз күткон ошол адам узакка кечикчү.

Үйгө кишилер түшө калганда, кепке созсүз атам аралашат. Үнүндө кейиштин залдары сезилип турса да, созүнүн башаягы сабырдуу:

– Оорун түшкүрдүн карыгабы, жашкабы жүзүн ары кылсын. Кызыл жүгүрүктү капарга албай жүрүп, отүштүрүп ийди... Догдурга көрүнбой анан, туура беш ай замдап дарылашты го. Дарт отүшүп кетсе, дарынын деле жардам-пайдасы аз окшойт, эми минтип адам болору арасат...

Кээде ылгабай чыгарган созүно, киши кеткенден кийин карындашымдын кейигенин айт:

– Кебинизди таап сүйлосонуз, ата. Бекер айтыпсыз, апам айыгат эле.

Ал тургай апамды көргөнү келгендердин жумшак сөз-дөрүнө көкүрөгү толуп кетчү Каныштын ушул тапта карегин жаш чаят. Атам осолдой түшүп, түшүрүп ийген сөзүн кайра алмакка:

– Сенин ыкыбалың болсо, апаң сакайбай анан. Пендеси түшкүр, жаманчылыгын дайыма ала жүрбөсө, кызым... Көп кейий бербегиле, бешенеңерге не жазганын кайдан билесиңер. Ырыскысы түгөнбөсө, эненер дагы көп жыл жашап берер, – деди.

Шашпай ордунан турмакка обдула берип, апама энкейе калат. Бир калыпта чыккан демин дабагердей тыңшай калат:

– Анар, Анар дейм, ач көзүңдү, беймаалда көп жата бербей, туруп ары-бери бассан. Бүткон баданың[1] да кыймылдабай бир жолу куурап бүткөндүр, аа... – Акыркы сөзү ылаажысы түгөнгөндөй какшап чыгат.

Апамдын өзү туруп баса албасын билсе да, коңулүбүздү көтөрмөккөбү, атам айткан сөзүнүн аягын күтпөй малкана жакка басат. Айтылгандарды кулагы чалдыбы же жокпу, апам үндөбөйт. Инир кирген сайын ал жаткан сөрү күңүрттонүп, дайыма көзгө ажайып көрүнчү бак суз, апамдын алсыз денесин оп тартып кетчүдөй сүрдүү. Карындашым экөөлой ойдо тургузабыз.

– Акырын, балдарым, – дейт шыбыр үнү, – козгобой кичине коё турсанар болот эле. – Кош кабатталган коздорүн ирмегилеп, бизге алмак-салмак тигилет. – Аа, кеч кирип калды беле?.. Чочудубу десең такыр окшобойт. Узак деле уктагандай болгон жок. Колтугунан аяр сүйөп, сорудон түшүробүз. Женеңил. Ичке, арык манжалары жумшак. Алаканы күзгү жалыбыраактай шуудурап, жылуулугу аз.

Эки колтугунан жөлөй, пешайванга[2] аста басабыз.

– Токтогулачы, кагылайындар, демигип турам...

Энтиккен үнүнөн токтой калабыз. Мага жолоно түшүп, ээрдин бекем кымтый (тиштенип алды окшойт) бир тиктеген жеринен көз албайт.

Апамдын жолу кыскарды. Бак ичинен үйдүн астанасына чейинки аралык отуз эле кадам. Күндө бул жолдон эки ирет басат. Саар менен бакка, беймаалда кайра айванга. Эки аттап жетчү тандыры эми ага алыс. Дарман жок.

Коздорун пар ачып, оор үшкүрдү. Аяктарын жерден үзө алга назары түшүп туруптур. Тандырдын тегерек тарткан оозу жагылган оттон улам кара көө, кечкисин көзгө жагымдуу, кооз эле.

– Үстүн кийиз менен жаап койгула, жамгыр келет окшойт, калыбы... – Созүнүн багыты тандыр жөнүндө баратканын иле койдук. Так төбомдон нур чачкан жылдыздарды көрүп, өзүмчө таңгалам. Мүмкүн, апама жаан жаачудай сезилгендир? Же ыманы ысык эски тандырына камбыл пейилин карматып, дагы кабатырланып жаткандыр?

Эски, ар кайсыл жеринде күйүктүн тагы калган женчеси тандырына жанаша оскон бака теректе илинүү. Тандыр боорундагы текчеде нан жабар алды айран куюлуп турчу калайтабагы комкорүлгөн. Астындагы далдоо жайда кургак, жарылган отун жыйылган. «От тамызгыга жарылган отун» деп, эч кимди ага катылтчу эмес. Жаан-чачын, бороон-чапкынбы, апамдын карааны тандыр тегерегинде жүрчү. Отту дуулдата жагып, үстүнө жай айында чабылган койдун көңүн калап салчу. От копко күйөт. Тез эле кордун табына тандыр ичи агарып чыкчу.

– Мени бирпаска отургузгулачы ушундай. Кийизи кайда калды экен?.. Тандырынды этияттап, парваштеп[3] урун, кызым. Ырыскылуу тандыр бу.

Апам тандыр жанына орундук койдуруп, адатынча бышып аткан нанына тынчсыздана карап жаткан сымал орун алды.

Иширде бозорунку тарткан тандыры мандайында. Ага кадалган, азар сепкен коздору ирмелбейт. Тандыр тегерегинен элес кармачудай ойлуу.

– Нанынан бергилечи, – деди мунайым.

Эне созун илгертпестен илген карындашым лып туруп, айванга жетти. Ичкериден сандык кыйч ачылды. Нан илгертен эле сырты кооз тунуке менен капталып, четтери кок, кызыл, сары бариктердин кочоту чегерилген жыгач сандыкта, кагазга тыкан оролуп турчу. (Сандыкты апам Оштун базары

[1] Бадан – дене.

[2] Пешайван – эшик алды, бастырма.

[3] Парваиш – урмат, ызаат.

нан таптырган экен.) Кагаздын шуудуру чыгып, илем-саламда Каныш кайра чыкты:

– Апа, мынаныз... – Нанды кош колдоп энесине сунду. Апам колундагы патир нанды эми-эми сындырчудай бай келенген түспөлдө:

– Садагасы кетейин, улук нан. Улуулугуңду унутпай... ушу күнгө келдим... – Деми ичине түшкөн сындуу добушу пастап, калган сөзү ачык чыкпады. Кантсе да анын ички кайрууларын, толгонууларын түшүнүү кыйын эмес эле: «Жаштайыман үрөн сээп, талаадан түшүм күттүм. Саратан ысыкта кайракы буудайды кырмын орок менен оруп, кызылын бастырып, «оп майда» айтып, кырман үйдүм. Асылын тегирменге тарттырып, тандырга нан жаптым. Бала бактым. Аларды жетилттим, катарга коштум... Өмүр бою аты улук, ак нан сени менен бирге жашадым...»

Мандайындагы нан күн болуп, апамдын өңүн бир ажайып нурдантып тургансыды. Бара-бара кош колу жай ылдыйлап олтуруп, калдайган тегерек нан ырандуу жүзүн жаап калды. Жоок, апам кургак эриндерин патирдин четине тийгизип, узака өөп турду. Анан өз колунан бүткөн тандыр нанынан кумарлана жыттап, бешенесине этият сүрткөн соң гана кызына кайра узатты. Нанды кайтарарда каруусу жок манжалары патирге карышып калгандай тарамыш чырмаган арык колдору карындашым тарапка созулуп барып, уучуна бекем кыскан берекесин, баалангыс буюмун алдырып ийгендей сумсая түштү.

Селейген жымжырттык үшүбүздү алып, апам эми үндосо эле колтугунда олтурган кызы ый чыгарганга даяр турган. Апасы ага аракет кылса да, айтчу созүн чыгарууга алы келбеди. Көптө барып шыбыш добуш менен:

– Ордуман тургузгулачы... – деди. Колтугунан аста жолоп, өйдө кылдык. – Тандырга жакын баскыла, балдарым.

Жана олтургандан тарта көзү отүп тиктеген, боор эти менен тең тандырына жакын турду. Күлдүн, күйүктүн, аздан соң нандын көңүл ийгизген жытын сездим. Апама карадым. Коз кычыгын жаш жалагандай. Жаңы курулган тандыры курчу кайткан көзүнө кандай урунуп атты экен? Баса, шам аралаш неге турдук бу жерде?

– Ырыскысы түгөнбөс тандырды таза тут, кызым. Күлүн карачы, алынбаптыр...

Күтүлбөгөн кебине карындашым чыдабады:

– Минтпечи, апа. Эртең эле айыккандан кийин нанды өзүңүз жабасыз. – Карындашым жашып ийгенсиди.

Тандыр турпаты күүгүмдө ого бетер барандуу тартып, алдындагы балдарына өбөк арткан өз ээсинен, апамдан жатыркаган өңдөнүп турду...

* * *

Кээде апам менен тандырдын жанында болом. Ага жардам этем.

«Агарды» деген созүмдү пайлап тургандай апам бир колуна айран куюлган идишти, экинчи колуна жеңчесин кармап, тандыр жакка басат. Жакындай берип, тандыр ичине эңкейе:

– Оо, париштеси ысыгым, тандыр ичин бир башкача агартыпсың го. Сүт уюттум. Ысык нан жапканча айран да болуп калат. Чогуу чай ичебиз. Барып китебиңди тикте эми, – дейт, колумдан косоону алып атып. Адатынча, бетимден «шуу» дегизе жыттап да алат.

Тандырдан, апамдан алыс барбайм. Кыйшак дөңгөчкө кочүк басып колумдагы китепти ачам. Апам заматта мени унутат да, бүткүл ынтаасы тандырда...

– Оо, мударис[1]. – Бош отурганымды атамдын көзү чалып калды. Түз эле там башыдан үн салат. – Китебиңди коюп, жарык-жаанда кыймылдагын. Кечки суук түшө элегинде малдын отун майдалап жибер. Түн узарган убак. Кечкиге койсоң бир айлык сабагыңды бышыктаганга убактың жетет. Бейпайда отурганга эмитен конбо.

– Жанатан бери бала тандыр агартты, билип-билбей эле сүйлой бересиңер, мектебиңен келгенден мына тына элек. – Апам мага болуша кетет. – Кыркылып жүрчү от калат беле... Бүтор.

Соз жеттиби же ишине алаксый кеттиби, атамдан кайрылып үн чыккан жок. Апамдын женче кийген колу тандырдан бышкан нан үзүп себетке салат. Сол колу камыр бетине айран

[1] Мударис – чилистен, окумал.

сүйкөп, женче бетине оодарып, эми эле үзүлгөн жерине жабыштырганча, бержак бетиндеги бышкан наны шаштырат.

– Ме, ысык жеп тур. Ушатчу болбо. – Себеттеги жайнаган нандан бирди бүтүн мага узатат. Ысык нанды колумда алмак-салмак которуштура, үйлөп жиберем...

– Ии, кандай экен, кыйгыл даамы жокпу? – Апам мага бурула карайт. Дидары кудум колундагы нанындай албырып, нурдуу.

– Маканын дүмбүлүнөн кайрып келе калчы. Корго коомп берейин. Ондуу жей элексиң. Күз кечтеп, сүтү катып калганча жеп алсанар түзүктөп, турагой, – дейт.

Китебимди бүктөй коюп, шашкан бойдон маканын шагына жүгүрөм. Колума урунган эле маканын дүмбүлүн ааруый, данын манжам менен басып көрөм. Дандан чыккан сүт чачырай берсе, ошол эле жерден кайрып, артка тартам. Жолдо бир тал чачысы калтырылбай таза жыланачталган дүмбүлдү апама жеткирем.

Колумдан дүмбүлдү алып атып:

– Канча бала кучактаган экен? – дейт, бышып келаткан нанды бир карап алып.

– Жалгыз эле экен.

Кайрыган жообума апам таң. Мага эркейе чочуй карайт:

– Жалган айтпа. Эсинде болсун, мака эч качан мындай чакан, жалгыз дүмбүл кучактабайт. О, калпычы десе.

Китептин кайсы жерине токтогонумду тапмакка кара күчкө баракатмыш болом. Бирок апамды ыза кылган кали сөзүмдүн жемеси азда эле токтоп калбайт:

– Алдамчынын оокаты курсагына жук болбойт. Кулагына канча куйсак деле көкүрөгүн бош окшойт сенин. Жел болбосо, чөптүн башы кыймылдамак беле. Эмитен алдап, жалган сүйлөөгө көнсөң, кийин эмне болосуң? Бироонүн көзүн бир жазгырасың, эки жазгырасың, а анан? Кой, антпей жүр.

Апамдын кейигенин атамдын кулагы чалбаса экен деп, чый-пыйым чыгат. Жетсе эле, болду дей бер! Кечке кебине кошуп эрмектей жүрөт.

– Ушундайында чон-кичүүгө туткан сөзүң адал, сүттөй таза болбосо, ишиң чатак. Колундагы кармап турган китебинде дагы ушулар жазылса керек?

Баары бир, апамдын жеме-жукасын атамдын сак кулагы чалып калыптыр:

– Дагы сүтак кайрып келиппи? – Үнү ачуулуу. – Булардыңды такыр койдура албадым. Ушуларыңдын мака менен иши барбы! Кайра бүлдүргонгө тап. Маканын шагына бастырба деп канча айтам сага!

Жок жерден чыккан беймаани сөзгө апам чыдабайт. Атамдын кебин кайчы болуп, эми мени актоого өтөт.

– Жо-ок, мусулман киши десе, (жок нерсени оюна салган кишини ушинтип атоочу) угуп-укпай эле сүйлөй беремиңер. Маканын алды как болуп, кайрыганы калбадыкпы. Бул маңкандын бир түп мака жалгыз баш дүмбүл кучактайт деген калпына кейип атам. Ушинтип сүйлөй берип, колундагы дүмбүлүн кызарган чок ортосуна салып, үстүнө корду шилей тартып коёт.

Атам озү дагы тынчы жок киши. Иш тапканга ушунчалык уста. «Тиричиликти терметкен ушул атаңар» дейт апам да.

Четтери саймаланган дасторкондо жаны уютулган айран, чон пиалага томурган сары май, ыпысык буудай наны. Адатынча бизди күттүрүп, алигиче атам сыртта. Чыдай албаган апам айбандан үн салат:

– Келбейсиңерби эми, ушул күттүргон адатынарды качан коёр экенсиңер.

Бир топто барып атам кирет.

– Колго суу куй, – дейт мага. Ордуман элпек турам.

Ал торго чыгып мандаш урунат да:

– Тандырың кандай? – дейт апама.

– Кандай болмок эле, куниги чыгып бүттү, көрүп турбайсыңбы?

Апам нааразы унчугат.

– Анда колдун бошунда ондотуп албайсыңбы? – Атам чайын ууртай берип, апамды пиала үстүнөн тиктейт.

– А күн кана! Көзүм ачылбайт беле. – Атамдын бошогон пиаласына кол созуп, апам сүйүнүчтүү. – Тандыр жандык сойкөнсө эле көчкөнү турат.

– Эртең эле алакат кылалы анда...

Тандыр жөнүндөгү маслет ушуну менен бүттү.

Келерки күнү тандыр бузулду.

Апам:

– Этияттагылачы, кокус жерге катуу коюп, жарака кетирип жүрбөгүлө, – деп бизди тегерене чыйпылыктап жүрдү. Бузулса ордуна жаңыны курганы жатсак, эскисине неге зээн кейитип жатканына мен түшүнбөйм. Тандырдын оозун алып жерге койгонубузда, орду көзго куник тартылды. Апам улам эңкейе калып, кара көө болгонуна карабастан жака-белин кармалап, кези келсе дагы пайдаланчудай калбаат.

* * *

Анын эртеси опур-топур тандыр жасоого кириштик. Атам эшегине бир жапма кылып алып келген ак топуракты жерге төгүп, суу куюп, буламыктай ылай жасады. Бир күн оттү. Ылай уюду. Шашке ченде ишке кириштик. Апам ичкериден боз бозго түйүлгөн эчкинин жүнүн бурдай которуп келип:

– Ушул жетер? – деди.

– Ооий, кой, болбос. – Атам чон түйүн жүндү коро коюп, чочуп алды. – Он тандыр курмак белен? Жетмек түгүл бул ашып да калат. Кичине жетише урунсанар.

Апам аны аягына чейин укпайт. Жыланайлак буту менен жаңы уютулган ылайдан бир четинен майкандап ийлеп кирет. Бир сыйра тебелеген соң, четтеги түйүндөгү жумшак жүндөн улам үзүп аягына таштай аралаштыра кечет. Мен шашпыла кечилип жаткан ылайдын козумду албай, улам жүндөн үзүп апама узатканга өтом.

– Түзүк, түзүк эле берсең битиребей, чоңойгондо саран болот беймсиң. Бер түзүк эле, эки колдоп сунсаң? Бул берекелүү, ырыскылуу тандыр болот. Силер чоноюп эр жеткен чагыңарда

келиндерибиздин колунан ушул тандыр нанынан буюрар бекен?.. – Сынамакка көз кыйыгы менен мени карайт апам.

Мен уялып кеттим. Тилимди тандайыма «шык» эттирип тура берем.

– Ой-бай, ботом, чоңойгондо аял албай бул дүйнөдөн так өткүң барбы? Биз эмне ушинтип, түбөлүккө маңдайынарда эле турмак белек! Карыйбыз, арыйбыз. Нан таап, бизди да багылай төгөрөк тартып, суу ошол жерге толгондо, экинчи буту аны чачырата бузуп кетет. Чөйчөккө сыйчудай суу бара-бара азайып олтуруп, акыры таптакыр соругуп бүтөт.

– Үйлөнбөсө койсун, ыраңы суук. – Атам сөздү кайра козгойт. – Берки чонун да сынамакка, эркелетип кеп салсам туйлап, эшиткиси жок. Ма демектен так өтүшсүн! – Ал ачуусуна алдырып ийгенин кийин билдиби, – насибине буюрганы тургандыр да, – деп кошумчалап койду.

– Жүн түгөндү! – деп кыйкырдым, «мейли чочуп кетишсин. Мен дагы иштеп жатам» – дейм ичимден.

– Жүндү бүт ада кылдыңбы? – Атамдын сөзүндө тандануу бар.

– Алтын, (апам мени эркелеткенде ушинтип койчу) колундагыны коё туруп, кичине үйгө кирсең, шыптагы түйүнчөктө жүн бар. Бир тутамдай алып чыкчы.

– Тандырды качан куруп бүтөсүнөр? – дейм апкелген эчки жүндү апама сунуп атып.

– Шашпа, уулум, курабыз. Ага чейин казанга нан жаап берем. Кааласаң каттама, боорсок жасайм. Анан коншу-колоңду тандыр курганда озүн чакырып келесиң. Көпчүлүктүн колу тийген жакшы имиш, туурабы, атасы?

Атасы буга конүл кош...

* * *

Тандыр бети аз күндө эле кургап калды. Эртели-кеч жандыктардын туягынан этияттап, тегерегинде чыбык кармап, мал

камалганча жылбайм. Сынамакка кээде катуураак карман көрөм. Зынкыйып четинен укаланып да койбойт. Апамдын эчкинин жүнүн эмнеге аралаштырганына ошондо гана баамым жетти.

Жума күнү эрте ойгондук. Атам айванда жаагын жибитип, өзү текчеден түшүрүп ийген күзгүнүн сыныгын алдына коюп алыптыр. Базарга барарда жаак-башын бир сыйра кырынып алмай адаты. Бул баарыбызга жат болуп калган көрүнүш.

Төшөктөн тураарыбыз менен улуу жагылган очоктогу отко үймөлөктөшүп атып апам тандыр жонундогу созду атамдын эсине дагы салды:

– Тандырдын күн жеп калганына он күнгө чамалап калды. Бүгүн бир чыгынып куруп албасак, балдар да казан нанга көнө албай кыйналып кетишти.

Бешенесиндеги күзгүсүн ондоп койсо да, дидарын жакшы көрө албай, өткөндөгү бир кокустукту, карайлаган чоркоктугун эсине алып, убаракерчиликке түшүп олтурган атам жаңы түйшүктү кабарлаган сөзгө алынып кетпей, токтоо:

– Эми курам десең этиятта. Өзүңдүн эле мээнетин... Чакыртам эле деп өпкөң кобот, баланын бирин коншу-колондорго жүгүртүп ийбейсиңби. Ачык-жарыкта козголбосоңор, тандыр коюш оңойбу. Күн да кыскарган убак.

Атам үйдөн узап чыкканчакты, узак кебин түгото албай, улам артына кылчая насааттарын берип, бир күнү жок болсо эле чарбасы чачылып калчудай сак. Мени жүгүртүп, унутуп калган чарчысын алдырат.

– Сен апаңдын айтканы менен болгун. Оюнду бул сапар коё туруп, убагында уюнду сугар...

Узак кепке башынан чыдамы жок апам артыбыздан эрчий чыгат:

– Баргылачы эми, дегеле оокатыбыз отпой калчудан бетер... Бешимден калбай кайтсанар, эл катары.

– Э, кой, ишим бүттү, келем. Базарга кыштан калат дейсиңби?..

Атам кетери менен апам мени коншуларды чакырганга жиберди.

Бир маалда чоң эне баш болгон апамдын ынактары: Аккыз, Касиет, Ирапа эжелер жүгөрү аралаган жалгыз аяк жолдон көрүндү. Апам жумушун таштап, алдыларынан утурлай чыкты:

– Муну жасап, чалым экөөбүздүн күнгө койгонубуз качан. Таза какшып, бир жакшына кургады. Коюшуп бергиле. Силердин колунар тийип, береке чачкан ак жолтой тандыр болсун деген тилегим бар эле.

Коншулар бир чайкамдан чай ууртташып, узак кепке өтүшпөй тегиз туруп, тандыр коюуга кам урушту.

– Оо-уу, дегеле чоң жасагансыз го. Балдарыңыз чоңойгон сайын, тандырды да кеңейтейин деген экенсиз, – деди Бүбүсайра эже тандырга жакындай берип. Апам баш ийкейт. Кулагына сөз илиндиби, жокпу – баарына макул, бу тапта. Жүзүн күлкү чаят.

Козго куник тартылчу жерде эми кооз тандыр турду. Анын тегерек оозун коюшуп, атарабин* шыбап ийишкенде, ал ого бетер көзго кооз көрүнүп калды.

– Арткы козончөгүн чоңураак эле калтырганыбыз саз. Түтүндү артка айдасын, от жакчы, көрөлүк, – деди Аккыз эже, ылай болгон алакандарын укалап.

Кургак чаткалдардан калап, апам жаңы тандырына ширенке тартты. Тандыр оозунан жалыны соймондоп, улуу күйгөн отко апамдын сүйүнүчү айтып бүткүс эле.

– Онуп эле калдын, тандырдын чогу өчпөсүн, түбөлүк жылуулугу кетпесин. Небере-чөбөрөлөрүңө да ушул ырыскылуу тандырдын нанынан жегиз ылайым...

Апама арналып, чын дилден төгүлгөн ошол күнкү тилектердин тазалыгы-ай!

– Колунарды чайкагыла, ичкери киресинерби, же салкын бак ичи сазбы? – Апам адатынча меймандос пейлин карматат. – Силерге оокат даярдаганым качан, муздап калбаса болду...

---

* Атарабин – туш-тарабын, жанын.

Жашыл майсандагы кийизде отурган кошуналардын эки сөзүнүн бири эле тандыр.

Коңшуларын узатып чыккан апам:

– Өзүңөр коюшкан тандырдын нанынан өзүңөр ооз тийип бересинер. Тегиз келбесенер, таарынчым чоң болот, – деди.

...Алгачкы жапкан ак нанынан аларга ооз тийгизди.

* * *

– Беймаалда тандыр алдында турганынар кандай? Ичкери киргиле да, апанарды жылуураак кийиндирип, ысык ооктын бергиле. – Бизди көрүп, атам кабатырлана кетти. – Күндо олтурбаган жерде эмне бар десең, ыраңы сууктар...

– Апа, жүрүңүз ичкери. – Карындашым ордунан биринчи турду.

– Тандырчы? – Апамдын шыбыр үнү экөөбүздү тең чочутуп ийди. Тынымды апам өзү бузду. – Жүргүлө анда, жүргүлочү, балдарым...

* * *

...Апамды жайга алып келген күнү жамгыр шумдук жаады. Таң эртеден көнөктөп куюп, түшкө таяп басандай тартты.

Чоң үйдөн апамдын табытын алып чыгышты. Үстүнө кара баркыт чапаны жабылып, өз колунан капталып, дайым торкү үйдө, жүктүн орто ченинде жыйылып турчу атлас тошок алдына салынды. Ооздо тургандар «чур» этип басылышты. Баарынан да жалгыз кызынын – карындашымдын сай-соокту сыздаткан үнү муун бошотуп, көпчүлүктүн да көңүлүн бошотуп ийди. Апам кызынын ачуу чыккан добушунан селт чочуп, үстүндөгүлөрдү чапчый, табытынан обдулуп турчудай өндөнүп кетти. Жок! Менин капарыма келген ойлор ошого окшоштуруп ийди бейм.

Жаак ылдый токтобогон көз жашыма ээ боло албай опко кагам.

Апам менин жанымдан кыя, эл колунда «өттү». Кызынын эки колтугунан бекем тутушуп, апасын алып түшүшкөн тепкичтин жанында калтырышты. Кызы менен кайыр айтышканы ошол болду.

Биринчи жолу айылдаштарымдын соогу коюлган бейитке көпчүлүк алдында жол алдым. Табыттын алдынкы учу ийнимде. Дайым кеби түгонбогон карылардын, айыл аксакалдарынын ушул саам сөздөрү үзүлүп, демдерин ичине алышып, биздин соңубуздан жай каалгышат.

– Мага берчи, уулум, ийнин да талып кеткендир... – Артыман Калдар абам үн катты. Баш чайкайм. Табыт үстүнөн «уулум, демигип бүттүң го. Бер, алмашып көтөргүло. Аз калды эми жайыма. Өзүң катарымда бас» деген апамдын жарооокер создорү кулагыма күнүрт жеткенсийт.

Мына, корүстөндүн жыгач дарбазасына такай келип токтодук. Дарбаза, андан ары бопбоз шыбактар чүмкөгөн ичке жол көзүмө сүрдүү тартылды.

– Келме келтир, – деди сол тарабымдагы, табыттын бир учун кармаган адам. Эгер билсем анысы чын эле дилиме келер беле, үндободум. Катарымдагы адамдын эриндери тынбай бир нерселердин шыбырап, айланамды огобетер ыйык сездирип ийет. Бул жерде секелек да, боз улан да, калк кадырга алган кары да бар. Баары бар. Мына, жер үстүндогү узак жолунуздун кемиңде кырк кадамдай аралыгы калды. Казылган жайга жакындагым келбей, аргамжы бою калганда, буттарым чалыштан баратты.

– Абайла, – дейт баягы таанын үн.

Алдыбыздан утурлап, жай казгандар ийнибизден табытты жеңил алышты. Арасынан бирөө:

– Жай жакшы чыкты. Топурагы эшилип, бир майин*. Эжебиздин мүнөзү, озү ошондой эле, ыраматылык, – деди. Чын эле казылган жердин топурагы кызгылтым тартып, томуктай кесек көзүмө чалдыкпады.

* Майин – жумшак, майда.

Апамы жайга түшүрөрдө саамга кулак кескен тынчтык орноду. Ошол кезде тегерегиндеги көпчүлүктүн дем албай аза күткөн учурун, жай себелеген ак жаандын майда тамчыларын, айылдаштарыбыздын тандырынан чыккан жагымдуу жыттын, күндөлүк тиричиликтин бир калыптагы күүсүн сезбей, табытта тынч жатты апам.

– Акырын, эми түшүрө бергиле... – деди чөк түшкөндөрдүн ичинен бир аксакал адам.

– Кубалактарды бери узата бергиле! – Тээ түпкүрдөгү жайчылардын үнүнө апамдын добушу кошулуп чыккандай мени селт эттирип алды. Качан апамды төмөн калтырышып, (чын эле төмөн калтырышыптыр!!!) алакандарын кагып, жеңил чыгышкан жайчыларды көргөнүмдө гана апамдан түбөлүккө ажыраганымы билдим.

Бейиттин дүпүйгөн карааны жер бетинин укумдайын түбөлүккө ээлеп туруп калды. Элдин озуйпасы ошол экен, жай башында – апама акыркы сөздөрүн арнашты: «Жаткан жери жайлуу болсун!»

* * *

Эртеси таңдан туруп, жайга келдик.

– Кантелик, жалгызсырап жатсаң керек... – Атамдын үнү ушул саам тамагын бир нерсе кыскандай кыйналыңкы чыкты. Добушу өзгөрүп, такыр тааныш эместей угулду.

– Жайга, апанарга бет мандай, кыбыла беттей отургула.

Бейиттин үстүнө үйүлгөн топурак али күн жей элек, нымдуу. Боорунан сары кумурскаларды көрө койдум. Экөө, үчөө... Жогору жөрмөлөшүп, өздөрүнчө чыйыр издешет. Мынчалык эмне жаналакетке түшүшөт? Каякка ашыгышат. Же чын эле булар жашоонун ширеси дайым түйшүктөнүүдө, мээнеттенүүдө экенин билип алышканбы?..

– Апанар жакшы адам эле! – Атам сөзүн уланта албай, калтыраган муундарына эркн жетпей, көзүнө биринчи ирет жаш алганын ошондо көрдүм. Бетин да бизден буруп, жашырбады. Карыя кишилер үнсүз ыйлашат. Канчалык жүктүү кайгы баспасын, аны көтөрө билишкени ошондон го. Ушул күнгө дейре жашоо, тиричилик тизгинин бир кармашып келген адамын жоктоп, зээн кейиткен атамдын терең кайгысын сездим.

– Апанардын мүнөзү ак буладай жумшак, бейиши болгур, кең пейил адам эле. Тагдыр казасы жетсе, ар адамдын башында болчу иш экен. Капаланып, көп кайгырыштын кажети жок. Апанарды ар убак эстей жүргүлө. Бул дүйнөдө эне деген бирөө...

Анан атам ала келген чарчысындагы эки ууч маканын укаланган данын бейит үстүнө чачып ийди:

– Уругун үзүлбөсүн ылайым!

Атамдын ушул созү чоң дымак менен зор үмүткө чайылып чыкты. Колунан учкан ак бадырак дандар топурак бетинде седеп мончоктой агарып, татынакай көрүнүп калды.

– Эмнеге септиңиз, ата? – Женишбектин суроосуна коюу каштарынын кошулган жери бүрүшө калып, атамдын жүзү бир кызык тартты:

– Маканы митчелер* терип жешет да, апанардын ысымын узакка таберiктей сактап жүрүшот, – деди жай. Буга чейин митче пенде ысмын парваштеп ала жүрчү паранда экендигин укпаптырбыз.

Бирибиздин да ордубуздан тургубуз жок. Жымжырт. Жайына коюлганга чейинки апабыздын жарым кылымдык жашоосундагы көөнүбүздө калган абат учурларын, жанга кубат, жагымдуу эне мээримин ар кимибиз өзүбүзчө эскерип жаттык. Алдындагы дан түйүп келген куру менен белин бууп, атам ордунан копол турду:

– Тургула эми, балдар, басалык. Ыйдан опо жок.

Атам энкейе калып, бейиттин топурагынан бир уучтап, колун улам бийиктете чуурута берди. Эриндери бизге белгисиз сырды күбүройт. Ал апабызга арналган сөздөр экенине эч кимибиз шектенбедик.

---

* Митче – бактектин бир түрү.

– Насибинер билет. Кудай аман койсо, силер да турмуш сыноосуна бышып, силер да ата болосунар. Апанардын ак сүтүн, омуртка оорутуп, баккан мээнетинин улуу зыйнатын ошондо баамдаарсынар... Кайталык, карындашынар кантип жатты экен? Апанардын тандырына нанды эми Каныш жабат...

Шыбак баскан жалгыз аяк жол бизди көрүстөндөн алып чыкты.

“Кыргыз өңү Чокморовдун өңүндөй...”

Публицистика

КЫРГЫЗ ӨҢҮ ЧОКМОРОВДУН ӨҢҮНДӨЙ

«... элестелип дүйнөгө бүт таркады
кыргыз өңү Чокморовдун өңүндөй».
(Жолон Мамытов)

Сүймөнкул абаны жазам деп оолукканым качан...

Өзүнө учураганымда шаарыбызды саратан куйкалап, газдалган сууга турган элдин кезегин бир-бирине уласа, кербейчойбой калааны бир курчаса жете турган. Мезгилин тутумга илинбейт экен, минтип жалбырак күбүп, күз да кирип келди. Эртен эле буйруса кыш... Бурч-бурчта тигилген боз үйлордун биринде бутунду узун сунуп, көздү жумуп, суу кошулган кымызды ууртап отурганда түндүктөн жай жылган булуттар бейпайда кеткен күндөрдү сызылтып, жүрөктү «зырп» эттирип жүрдү го!.. Кайып болуп кеткен күндөр!..

Чыгармачылык алакасы бар ашыналарым да маал-маал «бүттүнбү» деп кулак кагыш кылат. Шылтоо даяр, «баш кашырга чоло жок, гезит тушап койду», – дейм. «Жазам дегенин качан... Көздү жумуп жазып салбайсынбы», – дейт дагы бир үмүтү бар.

Эх, досум, сен ойлогондой бу козду жумуп, жазып салчу иш болсо кана!..

* * *

Ойлорго «төө бастымын». Жумушка келатып да, сегиз сааттын түгөтүп, кетип баратып да автобустун бир бурчунда «Асанбай» көрүнгөнчө (автор башпааналаган микрорайон) очеркти эмнеден баштарымды чече албай башым катат. Калемиң түшкүр, мынчалык мукураган эмес!.. Элине беш колдой

таанымал адамдын кулак чала элек кайсыл тарабынан иликтесем окурманым арзыган табылгага туш болом же жыл сайын биринен кийин бири чыкчу коёндой окшош очерктерден айрып алгыс жазылып, окуганга кол көторүлбөй мезгилдин бүктөмүндө калып кетеби? Чочуган жайым ушунда!..

Чынында Сүймонкул абаны билбеген кыргыз барбы? Союздук кинофестивалдардан эркектин ролун жакшы аткаргандыгы үчүн байгесин беш ирет жеңип алган жападан-жалгыз актер туурасында озүбүздо, озүбүздон калса борбордук басма создордо аз жазылдыбы?

Кариет, мага да айтчу кеп бар экен, көп экен, бетме-бет сүйлошкондо билбедикпи, чети да оюлбаптыр!.. А очеркти болсо минтип жазмак (жазылса!) болдук. Сүкомдүн актердук (аны менден жакшы билесиз), сүротчүлүк маштыгын мындай коюп, өзүбүз күбө болгон пенделик жашоосундагы периштесин кылан корсоткон турмуштук жагдайларга токтолсом. Мүмкүн маалымдуулуктун мартабасы ашып турганда сиз экообүздү кобүроок кызыктырган ошол нерсе болуп жүрбөсүн, окурман.

* * *

Күндо чалам үйүно. Телефонго колу жетпей жүрдү. Кудай жалгап, онунчу күн дегенде шыңгырагым үстүнон чыкты. Чагылайы келбей жүргондо шашкан киши болуп, түз эле «Сизге азыр эле орнара болом» дедим. «Процедурадан жаны келдим эле, бир-ар саат эс албасам», – деди Сүком.

Иш болмосүно отурдук.Толгон сүрот. Дубалда илингени канча. Кобү жерде, биринин аркасынан бири шыкаалап бизди караи турушат. Мандай-тескей отургандар он күндөн бери ичибизде жүрүп, эскире түшкон созубүздү айттык.

– Ааламга аты кеткен Чокморовду эмес, Сүймонкул абамдын бүтүнкү карапайым образын, пенделик кадимки турмушунан жазсам деген оюм бар эле.

– Колундан келеби? – Сүком капыстан. Маселени кабыргасынан коюп, чапанын желбегейленип, мандайымда далдаят. «Манастын ролун экранга алып чыкканда го атаганат» деген ой бир жактан чыга калды.

– Жазам, – дедим Манастын оттуу көздөрүнөн көзүмдү албай, – сиздин «сырды» айлап болсо да, арканыздан түшүп болсо да билишим керек.

– Ага каршы эмесмин. Бирок, билип кой, ушуга чейин эч ким мени толук биле элек, биле да албайт деп ойлойм...

– Көрөбүз... – дедим да чөнтөгүмдөн блокнотумду сууруп алып, – Калемимди унутуп калыпмын...

Акындын сырттаны, элине жылдыздуу поэзиясын таберик калтырып жүрүп кеткен маркум Жолон Мамытов Сүкөмдүн портретин эки ооз сөз менен ташка чегип коюптур... «Элестелип дүйнөгө бут таркады, кыргыз оңу Чокморовдун өңүндөй...» Акындан ашырып айтыш кыйын го! Биз очеркти Жокемдин ошол көөкөр таштай көрчөгөлөнүп түшкөн сабы менен атап койдук.

Кетеримде Сүкөм китеп текчесинде турган таш баканын жону түспөл эки чоң үлүлдүн бирин мага сунду. «Тыншап көрчү». Кулагымдын түбүнөн деңиз шарпылдады. Дениздин шоокуму! Үлүлдү кулагымдан албай сурадым. «Кайсыл деңиз?». «Индия океаны. Жээгинде жүрсөк бир карыган балыкчы белек кылган эле. Мунусунан таза угулат». Отуз эки жашыма чейин океанды телевизордон көрчү жаным алыста-алыста, жердин аркы четинде мелмилдеген океанга чогүп бараткан кызыл күндү өзүмчө элестетип, а Сүкөм жээк кыдырып, көрүнгөнгө үлүл таберик кылган балыкчысын озунчо... Аны Хемингуэйдин өлөрман балыкчысына окшотуп, колумдагы тоо текенин мүйүзүндөй үлүлдүн кайсыл бир жылдары океандын жашыл түбүндө, сырдуу дүйнодо түнөгөнүн, тегерегинен супура боор, араа тиш акулалар түркүм түс балыктарды куып каршы терши сүзгөнүн, анан касиеттүү үлүл кайсыл бир күнү толкундардын эпкининен козголуп жээк издеп, баданин күн жеген, калак шилтеп булчундары таштай каткан алиги балыкчыга насип болгонуна тангалам. А бечара балыкчы табылгасын данаазалуу киноактерго тартуу кылганын ошондо билди бекен...

Сүкөмдүн жумушчу болмосүндө сакталган эстелик буюмдардын ар бирин чекеден сөзго кошсок, анын омүрүнүн жылдыздуу учурларынан маалымат чубалып чыга бергидей. Мексикадан, Каирден келген пирамидалардын мынабу эле колумда турган табышмактуу ак кесектери адам баласынын ою жетпес алыс-жуук сапарынын күбосү. Байыркы Египеттин Хеопс пирамидасынын чүкөдөй кесеги билгенге баа жеткис таберик, алыскы жолдон кошо келген акжолтой табылга (ак кесектин жайын озунчо угабыз).

Сүкөм түлөк маалынан атлас картадан Арабстанды издеп, байыркы пирамидаларды көрөр бекем деген үмүт көкүрөгүндө бутактаган. Ал тилеги кийин, башынан ысык-суук өтүп кино оңорүнүн үлкөн адамы болгон кезинде, 1982-жылы ишке ашып, делегациянын тобу менен Каирге (а чынында Сүкөм төгөрөктүн төрт бурчунда болгон) жонойт. Каран калган ошол күн!.. Жер көрөм, эл тааныйм деп келип, Хеопс пирамидасын, адамзатын нечен мууну күбө болгон тарыхтын көзгө сүртөр жерин мына-ана көрөм деп турганда, Каирдин мейманканасында капыстан, биринчи ирет бойрогу сайгылашты. Таң атса пирамиданы тамаша кылганы жонойбүз деп турганда, бойрогу жанын козуно корсоттү го! Чукул арадагы самолетко билет алынып, түн бою кирпик какпай чыккан Сүкөмдү Москвага учуруунун камылгасы көрүлдү. Бирок, ал теңирден тескери иш кылды. «Хеопс менен Хефрен, Микрин пирамидаларын көрбөй, көзүмө бир сүртпой туруп, Каирден кетпейм», деп койду. Келме-кетме омүрдө насип буйруп, дагы мындай жерлерге келемби жокпу, ким билет. Ооруп жүргон жан чыдаармын деп бойрөктүн пристубун тиштенип, баягы ожорлүгүно салып чегиндирет. Окурманга кыйла далилдүү болсун үчүн саякатчынын өз сөзү менен баяндайлы. «Каирдин мейманканасында чабалактап, таң атканча оору жанымды жай алдырбай, кирпиктүү көзүм илинсечи. Тагдырдын кырсык-саатына мынчалык нааразы болгон эмесмин. Эртеси эки-үч жолдошумду жолок тутуп, пирамидаларды коргону кете бердим. Адамзат колунан жаралган, нечен-нечен доордун элин тамшандырган, көрсөм дегендерди ак эткенден так эттирген тобосу булут челген Хеопстун түбүндө туруп, ишенесинби, озүмдү ушунчалык бактылуу сезип, пирамиданын муздак бооруна кол тийгиздим да: «Эми олүп кетсем арманым жок ээ» деп жиберипмин. Жанымдагылар таштанташка секирип, пирамидан тепкич-тепкич болот экен, өйдө чыгып кетишти, мен ылдыйда калдым, ооруп жатсам менде дарман-ал болобу. Тегеректин тазалыгын бир айтасызбы, мин айтасызбы, кирпигине кир жугузбайт экен. Утуру мизилдетип шыпырын-сыйрын турушат, анан кадам сайын бирден сакчы.

Көздөрүн ирмеп койбойт. Анткени келген-кеткен туристтериң жөн кетпей пирамиданын борчугунан бармактай болсо да ала кетсек дегенде эки көздөрү төрт экен. Карындан май кескендей кесип, кынаптап тизген чулу таштарды кыркалатып, зор усталык менен төшөп чыккан убалы жок кулдардын кара күчүнө айран калып басып жүрсөм, ушул сенин колуңдагы ак кесек мындай жерде жатат. Арбап, бура бастырбайт. Энкейсем эле эки кадам наржакта турган сакчы шекшигидей. А кесек көздү бир күйгүзөт. Айла куруганда, бет аарчымды түшүрүп жиберимиш болуп, көздү кычыштырган Хеопстун ак кесегин кошо илип кеттим. Менин ордумда актердук өнөрдөн алыс жүргөн адам болсо, сакчынын колуна түшүп, көздөрүн жадыратып турмак...»

Хеопстун ак табариги чөнтөгүндө келген жердешибиз бөйрөгүнөн катуу ооруп, Москвага жатып калат. Ооруканада эс-учун жоготсо да, бир сөзүн кайталай бериптир. «Мени Кыргызстанга жеткиргиле, тууган жеримди көрүп калайын...»

Бир күнү бет мандай отурганда «Сүкө, эл аралап калганда Карабалтанын ролун ойнойм деп эки бөйрөгүнө суук тийгизип, азабын тартып жатыптыр, азыр табы кантип калды?» деп сизди сурагандар көп. Ал тургай папкечен байкелеribиздин эле ичинен оозу-мурду кыйшайбай, кудум көзү менен коргондой «өрдөгүн учургандарды» кездештирип, чын эле «Эл оозунда элек жок» турбайбы деп калдык. Пайгамбар жашынан отүп калган бир Ноокаттык чалдын сөзү кулагымда. «Сүймонкул баатырды (эмнегедир баатыр деди!) кинодон көрдүк. Ооруканада жатыптыр. Ошо шаарда жүрөсүнөр, билесиңер, дени-башы сакпы?» дегенде эч нерсе дей албай – «Эл катары иштеп жүрсө керек» деп ийин куушурдук. «Журттун бешенесине жаралган шондой шердин аяк астынан шамал өтүп турсун (сөзүн создой келтирип жатам) оору-сыркоодон тышкары, ылайым кө-нүлүбүздү курсант кылып жүрө берсин, Кудай ага күч-кубатын аябасын!» – деп алакан жайып дуба кылды десем Сүймонкул аба күлүп жиберди. Айтканы «Элден айланса болот» деген гана бир ооз сөзү болду.

– Сүкө, учурунда айтылбаса, сөздүн куну кетет дейт. Чалдын суроосуна...

– Аны айтса да, айтпаса да болот эле, – деп козголду эле алдындагы кресло кычырады.

– Оору менен алышып жүрсөңүз да, эки ийиниңизде төө көтөргүс милдет – жүк бар. Кыргыз сүрөтчүлөрүнө жетекчилик кыласыз, бош убакыт боло калса, кыл калеминиз тыным билбей зор максаттардын эскизин түшүрөт. Ким кандай ойлойт, таразалай албайм, бирок мага сиздин өжөр эмгегиниз Н.Островскийдин эрдигин эске салат. Бир чети бүгүнкү жараны жашырбаган маалда, сиз менен ийиндеш иштешип жатканыбызга сыймыктанабыз. Сиз баштан кечирген тагдырдын оошкыйыштуу жактарын элибизге түгөл жеткирүүгө бел байлагандан кийин...

Сүймонкул аба ийининен качкан чапанын мүрүсүнө серпип, о кыйла тунжурады. Бир нерсени катуу ойлогондой.

– Жазайын дейсиңби? – деп чоочугандай сурады.

– Эл билсин. – Мен да тыбырап, укканымды, көргөнүмдү калың кыргыз укса экен, чындык сөз калптын казанына от жаккандардын тандайына тикенектей сайылса экен дейм.

– Жакын отурчу, сага бир нерсе көрсөтөйүн, – деп Сүкөм эки билегин түрдү. Бүткөн боюм «дүр» деп чочудум. Билегинен тартып булчун этине чейин каршы-терши тилинип, тигиштин темгилдери... Булчундагы дөмпөйгөн жерге сөөмөйүн сайды.

– Басып корчу, ысык бекен?

– Ыпысык.

– Каным... Өзүмдүн вена тамырыма ийне сайыла берип жарактан чыгып, болбой калганда бир аялдын вена тамырын салышкан.

– Аялдын?!

– Ии, кан азыр манжаларыма жакшы жетпейт. Кист кармаганда, калем кармаганга болот, а комуздун кылын мурдагыдай манжаларым тере албай калды...

Жоон саны билегинен кем калбайт. Операциялардын тактары... Санына Англиядан алып келинген жоондугу соомойдой түтүк салынган. Кан ошол түтүк аркылуу айланат. Ал кийинки беш-алты жылдын аралыгында биринен-бири таатаал 23 операцияны башынан өткөрдү. Ар бири вена кан та-

мырына жасалып жатпайбы... 23 операция деп жазгандан көрөк, 23 фильмде башкы ролду ойноду деп жазсам кана, ата-ганат!..

– Эки бөйрөктүн иштебегени ырас. «Сыркоосун киного тартылып жүргөндө суука урунуп күчөтүп алыптыр» деп жүрүшкөну туура эмес. Тукум кууган илдет кыркка чыкканымда козголду. Врачтардын божомолунда ал жыйырма жашымда эле азап чектирмек экен. Актердук тыным жоктук, ар бир мүнөттүн кымбаттыгы ооруганга да мүмкүнчүлүк берген эмес экен. Спорттун өмүргө күлазык экенин ушундайда билет экенсиң. (Сүкөм волейбол, чуркоо, узундукка секирүүдөн 1-разрядчы болгон).

– Операция жасатып, бөйрөгүн алмаштырып деле күнүн көрүп жүргөндөр толуп жатпайбы.

– Операцияга нечен курдай макулдугумду бердим эле. Бирок, алдын-ала изилдөөлөр өпкомдогү эски так (Сүкөм жашчагында кургак учукту да жеңген турбайбы) операция учурунда жарылып кетиши мүмкүн деген жыйынтык менен токтотуп коюшту.

– Сүкөм үч күндүн биринде кардиология институтунун нефрология бөлүмүнө каттайт. Бир барганда 4-5 сааттан жатып, боюндагы болгон канын тазалатып (алиги чалдын Сүкомдү ооруканадан көрдүк дегени чын экен) кайтат. Үч күндө бир жолу! Бир күн кемитпейт, бир күн кечиктирбейт! Темирдей бекем режим, темирдей бекем эрк! Ойлоп көрүңүзчү, ар бир үч күндө (процедураны жеңил дегендер жанылышат) бир жолудан жатып, бир же эки жыл эмес, 1982-жылдан бери дарыланып келет. «Азырынча бул рецепт Чокморовго өмүр бою керек» деди элдин кадырлуу врачы, кесибинин устаты, Сүкомдүн дарыгери, нефрология бөлүмүнүн башчысы Роза Гапаровна Мемешова.

Ооруканага күн көтөрүлүп калганда келдим. Ооздон Сүймөнкул абанын «Волгасын» көрүп, «Саат сегизде келсең, кошо алып кирем», деп сүйлөшкөнүбүздү эстедим. Кечиккенимди карачы! «Терезенин түбүндө жатам, келген-кеткендер көрүнүп турат» деген эле деп, терезеден-терезени карайм. Ошентип турсам, бир кара каш кыз терезенин биринен башын чыгарып, кыргызча:

– Кимди издеп жүрөсүз, – деп калды. Сүйүнүп кеттим, кыздын кыргызча сүйлөгөнүнө. Кээде кызык эле, бири-бирибизди көзүбүздөн таанып эле турабыз, ага деле болбой «болсо, болбосо» деле өзүбүздү кыйнай беребиз. Мына кыйналбай эле сүйлөшүп турабыз.

– Сүймөнкул абага келдим эле, чоң кыз, дарыланган жерине алып кирем деген.

– Биз бөлөк-бөтөндү киргизбейбиз, – деди кара каш кыз. «Киргизбейм» десе деле кыргызча сүйлөп турса, көзүнө бир жакшы көрүнөт экен. Жакшы көрүп турганымды, «киргизбейм» десе ага деле кайыл болуп кете береримди туйдубу чунак кыз жамшарды.

– Бөлүм башчыбызга айтып көрөйүнчү, гезиттен келсеңиз, – деп терезеден көрүнбөй калды.

* * *

– Сүймөнкулдай азаматтарыбыз көп эмес. Киносу турат, сүротчүлүгү турат чети оюлбай. Жазып кыйратып жибердинерби? Сиз деле анын оорусун жазам дегенден көрө... – Роза Гапаровна мага халат, ак топу издеп жүрүп, – оорунун жакшысы болчу беле...

Үн катпайм, табылган халатты нарыдан-бери жамынып, ак топуну бөлүм башчыныкындай боосунан байлап кийдим эле чокчоюп төбөмө түзүк отурган жок. «Мейли, отурушунча. Эми баштаган жагына жүрө берем» деп каякка десе ынтылганы турам.

– Жүрөгүңүз түшпөйбү, баягыда Эралиев деген жигит киного тартам деп болбой жатып, сизге окшоп кирип алып жаман болгон.

– Коркпойм, – дедим. «Ушинтип кирсем ал мени таанып бекен» – деп күзгүдөн өзүмдү карап тургам.

Залды бойлото эки катар коюлган керебеттерде адамдар колундагыларын окуп, көбү шыпты тиктеп жатышат.

Түтүк аркылуу жылган кандан көз айырбай медсестралар Жыпар менен Чынара отурат. Көз айнек тагынып алган Сүкөмдү аз жерден өзүм да тааныбай кала жаздадым. Газета окуп жа-

тыптыр. Керебети чын эле айнек тушта экен. Бизди байкаган жок. Роза Гапаровна:

– Сүйөнкул Чокморович, акыбалыңыз кандай? Сизди журналист издеп келиптир, – дегенде гана бизди карады.

– А силер беленер, келдиңерби? – деп мага колун сунду да, – Ыракмат, Роза Гапаровна, акыбалыбыз жаман эмес. Биз анча-мынчаны көрмөмүш болуп коёбуз... А бул жигит менин эл биле элек турмушум болсо таап жазам деп жүрот. «Колуңдан келбейт деп койгом» деп тиштерин кашкайта күлдү. Ушул тиштери менен жайдын ысык күндөрү муздаткычка атайын тондурган муздарды кычыратып жегенин оз көзүм менен көрбөдүмбү. «Ошого көнүп алды. Муз деген суусаганын баскан басып, анын кубаныч, жакшылыгын тең болүшкон Салима өмүрлүк жары Салима эже. Сүкөм менен турмуш жолун бир Шабазова азыр Кыргызстан мамлекеттик сүрөт музейинин директору болуп эмгектенет. Экөөнүн 1972-жылы торолгон Бактыгул аттуу баласы бар.

– Көрөм дейт, бизде көрө турган эч нерсе жок, – деди Р.Г.Мемешова.

А мен дароо эле көрдүм. Сүкөмдүн кыйгылы жок, чайыттай тунук көздөрүн, саал-паал тер чыбырчыктаган жылдыздуу жүзүн, аскадан аскага эликтей түйүлгөн, азоолорду темирген узун буттарын, домбураны зар какшатып Темир таздын баянын төктүргөн шадылуу билектерин кордүм. Керебетинин жанынан ачык асмандын көгүш үзүмү көрүнүп турат экен.

– Көрөсүнбү? – Сүйөнкул абам билегин жапкан сүлгүнү көтөрмөк болгондо баш чайкап жибердим. Ал ушул жатышында сүрөт тартып, суй жылган кыястуу, түтүк аркылуу жүгүргөн кыпкызыл кан эртеңки күнгө, эмгекчил билектин боксоосуно кубат ташып жаткансыйт...

– Ушундай... – деди Сүкөм... Жанагы мен көргөн асмандын көгүш четин тиктеп алыптыр. Күндө тиктейт окшойт. Бирин-экин камдаган суроолорум бар эле бере албадым. Бул жердин тынчтыгын бузуп койгонумду сезип калдым, адамдар улам бирден баш көтөрүп, бизди карай баштаган. Кетиштин камын кылып:

– Сүкө, баягыдай жумуштан жолугалы, – дедим.

– Биринчи телефон чал, убара болуп калба, – деп шадылуу колун сунду. Ким менен болсо да кол алышып коштошконду жакшы көрөт экен, анысы жагып калды мага. Залдан аста чыгып баратып, баягы асмандын көгүш үзүмүн Сүйөнкул абамдын кайсыл бир эмгегинен учуратканымды бирок, кайсынысынан экенин түзүк эстей албадым.

– Сүйөнкул Чокморович алты жылдан бери бизде дарыланат. Бир сапар режим бузганын же бирөөбүзгө тике карап сүйлөгөнүн укпадык, – деди коридордо күтүп турган Роза Гапаровна. – Өтө кичи пейил, кыйын учурларда солк этпеген сабырдуу мындай адамды биринчи көрүшүм. Оорусун билет... Бирге жаткандардын көңүлүн көтөргөнүчү. Ишенесизби, процедурага келгендер, айрыкча жаштар, кирелек жатып, Чокморовду издешет, анын жатканын көргөндөн кийин жашырганда эмне, кадимкидей маанайлары көтөрүлө түшөт. Көпчүлүккө таяныч-жолок, караан болот деген ошол экен да. Анын карапайым, жонокой адам экенин ушундан билиңиз, сыркоосу башталып, биздин клиникага каттай баштаганда Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаты катары өзүнчө бөлмөгө жаткыралы десек, туйлап: «Эл менен болом, аралашып эл жаткан жерге жатам» деп бизди кайра осол кылган. Эркүүлүгүнө, өжөрлүгүнө таңгалабыз. Али да «Киного тартылып бериңиз» деп Союздан бери келип жүрүшкөнүн угуп калам. Бир казак режиссер «Менин фильмиме ойноп берсениз», деп адеп суранып жүргөн. Каршы эмеспиз. Эгерде шартын түзүп (Алматынын озүндо режимин бузбай дарылана турган болсо) берсе, анын толук мүмкүнчүлүгү бар.

... Ооруканадын халат, топусун чечип берип, жалгыз келип, жалгыз кетип бараткамабы, озүнчө эле кусаланып кеттим да жанатан бери баарлашып, ылым санаша түшкөн Роза Гапаровнаны кадимкидей жакынсытып: «Эже, Сүйөнкул абам кургак учукту женген адам, ушул оорусунан айыктырып бериңиздерчи! Эл аны экрандан издеп жатышат, эл Сүкөмдү сагынып калыптыр!..» дедим.

Ооруканадан чыгып, (күн тийген, таптаза жадыраган күнү менен деле ишим жок) умсунган бойдон келатып, ак көңүл акын Алыкулду эстедим. Ырында калган жакшылыгы, алоо

табы али күнчө жылытып келет. «Победасын» айдатып, корком шаарына кумары канбай кыдырып өткөн көчө менен келатып, адамдарга замзамдын кыдырып өткөн көчө менен келаайкөлүн эстеп, көңүлүм ачылды.

– Тамекиң барбы? – деди бирөө аркаман. Желкеме бир койгондой болду, аста дагы сурашпайт. Килейген эки улан эки жагымдан чыгып, тамеки сурашты. Үрпөк чачтардын билегинде күч чатырайт, көрүп турам. «Жок» – дедим. Менден бойлору пас болгондо сатып чеккиле дейт элем. Жол күзөтүп кала беришти, мен бербесем (чынында тамеки тиштеп корбосом) дагы бир пендеси ширенкесин кошо күйгүзүп берет да... (өмүр бою тамеки сурап өтүшпөсө экен дейм...) уландардын курагындын курама командасында ойноп, кечкурун комкоросүнон түшүп сүрөт тартчу экен...

* * *

Качан башбакпайын бош эмес, үстүндө эки-үч кишинин башы биригип маселе чечип жатышкан болот же жалгыз болсо (чанда эле болбосо) сол колунда телефон, оң колунда ручка. Анысы менен «Кире бер», деп жаңсап коёт. Келгенимди билгендей телефондор (дайыма ушундай!) кычап бирин койсо, бири «чыркырап», Алматыдан чоң коргозмө сүротчүлөрдүн семинарына киши жибергиле деп отүнүштү, анан жоопту секретарь экөөлөп бүгүнкү башкарманын заседаниесине коюлуучу маселерди бышыктап чыгышты. Отурганыма жарым саат болду, кол алышканыбыз болбосо бир ооз сүйлошо элекпиз. Киргенчыккан көбөйдү, жарым барак кагаздын маселеси жарым саатты алып жатса да чоң ишпи, майда ишпи Сүком кабагым-кашым дебей маңызына жетип, сергек отуруп чечип жатты. Түшкү саат бирге жакын калганда ордунан турду.

– Коош, бүгүнкүгө кандай суроолорун бар?

– Чарчадыңыз го... – дедим баятан былк этпей отурганга өзүмдүн да денем талый түшкөн.

– Чарчадым деп айттымбы?

– Жок, көрүп турбаймынбы, тындырбайт экен.

– Башыбызды байлагандан кийин, бошондотконго акыбыз жок. Коп максаттар бар алдыбызда, эсенчилик болсо...

– Денсоолукту караганды эстен чыгарбаныз.

– Аны ойлоп отурсак, ишибизди бирөө келип жасап бересби, элдин ишеними отургузбайт экен.

– Негизгиси режим эмеспи...

– Режим дегенде... Мисалы үчүн азыр катуу суусап турам. Болгону ошо. Кулагыма мөл булактын шылдыры угулат. Туптунук, мунмуздак. Бассам-турсам, бирөө жарым менен сүйлошүп атсам да, атүгүл телефондон да булактын шылдырын угам. Билесиңби, врачтар мага суткасына үч стакандан ашык суу ичпейсин деген. Суткасына үч гана стакан! Ашыкчасы зыян. Азыр түшко жеткизбей үч стакан суумду, нормамды ичип салдым (саатыма карасам туптуура бир болуптур). Эми эртенки күнго чейин чыдашым керек. Бир ууртам суу режимге балта чабат. Суусаган сайын тоо жаныбарды эстейм. Бир айлык суусун бир ичет экен да, тикенегин жеп, жыргап чөлүн кезип жүрө берет экен, а биз тоо эмес экенбиз... Бир жолу тамагым какшып, жаным көзүмө көрүнгондо болушунча болсун деп үч литр сууну бир которүп ичип салдым. Булактын шылдыры тын басылды. А курсак чыгып кетти. Эртеси басалбай калдым. Врачтарга сууну коп ичип алганымды айттым. Ардан-бери жаныма адам кошуп, Москвага учурушту. Операциялык жол менен баягы тик турун ичкен суумду сордуруп алышты. Ошондон кийин, режимди такыр бузганым жок. Маа дегенде күйүп баратсам да, чыдап жүрө берем. А булактын шылдыры дагы эле кубалап жүрөт...

Каарманым үйүнө кетти. А мен конгон чайканама оттүм (аман болсун жалгыз чайкана!) Чайкор ашыналарым терден-тепчип, Бакир аканын чайынын адебин берип жатышыптыр. «Өзүнө пиала ала кел» дешти киргенимде эле. Пиаланын чонураагын тандап келип, олтура элек «Толтура, толтура куйгула» дедим. Пиала аркасынан пиала бошотом, суусун канбайт, кулагымда Сүкомдун «Булактын шылдыры угулат» деген созу жаңырып турат. «Куйгула» дейм, пиаланы мыкчып, озүм чала-була терден чыктым. Кулагыма мол булактын шылдыры угулат...

* * *

Ишемби күнү Чон-Ташка, Сүймөнкул абамдын айылына баратып, «Көчөт ала кетели» дегенинен Ош базарына бурулдук. Көчөт көп экен базарда. Күндөн жашырып, көчөттордүн тамырына чолок тон, жаман-жуман чүпүрөктөрдү таштап, мүрүсүнө чейин баткак-чыла болгон кемпир-чалдарды, мойсопут адамдарды (бирин-серин көк баштар да жүрөт) аралап, шабдаалынын көчөтүн издеп жүрдүк. «Апорт, эки жылда түшүмүн үзүп каласыз, алып кеткиле!», «Гиластики бар, гилас тин көчөтү керекпи?», «Өрүктүкү мына, кагын, кыямын жеп, мага ыракмат айтасыз». «Мажүрүм талдын көлөкөсүндө отурдуңуз беле, алпарып сайып коюңуз, өзү эле өсөт, арзан берем...» Көчөт саткандар кардарларын этектеп, бу базардын мындай кызыктуу болорун мурда билген эмесмин. Шабдаалынын көчөтү учураган жок. Узун катардын аягына чыгып, Сүкөм көчөт сат кандарды тиктеп туруп калды. «Жаңы сюжет тапты го» деп турсам, Сүкөм мага бурулуп, мындай деди: – Карачы, мынабу элди, денсоолук болгондо көчөт сатып эле оокат кылмакмын... Айылга жетпей күн жүрүш тарапта созулуп жаткан кең талаанын четине келип токтодук.

– Балалыгым ушул талаада өттү. Ортосунда килейген кулач жеткис жоон дарак болор эле. Талаада иштегенде анын чоң көлөкөсүндө түштөнүп укташчу. Чондор анын көлокосүндө уктап жатканда, биз балдар анын тарбайган шактары менен кылда учуна чыгып барып, алыс жактарды тиктеп, өзүбүзчө кыялданып көкүрөккө максат түйчү элек. А кечинде, күн уясына батып баратканда биз, балдар жалгыз даректан коз айрыбай отурчубуз. Куштар келип конгонун көрсөк, көз байланганда даярдап койгон узун бакан, чыректарыбызды которуп жүгүрүп жетчүбүз. Чыракты жандырып, бакандын учундагы илмекке илип, коноргосунда отурган кыргыйды шырп алдырбай издечүбүз. Бечара парандалар чыректын жарыгында эч нерсе көрө албайт. А биз бакандын учундагы илмекти шашпай мойнуна илип, ылдый тартар элек... Ошол дарак биз үчүн жомок эле... Аркы айылдык бир араккор шериги менен ичкиликке тоюп алып, бир тракторго учкашып келет да, айылдын

тумардай коргон дарагын түбүнөн кесип, жүктөп кете бершет. Эл эртеси уйкудан туруп сыртка чыкса, баягы дүпүйгөн дарак көрүнбөйт. Ошондогу элин нааразычылыгын сөз менен айтып бере албайм го. Карасаң, бир ою пас, өзүмчүлдүн кароозгойлүгүнөн эки айыл көздөй көргөн дарагынан айрылды. Бул го мындан нечен жылдар илгери болгон иш, азыр андан оңолуп калдыкпы?.. Оңолсок кана... Бирөө-жарымдын көзү корбосо болду, колго киргенди чаап-жыгып, маа демектен тукум курут болуп кетсин. «Бул жердин байлыгы мага бүгүн керек, эртеңкисин эртеңкилер оздорү ойлонсун деген ичитардык ашынып кетти. Арал деңизиндеги трагедияны уккан сайын башыбызды чайкап коюп, андан кем эмес жапа чегип жаткан Ысыкколубуз менен ишибиз жок. Денсоолукка бычак болуп кадалган түштүктүн тамекисин жазып түбүнө жеттикпи, бу турат. Арстанбаптын токоюн чекесинен кыйып, көмүрдүн ордуна жагып, кыштан жан сактап чыккандар жонүндө ооз учунда соз кылабыз, а жок дегенде кол учунда көмөк көрсөттүкпү, жок, бу турат. Ушундай Кудайдан коркпогурлардын табиятын керемети, касиеттүү сулуулугу менен иши барбы?! Андайлар босогосунан аркыны коро албайт.

Сүкөм торолгон, жерден боорун которгон жомоктогудай кичинекей үй азыр жанындагы занкайган чоң тамдын көлокосүндө калыптыр. Саар-кеч эрбелендеп, эшик-сырттан кок муштум болуп тонуп кирип, баса калчу мештин орду небак бузулуптур, кок чыгып кетиптир. Калган жери күнү бүгүнкүсүндөй, мезгил ага тийбей айланып отүп кеткендей... Мен дагы озумду ушул үйдө чоңойгондой, ушул мештин боюнда (баары куду биздикиндей!) кыпкызыл боорун кучактап, кыштын узакы түнү терезеден иттердин абалагы, алыс жакка бараткан атчандардын аяздуу түндө жаңырган доошу, үзонгүлөрдүн кагышканы, жаныбар аттардын бышкырганы кулагыма илине калып жатпайбы...

– Ар кимибизге айылыбыздан откон куттуу жер жок. Айылым, алтын казыгым дептир го. Жумушум болбосо алтынчы, базар күндорү шаарда калбайм. Иштейм десем, айылда деле онорканам (аны да шашпай көрүп чыктык) бар. Бу жерден мен айылдын тарбиясы жонүндө айткым келет. Бизди

алып көр мисалга, жети-сегизге чыга элек колубуз тизгинге жетип, аттын жонунан түшкөнүбүз жок. Эс тарткандан ат тоолуп, мал жайдык, кой кырктык, уй саадык, казан да карапаштык. Ушулар тарбия экен...

Айылда өзүң билесиң, саатка карашпайт, күн чыктыбы батканча иштешет. Мына, чачыма ак кирип калды, балалыгымды эстесем көкүрөгүм тыбырайт... Балалыкты эстегидей да бир нерсе болуш керек турбайбы... Азыр айылда көп мал карбай калышты. «Биздин көңгө, чылага оонаганыбыз жетет, балдарым кичине адамга окшоп жашасын» деген ата-энелер балдарынын айылдагы тамырын үзүп, көп өнөрдөн кол жуугузуп койду. Мындай үйдө чоңойгон балдар коң чеңгелдемек турсун, өзүнө калааны калканч кылып, жылына келсе бир келип, ата-эненин эт-ашынан, мөмө-чомо кыямынан чогултуп жонуна көтөрөт да, келерки жылга чейин кайыр-кош деп жолуна түшөт. Күйүмчүлдүк, адамга эбиз-жабыздык (жакшылык кылуу) өзүнүн тактысынан ушундайда тая баштайт экен. Карачы, кеселдин баары өзүбүздө...

* * *

Сүкөмдүн бир тууганы Бакыя аба (алар тогуз биртууган) үйүнө чакырды. Сүкөм дубалда илинген комузду алдырып, тээк, буроолорун көпкө чейин кармалап, бир аз чертимиш болду. Сары кумурскалардын уюгу бар дөбөчөнү да ошол күнү кордук. «Колума сөөл чыгып, көбөйүп кетти. Ыраматылык энем талдын башына чыгарып, чыбык кестирип ушу дөбочого, кумурскалардын уюгуна таштап койду. Макулуктар кечке кара комок болуп, чыбыкта үймөлөктөшүп жатты. Кечинде энем кок чыбыкты алдырып, мага жалатты эле ишенесиңби, сага жалган мага чын, баягы бадырайган түрү суук соолдордун качан күбүлүп түшкөнүн өзүм да билбейм. А кезде ошентип эле озубүздү өзүбүз дарылай берчү экенбиз. Жашымдан оорукчан болуп өстүм. Жыландын терисин да миндин бири болот деп энем нанга кошуп жедирген иниш. Мектепке барар жылым суук отүп, катуу оорудум. Колу-бутум кыймылдабай өмгөктөп калгам. Шаарга, Намырбек агамдыкына көп келчүмүн. Анда бечара Роза

Рыскелдинова женемин көзү тирүү. (Телевидениеде диктор болуп иштеген). Үйрүлүп түшүп, тапкан-ташыганын оозума карматып турчу. Өздөрү бир дунгандын көчүк айланбаган үйүндө акы төлөп жашашчу. Ошол катуу оорудан жанда жок дарыгер В.К.Гуревич деген врач аял дарылап айыктырды. Умай энем менен катышып турам. Тээ илгери «Россия» кинотеатрында «Караш-Караш» фильминин премьерасы болуп, биз, башкы ролдо ойногондор көрүүчүлөр менен жолугушмакпыз. Ошол күнү издеп жүрүп В.К.Гуревичти таап келдим да, кинотеатрдын алдынкы катарына отургузуп: – Азыр баягы «оорукчан» баланызды коросуз... дедим. Мага тийген чоң кучак гүлдестени сахнадан көтөрүп түшүп, кургак учуктан аман алып калган умай энеме бересм, эл дүркүрото кол чапты. Алар дагы, менин бала кездеги врачым да күтпосо керек, бекем кучактап алыптыр, жашып жүрот, менин да көзүмө жаш тегеренип... Мин мертебе ыракмат, Вера Константиновна, сиз болбосоңуз киного тартылат белем, ким билет... десем, «Мээнет-запкыны сен көп тарттың, Сүйөнкул! Сен дагы эл көргөндү көрүшүң, көгөрүп-агарышың керек!» деген эл, ошондо кыргыз дегенде өпкө-жүрөгүн кошо чаап жибергенден кайра тартпаган адам».

Боору менен сойлоп калган балакайдын бүлбүлдөгөн билигин жалындаткан, кыргыз элине тандырдын алоосундай мээрими, жүрөгүнүнүн толтосунда түгөйлүк зыйнаты бар, эки элге тең жылдыздуу, саамайы сары алтын Вера Константиновна Гуревичтин алдына Сүкөм менен кошо барып, терең тамырлуу улукман энеге таазим кылам деп ичимден убада бердим. Ошондо улукман энебиз менен бир шаарда жашап, бир арыктан суу ичип, бирок көбүбүздү «баштамыш» болгон келегей ойлуу макаласы менен «кок боруу» тарттырып, бир башына отуздай макала «багыштаткан» баягы эсирген эжебизди да арга жоктон эстермин...

* * *

Бакыя байкенин чакан багында, тээ Эне-Сайдан бери келген балбал таштардын мандайында Сүкөм экөөбүз сөөмөйгө сай-

ылган тикенектей көкүрөктө үйүп жүргөн көп маселенин учугун чубап отурдук.

– Өзүм курактуу бир адамды билем, маал-маал учурашып калат. Бакыбат, аркасынан карасан, спортсмендин тулкусу. Ошого жараша чеке тердетип, жалчытып иш кылганын көрбөдүм. Теңирим андайга денсоолукту да аябайт экен, чүйгүндөп курсак кампайтып, туш келген жерде кайсынысынан болсо кылкылдатып, оору деген түшүно да кирбесе керек. (Ылайым эле, алты саны аман жүрсүн!) Бирок, качан көрсөм ыргытkан ташы өйдө кулаган адамдай башына жүн чыгып мунайып көрбөгөндөй уйкусу болүнбой, санаасы түйшолбой, жылжыган суудай өтүп жаткан өмүрүно каниет-тоop кылып, керилип басып жүргөнү ойлондурат. Жок эмес, жаттап алган философиясы бар: «Бу жарыкчылыкка кайтып конок болбогондон кийин өкмөттүн кызматы деп, чыркырап, тогуз тоголонсок өзүбүздү эрте күндө түгөтүп албайбызбы, байкебай! Жалкалашпасак деле бүтүп келген иш, бүтө берет...» деп калат. Заманыбыздын адилдиги үчүн бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарып, жапа тырмак күрөшүп жатканда тигинтип, аламды сел алса, согончогунан келбеген «токпейил», озгонү коюп, өзүн ойлогон өзүмчүлдүк кайра куруунун арымына бут тоскондук. Кээде карап туруп, ушу «кутудагы» адам омүрүндө бир жолу мандай тердин кубанычын тытып толкубаса да кетерек, өмүрүндө бирин-экин чечкиндүүлүк кылып, жаздым басып, жапа чегип томсорбосо да керек, тек гана «сен тийбесен, мен тийбейм» деген ылык-сысык принципти ык тутуп, күн кечиртип, а жашоонун ширин-ширин бактылуу мүнөттөрү болуна баамы да жетпесе керек. Андайлардын дүйнөсүндөгү жакшылык менен кайрымдуулуктун үрөнүно суу жетпей калган...

– Сүймонкул аба, кайрымдуулук, күйүмчүлдүк жашообузду жылытып келет. Ансыз жан-дүйнөбүз серт, сенек, а коомубуз кедей... Чын-чынына келгенде жылуу сөзүбүзгө дилгир мамилебизге муктаж, жакшылыктан көзү учуп тургандар арабызда жокпу?!. Азыр кайрымдуулуктун танкыстыгы адамзаттын зор мамилесине айланып отурат.

– Албетте, мунун туура. Өзүн эле калыс болчу, канаттуюга кактырбай алаканында бөпөлөп, бой жеткизген баласы тиши түшкөн ата-энесин канкакшатып, түндүгүн түшүрүп каралашпай басып кетсе, күнөөнү кимден издейбиз? Шыпааканада (ооруканада) жылуу сөзгө зар болгон оорулууну, тейлөө мекемесиндеги ыйманына камчы чапкандардан көз көрүнө кагуу жеп, калчылдаган кары-картандарды, аягы суюк «алтын тиш» аялдардын «ойноп жүрүп» тапкан бейкүнөө наристелердин жетимдик кайгысын, көп балалуу эненин төө көтөргүс түйшүгүн, күлгүн курагын керебетке таңып, жазмыштын күнүн көргөн майыптардын эстен чыккан тагдырларын канчага чейин көрсөк-кормоксон, билсек-билмексен болобуз. Чындыктын чынарлары – күмүш сакал карыялардын сөзүн уктун беле? «Мурда адамдар бири-бирине кыйла жапакеч, күйүмчүл болчу эле. Жетишкен сайын уучубуз карышып, кунарыбыз учуп кетип баратат. Жарым түндө эшик каккан жолоочунун жөнүн сурабай киргизип, бар тапканыбызды алдына коюп берчү элек, азыр дарбазаны аттай элек, итибиз абалап, өзүбүз ичкериден: «Ким бул, эмне керек?!.» деп доош кылып, сурачу болдук...» деген. Билгенге бул – озубуздү-озубуз жекиргендик, кайрымдуулук доолотунон аздыр-көптүр кемигенибиз. «Жакшылык олбойт, ал эртеби-кечпи ээсине кайтат» деген илгеркилер.

– Сүко, адамдарга жакшылык кылуунун кылымдардан берки сабагы бар. Мындай асылзаадалык адам баласынын көчөт кезинен тамырлап, көкүрөкко барат деп жүрүшөт. Кооздукка, сулуулукка көз ачылып, туюмдун поэзиясы да ошондо түптөлөт. Сократтын «Кооздукту түшүнүү көкүрөкко жараша» деп айтканы бар го.

– Кооздукту түшүнүү, анын эстетикасына кумарлануу бармактай кезден түйүлөт дегенин да туура. Мисалы, музыканын, көркөм полотнонун лирикасын, философиясын, скульптуранын пластикалык тилин түшүнүү да кырчын кезден калыптанат. А деген талант. Моцарттын «Реквиемин» угуп жаткан тили болок, дили башка адамдар да чыгармадагы улуу композитордун жашоосу токтоп калган эпизодго келгенде кадимкидей жашын кетиришет. Сезимдердин түгөйлүгүн, музыканын

сыйкырын каранызчы! Ошол эле угармандардын арасында ооз көптүрүп айта жүрүш каада-касирети үчүн гана кошулуп калгандардын чыгарма «жибите» албаган жарды дүйнөсүн бир эсе аяйсың... Искусствого болгон мажүроолуктун тамырын кайтып эле балалыктан издегенибиз дурус. Мектепте ыр, сүрот сабактарына (өзгөчө айылда) алиге чейин женил-желпи карашат. «Ырды мал баксан, тоо-түздө ырдасан болот, а сүротчү болуп жалчып кеткендерди да учурата элекпиз. Эсиң болсо, математика менен химиядан баш көтөрбө, азыр ошол илимдердин заманы» деп балдарынын кулагына куюп, өткүр сезимине жөргөмүштүн желесин тарткан ата-энелерди да көрүп жүробүз. Алардан мугалимдер ашып түшөт. Көп жерлерде сүроттон, ырдан адистиги жок, эптеп-септеп «саатка жеткен» мугалимдер билгенинче сабак өтүшөт. Сааттар аз. Аягы эмне болот? Кулунчак кезден искусствого кайдыгерлик жаралат.

«Симфония – жандүйнөмдүн төгүлүүсү» дептир Чайковский. Менимче, «Дон Кихот», «Король Лир», «Согуш жана тынчтык», «Кыямат» сыяктуу классикалык чыгармаларсыз, Рембрандтын атактуу полотнолорусуз, Бетховендин музыкаларысыз биз жашаган дүйнө алда канча жарды болуп турмак. Александр Ивановдун «Христостун элге келиши» аттуу картинасы дүйнөдөгү тендеши жок чыгарма. Коп олколордо болдум, ар кайсы доорго таандык живопистин шедеврлерин көрдүм. Бирок, мага композициясы, тартылыш чеберчилиги, философиялык терендиги, адамдардын психологиясынын берилиши жагынан ага тендеш чыгарма чалдыккан жок. Третьяковкага кирген эл бул ажайып картинанын мандайында сааттап турушат. Дагы бир соз, Брюллов, Левитан, Перов, Айвазовский, Крамской, Репиндин полотнолоруна арбалган көрүүчүлөрдүн ой-сезими сүротчүнүн бай дүйнөсү менен жуурулушуп, ортодогу узак мезгил көз ирмемге айланып, кадимкидей «сүйлошүп» турушат. Рембрандтын сүроттөрүн карап корчу, ар бир чыгармасын жүрөк каны менен жазган. Бир кызык нерсе, борбор жакта жүрүп, жаны ачылган коргозмону аралап калдым. Белгилүү эле сүротчүнүн полотносунун алдында турган тестиер бала атасына карап «Мындай сүроттү тартыш менин да колумдан

келет» дебедиби. Мындай сөздү Рафаэль, Леонардо да Винчи, Ван Дейк, Рембрандт, Энгра же Гоянын полотнолорунун жанынан угасынбы? Жок. Тилекке каршы, бизди айтпайлы, ошол борбордун өзүндө жарым-жан чыгарма жаратып, аны үнүнүн жетишинче жар салып, кудуретсиздигин эл көзүнө көшөгөлөгөн сүротчүлөр жолугат. «Кечирип коёт экенсиз, сиз зоотехник-сиз, мен дагы сүротчү болом. Сиз биздин профессионалдардын полотносун түшүнүп, талдап-сындаганга акыл азуунуз чыга элек. Мен сүротчүмүн, сиздин койлорду кандай уруктандырып жатканынызга киришкеним жок го. Сиз дагы көргөзмөнү көрдүңүзбү, үндөбой кете бериниз» деп көрүүчүлөрүнө наалыгандык, акылдуусунуу узакка алып барбайт. Ошо зоотехниктин айткан пикирин сүротчү билсе, алтынга барабар эле. Акыл чойчогубүздү толуктай, мелт-калт кылып турбасак кыл калемдин кудурети (ал болсо) качат. Пушкинсиз сүротчү жашай алабы, Толстой, Достоевский, Тургеневди боюбузга синирбей, Карамолдо, Саякбайдын кереметтүү дүйнөсүнөн чанкоо кандырбай жаткан чыгарман кимди өзүнө тартат?! Жаратылыш менен адамды тартаардан ага суктанганды үйрөнсөк, көздү каныктырсак, ошондо туйган-сезгенден, суктануудан чыныгы эмгек жаралат.

– Сизди алыс-жуукка киноактер катары көп чакырышат. Бейтааныш олко, алыскы сапар сүротчүгө көп табылга туш кылат деп жүрүшот.

– Каирде, Азия жана Африка өлколорүнүн кинофестивалы отүп калды. «Шератон» мейманканасы Нилдин так эле боюнда экен, ошондо жашадык. Анча алыс эмес жерде журт сураган илгерки падыша Рамзестин эстелиги турат. Нилдин карякка карап акканын билбейсин, ото тунук эмес, бозгумтул. Каир эрте ойгонот. Мен да конгон адатымча таң атпай этюднигимди которуп Нилди бойлоп кетем. Кинофестивалдын катышуучуларын автобус менен ташып атты. Мен жоо барып, жоо келем. Бир күнү Нилди бойлоп кетип баратсам, бир жерде жапжалгыз, кооз пальма өсүп турат. Этюднигимди жайгаштырып атсам, бир канаттуу келип конуп калды. Мындай карасам, биздин эле ала карга. Бечаранын уясы бар экен. Ысык аптап-

ка биз, адамдар аран чыдап жүрсөк, быкпырдай кайнаган эли бар Египеттин чөл шаарынан алыс кетпей күнүн көргөн бу кургурдун өжөрлүгүнө таң калдым. Дагы бир күнү Нилдин жээгинде сүрөт тартып отурсам, жаныма толкун мүлжүп, эскилиги жеткен анча чоң эмес кайык келип токтоп калды. Кайыкта бир үй-бүлө жашайт экен. Кырк-кырк бештерге келип калган эркек жээкке секирип түшүп, казык кагып, кайыкты байлап койду. Балдар көп, баары майда экен, жээкке чыгып кубалашып ойной башташты. Эчкилери бар экен, оздоруу эле кайыктан түшүп, балдардан алыс кетпей аны-муну искемиш болот бечаралар. Тоок кармашат экен, алары да бир чекеге жайылып... Эркек бир жакка кетти. Аялы бала, тоок, эчкилери менен деле иши жок, жээкте турган калдык таштоочу ящикке бир нерселерди ташып, төгүп жүрдү. Бир маалда аркасына бир нерсе көтөрүп, баягы эркеги келди, келери менен аял жээкке карап кыйкырды эле, ишенесинби, ойноп жүргон балдар, жайылып жүргон баягы тоок, эчкилер (таза үйрөнүшкон экен) бирден чубап кайыкка чыгышты. Андан мен бир үзүм жашоосуна күбө болгон кайыктагы үй-бүлө Нилдин агымы менен сүзүп кетти. Көрсө, Нилди туур кылып, кайыкта күн көргөн, жакырчылык белге тепкен үй-бүлөлөр жылдын торт мезгили дарыянын башынан аягына, аягынан кайра башына сүзүп өмүр кечиришет турбайбы...

– Чет өлкөлөрдө жүргөнүңүздө Кыргызстанды сурамжылагандар көп болор?

– Чет өлкөлөргө барганда мени советтик киноактер деп тааныштырып жүрүштү. Билип алгандар Кыргызстан жөнүндө, элибиздин турмушуна, салт-санаасына кызыгышат. Англияда гы бир жолугушуу эсимде. Биздин туристтик топто бир канча кыргыздар бар элек (бажы кагазыбызды толтурганда улутун деген жерге орус деп жазабыз), билип алышканбы, «Чынгыздын тилинде сүйлөгүлөчү, үнүнөрдүн музыкалуулугун угалы, ырдап бергилечи», деп бура бастырбай коюшту. Чогуу ырдайлы десек, кыргызча бир ырды толук билбейбиз. «Кыргыз Гимнин ырдайлы эмесе» деп бири-бирибизди астыртан карайбыз, аны дагы толук билбегендер бар экен. Бир-экообуз ырдап бердик.

Баш бармагын корсотүшүп, жан-алы калбай кол чабышты. Ошондо жан терибиз менен туйдук го, элди тил сактайт экен... Расул Гамзатов «Бүгүн тилим өлсө, эртең өзүм жок болууга даярмын» деп кандай акылмандык менен айткан. Тил маселесин бир шилтоо менен чечүүгө ык койгон макалалар көбөйүп кетти. Бир-экоосун окуп алып, авторлорунун козгоп жаткан маселесине анча күйбогондугун байкадым. Кош тилдүүлүк – каалагандай жазып, туш келген тарабынан жиреп кетчү маселелерден эмес. Угушума караганда, басмасөз жөнүндөгү закон кабыл алынат дейт, анда «Ойноп сүйлөсөң да ойлоп сүйлө» дегендей утурумдук чуу чыгарууга гана чамасы жеткен макалалардын тизгини тартылып, ою терен, эртенибиздин камын жеген калыс, кайра куруугa кызмат отогон материалдарды көбүрөөк окуйт экенбиз. Тилге байланыштуу бир кеп. Биздин үй Панфилов паркынын четинде. Дискотекадан бир күн кур эмес. Айла жоктон түндүн бир оокумуна чейин тыпшап жатам. Кавказ элинин «Лезгинкасын» кайра-кайра коюшуп, үйдү солкулдатып бийлешет. Кыргызча бир музыка укпадым. Же кыргыздын ыр-күүлөрүнө бийлоого болбойбу? Эралиева ырдаганда ошол эле Штраустун музыкасына бийлеген вальсты неге бийлоого болбосун? Болот. Жаштарга интернационалдык тарбия берүүдө аз эмес жерде жаздым басып алышыбыз мүмкүн. Эмне үчүн дискотека уюштурган адамдар эмоция менен эмес акыл менен иштешпейт?.. Бул чу дегенде эле оозго илинген мисал...

Бир күндө эки жолу кеч кирбейт, озүндүн изинди озүн кайра баспайсын, бир эле адамды эки жолу ачпайсын... Журналисттер канчалаган очерк, макала, маектерди жазгандан кийин жолуксак да, Сүймонкул аба күлгүн жаштыгын, кылчайнаткан кыйынчылыктарын, мандай жарган кубанычын бир ысып, бир муздан айтып отурду.

– Биз, адамдар кээде эртели-кеч ишибизден баш котөрүп, «тоба, күндор мынча тез отот?!» деп айран калабыз. Сааттын жебеси омүрдү уурдаган душмандай коруүлп кетет. Илгерки акылмандардын бири Сократ: «Эй, адамдар, силер күндор тез отот деп мунайбагыла, күндор эмес, сенин омүрүн тез отуп жатат!» деген. Турмуш калыс, баарын ылгап, баарын орду-орду-

на коёт экен. Өмүр бою өзү менен өзү жашынмак ойноп (өзүнөзү түшүнбөй жүрүп өтүп кеткендер канча), карылыктын табагына кол салып калганда «Тагдыр мага далысын салып кетти, элге атаган ырыскысынан мандайыма жазбаптыр...» деп өз башын өзү муштагандар да болот. Эгерде өзүн жашаган өмүрдү өзүн түшүнбөй, уясына ылдыйлап кеткенде наалыганың бир тыйын, күнөөнүн баары өзүндө. Атаганат, бактылуу болуунун искусствосу болгондо барбы... Искусствосу болбосо да жарымжартылай устаканасы... Адамдар ошол жерден чыкпай, бактылуу болуудан эч нерсесин аяшпайт эле. Ал тургай, кылым карыткан карыялардын ичинен бакыттын мүрөк суусунан көзү кыйбай чака менен сузуп алам дегендер чыкмак. Жашоонун кумарына кандым деп айтыш кыйын экен го. Адам баласы эзели түбүнө жетпеген бу жашоонун табышмактуулугу ошондо бейм. Жер каймактагандан берки адамзатты изилдеген канча китеп жазылды, канча баш ак мөңгү болуп агарды, акыл чөйчөгүбүз менен баарын эле туйгансыйбыз, анан эртеси эле болор-болбос жерден жазып-тайып бир бурчекте камалып, «Тобба, бул эмнеси?» деп желке кашып, башыбыз маң болот. Бизден айылда Сарку деген абышка болор эле, ошо киши айтчу: «Бу адамзатын башынан өткөргөн азап-тозогунан сабак алган болсо, атом бомбасын жасаганга колу көтөрүлмөк турсун, атын оозанган пендесинин катыгын колуна берип коймок. Кана эми ошенткени?!.»

* * *

Чон-Таштан чыккандан дыбырап баштаган жаан жол ката күчөп, терезеден жолду көрүш кыйын болду.

– Акырын айдап кете берели, – деди Сүком «Кичине басылсын, күтө турбайлыбы» дегениме болбой. Колчүк сууну бизге жаба чачып, жеңил машиналар куушуп отот.

– Каякка шашышат экен? – Коншулар болот, «куушкан». Ал «Жигули» минсе, мен «Волга» минем, ал «конверт» үй салса, мен кош кабат салам деген. Атаандашуу, коралбастык пенде баласын билгизбей байлыктын кулуна айландырып коёт.

– Сүкө, бүгүн танкыстыктын (дефицит) азабын тартып, «жок издеген» адамдарды чекеден учуратчу болдук. «Тааныштык» деген сөз кулакка көп угулчу болду. Күчтүү дарылары текчесинен үзүлбогон аптекаларды, жарашыктуу кийимдер үстүнө жыйылган дүкөндөрдү канчага чейин издейбиз?..

– Жаш кезинде окуган жомокторундун аягы эмне менен бүтчү эле, эстечи? Алса алдым, көрсө көрдүм дебеген ач көздүгү ашынган дүйнөкор көзүнөн учкан казынага жетип жыгылчу, анан оной олжодон чеңгелдеп, өзүнөн-өзү кызганып отуруп, байлыктын сормо сазына батып кеткенин билбей калчу. Ошол акылдуу жомоктун сабагын озүнө сиңире албагандарды азыр дагы акча азгырып, жолдон чыгарып жатпайбы. Кийинки жылдары калайыктын үройүн учурган канчалаган ири коррупциялардын, ачкоздүктүн сормо сазына жетип жыгылган жетекчилердин мүшкүлдүгүн окуп да, угуп да жатабыз. Мунун баары барып-келип эле ошол биз сөз кылган «таңкыстыктан», «тааныштыктан» тамыр алган илдеттер. Чын эле аптекага түшкон дарылардын көбү каякка кетип жатат? Дүкөндөргө болүнгөн товарлар кардарларына эмнеге жетпейт? Телевизордон көрүп жүробүз. «Бу өлкө менен, тигил мамлекет менен соода келишимин түздүк. Мындан ары аны же муну ала башпайбыз» деп министрлеribиз өнөктөшү менен кол алышып, убада бекиткенин коробүз, а товарларын көрбөйбүз. Анын ордуна «Чабан-малчыларга болүнгөн тартыш товарлар райкомдун аппаратынан ашкан жок» деп, конгуроо каккан биринсерин фельетондорду көзүбүз чалат. Ойлоп көрчү, бир бечара жанын оозуна тиштеп, төшөгүндө чабалактап, жакындары ректүү дарынын сары изине түшүп, чымын жанын алып калсак дешин чапкылашын жүрсө, ошол көздөн учкан дары бироонун бекем сейфинде «таанышын» күтүп жатпайбы... «Керек болсо издеп келишет, күч келгенде таап келишет» деп компоюп, басып жүргон алып сатарлардын бир күнү болбосо да бир күнү чүмбөтү сыйрылат. Маалымдуулуктун жарыгы социалдык адилеттүүлүктүн ажарын айкын көрсөтүп жатпайбы. Мына, коллектив жетекчисин оздорү шайлап, мурдагыдай «түндүктөн түшкон» кадрлардын аягы сууй баштады. Көрсө, андайларын

эл аралагандан айбыгып, кемчилдигимди көзүмө сайып кор-
сотүп койбосун деп кенсесинде камалып, «ач кулактан тынч
кулак» гана талаадан келген эсеп-кысап менен иш жүргүзчү.
Эл тандаган жетекчи эл жүргон жерде жүрот экен, аркасынан
«атың айры, изиң ийри» деген бироо-жарым жок, жүзү жарык.
Башкарунун адилеттүүлүгү, тууралыгы мына ушунда эмеспи.

– Байлыкты кадыр-барктын бийик тепкичи катары кор-
гондор да бар...

– Каяктагы кадыр-барк?!. Мисалы үчүн, окурмандар жаз-
ган китебиңди дүкөндүн текчесине, желе баскан китептердин
жанына калтырбай талап кетсе, ошол кадыр-барк. А тиги жөн
эле куу чиренди к. Менменсинүү айрым актерлордун да кенди-
рин кесип жүрот. Колумдан келбеген нерсе жок деген озуно
ашпеке ишенүүчүлүк не деген мыктылардын мүмкүнчүлүгүн чек-
теп койгон. Андайлар таңшырылган ролду сценарийден гана
окушат, турмушта кандай болот, эл кандай кабыл алат, капа-
рына келбейт. Режиссерлорду башкарып алган актерлор бар.
«Жок, бул бийиктен секирбейм, мага жан керек, бироо секи-
рип берсин». «Кокуй, аттан жыгылбайм», «Колумду муздак сууга
салбайм!» деген чыңтийбес «жылдыздарды» да кордук. Алар
азыр дагы бир эле маалда эки фильмге тартылып, театрдын
сахнасынан телефильмге чейин «таскак» салып жүрүшот. Жүз
ролду сунуш кылса, жүзүно тен ойноём дейт. Албетте, андай
актерлордо акча болот, бирок ачылып болбойт. Эсептегенге
жакпы. Жүрүшпойбу, «Мен 60–70 ролдо ойнодум эле. Ушуга
чейин наам тургай, көкүрөгүмө сыйлык илинге элек» дешип
нааразы болгондор. Чыгыштын акылманы Жами «Чындыктын
көзүно дайыма тике кара» дептир. Мына, мен 16 жылдын ара-
лыгында болгону (бардыгы озүм жактырып, конүлүмо толгон
ролдор) 17 фильмге тартылынмын. Ролду тандаарда алдымда
бир гана суроо турчу. «Бул менин турмушума жаны ачылыш
алын келеби?» А ойногонго келгенде режиссер эки метрден ыргы
десе, мен үч метрден секирчүмүн, чаан баратын, үзонгүдон бу-
тунду чыгарбай жылмыш десе, мен аттын башынан ала салып,
тоголончумун. Ар качандан бир качан коюлган талаптан ашы-
рып ойногонго аракеттенер элем. Азыр кинога тартылбай кал-

дым, а баягы кол учун муздак сууга салбаган, өздөрүн сактаган
«назик» актерлор дагы эле фильмден фильм кубалап жүрүшөт.
Муну менен эмнени айткым келет, актерлук кесипке башынды
байладынбы, кудай сага кубат берсин, чоң гонорар үчүн эмес,
чон сүйүү, элдин урматы деп ойно, мүмкүнчүлүгүндөн ашырып
ойно, кадыр-барктын баасын ошондо билесин.

Сүймөнкул абамдын ушул сөзүнөн кийин дагы бир эрдиги
эсиме түштү... Кырсык каш-кабактын ортосунда дешет го, ошо
чын окшойт. Ал «Жалан эр-азаматтар» фильмине тартылып
жатканда аска боорунан буту таят. Бийик жерден далай учкан
«жаны оорубас» актер азыр дагы жепжеңил туруп, кайра ас-
кага жармашат деп турган режиссер. Операторлорду таңгал-
тырып, Сүком жыгылган жеринен козголбоду. Катуу жарат
алган (бойрогүно кан куюлган экен) Чокморовду чукул арада
шаарга алып келүү үчүн «Тез жардам» чакыртылат. Вертолет
учуп келгенче, кино тартылып жаткан жерге айыл эли, куру-
учулар, малчылар толуп кетет. «Кантип эле Сүймөнкул ооруп
калсын» деп таңгалышып, биринин сөзүнө бири ишенбейт.
Качан гана келип конгон вертолетко аны колмо-кол көтөрүп
жоногондо копчүлүк толкуп берди! Сүком тегерегиндеги жай-
наган элге башын зорго көтөрдү. «Күткүлө, келемин» деди.
Эриндери гана кыбырады. «Көрөсүнөр, асканы багындырам»
деп эрдин кырча тиштеди.

Вертолет которулгондо анын эпкинине, шамалына термел-
ген эл азыр дагы Сүкомдүн көз алдында! Ошондогу садагасы
кетейин, копчүлүктүн камтамасы, «Тезирээк айыгып кет,
Сүймонкул!» деген акактай тунук тилеги ага табылбас дары
болбодубу...

Режиссер фильмдин башкы каарманы Касымдын ролуна
болок актер чакырып, киносун токтотпой тарта берсе болмок,
бирок антпеди. Сүкомдүн айыгып чыгышын эки-үч ай бою күттү.
Фильмдин башкы каарманын, көнүлүндө кылдай карасы жок,
кимге десе жакшылыгын тен болүшкөн адамды жалгыз Чок-
моров гана ойной турганына А.Видугирис да бекем ишенген.
Сүком убадасын аткарды, асканы багындырды. Көп жердин

кыйырын басып, куржун көзү толгон байгелер менен кайткан «Жалан эр-азаматтар» фильмин айтып отурбайлы...

Жааңды ээрчитип шаарга кирип келдик. Ошол күнү кечкурун, эртеси да булуттар биз келген тоолорду чүмкөп турду.

* * *

Додолонгон сүрөттөрдөн Сүкөмдүн өмүрүн кайра башынан көргөндөй болом. Тигиниси, мунусу да турмуштук тасманын токтоп турган элесиндей сезилет. Анан оңөркөнасына алып өтүп, «Кожожаш» эпосунун негизинде тартылып жаткан «Мергенчинин өлүмү» аттуу чыгармасы менен тааныштырды. Ал «Жаралуу эчки», «Мергенчинин өлүмү» жана «Жашоо түбөлүктүү» деген шарттуу аталыштагы үч болүктөн турат экен. Жалама зоонун боорунан жаралуу Сур эчки бизди кектүү тиктейт, андан бери мылтыгын мыкчыган, көздөрү чанагынан чыккан Кожожаш аскадан кулап, жерге күм-жам болгону учун келатат. Бер жакта Күн жадырап тийип турат, желге термелген жашыл жалбыректар... «Жаратылыш да, адамзатың да дүйнөгө түркүк болбойт, баарыбыз отобүз бу дүйнодон. Бирок, Күн тура берет, нурун чачыратып, Күн олбойт, Күн түбөлүктүүлүктүн символу» деди сүротчү. Саякбай Каралаевдин портрети оңөркөнанын так торүнө илинген. Качан тартып баштаган, дагы эле бүтө элек, «Дагы жүз жылдан кийин Саякбайдын даңкы таш жарат, аны боркүндой көр. Ошондо бул унидалдуу инсандын феномени изилденет, нака баасын ошондо алат» деди Сүймөнкул аба.

* * *

– Ке, сага Карабалтанын ырын ырдап берейин, башы кандай эле. – Ал диванга жолонүп турган домбураны колуна алды, – өткөн бир заманда казак элинин баш-аягына аттын кашкасындай таанымал Темир таз деген ак тандай ырчысы өткөн имиш. Өкүмү зор адамдар домбурасынан болок байлыгы жок кембагалды көпчүлүккө жолотпой «Эл алдына дагы бир ырдаганыңды көрсөк тандайына коргошун куюп, доошунду очуробуз» дешип кубалашат. Кордукка чыдабай, башын өлүмгө сайып, кыл чайнаган бечара домбурасын күүлөп эл алдына чыгат...

...Өгүздөй өргө тарткан акең өлсө,
Күндөрүң не болады, шыректарым?!.

Сүкөмдүн коңур үнү жүлүндү сыздатат-ов. Сүрөттөр да ыр угат тунжурашып... Казактын мейкин талаасы, жылкылардын дүбүртү, домбуранын армандуу доошу... Төртүнчү кабаттагы чакан өңөркөнаны терметкен обон терезеден шарт секирип, талаа кезет... Жанымда домбурасын сыздаткан Карабалта, көкүрөгү арманга чыланган кадимки Карабалта! Сүрөттөр мага кошулуп ыр угушат, сүрөттөрдүн көзүнөн жаш куюлат...

«Күндөрүң не болады, шыректарым!..»

* * *

Сүймөнкул Чокморович лифтиге чейин узатып чыкты да «Кыял дегениң күлүк экен» деп жылмайды. «Кээде бир ой келет. Мына, бармактай кезимен карама-каршылык менен алышып келем. Эгерде деним сак, дүйнөм түгөл, жыргап-куунап тирилик өткөзгөн болсом, өзүмдү эч качан жолдуумун деп эсептебес элем. Бу заманга керек экениңди билген сайын, күрөшкөн сайын өзүңдү бактылуу сезет экенсиң...»

Чын эле, ал үчүн бул жашоонун сыры да, ыры да ушул акыркы сүйлөмдө айтылгансыды...

СОҢКУ СӨЗ

Турмушу чоң романга татырлык адам жөнүндө бир шиңгил очерк жазуу баарынан кыйын экен. Бүтөөрүн бүтүп, «дагы чала-чарпыты калдыбы, сынаакы көзгө бир сыйра окутуп алсам» деп бир аптача буйдалдым. Чынын айтсам, редакторума берерден мурда тобокел деп Сүкөмдүн өзүнө, баягы кычыраган креслосунда отурганда окуп бердим. Өзүнүн эки-үч ай мурдагы айтып бергендерин унчукпай угуп отурду.

– Окутпай эле чыгара берсең болмок экен... – деди акырына чыкканда. Башка ак да, көк да дебеди. Тизесине келип

конгон чымынды бир шилтеп уучуна кысты да, туруп барып форточкадан ары коё берди...

Колжазмамды, жайдын саратаны жеп, кичине саргая түшкөн баракчарымды колтугума кысып, билинер-билинбес кынылдап: «Эсенчилик болсо, өзүң окуп сынаарсың» деп женилденип, сага келаттым, окурманым!

* * *

Жакында эле эки күн болуп калды Сүкөм редакцияга телефон чалыптыр. Жөн-жай эле. Ал-акыбалды сурашкандан кийин: «Эми ишим бүттү деп, жоголуп кетпе» деди. «Колум бошосо эле барам» дедим. А бирок, ал кишинин колу бошоор бекен, аны түк ойлобопмун...

КҮЗГҮ

Публицистика

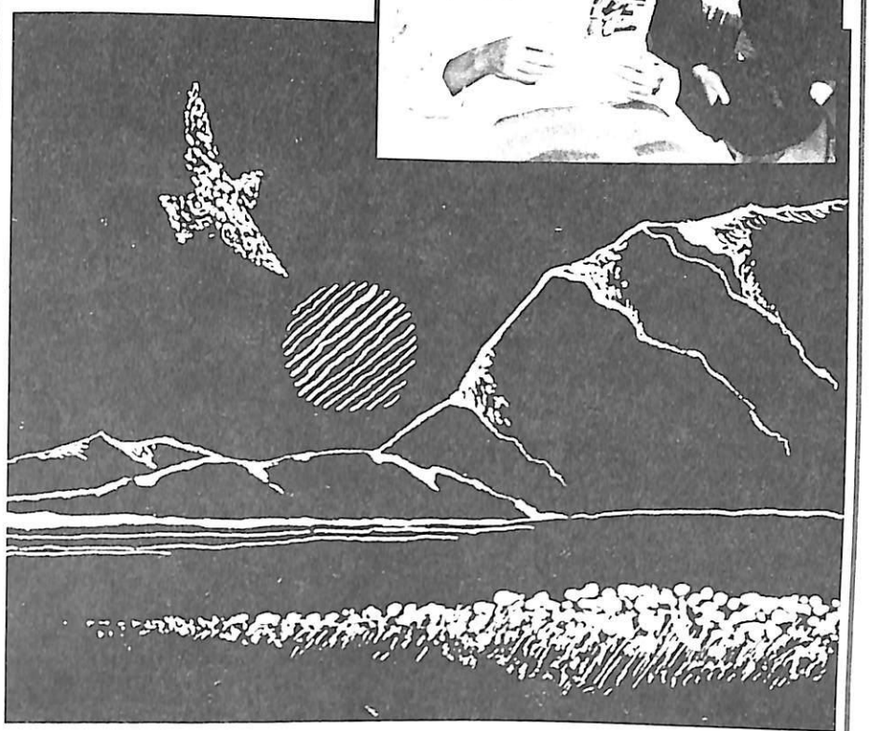

КҮЗГҮ

«Кырсык каш-кабактын ортосунда экен. Омурткамды сындырып жылалбай калганыма быйыл сегиз жылдын жүзү болот. Ошол 1981-жылы армияда элем, курулушта иштейм. Мен чыгып турган такта сынып кетип, он метрлик бийиктен кулайм. Бирге кызмат өтөгөн балдардын айтымында, жыгылган жеримден тура калып, үч-төрт марта кадам шилтеп, эс-учумду жоготупмун. Акыркы жолу басканым ошол болду. Он тогузумда жыгылгам, ошондон быякка керебеттемин. Жээним бар, быйыл алтыга карады, биздин үйгө келип калганда үстүмө минип алат дагы: «сен аллейсиң, бешиктен түшпөйсүң, качан басасың?» дей берет. Баарынан дагы наристенин суроосуна бир нерсе деш кыйын экен... Чын эле баспай каламбы?! Жарыкчылыкка бир келген өмүргө ушинтип кеч киреби? Апам карып кетти, менин айыман. «Кесел адам кесел эмес, аны багып караган адам кесел» деген сөз ырас экен. Жок дегенде балдак таянып басканымдачы... Сиздерге кат жазганымдын жону бар, иштесем ишке, ичсем ашка тойбогон курагымда керели-кечке шыпты тиктеп жатканым жаткан. Жашоого кумарым ылдыйлагандан ылдыйлап, адамдар мени эсинен чыгарып салгандай, өзүмдү түңгүюкта калгандай сезем...

Гезитте иштеген агайлар, жакшылык кылгыла, мени адамдарга апчыккыла, жолуктургула! Сүйлөшкүм келет, мен да дагы силерчилеп бирөөнү сүйгүм келет!..

Жаныш Каарбаев,

Лейлек району, Самат айылындагы колхоз.

«Тез жардамдын» шопурун кошкондо беш киши Жаныштын редакцияга жазган каты кеткен, ийри-буйру жолго салып, «Голбо» айылына кетпараттык. Шагы буталган маңгал тыттардын түбүндө желим идишти колмо-кол откорүп чалап

жуткан шакчылар, эшекчен чалга жетелетпей кайтып өзүн сүйрөп кетчүдөй жер челген өгүздү айдаган бала айнектен кылаң көрүнүп, машинанын чанына аралашып калып кетти. Сен эми аларды экинчи көрбөйсүң, сен эми ошо алгоо менен чаңтымаак гана бөлүп жеген адамдардын чаң желеген посурайган жүзүн, ыйламсырап өгүз айдаган баланы эми кайтып көрбөйсүң. Көрбөй турганынды ойлогондо бир саргайган кусалык жүрөгүңө тепчилет, өмүр дегенин уучка толбогон, а жашоо убактылуу гана мынабы, биз түшкөн «тез жардамдын» айнегинен бир көрүнүп калып кеткен (кайып болуп кеткен!) нерсе болорун күчтүү туясың!..

– Келиниздер, – мунайым жүзүндө капалыктын билинербилинбес көлөкөсү бар, бою-башына тетик кемпир колун бооруна алып, күнгө кактанып жаткан итти «меймандар чочубасын» деген этиятта этеги менен далдалай калды.

– Каппайт, келе бергиле, киши-кара менен иши жок, курсагы тойсо болду...

– Каппаса эле болду, – деп райондун башкы врачы Раимжан Калматов босогого токтоп бут кийимине энкейди. Кемпир безилдеп ийди.

– Бутунарды чечпегиле, үйүбүз кичине сыз...

– Уул кандай?! Түзүкпү? – Врач эне менен тааныштык кылып сурашып жатты. Калганыбыз үндөбойбүз.

– Шүгүр эми. Баягысындай эле жатат... – Кемпир аркабыздан кирип келатып үшкүрүп койду. Күн ала булуттап турганга үйдүн ичи ымырт. Биз издеген жигит ичкерини сырткы дүйнө менен кошкон жалгыз көздүү терезенин түбүндө, керебетте экен. Кобур-собурубузду эшиткен окшойт, киргенибизде эле коркушмокчу болуп обдулду, бирок көкүрөгүнө чейин жабылган шейшептин алдынан бироо аны сыга кучактап тургузбады. Кат жазган муздак колун кармап, кысып койдум.

– Эне, тошок салбайсызбы меймандарга! – деди Жаныш. Биз болсок жылуу сөзүбүздөн болок колубуздан эч нерсе кел-

бесин билип, айлабыз жок аны тегеректеп турабыз. «Жогору өтүңүздөр, өз үйүңөрдөй эле көргүлө» деп жаздыктан башын көтөрө албаса да, ыйман-ызааты жаткыза койбой, мейман кадырын кылды.

– Бу жак Фрунзеден, гезиттен келиптир. Аякка жаздың беле? – деди башкы врач.

– Бир келип кабар албасанар жаздым да... – Жаныш башын буруп ага карап койду.

Биз келер тушта окуп жатканбы, баш жагында «Советтик Кыргызстан» гезитинин чеке-бели жыртылган тиркемеси турат. Оштон Исфанага «кукурузникте» учканыбызда таңгак-таңгак гезит биз менен кошо учканын, жүргүнчүлөр жөн отурбай чекесинен сууруп, келер-келгиче окуп келишкенин эстейм. Нечен даван ашып, нечен суу кечип, четки райондун эң четки айылына «мазар басып» жеткен гезиттердин тиркемеси көзүмө шундай ысык учурады!

– Чындап эле гезиттен келдиңизби? – Жаныш мага үмүттүү карап, жаздыгын эки бүктөп, башын эгиздеди.

– Катынды алдык. «Келип кеткиле» деген турбайсызбы.

– Мени иликтеп, бирөө-жарымдын келеринен күмөн элем. Эч кимден жакшылык күтпөй калгам... – Сүйлөп жатканда колунан башталган майда калтырак утуру өйдөлөп, утуру каруулап башына чыкты. Эки колдоп башын кысат, токтотмокчу болот, караң калгыр, калчылдап шайы жетпейт. Врачты шаштырдым.

– Дары-парыңыз барбы бир жери ооруп атпасын?

– Өтүп кетет азыр. Сиздин келгениңизге жетине албай кичине сүйүнүп койбодубу... – деди. Жанында бүдүр дарысы болбой туруп жөндөн-жөн эле бизге кошулуп, биз издеген адамды барып бир көрүп келмекке чыкканын азыр эстесем аза боюм дүркүрөйт...

– Чочубаң, өтүп кетет, бир аз эле... – деди Жаныш озу дагы. Бул сапар дагы муунткан кеселдин чеңгелин тиштенип жатып жазып жибергендей оор үшкүрдү. Бул анын күн алыс

күч сынашкан оорусу экенин кийин уктум. Байкуш эненин жүрөгү гана уулунун «бир аз эле» дегени «бир аз нерсе эмес» экенин сезип, амалы куругандай турган жеринде чарк тегеренет. «Не жазганына казаптайт?! Аны кыйнагандан көрө мени кыйнабайбы!..» Кирпигин ирмебей жашы мөлт-мөлт... Жаныштын көз жашы энесинин көзүнөн агып чыккандай туюлду мага. Кары адамдардан көз жаш чыкса жаш-курагын кемитип чыгат деп кары адамдардын өздөрүнөн эшиткеним бар...

Ар бирибизде эненин жылмаюусу кошо жашайт... Баягы биз эс тарткандан элеси калган, шооласы жүзүнөн чачырап, жашообузду жылыткан жылмаюусу ар бирибизде тумардай сакталуу. Энелер биз үчүн күлүп эле турушпайт... Эң ачуу жаш – энелердики... Алар бизди, балдарын жанынан артык көрүп, аяп, «коз жашым кыйнап койбосо экен» деп көрүнбөй ыйлашат... Жаныш армияда жүргөн жылы эки баласын жетелеген лолу аял үйүно башбаккан.

– Колуңузду бери берин, пал ачайын, – деп Бүбү эненин түйшүктүн ысык-суугунан жарылган колунан кармап, анын жүрогүн титиреткен кабар айткан. Бирок, эне жылмайган калыбында аны тиктеп тура берген.

– Кайсы алыңызга күлөсүз, же күлө турган кеп айттымбы?.. – деген лолу.

– Ошо күлкүмдүн түйүнүн чечип берчи, кыйын босоң, – деген эне. Лолу бу кемпирдин «жаш балаң үчүн бердим» деген эки кесе унун которүп чыгып баратканда аркасынан айткан бир созун эшитти. «Коз жаш менен кайгыны женилдетиш кыйын, күлкү менен күйүттү басса болот...»

– Ошо бечара лолу билгендей эле айтыптыр, Жанышым минтип... – деп оор улутунду Бүбү эне, – шонтсе дагы, баарыбыз бу дүйноо түркүк болбойбуз, насип түгөнгөн күнү кете беребиз. Бирок, ысык жан оорубай-сыркабай эле буйруган өмүрдүн ыраатын көрбойбу!..

Үйдө Жаныш үчөөбүз эле калдык. Кошо келгендер эрте күндү кеч кылбай өз-өзүнө тиешелүүсүн жазып алды да, орто жолдо иш калбасын деп ат тизгинин келген жолго бурду.

Үйдүн үстүнө булут келди окшойт, күндүн нуру качып, биз отурган бөлмө кайтып күүгүмдөнө түштү.

– Айнегиңди катуураак жаап ал, шамалдайсын, – деди эне. Уулу үндөгөн жок. О кыйладан кийин:

– Сиз кеткенден кийин булар энеме катуу айтышпадыбы?.. – деди Жаныш мага карап.

– Кимдер?

– «Баланды кой дебейсинби, тыйбайсыңбы көрүнгөн жакка жазганын» деп жүрүшпөсүн, энемдин көңүлүнө азар беришпесин. Аларга баары бир... Көзүм жетип калды, бу дүйнөдө мага бир эле эне, бир эле бир тууган күйөт экен... Пашарт, энемдин көзү өтүп кетсе, мен дагы көпкө турбайм... – Ушинтип айтты дагы те топудай-топудай ак булуттар көчүп жүргон тоого башын буруп кетти. Ызаанын кермек даамын татканда, адамдар көңүлүнө саалчалык азар берген чакта Жаныш көзүн жан адамга көрсөтпөй тоону тиктеп алат окшойт. Мына, чындык мандайымда! «Барды бар, жокту жок» деп жазганга кубатын жетеби?» дедим өзүмө өзүм. «Эмне үчүн, жазганда туруштун чайыттай ачык жагына көбүрөөк качырып, кашкайган чындыгын, денебойду чыйрыктырган куник тарабын ала калтырабыз?!.»

– Айылга барсам жатпайм. Үйго шашам, жеткичемди жүрөгүм өзүмдүкү эмес. «Жатып, шашпай эле келбейсинби» деп коёт бу. Алкымдан аш өтөбү, жамагымды жаскап, ийигимди ийрип, кашында отурсам ошо мага зор дөөлөт. Экообүз кыштын узаккы түнү сүйлөшүп отуруп, таңды агартып ийген учурларыбыз да болду. Бир күнү «эне» дейт, «ии» десем, «мени армияга кетер алдың үйлөп койсонор болмок экен» дейт. Колуман ийигим ыргып кете жаздады. «Кечке жатып, ойлоп тапканың ушу болдубу» дедим, бөлөк кеп оозума илинбеди. «Парзанттуу болуп калганымда шонун басканын тиктеп, озум

басып жүргондөй жатмак экемин» дейт. Ичимден «түбүн түшкүр арман, ий» деп алам дагы, ону басар даба табалбайм. Соз сөөккө өтөт экен... Мунан кичүү эки үкасы бар. Бас деген жагына кыйыктанбай көзүнүн агы менен тең айланат. Бирөө агасына каралашып окуйм деген мудаасын жыйыштырып, кырк сомдук айлыкка байланып, отуруп калды. Өзүң көрдүң балам, Жанышым төрт жылдан быякка, минтип чалкасынан түшүп гана жатып калды. Улуу создүн уяты барбы, улуу сара, кичүү сарасын билбейт, күн сайын эки-үч сапар алдын курактайм. Карыган маалымда жарым чакырым жерден суу көтөрүп келгенге дарманым жок. «Ахвалыбызды билесинер, эшик алдына куур курдуруп берсенер» деп раисполкомдун эшигине эки-үч бардым. «Турбасын тапсаңар, сууну эшигинерге жеткирип беребиз» деп узатышат. Каяктан табабыз, турба завытыбыз бовосо... Өзүбүз таап алчу нерсе болсо, Жаныш экообүз пенсиябыздан чыгарып, нечак курдуруп алат элек го. Ылык-ысыкта майли, эки челек сууну жеткирип алыш колуман келет, кыш-күрөө, сыйгалакта жанымы оозума тиштейм...

Аттин десе, биз адамдар бардын баркына жетпейт окшойбуз, качан түшүрүп коюп, «кокуй, сабы күмүш эле» деп жоготкон нерсебизге күйгондой же болбосо аба менен дем алганыбызды такай эле билип-туйбаган сынары бу тирүүлүктө он мүчөбүздүн түгол экенине да көп маани бербейбиз го... Бүбү эненин созүнон ошо күн оттү көңүл токтугубузду дагы бир жолу сезип калдым... Алыкулдун «ай кордум, аман көрдүм...» деген созүндө бу күндүн эсенчилигине не деген каниет-тооп-чулук чогорулгон! Аны Жанышчалык туйган жан чыкпас бүгүн... Ал сегиз жыл мурда омурткасы сынып, Ленин шаарында госпиталда жатканда үйүнө, чатырап гүлдөөчү өрүкторүнө жетсе эле, таманы тууган жердин топурагына тийди эле, озун басып кетчүдөй сезе берчү... Жаныштын ошо көктон издегени жерден табылат. Врачтар «Кыргызстанда,

болгондо да Оштун өзүндө нейрохирургия бөлүмү ачылды» деп сүйүнчүлөшөт ага.

– Мен ошондо жаштык кылыпмын. «Шу жерде жатып эле дарыланам» деп ынабай койсом болмок экен. Бир жактан «армиядан келди» деген сөзгө ада азгырылып туруп албадым-ды дагы эле мен кайтарам» деп (Жаныш элдин малын кайтарып жүрүп армияга кеткен) басарыма катуу ишенчелем. Райондук ооруканада бир жыл жаттым, жылыш болбоду. Онон кийин республикалык нейрохирургия бөлүмүндө дарыландым. Бул жерден да шыпаа табылбады. Кайтып райондун ооруканасына келдим, көп кыймылдабаганга жамбашым оюлуп кетти. 1984-жылы областтык нейрохирургия бөлүмүнө алып келип, операция жасашты да кайра мени райондук ооруканага өткөрүп беришти. Оңолуштун ордуга начарлап, жараат бүтпой суу чыгып, жамбаш сөөк босо чыгып кетти. Төрт айдан кийин баягы жерди ириң басты. Врачтар карабай таштап салды дегенге болбойт, билгенинче көз салышты. Мени окүндүргон нерсе шу болду, оор абалда жатканымы билип турушуп, «өзүбүздүн күчүбүз жетпей калды, мындан аркысын башкалар дарыласын» деп колума жолдомо берип, жогорку жакка жиберишпеди да... Кыйын адистерге көрүнсом дегенде эки көзүм төрт болду! 1985-жылы «ушулардын жолдомосуна тойдум, ээ» дедим дагы өзүмү эки үкама көтөртүп, республикалык майыптар поликлиникасына майыптыгымды күбөлөгөн документим менен келдим, бөлүм башчы түшүнгөн, бир боорукер адам экен, кыйыктанбай эле жаткызды. Кийин да ошо адамдын аркасы менен Ахунбаевдин клиникасында жаттым. Шондо Фрунзеге кантип барганымды азыр эстесем жүрогүм опкоолжуйт. Эки бутум мага баш ийсе кана, эки үкам мени замбилге салып көтөрүп алышкан. Замбилде жүрүп, жан-жагымдан өткөн адамдардын жүзүнөн, бизге жасаган мамилесинен ажалдын канчалык коркунучтуулугун, омүр деген шамчырактын барк-баасын билдим... 4-ноябрь, майрамдын алды

эле, 40 градус температурам менен дарылоо китепчемди колума карматып, областтык ооруканага жөнөтүшмөк болуп калышты. Ишенсеңиз, сизге жалган, мага чын, бир тууган-дарым мени баягы көтөрүп келген замбилге кайра салышканда «күнүмдүн бүткөнү ушу турбайбы!» деп заманам куурулуп, республикалык ооруканадан жардам болбогондон кийин областтын колунан эмне келет эле... деп ошо жерден бир бошумтум. Коз жашым бир туугандарымдын жанына батып кетти окшойт, көтөрүп алып, туура эле Кыргыз ССР саламаттыкты сактоо министрлигинин кабыл алуу бөлмөсүнө жаткызып коюп, бир ылаажы болор бекен деп өздөрү ар кайсы эшикти сүзүп жүрүп, акыры адамга күйгөндөр да бар экен, республиканын нейрохирургия бөлүмүнө жолдомо алышты. Мүмкүн, сиз айткандарыма ишенбей жаткандырсыз... «Турмуштун толкуну каалагандай калчайт» деп коюшат. Андай эмес! Күрошкон адам «калчанбайт» экен. Биз дагы шол бойдон «кудайдын салганы ушу экен» деп бир туугандарыма көтөртүп баса берсем, азыр сиз менен минтип отурар белем, айтыш дагы кыйын... Чоң доктурлардын көздөөсүндө үч ай жаттым. Жылыш болбой баратканда СССР саламаттык сактоо министринин озүно абалымды билдирип кат жаздым. Жанталашат экенсин. Ордунан туруп, кадам шилтээр күнүн жылдан-жылга саргайып күткөн жаш адамдын жандалбасын түшүнөсүз да... Катымды Москвадагы Н.Н.Бурденко атындагы медициналык институтка жонотүшкөн экен, ал жактан «оорулуунун толук анализин тезинен жоноткүлө» деген кагаз келип калды. Жаткан ордуман канат байлап уччуудай, «э, тоббо, үнүм жеткен экен» деп сүйүнгөндөн түндөлөрү кирпик какпайм... Кон отпой, анализдеримдин аркасынан «ошол жерден операция жасагыла» деген алакандай кагаз алдык. Супсуунум суун, конүлүм калды. Ысык жан дагы чыдайт экен... Балдак менен басып кетем деген акыркы үмүтүмдү ошо Фрунзеге таштап, 1987-жылы үйгө келдим. Ошондон бери чалкаман түшүп гана жатам, өзүм оодарыла албайм. Силерге катты

ушундай жаткан калыбымда жаздым, жетиптир... Бирөөлөр мынчалык мун-зарын айтып не кылат деп ойлошоор, өздөрү билсин... Өмүр меники, бешенеме жазганга ынап кала албайм, күрөштүм, дагы күрөшөм... Мен дагы бирөөнү сүйгүм келет. Сүйүү бар экен, каяктан билдим дебейсизби? Фрунзеде жатканымда, бир карыган кемпирдин керебетинде отурган чалды көрөр элем. Кемпиринин сүлдөрү эле калган, мага окшоп баспайт, кашыгын зорго оозуна жеткирет. Чалы бечара каяктан таап келет билбейм, саар-кеч (бала-чакасын көрө албадык) кемпирин кашыктап тойгузуп отурганын ачык эшиктен көрүп калам. Кечкурун үнүн аста чыгарып ага китеп, гезит окуп берет. Бир күнү кемпиринин майланышкан чачын тарап берип жатып «сенин ушу капкара чачын үчүн жаным дай көрчү эмес белем» деп аста, үнүн чыгарбай ыйлаганын жанындагылар угушуптур. Ана, кылым карыткан жүрөктөрдө сүйүү дагы карыбайт турбайбы...

Иниси бир маал сыртка көтөрүп чыкканда мойнунан секин кучактап алат, жыгылып кетпейин деп антпейт, үкама саал жеңил болсо экен, астанага чалынбаса экен дейт. Күн отурган кезде чыгышат. Жаныш бул учурду жакшы көргөндөн эмес, иниси жумушунан кайткан кез озү ошо болот. Экөө короону айланып чыгышат. «Түшүрчү» деп корот такай. «Колу талып кетти» деп ойлойт. Иниси такай ынабайт. «Жерзак, бовойт ака, көтөрүп тура берем» дейт. Кез-кез гана күндүн табы кайта алек жер болсо отургузуп, жака-белинен жолоп турат. Агасы жер таянып, күүгүм чүргөп келаткан кыштагын узакка-узакка тиктейт...

Жаныштын чоң күзгүсү бар... Кобур-собурду эшитти, күзгүсүн терезенин кашегине жөлөп, озү жаткан керебетке бир аз кыйшайтса короонун эшигин ачып кирип келаткандар аланганга салгандай көрүнөт (бизди да биринчи ошо күзгүдөн коргон экен). Бейтааныш адамдан бөлөгү, мисалы айылдаштары жок сураганынан тартып майли тойго чакыртуусуна чейин түз эле терезеге бастырышат. Терезе жайы-кышы ачык. Ким болсо да

«кандай бекерчи, зерикпей жатасыңбы?!» деп учурашат. Орозлери тапкан айлыгын бүдүрүн коротпой Жаныштын колуна салат. Аны кем-карчка жараша Жаныш өзү бөлүштүрөт. «Ун аздап баратат, пул берсениз» дейт бир иниси, кысыр кунажынды апарып сатып, эки-үч козу байлап койбойлубу?..» дейт бир иниси. Масилет баары-бир Жанышсыз чечилбейт. Күндөлүк тириликке көз болуп, анын өйдө-ылдыйы сыркоодон, сарсана, убайымдан алагды кылып, алаксытаарын үйдөгүлөр билбейт дейсиздерби...

– Ал-ахвалды көрдүңүз, уктуңуз. Агар жазып-пазып калсаңыз, менин башымдагы тагдыр кимдир-бирөөлөрдү кызыктырып каган болсо, кат жазсын, кабар кылсын. Мына, бир күн сиз менен минтип сүйлөшүп отурдум эле күндүн кантип өткөнүн билбей да калдым... Күндө эле шундай болуп турар беле?..

Коштошуп кетеримде керебетинин башыда муздак колун эки колдоп кармап туруп:

– Зерикпе эми, бекерчи, – дедим жылмайып.

– Имнеге зеригет элем, терезем турат, күзгүм турат... – деди. Терезенин кашегине жолонгон күзгүгө энкейсем, азыр мен жоноп кетчү жол кашкайып көрүнүп туруптур...

ЖАНЫШ, СЕН ОЮМА ИЛИНСЕН, жазалбай, жаа бою качып калган, үстолүмө кантип жетип отурганымы сезбей калам, сен оюма илинсең, ныксыраткан уйкум менен көнүлү ток күлкүм качат, «тар жерден» тапкан таарынычым жазылат, сен оюма илинсең жалгыз терезени дүрбү кылган кошкарегин чалдыгат, сен «оюма илинсең, отуздан ооган куржуну бош курагым кабырга кайыштырат... Сен оюмда илинүүсүң! Сен айыгасың!

РЕДАКЦИЯДАН: Кат боюнча барып жазылган материал ана-мына жарык корот деп турганда редакцияга партиянын Лейлек райкомунан укkан кулак сүйүнгөн кабар келди. Жаныш жашаган үйдүн короосуна куур орнотулуптур, тамы толук капиталдык ремонттон откөрүлүптүр, эки бөлмөсүнүн та-

маны тактайланган экен. Ошондой эле эл депутаттарынын Лейлек райондук Советинин аткаруу комитетинин чечими менен Ж.Каарбаевге жаңы үй салып берүү үчүн тиешелүү жер кесилгендиги да айтылыптыр, тиричилик кем-карчын көзөмөлдөө жагы айылдык Советтин жетекчилигине дайындалган экен. Жогорудагы камкордуктардын өзү райондун жетекчилеринин бүгүнкү күндөгү таңкыс проблемага – кайрымдуулук маселесине олуттуу көңүл бургандыгын далилдеп турбайбы.

Публицистика

Жаннат эне, бешик жана жарты нан

ЖАННАТ ЭНЕ, БЕШИК ЖАНА ЖАРТЫ НАН

Новелла

Билинбей он эки айдын бирине учкашып, отпускынын кезеги да келген экен.Барар жак менен бүтүрөр иштин чети оюлбаса да, айыл менен амандык сурашууну, көз өткөнчө көңүл улап, келин алган үйгө тилек каалоону ыраак жүрсөк да ыймандын иши дедик. Коздүн жашындай болгон отуз күн а-бу дегиче ортосунан ооп, калааны коздой шаштырды.

Билет кечки рейске алынган. Убакыт бар. Фрунзеге он барып, он келсе болот. Эски адат азгырып, Оштун базарын аралап кеттим. Аяк талыганда, кумар таркаганда Ак Буура-нын боюндагы чайканада отурдум. Шашпай, бир чайнек чайды дем жедирип, Ак Бууранын таштары бадырайып, тартылып бараткан жээгине өзүмчө баш чайкайм. Килейген чайканчы менин көзүмчө эле килейген тепшидеги чаманы дарыяга оодарып, аркасынан мурду суусун кошо силкип, кирип кетти. Кезинде жээгинен кечүү бербей күркүроп, а түнкүсүн шоокуму Сулайман тоосун терметип чыкчу бу дарыя – Оштун коркуу, Оштун тарыхы. Анын бүгүнкү тагдыры кимдин зээнин кейитпейт. Кайран гана Ак Буура...

– Оо бала, жалгыздабай бери, жакын отур! – Андабакмын. Алыс эмес жерде көк кыжым чапанынын этегин жамбашына баскан, узун моюн кемпир кайнолу коздорун аден мага ымдайт. Жанында карап эле отурчу жаңы бешик бар. Конулунон өтө албай чайымды көтөрүп коншунун сөрүсүнө кочтум.

– Нанга кара. Ыраның көзүмө жылуу учурайт, каерликсин? Созго-сөз жалганып, тез ачылыштык. Алайлык кемпирди айылында «Жаннат-төлгөчү» дешет экен. Бешикке адеп кылчактаганымды сезген эне:

– Небереме атап алдым, – деп өзү эле кеп жаңыртты.

– Базарга кире бериште ушу бешик көзүмө чалдыгып, шундай бир арбайт. Көзүмү жумуп, бер дегенин кармата бердим. Уста дагы таза күлкүчү неме экен. «Бүтүн небереленизди ушу бешикке бөлөп, чоңойтсоңуз болот, аяш. Кендигин айтын, баланы бир күн кечке бөлөсөң жата берет. Күлтүгүн караңчы, ченегенбиз да...» деп бир мактайт. Аркасынан дагы имне дейт десең о чал: «бешик терметкенге бап киши экенсиз, уул-келиниңиз түзүк бага албаптыр. Атаганат, төбөмө көтөрүп багат эдем, мени менен кетпейсизби» деп жердин түбүн айтат. Мен дагы жон каламбы, азилине азилдей жооп айттым. «Кебинизди таап сүйлөңүз. Уштапта талаада калган кемпир жок». «Капа болбон аяш, жаш кезек шок кыял эске түшүп атпайбы...» деп коёт дагы. «Апта сайын беш-ондон бешик сатасыз. Өзүңүздүн бешикке бөлөөр небереңиз барбы?» деп тийиштим. Бечаранын оңундогу күлкү качты. «Ээ, аккан суунун кадырын билебизби, аяш. Жок эмес, небере деген бар. Бала-чака небак эр жеткен. Баары озу менен озу. Ар биринин эшигинде кеминде бирден-экиден неберем жүгүрүп жүрөт. Баары тең төрт кылдырек арабада чоңойду. Келиндерим түзүк кеп жебейт. «Бешик баланы тайтак кылат» имиш, «бешикке бөлөп терметкен заман өткөн» имиш. Куру намыс да. Болбосо, кайнатасы жасаган, адам карап отурчу бешиктерди тоотпой кетише беле! Мейли, өздөрү билсин. Кыстабайм. Менин ишим – бешик жасамай. Бешикке болонгон баланын бели бек, дени сак болот. Ишенишпесе койсун...» дейт мунайым. Туура айтат. Өздөрү жатып, чоңойгон бешикти да жеришеби, ботом...

Кепке күлүп отурганым менен «дагы беш жыл оодарсам сексендин суусун ичем» деген Жаннат эне бешиги, себеттей түйүнү менен базар күнү быкпырдай кайнаган элдин сүрмөсүндө

те алыскы Алайга эмне күндү көрүп жетерин ойлоп, ичим эзилет.

– Окушта жүргөн окшойсуң? – Кайнолу көздөрү сыр сурайт. Жүзүмдүн сабагындай майда тамыр тордогон колдорунда майда калтырак байкалат.

– Айткың келбесе тек кой, ыктыяр өзүндө балам. Биздин милдет сурап коюш...

Кечки рейс менен Фрунзеге учуп кетеримди, ошо тарапта иштеримди эшиткен Жаннат эненин колунан пиаласы ыргып кете жаздады.

– Анда неберемди, Бакиримди тааныйт турбайсыңбы?! А да ошо шаарда. Кеткенине ушу күздө алты жыл болот...

Мени ооз ачырбады. Эми ага кебимдин кереги жок болучу. Менимче, кабарым кемпирдеги жылдап жыйналган буктердин боосун чечип кетти көрүнөт.

– Ошо жалгызым деп жер үстүндө басып жүрөм, балам. Жараткан эч кимге жалгызды ата кылбасын. Ушу Бакирим экинчи класста окуйт. Кызымдын (эненин жалгыз эле кызы бар экен) күйөөсү бейадеп чыкты. Эртеңкисин ойлобогон, өзүмчүл. Бир күнү жылан чакпай, жылкы теппей туруп «кызыңдын кесели көкөйгө тийди. Бир ай басып жүрсө, бир ай ооруканада. Ушундай «оорукчан турмушка тойдум» деп уруктууганы менен масилеттешпей кызымды жолго салыптыр. Тууганын кийин эле аны шишик басып туруп алган. Кандай илдетке чалдыккан, мээм жетсечи. Баласы мага үйүр алып, атасын ээрчиген жок. Оору акыры жүрүп кызымдын түбүнө жетти. Үзүлөр күнү үстүнө кирсем керебетинде жатыптыр. Чачын бирөөгө жакшына өрдүрүп алыптыр. «Апа, дарманым жок. Туруп отура албайм. Бакирди ээрчитип келинчи, атасына кабар айттырыңыз. Экөөнө тең айтчу аманатым бар. Атаганат, Бакирдин атасы кашында турса, узаганыма женил болор беле, азбы-көппү бирге өмүр сүрдүк. Ортодо бала турат, келсе болот эле...» – деп көзү жашылданат. Минтет деп кимдин оюна келет. Көрөр күнү уясына ылдыйлаганын сезип, болгон жамандыктан кечип, жер үстүндө калчу адамдардын конүлүн бир тазарткысы келген бейм. Дагы «ыйлабаныз апа, дарыдай небереңиз турат. Эки аягынан шамал өтүп турса сизге ашык атчу ошо. Менин бары-жогумду билгизбейт» деп коёт-ов. Курган жаным жанында эле отура турсамчы. Шашып, ошо атың өчкүр, «күйөө балага кабар берейин деп почтого жүгүргөм. Дилгирем уруп келгичемди ааламдан өтүп кетиптир. Арман ушул экен да. Көрдүңбү балам, өмүр жолу кылдай ничке. «Чырт» гана үзүлбөдүбү. Күйөө бала келе алмак эмес экен. Ишинин аркасында бир жактарда жүрүптүр. О кыркы өткөндөн кийин келди. Бөлөк болуп калат экен. Өзү да кеткиче шашты. «Ушу адам кызың менен он жыл өмүр сүрдү» десе ишенбес элем. Такыр бөлөк. Пурунзада турсаң, Бакирди билесиң. Сүлпөтү куду атасынын озү. Сөөгү бузук. Тили саал кекеч. Шоопур. Тааныйсың, шаардын чоң магазини бар имиш. Ошонун жүгүн ташыйт.

«Ой жарыктык, уулунузду каяктан жүрүп тааныйм. Биринди тааныгандай шаар деген айыл эмес. Андан коро адресин бериңиз, таап, барып жолугайын» дегенге, сөздүн ырасы оозум барбады. Мага үмүт байлап, түпкүрүндө жүргөн сыр, өксүгүн болүшкөн карыдан эки ооз сөз менен кутулууга акым бар беле? Анын үстүнө энеге «ашык атчу» неберенин жоругу азгырып турган. Соз учугун уламакка:

– Аты тааныш. Чоң дүкондө иштесе, көрсө-көрүп жүргондүрмүн, – дедим.

– Ии, ии, келиним да шаардын бир жеринде көпчүлүккө оокат бышырат. Анын колунан нечендеген адам тамак жейт имиш. А озүм болсо келиним жасаган оокаттан ооз тие элекмин. Өңү-түсү да коро элекмин, ушундай да болот экен, тобба. Бүроонүн баласына күлгөнүм жок эле...

Кантип, кызык го. Уул-келининиз сизден кабар алып турбайбы?

– Сурарын-сурап, кайра катуу тийдиби деп иймене түштүм.

Бакирдин үй бетин корбогонүнө үч жыл болот. Шаарга жанидан барганда «оору-сыркоодон сырткары турасызбы? Салган пулум жетип атабы, орто жолдон кымтыгандар жокпу?» деп жаркылдап келип-кетип турчу. «Ким кымтыйт эле...

Бирөөгө бирөөнүн тыйынынын кереги жок Андан көрө тапкан-ташканынды өзүнө жумша. Пенсиям турат. Алма-салма бар, күч келсе ошону сатсам да оокатым өтөт» дейм. Көңүлү чөкпөсө, бирөөнүн колун карабаса экен дейм. Тобба, ошояктан үйлөнүп алыптыр. Мага бир ооз айтпайт. Окууда жүргөн бизден айылдын балдарынан билип жүрөм. Ошонон кийин үй жакка каттаганын койду. Оюн билбесе да, ырай-ороюн көрүп жүрөт деп, келген-кеткенден келинимдин жөн-жайын сурайм. Каерлик? Ата-эне тарбиясын көргөн бекен?.. Кечээ жакында бирөө келди. «Бакир акам кыздуу болду, сүйүнчү бериниз!» – дейт. Далдырап тилим күрмөлсөчү. Кечээ эле «келиндүү болдум, кирген-чыккандан көрүндүк алам» деп көңүлүм жай отурсам, каяктагы сүйүнчү... Ушунун баары чынбы, жалганбы деп да кетем. Эл күтүнүп келин алса, эл күтүнүп неберелүү болсо, мен... Көрө элек неберемдин сүйүнчүсүн бердим. Мурда, жалгыз жүргөндө Бакир менен анча ишим жок эле. Үч баш болгондон бери көңүлүм бир жерде эмес. Кайсалактайм. Эмне кармаганымды өзүм билбейм. Жол карайм, зарыгам. Сагыныч көчөгө кубалайт. Бакир салган пулду коротпой бекитип жүрчү элем. Бүгүн Ошко түшүп, небереме атап, бешик алдым, Жаннат эне сары мончок тагылган бешиктин ок жыгачын сылады.

– Бул бешикке ыкыбалдуу-ырыстуу бала бөлөйм, бу бешик байдөөлөт баланыкы...

Кемпир бешикти терметип кирди. Тамагым буулуп, музга дап калган чайды ууртап, энкейип отурдум. Жашым мурду учума токтоп баш көтөртпөй койду...

– Бакирге айт, балам. Эненди базардан көрдүм де, кызына атап келишкен бешик алып коюптур де... Неберемди болоп, терметсем деп тилек кылып жүрөт де. Силерди сагынгандан эки көз төрт. Жок дегенде, бир сапар келип кетишсин деп калды де. Карыганда небере ширин көрүнөт. Өз колум менен мынабы ак жолтой бешикке бөлөсом, бир кумардан чыгып терметсем, анан о дүйнөгө жүрүп бергенге кайыл элем... Мынабы нанды жол басып, мазар басып барат, өз колун менен берип кой, таберик.

Жарты нанды ак чачы жоолукка ороп берди.

– Ушу бойдон энендин колунан алдым де, ушу нанды уулума жеткире көр, балам!.. Жер үстүндө биз он күндүк мейманбыз...

Кулагым бүтүп, Ак Бууранын шоокуму да, эшиктен чубап кирип, чайхананын сөрүсүнө жабалактап чыгып жаткан элдин кобур-собуру да угулбайт. Эненин балага болгон сүйүүсүн, сагыныч черин бүгүн өзгөчө туйган элем.

– Эне, жүзүн көрө элек келиниңиз, небереңиз үчүн көрүндүк менен сүйүнчүнү даярдай бериңиз. Эсен болсоңуз, элге жентек жедирчү күн алыс эмес, – дегенге жарадым.

– Айтканың келсин. Көзүм тирүү турса, Бакир экөөндү дос кылам, эшиттиңби? – Али көрө элек досумдун кебете-кешпирин элестете албасам да, баш ийкейм.

– Кайыр эмесе, шаардыктардын баарына дуба де!

ЧАЙКАНАДАН узаганда кылчайсам көзүмө бешик урунду. Далдаасында чай пиаласын ээк тушка кармап, санаага чөккон Жаннат эне. Карап тура беripмин. Жан-жагыман базардан таркаган эл өтөт. Карынын ушу отурушу мага айтууга оозу барбаган дагы бир көңүл зардесин жеткизип турду. «Бакиржан, – деген эненин эреркеген доошу кулагыма жанырды, – көчүк айланбаган эки кетек үйдө чоңойгонун эсинден чыктыбы? Солдоюп, тордү кучактап жатчы элен. «Окууну бүтсом, катырып иштеп, сизди багам. Бой жеткизген карызыңызды кайтарам, эне. Сиз болбосоңуз хулиган болуп кетишим да ажеп эмес эле» дечүсүн. «Ошо дагы сөзбү, дувана!» деп жилкимиш болгонум менен кыялымда ошо сен жалгыз жашап калчу дүйнөго кайтып баргым келчү. Ошо сен жалгыз жашай турган күндөрдүн чайыттай ачык бир күнү терезеңе бактек конот да, «куру-куусун» эшитесиң. Ошондо энендин «митчелерге дан чачып кой. Бул паранда ток жүрсө, токчулук жыл болот» дегенин эстеп, көзүңө жаш тегеренер. Ошо терезендин кашегине конгон бактекти мен деп бил, балам. Келбес болуп кеткен ошо тунгуюк дүйнодон «жалгызым менсиз кантип жашап атты экен...» деп келип турганым...»

Чыдай албадым. Чон көчөнүн четине түшүп, чайканадан узап кеттим.

Бакир дос, сага баратам! Эне берген аманат белимде оролуу, кеби көкүрөккө түйүлүү. «Жарты нан берип жибергидей биз ачкадан кезерип отурган жокпуз» деп кыска ойлобо. Жаннат эне нанды чекесине тийгизип, уулумду ушу улуу ырыскыдан ажыратпасын деген таза пейилинен берди. Биз үчүн алар – Жаннат энелер көк теңирдей түбөлүк тура берчүдөй сезилет. Айылга жөнөсөк, алар жолубуздан тосуп, берерге ашын таппай, дайыма күтүп тура берчүдөй сезилет. Жанылабыз! Мезгил узаткан өмүр табагын какшытып, алар кемип жатат. Биз болсо аларга бүгүн айта турган жылуу сөзүбүздү эртең айтабыз, бүгүн керек жакшылыкты эртең жасайбыз деп ток пейилдин жетегинде жүрөбүз. Ырас, эртең да күн бар. Бирок, эртең кеч болуп калышы мүмкүн... Куттуу карыларыбыз бу жашоонун он күндүк мейманы эмеспи...

– Мен сага баратам, Бакир! Сага Жаннат эненин бешик сүйүнчүсүн, жарты нанын – илгери үмүтүн, ишенимин алып баратам. Тосуп чык, досум!

“Атамды көргөн өлбөсүн...”

(Аңгеме)

«АТАМДЫ КӨРГӨН ӨЛБӨСҮН...»

Ачеме

Үйүбүз жогорку көчөнүн эң башында. А автобус үч көчө ылдый, дүкөндүн оозуна токтойт. Айлыбыз чоң, узун-узун алты көчө, а автобус бир жерге (дүкөндүн оозуна дебедикпи) токтоп өтөт. Биздин көчөнүн аксакалдары үмүт кылышабы, кээде: «О шопур бала, карыганда кыйрап датпай жогорку көчөгө бир токтоп кой, кемип калбайсың» дешип калат. Анда автобус менен бир болуп келаткан карытан жаалап, шопурдун ордуна өздөрү эле жоопту «катырып» коюшат.

– Ысыгында ушу жерден түшүп калсаңарчы!

– Же Папанга кошулуп барып, тамаша кылып келесинерби!

– Көтөр чыптанды, кадам сайын сага токтоп жүрөлүбү!..

«Об-бо закүнчүлөр ай, өкмөттүкүн өзүнүкүндөй көргон ушулардыкы жаман өттү»? – дешип, мукураган коншуларына оор чыпталарын көтөртүп, дүкөндүн оозунан түшүп калышат. Биздин айылдын өзүнө өмүрү автобус жүрбоптур. Илгери жүрбөгөндөн кийин азыр да жүрбөйт да. Ноокатка, базар-учарга келип алышат да, жогору өткөн үч автобустун оң келгенине отуруп кете беришет. Дүкөндүн оозуна токтогондо үндөбой (үндөсө эле эмне угарын эшиттиңиздер го) түшүп, алты көчого тарап кетишет.

Автобустан түштүм. Дүкөндүн мандайындагы чоң талдын түбүндө биздин чалдар (ооба, биздин чалдар) күнөстөп отурушат. Бир жылдан бери былк этишпептир. Баягы айылга кеткүн чубактап отурушкан, жарыктыктар. Ошондо да ата-бабалардын эрдик-уламыштарда калган тарых-баянын эрмектеп, бири айтса бири тыңшап отурушкан болчу. Азыр да ошол кептеген зирелүү сөздүн аягына чыгыша элек, моокумдары кана элек... Эңилип, бир чекеден кол бердим.

– Оо кимдин уулусуң? – деди Артык абам сунган колумду коё бербей. Өткөн жылы да колумду коё бербей ушинтип сураган. Мени эмес, биринчи ушинтип атамды сураган.

– Мурзанын, – дедим да, өңүмдөн тааныбай жатабы, көз курчу мокоп калганбы деп ылдый эңкеем. Эңкеем да, атамдын атын бир жылдан бери биринчи сапар бирөөнүн сураганына, биринчи сапар атамдын атын адамдарга угуза атаганыма жетине албай, карынын, атамдын тентушунун шадылуу колун билинер-билинбес кысып коём.

– Кимдин дейт? – Артык абам жака-белинен жана сурады.

– Оо Мурзанын уулумун дейт, комузчу Мурзачы, жогорку кочодогу!

– Аа, Мурза сопунунбу... Бечаранын балдары ишке жарап калган экен. Пурунзада жүргөнүсүң го?

Баш ийкейм. Күлөм. Бир жагынан ичим ачышат. Атамды коптон бери азыр эстеп жатпаймынбы. Колумду коё берсе, калгандар менен да учурашсамбы дейм, колумду коё бербейт, жарыктык. Корсо, колумду кармаганы, атамды эстегени экен.

– Атандын корбогону калдыбы, силер деп жүрүп... Силерди итче тиштеп чоңойтту, эр жеткизди эле... Уулумдун окуусу жакшы, куда кааласа, бүтсө чон болот деп калчу, бечара. Ошонусу сен турбайсынбы. Өмүргө тан бересин, ыргытkан таш экен зуулдап... Баягы эсиндеби, Нурмат (сол нышасында отурган Момун абаны мүрүсү менен секин түртүп койду), ушу баласынын бир нерсеси газитке чыгат. Ошону сен жаздың беле? (Баш ийкейм, колумду коё бербейт). Ону

бу жогорку көчөдөгү Исматтин балдары көрүп, окуп берген-
би же бир жерден өзү укканбы, өйүздөн бирөөнүкү той берип
калат. Ошерде отурсак, Исмат кырчангы жөндөн-жөн эле
сөз чыгарбадыбы. О, арбак урган эмне дейт десен: «бу Мур-
за, уулум чоң болот окуусун бүтсө деп, оозундан түшүрчү
эмес элең. Онун сени «далдалчы», «комуз чертип, талкан
чогултканың», «бирөөнүн кезүүсүн кайтарган, дагы имне ба-
лаа, кимдин дубалын урган», – деп газитке таза келекелеп
жазыптыр го. Бала деген дагы ушундай болобу?! О күндорду
да көрдүң, тана белең. Жакшылыгындан ошенттинби, жок-
чулук кыстап, ушу балдарым деп жүрдүң, көргүлүктү көрдүң.
Жаза турган нерсеси түгөнүп калса да, атасын жазып имне
кылат, кысталак. Андай баланын барынан жогу» дебедиби
элдин ортосунда. Атаң сөзгө чыйрак эле бечара, бош келбе-
ди. «Исмат, бала жазса атасын жазыптыр, же о күндорду
көргөнүбүз жалганбы? Ого көп жинин келбесин, саткайыма
сары деп коюп жүрө бер» деди жумшак гана. Биз, ошерде
отургандар «жазма ишинде жүргөн бала экен, жазса атасы-
нын кадыры, ушунчабыздын ичинен жалгыз Мурза газитке
чыгыптыр. Сан миң адам окуйт экен. Баланыкы туура. Атам
бизди ушинтип баккан экен деп жигари эзилип, мээнетти
билип жазып атпайбы» дедик. Ошол уулу сен турбайсыңбы.
Жаза бер, балам! Колундан келсе атаң жонүндө дагы жаз,
анын көрбөгөнү калган эмес. Башкалар жонүндө, эл жонүндо
жаз! Шу ишти кыласын деп, бешенеңе жазган да... – деп
туруп колумду коё берди. Чалдарга тегиз кол берип учурап-
тым.

– Атаң жакшы киши эле. Орозо айында үзүлдү, – деди Нурмат аба.

– Базардан калчу эмес. Кочот эле сатып келе бергү, бечара. Ошолору болдубу? – деп сурады Максыт кары.

– Өткөн жылы бирин-серин гүлдөгөн экен. Быйыл өрүктөрү мөмөгө кирди дешти, өзүм коро элекмин, – дедим.

– Атаңдын турагына астайдил көз салгыла, балам, эрте-
би-кечпи келип отурар жеринер ошо жер. Ата жайы деген ыйык
келет... – деди Төрөкан аба.

– Газитка канча нерселерди жазып жүрөт, ошону кантип билбесин...

– Билеби-билбейби, айтып коюш биздин моюндагы иш. Атасы менен бир өстүк, бир жүрдүк... – деди Төрөкан аба.

– Атан экообүз ашына элек. Жакшылыгын көп көрдүм. Бирин эле айтып берейин, угуп тур. Бизди дагы көрөсүнбү, жокпу айтыш кыйын... – деди Рахман аяш атам. – Согуштан кийинки жылдар... Сыртта он бешке жакын киши орокто жүробүз. Күздүн күнү. Күн жаныбар куйкалайт. Оокат тартыш. Бирткеден загра нан берет. Күн алыс ысык оокат. Ал да – болсо, болбосо жок. Айлап жатып-туруп, эгин оробуз, боолай-быз. Катын, бала-чака алыс. Жүдөгөндү айтпа. Иштен ким жүдойт эле, айылда калган бала-чаканы ойлоп, санаа тынчы-байт. Күндо норма деп коёт. Нормасын бизге окшогон алдуу-күчтүүлөр эле толтурбаса. Бир күнү кечкурун чоң казанга күрүч шөөла жасадык. Күрүчтү өчүбүз бардай салган экенбиз, канча от жаксак дагы күрүч «тирик» туруп алды. Акыры болгон су-убузду куйдук дагы, отту ичкертпей баягыны кайната бердик, кайната бердик. Кийин күрүч кичине жумшарып оокатка ок-шоду. Казанды оттон чыгарып ортого койдук. Түн. Ай чыга элек. Казанды тегеректеп, он бешибиз тең кыпчылышып оту-рабыз. Жолборс аба ыраматылык, силер дагы көрүп калдынар окшойт, кечээ жакында эле оттү. Жүда зор киши эле, ат ордуна арабага кошо турган. Ошо бечара «ха!» дейт, дегенде эле колдор казанга чап жабышат. Жеткенибиз күрүч ченгелдей-биз. Жетпегени үлгүрбөгөнү кийинки «ха!» дегенди пайлап турат. Жана «ха!» дегенде экинчи катар кол салат. Ысык ка-зан, күрүч анан ысык. Кол менен ооздун күйгөнүнө карайсың-бы. Кайра курсакка бир нерсе түшүп калса экен деп ынтыла-сын. Тобба, эми ошондо түртүшүп, таламай менен жеген шөөла-нын даамы ангизгече тандайымда турат. Жеп бүтүп, жатып

калдык. Баягы туздуу күрүчтүн суусатканын эми көрүп ал. Уйку качты. Каныбыз катып атса, кимдин көзү илинет. Кургак ила-бин[1] жалаган эле адам. «Суу эле, суу» дешет. Суунун болушун казанга куюп салбадык беле. Ээн адыр. Ал кезде карышкыр да күч алып кеткен. Калп айтпасам, он беш чакырымдай жер-ден Коччан дайрасы агып өтөт. Кулак төшөсөң шаркыраган шоокуму угулуп турчу. Амалыбыз түгөнгөндө отуруп бердик. Бир маалда, жаны жанатты болгур, ушу сенин атаң келиптир. Анда бой жүргөн маалы. Жолборс аба менин жанымда жатчу. Ошого келиптир. Бечара, имне дейт десең. «Жолборс аба, ушу адамдардан бир дуба алып берип, сууга озүм барып келейин» дейт. Көзгө сайса көрүнгүс ээн адырда ушундай деп турат. «Кой, кырсыкка кириптер болуп жүрбө! Өлбөйбүз таңга чейин чыда-сак, бир амалы табылар» деген адам чыкпады. Тилибиз ооз-бузга батпай, көзүбүздөн бир ууртам суу учуп турат... Суунун азабы кыйын болот экен. Жолборс аба ордунан турду дагы: «Кана эмесе, ушу кембагалга бир дуба берели, ушу бечара дагы агарсын, көгөрсүн! Кудай максат-талабын берсин, кимге сүйлөсө, жылдызы оттон ысык учурасын! Сууга кетпартат, омүрү суудай тунук болсун ылайым, оомин!» дегенде тургандар чур-курап бата тартышты. Барбаландап сүйүнгөн атаң, азыр дагы көз алдымда турат, эки пайчасын* түрүп, эки челекти колуна алып түн жарымында жынайлак, дикилдеген боюнча бечара жүрүп кетти. Таңга жуук, жерге жарык түшүп-түшө электе сууну апкирип келди. Ташка бутун уруп тамтыгы жок, суй жыгылыптыр. Сууну баса калдык. Ошондой жакшылыгын көргөнбүз атаңдын. Козү отор-өткүчө ар кайсыл жерде ошону кеп кылып жүрүштү. Кем болбоду, силерди көрдү, азамат чык-тыңар. Тарбиясы да бейчеки кетпептир. Келгенинде учураң тур, атаң тууралуу соз түгонбойт...

– Жолунан калбасын, кой барсын, – деди Сатыбалды абам, – аган жүрөт эл катары, бала-чакасы менен. Кечээ магазинге

[1] И л а б и – ээрди.

ун түшкөн. Бир чыпта ун өнөрүп кетти. Каякта жүрсөнөр да эсенчилик болсун, ошонун өзү зор дөөлөт...

– Мурзанын өзүн тартыптыр. Куюп койгондой... – Мак-сыт карыны ээрчий отургандар баш көтөрдү. Атам жөнүндөгү сөзгө териме батпай сүйүнүп тургам, чекемен тер чыпылдап. Эсимден чыга түшкөн, унут калган аялуу сезим козголуп, жүрөгүмдү утуру кысып коёт. «Атаңа окшош экенсиң» деп шуга чейин мага бирөө айткан эмес. Сүлпөт-сүрүмөн атамды көрүшүп, акыл кеби менен далымдан таптап, бешенемден сылап узаткан карыяларга улам-улам кылчактайм. Ар кими-си энкейген калыбында эзели түгөнбөс урпактардан урпак-тарга уланчу адамдын адамдыгы тууралуу, жакшылыкка жакшылык менен жооп бер деген санжырага (ошо менен өмүр кыскартышып отурганын билишээр бекен...) баш-оту менен кирип кетишкендей... «Атамды көргөн өлбөсүн...» – деп ичим-ден алардын тагдырына жалынып кетпараттым.

* * *

Өзүмө озүм түшүнбөйм. Өзүмчө эле кусаланып, үйдө ту-ралбай, эртеси эле күн чыга электе эч кимге көрүнбөй айыл четиндеги көрүстөнгө келдим. Издеп апамдын бейитин тап-тым. Тобосу бастап, өткөн күздөн калган куураган чөптүн ара-сынан, жашыл майсан когорот. Шүүдүрүм жылтылдап, чыгып келаткан күндөн козү уялат... Сага бир сыр айткансып, сенден сыр сурагансып (козү өткөндөр ичинде кеткен арманын ушу сагызгандарга айтат имиш деп жүрүшөт) көрүстөндү бойлоп оскон талдарда шакылыктап сагызган жүрдү. Атамдыкын оной таптым. Бейитине бирин-серин какым чыгыптыр. Кыбыла бет-теп турдум эле, атам колун арткансып, апам ийинимден таян-гансып көторүлүп келаткан күндүн табы желкемди чымыра-тып келатты.

[1] Пайча – багалек.

Жарыкчылыкка бине кылып, сага өмүр энчилеген адамдардын мүрзөсү жанында өзүң менен өзүң калганда демейде эч нерсе капарга келбеген текебер, иленди көңүлүң чыйралып, каяктарга сабалабайт... Сен жашаган шаардын шашма турмушу алдына салып кубалап, бири бүтсө, бири калган көр тирилик көк желкеден басканда, туулган жер эмес, айылдаштарыңды, урук-тууганыңды эстегенге чолоң жок жүргөнүндө, болор-болбос кыжы-кужуга, саалчалык чекилик үчүн кан кызытып, бири-бирине үрпөндөшүп, араздашканың менен апталап жүз үйрүшпөй жүргонүндө, сенден тээ алыста, сенин киндик кан тамган жериңде калган эки бейиттин ортосунан куюн көтөрүлүп, саратан жайдын айлуу түнүндө чегиртке чырылдап, күзүндө жамгыр, кар чапкындап, кышы борошологон карга көмүлүп, көктөмдө, арасынан тирүүлор күткон жаздын жели ойноорун, а тегерегинде жашоонун кыскалыгын, кымбаттыгын кабарлап, жүрөк сезгенткен каргалардын каркылдагы жаңырып тураарын, а садагасы кетейин мезгилдегенин чым жаздангандардын үстүнон да, сен күнүң коруп жүргон калың журттуу калаанын үстүнон да тең арымдап, жүрүшүн арбыта берээрин жан-терің менен туят экенсин... Туят экенсин да, көодөнүндү арман, кусалык аймалайт. Жүксүз кетирген убактына, тириликтин «чү» деген жагына жүрүп берген көңүлчөөктүгүңө, азга топук кылып, азга гана алымсынган ала-көөдөндүгүң үчүн өзүндү өзүң жекиресиң, жек көрөсүң...

...Апамды бул жерге алып келген күндүн эртесин, атамды ээрчип көрүстөнгө келгенибизди эстейм. Ошондо атам да мага окшоп жерден башын көтөрбөй кыбыла беттеп турган эле. Ошондо өмүр сапарын бирге карыткан адамын жерге берип, канаты кайрылганда чогүнкү көңүлү каяктарга чабыттады экен! Саналуу жылдардан кийин ушул жердин укумдай жери озуно энчиленээрин жүрогүнүн башында туйду бекен? Мүмкүн, атасын, чоң атасын, балдарын ойлоп, ошондо желкесин тиктеп отурган балдары да кийин муштумдай бейитине чок түшүп,

көздөрү каканактап, ата мээримин, ата кадырын, ата карызын эстешээрин ойлоду бекен? Сураган эмеспиз. Сураган күндө дагы ооз ачмак эмес...

Көрүстөндүн кыйчылдаган эшигин жаап, зымын чырмайын деп калганымда «эй бала, жаппай тур!» деди бирөө аркаман. Карасам, кышылдап бирөө дөбөгө чыгып келатат. Айти абаны таанылым. Айти багбан! Чөнтөгүнөн кызыл алмалар үзүлчү эмес. Жоош-момунун кылдап, жактырган балдарга берчү. Мен өндүү кутурган, таманы женил балдар колунан бир дагы кызыл алма жебеди. Жаман көрчү. «Алма уурулар» деп экиүчөөбүздү тим эле көрөйүн деген көзү жок болчу. Этек-этек кызыл алма уурдаганыбыз менен баары биригип, багбандын колунан алган бир алмага татыбайт эле. Чоноюп, эр жеткиче анын колунан алма алып жебей, өз-өз жолубуз менен кете бердик...

«Азыр деле бербейт» деген ой кылт этти. Төбөсүндө үрпөйгөн кашын баскан илгерки, көзгө тааныш, чыйбаркыт тебетей. Насвай саргайткан мандайкы жалгыз тиши дагы эле алдынкы ээрдин аттап, арсайып чыгып жүрөт.

– Кимдин уулусун, тааныбайтам? – Айти багбан көрүстөндүн оозунда туруп сурады. Сүйлөсөм өзүмдүн үнүмдү өзүм тааныбайм. Доошум каргылданат.

– Атана келдинби?.. – деди. Баш ийкейм. Илгери той берген адамдын эшигинде атамдын эшегине учкашып кетем деп күтүп турсам, сыртта кызмат кылып жүргөндөр «атана келдинби?» – деп сурай беришчү.

– Уюм жок, аркандаган жеринен казыгын сууруп кетиптир. Көрүстөнгө кирчү эле, көрүнбөйбү?

– Жоок, аба, уй-пуй коро албадым, – дедим. Үнүм өзгөрүп калыптыр, опком кооп калыптыр... Ылдый жүгүрүп түшүп кеттим.

«Оо-ов, Оо-ов!» деп Айти аба уюн көрүстөндөн издеп жүрдү... «Жок» дегениме ишенбей, тээ бүлбүлдөгөн балалыктын коз күйгүзгөн кызыл алмасын кызыгында алалбай, тур-

муш деген чоң дүйнөнү көрөм деп кете берген боз баланын айтканына (азыр дагы!) ишенбей, жарыктык, уюн издеп көрүстөндө жүрдү... «Ов-ов! Оов-ов!»

Баягы сагызган дагы шакылыктады...

Айдын көз жашы

(Аңгеме)

АЙДЫН КӨЗ ЖАШЫ

Аңгеме (Күйөө балам Курманбектин элесине)

...БУ БАЯГЫ бизге тааныш кыз...

Апасынан калган аманат тандырга үзбөй нанын жаап, бели бүкүр атасынын жанында көө-өп жыл элгенчик, дааратына суу жылытып, жакасына кир жугузбай багып, адамдардын эсинде калбаган кайсы бир ак тандардын биринде көз жумган шол чалдын дубасын көө-өп алган кыз эми минтип келин болуп бо-согосун аттаган үйдө кызын уктатып, жанында китеп окуп отурат. Бир барагына аярдай, жаттап алчуудан бетер ээрдин кыбыратып, бир барагына, тек гана коз чуркатып кетет. Эки кулагы сыртта. Күйөөсү кечикти. Күйөөсү кенчилерге биргат. «Айлык жазам, бүгүнтөн кечиксе пулсуз калышат» деп кызын бакчадан апкелип коюп, те асирге жуук мотоциклин минген боюнча кенге чыгып кеткен. Келер маалынан өттү... ...БУ БАЯГЫ бизге тааныш кыз...

* * *

Атасынын элүү сом пенсиясын эки жанга себелеп айдан-айга жеткирген менен шондон чымчымдан болсо да топтоп, жай келди карыган атасын бир кочуш орозгерине кошуп, коң-шу-колоңго табыштап, бир ай-жарым ай окуунун аркасынан шаарда таманы тешилди го... Насип экен, жылдардын бир жылы күсөгөнүнө да жетпедиби. Үчүнчү курста экенде жайкы сессиясын берип, атасына атап эки кила сапсары набатын көтөрүп айылына келатканда жибектей созулган бир кенчи жигит учурайт да, бир көрүш менен «айылына жеткирем» деп

туруп Ноокаттан нары Пүлгөнгө ала качты... Дипломун жак-таган жылы шаарга өзүнө куюп койгондой окшош, тырмак менен ойгондой жүлжүгүй көз кызды кошо көтөрө келди. Курсташ кыздары кетер-кеткиче аны биринен-бири талашып, колдон түшүрбөй көтөрүп жүрүшкөнүн азыр маал-маал эстеп калат...

Башын буруп, кызына карап койду. Атасы кечикти..

* * *

ЭКИ АЙ ӨТТҮ, ошо колу базгандай, мүнөзү жумшак кенчи күйөөсү экөө ээрчишип отпусканын он күнүн шаардан орун-очок алып, калаадан көңүлү кала элек агасыныкында өт-көрүшкөн. Кызын ортого алып түстүү сүрөткө түшүштү, сы-налгыдан анда-санда бир көрүнчү артисттерди жакындан, сах-нанын так түбүндө отуруп, тарсылдатып басканын, көшөгө-артынан бири-бирине ымдашканын, кол жаңсашканына чей-ин көрүшподүбү... Кызын күндө бир маал ысык сууга кирин-тет, анысынын эки сөзүнүн бири «балмуздак». Кызын көтөрүп алып, салкынканадан чыкпайт. Ылдый жакта төгүлгөн бир машина кумда те каш карайганга чейин өрүп жүргөн балдар-ды, «болду, оюнга тойдуң» деп жетелеп кетчү ата-энелердин үй-үйүндө бейгам отурганына таң. Бир сапар «Аскар эле, Ас-кар, беркел эле, беркел!» деп салкынканадан доош кылып, китеп-ситеп карамыш болуп, эргип отурган күйөөсүн (само-летко билет болбой эки күн кечигишкен) чакырып калды. «Мушташып атат, карачы! Ананы, ананы кара, бири-бирин тепкенин! Козу-позун чыгара тепсе имне болот! Барып ажы-рат!» Жумушунан жаны келип, эми эле чайга отурган агасы күйоо баласынан мурда бир колуна гезитин, бир колуна пиа-ласын карман, жүгүрүп чыгыптыр. Ылдый карап күлүп жи-берди: «дагы, бир нерсе болуп кеткен экен десе... Мушташты коро элексиңер, олор каратэ тебишип атат». Жаңыдан кур-сак байлап келаткан агасынын беймарал туруп айтканына: «Ошентип ойногон оюну курсун ээ» деп кейип жиберди. Ал мындан алты жыл мурда бели энкейген атасы менен ушу үйдө бир аптача жашап кетишкен. Эстесе ичи ачышат... Ошондо да, үйдогүлөр таң атпай азыркыдай иш-ишине шашып, үйдө эки айылдык калчу. Бир күнү атасы чыдабады. «Кызым,

төртүнчү күнгө кетти, эшкеликти көрө элекмин, камакта отургансыйм... Мени ылдый аптуш, как жерге болсо дагы отургузуп койчу» дейт. Кызы аны туура көрөт. Үйдүн кире беришиндеги орундукка отургузуп: «бир жакка басып кетип жүрбөн, бу жер сиздин Кожокеңиз эмес, көчөмө-көчө кете берчү. Бу үйлөр босогосуна чейин эгиз балдардай окшош, сиз эмес адашсам мен табалбайм» деп таза кулагына куюп, үйгө кирет. Бир саат өтүп-өтпөй чуу чыгып калат. Үйдүн маңдайында үч-төрт жигит көчөт отургузуп жүргөн, терезеден караса атасы ошолордун арасында тарткылашып жүрөт. Үчүнчү кабаттан учуп эле түштү. Жетип барса, атасы бир көчөттү түбүнөн кармап алыптыр, үч жигиттин бири – дасырамолун[1] төрт учунан түйүп, башына топу кылып илип алганы көчөттүн берки учун коё бербейт. Чал бери тартат, жигит нары тартат. «Коё берин, кызык киши экенсиз. Бу өкмөттүкү, ар бир түбүн санап берет, бирөөсү кемисе сатып ийипсинер деп жаныбызды сууруп алат, кандай түшүнбөйсүз?» деп көчөт талашкан жигиттин ачуусу келип калыптыр. Жо-ок, кыздын атасы ынап болуптур, сүйрөсө, кошо сүйрөлө турган. «Уулумдун эшигинде өсчү миң көчөттүн бирөөсү экен, наамарттык кылба! Үйүмө апарып тигип коём, кирген-чыкканда баламды көргөндөй көзүмө сүртүп турам, бер балам! Бу экөө сөз билги түшүнгөн балдар экен, үндөшпөй эле турат, бу сен кичине заар окшойсуң». Аңгыча кызы ортого түшүп калды. Атасын жеме-жукага алып: «Таштан, берген күндө да апкете албайсыз, самолетко көчөт менен чыгарбайт!» деди. «Жүда чыгарат да, ортолукка таштап коём, кимге залалы тиет. Ой бала, болду эми, коё бербейсиңби, болбосо пулун алгын!» дегенде чал менен тарткылашып, береке таппасын сездиби, «ал, ала бер» деген челик силкинип, басып кетти. Кечкурун ишинен кайткан уулкелини салкынканадагы тамыры чарчы менен оролгон узун көчөттү көрүп, болгон ишти угуп, боору эзилгиче күлүшкон. «Эгип коём, эшигимдин алдында когорүп турса кирген-чыккан канымда силерди көргөндой болом, силер имнени билесинер, айда-жылда бир барсаңар...» деген төрт күндөн бери камалып отурган чал.

[1] Дасырамол – бет ааркы.

Эртеси агасы карындашын атайын ойготуп: «атамы эшке чыгарбагын, дагы бир нерсени баштабасын» деп эскертип жумушуна кетти. Ошол бойдон чал сыртка кетеринде гана чыкты... Карылык карылыгын кылды... Чал баягы салкынканага чыгарып койгон көчөтүн унутуп кетти. Самолетко отурганда эстеп жүрөт, эстеп алып жанында отурган кызын мүрүсү менен бир түрттү. «Менин го жарым эсимди кудай алып койгон, а сен боору жок, көчөт бар эле деп эстеп турбайсыңбы!?» Кызы үндөгөн жок. Мүмкүн, уул-кызы атасы болуп үйдөн чыгып баратканда билип туруп эле унчукпай коюшкандыр... Бекер кылышты, мүмкүн чалды түшүнгөндөр табылып, көчөттү самолетко алып өтүп кетер беле, мүмкүн ошо апарган көчөтү көктөп, эшик алдында көйкөлүп турса, көңүлү ток карынын өмүрү ушу күнгө жетер беле!... Шону эстесе кыздын жүрөгүн катуу нерсе сыдырып кеткенсийт...

* * *

ТҮНДҮН ЭТЕГИН түрүп, ай жаныбар жер жээгинен билинер-билинбес калтылдап көтөрүлүп келатты. Жуурулган камырдай суналган бөксө тоонун төбөсүндө кирпигин ирмегилеп, ай нуруна козу уялган жылдыздар андан-мындан жымындайт. Те капталдан түшкөн шагылдуу жол менен кеч калган бирөө мотоциклин тытыратып, бийик-бийик жарлардын алдынан откондо саал жайлатып, ор таяганда доошун күчүркөнтө басат. Женил канат тоонун жели мотоциклдин үнүн алда кайда ала качат. Белге жетпей тумшукчаны айланып, оң кол жакка жантайганда кең жылганын ичи кулак-мурун кескендей жымжырт боло түштү. Мотор иштен чыктыбы, же ылдыйышка келдим деп ээси жайына коюп, моторду өчүрүп жонодубу... Жакын жерден саратан чырылдады, калгандары аны коштоп кетти. Мемиреген тынчтыктан айдын жарыгы ай-ааламга дагы жарыгыраак тийгенсийт...

* * *

КЫЗЫ ЧУКУРАНДЫ. Түшүндө бирөө-жарым менен сүйлөшкондой болот. «Ата» деди окшойт «Кечикпечи, апам зарыгып уктабай отурат» деди окшойт... Же саар-кеч туш-ту-

шунан чыгып «кана, айтып койчу, кана, кана» деп кысташканда эптеп-септеп кураштырган баягы тумардай сөзүн, «короз кант сатып берин, базардан короз кант сатып берин» деген атасы үчүн дүйнөдөгү ширинден-ширин сөзүн айтып жиберди бекен... Келин башын көтөрүп, боордо асылган саатка карады. Сааттын шибендеген кызыл шыйрагы аалам кезет...

* * *

...БИЗГЕ ТААНЫШ кыз талып чыккан көзүн укалап, китебин жапты. Чыйрыккансыйт. Желбегейленген күйөөсүнүн төш кабын кийип, аягына чейин бүчүлөндү. Эмнегедир көкүрөгү сайгылашат. Курсташтары менен түшкөн сүрөттөрү бар альбомун баракгагысы келди, бирок ошону барып алгандан эринди. Өзүнөн-өзү эле качаңкы бир өткөн окуя кылт дей түштү оюна. Биринчи курста экенде жанына бир кызды ээрчитип алып, Ош базарына шыпыргы сатып алганы барышат. Базарга киреберишге үстү-башы деле түзүк, төбөсүндө өнү өчкөн калпагы бар, агала сакал бирөө жандай басып: «садага болоюн кыздарым бу жакка доктурга көрүнгөнү келдим эле, чөнтөгүмдү кисабирге кестирип, көзүм кашайды. Ошко чейин жетип алгыдай пулунар болсо кайрылышкыла. Жеткенден кийин салып жүгөрөм, адресиңерди жазып бергиле» деп бозорсо кудайдын боору ооруйт. Бизге тааныш кыз сумкесинен алган он сомун, беркиси беш сомун кармата берет. Көздөрү какананктаган мойсопут пул тиери менен чала-була ыйлап дубасын берди. «Ылайым, теңиңер менен агаргыла, көгөргүло, кудай айтканынарды берсин!» деп кала берген. Кийинки жумада кыздар менен бирөөнү Таласка узатканы барса, баягы «оштук» агала сакал ошо жерде жүрөт эки жигитти бучкактап. «Чөнтөгүмдө болгон акчамды ууруларга кактырып ийдим. Жаныларда болсо Нарынга чейин жол киреликакча кайрылышкыла. Жетип алсам, почто менен кайтып салып жиберем» деп баягысынан беш бетер бозоруп, ыймаңы учуп турат. Кыз корун турган көзүнө ишенбей бети дуулдап, уурулугу чыгып калган немедей кызарса болобу. Анан кыздардан болуңүп, аста басып: «бу акчаны сөзсүз арканардан салып жиберем» деп ыйлап-сыктап, үстүүстүнө батасын берип аткан агала сакалдын мандайынан чыкты. «Арбаныз, – деди улуунун ызаатын кылып, – сиз өткөн

аптада эле бизден алган пул менен Ошко кетмек адам эмес белениз?» деди. Өзү дагы кишиге катуу сөз кайрыганы ушу. Чал таанымаксанга салды. «Кой жалган айтпа, тааныбайм сени, көргөн эмесмин сени!... Жаман сөздү көтөрө албайм...» деди дагы кетип калды. Кыздын тунук сезимине конгон кыраа ой сөөмөй учуна чыккан сөөлдөй ошол окуяны эстей калса жанын зыркыратып, бейтап кылып чыгат.

* * *

Кош жарыгын балбылдатып белге чыккан жеңил машина тумшукчаны айланып, көп жүрбөй жолдун чекесине токтоду. Машинанын алдыңкы эшиги ачылган менен эч ким түшпөдү. Бирөөнүн жоон үнү чыкты.

– Ой-ей тага, каранчы! Кырсык болуптур го, адам жатат! – деди. Тагасы жооп бербеди. Сүйлөгөн узун бойлуу жигит экен, жерге түшүп, машинанын эшигин жаппай эси ооп калды. О кыйлада аркы эшик ачылып, чыксамбы-чыкпасамбы деп ыргылжын түшкон адам: – Быякта мотоцикли жатат. Ылдыйыштан учуп кетиптир бечара, – деди. Буга окшогон кырсыктын далайын коргөн окшойт. Оор үшкүрүп койду.

– Басыңчы жакыныраак, тирүү болсо кабар кылалы.

– Эсиң болсо жолобо! Жүр кетебиз, мындай иштин балаасы көп... Эки-үч апта күбөго отосүн деп ары сүйрөп, бери сүйрөп, акмагыңды чыгарат. Тынч жүргөн жаныбыз ты-ынч эле...

– Ээн жолго бу шордууну кантип таштап кетебиз?...

– Эээ-ээ, кызык бала экенсин, башың иштейби? «Силерден чочуп, мотоциклдин башын буруп ийген» десе даказать эте аласыңбы?.. А корок, эртен Прунзеге эртерээк учуштун камын ойло. «Кишине» жолук. Айым быйыл дагы куласа асыныл олот, «тамекиде иштегенден коро өлгөнүм артык» деп айтканын озүн дагы эшиттиң го...

– Мынабу иш чатак болуп турат, корүп туруп кантип кете беребиз, озүнүз ойлосонуз..!

– Об-бо жээним ай, мынча жашсын... Дагы шаарга барып «киши» таап сүйлошом дейсиң... Бол отур, машинага! Мага ак жүрөк болуп көрүнбө, сенсиз дагы жетишип турат...

Калпакчан жигит баягысынан тайсалдай түштү. Те өздөрү келген тарапты, ай нуруна кашкайган ак мөңгү чокуларды карадыбы, же кимдир-бирөө аркабыздан акмалап турабы де-

ген этияттанбы, иши кылса, машинага кетенчиктеп баратып, сонуна бир кылчайып алды. Өзүн-өзү сооротумуш болот.

– Чеки иш кылдык, ким укса да бизди кечирбейт, шу дагы адамгерчиликпи! Дагы бала окутасыз, тага! – деди. Тагасы ага акырая бир карап «эшигинди катуурааак жаап ал!» деди. Жарыгы күйбөгөн машина дөңгөлөгү асманды караган, үрөйдү учурган мотоциклдин жанынан айланып өтүп, оо кыйла бардандан кийин жарыгы балбылдап күйдү. Жол кашкайып, жарык жеткен жерине чейин кулачын жайып жатты...

* * *

...ТЕРЕЗЕДЕН ай башбакты. Балбылдаган ай жаныбар мынабы күйөөсүн күткөн жаш келинди, жанында бейгам уктаган кызын тиктеп, чоң айылдын ортосундагы жарыгы өчпөгөн үйдүн терезесинде эсейип турду... Таанып турду. Апасынан эрте айрылып, жалгыздыкты, кусалыкты жаш жүрөгү которо албай мемиреген айлуу түндөрдү эш тутуп, апасы отуруп чачын оруп берчү супанын чекесине көчүк басып жан адамга билгизбей, башына түшкөн жазымыштын баш-аягына козу жетпей аста озондочу баягы боорукер кызды таанып турду... Эртен кызы уктап жаткан мынабу төрдө, кемпир-кесектин курчоосунда кырчын курагында куунак жашоосунун кылы үзүлгөн күйөөсүн жоктоп кошок кошуп отурарын, мынабу тереземден көрүнүп-көрүнбөй бозоруп жаткан сокмо жолго батпай убап-чубап эл келерин ай жаныбардын жаш жалаган козу көрүп турду-ов...

* * *

Айдын жогору жагында Саманчынын жолу ұлпұлдойт. Шу түнү, жүрөктү тыбыраткан, кусалык козгогон сүттой жарык түнү чоң айылдын күн көрүп кумары кана элек туйгуну, кыялкеч келиндин түгөйү, жаңыдан тили чыккан наристенин жанажан атасы жердеги ырыс-кешиктүү, ыйык уясын таштады да, Саманчынын жолуна салып, бу ааламдан отүп кетти...

* * *

...БУ БАЯГЫ БИЗГЕ тааныш чалдын ко-оп дубасын алган кызды айдын жаш жалаган балбал козу таанып турду...

23-декабрь, 1989 жыл.

Далдалчынын үүлү

(Аңгеме)

ДАЛДАЛЧЫНЫН УУЛУ

Аңгеме

Сөлпүк уулун жанына алып, Өсөр чал мал базары кызыган ченде келет. Эл сынары жетелеген малы болсо бир жөн. Куру кол келип, куру кол кайтат. Базарга жете албай жатып, мал жетелегендерге оропара бак-бак унчукмай чалдын адаты.

– Токтуну нечеге алдың? Базар жөндүүбү? – Тааныбаган ооз учунан бирдеме демиш болуп өтөт. Чалды базар-учарда көрүп жүргөн жолун тосуп, жандыгын дагы бир коз соодадан өткөрмөккө туура тартат.

– Өсөр ака, базар көргөн адамсыз. Чаманызда токтунун баасы канча дейсиз? – Чалдын жообу удаа чыгат.

– Эки жүз он. Ашык-кеми жок.

– Баракелде, баа үстүнон чыкты! Пулун таап гана айтты-ңыз.

Өсөр чал суроосун жаңыртат.

– Андан көрө, базар жөндүүбү?

– Базарга мал шыкалып чыкты. Жандык жаныбар – пул. Күздө той көбөйөт эмеспи. Мүйүздүү мал да серап түштү. Бу сааркы соодадан кечигипсиз го?..

Өсөр чалга эки ооз соз жетет. Арымын кере-кере шил-тейт. «Базарды откозүп ийген экенбиз ээ». Кейиштүү башын чайкайт. Катарында аскелдек аткан солпүк уулу бар.

Соңунан күбүр-шыбыр соз салат...

– Мусурман ээ-э, баласын бирдей ала жүрот.

– Далдалчылык озүнон ашпагыр десе, аны да үйроткүсү бар го...

– Өзү бармактайынан мал базарда чоңойгон имиш. Малды бир караш менен нак баасын бычып, салмак, илдетинен өйдө айтат. Канына сиңген кумардуу ишке айланса даба жок да...

– Далдалчылыкпы?

– Ии...

– Бекер соз. Өсөр чал далдалчылыкты эрмек көрөт. Өз оозунан эшиткендер бар экен.

...Жетелеген мал жок, ээрчишкен ата-бала базарга шашат.

Кээде аны далдалчы деп чакырышат. Өөн көрбөйт. Кайра ага курсант. «Эрмек иш экен. Эки адамдын көңүлүн табыш чекене ишпи?..» – деп жарпы жазылып, эки ооз сөзүн айта жүрот. Базарга каттабаган аны билеби. Кыйгачтап, ары тоот-погон таризде: «Адам ээй, беш, он сары чака үчүн саардан-кечке жаман-жакшы айтышып, сакалдуу башын кичик кы-лып не кылат. Тиричилиги отпой калса да ошо ишин койбой-бу десең...» Өсөр чал ага окшогондордун чекесине чыйкан кы-лып минтип коёт: «Мынабу бокмурунду далдалчылык кылып, ширинкенеге* баккам». Аттокуру терикпейт. Теригип эмне... Атасынын онорүн базар сайын корот. Катарлаша соода быч-кан учурлары азбы... Томурандап базар аралай жүрсө сурап калышчу. «Эй, кимдин уулусун? Атасынан адашып калган го». Аттокур ийменишти билбейт. «Өсөр чалдын» дечү. Кайра су-рашат: «Кайсы чалдын?» Эми баланын сөзү түз. Эл айтканды айтат: «Өсөр далдалчынын!» Дароо таанышат.

Баланын камээк жообуна, кирсиз дүйнөсүнө күлүп калы-шат. Мал базар Аттокурдун кызыгына айланды. Буркан-шар-кан түшүп, атасы мал соодаласа анын тымызын кумары козго-лот. Балалык ышкысы өзүнон-өзү күүгө келет. Мал ээси менен кардар конүлү кайчы кеткенде нечен түйшолүүдөн өтөт. Эки ниетти эбиз-жабыз** келтирүү Аттокурдун оюнда барып турган тозок иш. Кез-кезде соода учу таптырбай буту талып, байымы түгонгондө атасынан четтей берет.

Базар күүлдойт. Өсөр чал элди жирейт. Жаны кардар, жаны соода табыла берет.

---

* Ширинкене – соода жүргүзгондүгү үчүн берилүүчү акы.

** Эбиз-жабыз – мамыр-жумур.

– Бар береке, бар береке! – Өсор чал мал ээсинин колун силкет.

– Жок, жок. – Мал ээси макул эмес. Кардар баа кошот.

– Бар береке. Чал экөөнүн ашташкан колун силкет. Калыс баа табылсачы. Кардар баа жаңыртат. Мал ээси баш чайкайт. Өсөр чал баа кошот.

– Бар береке! – Мал кармагандын чыдамы чарт жарылат.

– Береке тап! Бердим, бердим колумду коё беринизчи, Өсор аке! Бердим дебедимби.

Эки тарап далдалчыга акча санатат. Бул илгертен салт.

– Напма-нак. Кол алышып койгула! – дейт Өсор чал.

Кардар эми кежир мүнөз, жанынан тойгузуп ийе жазданган мал ээсинин колун сыга кармайт.

– Бар береке! – Жаны ачыган тиги:

– Жакшы бак, – дейт ооз учунан. Чал күтпойт. «Базардын барында үлгүрүп калайын» деп шашат. «Өсор аке, каякка кетти. Куюн эле, тоббо кылдым. Ширинкенесин албайбы...» Өсөр жаңы кардарды жанына алып мал коздойт.

* * *

Аттокур базар аянтындагы дөңсөөдөн атасын издейт. «Бир көр, эки көр, үч көр.., он көр... Көрдүм!» Өсор чал куйругу кучак келген айча бел кочкорду тооруп калган. Оң капынан өйдө бармак басым калы бар адам элден кызганабы, кочкорун далдаалайт. Базар аралаган көпчүлүккө табылбай калды. Улам бири келип, алса-албаса да кочкордун белин басып, куйругун салмактап, тишин байкайт. Кочкордун бели ийилсе өзүнүн бели ийилгендей жилкини куруйт. Өсөр чалдын кочкорду тооруп калганында кеп бар эле. Мал көзго тааныш. Ушул базардан көргөн. Качан? Шеги күчодү. «Эсиң менен куруп калгыр. Аа, эстедим, эстедим. Бул кочкорду ак-чабуулук бала сатпады беле. Соодасын өзүм бычкам. Көрбойсүнбү, кайра базарга жетелептир...» Элдин көзүнчө кочкор ээсин беттен алды.

– Бу, Кадыр баатыр, сенин да алып сатарлык пейлиң бар беле?! Бул кочкорду үч базар мурда, «союшка жарайт, алып

бериниз» деп жабышканында соодалап бербедим беле. Эми изин суутпай базарга, садагасы кетейин, көпчүлүк алдына алып чыкканын кандай? Оо, бейнысап десе. Тарт нары... Кадыр жеме сөзго шашып калды. Кочкоруна энкейимиш болуп, чулдур тилинде бирдеме демиш болот. Жалтан карап, уяты бетин дуулдатат.

«Киши эмес го бу. Айтышсан абийирин калабы... Бирөөнүн мал менен иши эмне экен. Тынч ширинкенесин чогулта бербейби, кысталак, дагы мал сүрүштүрүп коёт». – Баятан чоң соода күтүнгөн топ четинен жайыла берди. «Алып сатар, нысапсыз болсо, малынын мазеси болобу...» Далдалчыдан апси жеп ылажысы куруган Кадыр кочкорун жетеледи. Дарбазага жеткизбей базарком жолун тосту. Ызага муунган неме кепке такаат кылгысы жок.

– Соодасы болгон жок. Сатылбады деп атам!..

Базарком буга болгон жок. Кочкордун жибине асылып, бура бастырбады.

– Саттынбы, алдынбы ишибиз жок. Мал базар аянтында турду. Тенгесин таштай чык. – Колтугуна балдак кыскан, анделек баш базарком чек кыркканга уста. Базардын туш-тушунан мал кирет. Бут коёрго жер калбай барат. Базардын биленге оз күүсү бар...

– Өсор аке! Өсор акем каякта жүрөт. Ким көрдү? Эй бала, түш бери дөбодон. Атаң каякта жүрөт? Бас, таап кел! – Карала май, чеке зымы чыгып, тегерек айваны эптемей болгон тор калпакчан неме Аттокурду атасын каратканы жиберди. Өзү козу ээрчиткен койду оромоттой калды.

– Чакырып атат. – Бала атасын жеңден тартат. Чал тумшугун улам чүйрүп, куйругу чымын-чиркей жазгаган өгүздү көз соодадан өткөрүп турган. Уулунан «ким» деп сурабайт. Үндөбөй соңунан басат. Жигит утурлап алды.

– Ака, келиниңиз козулуу кой алсак дегенде эки көзү төрт. Бүгүн да какшап калган. Өзүм көр соода, базардын өйдө-ылдыйы менен ишим жок нерсемин. Көңүлүңүзгө туура келсе, шу койду козусу менен соодалап бериниз. Козулуу кой деп ак

эткенден так этсе, зайыбы тукумуна кызыгып, менчикке кошолу деген ою бар экен. Өсөр чал оюн улап, сөз козгоду.

– Сага жайдары койдон артыгы жок, үкөм. Бу койдун козусу дадил экен. Күзгө жетпей энесине тенелет. Ала бер. Келин баладан кеп укпайсын. – Кой чалдын айтканынча бар эле. Баярааkта бул койду алыстан көрүп, өзүнчө чоттоп койгон. Жарашыгына карабай сары көйнөгүнө балык жоон кызыл, жылтырак галстук байланган, пекене бой жигит койдун жибин колуна орой, бир сөзүмдө турам дегенчелик келип-кетти кендерге салкын тигилет. Зарыккандан улам базарга мал алып түшкөнү байкалат.

– Ашына, козулуу койго канча берелик. Ак сүйлочү. Чалдын жумшак мамилеси жигиттин көөнүн ачты. Дилинде нечен ирет кайталаган бааны айтканда далдалчы анын базарга камээктигин дароо биле койду.

– Эки жүз элүү де... – Өсөр чал сөздү кайталап алды да чакчасын сууруп алаканына насывай төктү. – Козулуу коюңду эки жүз сексен сомго алабыз.

Жигит энесин тегеренген козуну кармай калды.

– Пулуна чак мал экен. Кана, кардар турба, пулуну сазда. – Тор калпакчан сөздү эки кылбайт. Кой жаңы ээсине ык албай турду. Адилет сооданын ызаатын кылып, эки тарап сөлкөбай сунду. Чал жок дебеди. Адырандап кой жетелеген жигитке акыл айтат.

– Козулуу кой береке, үкөм. Жакшы баксаң, короонду толтурат. Дилинде болсо «бешенеси ачыктын соодасы да шыр жүрөт», – деп койду.

* * *

Аттокур базарда атасынын бир да сөзүн жаза кетирбейт. Көргөнүн көңүлгө, укканын көкүрөккө түйүп калат. Мына, Өсөр чал колун жалап, сүзгүлөгөн кочкорду имерет. Азыр «кай жердин малы» деп сурайт. «Кара-Таш жайлоосунда жүргөн» деди мал ээси. Өсөр чал токтогон жерде көпчүлүк да токтойт. Далдалчынын сөзү – алардын сөзү.

– Кочкорго канча сурайсың? – Өсөрдүн суроосуна тегерек кулак түрөт.

– Үч...

– Үч жүз де! – Далдалчы мал ээсинин сөзүн тууралайт.

– Мал алчулар барбы? – Көпчүлүк жайыла берди. Сүкүт салып бир үч адам калды.

– Акыры, мал алганы келгенсиңерби? Же тамашагабы? – Сөздү бүтүрбөй эски солдат көйнөгүнүн сыртынан ичке жип байлаган адам топтон суурулду.

– Союшка мал көздөсөм түзүгүрөөгү көрүнбөйт. Шу кочкор жарайбы деп өзүм да кылчандап тургам. Өсөр аке, көздүү адам элеңиз...

– Тайсалдаба, – деди Өсөр чал, – союшка куп жарайт.

– Эки жүз алтымышка болсо ынандым... – Ал айтарын айтып, кочкордун ээсин демите карады. Топ далдалчынын оозун тиктейт. Далдалчы соз жиреди.

– Эки жүз жетимиш беш! Бар де! Бар береке! – Малдын ээси тоң моюн. «Береке тапка көнбөйт» Бири базарга ыраазы, бири нааразы. Өсөр чалдын кулагына базар күү чалат. Төбөдөн күн сызгырат. Тободон буу көтөрүлөт. Чалдын үнү шаңкып чыгат. Далай сооданын ажаатын ачып, жолдуу чыккан далдалчы түк шашпайт. Баа үстүнө баа кошот.

– Бу соода имне болуп калыптыр. Кана бар де! Эки жүз сексен беш. Бар де! Кочкордун пулу ошончо болор, куп де! – Тажик топусу желкеси түшкөн кодогой бой неме ушул сөздү күткондой ашташкан колдору «бар береке!» деп силкти да, кочкордун жибин чечти. Жанатан бери суу уурдап алгандай лам деп ооз ачпаган неменин сөзүн көрүп ал. Жаагы тынбайт. «Нанды канча берсең жей берет. Жемге сугалак. Канааты жок». «Үркөт окшойт?» «Кезүүгө кошулбай, өзүнчө багылган мал ошол да». Кочкор суктангыдай бар эле. Бели түз. Баскан сайын куйругун чайпайт.

– Пулду эсептеп бериниз. – Далдалчы баш бармагын тилине жанып, акча санайт.

– Толук. Өзүнөр да тактап алгыла. Мындай иште этият болгон жакшы. – Кодогой неме акчаны төш чөнтөгүнө салып,

измелик* менен төөнөп койду. Анан улам ойкуштап, кетенчиктеген кочкорду куйругунан түрттү. «Бар, жаныбар, керегине жарап бер. Бар, жаныбар...» Далдалчы күтмөк беле. Бая эле базарга сунгуган...

* * *

Аттокур дагы эле базардагы дөңсөөдө отурат. Чарчаса ушул жерге келет. Базар күүлдөйт. Эл кымгуут. Алма ыргытсаң жерге түшпөйт. Бири четте ак чач кемпир токол эчкисинен көз албай наймандап нан чайнайт. Көңүлү келсе нандан сындырып эчкиге тутат. Улагы оюн салып, саал алыстады «чү-чүлөп» жизибайраны чыгат. Жоон топ кошо сүрүлдү.

Чалдын шашке болгону менен иши барбы. «Өсөр аке, козу керек», «мага бычмал», «жөндүүрөөк соолук болсо, карашты-рып бериңиз». Жолун тооруп, кошо жүргөндөрдүн биринин да көңүлүн калтырбайт. Айтканы айткан жерде табылса, эл төбөсүнө көтөрбөгөндө ким көтөрөт. Эл арасы суюла баштаганда Аттокуру эсине түшөт. Күндөн көзүн калкалай дободогу уулуна кол булгайт. Бала тызылдап келет.

– Кетебизби?! Курсагым ачты. Элдин баары кетишти го...

– Кызыгың тез эле тарадыбы? – Чал баланын чачынан жыттап койду. Ал эртеден берки чарчоосун кандыргандай болду. – Аттокур, бери карачы, мынабу бокчондогон чалды көрдүңбү. Ии, кой жетелеген. Бу бечара келерки базарда келип убара чекпесин. Малын сатышып берелик. – Коюн жетелеп, базардын тиги четине бир, бул четине бир чыккан бүкүрү чалды Аттокур эрте менен көргөн. Ага бироо-жарым коңул бурсачы. Баары эле айланып өтөт. Ысык аптапта адебин жеген чал араң ыргалат. Кой катуу булкунса эле дарманы качкан колдон зуу суурулгудай.

– Садагасы кетейин, элди кут басып, мал кобойгон маал. Мал алса, тандап алат. Чалдын кою түзүк эле. Андашпаса бекер да. – Ата-бала чалга жакын келди. – Бу койду дурус бакканбы?

* Измелик – төөнөгүч.

– Малды көздөгөн бироо-жарым болбосо ушул экен. Кемпир экөөбүз өзүбүз менен өзүбүз. Мал караш кайда? Армиядагы баланын келер маалы. Союш камдап турбасак деп, кемпир түшкүр, тынч жаткызбайт. Бу кара жолтойду сатып, кийинки базар семиз козу карасамбы дегем. Соода сааты кетенчиктеп... – Бели эңкейинки, үлдүрөп сүйлөгөн чал Аттокурга жомоктон чыга калгандай сезилди.

– Коюн сатып берчи. – Бала атасын жеңден тартат.

– Шүк тур, сатабыз. – Кокустан эле Өсөр далдалчы заңкылдап кирди. – Оо, калайык, жайдары кой алчунар барбы?! – Анын үнү базардагы толкуган калың элдин көңүлүн бурду. Койду ортого жетелеп чыкты.

– Бу кой союшка да жарайт. Менчикке кошуп, жылда төлүн алам дечүлөр болсо андан саз. – Бүкүрү чал сөздү эшитип турду. Эмне демек эле «бул туура айтат» дегенчелик көпчүлүккө баш ийкейт. «Сатам деп жетеледим да. Базарга мал көп түшөрүн кайдан билдим. Сатам деп жетелегемин да...» Анын кургак эриндери бир сөздү улам кайталайт.

– Коюн сатып берчи...– Бала атасын жеңден булкат.

– Шүк тур дейм. Бала деген баладай эле болсо... – Өсөр чал көпчүлүктүн оюн окуйт. «Далдалчы чалдын коюна мынча эмне имерчиктеп калган?» Далдалчы сөздү кайра алды.

– Багуусун аз-маз оксүтүп койгон. Көздүү адамдын колуна тийсе барбы, тоодой кылып бакмак, не дейсинер? – Анын кеби «аранарда алчулар барбы?» деген сөздү камтый чыккан. Тургандар үндөшпөйт. Чалдын ыраңындагы кызыл аз-аздан жоголуп баратканын зирек бала байкады. Ушул кез ал көп акча кармагысы келди. Адам жүзүнөн жарашыктуу, жакшылык жышаанын очүргүсү келбеди. Айла жок. Кыялга салып, байбача болгонун бекер да...

– Өсөр ака, бакса болгудайбы, илдети бардай көрүнөт да. – Энкейе койдун чатына кол созгон адам өйдө болду. – Желини да билинбейт.

– Тоо малы илдеттен сырткары. Багуусу жарашса мал деген семирет. Ала турган болсоң ыргылжың болбо, ашына. Адаш пайсын, кана, колунду берчи. – Далдалчы кардардын күрөктой шадылуу колуна чалдын арык, сөлү качкан колун кошту.

– Соода бир сөз менен бүткүдөй болсун, мамаданичиликти жактырбайм, – деди аларман. Чалдын көзү балбылдай түштү. Ал далдалчыга сөз оодарды.

– Базар башы Өсөр не десе ошо. Айтканын эки кылбайм. Экөөбүзгө тең калыс адам. – Кардар ынагандай. Жандыктын баасын бир караш менен бычкан неме ойлонот беле. Болгонун болгондой айтты.

– Жүз алтымыш. Азайткан да, көбөйткөн да жокмун. Бар дегиле, береке тапкыла! – Сооданын ажааты бир сөз менен бүттү. Аттокур чалдан бешбетер сүйүнүчүн жашыра албай ордунда тегеренет. Тигилер акча санап жатканда чал коюнан көз албады. Моюндагы жибин чечти да белине ороп алды. Жамажайына кол салып, шилекейин колтугуна сүрттү. Күбүрөнүп, бата кылды. Чалдын сунганын Өсөр алган жок. Анын ордуна:

– Базарга келип турунуз. Бул жерде күчүңүзгө күч кошулат, – деди. Жооп ордуна тиги Аттокурга баш ийкеди.

– Уулунбу? Базарга ээрчип көнгөн го. Жакшы кыласын. Эл көрсүн... – деди. Чал балага жылдыздуу көрүндү.

* * *

– Зериктиңби, уулум? – Өсөр базардан кайткан жолдо боорукер сурап коёт. – Суусадыңбы? Азыр дарбыз жейбиз. Баягыдай... – Аттокур «баягыдайды» билет. Чоң дарбызды экиге бөлүп «кесе» кылып жешет. Салкын чайканада суусун кандырып, анан базар аралашат. Сооданы ата-бала китеп дүкөндөн баштайт. Дүкөнгө башбакканда Өсөр чал өзүн мал базарда жүргөндөй сезет. Сатуучу кыздарга доош кылат.

– Жакшыбы, кыздарым, жаңы китеп түштүбү? Өткөн базар алган китебиңерди окуп түгөттүк. Кана, уулум, карап чыкчы. – Аттокур кыргыз китептер бурчу тарапка шуңгуйт.

Кыздар чалга узакка күлүп жүрүштү. Такай кирип жүргөнгө кийин көнүп кетишти. Эми дүкөндүн сыйлуу адамы. Ызааттап тосуп, узатышат.

– Сиздерге китеп түтпөйт окшойт, – деди дайыма китеп окуп отурчу кыз, – келип-кеткенинерден бир апта өтө элек. Экөөлөп окуйт окшойсунар. – Чал карс-карс күлөт.

– Кайдан, кызым, биз тамга тааныгандан кеч калбадыкпы. Бала окуйт, мен угам. Экөөбүзгө тең кызык. Китептин да кумары болот турбайбы. Ылаажы жок... – Сатуучу «жаңы китептер бар» дегиче колтугуна китеп кыскан Аттокур чыгат. Өсөр чал чыйбаркыт шымынан капчык сууруйт.

– Санагылачы, канча болот экен. «Курманбектен» (эпосту айтып жатат) дарек жокпу?.. – Чот каккан кыз баш чайкайт...

* * *

Аттокур китеп көрсө, кыя өтпөйт. Мектепте да намыскөй. Үйдө болсо, сабагын бышыктамайын колуна китеп албайт. Өзү шар окуйт. Кыраатына салып, үнүн артисттердикине да окшоштура кетет. Мунусу Өсөр чалга майдай жагат.

– Муну, муну кара, бокмурундун кыйынсынганын. Көөнү тутса түзүк эле... – дегенде Аттокур кыраатынан мүдүрүлөт.

– Жөн уксаңыз, ата. Антсениз ичимден окуйм, – деп кынырылат.

– Ой-ой палваным, мактап койсо мардайып коркутканын... Ботобайдын сары кызы сенден шар окуйт деп угам. – Бироо оозун тырмагансып Өсөр чал ушул сөздү айтып ийет. Аттокур лык дей түшөт. Эр болсоң таарынычын жазып ал. Ботобайдын кызы Зыйнат баланын атаандашы. Сабакта бири жооп берсе, экинчиси кол көторот. Бири «беш» алса, экинчиси да... Төртүнчү класста мектептин Ардак тактасында экөөнүн тең сүрөтү илинди. Аттокурдун сүрөтү бир сөөм ылдый. Жыл башында анын сүрөтү өйдөдө эле. Балалык намыскөйлүктү кара. Зыйнат үйүнө ыйлап келет. «Аттокурдан эмнем кем,

сүрөтүмдү ылдыйга илишиптир. Анын колу калтырак. Сүрөт сабагынан «үчү» бар»... Ботобай мектепке бастырып келип, кызынын сүрөтүн өйдөгө илдирип кеткенин укканда Өсөр чал санын чаап ыкшый күлгөн.

– Ой, мусурман ой, жаш баладан бетер иш кылганын. Балдардын кимиси кыйын, кимиси чабал окуткандары билет да. Тактайга илинди, анын өйдө-ылдыйы болот бекен, пенде-биз да... – деп Аттокурун далыга таптаган. – Мактаган кызды тойдон көрөбүз. Дайыма эле кызын өйдөдөн орун берип турмак беле.

Ал окуянын эстен чыкканы качан...

* * *

Ата эрте ойгонот. Баласынын кулагына аста шыбырайт:

– Китеп базарга барасыңбы?

Баланын көзү умачтай ачылат.

– Азыр турам.

Турат. Термостогу чайдан бир чыны ичип, сындырым нан-ды кармап, атасынын соңунан түшөт. Таң жаңыдан сөгүлүп келаткан болот.

Өсөр чал бул жолу да базарда чабалекейдей кайкып жүрдү. Кармаган соодасын шыр бүтүрот. Өзүнөн-озү көңүлү ачылат. Жүз таанышына кол берип, жүзү менен сурашып кобур-собур. Бейбазар күндөрү да ага малдын жаны түшкон коргоолу жыт-тана берет.

Көпчүлүктү жиреген чал серке кармаган Ботобайдын дал мандайынан чыкты. Салам айтты. Шыр ото бербей ак көңүлүн карматып, азил таштады.

– Серке кармаган неме көзүмө эле жылуу учурайт. Ким десем, Ботобай, сен белен? Эчки жетелеп зарыл келдиңби?.. – Жанындагы чыбык кармаган кызын корүп, созүн кобойтподу. Ботобай укмаксан. Ага кырын салат. Өсөр деле сүзүп ото бер-мек. Серкенин кардары чыга калбаспы... Булардын мышык-чычкан мамилеси менен иши барбы...

– Өсөр ака, серке баасын бычып бериниз, – деп соз оодарды.

Кардар көңүлүнөн өто албаган далдалчы буйдалды.

– Серкени саталык, Ботобай. Кардар көңүлү жарашса ушуга бер. – Мелтиреп кыйгачтаган неме корс.

– Сатпаганда имне, көркө кармап турат дейсиңби. Бу бок жыттанган базарында мүнөт дагы тургум жок. – Какшык-чыл Ботобай Өсөрго соз тийгизди. Ал бу жолу да кардар көңүлүн сыйлап, кычык соз чубаганды туура көрбоду. Чатак учун атта-тып сөз салды. Ботобай чорт тийди.

– Жүз сексен. Сурай берсин...

Баа кымбат эле. Кардар аны кайдан билсин. Жаш. Чонтогүнө кол салды. Баага кайыл. Бер дегенди бергидей. Ушун-дай да көр соода болорбу. Базар көргөнбү. Тоорушпайбы?..

– Шашпа, уулум! – Өсөр акча сууруган жигиттин көкшүнүн суутту. – Баа кымбат. Серке картан. Гошү катык. Адыр чобүнө жүргон мал да. Жүзго берсе алабыз. Андан бир тыйын ашты, ашыкча.

Ботобай түтоп кетти. Кардар колун суутканы аз келгенсип, малына акаарат келтирип жатса түтобөгөндө... Чыцырып ийди.

– Эй, бекерпоз, оозуна карап сүйло. Биринчи малды ба-гып кор, түйшүгүн тартып кор. Анан базарда туруп баа быч-кын. «Башы оорубагандын Кудай менен иши жок» болуп... Гошү катык дейт имиш. Муну кара! – Түнөргөн Ботобай тек койсо жакалашууга даяр. Далдалчы токтоо. Басса басып деле кетмек. Анткен жок.

– Сен коп эле алкына бербе. Серкенди көргөндөр бааласын. Базардын козүн кор дейсиңби. Көрүп-билип турат. Баага ынай бер. – Серкени алам деп күүлонгон кардар ортодогу кеп-тен тайсалдай түштү. Серкенин мүйүзүн карманамыш болот. Малдын асылын неден билерине башы жок. Малга аралашып оспогондүн кылаары ошол да.

– Өсөр ака айткан баага берсениз серкени жетелеп кетем, – дегенинен далдалчы Ботобайды колдон алган.

– Бар береке!

Тиги колун силкти:

– Турчу нары, бакшы болбой. Сенсиз соодам жүрбөсө жүрбой калсын. Баятан бери айтпаганды айтып, ак мокотуп бүттүн. Базарга ээлик кылгандан уялып да өлбөйт, кысталак. Ким алат, ким коёт анын насиби билет. Бар, ишинди кыл. –

Далдалчы терисине батпай кетти. Демейде мындай кеп укпаса. Алынып барып токтоду.

– Асылбай сүйлө, шалдаакы*. Имне, атынды айры, изиңди ийри дедимби. Кардар үчүн гана калыс кебимди айттым. Кеп мал жөнүндө болуп атат. Начарды начар, жакшыны жакшы дейт. Мындан кийин базарга жарашкан мал жетелеп жүр. Жакшы айтканды билбеген кем акыл десе... – Өсөр чал бурула берип көзүнүн кыйыгын салып таарыныччуу тиктеген Зейнепти көрдү.

– Ата, кетели, жүрчү... Аттокур ушул жерде экен.

* * *

Зейнеп менен Аттокурдун эрегиши күчөдү. Бир күнү ал табарсыктай «тарс» жарылды. Чырдын башы жаратылыш үйрөнүү сабагынан чыкты. Ага Жалал агай себепчи деп айтуу кыйын. Ал үй жаныбарлары жөнүндө түшүнүк берип, окуучулардан суроо күтүп калган. Сөздү Зейнеп алды.

– Агай, митис кой базарда канча турат? – Мугалим күтпөгөн суроого анча маани бербей айылдыктарча корс жооп берген.

– Аны Аттокурдан сурагыла. Мал базарды жакшы билет.

– Аттокурдун жүзү тамылжый түштү. Балдар-кыздар ага тушташтан сөз ата башташты.

– Агай, ал мектепти бүтсө эле далдалчылык кылып, базарга кеткидей... – Зейнептин үнү чынкылдайт. Өткон жолку мал базардагы жаңжал көкүрөгүндө жүргөн окшойт, ага тыйылбай калды. Класс дуу күлөт.

– Аттокур козу-улактын соодасын ышкыртат экен...

– Атасына кардар издеп жүрүп үйрөнгөн да... Шакаба балдарга табылбай калды. Дуулдап кээси ата-энесинен укканын айтып, жарышат.

– Атасы «накта ширенкенеге баккан уулум» деп эркелетип жүрбөйбү... – Зейнептин күлкүсү Аттокурдун дене бодюна чалкан болуп чабылат. Кыжыбасы кайнап чыкты. Шарт туруп:

* Шалдаакы – сөзүнүн баш-аягын билбеген неме.

– Калп! Ким айтат! – деп классты башына кийип, бакырып-бакырып ийди.

Аттокур мектеп менен айылды кошкон көпүрөдө турду. «Өтөрсүн, безери, катыгынды бербесем элеби. Атамдан айлакейи келет.

Кыздарды көпүрөгө чыгарбай тосо чыкты. Алар жайыла басып ото берди. Аттокур отчүсүн өткөрүп, Зейнепке мандайлаш келди. Кулак түбүнө:

– Ким, ким!.. Мени далдалчылык кылып ким баккан. Дагы кайталачы, тилинди сууруйм, саргалдай азыткы. Сары чака чогултканыбызды качан көрдүң? – деп кыйкырды. Көз ирмебей чакчая караган Зейнепке колу көтөрүлбөдү. Сөздү кыз чымын чакканчалык көрбөдү. Шашпай туруп:

– Аны атандан барып сура. Намыскөй болуп калдынбы? Базар-учарга чоппочоң туруп барып жүргөнүндү баары эле көрүп жүрот. Жолумдан чык, кыздар кетип калышты, – деди.

Нес болгон Аттокур көпүрө үстүндө селейди. Көөнүнө көк таштай тийген «далдалчынын уулу», «... атандан барып сура», «ширинкене» деген создор дене боюна тикенектей сайылат. «Чын, атам элден ширинкене алат. Уялбайт. Эмне үчүн башкалар албайт. Ал аз келгенсип мени ширинкенеге баккам деп айтыштан да уялбайт. Атама баары бир. Далдалчы деген атка көнүп калган. Базарсыз тура албайт. Сунганды кайтарбайт. Менчи. Көрүнгөндүн баары шылдыңдайт. «Барбанызчы, мал базарга. Баланызды мыскылдап атышат» дейм. Уккусу келбесе «Мектепке озунуз барыныз» деп кесе айтам».

Аттокур үйгө кантип жеткенин билбейт. Астана аттаганда атасы эчки пастекте маасысынын жамагы менен алышып отурган. Уулунун түнөргөн кабагы менен иши жок. «Мударис, келдинби?» деп эркелете көнгөн созун айтты.

– Мени далдалчынын уулу дешет. Ширинкенеге баккан дешет. Уялып олдум. Мал базарга барбаныз. Мазакташып атат. Ата, базарга экинчи барбанызчы. Эмнебиз жетишпей атат... – Аттокур турган жеринде озондоп коё берди. Чалдын ачык кабагы бейубак кабарга түнөрдү. Сууда жибиген кайышка шаш-

пай шибеге саят. Баш көтөрбөй, дагы сөз күтөт. Өпкө-өпкөсүнө батпай солкулдаган уулуна корс бир тийди.

– Босогого отурбайт, ээ, бырылдаган... Тур, кийин. Жашабай жатып, баамынар ошого жетип калдыбы... – Сагызга бүлөгөн жипти илмек байлап учунан кайчы жедирди. Манжаларында майда калтырак пайда болду. Аттокур ый аралаш унчугат.

– Элдин балдарындай жүргүм келет. Сиз ар кимден ширинкене алганды коюнуз. Пенсия аласыз. Чөнтөгүнүз да куру эмес. Элге уят экен...

Чал жубалдызды[1] жаза сайды. Бармак учунда мөлтүроп кыпкызыл кан турду. Көнүл кыжаалатын билгизбей токтоо сүйлөдү:

– Кой, эсиң менен бол, уулум. Көзүңдү жаштай бербе. Бир кем акыл айтса айтып койгондур да. Андан бир жериң кемип калдыбы. Ырас, атаң далдалчы. Эч кимге залалы жок. Сени ширинкенеге баккам деп тамаша кылам. Айтпасам, айтпай койдум да...

«Барбасам, барбай койдум да» – деди ички туйгусу да. Далдалчылык баланын шагын сындырат деп ойлогон эмес. Маасысынын жамагын бүтпөй сыртка чыкты. Баланын ыйы көнүлүн эзип ийген. «Барбасам, барбай койдум да...» Өзүнө-өзү убада кылды.

Өсөр чал мал базарга каттаганды кан буугандай токтотту. Жума намазында тааныштары учурайт. «Базарда корүнбой калдың да, Өсөр? Табың айнып жүробү?» – дешет. Жалган айтат беле. «Табым түзүк. Балдар чоңоюп калды. Намыс корүп, далдалчылыкты жактырбай жүрүшөт. Анын үстүнө карып да калдык» – деп карс-карс күлөт...

Бүшүркөй караган карыялар Аттокурду көп токтотот.

– Кимдин уулусуң?

– Өсөрдүн, – дейт бала. Карыялар эстей албай кайра сурашат.

– Өсөр чалдын, – дейт кайра бала.

– Аа, Өсөр далдалчынын дебейсиңби бая эле, – деп жол улашат алар. Аттокурдун жүрөгү «зырп» деп алат...

А Өсөр чалдын түшүнө күн сайын мал базар кирет.

[1] Жубалдыз – темене.

Биздин майрам эсиңиздеби?!.

(Аңгеме)

БИЗДИН МАЙРАМ ЭСИҢИЗДЕБИ?..

Ачеме

Ата, бүгүн майрам. Салып жиберген куттуктоомду алдыңызбы? Адатынча, чериңиз жазылганча эки-үч сапар окутуп, кайра-кайра «башка жазылган сөздөрү жок бекен? Ден соолук, тиричилигин деле айтып койбойбу, чунак бала. Төртүнчү жылга аяк басты. Майрамдарда такыр келе элек. Бала кезинде томурандатып, жанымда ээрчитип майрамдатчумун» деп айланаңыздагыларды күлдүрүп, кеп салып бергендирсиз.

Эсиңиздеби, мен майрам күндү кандай кубаныч, элирүү менен күтчүмүн. Эртең менен кулагыма акырын шыбырап ойготконуңузда, кочо балдардын шаттуу үндөрүнө толуп калар эле. Тамакка да коңулум чаппай шаша берчүмүн.

– Барасыңар эми, атаң экооңо да, баарына да жетет майрам, – дечү апам жака-башымды ондой берип. Сиз колумдан жетелеп алчусуз. Майрам күнү үстү-башыңыз эч озгорчу эмес. Таза жуулган желеткеңизге сандык түбүндө сакталып турчу эки ордениңиз катар тагылып калар эле.

Бир жолу «ата, майрамдарда үстүңүзгө жаңы кийбейсизби, тиги Жамшиддин атасын карасаңыз» – деп коңулумо келе калган создү жашырбадым. Сиз күлдүңүз, анан энкейе: «Сен кийинбединби, уулум, карачы, баары сени каран жатышат» – дединиз, көкүлүмдөн сылап.

«Шашпай турчу, кийинки майрам келсин. Жамшиддин атасы мындай калсын. Мыктап кийинейин. Сүйлоштүкпү?» – дегениңизде кубанып калгам.

Мына, кызыл-тазыл кийинишкен эл. Азыр «Байге», «Кыз куумай», «Күрөш», «Эр эниш» оюндары башталарын жарыялап жүрдү Кубатали аке. Сизге жакканы күрөш эле.

– Уулум, шашалык, күрөштү алдыда олтуруп көргөнгө жетпейт. Чоң күрөш болот го, кыязы. – Төмөндөгү чоң майсан жайыкка шаша жөнөдүк. Алда качан уй мүйүз тартып олтуруп калган элди аралап, орто ченден жай алдык.

Балбандардын аттарын угарыңыз менен анын кай жерлик, качантан тартып күрөшүп, кайсыл жыйында жыккандын же жыгылганын сүйлөп, чериңиз жазылат...

Чоңдор күрөшүп бүткөн соң, кезек майда балдарга жетти. Көпчүлүккө дагы кызыгы ушул. Майдан четине эки бетин күн жеген, тоголок бала чыгып, белине курун байлай, турган жерине чөк түштү. Анын өнөгү да көп күттүрбөдү. Чачын тасырайта алдырган, арык бала көпчүлүктөн суурулду. «Бул баягы өйүздөгү Сабирдин уулу го, теңтуш жүрчүсүн, ошобу» – дединиз, колуңузду чекеңизге ала. Унчукпадым. Ошол эле. Кубатали аке экөөнү бел алыштыра четке жылды. Тоголок бала даяр турганбы, беркини буйдамга келтирбей так көтөрүп, жерге урду. Эл шатырата кол чаап жибериштн.

– Таза алды, азамат, таза алды.

Сиз да көпчүлүккө кошулдуңуз. Жыккан кайра ортодо калды. Эреже боюнча жыккан киши жыгылганча күрөшө берет. Бул сапар ага чыкчу бала көпкө жоголду. Коркуп калды көрүнүшот.

– Кимдин уулу экен? Жамбашка таза алганын, көрдүңбү? – Башыңызды чайкай, тамшанып олтурдуңуз. Сөздөрүңүз уулуңуздун намысына тийип, демин кызытканды сезген жоксуз.

Бир кезде, тээ четте турган кашка жорго минген адам артында учкашкан сары чийкил, эткээл баласын жерге түшүрүп, ортого жөнөттү. Катарлаша турган атчандар бир айылдан окшойт:

– Асылбек, атаңдын батасын алдың, алдыра көрбө. Жыгылсаң үйгө жоо жетесин, – дешип, баланы намыстандырып жибериштн.

– Ай, бул балан бошураак го. Тигинин сүрүн көрчү... – деп озүңүзчо эле кобурай бердиниз.

Мен сары баланын күйөрманы болуп, бүткүл тилегим менен ага жеңиш каалап жаттым. Биринчи жолу биз экиге болүнө түштүк, ата. Сиз муну билбединиз. Сары белине курду байлап жатып, мага калтырап жаткандай туюлду. Жок, мени майда калтырак басып жатыптыр.

«Чалып да болсо, жыкса экен» деп ага боор тартып жаттым. Тиги дагы сарынын колтугуна оң колун сойлотту.

– Карачы, белден бура кармаганын, каруусу күчкө толгондо барбы, койбойт го эч кимди. Бул али балапан да, жетилсе...

Биринчи жолу сизге ачуулуу карадым. Көңүл бурганыңыз жок. Эки көзүңүз тигилерде. Алар майышкан жакка кошо кыйшайып, оңтойлуу абалды өткөрүп жиберген балбанынызга саныңызды чаап, өзүңүзчө эле күүлөнүп алгансыз. Бул сапар да сиздин айтканыңыз туура чыкты. Сары эткээлдин койногү ийнине түрүлүп, кур өтө чыккан териси кызарып, жыгылган жерде көпкө олтурду. Ошол учурда жоон топ атчандардын ортосунда күлкүгө чөмүлгөн атасын эстедиби, биз олтурган жак менен элдин арасына кирип кетти. «Көпшөк» дедим, ичимден тиштенип.

Тиги дагы ортодо. Эми мен жакты карап алыптыр. көздөрүбүз чагылыша түштү.

– Баш байгени эч ким чыкпаса балага бериш керек. Чыккандар деле жыгалбайт дегениңизде акыркы сөзүңүздү айттырбай:

– Мен күрөшөм. Мен!..

Кулагыңыздын түбүнө кыйкырып, ордуман ыргып турдум. Унутуп калгандай жанатан бери биринчи жолу мага карадыңыз. Күтпөсөңүз керек. Жүзүмдөгү озгорүүнү, ызалыктын эпкинин сездиңизби, үнүңүз бастап чыкты.

– Сенби, кой, уулум, тек туралык. Биз коргону келбедикпи, деги муну ким жыгар экен, – деп, тоголок балага бурулдуңуз. Костюмду чечип алдыңызга таштадым.

– Анаш, атаңды уятка калтырасың. Күрөшүп коргон эмессиң. Белинди кокустатып аласың, коё тур дейм.

Укканым жок. Денемдеги кан дүүлүгүп, элди аралап кеттим. Тез эле тигиге жетип, так котөрүп жерге уруп алгым келди. Майданга чыкканымда ал ордунан турду. Бойлорубуз тен

болгону менен, ал мага караганда толук экен. Эми эле Сары чечип кеткен курду алдым. Кубатали аке мен жашаган айлымды, окуган мектебимди, кимдин уулу экенимди көпчүлүккө жарыялап жиберди. Өзүмдү жерди оё баскан балбан катары тутуп, тарамыштарым диртилдеп, жаак этиме күч келет. Белалыштык. Ал адатынча оң колун колтугума салып, курду көлүна ороду. Мен дагы ошенттим. Энкейген калыбымда сизге карадым. Башыңыздагы калпагыңызды колуңузга алып, чок түшкөн калыбыңызда, эмне болуп кетерине айран-таң тургандай сезилдиниз мага.

«Эми балбаныңыз» жөнүндө айта бериниз. Эмнелерди билесиз, божурай бериниз». Ачуумду дале токтото албайм.

Каршым күчүмдү жогото элекмин дегендей эки-үч сапар булкуп алды. Мен энкейип, тарткан жагына жылып тим болдум. Жыгып кетсем калпагыңызды көккө ыргытып, ордуман так которуп кетериңизди ойлодум.

Анчыча буттарым жерден үзүлүп, так которүлүп кетти. Жыгыламбы? Жок. Таштаган жагына бутумду таканыч коюп, боюмду токтотуп калууга үлгүрдүм. Аракеттенүү керек. Каршым күчүн кетирип алгандай сезилди. Шап белимди түзөй калып, тигинин денесин тиземе алып которгүм келди. Күчүмдү жыйнап, белимди түзогончо ал озунуп кетти. Эки жолу тегеретип келип, жамбашка салганда, алдында калдым. Көк чөптүн жагымдуу жыты мурдумду ордоп кетти. Жер муздак экен. Кубатали аке бизди ордубуздан тургузуп жатып:

– Азамат, Жоро, бул сапар да таза жыктың, – деп каршымдын колун бийик котөрдү. Башым айланып кайда басарымды билбей турдум. Күүлдөгөн эл мага күлүп жатышкандай туюлду. Сиз олтурган тарапка карадым. Көрүнбөдүңүз. Мен жыгылганда сиз да капталыңызга ооп, онтоп жибергениңизди сездим. Аяп кеттим, сизди.

Элдин зор тобунан чуркап чыкканымда, күтүп турган карааныңызды көрдүм. Чыдай албадым. Ызалыктын ачуу даамы оозумду дуулдатып жиберди.

Сиз мени көкүрөгүңүзгө кысып, соорото албай жаттыңыз.

– Кантет эми, «жыгылганды жер көтөрөт» дейт. Мунун намысчылдыгын кара. Мага деле женил болду дейсинби. Май-

рамдар көп. Биринде жыгылсаң, биринде жыгасың. Ыйлаган болбойт, уулум, жүр.

Чын эле андан бери канча майрам өттү. Бирок, ошол күнү өз оюмдагы ишке чечкиндүүлүк менен баргам. Көрсө, ошол ызалыктын жашы көкүрөгүмө намыс жараткан тура.

Ата, биздин майрамды эстединизби?

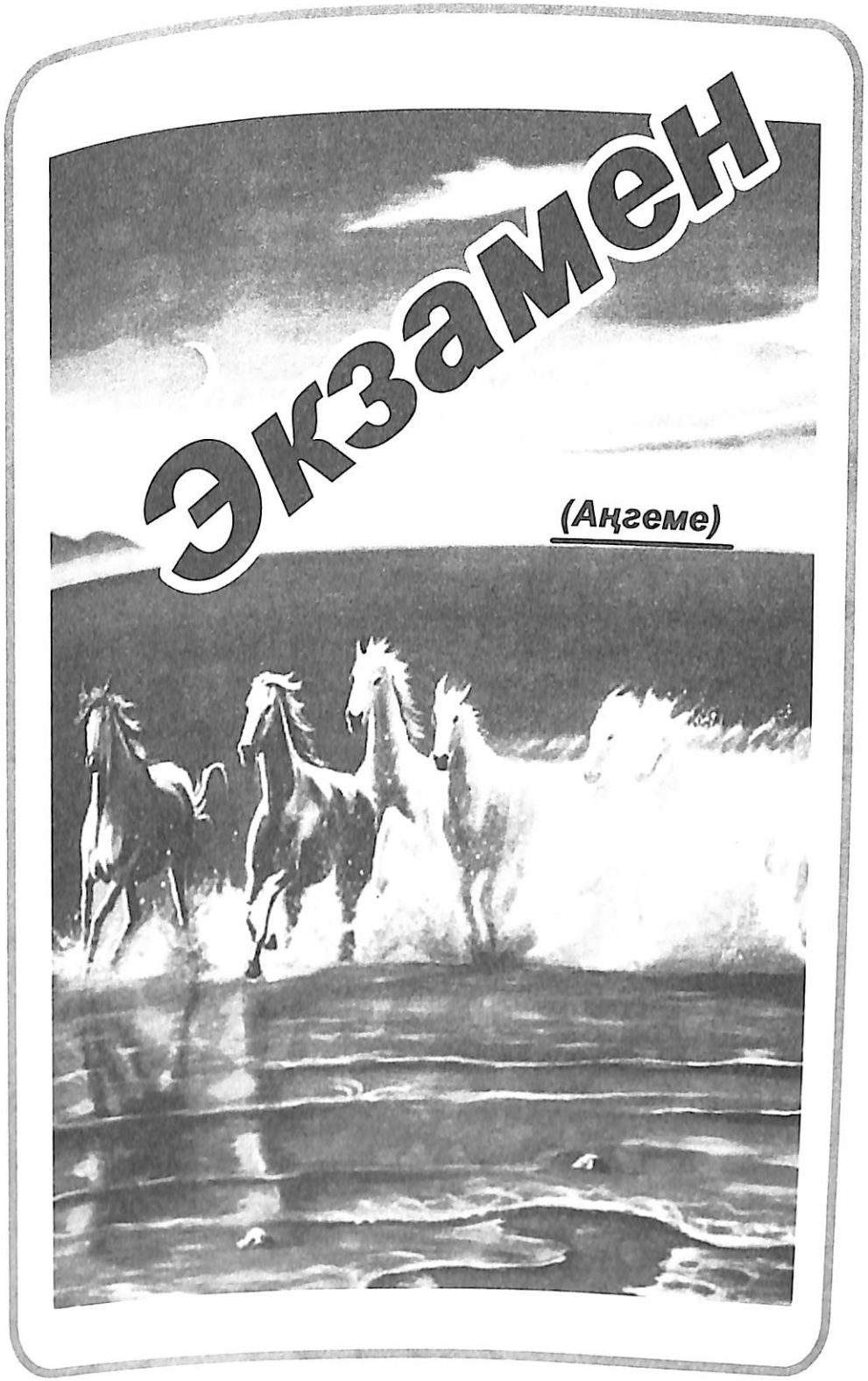

ЭКЗАМЕН

Аңгеме

Кызына «Курманбекти» окутуп, кыргыйдай чал жүк жыйылган тушта отурду. Чыканагындагы кош балыш. Аваздуу добушка куштарын тоңуп, дастан кызыгына кумары күч. Он бет оодардым! – Бул кызынын бүгүнкүгө жетет деген илеси.

– Тез элеби?! – Чылпак алган жыртак көзүн пар ачып, чал шекший түшөт. Доошунда нааразылык бар. – Кой жалганчы, оголе кыйынсың. Китепти жаңы алдың го колуңа? – Куру демитимиш болот.

– Кирүү экзамендерине аз калды. «Оку, оку» деп эле убактымды бекерге алып атасыз. – Минтсе кыстоосу саал тая түшөрүн билип калган, – Кызыгына түшкөндө дагы арамзалыгың кармады ээ. – Чал келип-келип кызынын ушул амалын билгендей. Тиктеши деле үмүттүү. Дастан кызыгы азгырып көңүл үлпөтүн ага тамам тарттырып ийген. Кызы укмаксан. Токтогон жерине барак бүктөп, китепти жапты. Чалга жаккан жок. Тиртендемиш болуп, мунасасы[1] келишпей кетти.

– Кожокөрдү десе, бир арбытып окуганын көрбодүм. Берекеси жок... – деп жиберди. Бүлбүл шам көздөрүнөн үмүт очүп калды. Коз кычыгындагы чылпагы кызына көрүнүп турду. «Коё турунуз». Кызынын майда мончок тизип кеште түшүргон бетарчысын асти[2] жакын жолотподу. Чал кападар турган. Айтыша түшкөндөн кийин кызы кайтарып китеп албасын билчү. Окубаса, окубады дегенчелик өйдө болду. «Яп-прим!» Пас боюн буруп, текчедеги саатка үңүлдү. Көзү жетпей турду.

– Тогуз болгон бейм... – Айткан сөзүнө өзү шектүү турат. Кызынын кошумчасын күтөт. Анысы сөзүн тууралап койчу.

– Онго жакын калыптыр, – деди кызы. Ушул тушта атасынын даарат алганы чыгарын билет. Секин шаштырып койбой адаты.

Жалгыз тамды панектеген экөө. Ата менен бала.

Чаркарды айлана бергенде толгон ай Көк-Бел тушка келип калган. Алтын-Казык асабасынын кылда учуна булут токтоп жылар-жылмаксан. Беде аңызынан түшкөн майнап суу айдын нуруна аламончок. Сыдырым жорткон жел сакал учун аста уйпалайт. Ай нуруна жүзүн тосту. «Садагасы кетейин, жакшылык күндөрдүн табериги...» Жанырган айды көрсө дайыма ошенткен адаты бар. Сүттөй жарык түн көңүл капшабында калган эски мунун козгой кээ учурда жароокер кемпиринин элесин тартып кетет. Ыраматылык түнкүсү сыртка чыксаң, «үйдө камалбай эшикке чыксаң, козудай ай тууптур, чал» деп намазымдын кыраатын бузуп жатып ээрчитип чыкчу. Сулуунун ничке кашындай, тырнак учу ийилген ай тегерегине жылдыз топтоп, көкүрөгүбүздү толкутуп турчу. Жаны көрүнгөн айдын бири менен бактыбыз кошо келбедиби... Наристе келди. Эсимде эмей. Ал күнү бүгүнкүсүндөй жадымда. Орозо айы эле. «Алыңды чактасаң, элге тенелбе, карыган маалында орозо кармаганды ким койду. Беш убак намазга жыгыласың, ошо жетер» дечү. Сүйлөйт десе сүйлөп койчу, бусурман. Айтып жүрүп тилим тешилди. Саарлыкка бир тургуза албадым. Жаннатта болгур, орозо дегенге анча ыкласы жок эле. Бирок, саарлап куштай сергек ойгонуп, куптан намазын окуганымча чайын дем жедирип, тапкан-ташканын дасторконго жайнатып төшөгүнө кыйшая уйкуга көзү илинчү. Ошол күнү тобо кылдым, танкы чайга кеч турсам болобу... Чымчыктар чырыктап, жерге жарык кирип калган. Дааратым кыстап, чепкенимди чала-була мүрүмө илип, астананы аттай бергенимде кулагыма шак дей түштү. Жаш баланын доошу. Курган жүрөгүм ай, туйлаганын эстесем. Куду ак өрүктүн

[1] Мунаса – мамиле.

[2] Асти – такыр.

түбүндө жамачылуу тери тонго оролгон бойдон экен. Баласын таштамак түгүл наристеге катуу сөздүүнү көрсөм кыжабам кайначу жаным, бу сапар боор этин канкакшатып босогомо калтырган пенде баласына миң мертебе жакшылык кебимди айттым. Колума ала койсом ичегиси үзүлө албай аран жан. Эки аттап ичкери кирдим. Баладан жүрөгү өлгөн ыраматылыктын көргөн көзүнө ишене албай төшөгүндө талып калганын көрсөңүз. Ал күнкү орозо калды. Кемпирим эшикке чыкканын кан буугандай токтотту. «Көрөсүң, чал, баланын эгеси келип алып кетет, көрөсүң» деп тандан-кечке сарсанаа. Бала менен алпурушуп эки-үч күн үйдөн чыкпай калды. Бир апта өттү, кийинкиси өттү, издеп келген, сурап көргөн жан болбоду. Балага (кыз экен) загра унунан буламык жасап беребиз. Көнө түштү. Тоббо кылып, эки колубуз жакабыздан түшпөйт. Насипти карабайсызбы, үйүбүз толо түштү. Түн ичи ыйын уксак, кошо ыйлайбыз. Сүйүнгөнүбүз ошо. Коңшу-колоңдор кыйлада барып билди. Кирген-чыккандын ашык кеби болбоду. Бешик бообузду узарткан гана каалоосу бар. Көп өткөзбой той бердик. Көпчүлүктүн батасын алдык. Атын Кантажы деп койдум. Энесинин да көңүлүнө макул келди. Мээнетти кылган, түйшүктү тарткан ошол эмес беле... Ыраматылык кызына калганда жаш келинди жолго таштаган күйүмчүл эле. Катарынан кем кылбай кийинтип-ичирип чоңойткон да ошо. Колу узарып келатканда тарткылыкты караңыз, кеселге чалдыкты. Үч жыл алышты. Үч жыл кызы жанында болду. Мектебине барат. Келери менен энесинин тегерегинде көзүнүн агы менен тең айланат. Тоббо кылдым, тагдырына чырактай кылып ушул кызын айтып койгонун... Колуна-кол, бутуна-бут болгон ошо чырактай кызы болду. Кызыл жүгүрүк өтүшүп алса, дабасын табыш тозок экен го... Көрсөтпөгөн дарыгер деги калбады. Көрсө ичер суусу түгөнүп бараткан экен. Кызы сегизинчи класста экенде көз жумду. Бешенеге жазганы ошол экен, не дейбиз: «Даат» деп эле отуруп бердик. Өлбөгөн жандын оокаты өтө берет. Кээде муунум бошойт. Арга жоктон

комуз чертем. Күү сөзүмдөн күчтүү чыгат. Кантажымдын көңүлүн сооротқон «Бекарстан» болду. Кайта-кайта черттирет. Көндү бейм. Энесин эстеди, илинген жеринен шып коэле. Мектебин элдин алды болуп бүттү. Мугалимдерине орозыңыздын окуусу жакшы. Адабий ийримдин мүчөсү. Окууга жөнөтүңүз».

Сыртка чыккан Кантажы айды тиктеп, селейген атасын көрүп чочуду.

– Эмне турдуңуз анча! Чабыштырган суу муздап калбадыбы?.. – Көңүлүнө кабатыр ойлор келген. Оо, бир топтон кийин чал ордунан козголумуш болду.

– Муздабайт-этпейт. Эми көргөнсүбөй ичкери кире бер. Оголе кыйын эс болуп... – Санаа кучагынан үзүлгөн чалдын созу какшыкка жакын. Ошерден эле кыбыла беттей маркум кемпирге бата кылды. Шашпай жеңин чыканагына чейин түрүп, даарат аларда кулагы чыңырып алды. Келмеси оозунда эле. Ичкери кирип жайнамазына тургуча дейди ойдун тузагында жүрдү. Алаксыйын дедиби намаз кыраатын бийигирээк чыгарды.

– Астараак окучу, ата. Башыма түшпөй атат... – Жүк бурчунда СССР тарыхын кармаган кызы аста кыңырылат. Чалдын намаз кырааты бастай түшөт...

* * *

Кантажынын окууга барарын элден мурда сүт сурап келген Токто чоң эне билди. Кара күчкө эле чочумуш болду.

– Окуганга келеби Кантажы. Эмки жаштардын жүргөн жери калаа болуп калбадыбы. Телегейин тегиз болсо сен дагы окусаң кана. Атаңчы? Анына кандай болот? Эстүү жансың, алды-арканды ойлон. Окуу качпайт эле... Кексе байбиче сынамакка соз жылдырган. Кантажы бекерге сөз көбөйтүүнү каалаган эмес. Чорт кетти...

– Атам өзү бар деп атат. Окуганымды макул көрөт.

– Небилейин, чай кайнатып берер жалгыз туягы сенсин деп сөз салганым ошондон... Мага койсо бари-бир. Карыган чакта жалгыздыкты башка түшкүлүк кылбасын...

Оозуна алы жетпегендердин чырагына май тамызган сөз ошол күнү эле көчө башына камгактай учту. «Таштанды бала курсактан түшкөндөн айлансын. Бала болуп береби? Карыган немени карамак беле?..»

Сөз учун Нарыбай чал эшитип калды. Аны сөз ташыган Паиз көр шуулдап, ооруган тишине дем салдырам деп келип жеткизди. Чал бейубак кабарга тикен сайгандай чочуду. Колунан иши түштү. Оо кыйладан кийин ачууга алдырбай мындай деди:

– Бекер айтышыптыр, карысам кудай карытты. Оокатыбыз менен иштери канча. Көрдү-жерди ой келди сүйлөй бершипесин. Пешене тагдыр билет. Убагынан койбой кызымды оокутам эле. Өз ырыскым өзүмдө. – Бирди-экиге кошкон айыңчыларга нааразы болду. Кайра кызым муну укпаса экен деп чый-пыйы чыкты. Окуудан көңүлү сууп калбагай эле деген ою да. Ырас болду сөз четтеп кетти.

Август айы жакындап келатты. Алдыдагы сыноону ойлосо Кантажы чыйралат. Колунан китеби түшпөйт.

Нарыбай чал жетим көпөлөктөй тегереңген кызынын оокат-тириликке бүйрөлүгүн анча элес алчу эмес. Кызы экөөнүн тирилиги тээ илгертен нук алып, бир кунунда келаткандай сезилчү. Ага экөөнүн жылуу үйү, дүйнөсү түгөл, бардар бүлөнүкүнөн өйдө турчу. Мунун баары үйдөгү ишти былк этбеген кизбей бүйрө туткан кыз адебинен, анын берекелүү кутунан уламдыр... Ырасында эле ошондой чыкты. Маалы келип, документтерин өткөзмокко Кантажы шаарга түшкөндө билинбедиби...

Бул күнү чалдын жан дүйнөсүн супсак ангыроо ээлеп, демейдеги күндүн кунарсыз өтүшү ичин ачыштырды. Жалгызсырады. Түш ооп-оой элек жол караганга оттү. Адеп калаадан кайткан автобустун эсебин алды. Көңүлү бир ордунда болбой кызынын көнгөн мамилесин эстеп, көчөгө дембе-дем чыга берди.

«Тобо көзүң караганга жаман үйрөнүпмүн. Колума иш кирбей эле нес болом да. Ыраны суук, кундуздай каттаган машинеңин биринде келип калгай эле...» Бешим намазын убагынан өткөзүп ийе жаздады. Адырдан түшкөн уй да байлатпай «тос-тосун» чымын чакканчалык көрбөй, дүмбүл маканын сотосун майкандап кетти. Оо кыйлада зорго карматты. Эки көзү жолдо. Караан көрүнөр бекен... Караан учту көзүнөн. Кантажынын бир боор мээримин, аска тоодой жөлөгүн ушул кеч күчтүү туйду окшойт.

Кантажы босого аттаганда намашам убак эле. Чал колунан теспеси ыргыды. Намаз кырааты бузулду. Жайнамазын жаза-буза басып кеткенин сезбей турду. Өзүнөн-өзү эле көкүрөгү бошоп жүрөт. Көңүлүн ныгыра баскан тумандуу ой кайдадыр житип, дене-бою бир башкача женилдей түштү. Кечки инирден үй ичи карангы эле.

– Кантажысынбы?! Чал кара күчкө таанымаксан болду. Жүрөгү сезип, тааныбады беле? Кечке жол кароодон көзү тешилип Нарбай чал кызынын доошун атайын эле эшиткиси келген.

– Ата, менмин. Жарыкты алигиче күйгүзгөн эмессиз го. – Үйго жарык болду. Жапжарык үйдүн жылдыздуу куту – кызынын караанын эш тутуп, чал жетине албайт. Же оозуна сөз илинсечи... Кызынын боюн биринчи андашы. Келбеттүү учурады. Колунда данкайган түйүнчөк.

– Намазга шашып, жарыкты күйгүзүш да эсимде жок. Алыс жолдо шамаралаш жүрбө, кызым. Убактыраак чыгып жүр. Документтерүңдү алыштыбы?

– Кабыл алышты, – деди Кантажы женилдене үшкүрүп, – эл коп. Конкурс жогору болот деген кеп бар...

– Ар кимдин сөзүнө кулак какты боло бербе. Бешенеңе не жазганын билесиң. Окуу десе бүктөмүнөн түшүп ыкласың бийик. Мээнетиң асти талаада калбас. Бирок, окууга өтүш,

окуп кетиш өзүндөн... Чал аягында жаткан тепсесине энкейди... «Ыраматылык энеси да мындай эле чыкты, себеттей кылып түйүнчөгүнө күчүн чыгарчу...» Кыялы ошого кетти. Намаз кырааты кайсыл жерден «каза» болгонун эстей албады...

* * *

Кантажы ой-санаага мыжыгылып, күтүнүп жүргөн убак келди. Тан агарып агарбай чал кушубак ойгонду. Сакал-мурутун серптирип алганга үлгүрдү. Жуулган жегдесин кийди. Уйду бадага кошуп, кечкурун көздөп алууну, торпогун шак боюна аргамжылап, көздөп турууну коңшусуна дайындады. Кантажы майрамга кийчү кийими менен. Колу куру эмес. Китеби бар. «Калаа деген каякта жатат. Жалган түштөн калбай жетпесек кечигебиз, ата», – деп үстөккө-бостоk атасын шаштырат.

Кызын ээрчиткен чал автобуста калааны көздөй төрт саат жүрдү. Келер-келгенче китептен көз албаган Кантажы автобустан түшөөрү менен институтту көздөй басты. Шашканынча бар экен. Экзамен башталганына кыйла болуптур.

Атасын институттун мандайындагы бак ичинде калтырып, «ушундай тура турунуз, мен кабар алайынчы» деген бойдон эл тарапка жүгүргөн. Эшик тоскон эки-үч жигит Кантажынын сөзүн угуп-укпай туш тарабынан чыгышты. «Экзамен башталды дейт, аяктап атса...» «Атаңыз болсо тура турат. Экзаменди сиз тапшырасыз. Тезирээк ичкери кириңиз». Айыпка жыккан какшык сөзгө тызылдай, бир чети жүдөй түшкон Кантажы атасы тарапка кылчайганга шайы келбей, бар эмесе деп ичкери шуңуган.

Сыноо жүрүп жаткан болмодо бир үч абитуриент калган. Эшикке жакын келди. Энтиккен демин басып, китебин ача бергенде эшик ачылды. Өсколөн чачы туш келди тогулгон, сол көзүндө азмаз агы бар агай сыртка баш бакты. Кантажыны көрүп эле, шаштырды. «Киргиле, киргиле, отурмай жок. Кечигип жүрүп дагы китеп карайт...»

Билеттерден бирди тартты. Эндүү сары кагаздын сүрү канча. Көз алдынан туш келди саптар качып окулсачы. Өзүн пукта[1] кармады. Биринчи суроо, экинчи суроо, үчүнчүсү... Көзгө жугумдуу тааныш темалар... Жатар маалында сыйра-сыйра кайталап алчу эмес беле. Эркине койсо, көзүн жуумп эле айтып бергидей. Сүйүнүчтөн бүт бадени алоолонот. Сары кагаз, сары билет күйүп кетпегей эле...

– Канчанчы билет экен? – Жанакы баштап кирген агай өзү көздөп жатты.

Кантажынын билгени көмөкөйүндө тирелип, айта бер десе эле дилинен чууруп берчүдөй. Баса, билеттин номери кана? Ал көзүно урунсачы...

– Номуру жок экен... – Кыз ак көңүлүн карматып болгонун айтты.

– Кантип эле? – Кирпик ирмебей чакчая караган агайдын жини тез экен. Тикен сайгандай атып турду.

– Эмне, мени менен азилдешкени атасызбы?.. Ийрейген соомойу билинер-билинбес, кара боёк санды тээ ойдотон тапты.

– Булчу? – Биринчи катанды кармадым бейм дегенчелик табалаган карашта, – суроосун билбей калса эле көрбой калышат, – деп ийди. Жазаңа дедиби, мандайынан орун көргөздү.

– Алыс барбаңыз. Өзүңүзго озүңүз иш үйүп... Кечигип да экзаменге келеби... Тегерегин созго чакырган алчы көз агайдын амалыбы, каракүчкө эле кейимиш болду...

Чал узакка күттү. Ою онго бөлүнүп дүпойүл. Чыдамы кетти. Кызы дайындаган жерден кадам жылбай эки көзү торт. Кечиккен сайын кыжаалат. «Шамал, шамал, эле, бирдей пырпырап жүргонү-жүргон. Бала деген баары-жогун келип айтып кетчү эле. Этият бол деп мин айтам...»

Өйдө-ылдый баскандар тободон отүп, сызгырган ысыкта калың пахталуу чапанына думдалган чалга, колго жөргөлгөн учу кайкы калпагына көз кыры менен сынакы тиктеп отүшөт.

[1] Пукта – тыкан.

Алар менен чалдын иши барбы. «Шамал... шамал... Этият бол деп тилим тешилди...» Буту талып, бели сыздап чыкканда айла жоктон көк майсанга көчүк басты. Аз-аздан тегерегине үйүр алып, буттарын кенен сунду. Чапанын чечип, чыканагына жаздады. Жерден келген салкындыкка жаны жер тартып, карылык, уйку көзүн ызгытып ийип жатты.

Ар жерде уул-кызынын көңүлүнөн өтө албай чоң калаага эргештирип келип, эми минтип байымы кетип олтургандарга көңүл токтотту. Өзүнөн саал алыс калпагын жүзүнө жаап, түн түшүргөн адамга үн каткысы, аны козгогусу, акыры жалгыз жарым бирөө менен жүрөгүн мыжыккан кыжаалатты бөлүшкүсү, сүйлөшкүсү келди.

– Эй үкам, өйдө болчу! – Добушу кардыгып, оголе копол. Анысын эрөөн албады. Жаткан неменин козголчудай түрү жок. Кайра доош кылды. Бут учу азмаз кыймылдап, ээси ойгонду. Баш көтөрдү. Калпагы капталына кетти. Уйку-соо. Шишимик көзүн укалай түшүп, «добуш кылган ким» деген мисал тегерегине сареп салды.

– Үкам, узак уктадың бейм. Көңүлү ток жандын өзү уйкусу таттуу келет. Аш бышым болду, убайымда отурам, үкам. Өткөн-кеткен менен же сүйлөшө алсам. Сурай турган созүм бар эле, тай... – Чала уйку неме мынабы ой-тоону аралаш сүйлөгөн тепкедей чалга кыжабасы кайнады. Үндөбөй койду. Акырек ылдый көйнөк бүчүсүн чечип, жагжайган көкүрөгүнө жел издеди.

– Кызым окууга тапшырганы жүрот. Биринчи экзамени бүгүн эле. Шайтан басса ошо да «тура турунуз, кабар алайын» дегенин болуптур деп туруп калгам. Ана келет жок, мына келет жок. Же бир жагына жыла алсамчы. Мындай чыктым келип, таппай калчудан бешбетер ордумдан эч жакка жылбай калдым. Ойго ардеме келет. Имне болот, үком. Катуу кабатырмын. Жөжө бирдей жан элек, кызык болду го...

Чалагайым жан экен чалдын көңүл туйусу менен иши канча? Башкага кызыккан түрү бар.

– Кызыңыз нече жашта эле? – Күндөн көзүн ала качып, күроктөй алаканын чекесине калкалай чалга ыржаят. Көңүлүнө ырас келсе, кызык кебин баштоочудай.

– Шу күз келсе он жетиге кирет, тай.

– Балакаттан нечак өткөзүп ийген турбайсызбы?..

Эки ийнин солкулдатып, бир жыргап күлдү го тиги. Бул өзүнө табылгыс сөз эле. Жылуу кеп угамбы деген карынын илеби сууп, пейили корс немеден каар укту. Акаарат сөзгө башынан жок чал тим койду. Аркы болсо, күлкү тепкен жашын улам сүртүп, эңкее өзүнөн-өзү эле башын чайкай көкүрөгүн токтото албай кыт-кыт.

– Үкам, кары адамдын кебине күлүп болбойт. Уйкунду ачканыма жиниң келген бейм. Тийиштик кылып эмне... Көңүл улар сөзү барбы деген таза ой менен...

Башка сөзү жок эле. «Яп-пирим» деп көнгөн сөзүн айтты да ордунан туруп кетти

* * *

– Сиз даярсызбы? – Алчы көз агай аны тиктеп туруптур. Баш ийкеди. «Келиңиз» деп койду ооз учунда. Кантажы столдогу бажырайган тоо гүлдөрүнө далдаа табактагы бадырандарга жакын отурду.

Кантажы ай тартканды унутту. Шатырата сүйлөдү. Агай чекчейип эле карап калыптыр. Ыраң башы өзгөргөн. Күтпөгөн бейм. Ооз учунда бирдеме айткан болду. Катуу айтса деле Кантажы укмак эмес. Кызып калган. Биринчи сурооого деп көңүлүнө кыйганын толук айтып түгөттү. Таңдайы какшып, шор даам берет. Эки көзү бадырандан өтөт. Бир тиш салса го, атаганат. Ошо оозу толгон ширенин кубаты менен кечке болсо да сүйлөй бермек... Бадыранды алчы көз агай тиштеди. Ууртунан чыга берген шире молт ээк ылдый из салды. Кантажы картошка этектете өзү урук таштап, жаныдан түйүлдүк алып келаткан бадыранын эстей кетти. «Чычкан корголотпойт элем. Алигече

коңшунун шок балдары майканын чыгарып, кам-катала эле үзүп кеткендир...»

– Экинчи суроону билбейт окшойсуз? – Алчы көз агай бадырандын жоон ортосуна тиш салды.

– Жатка айтам! – Кантажынын жообу чечкиндүү. Жатка айттырбады. Кыздын сөзүн бөлүп, түшүнүктүү дегениби баш качып, болгонун болгондой айтыңыз» дегенде Кантажы кебийкеди. «Үчүнчүсүнө өтө бериңиз. Убактыңыз тар. Көп сөздөн нен азмаз мүдүрүлдү. Суроону эрежесин айтып баштоо керектигин кошо эскертти. Бай-бай, бай-бай... Тарткылыкты карачы. Биринчи эле эрежеден такалса болобу. Айтты. Айткан менен тигиге жакпады да...» «Жакшы сүйлөп атканымда оюмду неге бөлдү?..» Кантажы жанын үйрүп, эрежени эстейин дейт. Эсине түк илинбей койду. Тура бербей, кийинкисин айтты.

– Туура эмес, – деди дагы, – бирин билбейсиз, экинчисин туура эмес айттыңыз. Кантажы там сүзгөндөй болду. «Кандай башталчы эле, эстесем экен, эстесем экен...» Жан дүйнөсү сыгылып, өзүн каякка коёрун билбейт.

– Балан-бастубан деп ойду-кырды сүйлөбөй суроонун маңызын айтыңыз. Болбосо билбейм дегениниз эле оң. Кыстабайбыз. Эрежени билбей туруп, негизги ойду айтам дегениңиз бекер убара. Андан көрөк мынабы суроого жооп бериңизчи?.. Суроо татаал эле. Кантажыга бейтааныш. Окуу китебинен да учураткандай болгон эмес. Жат короого адашып келген козудай серенделп, алчы көз агайга жал-жал тигилет. Зыпылдаган мүнөттөр Кантажынын жүрөгүн куушурат. Өрго жетелеп, суроосунун багытына баштантып койсо кана! Карсылдатып бадыраң тиштейт. Жардамдын ордуна таяк менен башка чапкандай:

– Даярдыкты күчөтүп келерки жылы келиниз. Бара бериңиз, – десе болобу. Экзамен баракчасына арбандата жазды да столунун тартмасына таштады. Кыйылбай таштады. Мандайындагы кыздын таң калыштуу, ары аянычтуу бакырайган көздөрүнө кайдыгер баягы сөзүн кайра айтты.

– Бара бериңиз!.. «Даярдыкты күчөтүп келиниз» деген сөзү Кантажынын кулагында чынырып турду. «Айтканым бүтүн ката чыктыбы?..»

– Кайталап сураңыз. Шашып, адаштым окшойт... – Үнү ушунчалык да аянычтуу чыгабы. Кантажы өзү да күткөн эмес.

– Кызым, (үнү жумшак эле экен...) айтканыңыз биринчиден чаржайыт. Китепти аз караганыңыз билинип турат. Биликтут качпайт. – Кантажыга баа чийген калем сабы салаасында ары-бери ала салат.

Кантажынын денесинен дарман качып, өзүнүкү эмес. Көкүрөк тушу сайгылаштырып, сөз чыгарам дегенге кубаты жетпеди. Анын ордуна карегин жаш чайды. Жатса-турса кармалап, четине жабыштырылган сүрөтүнө адеп карай берчү экзамен баракчасы да, мектептен сыйлыкка алган авторучкасы да алчы көз агайдын столунда калды. Кантажы аудиториядан кандай чыкканын билбейт...

Атасын эшик оозунан көрдү. Көпчүлүктөн ак сакалы, ак калпагы айырмалап турду. Ак батасын эстеп Кантажынын көкүрөгү толуп кетти. Жамандыкты илгиртпей туйган кары топ жарып, шашып берди.

– Кантажым, садага болоюн, ойноп-күлүп чыктыңбы? – Кызы бута атым келелекте эки колу менен жүзүн жаап, өксүп ийди. Чал шашып калды.

– Кой, кызым чоппо-чоң болуп да ыйлайт бекен. Тушундан эл отүп атса. Уят дейм, жашынды аарчы. Болбосо болбой калгандыр. Анын эмнесине кейип... – Нарыбай чал кийинки созүн кара күчкө чыгарды. Куру кайрат бергени мекен чырактай кызынын жолу болбой калганы өзөгүн куйкалап турду. «Кимиси адашты экен? Мугалимби же Кантажыбы? Жо-ок. Кызым окуганын унуткандай жан эмес эле. Акылы тунук, сак эле, кызым. Кимиси адашты экен?..» Чал намысына келди. – Шуга да кейийби, ыраңы суук, болду эми. – Көңүл таарынычын көмүскө кармап, өйдө-ылдый баскандарга анча көңүл бурбайт. Утуру сурап коёт.

– Жообун далил беле? Сурагандарын так билдиңби? – Ык туткан Кантажынын көз алдында алчы көз агай турду.

– Бадыраң жеген агай, сөзүмү аягына чейин укпайт. Кайталап сураңыз десем ынабайт. – Ык тутат кызы.

– Имне ынанбайт экен, ыраны суук десе. Түк эле сурабатыр го анда. Карөзгөй неме окшойт го аның. – Нарыбай чал тегерегиндеги элден тартынды. Кечке бейнамаз жүргонү көңүлүнө кылт этсе кайра чыдамы чарт жарылат.

– Сурабайт экен, менин көзүмчө сурайт. Чыгаар эшикке, жатып албас, чыгаар. Көзүмчө, элдин көзүнчө сура дейм... Кечке бир чайкам чай көзүнөн учкан чалдын доошу чыйылдап, тамагы кургап бүтүптүр. Кантажынын «жарык-жааңда кете берели» деген кебин жанына жугузбады. Кызынын көңүлүнө азар берип, жөндөп сурабай наймандап бадыраң жеген мугалимге оропара учурагысы келди.

Калаада күн батканы билинбейт. Институт алды ары-бери сүрүлгөн элден ээндеп, анда-мында агарган кагаздарды жел козгоп өтөт. Колунда шыпыргысы бар адам жай басат. Эртең эле эл басат дейби ар кайсы жерге шыпыргы жорголотумуш болот. Кантажылар тушка жакындай берди. Мынабу үргүломүш болуп олтурган элеттик карынын көңүл зардасын бир караганда зле туйду окшойт.

– Эй чал! – Доош кылып, маңдай тушка токтоду. Ойго чөккөн Нарыбай чал чочуду. Белин түзөп кыргыйдай боло калды. Шыпыруучу акыл айтты.

– Карыган маалында бойго жеткен кыз менен калаа жеринде шам аралаш жүрбө. Убактыраак козголуп жолуңдан калбай үйүңө кайт.

– Күткөн кишибиз бар, ашына – деди чал этек-жеңин кымтылана, – эки ооз сөз айтканы отурам. Чыгар маалы болуп калды. Алагды болбой ишиңди кыла бер.

– Кызыңдын окуусу түзүк беле? – Анын кеткиси жок. Кантажыны сынакы тиктеп алды. «Ушунун айынан жүрот го, бечара» деген аялуу карашын зирек кыз туйду. Анын тиктешин чал башкача жооруду. Ага «пайдасы жок ишке илешип эмне кылат. Бойго жеткенде насип буюрган үйдүн тууруна конуруп, тоюн жебейби, ашкеби. Шаар ичинде беймаал сакалын сүйрөп, майнапсыз ишке илешпей...» деген сөздү айтчуудай көрүндү.

– Кыжабам кайнап турат. Кычаштык кылбай жолуңа түш! Сөз көторчүдөй алым жок. Эшиттиңби? Барып шыпыргыны үйө бер... – Нарыбай чал ага кырын салды. Кантажыга да жакпай турду.

Ал чалдын сөзүн көңүл коюп укту. Ушул тегеректе бекер деле басып жүрөм дейби кеткиси жок. Алаканына насывай төгүп, тегерек чакчасын эски халатынын жан чөнтөгүнө жашырганча тили таңдайындагы насывайды жайгаштырып ийди. Эми кеби чулдур чыкты.

– Чал, аккат созго чычалаба. Имне мудаа[1] менен отургандыңды да билем. Коп болсо, кызыңдын танабын талашып, мугалимди казаптап аласың. Андан эмне чыкты. Боптур, адебин колуна бердиң. Андан иш түзөлүп кетпейт. Болору болуп, боёгу кангандан кийин кылычыңды кынына сал. Бешене базар, кызың шончолук эле кыйын болсо, келерки жыл бар. Шашчу курагы алдыда экен. Чапкан сайын көз чыкмак беле. Бир күнү ал кулум десе кызың да студент. – Шыпыруучу чалга сүйгүнчүк жылмайды. Бир алдын бечара көрүнгөн, сөзү да бейаазмаз жибиди. «Ушу туура айтат. Жылуу сөз жылааңды ийинден чыгарат. Чыгып калса, жылуу-жумшак сөз айтып кызымдын даярдыгын козүмчө сынап көрүнүз дейин. Башка сөз куруп калсын. Бу мусапыр туура айтат». Бул ою өзүнө да макул келди. Өзүнө озу эле коонү ачылды. Ар кайсыл жерге шыпыргысын жорголотуп бараткан кишинин сөзүн медер тутту.

– Ата, чыгып калышты, – деди Кантажы. Кечки күүгүм көшогосүн тартып келатты. Чалдын көз курчу керектүү жерге жетпей турду.

[1] Мудаа – максат.

– Үчөө го, кайсынысы? – Ордунан тура берди.

– Ортодогу, жени кыска агыш көйнөкчөн.

– Аркаман жүрчү. – Кызын ээрчиткен чал үчөөнүн жолу утурлай чыкты. Алар тепкедей чалдын колун этият кармап элпек учурашты.

– Сизди күттүк, уулум... – Нарыбай чал четтей берген алчы көз агайды демите токтоду, – бу биздин кызды кулатып коюп суз. – Оропара турган мугалимдер бир нерседен шек алгандай тиктеше калды. Алар алчы көздүн мынабы чалга берген убадасы орундалбай, былыгы билинип эми «сүйлөшкөнү» жакадан алат деп күтүшкөн.

– Аксакал, кимди? Сиз, сиздин кызыңыз ким өзү? – Алчы көздүн чый-пыйы чыгып, ордунда тегеренди. Анын чыдамын кетирген да жанагы ой эле.

– Сөзүмө кулак сал, уулум. Шунча жашка келип, бирөөгө акаарат сөзүм жок. Кызым болсо бул. Өзүмөн да кызыма ишенем. Бир жакшына даярданды эле. Дурус сурабай, чыгарып ийипсиз. Болгон өтүнүчүм көзүмчө сурап көргүлө. Кызым да арманда кетпесин. Билбей калганына ишене албайм тай...

Алчы кез кызды тааныган. Окуу китебинен эмне сураса, такалбай жооп беберин билген. Жанын карч урган мынабы чалдан кантип кутулат. Жолу камалды. Жалгыз болсо да бир жон эле. Жанындагылардан тайсалдады. Чалды алакан отуна салып көңүлүн тапкысы, ошо иласи менен жолун ачып кеткиси келди.

– Кызыңызды куп сурадык. Сөздүн чыны эрежеден адашты. Кайра даярдык көрбосө болбойт. Кочодон сурагыла дейсиз. Экзамен деген оюн бекен. Аны мамлекеттик экзамен дейт. Айыпка тартылабыз. Жакшысы, кызыңыз быйылча колунуздаболсун. Билбегенин толуктасын. Келерки жылы кайра жөнөтүңүз... «Билбегендерин толуктасын» дегенде Кантажынын жаны ачыды. Салыңкы башын ойдө котордү. Жанарааката мынабы киртейиңки жүздү экинчи көрбөсөм деген. Кайра мына бетме-бет келди.

– Сиз сураганды эмес, бадыраң жегенди билет экенсиз.. Сиз... – Ары деми жетпей, жашын топко көргөзбөй далысын салды. Нарыбай чал кайра шашты. Камдап алган кеби таптырбай эси ээндей түшкөн. Өнөгүнө оңойлук менен алдыргысы жок. Сөзүн тикелеп алды.

– Кантажымы билбейт дегениңиз бекер. Окуган китебин данектей чагат. Мейли, кимин адаштың барып-барып ачык болор. Кудаа кааласа, кызым эртеби-кечпи көздөгөн жеринде окуйт. Эсен койсо көрөсүнөр... Баятан бери дымып турган берки мугалимдерге чалдын сөзү майдай жакты. Чалдын сөзүн илип кетишти.

– Туура айтасыз аксакал бу кызыңыз окугудай бар экен. – Намыс-ары күчтүү жан окуп кетпегенде. Кыйын кыз экен. Чеки болуптур...

Алчы коз агай үндободу. Көкүрөгүндө кыйгыл сезип уюп турган. «Боорун эзилгир, бадыраң жегенимди коро койгонун...» Нарыбай чал болок созго отподу. Кызына бурулганда үчөө ылдыйыш жолдо жүрүп беришти.

Кантажы бетаарчысын торт бүктоп, умсуна үшкүрдү. Үйдү эстеди. Күндө суу сээп, тукумдай кылып шыпырчу айванын эстеди. Алигиче ак оруктун бариктери жаап коншунун жожо ээрчиткен тооктору туш келди чыгып булган ийгендир. Бозоргон эски тандыры көңүлүн эзип кетти...

– Ата, уй да саалбай калды. Торпогу ачкарын адебин жегендир... Окууну быйылча коё турайын... – Алы куруган чал мындай созду күткон эмес. Катынкы көңүлү ийип кетти. Кызынын козүнчө, андан ыйбоо кылбай аста көкүрок бошотту. Көзүнөн жаш чыкпай, карылык ыйы ыйга окшойбу...

– Эсиңден айланайын зирегим. Күйүмчүлүм. Карыганда багынды богоп, мен деп дагы кылчактаган окшойсун. Жаман оокатым отпой калар беле... – Бул жолу ала коодон карынын

сабыры жетпей, ыйына кошо көңүл капшабында сызып жүргөн муңу чыгып кетти. Кантажы жолго камынды.

– Ата, Бочой көпүрөгө чыгалык. Жол тосолук. Унаа чыгып калаар. Доошу мунайымы жок шаңкып чыкканын чал баамдады.

– Ай кызым, айкөл кызым, көп ойго бастырбай, бу күндү эсинден таптакыр чыгарып кой... Кудайдын күнү көп. Кырсык-саатынан сактаса... келерки жылы өтөсүң... Окуу силердики, кызым... Күн көп...

...Ээрчишкен кош караан чоң жолду бойлоп, жол тосуп келатты.

23-декабрь, 1989-жыл.

“Ак Журтчу аман — Журт аман...”

(Жазуучу Кубат Жусубалиев эжеси менен)

Публицистика

«АК ЖУРТЧУ АМАН – ЖУРТ АМАН»

Адабий ажар

Жусубалиев жөнүндө «жүргөнү кызык, жазганы андан кызык» деп жүрүшөт окурмандары... Ал мага мындай элестейт (көп укканыман эмес, көп көргөнүмөн...).

...Таң сүрүлүп, жер жээгине жакындаган агыш шоолага чайынып, терезе түбүндө түпкүчтөй ийилген Кубат аке кечээтен берки термелеген табылгасын дептерине (эки тыйындык дептерди тең белинен бөлүп, жартысына жазат) сөөмөйдөй кембагал калеми менен күн чыкканча кажынганы кажынган... Оо, арбыганда да кандай арбыйт!.. Желбегейленген бейкасам чапаны шыргыйдай боюнан паска качып, бир жактан түн оодарган бактектер терезе кашегин чокуп, бечара «ашынасынан» сүйүнчү сурайт. «Кутман таңды чогуу тостук, жазуучум!» Терезе шарт ачылат. «Карга пок чокуй электе соргок жемсөөнөр өзөрүп кеттиби, о жарамазан айткан кошоматчылар!» Шилбидей ничке, упузун манжаларынан бадырап дан чачылат. «Оо, какой чудесный день!» деп коёт дагы аркасынан. Али күндүн көзү көрүнө элек...

Ал мага ушундай элестейт. Көп укканымдан эмес, коп көргөнүмдөн...

Кубат Жусубалиевдин үйүндө таштан көп неме жок. Ишенбесеңиз, өзүңүз билиңиз. Уюм туудуга кылданган сакадайынан тартып, кош колдоп көтөрчү таштарга чейин табасыз. Сурадык: «Сүйлөшпөймүнбү...» дейт. «Буларда сыр катта...» дейт. «Алайдан келгени, Енисейден табылганы, дагы бир көргөн

термелеп, эптеп чөнтөк үйгө куру келбейт, старик...» дейт. Залалы тийбесе тура берсин, сүйлөшсө сүйлөшөр... Кооз ташгарга кардар түшкөн мындай кишини көрө элек элем. Муну карагыла, акебай, бир кулач дүмүр бу үйгө каяктан келген?! «Ээ, ука, жер-сууну кыдырып келатсам бул жаны жок, кашыган сайдын таманында жатыптыр. Арчанын дүмүрү экен. Көтөрүп алдым. Элди өзүң билесиң да, сатып аткан окшойт дештиби, оропара чыккандын баары сурайт. «Тапкан тапалактыкы» деп коём аларга. Мындай дүмүр ар кимге эле учурай бербесин түшүнүштүбү, «жолдуулугума» баш чайкап коюшат, бечаралар».

Окурмандарынан бирин-серин кат алат. «Аңгеме, повесттеринизди ным окубай калдык. Жазгандарыңыз каякта?» десе, «Толубай сынчыдан» бөлөгү колуңуздан келбей калдыбы?!» деп какшыктагандары да бар. Туура түшүнөлү, алар тыбырчылап таланттуу жазуучунун онөрканасынан кабар алгысы келишет. «Не иштеп, не бүтүрүп жатат?», «Оюнда жүргөн не санаасы бар?..»

Алыс барбайлы, «али-пали» дешип, кол алышып, учурашып жүргөн биз дагы создүн чыны, жазуучунун колу жетип, жетпей жаткан иштеринен бейкабарбыз. Кезинде Бакай жазуучубуз Т. Сыдыкбеков анын «Күн автопортретин тартып бүтө элек» деген повестине жазган баш сөзүндө «таланттуу» деп атаган Жусубалиев кайра куруу күрдөөлүндө калемгерлик милдетин кандай өтөп жатты экен, окумал журтчулукту кызыктырган чыгармачылыгындагы оош-кыйыш учурларынан кеп салып берер бекен деген үмүттө кайрылганбыз:

– Асман менен жердей унчукпаган, аты жакшы бир куш бар, создү ошондон баштайлы. Сураштырсам көп жерде билишпейт экен. Алайда Ак Журтчу деген куш болот (атыңдан айланайын). Бүркүттөн айырмасы жок. Канатынын жартысы ак, жартысы кара. Унчукпаган момун куш. Бала болуп, үнүн уга элекмин. Жаз менен кошо учуп келет да, күздө кайтып бир корго учуп кетет. Учушунда жер менен асмандын бейкуттугу, беймаралдыгы бар. Ак Журтчунун уясы биздин үйдүн

аркасындагы Кызыл Аскада. Темир канат балапандарын жылан, накаанда[1] бир учуроочу чөп-чардын тамыры менен багат. Төбөбүздөн өтүп калса, бутуна чырмалган, жанталашып, тырбычылаган жыланды көрүп калчубуз. Бир сапар үйдө китеп тиктеп отурсам, инимдин баласы Улан жүгүрүп кирди. «Аба, Уч-Чаттан эки-үч киши Ак Журтчунун уясын андып, атып алабыз деп жүрүшөт» деди. Ишенгеним жок, Ак Журтчунун имнесине кызыгат? Күүгүм талаш чып этменин үнүн уктум. Жүгүрүп чыксам, төбөмдөн шуу этип, Ак Журтчу учуп өттү. Мен каранғы баскан Кызыл аскага карап, кыйкырып, кыйкырып наалып кала бердим. Элдин айтымында, эки-үч адам кыйладан бери Ак Журтчуну андып жүрүшүптүр. Ак Журтчу аларды эч жанына жолотпой, аттырбайт экен. Муну караңыз, чымчыктар, майда куштар баягы ниети бузуктар келатканда эле Ак Журтчуга кабар берип, качырышат имиш. Корбөйсүзбү, периштелүү кушту парандалар өзү да билет турбайбы... Чынбы-жалганбы, Ак Журтчунун өтү, эти рак оорусуна миңдин бири – дары имиш. Дагы бир күнү баягы Улан (ананайын өмүрү узун болсун, жанда жок боорукер) тердеп-тепчип чуркап келди. «Аба, Ак Журтчунун уясына адам түшүрүп, балапанын алганы атышат!» Жыңайлак, жыланбаш түз эле Кызыл аскага жүгүрдүм. Карасам, арканды белине байлап, бир бала үңкүрдөгү уяга түшүп келатыптыр. Асканын башында экөө арканды чиренип тартып турушат. «Эй адамдар, о куштун убалында каласынар, койгула!» десем болушпайт. Бири: «Э, үйүндө отура берсеңчи» дейт. Жаман жиним келди. «Эй, силер билбейсинер, бу куш кызыл китепке кирген, законду бузуп атасынар, кушка катылдың дегиче ар бирин миң сомдон штраф толоп, эки жылдан түрмөго кетесинер!» – десем дагы тоотушпагандан кийин, жүгүрүп баратып эле оозуман ак ит кирип, кара ит чыгып сөгүнүп киripмин. Мен түшүндүм. Менин айтканым аларга мастын айтканындай, апендинин айтканындай угулду.

[1] Накаанда – сейрек.

Буга чейин койгула деп аларга эч ким айтпаса, жолун бирөө тоспосо... Алынып-жулунуп жүгүргөнүмдө күйгөнүмдү билип-сезиштиби, арканын сүйрөп, сызып ийишти. Ак Журтчунун уясын кайтарып күүгүмгө чейин отурдум. Ошондон кийин уйкум бузулду. Баягы аркан сүйрөгөн бакылдар түшүмө да кирди... Бул бир жөнөкөй эле факт. Чынында асманда учкан бир куштун бары-жогу менен кимдин иши бар. Бирок, ошол кушту коргоп калуу эл-жердин, дүйнөнүн проблемасы экенин түшүндүм. Элге жакынсынып, Кызыл Асканы башпаана кылган момун кушта не айып? Айып ачкөздүктө, карөзгөйлүктө! Табияттын сулуулугун тоноп, жүрүп-жүрүп ушерге келдик. Ушинтип жүрүп, Кожожаш да аскада калбады беле?! Бизге эч нерсе сабак болбойт экен...

– Кубатбек Жусубалиевич, жазуучуну кайра куруунун жарчысы деп аташууда. Жаңылануу желаргысы экономикабыздан маданиятыбызга чейинки айдынды текши кучагына алган күнү жазуучулар кантип кол куушуруп отурат. Антүүгө моралдык акысы жок. Мына, көп калемгерлерди көкөлөтө мактап, бир беткей баалап келгендик ушул жоопкерчиликтүү күндөрдө байкалууда. Ал ошондой эле чыгаан экен, жумурайжуртка кашкөй калемгер экен, оозуна талкан куюп алгансып эмнеге унчукпайт? Таң азандан туруп, киоска оозун андыган эл газета-журнал бетин ачып, жазуучунун учурдагы өзгөрүүгө үн кошкон, ачык айтып, ак сүйлөгөн сөзүн окубаса, кечирип коюнуз, ал жазуучунун калк арасындагы кадырдуулугу кайсы?

– Аккат соз. Эгерим жазуучу бечаранын жонуна уштаптагыдай жүк түшпөс. Бу революциячыл өзгөрүүлөр өнүгүүбүздүн бышып, шагында как болгон маселелери. Мындай шартта жазуучулар туурачылдык позициядан кылчалык тайбай, адамдардын мүдөө, муктаждыктарын илгиртпей туюп, ыймандык жактан арууланууусуна үн кошуудан тартып, саясий салмагы тоо которгүс публицистикасы менен кызмат отөөсү керек. Алыс барбайлы, соз тизгинин жакшы китеп менен начар китептин мамлекетке (адамдарга) тийгизген залакасына бурсак. Акыйкатчылыкка умтулган таланттуу китеп чала бышкан, жарым-

жан, шордуу китепке канчалаган жылдар бою женилип келди. Алып келген кирешесин кеп кылбай эле коёлу, жакшы китепти окуган адам көз жашын агызып аруланып отурбайбы, көкүрөгүн күлкү кытыгылап, куштарланып отурбайбы. Башындагы тагдырын, кечирген жашоо-турмушун күзгүдөн сынары көрүп турбайбы... Мындан өткөн коомдук кенчти, байлыкты табабызбы, акебай?! Жазуучу Юрий Казаковдун айтымында: «ар кимибиздин калемибиз, жазуу столубуз, жазуу ыгыбыз бөлөк-бөлөк. Бирок, бир нерседен, турмуш сүрөтүн чындык менен сүйлөтүүдөн жаңылбашыбыз керек...»

Насип экен, түштүктө жүрүп бир чарбаны аралап калдык. Бир карап эле раистин тамаркасын таанадык. Кененкесири, окчун жерде бак-шакка чүмкөлүп, көздү күйгүзөт, түгөнгүр. Шаар жеринде андай тамды болду-болбоду дегенде отуз минден кем сурабайт. Короосунан женил машинанын түмшугу чыгып, дарбазасы кайкалайт. Угуп жүрдүк, курорттон калбайт экен. Чарбанын иши күйсө да, путёвкам күйбосун деген жетекчи турбайбы. Эми ошол жетекчи өзүнүн таламын элдикинен өйдө коюп, кирпич үйдө пенсияга чыккычакты жылуу-жумшак жашай берет. А чарба «карызга» белчесинен баткан. Ким жабыр тартып жатат? Албетте, карапайым эл. Айлыгы колдоруна маалында тийбесе. Ушуну социалдык адилеттүүлүк деп айтууга болобу? Дүкөндөн айлык алгыча деп, насыяга «атаң жакшы, энең жакшы» менен майда-чүйдө алып оокат кылышат. Жетекчилерди азыр шайлоо жолу менен эл өздөрү кылдап[1] калды. Мына, журтчулук менен алака, маселеттешүүнүн турмушта акталган жолу. Илгери көктом жуук тээ түштүк тарапта өйүз-бүйүз конгон айыл өзүнүн аксакал башчысын дайындашчу экен. Кыйын делип кылданган адамды алма түбүнө жетелеп келишип, жабылып бата беришчү дешет. Ишенимге татыган адам жер сырын билсе, ошол алма гүлдөп, башын жегендей түшүм берчү экен, а башчы эл оозуна алынчу деп айтылат аңызда. Кызыгы мында, акебай, ал

[1] Кылдап – тандап.

көпчүлүккө калыс адам болбосо, баягы алма бечара кашайып гүл ачпай коёт имиш. Жаңылганын билген эл кийинки көктөмдө алма түбүнө болөк адамды алып келишчү экен. Карабайсызбы, эл оозундагы ошол кепти бүгүнкү күн менен салыштырсак, жердин сырын эмес, элдин сырын билбеген ненчедеген ноктоосуз жетекчинин айынан канча алмабыз гүл ачпай, момо байлабай калды...

– «Уккан кулакта жазык жок» дейт. Сиздин чыгармачылыгыңыз туурасында ар кыл пикир угуп жүрөбүз. Мисалы, «чыгармасын чактап жазат, сары майдай сактап жазат», «жазгандарынын тагдыры тайкы, пешенеси кууш, ыкыбалсыз...», «эзели жазган нерсесинин танабын талашып, келеге[1] түшпогон», «жоок, о натуру кеп, кыл чайнашып жүрүп ушуга чейин, оз стилин, Жусубалиевдин прозасын сактап келатпайбы... Андай туурачыл жазуучу бу чөлкөмдө беш манжа менен саналат...» деген. Кыскасы, ар кимдин оозунда ар кыл кеп. «Жетинин бири кыдыр» кайсы бирине ишенебиз?

– Эл оозунда элек жок. Ошого ишен! Анан корок, сөзгө кулак сал. Чындыкты моюнга албаска чара жок, окурмандарыбыз жакшы чыгармага али туйтунуша элек. Жакшы идея, жакшы ой калемге оной илинбейт. Сары изине түшүп, жыл коротуш керек, омүр коротуш керек, ашына. Ал пайлап жүрүп, жамбы атып алгандай иш эмес. Өзүнүн кара башы үчүн эмес, окурмандын дарди деп табылга издеп, ошонун көңүл кушу деп омүр короткон калемгерлеribиз аз эле. Бир басма табакка жетпеген «Айгүл тоо» деген ангемесин жазыш үчүн М. Гапаров бир эки айын коротуп, быягы Баткен, тажиктердин Сок, Исфара шаарларын, аягы Ысык-Колдон бери айланып, табылгасын бечара бир чымчымдан термелеп жүрдү го. Кариет, чыгарма түштүктүн антабына бышкан экен, колдун салкын желине тоткан экен, жазуучу дагы окурманым дегенде кара башын сатага чаап жибере турган кемде-кем учуроочу сапатын далилдеди. Жумурай-журттун көңүлүн кушубак кылган, кыргыз прозасына жаңылык алып келген ангеме ушинтип жаралган.

[1] Келе – жарыш.

Чыгарма жаратуудагы чеберчилик деген – калем учтап коюу эмес го. Элестүү айтсак, бирибиз калбай ысык көөрүктөн өтүү. Көөрүк боюбуздагы акыр-чикирдин баарын күйгүзүп, күл кылат, азабын-тозогун көрсөтөт, аягында таптаза алтын кылып, элге сунат. Көөрүктөн өтүү – чыныгы эрдик. Көбүнүн колунан келбейт. Айрымдарыбыз, катуу тийсе кечирип коюшсун, адам болбой туруп эле жазуучу, акын болуп алганбыз. Муну аздыр-көптүр адабият турмушуна аралашып калганымдан айтып отурам. Көрүп эле жүрөбүз, айрым колунда калеми бар адамдар кичине эле турмуш кыйынчылыгында сынынан ыдырап, жөнөкөй адамдан төмөн туруп калат. Садагасы кетейин, адабият базардагы соодагер эмес да. Суктанып жүргөн классик жазуучулар өлбөс ой, өчпөс идеясын, тирүүлүктүн оймүдөөсүн тамырында жүргөн каны менен жазышкан. Албетте, ким болсо да, казанына жараша чөмүч тандайт. Шүгүрчүлүк, кыргыз прозасынын наркын бийиктеткен Ч. Айтматов, Т. Сыдыкбеков өндүү соңунан азбы-сазбы көч ээрчиткен балбылдаган жылдыздарыбыз бар, бактылуу экенбиз.

Бирок, ийгиликтерибизге илик жүргүзгондон көрө, турмушубуздун али калем учу тие элек тараптарын соз кылуу артык. Китептердеги «оң каарман» проблемасы ойдогудай эмес. Илгерки «табылгабызды» саан уйдай саап жүрүп, кунун учуруп ийдик. Жаңыча өңүт издеп, идеянын сулуулугу, поэзиясы жөнүндө ойлогон адам жок. Ой артында ой катылчу эле, создүн көркөм улуу касиети болчу эле... Мынан келди, «оң каарман» калемгер «которуп жүргон» эле ыймандык категориялардан ашып түшпой, өзүнө «окшош» калып жатпайбы. Кобубуз жазсак эле кара башыбыздын кыянатын ойлойбузбу, билбейм, баягы көндүм коомайлануу колокосунон корккондук кала элек. Терең психология, адамдагы ыймандыкты, асылдыкты издөөнүн басмайылы бошоп, кургак дидактикага азгырылып кеткен жагдайлар көп жолугат.

– Туура создү козгодунуз. Бүгүнкү учкул турмушту чала бышкан чыгармаларда чагылдыруу адабиятыбыздын максаты-

на кирбейт. Ошентсе да, жазуучулардын жаныланууу учурунда-гы үн кошууларында (ал кана, каякка чыгып жатат?!) бизди, жалпы элди камтама кылган нерселер көбүрөөк айтылышы керек эле...

– Менин оюмча, кайра куруу – жазуучу үчүн адамзаттын ички дүйнөсүн терең андап-билүү. Биз көпкө чейин кайпып жазып жүрдүк. «Үркүнчөөк» адаттын айынан чымындай нерседен пил жасап, «бул тааныш эмес тема, билдирүү керек», «кеңешип-таңашуу керек» деп айрым көлөкөсүнөн корккон жетекчилердин тайыздыгынан айдай китептерибиздеген «айып» табылды. Ошол биз колго алсак эле «колуң күйөт» деген маселелер, мисалы, борбордук газета-журналдардын беттеринде нечактан бери эле түшпөй келатат, саясатчылар, публицисттер теле берүүлөрдө тынбай эле кеп кылышат. Тааныш эле тема бизге жеткенде «жат» болуп чыга келет. Же болбосо «Жусубалиев жазса эле ал «жөн жазбайт», «Жусубалиев айтса эле ал» «жөн айтпайт...» имиш. Мисалдатайын, «Амбар китеп» аттуу повестимдин («КМга» үзүндүсү жарыяланды) жазылганына он жети жыл болуптур. Окурмандардын колуна тиймеги тозок болду. Атынан «өөн» тамбышты. «Маната» «Амбар толо алтын бар» деген жакшынакай сап бар. Майда-чүйдөгө эле социалдык маани берип, кобурап-жабыртуу кимге пайда алып келди, акебайлар?!. Мезгил жетип, повесть үстүбүздөгү жылдын январь айында «Ала-Тоо» журналына чыкмак. Дагы «кемтик» табылып, 7–8-сандарга сүрүлдү. Журналдын редколлегиясынын он эки мүчөсү түгөл окуп чыгып, чыгарманы жактырды. Ал журналдын 8-санына «Күздүн акыркы күнү» деген ат менен чыкты. «Муздак дубалдар» аттуу романым да курулай шектенүүлөрдүн курмандыгы... Өз мезгилинде курулай шектенүүлөрдүн айынан Б. Пастернак, А. Платонов, А. Рыбаков, А. Бек, В. Дудинцев, Ю. Трифонов, А. Твардовский, А. Приставкин өндүү советтик белгилүү жазуучулардын жакуттай чыгармалары саргайып, ондогон жылдар бою басмалардын

сейфинде камалган. Азыр бири калбай жарык көрдү. Жакында «Ала-Тоо» журналынын окуучулары менен болгон жолугушууда (телеге тартышкан) жаш жазуучуларга айткан кеп-кенештерим бар эле, бул да белгисиз себептер менен кесилип калыптыр. Кийин телевизордон өзүмдү көрдүм, оторамын. Сөзүм жок... Көпчүлүктүн «эсин чыгарайын» деп деле эч нерсе айткан эмес элем. Өкүндүм, жалпы окурмандарга багыштаган, чын дилимден багыштаган сөзүмдүн жерде калганына жазуучу, гражданин катары өкүндүм...

– Биринчи интервью беришиңизби?..

– Э, аны дагы бирөө кызыкса берет экенсиң... Муну жакшы айттың. Буга менин бир оюм бар. Күн алыс саарлап коңшу-колоң менен узун кезекке туруп, бир кемпирдин колунан сүт алабыз. Менин он литрдик челегим бар. Ага кемпирлердин баары кызыгат. Бир жолу кезегим (канча өмүрүбүз ушул кезекке короду!..) жетип калган. Чыканагымдан бирөө эле түртөт. Карасам, бир абышка он литрлик челегиме көз ымдап, «о, сиз бизге сүт калтырбайсыз го» деди. Көпчүлүк челегимди тиктеп калыптыр. Ыңгайсыз абалда калдым. «Ичиңизди кең салсаңыз, баарыбызга жетет» дегичемди, баягы сүт саткан тааныш кемпир бурулуп, имне дейт десеңиз. «Это хороший мужик. Эгер сүт аз экенин билсе, челегин толтурбай дайыма жарымынан алат. Это хороший мужик» дейт мени. Адамдар ишенип калышты. Менин эсим ооп калыптыр. Мындай факт болгон эмес, старик! Болбосо да ошентип айтканы таң калтырды. Сүт түгөнмөктөн какшып калган күндө да, челегим бир жолу да бөксө кеткен эмес. Кемпир ошентип койду эле, садагасы кетейин көпчүлүк ишенип калды... Биздин бул маегибиз да ошондой кемпирдин мактаганындай болуп калбасын...

– Сөздүн нугун чыгармачылыкка бурсак...

– Таң ата электе туруп иштейм. Адам баарына консо болот. Керели-кечке окуйм. Жөө жүргөнгө бала кезден машмын. Колум саал-паал бошоду, «Кубат жок, Кубат көчө кыдырып кетти». Бул

безерилик эмес. Басып жүрүп ойлонгон кыйла жакшы. Фрунзенин мен баспаган көчөсү калбаса да керек. Бир сапар темир жолдун үстү менен көчөгө кирип алып, айланып чыга албайм. Көрсө, көчөнүн аты «Круглая» экен. Бак-шактуу, чудесная улица! Азыр ошо көчөгө атайлап барып, атайлап «адашам»...

Жазганымды үч-төрт сапар көчүрүп иштейм. Бир мисал, «Толубай сынчы» аттуу аңгемемди сегиз вариант менен жаздым. Бири да жакпады. Чыгарманын сиздер окуган вариантты бир отурганда 5–6 сааттын ичинде жазылды. Эрнест Хемингуэй «Кош түбөлүк, куралым» романынын биринчи бөлүгүн элүү сыйра көчүрүп иштептир. Ана, мээнет деп ошонукун айт! Биздики анын алдында шоона эшпейт. «Сүйүүм менин чымчык болуп сага учат» аттуу романым жазылып бүтүп калды. Чыгарма «пешенеси катуу» жазуучунун катаал тагдыры жөнүндө. Анын жарык дүйнөдө бар экени, жок экени менен эч кимдин иши жок. Бар кылган иши – жазат. Бирок, эч жерде басышпайт. Мукураган жазуучу сөөмөйү менен асманга жазат. Кагаз коротпоюн дейт. Чыгармачылыгынан баары үмүт үзүшот, аялы да кетет. Жалгыз гана жети жашар кызы кыйбайт. «Я люблю его! Я всегда буду слушать его. Пусть пишет свои романы! Ичер суусу түгөнгөнчө жанынан карыш жылбайм!» дейт. Тырнактай кызы жакшылыктан күдөр үзбөйт. Атасынын мыкты романдары али алдыда экендигине ишенет...

Оюмда дагы бир тема жүрөт. «Одинокие заметки» деген романды баштап койдум. Мага бир колжазма тийди, он эки кил чыгат го. Авторунун аты-жөнү жок. Айыл жеринде жашаган аял башынан откоргөнүн жазат экен. Эми окусаң, баш көтөрө албайсын. Оо, кандай турмуш, кандай гана тагдырлар жок анда! Тубаса талантпы деп калдым. Мейли, о романды басышабы, басышпайбы, ишим жок.

Колжазманы Алайга алакетип, ошол жактан жазып бүтүрөм... Ара-чолодо шаар жөнүндө кыска ангемелер жазылып жатат. А публицистика жөнүндө кеп башка. Колубузду

көкүрөгүбүзгө коюп айталычы, ушу бүгүнкү күнгө чейин учурдун учтуу проблемаларын калайык-калкка жар салган, ке рек жерде күйүнгөн, бардар жерде сүйүнгөн публицисттери биз (кээде Кенеш Жусуповду ырымга атап жүрөбүз) таңкыс. Айраңсың, бул күжүрмөн жанрдын тагдырын жазуучу, акын, драматургдар эмес, журналисттер чечет деген жеңил-желпи түшүнүк кайдан келип чыккан?!. Коом баштан кечирген кал ба-камтама калем көтөрүп жүргөн баарыбыздын «көкөй кес тибиз». «Соң-Көл булактарынын ыры жана ыйы» деген пуб лицистикалык очерк жаздым. Жакынкы күндөрү журнал дардын биринде жарык көрөт. Бул көркөмү көз тайгылткан көлдүн атарабин, жайытты чегиртке каптап кетиптир. Че гиртке тийген жердин тозону чыгат экен. Шашкан бечара адистер «чегирткенин тукумун курут кылабыз» деп бит дары чачып киришет. Жаандын суусу менен дары көлгө куюлуп, керемет форель балыктарына зыяны тийди. Бул алаамат эмей эмне?!. Соң-Көлдүн тегерегин көрүп жүрсөк, бир кары алды быздан чыкты. Анын да көкүрөгү толуп жүргөн экен. Сүйлөшүп калдык. «Чегирткелердин адебин жылкычы чым чыктар берчү. Тумшугу менен барсылдатып, кырып жок кылышчу. Дары деген ойго келчү эмес. Кийин мөңгүлөр эрип кетип, тоо булактары тып токтоду. Ошондо чегирткелерге кудай берди. Үйүрү менен адамга айбат кылганычы, тобба. Бул песке чымчыктардын алы жетпей калды. Көрсө, чокуй берип тумшугу чегирткенин ширесине чапташа баштаганда бечара чымчыктар учуп барып, тумшугун утуру молтүр бу лакка малып алышчу экен. Көрдүңүзбү, табияттын бири бири кыйбастыгын. Бири-бирине көз карандылыгын! Жа нынан корккон чымчыктар мурдагыдай чегирткелерге ка тылбай «багынып» берди. Арты эмне болду, колдун коркү бузулду, байлыгы кемип отурат. Очеркте коп проблемалар козголгон. Соң-Көл жөнүндө жазылган «Саламатсынбы, жай лоо!», «Кымыз», «Койчу менен жөө туман» аттуу сценарий лерим боюнча өмүрлүк жарым Клара Юсупжанова фильм-

трилогия тарткан. Ал эми «Дүйшөндүн көпүрөсү» деген сце нарийим боюнча тартылган даректүү фильм Краков шаарында өткөн эл аралык кинофестивалдын «Алтын ажыдаар» баш байгесин жеңип алган. Чынында көпчүлүк мени жазуучу эмес, киносценарист катары билишет.

– Кубатбек Жусубалиевич, сынга болгон мамилеңиз кан дай? Сөздүн чыны, чыгармачылыгыңыз жөнүндө сын аз жа зылды...

– Силер окубай калдыңар го, «Күн автопортретин тар тып бүтө элек» аттуу повестим жөнүндө сынчылар жылуу пикирлерин айтышкан. Өзүм жөнүндө жазылган сынды кал тырбай, издештирип болсо да окуп жүрдүм. Бара-бара аты жөнүбүз тигил же бул катардан аталганы болбосо, чыгарма чылык жөнүндө а-бу деген сынчы чыкпай калды. Менин про замды туура түшүнүүгө аракеттенген эки сынчы бар. А. Ток тогулов менен А. Токтомушев. Сын аз жазылды деген доома тыбызга жараша өзүбүз да арбытып же «кыйратып» жазсак экен. Андай дейин десең, В. Распутиндин үч басма табак коломундогу «Өрт» аттуу повестинин тегерегинде борбордук газета-журналдар бири калбай кеңири сөз кылды го... Кыс касы, жазганың жакшы болсо, сын сени оңой эле табат. Сын чыларыбызда да айып жок эмес. Көбү сөзгө чоркок. Жазга нын ташыркап, озүндү зордоп жатып окуйсуң. Кээде элдир селдир ойду кубалап, чыгарманын сюжетин кайта башынан «жоруп» кирсе, колөм дегенге кудай берет. Мындай жалпы лама сындын жазуучунун чыгармачылыгына тийгизген пай дасы барбы? Өзүнө багытталган сынды «чымын чакканчалык» корбогон ардем кыял айрым жазуучуларыбыз бар. Сынга ише нишпейт. Калыс, конулу түз айтылса да карөзгөйлүк менен кабыл алгандар жок эмес. «Эгерде бүгүн жеңил-желпи жеме лесең, эртең эле мактайсың» деп ичине котур ташын катып, антип «озгочолонгон» сындын душманы. Сынчы жазуучу ме нен эмес, анын чыгармасы, анда чагылдырылган турмуш чын дыгы менен сүйлошүүсү керек.

көкүрөгүбүзгө коюп айталычы, ушу бүгүнкү күнгө чейин учурдун учтуу проблемаларын калайык-калкка жар салган, ке рек жерде күйүнгөн, бардар жерде сүйүнгөн публицисттери биз (кээде Кеңеш Жусуповду ырымга атап жүрөбүз) таңкыс. Айраңсын, бул күжүрмөн жанрдын тагдырын жазуучу, акын, драматургдар эмес, журналисттер чечет деген жеңил-желпи түшүнүк кайдан келип чыккан?!. Коом баштан кечирген ба-камтама калем көтөрүп жүргөн баарыбыздын «көкөй кестибиз». «Сон-Көл булактарынын ыры жана ыйы» деген публицистикалык очерк жаздым. Жакынкы күндөрү журналдардын биринде жарык көрөт. Бул көркөмү көз тайгылткан көлдүн атарабин, жайытты чегиртке каптап кетиптир. Чегиртке тийген жердин тозону чыгат экен. Шашкан бечара чачып киришет. Жаандын суусу менен дары көлгө куюлуп, керемет форель балыктарына зыяны тийди. Бул алаамат эмей эмне?!. Сон-Көлдүн тегерегин көрүп жүрсөк, бир кары алдыбыздан чыкты. Анын да көкүрөгү толуп жүргөн экен. Сүйлөшүп калдык. «Чегирткелердин адебин жылкычы чымчыктар берчү. Тумшугу менен барсылдатып, кырып жок кылышчу. Дары деген ойго келчү эмес. Кийин мөңгүлөр эрип кетип, тоо булактары тып токтоду. Ошондо чегирткелерге кудай берди. Үйүрү менен адамга айбат кылганычы, тобба. Бул песке чымчыктардын алы жетпей калды. Көрсө, чокуй берип тумшугу чегирткенин ширесине чапташа баштаганда бечара чымчыктар учуп барып, тумшугун утуру мөлтүр булакка малып алышчу экен. Көрдүңүзбү, табияттын биринбири кыйбастыгын. Бири-бирине көз карандылыгын! Жанынан корккон чымчыктар мурдагыдай чегирткелерге катылбай «багынып» берди. Арты эмне болду, колдун коркү бузулду, байлыгы кемип отурат. Очеркте коп проблемалар козголгон. Сон-Көл жөнүндө жазылган «Саламатсыңбы, жайлоо!», «Кымыз», «Койчу менен жөө туман» аттуу сценарийлерим боюнча өмүрлүк жарым Клара Юсупжанова фильм-

трилогия тарткан. Ал эми «Дүйшөндүн көпүрөсү» деген сценарийим боюнча тартылган даректүү фильм Краков шаарында өткөн эл аралык кинофестивалдын «Алтын ажыдаар» баш байгесин жеңип алган. Чынында көпчүлүк мени жазуучу эмес, киносценарист катары билишет.

– Кубатбек Жусубалиевич, сынга болгон мамилеңиз кандай? Сөздүн чыны, чыгармачылыгыңыз жөнүндө сын аз жазылды...

– Силер окубай калдынар го, «Күн автопортретин тартып бүтө элек» аттуу повестим жөнүндө сынчылар жылуу пикирлерин айтышкан. Өзүм жөнүндө жазылган сынды калтырбай, издештирип болсо да окуп жүрдүм. Бара-бара атыжөнүбүз тигил же бул катардан аталганы болбосо, чыгармачылык жөнүндө а-бу деген сынчы чыкпай калды. Менин прозамды туура түшүнүүгө аракеттенген эки сынчы бар. А. Токтогулов менен А. Токтомушев. Сын аз жазылды деген доматыбызга жараша өзүбүз да арбытып же «кыйратып» жазсак экен. Андай дейин десең, В. Распутиндин үч басма табак коломүндөгү «Өрт» аттуу повестинин тегерегинде борбордук газета-журналдар бири калбай кеңири сөз кылды го... Кыскасы, жазганын жакшы болсо, сын сени оной эле табат. Сынчыларыбызда да айып жок эмес. Көбү сөзгө чоркок. Жазганын ташыркап, озүндү зордоп жатып окуйсун. Кээде элдирселдир ойду кубалап, чыгарманын сюжетин кайта башынан «жоруп» кирсе, колом дегенге кудай берет. Мындай жалпылама сындын жазуучунун чыгармачылыгына тийгизген пайдасы барбы? Өзүнө багытталган сынды «чымын чакканчалык» көрбогон ардем кыял айрым жазуучуларыбыз бар. Сынга ишенишпейт. Калыс, көңүлү түз айтылса да карөзгөйлүк менен кабыл алгандар жок эмес. «Эгерде бүгүн жеңил-желпи жемелесең, эртең эле мактайсын» деп ичине котур ташын катып, антип «озгочолонгон» сындын душманы. Сынчы жазуучу менен эмес, анын чыгармасы, анда чагылдырылган турмуш чындыгы менен сүйлөшүүсү керек.

– Аксакал жазуучубуз Түгөлбай Сыдыкбеков менен атабаладай ээрчишип жүргөнүңүздү серап коробуз...

– Ээ, Түкөмдүн жакшылыгын көп көрдүм. Жакшылыкты жашырат белек. Бир сапар калемиме эч нерсе илинбей, илинсе да «ана чыгат, мына чыгат» дешкен убадакой кызматкерлер тил эмизип, чөнтөк жукарып, калаада эптеп оокат өткөрүмүш болуп жүрсөм, Түкөм оро-пара чыкты. Жүдөнкү боюбашымды байкап, «аркаман жүр» деп азыркы цирктин күн батыш тарабында мандайында латын тамгасы менен жазылган сактык кассасы болор эле, ошол жакка баштап келди. Мен солдоюп касса оозунда калдым, ичкери кирген Түком о кыйлада аткулактын жалбырагындай жүз сомдук кагазды көтөрүп чыкты. «Кубат, үстү-башынды оңо, түзүктоп оокат ич» деди... О кезде жүз сому бар адам жер менен баспай калчу. Түкомдүн кайрымдуулугун көбүбүз көрдүк го. Болбосо, бешенемден сылагандай мен ошондо ким элем. Анизгече ошо жүз сомун кайтара албайм... Аны кыргыздын залкар романчысы, карапайым адамы, акылманы катары терең урматтайбыз. Маал-маал Мурза, Кеңеш үчөөбүз Түкөмдүн алдына барып, алтын чөгөргөн кебине кумар таркатып келмейибиз бар.

– Сиздин оюңузча, жаш прозачыларга эмне жетишпейт?..

– Прозабыздын эртеңи үчүн кыл чайнашкан жаштарга санак жүргүзсөк, чакана эмес экен. Алыс-жуукка аты угулган жаш калемдер М. Эшимканов, А. Ражабалиев, Т. Субанбеков, Б. Усубалиев, А. Муратов, Н. Сайдуллаев, С. Жумагулов, кыздардан азырынча үмүттөндүргөн Б. Сутенованын «тырмак алды» аңгемелери менен таанышмын (көбү өздөрү келип, окутуп жүрүшөт). Өмүр баяндары коёндой окшош. Айыл жеринде чоңоюшкан. Элет прозасын жаңы өңүткө алып чыгышат го деп үмүттөнөм. Бул сапар аларга менин дооматтарым бар. Азга эле токсунуп калышат. Жаңы менен өзүн азыктандырып туруу маданияты пас. Айрымдары жаш туруп, табышмактантып айтканды, көңүлгө конбогон, «кармалбаган» ойлорго жамынганды, каруу-күчү жетпесе да тырбаландап, глобал темаларга кол сермеп ашепке чыйраксынышат. Кээсинде

сабырдуулук, карапайымдык жокпу деп да кетем. Бир аңгемесинин аягына чыкса, тан атпай редакциянын каалгасын түртөт. М. Ганаровду дагы мисалга тартайынчы. Газета-журналдардан үйүно чейин телефон чалышат, жаңы чыгармасын бисурашат. Өзүм күбөмүн. Бир жообу бар. «Даяры бар эле, бирок, үстүнөн иштешим керек» дейт. «Бар, азыр эле жетип барам» деген сөзүн уга албадым. Сарандыкпы? Сатандыкпы?! Сарандык, озүнүн абийирдүү чыгармачылыгына, эл сүйгөн, калк урматтаган калемине сарандык! Чыгармага дал ушундай мамиле керек, акебайлар! Чеховду алгылачы, убакытты үлөштүрүүдө мындан өткөн уста болбоптур. Күн сайын, саат сайын кажыныптыр. Болбосо, жарым-жан киши. Ичер суусу түгөнөөрго жакын, күндө, күн алыс бирден аңгеме жазып туруптур. Бироосүн беш килдик романга садага чаппай турган аңгемелер!

– Чыгармачыл жаштарга көрүлгөн камкордук жылдан-жылга осүүдө. Өткөндө союзга мүчө болуп кабыл алынган жаш акын-жазуучуларга күбөлүктү доордун залкар жазуучусу Чыңгыз Айтматов тапшырбадыбы...

– СССР Жазуучулар союзуна мүчө болуу – жаштар үчүн улуу зыйнат. Союзга жаңы кабыл алынган жаштардын аты таанымал, жазгандары дадил эле. Көптү үмүттөндүргөн ысымдар. Ошол эле учурда далай жаш таланттар союзга мүчө болуу быякта турсун, басмага тапшырчу кол жазмаларына ээ боло албай жүрүшөт. Эсибизде болсун, таланттуу адам жазарын жазат, бирок, «коюн-колтукка» шып кирип, ашпештегиче прозасын-прозадай, ырын-ырдай чыгарып алган айрым «жел тамандардай» напси агытпайт. Тилекке каршы, дал ошол нысаптуу авторлордун саябалуу багы жок, жазган китеби, журналга жарыялаган чыгармасы жок. Ошентип отурган бечаранын союзга өтүү түшүнө киреби?.. Биз, жазуучулар, колубузду көкүрөгүбүзгө коюп сүйлөйлүчү, кимибиз мүнүшкөрдүк милдетти мыктылап аткаруудабыз? Жаштар үчүн жаңы күйүп, өзүнүн беш-он табак китебин кийинки жылга калтырып, ордуна жаштардын жыйнагы чыксын деп, ким жар салып чыкты?! Сада-

гасы кетейин, илгерки чыгыштын философ-акылмандарынан айланса болот го! Көкүрөгүндөгү асылдыкты, дилинде көргөн өнөрдү, көөнөргүс кенчти келечектүү бирөөгө өткөрүп, о дүйного сапар тартуу үчүн шакирт издеген, кайырчы болуп, чөл кезген, журт безген! Өнөрү түбөлүк жер үстүндө жашашы, адамзатка кызмат өтөшү үчүн шакирт издеген! Шакиртинен өзүнүн эртеңин – келечегин. өлбөс-өчпөс илимин көргөн.

Биз дагы адабиятыбыздын эртеңин, келечегин ойлой жүрүшүбүз керек. Өнөрүбүздү өткөрүп алар таланттуу жаштар табылбайт бекен? Жүда табылат! Мүмкүн, аттуу-баштуу жазуучу-акындарыбыз көзөмөлүндө жүргөн жаш калемчилерди тартынбай эле союзга кабыл алууга сунуш кылышса. Кийин түлөгүнүн чыгармачылыгына өзү жооп берсе. Мисалы, Москванын жазуучулар Союзунда мындай иш-чара озун актап жатат. Биздин оюбузча, ушунда жаштар баштагыдай китеп чыгарууга анчалык жанталашпайт эле, кайра жазган чыгармасын шагында как кылып, анан окурмандарына сунушаар эле.

– Кубат Жусубалиевич, Ак Журтчу жонүндогү ангемеңиздин аягын уксак да, маекти тамам кылалы...

– Жүда саз болот, Ак Журтчуну айта берсек эми узак соз. Кечээ түшта Алайга бардым. Ак Журтчунун карааның козүмо сүрткөнгө зар болуп, жолдун чети менен кетпаратсам, Сопо сугатчы макага суу куюп жүрүптүр. Али-палиден кийин «Сопо, Ак Журтчу жүрөбү?» деп сурадым. Десем, беймарал туруп, «Аа, Ак Журтчу айылчылап жүрөт...» деди. Анын мага ушинтип айтканы жакты. Жөнөкөй десең жөнөкөйлүк бар, терең десең терендик, поэзия десең поэзия бар... «Ак Журтчу айылчылап жүрөт...». Бу бечара айыл аралап, үймө-үй учуп, оокат кылат, балапан багат.

Бу журт аралаган ак жолтой куш. Кубат берсин ага, Ак Журтчу аман болсо, журтум да аман...

– Баш эсен, боор бүтүн, бардем[1] турунуз, чыгармачылыктан барака табыныз!

– Силерге да ырахмат.

[1] Бардем – бакыбат.

ТУРМУШТАН ТАМГАН ТАМЧЫЛАР

Күндөлүк-эссе

Күндө болбосо да күн алыс өзүбүз күбө болуп, этибар алынбай жүргөн, сезимге жылт эттирип оттук учкунун жандырган турмуштук жагдайлар күндөлүк сыңары кагазга чийме-ленип жүрөт. Сезимтал окурман көңүлдү куюндай көтөрүп кеткен ошол чырымтал ойдон чоң ой ултарып аларына кудуреттүү деп ойлойм. Көз күбө болгон, кулак чалган микро-ыкаялардын «Турмуштан тамган тамчылар» деген темасы бар. Эмесе, ошондон эки-үч шиңгилдер...

* * *

«Э-ээ, мейманканаңды дагы көрдүк. Эртең кетем деп сатып алган көр-жеримди тор баштыктарга бөлүштүрүп атсам эшик тыкылдап калды. Оюмда эч нерсе жок ача койсом, босогодо бир катын турат. Жылаңач үстүмө костюмумду иле койдум. Ого болбой эле катын сүзүп кирип келди. «Ашырсыңбы, эмне талып калдың, киши көрдүң беле? Дүкөндүн баарын көчүрүп кетейин дегенсиң го, кайран Оштугум» дейт. Акылым айран калды, бу мени каяктан билет деп. «Ким болосуз?» дедим. «Ширин эже жөнөттү, буфетчи... «Табыңыз» деген турбайсызбы, мына, биз кызматыңыздабыз. Кана, бу дүйнөңдү жый» деп четте жаткан кичи уулумдун таңкеткасын бир тепти эле жаным чыгып кетти. «Айланганы кирдиңби, ким ч4акырса, ошонукуна бар, Ашыр-Пашырыңды билбейм, менин атым Пусур!» деп кыйкырып ийдим. «Оо, бечарам десе, ошо Ашыр мен болом десең бир жериң кемип калат беле, дагы эр-

кек имиш корсулдап» деп эшикти тарс жаап чыгып кетти. Чачылган буюмдар чачылган жерде, өзүм дал болуп отурам. «Мейманканаң түшкүр десе, ушундайың да бар беле» деп түнү бою көзүм илинсечи. Саар менен кабатта отурган дежур аялдан күндө бир маал колунан шам-шум этип жүргөн буфетчинин атын сурасам «Күлүйпа» дейт. Капырай, баягы көзүн көөлогон катынга мени Ашыр деп анан ким айтты?.. Шу күнгө чейин күмөндөр жүрөм. Айланайындар, алыс-жуукта мейманканага башпааналап калсаңар эшигиңерди катуу жаап, бирөө-жарым черткилесе ичкериден туруп «бу ким» деш керек экен. Алар «Ашыр барбы?» деп калса «бу жерде Ашыр жашабайт» дегиле, уйкунар тынч болот (аравандык алысыраак тагам түрмөдө отурган болөсүнө учурашканы келип, мейманканадагы көргөнүн азыркыга чейин отурган-турган жеринде айтып жүрөт имиш. Мүмкүн, аныкы да туурадыр...)

* * *

Базарга келгенде күндөн-күнгө кымбаттаган нерселерге кейип-кепчип, ансыз дагы кыска өмүрдү кыскарткандан көрө кыдырып жүрбөй эле четинен алып, тезирээк кетиштин амалын кылган оң. «Эй бала, ке, өрүк ал, эки сомдон берем» деди базарга кире бериште жалгыз отурган кара мойлоо. «Каяктыкы?» дедим ишенбей. Как орүктүн жаман-жуманы эле Фрунзеде сегиз сом эмеспи. Баткендин аптабына бышкан, таңдайында эрийт, алып кет, киласын эки сомдон берем» деди. Жаңгактай-жаңгактай саргайган, сүйрү өрүктөр... «Мынча арзан?» Базардан (базар-базар болуп жаралгандан бери) бир дагы аларман минтип сураган эместир. «Ээ балам, ушундай болуп калды. Ырысың айтсам, бу өзү Атбашыга бара турган өрүк эле. Кызым ошоякка түшкөн, бала-чакасына атап бараткан элем, насип кылбаптыр. Минтип, базарга коюп сатып отурам. «Манастан» аптабакзалга келип, кассага турдум дагы белет алайын деп эле колуму салсам, пул жок. Чөнтөк алкашалка тилинип жүрөт, кисабир куруткан экен, бүдүр тыйын койбоптур. Бу өрүктү сатып, жол кире кылып үйгө жетип алайын, кызыма насип кылбаптыр, ал балам, сага эки сом-

дон берем, канча кила аласын, Баткендин аптабына бышкан, тандайында эрийт...»

* * *

Биз менен шыпааканада жаткан элүүдөн өткөн кишинин жүрөгү түндөсү токтоп калыптыр. Ыйдан ойгонуп кеттик. Ыйлаган окуусун жаңы бүтүп келген медсестра экен. Бечара не айласын таба албай жарганаттай палатага учуп кирип, учуп чыгат... Таң атып, врачтар өлүктү студент-практиканттарга көтөртүп кеткичекти бирибиз калбай коридордо жүрдүк. Орун жетишпей, коридордо жаткандар көп эле, качып бири да баягы бошогон керебетке жатпай койду. Ошондо Надя деген врач: «Эмне мындан жийиркенесиңер, керек болсо буердеги кереаны жаман көрүп жүрдүк...

* * *

«Токточу, балам», – деди бирөө эле аркаман. Түшкү тыныгуу маалында бир жерден эптеп шам-шум этип, кимдин жаны китеби түштү экен, кабар алайын деп дүкөнгө бараткам, карасам бир мойсопут адам турат. Зайыбы дагы мени тиктеп, бульвардагы орундукта отурат.

– Кечиресин, ука. Жүзүн жылуу учураганынан токтоттум. Бир кызык иш болуп турат... Жакын ортолукта даараткана барбы, айылдан келип түзүк...

– Мына, мандайыңызда турбайбы, жердин алдында.

– Ого болбойт, суу агып турса дилиң баргыдай эмес... Суусу жок болсо... Чоң шаар, бардыр бирди-жарым...

Китеп дүкөн калды. Суусу жок жер издеп кеттик. Эптеп бирди тапсак кулпу салып коюшуптур. Дагы бир жерден көрдүк. Анын алдына ит байлап коюшуптур. Мукурадык. Аркамдан ээрчигендердин акыбалын ойлоп, өзүмө-өзүм батпайм...

– Баягыга эле кире бербейсиңерби, – дедим жер карап. Ээрчип келаткан киши мени кыйлага тиктеп турду дагы: «Балам, ата-энең барбы?» – деди.

* * *

Автобус жык-жыйма. Эл иштен чыккан маал. Бири-бирин күндө көрүп тажашкандай ачуусу мурдунун учунда... Биринин желкеси көрүнөт, биринин төбөсү, биринин сөйкөсү... Бирөө арт жактан талон берди. Тешкичтин жанында терезени тиктеп бараткан кишиге узаттым.

Ал талонду тешкичке салып, кайра тартты эле, айрылып, чыкпай калды. Бирөөнүн чөнтөгүно колун салып алгандай ыңгайсыздана түштү да, колундагы өзүнүн талонун артка берип жиберди. Аны биз – үч-төрт киши көрүп калдык...

* * *

Эшик шарт ачылып, Ракем (Рамис Рыскулов) марш тээп кирип келди. Тизелери солкулдап, ламбадага чыкчу киши болсо чарк чимирилчүдөй күүлөнүп алыптыр.

– Айткыла, киминерге карызым бар, – деди. Асман тикеленип дүркүрөгөн чачынан күлкү куюлат...

– Раке, бир жакка кетесизби? – дедик. Анда-санда кирип бизден сураганын алып турчу. Бир жерден калем акы тийген окшойт.

– Бу дүйнөдө менден бай киши жок. Рокфеллер чаңымда калат... Эки сүрөтүмдү сүрөтчүлөр Союзу кабыл алды. Чөнтөгүмдө 300 сомум бар, киминерге карыз элем?

– Карызыңыз жок! – дедик бир ооздон.

– Анда «Ленинчил жашка» кеттим! – деп марш тээп чыгып кетти. Биздин жүзүбүздө күлкү ойноп, ишибизди улантып кала бердик.

* * *

Чачын тегиздетип, атыр септирип, ордунан турган жигит дагы бир жолу күзгүдөн өзүн карады да күтүп калган чачтарач аялга он сомдук кызыл кагазды карматып, мунусун көндүм иштей көрүп, зыңгырап чыгып кетти.Чачтарач бечара ал кетер-кеткиче жылмайып, утуру баш ийкей берди. Эмики кезек меники болчу. Чачымды айтканымдай тегизден берди. «Канча болот?» дедим. Эсептешкеним жакпай калды. «Эки сом кассага төлөңүз» деди. Чекти берип атып карасам, анын мени көрөйүн

деген көзү жок. Жаңкы жигиттин «марттыгы» чачтарач экөөбүздүн мамилебизди бузуп коюптур.

* * *

Киоска жылан сыйпагандай. Гезит дегендин дареги жок. Макалам чыккан гезитти окуюн деп эртелеп чыктым эле. «Талап кетишти» деп күндөгүдөй колун жайды киоскачы аял. Базардан уулума жаңгак алдым. Мындай карасам, жаңгак өзүм издеген гезитке оролуп жүрөт. Макалам чыккан гезитти жаңгак менен кошо соодагердин колунан сатып алдым.

* * *

«Имне көрүнбөйсүң?» деди алдыман чыккан таанышым. Колу мупмуздак. «Имне жазып атасың?» деди. Колу мупмуздак. «Планда барбы китебиң? Канча басма табак?» Өткөндө эле сураган, өткөндө дагы колу мупмуздак болчу.

* * *

Чайнектеги чайдын түбүнө небак чыксак дагы талаш сөздүн түбүнө чыкпай өдө турдук.

– Тойбой калдынарбы? – деди баятан бери сөзүбүздү тыңшап, бир чекеде олтурган мойсопут. «Тойбой калдык деп буга кимибиз айттык» дегенсип бири-бирибизди карадык.

– Бата кылбадынар го анда, – деди ал. «Көрүп туруп унчукпай коюш мусулмандын иши эмес» дегенчелик жылмаят.

Үндөбөй орду-ордубузга кайтып чөк түшүп, жеген-ичкенибизге шүгүрчүлүк келтирип, дасторконго (дасторконубуз кагаз-гезит...) бата кылдык. Ошондон бери баягы мойсопут көзүбүзгө көрүнө элек...

* * *

Автобустун арткы эшигинен кыйлага келип калган адам кирди. Элеттик экени көрүнүп турат. Көтөрүп кирген чоң сумкени бутуна жөлөк коюп, коюн чөнтөгүнөн сууруп чыккан он сомдукту алдында турган шыргыйдай узун жигитке узатты.

«Балам, элүү тыйынына талон берсин». Шыргыйдай узун жигит кызыл кагазды кармалап: «оо-о, майданыз жок беле» деп ойдолоктой түштү. Ти киши түшүндү... «Узата бер, балам бирибирибизге ишенбесек оокат болобу» деди. Ошо колдон-колго себирип узап кеткен он сомдук чын эле ээсине кайтып келбеди...

* * *

Калем акы деген казыкка баш-оту менен байланган, тоскол эчкинин корголундай чуурутуп макала жазган журналисттин өзүнүн жазганын өзү окуп отурганын көрүп, «кариет, мээнетине жараша окурманы бар экен» деп калдым...

* * *

Айыл быйыл башкача, мурдагыдай эмес. Кемпир-чалдан өдө саясатчы. Жылына бирин-экин каттаган кишинин ал-жайын сурашпайт, өздөрүн көбүрөөк сурашат. «Кырманды жылдагыдай эле үйдүк, бу ун жаныбардын аты Аптикарим болду. Магазин сайын сорт-сортко бөлүнүп жыйылып турчу эле, эмне болду?» «Ушу тапта бир челек бензин тапкан адам өзүн бактылуу сезип калды, силерде кандай?» «Жаңы жылдан буюм-тайым эки эсе кымбаттайт дейт, ошо чынбы?»

Айыл мурдагыдай эмес... Жаңылык эле сураган адам, жаңылыкка чанкаган эле адам...

* * *

Түштө аэрокассанын оозун пайлап, жоон топ адамдарга кошулуп, эртенки жолдун билетин алмакчы болуп турабыз. Боюбуз, ырай-ороюбуз, а тургай күткөнүбүз да алчу билетибиздин багыттарындай ар кыл. Алдымда турган сары плащ кийген кызга чачы тармал (калппы-чынбы, кээде химия менен тармалдатат деп жүрүшөт), көздөрү балбылдаган, мүрүсүнө илген кайыш калтасы бар жигит учурашып калды. Сурашкандарына караганда көп жылдар бою көрүшүшкөн эмес.

– Турмушка чыктыңбы? – деди тармал чач.

– Каяктан чыгам, жигит жок болсо...

– Ой койчу, түгөнүп калгансыбай...

– Ошо мени ала каччу жигит, мүмкүн Афганистанда өлгөндүр, ким билет. Мен үчүн түгөнгөнү ошо да, – деди кыз. Селт этип чочуп кеттим. «Мүмкүн, чын эле ошондойдур...» Тармал чач үндөбөйт. Аэрокассанын оозу ачылганда баарыбыз ичкери агып кирдик...

* * *

Аэропорттон бир жак көзү майып, дудук адам көрдүм. Ар кимдин көзүнө жал-жал тиктеп, такалуу өтүгү менен күтүү залын карсылдата басып жүрдү. Мандайыма келгенде «кем-карчыныз болсо, жардам берейин» деп жаңсагыласам «түшүнбөйм, кагазга жаз» дегендей ишарат кылганынан «пул-сулдан кемчил болсоңуз, кайрылышайын» деп жаздым. Ал башын чайкап кайтып колумдагы кагазга «каякка учсаң, кошо алып уч, күчүң жетсе...» деп жазып койду.

* * *

– Алайга кетем, билет алып келатам, – Деди Кубат ака (К. Жусубалиев) алдыман чыгып. Келгенине бир ай боло элек.

– Жаңы эле келбединизби Алайдан.

– Э-ээ, имнени билесиң, ука, сен гезитинди чыгарышыңы бил. Баягы кызыл таштын алдына үй салып атам...

– Убактыңызды ошентип жолго эле төгүп-чачып жүрө бериңиз. «Кургагынан» таштасаңыз үйдү эки-үч киши колдон чыгарат эле го.

– Сен дагы кызыксың, чыгарма жолдо жазылат. Сен айткандай, «кургагынан» жыйып коюп, зарылда чекесинен кертип, беймарал оокат кылгандан кийин туулуп калсамчы... – деди жазуучу.

* * *

– Наяти[1] бир күн жатты. Жанында элек. «Турдубай, о Турдубай, көзүндү ач, бизди карачы, кантесиң!» дегенибизге такаат кылбай созулуп кетип баратат. Алты саны аман, эти оорубай

[1] Наяти – болгону.

көшүп гана кете берди. Жашаарын жакшы жашады, бечара. Мындай өлүмдү сурап да алалбайсың, берекеси төгүлгөн күздүн күнү. Күндүн кашкайып тийип турганын айт, ушундай жадырап тийген күн биздин энчибизге тиер бекен... Жакшы өлүм болду, сексенге чыккан да бар, чыкпаган да бар. А кокус төшөк тартып жатып калса, өз убалы өзүнө эле да, миң жакшы келиниң да бир апталык, ашып барса бир ай алдыңды кургактайт, анан тили чыгат... Жакшы узады бечара, эти оорубай, алты саны аман, күздүн күнү, мындай өлүмгө жеткен да бар, жетпеген да бар...

Кален аба таяк учу менен сайгылаган жерди тиктейм. Күз. Күн жадырап жаныбар тийип турат. Асман көкмөк. Тике карай албайсың, кайтып жаз келип калгансыйт... Атаганат, шундай ажайып дүйнөнү кайсыл пенде ыктыяры менен ташлап кетсин! Ишенбейм!

* * *

Кайырчы бизде жок деп келдик, көзүбүз көрүп турса да танып чыгып кеттик. Фрунзени төрткө бөлгөн (тогуз жолдун тоому) өткөөл жол бар, киргенди жолдун төрт тарабына алып чыгат. Ошол өткөөлдүн ичинде кыңылдап (ар кимиси өз тилинде), өткөн-кеткендин жакшылыгын тилеп, анда-санда алдына ыргыган сары чакага энкейип, өдөтөн мунаралуу саат доош каккан сайын көр тирилик желкесинен ныгырат... Нар жагында балакатка жетелек көк баштардын эсин эңги-деңги кылган энеден туума жыланач, көкүрөктүү кыздардын кылыктуу сөөлөттөрү колдон-колго өтүп, пул сурайт, анда нарааката өз акчасын ортосунан өзү айрып «Спринт» ойногон эл. А кайырчылардын алдында бир «Спринтке» жетпеген сары чакалар...

* * *

Артист жигит сахнаны жалгыз ээлеп, эптеп өзү чүргөгөн бейтаасир монологуна өзү чалынып, мандайындагы жүздөгөн адамдардын акчасына күлкү кайтара албай көгөргөнүн көрсөңүз...

Сол жагымдагы кыз менен жигит кирип алганына бушайман, биздин катарды козгоп ордунан тургузабыз го деп ошондон уялып кете алышпайт...

* * *

Шаарда күндүн күлдүргөнүн биринчи угушум, аркасынан жаан келеби десем, жаандын ордуна чаңы уюлгуган куюн, тамырынын жаны жок бак-даракты тизелеткен добул келди. Жаан жаныбар бу жолу да айылда калыптыр...

* * *

Бечара кат «Алатоо» басма үйүнүн кире беришинде эшик кайтаргычтын үстөлүндө жатыптыр. Келгенине кыйла күн өткөнбү топчусу үзүлгөн көйнөктөй кылып, колу туткак бирөө-жарым боору-төшүн ачып кетиптир. Күндө жанынан гезит чыгарганы же айлык алганы нары-бери өтүп жүрүп (журналистер!) өзүбүз да көрбөппүз! Баратсам, жүз жолу ачылып, жабылган шордуу кат сүйлөп жиберди. «Жетер жериме жетпей орто жолдо жатам, убал-сообумду ойлогон бирөө-жарым барбы?!.» Сүйлөгөн жок деңизчи, эшик кайтаргыч үч маал окуп тажаганбы: «Эки аптадан бери жатат, тийиштүү редакцияга берип коюңузчу» деди. Орто жолдо мен дагы окудум. «Кымбаттуу редакция, (гезит-журналдын аты аталбайт) арыз салган элем, темасы – «Аксайдагы малчылардын көргөн күнү». Үч айдан бери даректиз, тагдырын билип берсеңиздер?» деп жазыптыр автор...

* * *

– Бу колдорду көрдүңбү? – деп «Спорт» деген жазуусу бар күрмө кийген, бети-башы шишигенсиген жигит алакандарын жазды. Манжалары үшүк алгандай көгөрүп, ириң тээп турат. – Айтсам, ишенбейсиң, шеригим экөөбүз жети күндө кум шыбактан бир жарым миң таптык. О пул сенин түшүнө да кирбейт...» Үшүк урган колдорунан көзүмдү албай «мүмкүн» дедим. Дагы бир аптадан кайтып муздак ылай чеңгээлдерин ойлоп чыйрыгып кеттим.

– Эми жойлоп-тойлогонго акыбыз бар да. А керек, ушу тегеректе 18-дүкөн бар дейт, каерде?

– Бу микрорайондо 18-дүкөндүн бары-жогун билбейм, – деп ачыгын айттым. Бирок, издеген «дүкөндү» менсиз дагы таап аларын сезип турдум. Ошол бир жумада бир жарым миң тапкан колдор азыр да эсимден кетпейт...

* * *

Өзүм көрөлекмин, булар таң азандан келип, жарыя тактаны ороп, отуруп калышат деп угам. Мүмкүн, тактанын түбүнө түнөгөндөр (там-ташы болбосо каякка барат) да бар чыгар. Бу жерден бирдей шашкеге жуук өтөм. Билегинде кубаты чатыраган жалгыз бой жигиттер, солкулдаган кыздар, жаңыдан баш кошкон жубайлар турушат «кожоюнун» күтүп... Патирге күндө бирөө же экөө үйүн берсе берет, бербесе жок. Бир сапар өтүп баратып, ошол жерден наристенин ыйын уктум. Эмчек албай ээрип-эпчип, көкүрөктү жаман куйкалады, жаш баланын ыйы Кремлдин курантындай кулагымдын парсылдагын жарып ийди. Эх, «шы-ыр» деп күйгөн ширенкенин талындай кыска өмүрдө пендең түшкүр, уясына жеткиче, оокат-ашы кенелгенче канча жылын коротот!

* * *

Токмоктон автобуска кошо чыкты. Жашын болжоп айтыш кыйын, кыркма сакал, күңүр түз көз айнеги бар, а колунда бүктөлгөн гезит. Алды-аркасын тегерете карап, бир жерге отурарына көз жетпеди. Арткы орундуктарды күүжүм ээлеген төрт-беш кыз жүдөп-какаган жигиттердин коюн-колтугунда бүрүшүп (той-пойдон кайтышкан го), түндөтөн калган уйкунун адебин берип келатышат. Туруп калган кыркма сакал «Түү, болбой калдык» деп гезити менен плащынын этегин бир чап-

ты эле жигиттердин бири чычаладай көзүн жыртайтып, дагы эле чала-була мас окшойт:

– Эмне, жеп ийчүдөй тиктейсин, таанып турасыңбы? – десе болобу кыркма сакалды.

– О, бала болбой түшкүр, таанылбай да калыпсың, – деди берки жумшак гана. Чатак чыгып жүрбөсүн дедиби мага буруулуп, ошо жумшак добушу менен азыр адамдар түгүл асманда жылдыздар да бири-бирине батышпай бир жылдызды жанаша турган бир жылдыз жарым-жартылай жеп койгонун, анын аныкбышыгын билген кайсы бир өлкөнүн астрономдору кадимкидей дүрбөлөңгө түшүп жатышканын жобурап келатты...

* * *

Нары өткөн, бери өткөндө учурашып калам. Салаасы менен сакалын тарап, сексен үчүнчү жылын узатып турат. Түбү Кулжалык, иниси чакырткандан келерин келип алып, кайтып келе албай туруп калат. Бечара инисинин өмүрү кыска экен. Кариет, дагы багына бир казак кемпирди жазып койгонун кара, экөөнө Төкөлдөштөгү инисинин короо-жайы бузулганда «Асанбайдан», кабат үйдүн бир бурчунан бир бөлмө там тийген. Кемпирин көрүп калдым. «Чалга ыраазымын, он алты жыл бирге өмүр кечирдик. Уруксатты бергем, Кулжага, урук-тууганына кетип калса болот эле. Документин чогулткан мекелген каттарды кечкурун окутат деле ыйлайт...» Бечара кемпири чалын Кулжага кеткен-кетпегенин билбей о дүйнө салды. Өгүнтөдөн бери чалды бир секелек кыз жетелеп чыгып, үйдүн алдына отургузуп койчу болду. «Кемпиримдин небереси. Чайымды кайнатканы Семейден келип отурат...» деди. «Кулжага кетиш качан?» десем (журналисттик кийлигишүүдөн жыйынтык чыкпады), «Өлүш калды» деди чал... «Кулжанын топурагын жазданып жатсам деп намазда кудайдан күнү-түнү астейдил тилечү элем, болбоду окшойт, болбоду...»

Темир тор тагылган секиченин (балкон) нар жагында казак кемпирдин небереси Кулжалык чалдын жуулган ак жегделерин күнгө жайып жүрдү...

* * *

Пенсияга чыкты, үйүнө камалды да калды. Бир айы бир жылга татыды го. Күндү-күн, түндү-түн дебей улуп-уңшуп турчу министрдин телефону да түшүнөн чочугансып анда-санда шыңгырабаса, номерин бир айга жеткизбей унутушту көрүнөт... Чогултkан китептерин чекесинен алып окумуш болот же бир тартсачы, калың китеп окуп көрбоптүр... Эки-үч күндөн бери жака-белиндеги бульварды бойлоп, тамагы сиңгиче басат. Жооjаландап ишине бараткандарды тиктеп отурат. Кудайдын куттуу күнү баш-аягы түгонбөгөн кезекти кабыл алып, түмөн маселенин желесинде туйлап, тарбаландап күн кечирткен кызматын азыр, беймарал отурганда эстеп, өзүн-өзү аяп кетти. «Кыйратып ийчүдөй төбөң менен куп эле жер казган экенсиң» деп өзүн табалап да койду.

– Көтөр бутту, – деди бирөө. Шыпыргысын чалгыдай кармап, жанында көчө шыпыргыч туруптур.

– Акырын айтса болбойбу, чочутпай... – Министр көз айнегин оңдоп, жини келгенин билгизбемиш болду. Себеби, ал күн сайын учурашчу кишиси эле.

– Көтөр бутту деп атам, сенден кийин дагы бу жерге адам отурсун... Чочуп кетиптир, жүрөктөрү эле назик, катуу сүйлөгөндү али көрө элек экенсиң... – деди да, эки аягын өйдө кылган министрдин алдын чалгы чапкансып шыпыргысы менен эки-үч мерте шилтеп өттү.

Орундуктун бери четинде мен отургам...

* * *

Тапкан жери – дүкөндүн маңдайы. Жапшыйган отургучка кадап койгонсуп, карыш жылбайт. Өйдө-ылдый өткөн: «О, отурасыңбы, Абдилда?!» дешип коет. Кыбыр эткендин баарын билет, айыл – анын алаканы... «Канторго барып убара болбо, директир Көкбелге өтүп кетти», «Пусур үчүнчүдө айлык берип атат», «Торпогун бая казыгын сүйрөп ылдый өткөн», «Надыр товарга кетти, магазини ачылбайт», «Асан табыпты ушуну менен үчүнчү адам издеп келди...»

Айыл – анын алаканы. Бир күн көрбөй калса, элдин козу таңылып, кулагы бүтөлөт. Ал ордунда отурса Кожокеликтердин (үйүнүн алдында кароолчу отургансып) конүлү ток. «О, отурасыңбы, Абдилда!» деп өтүшөт. Ар айылдын озүнүн Абдилдасы бар...

* * *

Экөө акыйнек айтышып жаткан бейм, чоң шинғил жүзүмдү сабагынан кармап алармандын көзүнө жакындатты:

– Көрдүңбү, шундай жүзүм кылыш колундан келеби?

– Башты оорутпачы, бир эле сен билсең дагы. Давай, эки сомдон бер, көбүрөөк алам.

– Сага үч сомдон да бербейм, сөз уккусу келбегендерге жүзүм жок, – деди да колундагы шинғилди кайтып, кагаз жашыкка этият салды. Аларман кол шилтеп басып кетти. Чакан базардын аягына чыгып, кайтып дагы баягы жүзүм саткан кишинин мандайына келди. Кагаз жашык бөксөрүп, баягы чоң шинғил көрүнбөйт.

– Ке, үч сомдон болсо үч сомдон, бир сомдон байысаң бакайып кет, – деди аларман тор баштыгын саздап, шинғилдерди алып, таразага өзү кое баштады.

– Шашпай тур, бу качпайт. Сенден сөз сурадым эле, жүзүм кылыш колундан келеби?

– Жүзүм кылыш колумдан келбейт, болдубу? Бу таза таажээк неме го, – деп тегерегин карады.

– Бая эле ошентиш керек эле, жигит. Жүзүм багыш колундан келбегенден кийин баасын бычышты өзүбүзгө кой... Биз дыйканбыз, бирөөнүкүн сатып аткаңыбыз жок. Кана, ач торбоңу!..

* * *

Бүктөлгөн төрт баракты алдыбызга таштап, «өзүм кат таанныбайм, кызым жазды. Биринчи окуп чыккыла, сурачуну анан сурайсыңар» деди чүкөдөй болгон бүкүрү чал. Таластан бери келген терин сүртүп, дабышсыз үшкүрдү. Тумардай көргөн жалгыз кызын кордоп кетишиптир. Классташтары бирөөнүкүнө

отуруш жасап, чакырса чалдын кызы барбайм деп бечара жакшы эле жандалбас кылыптыр, жолдош кыздары: «Жаныңан карыш да жылбайбыз, жарым түнгө калтырбайбыз» дешет ата энесинин алдында. Түнкү саат үчтө бычагын жалаңдаткан «күйөө бала» (ошо үйдүн баласы, кыздын классташы) отурган дарды дыркыратып кууп чыгып, кызды төргө басат...

«Үйгө келгенде муунуп өлгүм келди. Оорукчан ата-энемди кыя албадым, өлүп кете берсем, булардын күнү эмне болот» деп жазыптыр кордук көргөн кыз. Анын назик жүрөгү кыйбаган ошо бели бүкүрү, бүргөдөй атасы кызынын арман-күйүтүнө бизди күйгүзүп, жаныбызда отурат...

* * *

Кээде болот го, жазгандарың өзүңө жакпай апта-айлап чийгениңди кабаты менен айрып, ак мокоп, буга чейинки тапканташынганың татыбай, жаңыдан калем кармагансып кеткениң чи... Андайда дарманы качкан боюму диванга таштап, мындан сегиз жыл мурун магнитофонго түшүрүп калган атамдын авазын, «Бекарстанын» башынан коюп угам. «Жарыкчылыкка апкеген ушу жамандарым болсо-болду, бу жалгандын жырын галынан кечтим» деп коюп, жебей-ичпей перзенттерин бой жеткизип, убай көрөрдө өмүр кесеси какшыган кымбат адамдын доошун («бирөөгө деген жылуу сөзү да – жакшылык, бадалам. Кимге сүйлөсөң да, жылдызың оттон ысык учурасың...») эшиткениңде жүрөгүң тилинет, сызылган арман тамчыга айланат... Тамчынын даамын туя элек эки жашар уулум ага сөөмөйүн тийгизип көрдү...

Көчө жакта күшүлдөп, деми-демине батпай мезгилин түшкүр, атам экөөбүз ажырашкан күндү тоголотуп, алыстатып, алып качып баратат...

* * *

Үй алганыбызга бешинчи жылга кеткенде бир дем алышты болжоп, аяк-башты жазганча илгерки патирге алып, алты жылча өмүр кечирген кепечебизди көзүбүзгө бир сүртмөккө, ынак болуп калган Коля байке, Надя жеңе менен учурашканы бардык. Надя жеңе жалгыз калыптыр, күйөөсүн эски астмасы

акыры жыккан экен. Бизди көрүп жашып кетти. «Силер көчүп кеттиңер, арканардан Колям жүрүп кетти... Ларисама күйөө болсо болду да, мен небак эстен чыккамын. Силерден кийин эч кимди киргизбей бул бөлмөнү минтип, кампа кылып койдум... Коля байкушум, силерге болуша берчү эмес беле, өлөрүн билген адам кайрымдуу болуп калат окшойт, силердикине көп келишет эле го, а мен терезеден санап отурчумун. «Кууп чыгам буларды, үйүмө оштуктар менен нарындыктарды толтуруп ийишти» деп булкунсам, «Наденька, булар биздикинде түболүк турбайт, үй алышса кетет, билсен, булар бизге конок, кыргыздарда коноктору кубалабайт...» деп тыйып отурчу эле.

А мен эки кулач бөлмөнүн так ортосунда ушу кепечинин үстүнөн көзгө илешпей учуп кеткен жаз-жайларга, күз-кыштарга өзүмчө кусаланып, күлкүмү тыңшап, кайгым тамган, кубанычым уялаган үйгө арбалып, Надя жеңенин «кана, жүргүлө, даам сызгыла» дегенине болбой талып тура бердим. Бир бурчта андан-мындан кысып-кымтып патир акысына чогулткан пулубуз салынып турчу кофенин калай идиши жатыптыр...

* * *

– АКЧАНЫ КҮРӨКТӨП ТАБЫШКАН менен бир кочуш ден соолугу калбаган адамдарды да көрүп жүрөбүз, – деди жаңы үйлөнгөндөрдүн тоюнда көпчүлүккө тост көтөртмөкчү болгон врач, – так что, бир жаздыкта чач агарткыңар келсе, биринчи кезекте бири-бириндин ден соолугунду ойлогула... Кана эмесе, эки жаштын, мында отургандардын ден соолугу үчүн алып ийели! – Врач чөйчөгүн аппак алып «калганыңар да мендей «аппак» аласыңар» деп тике турган боюнча ичпегендерди өзү контролдук кылмак болду.

* * *

КАЯКТАН ТЫҢШАЙ КАЛДЫМ, автобуста бирге отуруп калгандан кызымтал неме экен, өзүнөн-өзү эле сүйлөнүп баратса, тирүү жанды тыңшабай да кое албайсың... «Дүкөндөн таа-

ныш-пааныш күтпосоң, шаарда жашаганың бир пул. Азыр ширеңкени дагы тааныш таап калды. Мына, өзүмү эле алайын, бир дүкөндө жүк түшүргүчмүн, бирок билем. Өзүмө жетерлигин билем, кантип алышты, кантип катышты, дүкөн башчыбыз болок дүкөндүн чоңдору менен кантип сүйлөшөрүн, кантип жеткиришти, кантип алып кетишти... Ээ, сен сураба, мен айтпайм, демейдеги иш... Мурдалары бир аз чочуп турчу элек, азыр «жок, жок» көбөйгөндө оңуп калдык. «Жок» деп колуңу жайсаң эле «а дагы жокпу» деп үмүтү үзүлгөн бечаралар кете беришет. Оо, мурдалары кетишчү эмес, үчөө-төртөө текшеребиз деп, дүкөндүн төрүнө өтүп кетишчү. Азыр көнүп калышты, көндүрдүк окшойт, «Түкө, Түкө бир мүнөткө, сөзүм бар эле» дейт, «сөзүн» билем. Колун карайм. Колунан түзүк чыкчу неме болсо, «өзүмө алып койдум эле» деп кыйылымыш болом, «жибигенде» «мейли, ал, ал, өзүмө дагы болуп калар» деп кармата берем...»

Дүкөнгө кирип баратканда ошол жүк түшүргүчтүн үнү кулагыма «шак» дей түшчү болду. «Жүк түшүргүчүң ошончо болсо, беркилериңе кудай берип салган го» дейт бир оюм. Текчелер бош, сатуучуларындын сата турган нерсеси, биздин ала турган нерсебиз жок. Сүйлөшпөйбүз...

* * *

УЧТАЛЫП ЖҮРҮП ЖАРТЫСЫ КАЛГАН калемдей болгон өзүбүз жактык ашынам бар, окуган китебинин бирин да жактырбайт (окуганын да кудай билет). Кимди болсо эле «койчу ошонун жазганын, деңгээли жок» деп жактырбай өзүн жердин киндиги сезет. Жазыштын азап-тозогун билбейт го дейин десең, өзү дагы айда-жылда супсак, жуйкурт тилге салып, тунук сууну ылайлап жиберип, эми балалыгымды таап алгыла дегенчелик тумандаткан нерселерди жазып жүрөт. Бир сапар улуу-кичүү болуп Оштун чайканасында элек. Арабызга чыкырып келтире албай жүргөн аты Азиз адам да отуруп калыптыр, баягы кажир, куюшканы бош ашынабыз жөндөн-жөн эле ошо атасындай адамга асылып, сөзүн-сөз ордуна көрбөй, жаактаашып, көңүлүнө азар түшүрүп осол кылганын арабыздагылардын бири мейманданкечирим сурагандай: «Мунун оозу ошого

көнүп бүтүптүр, буга сиз эмес классиктерибиз дагы жакпай жүрөт» деди эле берки өмүрүндө бирөөгө катуу сүйлөбөгөн, Асмандай бейпил, Жердей кенен адам жумшак гана: «Мейли, мейли, оозу көнүп калган болсо, бечара бала ата тарбиясын түзүк таткан эмес экен...» деп койду.

* * *

КҮН ЖАНЫБАР ушундай да чайыттай ачылабы! Бир бечара асмандын боёгун таап, таң аткыча сырдап салган сыңары көгөргөнүн. «Асанбайдан» эки карыш нары абасын желпиген тоо. Шаарды тиктеп, жүрөк түштү. Кара кочкул түтүнгө тумчугуп... Ишенсеңиз, автобуска айла жоктон чыктым. Үйүр-үйүрү менен шуулдаган машиналар светофордун күчүнөн гана адамдарга жол бербесе... Ошентип, бүгүн да ТЭЦтин тарткан тузагына өзүм түшүп бергени келаттым...

* * *

– ТӨӨ АШУУНУ өрдөгөндө бурганак башталган. Бута атым жер көрүнбөйт. Машинанын оюна коюп, кыбырайм. Моторду өчүрө көрбө деп тилегеним эле ошо. Кудай жалгап, дөңгөлөктөрүм дагы жаңы. «Кузовуна чынжыр таштап кой, Төө Ашуу менен азилдешпе, энеңи Үчкоргондон көрүп калаcың» деп ары-бери жүрүп, төбөсү агарган шопурлар жакшы эле айткан, кулак салбадым да. Кышка дагы көп бар дебедимби, а бурганакты кара. Ашуунун белине жуп кеткенде жүрөгүм «болк» деди. Жолдун так ортосунда бирөө эки колун булгалап, четке чыгар түрү жок. Жанынан тойгон немени сүзүп барып токтодум. Жолдун бир чекесинде токтоткон ак «Волганын» көчүгү эле кызарат. Ит өлгөн сууктун заарын эшик ачылганда билдим. «Ака, токтотпогонуңузда дөңгөлөгүңүзгө бой урат элем. Бир жан карагыдай эмес. Аккумуляторум өлдү, эми эмне кылам деп чачым агарып кетти, ичинде кишилер бар. Өзүбүздүн райондун чоңдору самолет учпагандан кыздарын Фрунзеге машинада таштайсын

деп салып беришкен. Мындай болорду кимдин оюна келиптир. Балдары бир назик немелер экен, бүржөлү тоңуп өлдү. Оштук экенсиз, жакшылык кылың, буларды сала кетиң, мен талаада калсам калармын, ушуларды шаарына жеткизиң, кудай жалгагыр! Бир адиса болсо, догунда калам...» десе оозунан көк түтүн буралат бечаранын. Жашпы, терби жүзүнөн ылдый агып, тоңуп калыптыр. «Бол анда, чакырбайсыңбы, айтып коеюн, экөөңү салалбайм, өзүң билесиң, правадан ажырайм» дедим. «Жан ака, жол тоскон ГАИ да түшүнөр, адам болсо, мындай чапкында алардын тосор-тоспосун кудай билет» дегенин үндөбөдүм. Үлбүрөк-сүлбүрөк кийинген, балтырына чейин кызандаган, көзү-кашы боелгон, биринен бири чырайлуу эки кыз ээги-ээгине тийбей калчылдайт. «Эй бала, сен дагы кете бербейсиңби, эптеп батышабыз. Күндүн ырайын көрбөй турасыңбы, тоңуп өлөсүң. Шаардан аккумулятор чыгар...» десем, «Волганы» тоноп кетишсе төлөгүдөй алым жок, ака. Колумду караган алты балам бар. Буларды салганыңызга да кудайга шүгүр» деп, бечара каалганы жаап, ач бел, куу жондо кала берди. «Аа, шордуу, мерт болуп калбагай эле» деп келатам. Ашуудан ылдыйлап, бурганак артта калганда кыздар да жазылып, баштык-саштыгын аңтарып, күзгүгө каранышып, быдылдап тилдери чыкты. Сурасам, институтту жарымдатып коюшуптур. «Жарык-жааңда жетип жатаканаңарга таштап, өзүм да мейманкананын биринен жай издейин» деп катуу айдадым. «Шашпай жүрө бериниз, менчик тамда турабыз. Машинаңызды короосуна алып кирип, ошол жерде түнойсүз» деди жанымда отурган Гүлнура дегени. Кариет, жолдо эч ким тоспой шаарга түз кирип бардык. «Жетип калдык, бу там биздики» деди Гүлнура. Шаардын чоң көчөсүндө элек. Токтогондон кийин наркы четтеги кыз «азыр агам чыгып дарбазаны ачып, машинаны кандай коюшту сизге айтат» деди да жерге секирип түштү. Экөө баштыктарын көтөрүшүп төрт чарчы салынган чоң үйдүн булуңундагы эшикчеден кирип кетишти. Мен нары-бери кабинамдагы транзистор, кытай термосун, дагы майда-

чүйдөлөрүмдү торго салып коюп, күтүп отурам. Жарым саат, бир саат өттү. Баягылар жок. Жиним келе баштады. «Имне болду, же агасы машинаны үйүмө койдурбайм деп чыктыбы, антсе бири чыгып айтып коет эле го, бул үйгө мурдум бүтсо дагы кетем. Бир сом берсем кароолчу көз ирмебей машинамды кайтарып чыгат» деп коем өзүмчө. «Кеттим» дейин дагы, жыла берейин деп баягы кыздар кирген каалганы түртсөм ачылып кетти. Ал көпчүлүк кирип-чыгып жүргөн эле эшик экен. Андан нары жалгыз аяк жол кетиптир. Берки тамга тиешеси жок экен. Ошондо барып мага жетпеди-би... «Шаарда жашап үйрөнгөнүнөр ушу болсо, урдум ошо өнөрүнөрдү!» деп басып кеттим. Фрунзеге келгениме бүгүн төрт күн болду; жүктү алдым, эми кетиш калды. Таң атса эле эми кудай ак жол бер деп калабыз. Бала-чакага себелеп, анча-мынча нерсе алдым. Баягылар учурап калаар бекен деп жакшылап карамыш болдум, жок. Мени көрүшсо алыстан эле качышты да. Олорду кагып-силкип жинди болупмунбу, бир эле сөз айтат элем, калас. «Чоң болуп иштеген атанар аз келгенсип, силер дагы жашабай жатып, алты баласын галбай жүргөн бир шордуунун убалына калдынар!» дейт элем да басып кетет элем. Шо айтылбай калды да! Мейли, сага айттым болду...

* * *

КӨКТӨН ЖЫЛДЫЗ УЧТУ... Кеч күздүн асманы жылдызга толуп-ташат. Шаардын оттору жымыңдашып, жылдыздардан көп көрүнгүсү келет... Дагы жылдыз учту! Тээ бармактайыбызда атамдын этегин кармап, түндөсү эшкеликке чыкканда жылдыз учса: «Я, парвадигар, ыйманы саламат болсун. Арабыздан да бир жылдыздуу пендесин алып кетти...» деп койчу.

Ана, дагы учту. Эми мен «ыйманы саламат болсун, дагы бир адамга кемидик» дедим. Ошо секичеде турган бойдон жылдызга мелт-калт асмандын бир жеринде илинген жылдызымды издесем табар белем. Жок, андан көрү, жайнаган жылдыздардын боосу бекем болсун!..

* * *

КАЗАК ЭКЕН, сүйлөгөнүнөн билдик. Суу кагазга оролгон калың, көк тыштуу дептерин баратап-баратап издеген жерин тапты да, мага береден мурда:

– Журналистсиз да? – деди.

– Ооба, – деп алып, анан редакцияда отуруп, бирөө-жарымга «журналистмин» деп бирдекиде айтпаганга өзүмдү кызыктай сезип кеттим.

– Эми окуңуз, – деди. «Чимкент калаасынан кат» деп коюптур темасын (катын өзү жеткирип отуру). Конокбайды (биздин мейманды) чет өлкөгө кетем десе шылтоодон-шылтоо издешип, жылдардын бир жылдарында ата-бубаларынын бири күнөө иш кылып кесилип кеткенин, ошо дайын-оту менен жок бечара бубасы келип-кетип чөбөрөлөрүнө кесирип тийип, анын уругунансың деп кетем дегенди кетиришпей... Конокбай «барам деген жагыма барам, жердин түбүнөн болсо да уруксатты алам» деп жаныбызда олтурбайбы.

– Жашаган жериңиз Чимкент болсо, анан бизге кайрылганыңыз...

– Мен журналистке кайрылдым, – деди казагым.

– Туура, бирок бу гезит Кыргызстандан чыгып жатса, анан...

– Сурасам өзүңүз журналистмин дединиз го, – деп Конокбай таң калды. – Илгери жерибизге жоо келсе «жо-ок, ал кыргыздардын жоосу мага тиешеси жок деп, кол куушуруп отуруп калбай, тегиз аттанбадык беле, эми тынчтык маалда «мерики», «сенини» деп...

Мен калың кок тыштуу дептерди баратамыш болом...

* * *

КЕЗЕГИ ЖЕТКЕНДЕ кассир менен айтыша кетип (биздин кезекти озүңүз билесиз го, ажыдаардын куйругу...), оюндин кезекти озүңүз билесиз го, ажыдаардын куйругу...), оюндагысын жасата албады окшойт, кызарып-татарып чыга бердаги. Бирөөбүз эле «сизге эмне болду?» десек буулугуп турган неме кирпигин ирмебей жашын төгүп жиберчүдөй. Үндөгөн жокпуз. Анын артында тургандар болгонун-болгондой айтып беришти.

– «Студент бала экен, бечаранын аталаш акеси Фрунзеде операция болуп, операциядан өдө болбоптур. Мындай иш кимдин оюна келет, анын келиш-кетишине деп самолетко эртелеп билет алып коюшкан турбайбы. Бала ошо «операциядан оңолуп айлыма кетем» деген тилекте алынган билетти откорүп, пулуна оокат кылам десе керек «паспортун алып өзү келсин...» деп кассир жолотпой койду...

Кезек чарчап турган, шо сөздөн кийин тириле түштүк, биз дагы эртеңкиге билет алып жатпайбызбы...

* * *

БИЗ ТҮШКӨН АВТОБУС (№12 маршрут) түрмөнүн сол ныптасына сөйкөнүп өтөт. Тогуз паска коргондун кыры менен сойлоп кеткен тикенектүү зымдардын нар жагында бийик үйдүн капкактуу айнектеринен жакшылап караган адамга бүлбүлдөгөн үмүттөй жылтыраган жарык көрүнөт. Жашоонун жарыгы. Ошо жарыктан мага ой тепчилет. «Бечара пендем ай, жарыкчылыкка келгенинде сары май оозандырган эне бечара: «акжолтой болуп эл катмарынан калба, балам» деп теңирден чын ыкластан тилебеди беле... Азыр эрдиң «эркиндик» деп кеберсийт... Мүмкүн, бир нече жыл илгери түшкөн ушу №12 автобуста баратып, тикенек зым чүмкөгөн саргыч-боз дубалдан жылан көргөндөй жыйрылып өткөндүрсүң. Сен эми ошол дубалдын нар жагында автобусту добушунан таанып, таң атпай бири-бирин чыканагы менен жөөлөшсө да, турмуш деген опол тоону ордунан жылдырганы бараткан адамдардын кобуру кулагыңа жаңырыктап, өксүк өмүрүңдү ченелине мыжыгып, пешенене жазылган жазымышка «аттиң» айтып тургандырсың...

Түрмөгө жанаша түшкөн үй куруу комбинатынын (он катбатка барабар) төбөсүнө чыгып алып, батып бараткан күндүн көз тайгылткан күмүш нурларын көрө албай түрмөнүн курчоосунда, кыбыраган роман, повесттердин каармандарын тиктей бергим келет...

* * *

ЖЕРГЕ ЖАРЫК ТҮШКӨНДӨН бери жүгүрөбүз, же ошого жараша түзүгүрөөк түштөнүп алалбайбыз. Мына, жарым саат туруп алган ашымы кай жерге коюп ичеримди билбейм, – деди ачуусу мурду учуна келген киши подносун көтөргөн бойдон столдорду аралап, өзүнө отурар жер издеп жүрдү. Орундук жылдырып, «аксакал, коңшу болуңуз бизге» дедик. Отургандан кийин да басылган жок. «Ушу дагы тартиппи, өзүңөр айткылачы. Же бу столдордун үстүн жетелеп келип тазалатаалыбы, тобба. Былтыр Японияга барып калдык. Алдыбыздагы бошогон идиштерди жыйнап атып, табак табакка тийип кетсе бечара официант ийилип бизден кечирим сурап жүрөт, ага да болбой, шо кафенин директору келип, а дагы бечара кечирим сураса болобу. Мындай ызаат-урматка көнбөгөн жаныбыз уялып өлдүк...»

Коңшубуздун тамагы муздап, бети каймактай түшүптүр. Жапандардын колунан даам сызып калган неменин ага көңүлү чаппай калганын да сезбей коебузбу...

* * *

– ТАЯККА ТУРГАН КҮНҮМ редакцияга кабарлайм, – деди эле Жаныш («Күзгү» очеркимдин каарманы). «Кадам шилтеген күнүң сүрөтүң менен чыгарабыз. Окурмандарга сүйүнчүлөгөнүбүз ошо» дегенибиз ага телефондон.

Лейлектен кабар жок...

* * *

– БИРӨӨГӨ КАРЫЗ БЕРИП бүттүм, – деди тумагындагы каны утуру силкип коюп, биз менен аялдамада унаа күтүп турган адам, – жалдыраганынан адам экен депмин да, жакшылык кылсам кайтып озумү сызга олтургузуп кетти. «Жан ака, ишенбесеңиз паспортумду таштайын, жай ичи үч минди төбөм менен жер казсам да табам» деп коет дагы... Шаарда бирөөнүн эшигин пайлабай чын эле бечара там салып алсын деп, балам армиядан

аман-эсен келсе үйлөйм деген максатта бекитип жүргөн пулуму өз колум менен санап бергем. Укканга ушак болор, кудай төбөмдө көрүп турат го, быйыл жети жылга кетти, ошо, кубалашып жүрөбүз. Тамды айтасың да, бир жерге топурак үйүп койбоптур, оо жээн болбой түшкүр, жээн эл болбойт деп ким айтса да нак айтыптыр! Өгүнү биздин куршабдык бирөө бир кап семичкени алдына коюп, заводдун оозунда кирген-чыккандарга сатып отурган жеринен учурадым, «Кантта бир магазиндин жүгүн түшүрөм, жашаган жерим бул деп дарегин жазып берди» деп барса, деликкен жаным эртеси жетип келбедимби. О жазып берген адресте оруструн бир жарым-жан кемпири турат экен. «Мамыт-самытынды билбейм, кет, өзүм өлалбай зорго отурам» дейт бечара. Катуу апси жедим, ошо жесин деп көтөрүп барган оокат-ашымы кемпирге таштадым да кайта бердим. Чынын айтсамчы, мен карызды кубалап деле келген эмесмин, эгер ушунда көзүмө учурачу болсо үч миң сомдук сөздү айтып туруп, «шо мойнундагы пулду кечтим, бар эми, ошо менен жетинсең жетинип кет» деп артыма бир кайрылбай баса берет элем... Эми кайтып келгон имиш го. Аттаа, таманым тешилди... Адам депмин да, көрсө терге билет жок. Самолетторду да «май жок» деп учурбай койжанын жеп койгон неме турбайбы...

– «Май жок» деше берет. Ошко самолеттор кундуздай эле каттап атат. «Манаска» барып, билетти түз эле кассадан алып учуп кете бересиз, – десек бизге ишенбеди. Көзүнөн көрүп турдук, сөзүбүзгө ишенбеди...

* * *

– Куран билгенинер болсо окуп койгула, – деди батага келгендер тегиз олтурушкандан кийин, жанып кетпедиби дегенсип утуру гүлдүү галстугунун түйүнүн кармалап коюп, төрдө олтурган киши тегерегине. Тым-тырс. Мындай тынчтыкка көнө албай ойдолоктошкон эки-үчөөнүн үстөлдөрү кычырайт. Көпчүлүк башын өйдө кылбай, дасторкондон бөлөк көзгө көрүнбөй кичине чыдасак, бу кыйноодон куткараар киши чыгып калаар деген үмүттө кам жебей олтурушту (мүмкүн, арасында куран билгени деле бардыр, бирок, билесиз го, намыс деген ченгелин оной менен кое бербейт эмеспи). Ушундай болорун күн мурун билген окшойт, үй ээси куткарып кетти. «Жээним куранды билчү эле, чакырайын» деп ашканага чыкты. Балакаттан жаңы өткөн, чекебели сүрүлүп, ыраңы өчкөн калпагын көзүнө түшүрө кийген айылдык бала сырттагы ишин таштап, галстукчандардын кашына, дивандын четине конуп алып, ботодой үнүнө салып, курандары кыраатына чыгара окуду. Билбейм, ошондо калганыбыз эмнени ойлодук... Мен бир нерсеге, эгерде ушу олтургандардан «жети атаңды билесинби?» десе чекеден шатыратып, атап жиберерине көзүм жетпей турду...

* * *

БАЗАРГА КЕЛСЕМ КЛАССТАШЫМ отурат алма сатып. Базардын калбасы менен мени түзүк аңдаган жок, адеп алмасын чүпүрөк менен жылтырата сүртүп, кыркылап тизет. Кара күчкө эле: «алма канчадан?» десем, карабайт, алмаларына карап, «мунусу үч сомдон, а мунусу беш сомдон» дейт дагы, башын көтөрбөйт. Билдим, сатылганынын ордун утуру толук таганга шашып атат. Шыпылдап арчыган сайын жаныбар, алманын көзү ачылгансып, арбаганычы. «Саал арзандатпайсыңбы, көбүрөөк алам» деп кетпей туруп алсам анан көрдү. Көрүп эле чочуду. «Э-ээ, каяктан дос!?» Алмасын койбой туруп, оң колун берди, оң колу кышкы алмадай муздак. Ал калаадагы тирилик кылып жүргөндөрдү, мен айыл-ападагыларды сурашып туруп калдык. Ошо маалда кызык, ал алмасын сурагандарга «ээси жок», «ээси бир жакка кетти эле» дей берди... «Алаксытпайын, алманы сата бер» деп үй-жайымдын дарегин колуна берип кете бердим. Экөөбүздүн ортобузда жатакан он эки жылга чамалаш мезгил бирибизди-бирибизден жастыркатып турду. Базардан чыгып баратып, бир короо классташ балдар-кыздар мектептен ылдый алма бакка кирип алып, кыздарга кып-кызылынан үзүп, тишибизди камаганча алма жегенибизди эстейм. Ошондо аарчыбай эле жей берчү элек. Анда алмаларды мынчалык жылтырата арчыш кимдин оюна келсин... Эми арга жок, арчып калдык, арчыган сайын көздү арбайт турбайбы...

* * *

УЧУРАШТЫҢ, кылымдын суроосун узатышат. «Эмне жаңылык?..» Өзүбүз быякта калдык, озубуздү сураган пенде жок. Кол учун берет дагы «жаңылыгың кана?» дейт. Козүндө мөлтүлдөп турат, сураганы: «Кандай жаңылык?» Күн жаны-бар уясынан чыгып, коноргосуна конгуча бири-бириндеп жаңылык такымай. Түндөсү «кандай жаңылык?» телефондон телефонго түйүлөт... Ансыз сөздүн тузу кем. Жаңылыгың болсо бейтаанышың бойлошот. Болбосо кайыр-кош, шашат. «Эй, досум! Жаңылыгым болбосо да бир паска ал-жай сурашалы, кантип атасың?!. Бул бир булуң-бурчеги көп дүйнө экен, чачып ийген насибиңи термелеп жүрөбүз. Бүгүн барбыз, эртең жокпуз...» деп аркасына кайрып: ким менен болсун ак пейилден төгүлүп сурашкың келет. (Пейил төшөп, ал-жай сурашкан эки адамдын ортосунда агып аткан өмүр токтойт деген кеп бар). Көңүлгө кетпегендей бири-бириңе жылуу кеп багыштап, пенде башындагы бир ууч өмүрдү кимиң кантип коротуп аткаңынды, эл ичинде бекерден-бекер эле бирөөнүн күнөөсүн көтөрүп, жалган-жашыктын этегине жармашкан бечаралардан бирөөнүн ырыскысы жолунда жатса кол созбогон аты арыбас ак көңүлдөрүбүз алда канча көп экендигин айтып, шүгүрчүлүк келтирип, шашпай бир сурашкың келет...

Же чын эле «имне жаңылык?..» кылымдын суроосу болуп калабы...

* * *

МЕЗГИЛ СЫНЫКТАРЫН билгизбей өзүнө катып калган сүрөтөрдү маал-маал алдыма жайып, жылдардын бир жылдарында калган көз ирмемдерге арбалып отурганды жакшы көрөм.

... Мынабы сүрөттө Жокемдин (Жолондун) жакасына Сүйүнбай Эралиев ага комсомол сыйлыгынын төш белгисин тагып жатат. Жокем өмүрүндө мындай ыраңына чыгып кубанбаса да керек, Сүйүнбай агайдын бешенесинде да ыраазычылыктын аптабы жанат. Акындын акынга болгон ыклас-ызаатын күндө эле көрүп жүрөбүзбү... Эки таланттын ошол жылдызы жанган учурун турмушка айландырган зарделүү сүрөтчүгө

ыраазы болом. А бу сүрөттүн өзүнчө таржымалы бар. Ырамактылык Сүймонкул аганы сүрөткө тарталы деп кеңсесине капилет кире калбайбызбы. Сүкөм кам жебей отурган экен, кыйыктанган жок. «Каяктан тартасыңар?» деди. «Эркиндик гүлбагына чыксак түзүк го» деди Шекем («Кыргыз Туусунун» мангалстугунду бересиң. Муну жыйналыштарда, болбосо жогору дайга бүткөн сүрөтчүсү). «Анда эмесе, сүрөткө түшүп болгуча жак чакырганда эле тагынбасам, өмүрү мойнума илбейм» деп мага жылмайган. Жылмаюусу бир башкача жылдыздуу эмес беле! Сүкөмө бою барабар Шекербек Сартов Эркиндик гүлбагында жүн сабагансып, жалбыректарын сабап жаткан күзгө кошуп кыргыздын кылымдан кылымга жашай берер кулунун «чык» эттирип тартып койду. Өткөндө ошо Сүкөм сүрөткө түшкөн жерден өтүп баратсам, баягы Сүкөм улам-улам тегеретнип суктанган күздү, тутамдаган сары жалбыректарды шыпырып, дөбө-дөбө үйүп жатышыптыр. Шыпыргы учу тийсе жалбыректар жаны бардай секирип кетишет. «Жалбыректарды эмне кыласыңар?» десем, шыпыргысына өбөктөй калган аял эриккендей: «Нанга кошуп жейт белек, шаардын сыртына жүктөп чыгып, көмүп таштайбыз да...» деди. Көңүлүм сыздап кетти. Жалбыректардын жаны бардай шыпыргы учу тийсе секирип-секирип кетет. Кете албай буйдалганымчы. Ошол секиркирип бараткан жалбыректар мени көргөнүн Сүкөмө жеткирчүдөй сезиле бербедиби...

* * *

А бу сүрөттү көрдүм, көңүлүм ачылат. Күлкүсүн ууртуна катып, Кубат ака (Алайчы) турат да. Турбайт, «Кыргыз Туусу» гезитинин жыйналыш залында отурат, мыйыгын-аан күлүп. Куду Шабданбай ака жазуучулардын чогулушунда анын «Улакчы» аттуу аңгемесин ышкырта сындап атса, ага кулак түрүп отурга-на-ай момоюп отурат да. Анын үстүнө дубал бооруна секирип чыгып, секирип түшүп ойногон улактай адеп Кукеми тегеренген Айтакуновду (сүрөтчү кургурду) далыга чаап, «Эй, каягынан карасаң дагы менин болушум ушу, жакшы кыла албайсың. Тарта бер да кембагал, туш келген жеринен. Мен чабан эмесмин, мүрүмө кар чачып коюп тарткы-дай» дебеспи. Кийин ушу

сүрөттүн соңунан экөөлөп канча кубаладык, жакшы кийикке айланып кеткенде андып жүрүп, зорго атып алганбыз...

* * *

Мынабу сүрөттө колунда бир тал гүлү бар Темикем турат (Темиркул Үмөталиевди унуткан жокпузбу). Окурмандары менен жолугушууга келишкен сыягы, Темикемден нар жагында Майрамкан эже, Сооронбай аба, андан нары Жолон ака бир катар болуп турушат. Баарысында бирден гүл. Кыбыла жакты карап тизилип турушат. Кыбыла жакта жаштардын бири ыр окуп, а акындар тизилип, ойго чөгөт. Темикем менен Жокемдин санаа чөмүлгөн жүзүн жүрөк менен туйбасаң сөз менен жеткирем деш... Эмнеге экен билбейм, сүрөттөн кийин алардын өмүр соңунда жазган ырларын кайра алып, шашпай эжелеп, жалгыздап отуруп окуй берем. Ошо кыбыланы карап катар тизилген акындардын сүрөтү колума да көп урунат... Кыбыланы тиктеп алардын аркасында эле комузун тизесине коюп Током отурат...

* * *

Дем алыш күн, эшик шыңгырады. Ачсам, бир аксакал турат, эки жаш баланы козудай ээрчитип алыптыр. «Ичкери кириңиз» десем: «Ушу жерден эле кетели. Уулум, мынабу эки балага атаган кайыр-садагаңыз болсо бериң. Кудай өмүрүңүзгө барака берсин...» деп алакан жайды. Ичкериден нан апчыксам албады. «Пул болсо» деп кыйылат да. Пулду алып, дуба кылды. Анан кире бериштеги бут кийимдерди таягы менен сайып: «Уулум, эми ушулардын арасынан бир-экөөнү буларга атап бериң, кийип алышсын» дейт. Эмне дээримди билбей калдым. «Булар балдарыңызга чак келбейт. Мынабы, пулга тандап туруп, чагынан өзүңүз сатып бериң» деп акча сундум. Кайтып ылдый жүгүрүп түшүп кетишти. Сунган нанымды албай ооз да тийбей кетишкенине бушайман болуп, аркы үйдө ээрчишкен үчөөнү терезеден карап турдум...

* * *

Балам, беш кол барабар эмес. Мен кыйынмын деп төшүн каккандан корк» дечү ыраматылык атам. Элге шыкалган автобус сүйрөлөт. Шардай чыналган чыдамыңы жарып жиберчүдой сүйрөлөт да. Ого кошул-ташыл жаныма дагы жаагы басылбаган адам отуруптур. Тааныбаган кишини кой деш дагы кыйын. Андайларга бөлөк бирөөнүн сөзү арык аттап, суу кечпейт, өзүнүкү чындыктын туу чокусу. Терезе тарапты карап алганыма болбой «угуп турбайсыңбы» деп атпайбы. «Угуп атам» демиш болуп баш ийкейм. Баш ийкесең болду... «...Эки уулума Бишкектин эки жеринен кайкалаган там сатып бердим. Тамдын азыркы баасын билээрсиң... Ортолукта кыз чыгардым. Түшкөн жери саал жукараак, зато күйөө баланы «жууруп» койсо, оокатын кылып кетет. Кудаларыма жалаң кайыштан кийит кийгиздим. Уктуң беле ушундайды?..» Баш чайкайм. Маспы дейин десең, көздөрү сопсоо. «Кайтып көздөрү көздөрүмөн бир нерсе издейт. Издеп атат, суктансын дейт го, пендебиз да. Суктангандар да бар, ошонун кумары тутат да. «...Турцияга барыш Токмокко баргандай эле кеп болуп калды. Аркы аптада Кытайга жөнөйм...» Бул жакын ортодо басылбасын билдим дагы, түшө турган аялдамам жуук демиш болуп өйдө турдум. Куру калбай «Тамың канча бөлмө, кирпичпи же...» деп калды аркаман. Кулагымы жапырдым да шыкалган элди жиреп, ооз жакка жылып кеттим.

Түшүп баратып кылчайсам менин ордума келип отурган узун жигит бечара коңшусунун сөзүнө кулак түрүп калыптыр...

* * *

Каяктан балык дүкөнгө кирдим, эмнеге кирдим десең! Кезек чубалат. Билектей-билектей ак боор балыктар биринин үстүнө бири минип чабыл-ала көлмөдө патырашып, алыста-алыста толкуган деңиздин туздуу абасы дүкөндө калкып турат. Балык азайып баратат. Пушкиндин эле кадимки балыкчысы сузгуч тору менен кызыл көз балыктарды көлмөдөн сузуп, сатуучу аялдын таразасына оодарат. Таразанын жебеси калтылдап, балыктын каккан жүрөгү. Балык бечара тараза

үстүндө дем тарта албай кезекте тургандардан үмүтү бардай көзүн кадайт. «Каяктын балыгы экен?!» – дедим Оштун мал базарында жүргөнсүп. Алдыга өтсөм эле этектен алайын деп озүн өтө ушар кармап, таразанын түбүндө кардарлардын торбосуна түшкөн балыктардын акыркы керезин тынша-ап турган кемпирден сурап атпаймынбы. «Өзүбүз да билбейбиз» деп койду көңүл кош. Ага желимдей жабышып турган толук аял «Өзүбүзго да жетпейт» деп үшкүрүп коет. Тараза бетинде жан-талпазга түшкөн балыктардын көзү көзүмө урунат...

– Эй жигит, келип кезегинди тап! – деп аркаман деңиздин шор жытына мас болгон бирөө туруп калганыма шекип атат. Мен үндөбөй узун сузгуч менен көлмөнү шапшып, балык кубалаган кара сакалды карап тура бердим. «Балык түгөндү. Бирэкөөсүн өзүбүзгө да алып калалы» деп калды сатуучу аял. Кезекте тургандар чуулдап ийишти. Эки кулач көлмөдө дагы эки-үч сааттык өмүрү калганын билбей, бурч-бурчта пысып калган макулуктар алыс эмес жерде кайнаса каны кошулбаган кезек балык колума тиймейин дүкөндөн кадам жылбайм дегенин угушпады да. Баарынан дагы балыктардын керезин угуп, таразанын түбүндө турган кемпирдики өттү. Кара сакалга колун кезеп «мен жалгыз жашайм, мага бир балык жетет, кармап бер» деп доошу бүтүп калды. Кара сакал сузгучу менен балык кубалайт, балыктарды өлүм жазасына буйруган, кезек анын сузгучун көз жазгырбай карап турду...

Жолдо баратып, кокустан эле таразада жанталашкан балыктын өчүп бараткан карегинде калып калганымы ойлоп чочуп кеттим...

1987–1990-жылдар

Таразачы

(Аңгеме)

ТАРАЗАЧЫ

Аңгеме

...Бирин-серин таразачы биздин шаарда да бар. «Жок болсо, калаанын турмушу бир жеринен кемип турмак» деп бирөө-жарым айтат беле. Ошо болгонуна шүгүр дейли...

Көпчүлүк менен шаар кыдырып баратсаңыз, эски парктын этегинде таразасына боюн тенеп какайган, бүркүт кабак, агала сакал кары жолуңузду тороит. Ошо кыргыйдай адам – мен сиздерге айтайын деген Туйду таразачынын өзү. Кылар ишин өзүңүз билесиз. Балдарга көз ымдайт, о чакырганы. А чондорду болсо ээрчий карап: «О таразага түшүп турганды унутпаңыз» дегенчилик, тамагын түзөйт. Көбү көрбөмүш болуп өтөт. А бала деген бала. Үймөлөктөшүп, таразадан бири түшсө, бири чыгат...

Өткөн-кеткендер менен кеп эрмектеп, насвай атып отурган таразачыга көпчүлүк көндү. Сакалы белине түшкөнчө шаарда күн өткөргөнү көп элге кызык. Тил кычышат. Батынып сураганга кимдин оозу барат? «Көргөн-билгениң эле мен болуп калдымбы?..» десе осолуң он пул болуп, сураганыңдын артыгы чыгат. Бир жерге токтобойт. Токтосо да бир ай, жарым ай турат да, таразасын жүктөп, калаанын бөлөк тарабына көчөт.

Бул жолу таразачы көк сыр менен майланган күндөн далдалагычын автовокзалдын мандайына, эл үзүлбөгөн аялдамага түшүрдү. Аялдаманын бир четин суу саткан аял ээлейт экен. Ошол күнү эле «чондорунун» бири аркасынан издеп келди. «Дейди аяк болуп кеттиниз го, бу. Кийинки күндөрү изиңизди таппай калчу болдук. Парктын этеги жакпадыбы сизге? Тандап келип отурган жериңиз ушерби? Бир ооз кеңешип иш кылат адам деген... Өзү баштык дагы эби менен болсун...» дейт.

– О балам, о бери кара! – деди аны сүйлоп бүтсүн деп күтүп турган Туйду. – Дейдилик кылдыңыз дедиң, башың ооган жакка басып кеттиң дедиң. Ушунча болду, пландагы пулду төкпөй калган күнүм болдубу, айтчы. Бу бир деп тур. А жер тандашты, каякка отуруп, каякка коюшту али мага эч ким үйрөтө элек, эки деп тур...

Туйду илгертен эле чоттоп жүргон бул жерге келишти. Шаарга түшкөн элеттиктерге жолукканга, көкүрөгүн кытыгылаган нерселер туурасында божурашып, чер жазганга кумар эле. «Жаш өйдологон сайын кеп-соз дагы курак тандап калат экен. Анын үстүнө, айылда жашап бир сапар таразага түшүп, канча кил чыгарын чемеге албаган кургур жок дейсиңби. Эл болгондон кийин чыгат экен. Калаага келип, салмагын кошо билип кетсе, жаман иш кылабы?..» деген ою нечактан бери эле автовокзалга сүйрөп жүргон. Суу саткан аялдын аты Калбү экен. Келген күнү колунан суу ичти. Кашына осмо коюп, үлпүлдөк жоолугун төбөсүнөн түшүрбөй жүргонгө кыйла жаш көрүнөт. Экинчи күнү эле Туйдуну суу ич деп өзү чакырды. Таразанын туура темирине эрикпей сары чакаларды тизип отурган Туйду жок дейби. Басып келип, төрт-беш кишиден кийин кезекке турду. Калбү жаңы куйган сууну көпчүлүктөн ашырып, коншусуна узатты.

– Ичип, таразаңа жөнө! – деди баласын баштаган энеге окшоп. Туйдуну кудайдын бир момуну деди окшойт. Анчамынчага ынап болуптур ал.

– Кезегим менен ичем, күйүп аткан ишим жок. Менден беш бетер чаңкагандар турат алдымда, ошолор ичсин. Суун түгөнбөйт, – деди шаар тартибине бышкан кары. Калбү ачуу данек чайнагандай болду. Тургандар күбүр-шыбыр. Туйдунун кезеги жеткенде оозун бирөө тырмагансып, Калбү кеп жаңыртты.

– Тыйынынды тек кой, коншу. Бир стакан сууну бекер эле ичип жүр, – деди, таразачы сунган тыйынды алган жок.

– Сага берген жокмун, өкмөткө берип атам! – деп кыйкырса болобу таразачы көпчүлүктүн көзүнчө. Сууну ичип кетип калды. Суу саткан аял кайсар мүнөзбү, кызарыштын ордуна, карынын аркасынан тим калбай:

– Тынч отурганымда чекеме чыйкан кылып, бу такмазаны кайсы шамал айдап келди! – деп жиберди.

– О чыйкан деген башка болот! – Таразачы суу саткан коншусуна карап күлдү. – Кайра сага эрмек болом. Саартан-кечке үзүлүп түшүп, мин адамга суу сунасың. Оозуна суу толтуруп алгансып, бирине да ымалалуу кебиң жок. Канча адамдын сообун алып атасың, өзүң билесиңби ошону? – Туйдунун сөзү беркинин катый түшкөн көңүлүн жибитти окшойт, чоргонун алдына кыстарган сыныk күзгүгө каранып, жоолугун оңдой, кезектеги адамга суу куйду. Маал-маал, аялдамадагы элдин арасы суюла түшкөндө Калбү таразага чыккан адамга чагыраак ташын издеп, күйпөлөңдөгөн коншусун көрүп калат...

Күн ысыганда Калбүнүн ишин көрүп ал, Туйдунун иши эми жолдо калат. Анын таразасына бир жан баспай, кулагын күнгө жедирип мукурап отурса Калбүнүн суусуна кезек узарган узарат. Шыпылдап элге суу куйган коншусун тиктеп, ичинен аяп кетет. Бир оюнда туруп-барып, жок дегенде стакандарын иреттеп турсамбы деп да коёт. Бир жактан чак түштө кол куушуруп, бекерчи болуп отурган өзүнө жини келет. «Эл деген кызык, таразага бирөөсү түшсө болду, аны көрүп бөлөгү келет, дагы бири, анан келе беришет... А баштап бергени болбосо, жакын жолошпойт, эл кызык эле...»

Айласы түгөнгөндө өйдө-ылдый баскандарды кепке чакырып жолунан кайрыйт. Салмагын так билсин дегениби, таразанын пешинен түшүрбөй, жагабы-жакпайбы: «калың кийинип чыгыпсыз. Кийим-кечеңизди кошпогондо, баланча килди нак бастыңыз» деп отурат. Бирөө макул көрөт, бирөө нааразы.

Таразасына шек келтиргендер да табылат. Таразада эмне айып? Өткөн жылкы салмагына жетпей калса, күнөө Туйдуда бекен? Мына, салмагы көңүлүнө бап келген жигит кол күчүн өлчөөчү аспапты сурады. Булчуңунда күч чымырап, белинде кубат ташып турбайбы...

Тараза акысы деп бири майда сунат, бири ашык сунат. Аккарага башынан сак кары акыга келгенде да ашык-кемине так. Кайтарымга кол шилтегендер болсо этектеп, ашык тыйынын колуна карматат. «Сенин майдаң мени байытып ийбейт, ашына, тапкан-ташканың өзүнө буйрусун» дейт көп жашаган шаардык.

Шаардык десе, Туйдуга жарашат эле. Калаа мекендеп, таразачы атыкканына тууру он сегиз жылга кетиптир. Жалгыз уулун ушул шаардан окутту. Онусу окуп жүрүп үйлөндү. Небере көргөндө Туйду түштүктө, өз айылында ат багат эле. Пенсияга чыкканда уулу кайта-кайта барып жүрүп, акыры ынатып, шаарга көчүрүп баса берген. Үйдү саттырган эмес Туйду. Пенсиясынан кырктырып налогун маалынан кечиктирбей почта аркылуу салып турат. Үч-төрт айда бир жолу уулун ээрчип, анын чолоосу тийбегенде өзү эртелеп билет алдыртып, тууган-уругу менен учурашканча ээн калган үйүн, алма багын көргөнү келип-кетет. Алмасынын күнүн коншусу көрөт. Түшүмүн калтырбай терип алып, пастан келген алма пуруштарга күүжүм өткөрүп жиберет. Жайы-кышы үй-жайына көз болуп отурса, анан «тийбе» деп айтканга оозу барабы. Күзүндө барып калса, «неберелериңе ала бар» деп торбого өзүнүн алмасынан салып берет. Ошондо бут алдынан жер көчүп, бирөөнүкүн алгансып, карынын күйбөгөн жери күл болот!

Мезгил дегениң жүрө-жүрө түпкүрдө жүргөн сагынычты утуру козгоп, кусалык сезим билинбей толкуп, дагы бир күнү кырынан аша чайпалып чыгат. Жаныңды тынч койдурбай талпынткан, көздөн учкан тууган жердин касиеттүү кумары ай!.. Туйдуну ошондо калаада кармап калар күч табылбайт! Уул-келини да мындайда чыртылдап калган чалды көпөлөктөй

айланып, ички туйгусун билип-көрүп турат. Оозунан сөзү чыга электе «ата, кайсы күнгө билет алып коёюн?» дейт уулу. «Неберелериниз онкулдайт го. Көп кармалбай тарта бериниз» деп сыр билги келини бир жактан.

Көрөсүң... ал кайсы бир жылы, кайсы бир жолу алма багы гүлдөгөн маалда айылына жөнөп кетет да, ошол бойдон киндик кан тамган жеринде калып калат... Мүмкүн, «неберем мектебин бүтсүн» деп ошону күтүп жүргөндүр, ким билет...

Күн кечтесе да, кардар көп. Кетиришпейт. Таразачы тик турат. Буту какшап, уюп чыкты. Аялдамада эл көп. Басарга жол тийбейт. Автобус күткөндөргө тараза эрмек. Туйдуну эми көргөнсүп, таразаны солкулдатып, биринин аркасынан бири чыгат. «Бу жерде саартан бери турам. Иш күнүм түгөндү, кайтайын. Менин да үйүм бар. Автобус тосом, кана таразаны бошоткула!» дейт беле Туйду. Кайра «каалашынча түшүшсүн» деп шашпайт.

– Быйыл курорт дегенинди кой, бу салмагың менен экиүч ай оозуна наар албай койсоң болот, – деп моюну узун, чырайлуу аял таразага чыккан күйөөсүн какшыктайт.

– Сага сын тактырып эле койсо... – деп толук эркек тарозага чыкканына өкүнгөндөй басып кетти. Сумкесинен капчык сууруп, сулуу аял күйөөсү үчүн акы төлөдү.

– Таразанды көргүм жок, толуп кеттим. Былтыркы эле алгандарым чекеден батпай калды, – деди чоң сумкасын көтөрүп, күшүлдөп өтүп бараткан кара каш адам. Угуп, ичинен күлүп турат таразачы. Мындай сөздүн канчасын эшитти...

Аялдамананын четинде таякчан бир адам турган. Такси токтосо, ал басып баргычанды бирөөлөр озунуп, отуруп алышат. Таякчан куру калат. Ана, дагы бир такси токтоду. Таякчан киши жеткиченди башкалар таксинин эшигин ачып, адресин атай койду. Таякчандын дагы жолу болбоду. Туйду таразасына алаксыган менен көз кыры ошол тарапта эле. Мукураган неме көп элден бөлүнүп жалгыз. Келаткан таксинин доошун элден мурда билип алайын деген сындуу башын саал кыйшайтып турат. Жаңы токтогон таксиге умтулду. Шашкан неме ынтылган бойдон, «дагы бирөө ээлеп кетпесин» дедиби, түз барып, машинанын капотуна чабылды. Таягы өйдө серпилип, аз жерден айнекти пачактап коё жаздады. Чочуган неме айдоочудан тил угам деп, кетенчиктеп, коркуп кетти. Туйду ошондо барып анын көзү азиз экенин биле коюп, таразасын кардарларына таштап, таякчанга шашты. Таксиден үмүтүн үзгөн неме каракомок аялдамадан бөлүнүп, тротуар менен өйдө салган. Туйду аны кууп жетип, алдын тороду.

– Каякка бармак элең, уулум?! Жүр, таксиге өзүм сүйлөшүп, салып ийем, – деп аны колтуктан алды. Көз айнекчен жигит унчукпай таразачыны айланып, жолун улагысы бар. Туйду улуу башын кичик кылып унчукту.

– Кечирип кой, балам, кеч андап калдым! Өзүм аксакал адаммын, ушу жердин таразачысымын. Бирөөгө грамм бир жамандыгым жок. Такси тийбей атканын көргөм, башкага алаксып, түзүк... Жүрө бер, мени менен, машина токтотуп, өзүм салып жүгөрөм! – Көзү азиз жигит ошондо таягын колтугуна кыса коюп, карынын колун кош колдоп кысты.

– Ыракмат, аба, такси токтотсоңуз өзүм эле сүйлөшүп алам. Өзүм дагы эл иштен чыкканда чыгып, тыгын маалга туш келипмин. – Жигит эми таразачыны колтуктап, жетелеген жагына жүрдү.

– Боло берет балам, шаар деп коёт бу жерди. Баарыбыз тең тирилик деп жүгүрүп жүрсөк, сен үйгө камалып, отуруп ала белең...

Туйду такси токтотуп, жигитти көздөгөн жагына салып жиберип келсе, таразасынын тегереги ээн калыптыр. Майда таштары түгөл чыкты. Бир гана кол күчүн өлчөөчү аспаптын жибин үзүп, бир колу туткак өзү менен кошо алып кетиптир.

Ал таразасын кок сыр менен майланган кепесине киргизип, каалгасын чынжыры менен ороп, кулпусун илди да,

өзү аялдамадагы бир көбөйүп, бир азайып жаткан элге аралашып кетти...

...Бирин-серин таразачы биздин шаарда да бар. «Жок болсо, калаанын турмушу бир жеринен кемип турмак» деп бирөө-жарым айта беле. Ошо болгонуна шүгүр дейли...

Бечаралар

(Аңгеме)

БЕЧАРАЛАР

Аңгеме

Жок, жок деп атып, кайтып самолетко билет оңой табылды, райондун врачтары үйрөткөндөй Төлөмүш касса оозунда үймөлөктөшкөндөрдү жандай салып, аэропорттун начальнигинин кааалгасын тапты. «Оорукчанмын, Прунзенин балницасы бир аптадан бери орун саздап күтүп атат, учуруп ийиниз, сообума каласыз» деп сыр-коосу чиймеленген алакандай кагазды алдына таштады. Ка-риет, ошо барак сырттагы учам деп ынтылган жоон топ жүргүнчүнүн сүрмөсүнөн күчтүүлүк кылып кетти...

Учушун го учуп кетти, бирок оозуна наар албай минтип мейманкананын оозун кайтарыш оюна да келген эмес. Болбо-со таксини «Манастан» түз-үз ооруканага айдаткан, күйүгүп ке-лип угаарын укпадыбы. «Орун бошой элек, эки-үч күн өткөрүп келиниз» деди сыркоолорду кабыл алчу жерде отурган орус аял. Орусча түзүк билчү эмес, чала түшүндү. Кантсин талаа-түзгө көп чыкпаса. Ашып кетсе Ошко келди, андан ары тири-лик коё бердиби?.. А мектеп чеке жылыткан жок, Пушкин, Толстойду «кыргызча» эле окуп бүтүп кетишкен... «Бу менен пайчалашып жүрөмбү, жок болсо жок да». Төлөмүш өзүн-өзү жетелеп, ал жерден кетип калды. Оо-о мейманканадан орун тиймеги тозок турбайбы. Бир жактан башы какшап Төлөмүштүн жанын көзүнө көрсөттү го. «Муну мейманкана деп кайсы би-лерман атады, биз эмне, мейман эмеспизби?..» деп бир жактан жини кайнайт. Өзүнө окшогон жети-сегиз адам менен те шаш-кеден быякка какымдын пырына бөлөп алгансып, самсаала-ган жемпирин желбегейленген узун моюн, чырайлуу админи-

стратор келиндин көзүн карашат. «Кинодогу эле кыз...» деген Төлөмүш көрөр замат. Индиянын киносунан кур калбайт. Чоп-почоң туруп ыйлаганычы... «Элге окшоп эле көрбөйсүзбү, көзүңүздүн жашы эле арзан да...» деп калат келинчеги. «Өзүңү билип олтура бер» деп коюп, кино жагып калса болду, Ошко чейин кууп келип, «Космостон» жана бир марта көрбөсө ага эсеп эмес. Кайта көрсө, кайта ыйлайт, тоббо...

Чыпалактай кайчысы менен бышкан гиластай кызарган тырмагын тегиздеп, маал-маал телефон шыңгырап, кыйлага сүйлөшүп калса, мандайында көз жазгырбай аягы менен тик тургандар орун жазып берсе, бербесе да бу периштенин белги-сиз, бейгам жашоосун кимдир-бирөөлөрдөн кызгангандай туй-лай кетишет... Төлөмүш паитин[1] таап, айнек тосмого өбөктөй калып:

– Ой эже, буларга кошулуп турсам тура берет элем, оорук-чалмын. Кагазым бар, ишенбесеңиз мына, окуңуз. Бу шаары-нарда барып жата турган урук-тууганым да жок! – деди. Тура берип көкүрөгү толуп кетиптир, айтып алганга бөксөрүп же-ңилдей түштү. Келин баш көтөрбөй тырмагын ала берди (күндө өскөнүн күндө алып турат окшойт). «Мунунар таза кыргызча түшүнбөгөн неме го» дегендей тегерегине карап Төлөмүш үндөбөй калды. Кайтып «кебим буга катык тийди окшойт» деп өзү кыжаалат болуп турса: «эй бала, берке, бербей каякка барат эле, бер-е-ет» – деди аркасынан бирөө. Караса, аягына жакын чоң сумкесин коюп, төбөсүндө «кашкулак» тумагы бар, элүүлөргө барып калган киши. Жанында жаңы маасысына бо-зоргон эски көлөштү кептей кийген аял олтурат.

– Самолетто биринчи учушум, аба. Балницадан жаңы чык-канга башым да тегеренип, зо-орго эле турам, – деди Төлөмүш.

– Ке, көчүк бас. Имнен ооруйт? – Киши саал жылды эле, аялы дагы кошо жылымыш болду.

– Мынабы баштын дартынан... – Төлөмүш башын бир муштады.

– Жаш туруп эле башыңар ооруйт да?.. – деди талаанын азабын жеп, саартан бери тажап отурган аял. *Сурашпаса ошо да, бирөө менен бирөөнүн иши барбы азыр. Болбосо ушу үчөө*

[1] Паит – мезгил, убакыт.

тең кирип-чыгып, көпчүлүккө аралашып эле ушуерде ийиндери тийишип жүргөн. Сүйлөшпөй жүрүп, сурашпай жүрүп ушул шорду көрүп жүрбөйбүзбү.

– Кичинемде шатыдан тайып, төбөм менен түшүпмүн.

– Об-бо бечара! – Ти киши башындагы кашкулак тумагын ала койду. Төбөсү сыпсыйда. Чач дегенден бүдүр да жок. «Таз болгон менен башы оорубайт да» деп ага Төлөмүштүн көзү күйдү.

– Эки-үч жылда бирден жатпасам эсеп эмес...

– Катын-балаң бардыр... – Аялдын бир жери ооруп жаткансып чекеси тырышты.

– Бир кызым бар. Быйыл төрткө карады. Эсенчиликти тиле, ука. Кудайдын дагы бир айтканы болоор... Зайыбың имне иш кылат? – деди аял. – Садикте повыр. – Төлөмүш башын эки колдоп кысты. Коргошун илип койгонсуп төбөсү ылдый саландайт. Тиги киши «кыйналып турат, көрбөй турасыңбы, кыскарт сөзүндү» дегенчелик жаңыдан кептин базарына кызыган аялын карап койду.

Колдорунун каруусу качып, башын тизенин ортосуна коюп, кыскысы келет. Ошентсе эле басылып калсачы. Көзүн жумду. Майда өрүм чачтарын сеңселтип, башын чеңгелдеген атасын көздөй кызы тызылдап келатат. «Эстеп атса керек. Атаң минтип, баш пааналар жер табылбай көчөдө отурат, кызым...» деп онтоду. Марапат жакшы эле безилдеген: «Жеткен эле күнүн жаткыра койбос, барбасаң дагы этият-шарт Орозали акенин адресин жазып, жаныңа сала кет» десе, «О жерди Прунзе дейт, кадам сайын мейманкана. Пулуң болсо каалаганыңа жатасың» – деп өзүбаштанып койгон. Жатып болуптур. Эми көргүлүгүн көрүп отурбайбы. Күүгүм кирген сайын чырайлуу келиндин мандайында адамдардын «дубалы» калыңдап, Кытай дубалы быякта калды. Оо, бир маалда жарданып тургандар менен бир ооз али-пали сөзгө келбеген унчукпас келин, ордун бир аз менсинип (Төлөмүшкө ошондой сезилди) баскан, көз айнекчен аялга бойлотуп берип, бир күн болсо да мандай-тескей тургага сезим ыроолой түшкөн мусапыр, үмүткөр көздөргө кирпиктүү карегин көтөрүп койбой өнөгүнүн кулагына бир нерсени шыбырап, полду карсылдата басып чыгып кетти. Те жатар маалга жеткизип көз айнекчен аял эл алдында турган кишинин паспортун сурады. Ошондо тикесинен тик турган көпчүлүк те

бурчта башын мыкчып, соолуп олтурган Төлөмүштү алдыга өткөрүштү. Көкүрогүндө согуштан алган медалы бар адам Төлөмүшкө жол бошотуп кобурады: «Адебиңди жедиң, сени жер эптеп көтөрдү балам...»

* * *

Бөлмөнүн эшигин тартса ачык. Бирөөнүн ничке коңуругу чыгат. «Кыйч» эткен дабышка коңурук лып басылды да «ким бу?» деди ичкериден. Доошуна караганда кары адам. «Биз эле кошунаңыз» деди Төлөмүш. «Карыганда шаарда имне бар экен буга» деп койду.

– Жарыкты күйгүзө бер, өзүм дагы жаңы эле жаттым.

Чал жакасы кир ак жегдесин, пахталуу калың шымын, эки-үч бел-багын (курун), үстөлгө артып таштаптыр. Төлөмүштүн жаны жер тартып, кирпигинен тартса жыгыла турган. Нары-бери чечинип, жарыкты өчүрдү да саал ным тиштеген жуурканга чүмкөнүп алып, өзүнө окшоп, «Э куда-а, ушунуңа да шүгүр» деп желкесинен баскан эртеңки иштин убаймасын тартпай, эптеп зарыгып жеткен эки кулач керебетинде үлүлдөй бүрүшүп, караңгылыкты теше тиктеп жатышкан жаңкы бирге турган адамдарды ойлоду, Бейтааныш адамдар Төлөмүштү алдыга өткөрүп: «Бир орун болсо, бир орун ушу бечараныкы» дешкен элеттиктердин жапакечтигине көкүрөгү толуп чыкты. Бар деп туруп мынабу мейманкананы жаңыртып, мынабы кызыл-тазыл болуп, миң кубулган шаарга тегиз угулгудай ыйлап, ыйлап алгысы келди... Ал буга чейин өзүн мынчалык жалгыз сезип, мынчалык жалгызсыраган эмес эле. Чал сүйлөгөндөй болду. «Үндөбөй койсом кары киши осол болот го» деди окшойт.

– Менден бир нерсе сурадыңызбы? – деди Төлөмүш.

– Алма апкелдиңби? – деди чал.

Каяктагы алма, сатканга эмес жегенге алма жок болуп атса...

– Мен алма апкелгендерден бекен депмин.

– Дуктурга келдим. Оо, ойноп келчү заман өттү...

– Дартың каериңде, балам?

– Кыйла жылдан бери башымды ичинен бир нерсе жейт. Жеп бүтүп да койду окшойт...

– Өзүң жактагы доктурлар имне дешет?

– Ээ, олорду тажатып бүттүм, көрөйүн деген көздөрү жок. «Баягы дагы келиптир», – деп көзүмчө эле айтып калышты. Бир күнү «Прунзенин доктуруна барып бир көрүнсөм кантет?» десем, мени көрүп жүргөн жаш эле бала: «Сизди бирөө кармап турабы, күчүңүз жетсе каалаган жериңизге көрүнүңүз», – деди. Ошентсек коюп калат дешти окшойт. Ансайын катууладым. «Он эки жылга кетти, оноштун ордуна өлтүрмөк болдунар. Операция жасагыла десем, о колунардан келбейт! Жоноткуло, жүрөктүү доктурларды кандай табаар экенмин», – дедим. Э, тойгузуп ийишти да! Акыйры быяк менен сүйлөшүшкөн окшойт, бир күнү эле «орун саз болду, жөнө» деп калышыптыр. Келсем орун эмес таш балаа да жок...

– Таза убара болупсун да. – Чал берки капталына ооодарылды. Сакалы карангыда ак шам болуп агарат. Бир азга тынып калышты.

– Өзүңүздү кандай шамал айдады?

– Чындыкты бар бекен деп издеп чыктым. Издеп-издеп таппадым. Ал жомокто эле калган окшойт...

Төлөмүш ойлогон, шаарда окуган балдарыма учурашканы келдим эле деп айтат го деп. «Чындыкты издеп таппадым» деген өктөөлүү сөзүндө бир мандем бар...

– Бирөө-жарым менен катуу араздашкан беймсиз?

– Ошо бирөөнүн колунан өлөрчө калтак жеп, о дүйнөгө кетсем мага жеңил эле...

Кокустан эле Төлөмүш эстей калды, бу чал менен бир жерден кудум азыркыдай сүйлөшкөндөй болгон. Качан эле, каерде эле?.. Эстей албады. Мүмкүн, аны менен жанаша эле жашап жылдап, күндөп кубалашып келе берип, акыры жолдору ушу мейманканадан кесилиштиби... Төлөмүш чын эле чал менен мурда дагы сүйлөшкөндөй боло берди... Алар азыр да бирибирин кыйбай, сөздөрүн кылбаттап сурашып жатты. А пардынын нар жагында коюу түн агат....

– Адил заман келди деп туш-тушка жазып атышса, мен ойлопмун...

Коңшум уктап калды дедиби, чал сөзүн аягына чыгарбай орто жолго таштап койду.

– Сүйлөй берин, мен ойгоомун, – деп Төлөмүш бир капталына оодарылды.

– Уйкудан коём го сени, кечке жүрүп чарчадың дагы.

– Уктаса эле басылчу баш болсо кана...

– Өзүм Алайкуудан болом, атым Ысман. Мынчалык болду, жүз жерге барып жүз жолу айткан кебимдин, кербезимдин чеке-белин сен дагы угуп кал. Кемпирим экөөбүздүн өзүбүзгө жетерлик орозгерибиз бар эле. Тамарка-жай күүжүм алма. Түшүмүн жылда өкмөт баасында эле өткөзүп турсак кеминде колубузга миң сомдой пул түшөт. Шүгүр, битта-экита бала бар, олор өзү менен өзү, кайтып биз беребиз олорго. Дүнүйа топтоп, түбүнө жеткен ким бар? «Бу дүнүйага жыланач келгенбиз, жыланач кетебиз» деген пайгамбарыбыз. Эки жылга кетпартат, жүрөгүмдүн толтосунда таш жүрөт, уюп... Күздүн күнү эле мал-салга көз салып эшикте, сөрүдө жатам, а кемпир бирдей ичкериде. Ай жаныбар так төбөгө келип калган. Уктап кеткен экенмин, чочуп ойгондум. Тура калайын десем эле бирөөлөр тапыр-тупур жаткан жеримде басып калышты. Бир кыйкырыпмын. Ошого алым зорго жетти. Көрпөчөгө ороп, тумчуктурушуп атат. «Доошунду өчүр, давай, пулду чыгар, каякта?!» деди бирөөсү. Бирөөсү эле сүйлөп атты, калганы колу-бутумдан капшыра кармап, сындыр десе эле сындырып жиберишчүдөй. Сүйлөгөн баланын үнү ушундай кулагыма тааныш. «Ким эле дейм, эстей алсамчы... Жүрөгүм туйлайт, күндө эле угуп жүргөн доош. «Пул каякта, алманын пулу?! Өлө элегинде чыгар, доңуз!» дейт. Тамагын жортеки каргылдатымыш болот. «Пул өзүбүздө эмес, балдардыкында» десем жанындагыларына: «Санына мал, малып-малып ал, жан ширин бекен, пул ширин бекен, билсин» деди эле жоон саным «тыз» эле дей түштү. Туйладым. Жылуу кан тизе ылдый кетти. «Жанын жеп атат, энесин көрсөтүп ийлей бергиле, таң атып кете электе мен үйүн карайын», – деп ал үй тарапка жүгүрдү. Туш келген жериме тебе беришип, ичеги-кардым аралашып калды окшойт, түйүлүп жатып калдым. Мени таштап, беркилер дагы тарпылдап үй жакка кетишти. «О-бо, шордуу кемпирим ай, аман көргөй элем сени» деп кыймылдаарга кубатым жок мен калдым. Каным шымыма толуп чылпылдайт. Төрт аяктап жөрмөлөп, астанага жуп гана жеткенимде шоп-шоп этип баягы-

лар мандайымдан чыкты. Кудай ошондо көзүмдү соолтуп койсо кана, айдын жарыгында мындай эле карасам озүмдүн коңшум – Осмоналынын кичүү уулу – Турсун. «Турсун! Сен жемек белең бизди, туулбай гана өл!!!» дедим да турган жеримде эсим ооду. Көзүмдү ачсам, таң ата элек экен. Кемпирге жеттим, оозуна курмушу тыгып, таңып кетишиптир. «Төбөм эле төбөм» дейт. Төбөсүн түшүрө койгон окшойт. «Оо кудай, бизге имне күндү көрсөттүң!» деп зар какшап коңшуларга жөрмөлөп баратып, орто жолдо кансырап, кайтып эсим оойт. Ооруканада коз ачтым... Кемпир экөөбүз туп-туура эки ай дегенде чыктык. Үйүбүзгө кире албайбыз, жүрөгүн өлүп калат экен. Кемпиримди аппак шишик басып, төшөктө жатып калды. Ууруну, бизди майып кылган адамды кармата албадым... Барбаган жерим калган жок. «Уурулардын ана башы Турсун. Өз көзүм менен көрдүм» десем сөзүмө бир-бир кулак салган адам болбоду. Кимиси болсо эле «ууру бөлөк жактан келген, сандыкты сындырышканы, көр-жериңизди алып кетишкени ырас, эми издеп атпайбызбы» дешет. «Сандык эмес, эки адамдын башы сынып атпайбы! Ой, ууру күндө мени менен саламдашып, эшигимдин алдында басып жүрөт, кашымда гана ойноп жүрөт, силердин эмне издеп жүргөнүнөрдү бир кудай билбесе, жан билбейт экен» десем, айнып калган адамды карагандай карашат, тоббо... Ошо көргөн көзүм кашайсачы, көрбөй калганымда дагы томолото чаап, жыйган-тергенибизди талап кеткендерди кудайга койдук, көзүбүз өтүп кетсе, көңлүбүзгө азар берген, күйгүзүп-сыздаткан бала-чакасы астында эсебин беришээр», – деп тирүүлүккө тоол кылып, беш убак намазымды окуп жүрө берет элем. Андай болбоду да, укпасам Турсун төбөмдө туруп алып, бычагын кайрайт, эшкеликке чыксам жанымдан жөн да өтпөйт, канталаган көзүн кадап салам айтат, мага бычак көтөргөн бала, тоббо, кайтып мага салам айтып атпайбы!!! Бармактайынан эшегиме учкаштырып алып тойлорго апкирчүмүн, жилигим ошонуку эле, ошол бала чоңойгондо кайра өзүмө кол салды. Бу заманда ушундайды да көрөт экенсин...

Төлөмүштүн жаагы ылдый ыпысык жаш агып жатты. Ошо бойдон экөө бири-бирине үндөшкөн жок. Терезенин нар жагында коюу түн агат.

Палатада төртөө. Экөө пенсияга небак чыгышкан, бири Жумгалдан, бири Токтогулдук Бердике чал. Кире бериште

жаткан жигит Беловодскиден. Аты Кеша. Башынан операция болгонуна жарым айча болуптур. Даарatканага өзү кырдуу балдар алмак-салмак жетелеп барып, жетелеп келет. Тамашакөй.

Өлүм да, өмүр да барабар ага. Чалдарга тийишмейин олтура албайт. Бердике чалды «Берия аба» деп тенгтушундай көрөт. «Мобереки, калтандап токтобогон баш о дүйнөгө алып кетсе, экөөң аркаман кармалбагыла, силер жок эригем...» деп калат. Териси сеогүнө жабышкан Бердике чал: «дөөдүрдүн сөзүн, өлсөң жыргайсың...» деп далысын салат.

Берки жумгалдык абышкага күн сайын өңүндө бир тамчы кызылы жок бала келет. Үйдөн дайындашабы, көтөрүп келген тамагын тумбочкага коюп, бошогон идишти тор баштыгына салат да үндөбөй кете берет. Жай кыймылдаган чалды жактырбайт, аны-муну сурамыш болсо «милдетимден кутулдум» дегенчелик мурду учунда күнк-мыңк этип, беш мүнөт турса-турат... «Буга менин тилим өтпөйт, мунун тили мага өтпөйт, баламдын баласын көрсөт деп кудайга жалынчу элем...» деди бир күнү бечара чал. «Көп жалынып койгонсун да. Дагы келип турганына шүгүр де» деген токтогулдук тенгтушу. А бечарага болсо баары бир. «Бу дүйнөнүн кызыгын насибинче көрдүк, көргөнүмдү эми о дүйнөдөн көрсөт» деп келмеси оозунан түшпөйт. Карылык уйку мойнуна минген, отурган жеринде үргүлөйт. Беш убак болбосо да, бир ирекет намазын бак ичинен кылбатыраак жер таап алган, ошо жерге барып окуп алат. Бирөө-жарым сурап калса (медсестрадан бөлөк ким сурайт эле аны) «Шералиев намаз окуп жүрөт», – дейт Кеша. Эч ким ишенбейт.

Төлөмүш бир аптача дары ичти, анализдерин кайта башган берип, башын рентгенге тартышкандан кийин тырп этпей жатып калды. Тамакты жаткан жерине ташый беришет. Профессор озү көрдү. «Минтип жата бергенден пайда жок, жигит, операция жасайлы, макулсуңбу?» Төлөмүш баш ийкеди. «Эмесе кабар кыл үйүнө, жакындарынан келип турушсун».

– Тууган-урукка айткан күндө да келе алышпайт, агай. Азыр тамекинин сезону. Алар келгенде имне кылып берет, пешеneме жазганды көрөм да, – деди эле профессор үндөбөй врачтарды ээрчитип чыгып кеткен.

Уйкудан көзү ачылбайт, алы куруйт. Күчү бир жакка агып кетип жаткансыйт. Кайсы күнү экен, көзүн жумуп жаткан. Эки чал сүйлөшүп жатат. «Иши чатак мунун – деди Бердике чал. – Операцияны көтөрө албайт, жүрөгү начар согот имиш». «Өнү-башы түзүк эле го...» «Башын бүтүн ириң басып кетиптир, уктаткан ошо дейт. Агарда операция жасалбаса бир жылга жетип-жетпей... Мынабы Турдуну караган врачтан сурашса, ал ошентиптир». «Бечаранын күйө турган деле бирөө-жарымы жок окшойт, чын эле кокустан жүрүп кетсе... Араван деген каякта жатат». «Жеңил машинага сүйлөшсө канчага жеткирет?» «Миндеп кем сурабайт, каппаратив деген чыгыптыр, кунун жейт дейт». «О пулду кимиси берет?..»

Төлөмүш башын көтөрүп, экөөнү шалдап сөккүсү келди. Бирок, сөккөндө имне. Башынын оорусу жеңил эмес, өзү билет. Көзү каранғылашып кетти. Бу жердегилердин сүйлөгөндөрү эле оору, касал. Аёо, сестенүү деген чегинип кетеби, операция жасап жаткан жерге баш баккандар бар. Баягы «көп ооруган өзү врач болуп калат» деген да ырас окшойт. «Өзүмдүн оорумду өзүм билем» деп врачтарды сүйлөтпөй койгондор да чыгат. Өзү менен жаткандардын эле сөздөрүн угуп, Төлөмүштүн төбө чачы тик турат. Тыя аласыңбы... Өгүнү жумгалдык Асанаалы абышка «өлүп кайтып тирилип кеткендер да бар» дебедиби. «Оо, ыймандыны жегир, калпты да чени менен ышкыртсан» деген Кеша. «О айланайын, Кенже, (Кеша деген кыргызча Кенже болот деп анын мойнуна коюп бере албай жүрөт) менин ыйман-пыйманымды коюп, кулак сал. Биздин коңшу айылыбыздан ажалы жетип, кырктын тамагын ичип калган киши каза табат. Урук-тууганы, катын-баласы ыйлап-сыктап кайгысын көтөрүп, өз ырасмысын кылып, жерге жашырышат. Үчүнчү күн дегенде баягы өлдү деген адам жыланач өзүнүн эшигин кагат. Түйшүк менен алышып, тырп этерге алы калбаган бечара аялы чыгып, тырмактарынан өйдө кызыл алакан болгон күйөөсүн көрүп, турган жеринде эстен танат. Өзүнө келгенде бала-чакасына, коңшу-колондорго: «Мамашарип ушулардай эле мандайында турат, «кийим-кечемди бер» деп. Эсим чыгып кетти. Каякка кетти, билбейм дейт. Ошол айылда бир молдо бар эле, өлгөнүнө о кыйла жыл болуп кетти, жүгүрүшүп

шонукуна барышат. «Шундай-шундай иш болду, молдоке кандай кылалы, жол көрсөтүңүз» дешет. «Арбагы келип аткан турбайбы, сен кийим-кечесин бербе, балдарына жаман болот, өзүнө кесири тиет. Дагы келсе колуна балта алып, айбат кыл, кетет» дейт молдо. Мамашарип кийинки күнү дагы келет. «Кийим-кечемди апчык, башым ооган жакка кетем, мен силерге олгон кишимин» дейт оз үйүнүн босогосунда туруп. Аялы кам-дап койгон жеринен балтасын алат дагы айбат кылат. «Кет! Кет, озүндүн жайына, мен шордууну бала-чакам менен тынч кой, кет!» деп ыйлайт. Мамашарип жазганбайт. «Көрбөй тура-сыңбы, мынабу колумду, канталаган тырмактарымды, озумдүн корүмдү озум казып чыктым. Эми элдин баары сага окшоп менден качат, эл менен эл болбойм. Коз коргус жакка кетем, кийимдеримди бер» деп боюн тосот. Эси чыккан аялы жакындай берген күйоосүно тобосүндо турган балтаны шилтеп жиберет, күйоосүнүн каны озүно чачырайт... Экоо эки жерге жыгылат. Мамашарипти эл экинчи сапар комот. А аялы болсо акылынан айнып: «Мамашарип, ме кийимиңди ал, качпа, кел үйгө» деп тоо-ташты аралап жүргөн жерлеринен кармап келип жүрүшүп, кечээ жакында ал бечара дагы күйоосүнүн аркасынан кете берди. Бу богон иш да...

– Өлдүңбү, жат жабышып. Каякка барасың чыгып, тоюп бүтпөдүкпү?!. – деди Кеша. Төлөмүш ошондо көкүрөгүн сыздаткан оюн Кешага айтмак болгон. Бирок, бир нерсе туткактады. «Ал мунун мээсине жеткиче...» деди ниетинде. Ал кызгалдактуу бөксө адырын, мөндүр гүлү бажырайган алма багын бир көрүүгө кумарданганын, бирок өзүн келерки жазга жетпей кала турганын сезгенин, садагасы кетейин, жер ага бөлөк-бөтөн эмес, аны менен моюндаш-коюндаш экенин, а бул дүйнөнүн жыргалы, түгөнгүс кызыгы мынабы терезеден төгүлгөн күндүн алтын нурларында, катарында жатышкан, турмуштун не түркүн ыргагынан кеп салган адамдарда экенин айтмак... Акылы жеткен, көкүрөгү туйган бу жашоону сүйөөрүн айтмак...

Ушу керебетке келип жатканда отуз үчтө эле. Айылда азыр отуздан ашкандар сакал коюшуп, той-пойго аксакалдар менен чогуу басып, белдеринен куру түшпөйт. Чалдарды туурап, жилигин балдарга деп эки нандын ортосуна коюп түйүп алы-

шат. Төлөмүш дагы белине кур байлап калган... Тагдырдын буйругун карачы, ал эми Фрунзеде...

Эртең операция... Кеч боло электе ынабай койсочу, үйүно кетип кынкыстаса да ичээр суусу түгөнгүчө кызы менен келинчегинин мандайында жүрсөчү... Оору тобосүнөн ургуласа да чыдап, жер үстүндө тирүүлөр менен кошо жүрүп, алардын жүзүнөн, күлкүлөрүнөн бул жашоонун эч нерсеге алмаштыргыс ыраңын күндө көрүш үчүн жашаса болбойбу?..

Операцияга эки күн даярдашты. «Муну ичип, аркасынан муну ичиңиз» деп баш баккан эле медсестра дары сунат. Операция үстөлүнө өзү басып барды. Ным тиштеген ак шейшепке чалкасынан түшүп жатты эле шыптан чачын сексендетип, тандырдын коруна бышкан мака-дүмбүлүн булгалап, атасына тиштеткени тызылдап келаткан Алтынайын дагы көрдү. «А-а, бечара кызым ай, сенин ыкыбалың бар бекен...» деп шыбырады. Нар жакта «Мүдүрүлүп кетпегей эле» деп чебелектеген келинчеги карап турат...

«Наркоз берилдиби?» деди хирург. «Венасы качып, таптырбайт» деди медсестра. Үнү коңгуроодой. Жаш окшойт, утуру эле «колуңузду ачып-жумсаңыз» дей берди. Төлөмүш карышкан уучун жаза албады. Көптөшүп жазып, анан ийне сайышты. Шыптагы дүйнө эми аз-аздан таркап, мандайынан балбылдап күн чыкты. Көлөкөлөр арбаландайт... Бир кезде көлөкөлөр күндүн нурун жаап, жылуулук качты. Алыстан алыстан бирөөнүн доошу чыкты. «Айла жок...» Жоо туман каптап келди. Тумандын ичинде баягы-чындыкты издеген чал жүрөт. Дагы эле ыйы басылбаптыр, сакалынан сарыккан жаш Төлөмүштүн жүзүнө тамат. Ал Төлөмүштүн башын тизесине жөлөп: «Укта, уктап калчы балам, сага женил болот. Баарыбыз тең азапка туулган окшойбуз. Бу жарыкчылыкка ак ниет менен жашайлы деп келген жазыгыбызбы!? Кичине дем ал, анан бул жерден кетебиз» деди баягы бир боо чөптөй саргайган чал. «Каякка?» дегенсиди Төлөмүш. «Чындыкты издебейбизби, чындыкты тапмайынча кайтпайбыз...»

Төлөмүштүн ооруган башы басылып калды.

15-ноябрь, 1990-жыл.

Күттүргөн РЕЙС

(Аңгеме)

КҮТТҮРГӨН РЕЙС

Аңгеме

АЭРОПОРТ... Кечээ кечкурун себелей баштаган жаан уча албай күтүү залында түнөгөн жүргүнчүлөр ой гонгондо карга айланып, жердин бетин кыйла агартып коюптур. Таң азандап автобуста, жеңил машинада килейген түйүн, жалпак чемодандарын көтөрүп, убап-чубап келип жаткан көпчүлүк чакан аэропортту каптап кетти. Бут коёрго жер жок. Жарым күн самолет учпаса ушу экен да. Залга батпай тамекисин түтөтүп, суу карды «чылпылдатып, сыртта басып жүргөндөр толуп атат. Утуркусу утуру учуп кетип турганда го... Эми минтип бир эмес, беш самолет бир учса да жыйылган элдин чети оюлгудай эмес. Пахта талаасын таманына баскан жөө туман учуу тилкесин аттап, үргүлөгөн «ЯКтарды» аралап, аэропорттун босогосуна чейин «шимшип» жүрдү.

Жол азабына бышкан жүргүнчү мындайда эмне кылышты билет. Озунуп, жумшактап орун ээлейт да, бутун кенен сунуп же түйүн оозун чечип өзөк жалгайт, болбосо маал-маал рейс, саатын тактамакка билетин сууруп, онусу менен ти касса оозун кайтаргандардан өзүн жолдуу сезет. Беш кол тең эмес экен да...

Ошол жерде көпчүлүктүн катарына кыпчылып, түшүп калбады бекен дейби, анда-санда кемселинин коюн чөнтөгүнө катлуп, биздин каарманыбыз – Аккыз кемпир отурат. Жанына кооз бешикти коюп алган. Өткөн-кеткендин көзү бешиктен өтөт.

Бешик которгон кемпирди күндө эле аэропорттон учуратып жүрүшүппү?.. Дагы отурарга орун жетпей жатса, бешигин орундукка узунунан коюп алыптыр. Карийет, «эне, бешигиңизди жер деле которот, аягым талып, өзүмдү коёрго жер таппайм, батышып отурсак» деп бирөө-жарым да басып келген жок. А бешикти жерге алып коюш кемпирдин оюна келбеди...

Тогуз-он жашар чамасындагы секелек кыз Аккыз кемпирдин сол тизесин басып отурат. Көргөн адам небереси деши мүмкүн. Жок, ал карын жээнинин кызы. Жээни дагы кудайдын бир момуну эй... Атасын тартып, мунусу дагы кеп-сөзгө чоркок. Киши-кара көрбөгөнсүп, кирген-чыккандын оозун карайт. Болбосо, жарыянын утуркусун утуру «андай деп айтты, эне», «мындай деп айтты» деп ушу Жийде эле данектей болуп, тыкылдап турса, Аккыз кемпирдин жака-белиндегилерге мынчалык какылдап, күнү түшпөс эле. Болор бала бармактайынан дептир го...

Копшолуп, ойдө турган жүргүнчүнү Аккыз кемпир этектен алды. «Каякка?!» Тегереги күлүп калды. Кемпирдин камтамасынан көбү кабардар болчу. Саартан бери сураша берип, ким каерлик, ким каякка барат жатка билип алышкан. Уюган бутун жазганы турган, өзүн Кара-Суунун Булак-Башысынан болом деп таанышырган сары плащчан, кодогой киши турган жеринде каткырды.

– Ой коркпоң, каякка барат элем! Же мага атап бирөө самолет саздап туруппу? Оо-о, жүда ушар кампир окшойсуз. Мындай болсоңуз, чалыңызды бура бастырбайсыз го. О киши сизге кантип түтүп жүрөт?..

– Учканы жөнөгөн экен деп эргешпедимби, курган жаным. Башым тегеренип калды. Имаратты башына кийип, заңкылдап бири бирди айтат, ого түшүнбөсөм. Бирдекиде мындай жерде болбосок. Силерге табылбай калды, күлкүгө айланды-рып. Кошкурбагыла, карысаңар көрөт элем... – Жийденин энеси оюн-чынын аралаштырды. Кодогой эңкейип, жыландын

терисин алып, каптап койгондой килейген тордомо коонду орундуктун алдына тоголотуп киргизди да:

– Бүгүн учуш калды, чоң эне. Анан коро күндүн ачылышын тилеп, мынабы биздин жүктү дагы караганча отурун, – деди да өзү «тааныш-паанышымды учуратып каламбы» дегенсип тегерегине элендеп, сыртка басты.

– Ботом, ушерде түнөйт окшойбуз бүгүн?! – Аккыз кемпир чочумуш болду.

– Түндө жүдөп-какап балдарым менен ушерде жаттык. Анан каякка барам? Же Ошто эшигин кагар адамың болбосо. – Көзүнүн алдында жөргөмүштөй калы бар, баласын эмизип отурган келин кеп жаңыртты. – О «Алайдан» болсо нечак үмүт үзгөнбүз. Жөө тургай аттууга орун жок, а жерде. Бүгүн учуп кеткей элек, кечигишин кечиктик...

– Зарылда күн жаныбар да кычап, «өнөр көрсөтүп» калат,– деп койду Аккыз кемпир. Жийде болсо аңкайган боюнча келиндин тизесине башын коюп үч бүктөлүп уктап калган баладан көз айрыбай, кыялында аны жанындагы бош бешикке бөлөп, терметкиси келет.

– Күйөөм бизди кечээги күнгө чакырткан. Таза кечиктик. Жолуктурар бекен, же жаш балдарым менен орто жолдо убара боломбу? Арсармын. – Кыжаалат-ой келиндин буудай жүзүнө желе болуп сүзүп чыкты. Бирок, адамды өзүнө тарткан сулуу көздөрү бажырайып бир кунунда.

– Бала-чакасын быякка таштап, күйөөң аякта имне иш кылат? – Аккыз кемпир самолеттун кайгайын унутуп калды. Ушул саат ал үчүн бирин көкүрөгүнө кысып, бир уулун тизесине уктатып отурган келиндин тагдырынан өткөн көйгөйлүү иш жок эле. Баятан бери канча адам менен сүйлөштү, бирок шу келинди түзүк аңдабаптыр, бир ооз ал-жайын сурабаптыр. Өзүн осол сезди.

– Иши аркасында калсын. Кунап[1] кылып бүттү. Бироонун бойго жеткен кызын зордуктап коюп, кесилип кетти. Жыл айлана элек. Кудайдын куттуу күнү кат салат. Түсүн көргүм жок.

[1] Кунап – тажатты.

– Ии, кат салат да бечара. Болгон дүйнөсү силер болсоңор, – Аккыз кемпир келиндин жеме-жукасына кошулгусу келбеди. «Кичине бежай ооз бейм» деп калды ичинен.

– «Жолугушууга уруксат алдым, паланча числодо бери чыга бергиле» деп кабар жибериптир. Жакындары менен алты айда бир жолугуштуруп турат имиш го. Иши кылып, ички дартын таза жазыптыр. «Балдарды бир көрсөтүп кет, сагындым дептир», балдардан садага кеткир! Көөп, өзүнө-өзү ээ боло албай жүргондо балдарынын бары-жогу менен иши болчу эмес. Эми көргүлүктү көргөндө акыл-эсине кирип, бала деген имне, үй-бүло, алган жар деген имне кадырына жеткенсип, көкүрөгүн какшытып жазыптыр. Түтпөйт экенсиң...

– Ананчы, кыйла жыл бирге туруп, бирге оокат кылсаңар...

Келин эмчек эмген баласын көчүкко чаап-чаап койду. – Тиштебей эле эме бербейби, өлүгүндү!..

Этегинде жаткан бала чочуп ойгонду. Козунукундай көздөрүн пар-пар ачып, каякта отурганын билгиси келип, аяк-буягын каранып, эстеди.

– Бу кемырыстар ошо суу сийдик атасын көрүп, кумардан чыгышсын. Абат жерде жаткансып «экөөнү тең ала кел» дептир, апкетпартам.

– Балам, бейкүнөө наристелерди антпейт, өткөн иш өтүптүр, кектенбе. Шайтан азгырган да. Болбосо, чырактай жан экенсиң сени, мончоктой балдары бар экен, буларды алакчылайм деп ошол ойлоду дейсиңби. А көрөк өзүнө ушар бол! Үйбүлөнүн туткасы эмессиңби...

Келиндин жөргөмүштөй калы өйдө-ылдый жылып, ички өктөөсү бир бейгараз[1] карынын жүрөгүн жибиткенине эреркедиби, баласынын шөкүлөсүн жүзүнө басып, шолоктоду. Кайра ары-бери өтүп жаткан элден ыйбаа кылды окшойт, шарт баш көтөрдү. Жаш ирмеген көздөрүн карасаңыз, тим эле алдындагы уулунукуна куюп койгондой окшош. Ыйын тыйган менен оозу тынбады.

– Ого жакшы. Кылгылыкты кылып коюп, көздөн далдаада, кулагы тынч жүрөт. Бала бакпайт. Азапка түшкөн эле өзүм.

[1] Бейгараз – бөтөн.

Ишенесизби, эне, айыл аралап баса албайм. Бироого үнүмдү бийик чыгара албайм. Чоңунан кичинесине чейин «ана, Тилла катынпоздун зайыбы келатат!..» дешип аркаман бир короо соз кылат. Кыжабам кайнаган күнү өзүмдөн-озүм тоюп, эки кулач жип болсо асынып алгым келет.

– Кой ботом, көпчүлүк отурган куттуу жерде турасың, жаман сөздү ооздонбо! Эртенкини, мынабу жаман чөжолорүндү ойло. Өзүң шымаланбасан, ким келип оокатынды жасап берет! Мүдүрүлгөн адам турат. Кайрылган канат айыгат. – Аккыз кемпир, келиндин колунан суурулуп, адамдар каршы-терши баскан ортолук менен жүгүргүсү келген козудай баланы өзүнө имерди.

– Ой, туйлаган азамат! Туура айтамбы?.. Атың ким? Кана, айтсаң жаңгагым бар, жаңгак берем. Ким атың? Жаныбек? Жаныбектин малы көп, байдөөлөт бала турбайсыңбы. Атана кетпартасыңбы? Эмне апкетпартасың атаңа?!

Элди көздөй талпынган Жаныбек уялыңкы эңкейип, карагаттай көздөрү менен утуру апасына тигилип үндөбөйт. Сырт бозоруп, түзүк көрүнбөйт. Ичкериде ар ким өзү менен өзү. Элдин так төбөсүнө, бийик жерге коюлган, шаңкып сүйлөгөн телевизорду караган киши жок. Каякты карабаңыз, Аккыз кемпирге окшош үргүлдөгөн эл. Бир жагына ооп кетип, кайра боюн түзөгөн эне Жаныбекти жетелеп, ойнотуп жүргөн Жийдени тегеренип, карамыш болот.

– Алыс кетишпесин, кайсыл жерде жүрүшөт? Менин көзүм алыска жетпейт.

– Телевизордун түбүндө турушат. Мен карап отурам, эне! – деди оюнан үзүлө албай аста тербенген келин. Үнү тазарып, бою-башы жеңилдеп калыптыр. Кыска чачын бир ууч кылып, желкесине түйүп алган.

– Самолет учуп калса, издеп калбайлы дегеним. Күн ачылайын дейби, жаныбар?

– Бу туманда асманда эмес жерде зорго басып жүргүдөйсүн. Кеч кирсе шунча адам каякка барат? Төрт бүктөлүп дагы ушуерде жатат окшойбуз. Балдарга убал болду.

– Күн кечке чейин ачылып кетер. Кичине шамалдаса эле жоо туман экен, атын таппай калат.

Келин үндөбөдү. Кыялында эртең күйөөсү менен кантип учурашаарын, оозунан биринчи не сөз чыгарын ичинен болжогон тейде ойдон ойго жетеленет.

Козүн ызгытып, улам ойдолоктогон Аккыз эне мындай караса, саартан бери мандайда жан-жагынын кебин тыңшап, өзү соз кыпчыбай, оюн ичинде аш кылып отурган өзбек аял бир жакка туруп кетиптир. Анын ордунда кайыш куртка кийген, чачы тармал, жаагындагы түгүн кырдырбай коё берген, чап жаак жигит отурат. Колунда бир тутам гезит. «Окушта жүргон бала окшойт» – деди эненин бир кыялы. Чаткаягында чоң сумке. Болгон көтөрүнчөгү ошо. Жакынсынтып «каякка учканы отурасың?» деп сурады эле, «Фрунзеге» деп койду акырын. Ошондон кийин карылык кызыкчылыкка салып, аны-муну сурайт, бечара леп-леп жоop узатып, кээ бирчилеп сүйлөгөндөн эринип, зеригип кеткенди билбеген жан экен. Эки-үч сапар эсинде калган бир нерсени көңүлүнө кондура албай Аккыз кемпирге гезит үстүнөн кадалып, ооzун таптап келет да кайтып, анысын айып көрөбү, үндөбөй калат...

Бир маалда ак сакалы белине түшкөн, шырма бейкасам чапанынын сыртынан үч-төрт курду бир байлаган лөкүйгөн чалды эки жигит эки жагынан колтуктап апкирип келишти. Аягын жазам деп сыртка баскан булак-башылык жигиттин ордуна отургузуп, экөө касса тарапка басты. Чал отурган жеринде бата кылып, курунун бирин чечип чекесин, көзүнүн тегерегин шашпай сүрдү. Анан кылым карыткан кыйтыр көзү атарабин бир сыйра жойлоп чыкты. Карегинин эти бери башбагып, майда кызыл тамырлары көрүнүп турат. Ал кармабаса чанагынан чыгып кетчүдөй, эски кудуктун түбүндөй үлдүрөгөн кош кареги кемпирдин бешигине кадалды. Аккыз эне менен көзү чагылыша түшүп, ызаattуу гана «Арбаңыз» деди. Аккыз кемпир да арба-эсенби ишаратын кылып, баш ийди. Адат бокулуп калганбы же майда кызыл тамырлар тынбай жаш тээп

турабы, бечара чал утуру көз кычыгын аарчып отурат. «Башында жаңы калпак. Жаңылыгы карыга жарашпай турду. Быякка алып чыгарда балдары дүкөндөн сатып эле кийгизишкен окшойт, ага чалдын өзү да коно элек. Адеп колу тийип атып, түз турган калпак бир жагына кыйшайып калды. Кемпирдин күлкүсү кыстап, эптеп озүн зорго тыйды. Кайра копчүлүктөн тартынды. Туруп барып, чалдын калпагын оңдоп койгусу келди. «Курган кемпирин көмгөн экен да, ошол болсо үстү-башына карап, азыр жанында отурат эле да».

Чалдын коңур, өрүк комуздун доошундай үнү бар экен.

– Жүгүнүз оор, алыс сапар карытат беймсиз, аяш? Жүда чырайлуу бешик жасатыпсыз. Бала-чаканыздын бироо-жарымы перзенттүү болгон бейм, – деди. Кызыл тамырлар чалдын шаштысын алды. Тоголоктошкон курунун бир чекеси козүнөн түшпөс болду. Колдору чөлдөгү желге ыргалган соксоолдой калтырап, карылык карыш жылдыргысы келбей, а өктоосу, жашоого кумары күч карт өмүр да өзүнүкүн бергиси жок...

– О, Прунзеден окуп бүткөн кызым бар. Ошо жерде турмушта. Көз жарыптыр. Кабарын угуп кетпартам. Неберемди өз колум менен бөлөп келем деп, бешик жасатып алдым. – Укпай калып жүрбөсүн деген этиятта үнүн катуу чыгарды.

– Астараак сүйлөй бериниз аяш, кулагым соо. Насипти каран, жолубуз бир экен, – деди чал эрмектешээр адам табылганына мандайы жарылгандай.

– Ниетке жараша болот, – деп Аккыз кемпир аны коштоду. – Күн кичине айланышып, убагынан азмаз кечигип бара турган болдук.

– Самолетко качан салса дагы, аман-эсен жеткирсе болду. Андан кам жебей отура берели, аяш. Кудайдын күнү экен, ачылганда ачылат да.

КЫЙЛАГА СӨЗ ҮЗҮЛҮП, үн катпай отурушту. Аккыз кемпир жарылды. Меймангерчиликке эми Прунзага каттап калдык. Самолот күүлдөп учуп турса, уштапта жердин аркы четине барып келиш асан эле. Заманыбыз куп жетишиптир!

– Ошо кут-берекебизди көтөрө алсак экен. Жетишкен эл, мына биздей болор. Ичээр суубуз дагы канча бар, айтып болбойт. Жашагың эле келип турат. Бала-чаканы айтсаңыз, кием дегенин киет, ичем дегенин ичип атат, дагы имне? Заман тынч болсо, анан ойноп-күлүшөт экен да...

– Чал бешикти тиктеп туруп, оюна бир нерсе кылт дей түштү окшойт, кейип берди.– Кез-кез тилбозор тиктеп калам. Балдар «дүйнодо а болуп атат, бу болуп атат» десе, эсиң чыгат. Иран деген эл бар имиш. Бизге жакын турат дешет. Намаз окуган, адамкерчиликти жогору туткан эл болот экен. Бир сапар ушу сиздей ак оромол салынган бир кемпир шундай сиздикиндей бешикти кучактап, озондоп отурат. Жүда жакындан көрсөттү эле көздөрү эми куду эле сиздики. Бешикке энкейгеничи... Эсакылына кирип калган неберемден «бу кампир имне мынча ыйлайт, бечара?» десем, «үйүнө бомба түшүптүр, бала-чакасынан бүт ажырап коколой башы калыптыр» дейт. «О бечара шордуу. Булардын үстүнө бомба таштаганга кимдин колу барат?!» деп тилбозордун түбүнө келип, бүт-баданым титиреди ошондо. Неберем бирөө деп айтты эле эсимде калбады. Коңшу жашашат имиш. Карачы, коңшунун кылганын... Ошол эки эл эмнеден жаңжалдашканын өздөрү да билишпейт экен, тобба. Башчылары тил табыша албайт имиш. Ашынгандык, ашканга тойгондук да. Бейпайда уруштан бейкүнөө наристе, бейкүнөө эл кырылып атат. Куту учуп, ырыскысы кемиген андай жерге тез эле ачарчылык келет. Бул илгертен келаткан кеп...

Аккыз кемпир аксакал адамга теңелип, тууралан бир нерсе дегенге даабады. Дей турган сөзү да жок болчу. Ааламда болгон ар кыл иштн той-пойго барганда газит окуган катын калач эле о-бу дебесе, Аккыз кемпир андан бейкабар. Үндөбөй угуп отурат, тээ уруш жылдарында машак тергенин, баш кошкондоруна эки-үч ай айланбай Сатарын майданга узатып, кийин күтүп, күтүп көзү тешилгенин, кара кийгизген, кайгы жуткузган кара кагазды эстейт. Бу чал айткан ачарчылыктын зарын билет. Көрбөгөнү калдыбы, бир сындырым буудай нан

жесе, ошону бир жылча аңыз кылып, оозунан түшүрбөй жүргөндөрдү да көргөн. Эстеген сайын жүрөгүн куушурат. Ээ, ал мүшкүлдү душманыңа бербесин... «Кой, кеп түгөнүп калгансыбай башкага өтөлүчү» деди ичинен Аккыз кемпир.

– Оо шаар жакка жайынча эле жол алдыңызбы, же карыган маалыңызда төргө отургузбаган иш чыктыбы? – Кемпирдин суроосу чалды чочутуп, баятан бери кыжабасын кайнатып, туталанткан ойдон сууруп чыкты. Эмнеге отурганын эстедиби, баягы жигиттер баскан жакка кылчайды. Алар көрүнбөдү.

– Сонундукка кетпарткан жокмун, аяш... Кыйла жылдан бери кесел тушайт. Демим кыстыгат. Бир жактан өзүңүз айткан карылык. Мага койсо, үйдөн карыш чыккым жок. Балдар: «бир жериңизде илдет бар. Буердин доктурун билебиз, пул-сул таштап, эптеп бүтүп келген, ишин зорго кылдыраткан неме. Өгүнү бирөөнүн сокур ичегисин башка эле бир ооруга алмаштырып, аз жерден мертинтип коё жаздаптыр. О бечара өзү «сокур ичегимин, тезирээк районго жөнөткүлө» деп, зар какшаса, «биз билебизби же сиз билесизби» деп кекетет имиш кайра. «Муну үч маал ичиңиз» деп дары сунат имиш. Аман эле болсун... Оюнда бизди эч балааны билбеген, бөркүбүздү эптеп көтөрүп жүргөн макоо деп ойлойт. Ошонун берген «дарысына» тойдук. Прунзенин чоң доктурларына салып көрөлү» деп жанымды коюшпагандан «мейли, ыктыяр өзүңөрдө» дедим. Карылык башка түшпөсө, аны каяктан билиш... – Чал карегин нымдаган жашты ааарчыды.

– Багып, чоңойтуп койгон экенсиз, «атабызды кыңкыстатып орто жолго калтырабызбы» дешип бой жеткен немелер намыс көрүп жатышат да, – деди бала кучактаган келин.

– Шунча жашап, дүйнөгө түркүк болгон адамды көрө элекмин, балам. – Чал биринчи жолу сол ныптасында отурган келинге кылчайды, – сексен төрт деген оңой жашпы?!

– Бир шыпаасы табылабы деген үмүт да. Кийин «ушунчабыз туруп атабыз ооруп атканда антпедик, минтпедик» деп арман кылышат, олордуку да туура, – деп үшкүрдү Аккыз эне.

– Э, кызык адам турбайсызбы, – деди жанараак келип, өзүнүн ордунда отурган чалдын аркасында анын сөзүн эшитип, үндөбөй турган булак-башылык киши... – Эки колуңузду жакаңыздан түшүрбөй тобба келтириң. Сабоодой балдарыңыз бар экен, болбосо сизди ушунан ошоякка ким алпарат? Баланы имне үчүн бактыңыз? Ушундайда бир пайдасы тиер деппи, же менин кебим натуурубу? Мына, тургандар айтсын.

– Кебиң туура, балам... Баккан экенбиз... Минтип сүйрөгөн жагына жүрүп калдык... – Чал сакалын сылагылап, тунжурады.

– Уулдарыңыздын догдурдан догдур тандаганы бекеринен эмес, ата. – Чемичке чаккандай сүйлөгөн булак-башылык кодогой неме орундуктун алдында жаткан коонун эңкейип карап койду, – олорго менин дагы ишенимим кеткен. Эмнеге дебейсиңерби? Шашпагыла, мисал айтып берейин. Өгүнү биздин мааладан орто жашап калган адам өттү. Трактир минчү. Бир күнү эле жылан чакпай, жылкы теппей туруп өлүп калды. Жок, башынан айтайынчы, силер ишенбейсиңер... Шашке чен эле. «Сайдилда аке ааламдан өтүптүр, батага» деп бир аттуучан бала келсе, оозум ачылып калыптыр? «Оо өткөндө эле көрбөдүм беле?!. Трактиринен бир челек саларка май куйдуруп алгамын. Ой тобба, кечээ жүргөн кишини бүгүн жок дейсиң да!» деп кыйкырып ийсем, «кечээ көрсөңүз, бүгүн жок, а киши...» дейт баягы ыйманын жуткан неме. «Ооруган бекен же кырсыктаппы, бир мындай адамга окшоп кабарын айтып кет, укканды рсың» деп кошо ээрчисем, «Өпкө, өпкө! Өпкөнү билесиз да?.. Өпкөсүнө операция болуп, ошодон түзөлбөптүр. Кечээ кечкурун алып келишти. Бүгүн коюлат» дейт. Кийин уктук. Бечаранын оозунан тамеки түшчү эмес. Бир күнү эле кичине сасытмоолоптур да, дары алмакка ылдый түшөт, дуктурга. Иренгенге жиберишет. О жерден «өпкөңүздө бармактын башындай так бар экен, ооруканага жатпасаңыз болбойт» дешет. Трактиринен түшпөгөн бечара төрт майда баласын, жыла албай отурган боюнда бар аялын, алаң-ачык калган короо-жайын, мал-салын ортого салып ынабайт. «Совхоздун иши менсиз

токтоп калат» дейт акыры мукураганда. «Өкмоттун иши сиз-сиз эле бүтүп жүргөн. Трактир минчүлөр азыр чекеден чыгат. Өкмөткө да дени сак адамдар керек. Короо-жайды коншу-колон, урук-тууган бар, каралашып турат. Өзүңүздүн жаныңызга күйсөңүз, азмаз дарыланып алыңыз» дешет. Жаныңан корк-конбу, же «ач кулактан тынч кулак, эки-үч күн жата турсам чыгып кете берем» дегенби, бирөөдөн үйүнө кабар айттырат да, жатып калат. Дары-пары ичпейт. Саар-кеч кирип-чыккан доктур «өпкөңүздө так бар, азырынча бир жагында, кестирип салыңыз, болбосо чоңоюп, кийин экинчи жагына отүшү мүмкүн» дей берет. Убайымга баткан неме эки-үч күндон кийин «боптур, жиберчү жагыңар каяк» дейт, «үй жакка, бала-чакага үндөбөй тургула» дейт.

Аны менен бирге жатып дарыланган эки-үч киши кийин көз көрсөткөнү айтып отурушту. «Биздин үстүбүзгө киргизгенде ыраң-башы бир жакшына, кирсе-чыкса бажактап, «өмүрүмдө биринчи жатышым балницаңарга, барып турган кесел адам мына силерсиңер, күндө бир уучтан дары жеп, шунча күн болду мен бир бүдүрүн оозума сала элекмин» дечү экен бечара. Ошол кеткен бойдон үйүнө өлүгү келди да. «Операцияны көтөрө албады» дешиптир кийин. Эптеп «кылдыратып тирилик өткөргөн о бечарага операциянын деле кереги жок эле. Боптур, өпкөсүндө так бар экен, ону, дары менен жок кылганга болбойбу? Башына түк чыккандан быякка, балница бетин көрбөсө, күчтүү дары өпкөсүнө шыпаа болуп кетер беле?.. Ал го балницага биринчи жатышы экен. А жүз жолу жатып, жүз жолу чыкса да, көгөрүп-татарып жөтөлү калбай жүргөндөр толуп атат. Операцияны мына ошолорго жасашпайбы... Өмүрүндө тык этип жөтөлбөгөн немеге жабышпай. Чөжө бирдей балдары менен «даат» деп кала берген аялын ойлосоң ичип күйөт. Бармак басымдай тактын дардинен[1] бакандай азамат мерт болуп отурса күйөсүң да... Өзүмчө ойлойм, операция жасаган адам ошо сиздин балдарыңыз айткандай эптеп-септеп айлык алып жүргөн неме, анан бешенеси тайкы бечаранын өпкөсүн жарышын жарып коюп, андан аркысы колунан келбей калды да... Мына, «чылпагын алам деп, көзүн оюп алды» деген ушу болот. Өзүбүз айылдын суусун ичип жүрөбүз го, ата «эмкилерди пулсуз окута албай калдык» деген сөздү кулагыбыз эшитип калат. Ойлосоң төбө чачың тик турат, ысык жандын илдетин кескен кесипке окугандарды дагы көтөрмөлөшөбү, тобба! Доктурдун да жакшы окуганы, начар окуганы болобу?.. Начар окуп бүткон болсо, анысын жашырып, адамга операция жасаганга акысы барбы?! Же айыл жеринде бизге окшогон бейбечараларга минтип колунан иш келбеген ашкебилер «өрдөк жокто чулдук бий» болуп, чокчоңдошуп жатабы? Төрт баласы менен жер муштап калган жапжаш жесирди ойлосом ичимден кан өтөт-ов...

Кодогой кебин түгөттү. Туталанган неме ортолук менен ары-бери басат. Ар ким өз ою менен алек. Булак-башылыктын ордунда отурган чал:

– Балам, шу айткандарыңды ошол иштин төбөсүндө турган, көргөн адамдан эшиттиңби? Биз, пенде баласы билсек-билбесек да, ага-буга жоруй беребиз. Эл оозунда элек жок... – деди. Кодогой анын мандайына токтоп калды.

– Бечаранын жүрөгү начардыр... Корккондон... – деп Аккыз кемпир да бир жактан.

– Ии, корккондон жүрөгү жарылып кетти деп турасыңарбы? Онун жүрөгүндөй жүрөк менде болгондо... Түнкүсүн жанына киши салбай талаада кош айдаган неменин жүрөгү кандай болот? Мына, наборот өзүнөр жоруп атасынар!.. Жоруп отура бергиле!

Булак-башылык өзүн коёрго жер таппай «силерге айткан асил сөз» деп, тээ эл жабалактап кирип-чыккан залдын оозун көздөй басты.

– Ажалы жеткен да... – деди куру менен көзүнүн шоросун сүрткөн чал, – жаны жаннаты болсун, жакшы пенде экен.

[1] Дардинен – айынан.

Катын-баласына убал болуптур. Э, а-бу дейбиз го, насиби эле түгөнбөсө тирүүнүн тирилиги өтө берет...

– Жаш кеткени ичинди ачыштырат...– Аккыз кемпир чалдын сөзүн жиреп койду.

АЭРОПОРТ коюу туман арасынан деңиз бетинде адашып, барар жагын болжоп сүзгөн параходдой көрүнөт...

Кайдасын, кагылайын кайрымдуулук!?

Публицистика

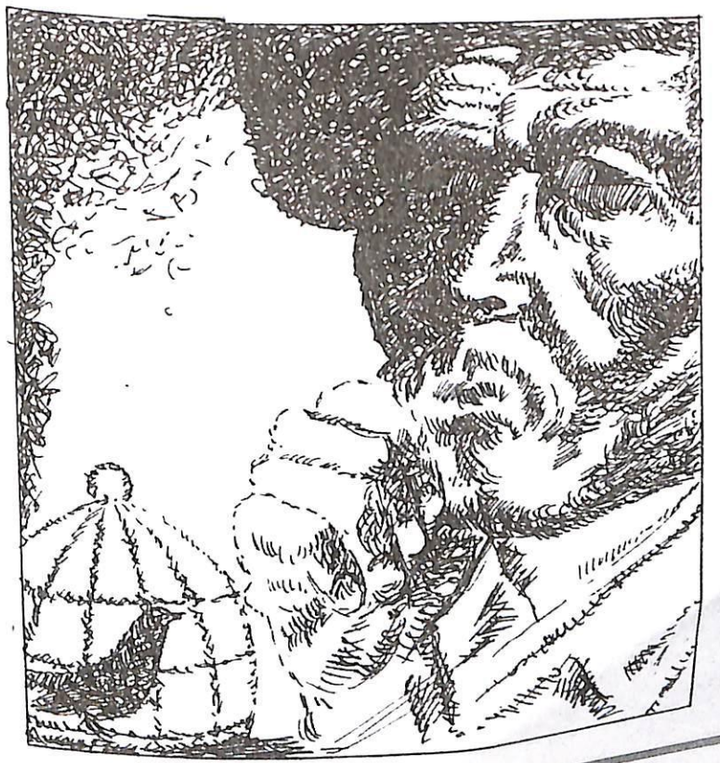

КАЙДАСЫҢ, КАГЫЛАЙЫН КАЙРЫМДУУЛУК?!.

Ээ-эй, эгиздеп жүгүң жыйгансың,
Биз элиңе келген мейманбыз,
Ээ-эй, эсиң бар болсо сыйлаарсың.
Элинден биз а кеткенде
Эскерип бизди ыйлаарсың...
Ээ-эй, кабаттап жүгүң жыйгансың,
Биз калкыңа келген мейманбыз,
Ээ-эй, кадырым болсо сыйлаарсың.
Калкыңдан биз а кеткенде
Капалык тартып ыйлаарсың...

(Элдик ырдан)

Кокус шаардын бир жеринен ак сакалдуу карыя көрсөм, качандыр бир түшүрүп койгон кымбат буюмумду таап алгандай кубанам. Табышмактуу карылык ээ-й! Алыскы айылдарда жашашат. Калаага сейрек катташат. «Жаштарга карылыкты эстетип, көңүлүнө ташпиш илбейли» дешеби... Кылым карыткан өңүндө тарыхтын тагы бар, ак сакалы жакшылыктын символу. Жашын сурап билбесең, жетимиштегиси менен сексендегисинин айрымасы жок. Жашын кемитип айтканды жакшы көрөт, жарыктыктар! Жашырса деле бирин-сериндеп арабыздан кетип жатышат... Өмүр чиймелеген ырай-ороюн көргөн жерде согуш жыккан курбуларын эстейм. Алар мынабу баткан күндү карегине чөгөрүп, кутман тандан күдөргүн үзбөй кыбыраган курбуларын он сегизинде, он тогузунда таштап кетиштиги. Көбү бото көздүү селкини белинен имерип, жамалынан өбө электе, перзент жыты, небере жыты эмне экенин сезе электе, бир берилген омүрдүн баасын биле электе аны Ата Журт үчүн шарт кыйып кете беришти-ов!

Алардын акыркы көз ирмеминде калып, аманат-керезин кыбыраса да, жер үстүндө өтөп келаткан карыларга бүгүнкү мамилебиз кандай?!. Колубузду кокүрогубузго алып, агыбыздан жарылалычы. Алар (аман-эсен болсун!) алдыбызга ат тартып, үстүбүзгө тон жаап, «эр жеткиздим, эми убайын көройүн» деген чагында кээбиз кем акылдык кылып, отубуз «күйүшпойт экен» деп таптуу коломтосун муздатканыбыз туурабы? Кезек талашып, чыканак менен түртүшүүгө, эрегишүүгө, бир сөзүн эки кылууга, карылык менен конфликтке чыгууга моралдык акыбыз барбы?! Же биз, жаштар тагдыр алдыбызга даярдап турган карылыктан качсак, кутулуп кетебизби?! Жок бурадар, жашчылык менен карылык тээ илгертен турмуш деген кыска көгөндө бирге байлануу. «Жашында сыйлуу болсоң, карыганда урмат көрөсүң» деген да, ошо кылым карыткандардын сөзү. Кептин жүйөсү, карылыкка чөгөрүлгөн САРЫ АЛТЫНДЫ – жакшылык менен кайрымдуулуктун үрөнүн аярлап өзүбүздө өстүрүп, өзүбүзгө өткөрүп алышта турат. Кайрымдуулук менен жакшылык бул жашоодо түбөлүктүү!

Кайрымдуулуктун үрөнү канткенде өнөт, ага ким үндөйт, ага ким үйрөтөт? Бармактайымдан атамдын этегине илешип, Оштун базарында чоңойдум. Ал кезде автовокзал менен базарды кошкон өткөөл жолдун боюнда кайыр-садага сураган көзү көр, үстү самтырак кары керели-кечке тикесинен тураар эле, кээде анын жанында майда балдарын тизип, мурду шиштей лолү кемпир (азыр өткөөл жол бар, ары-бери эл өтөт, а кайырчылар калбады) отурчу. Базарга кетпаратып, өткөөлгө жакындаганда атам адатынча чөнтөгүн аңтарып, сары чакасынан мага да карматчу, «булардын кайыр-садагасын берип жүр, бейбечараларга кайрымдуу бол, ошондо узарасың» дечү. Атамдан кийин бутумдун учуна тура калып, карынын калтыраган алаканына сары чакаларды таштасам, «ылайым балдарындын күнүн көр, азиз пендем» деп дуба кылчу. Чоңдорго айтчу тилегин балдарына да багыштай берчү, жарыктык... Кийин жалгыз өтүп жүргөнүмдө да, жаш балалуу лолү кемпирге, көзү көр чалга деп жаныман тыйын караштырып жүрдүм. Шүгүрчүлүк, кайыр-

чылар азыр жок, бирок адамдардын көмөгүнө, жакшылыкка, жылуу сөзүнө муктаж, башына түшкөн жалгыздыктан бели ийилген кары-картаң табылат. Алардын башындагы кайгы-мунун тең бөлүшүү, жеке мүшкүлүн женилдетүүгө умтулганыбыз – бул өзүбүздөгү кайрымдуулукту, боорукердикти, жапакечтик асыл сапаттарыбызды асыраганыбыз, бирөөго деген жакшылыгыбыздын көөрүгүн өчүрбөй, кайра алоолонтконубуз! Жашоо бизге белекке берилет. А биз ал белекти башкалар менен бөлүшүп, акыбетин кайтарып берет окшойбуз...

Сөз чынынан бузулбайт. Көбүбүздүн капарыбызга келбеген, жан дүйнөбүздө таңкыстыкка учурап бараткан кайрымдуулук касиети жөнүндө сөз козголуп калгандан улам, бассам-турсам жадымдан чыкпаган, жакында эле күбө болгон жетим тагдыр жөнүндө сиздер менен (мүмкүн андай адамдарды сиздер деле көрүп-билип жүргөн чыгарсыңар) бөлүшкүм келди.

...Аны саар менен көрдүк. Коридордо жатыптыр. Шыпааканага (өзбек агаиндер ооруканаңы ушинтип аташат) түндосу алып келишкен окшойт. Эми палатадан бирөө-жарым чыкмайынча, коридорду кайтарып жата берет. Керебетин балыктар сүзүп жүргөн айнек идишке жакын коюп беришиптир. Уйкусураган көзү кызарат. Пристубу кайта-кайта шаштысын алып, суйдаң чачын таза уйпалаптыр. Бутун керебетинен саландатып, жаш баладай отурат. Оорулуулардын адаты, бетин жууй элек балыктарды тегеректеп, өздөрүнчө эле толкуну жээгине чабылган албуут деңиздин боюнда турушкансып жарым саат болсо да, дары аркасынан дары ичип, укол сайдырарын, врачтардын мандайында белине чейин жылаңачтанып күндө айтып, көңүлүнө көк таштай тийген кесел кантип калганын кайта башынан түшүп, бечара үнү менен божурашарын унутуп калышат. Шыпааканада балык салган көлмөлөрдү көбөйтүшсө... Үч кабаттуу имаратта, үч жүздөй оорулууларга бармактай, бармактай үч балык... Бири алтын балык. Желбиреген куйругуна алтын жалаткандай караган сайын миң кубулжуйт. Экөө каралжым. Чечекейдей ооздору көбүк чертип, алтын балык жөнүндө тынбай «ушак айтышып», ал ылдый сүзсө экөө жогору качып, макулук болуп туруп кыл келишпейт, тобба... Бир ордунда бугуп калса, үйүлүп турган оорулуулар

буулугуп, дароо «терезесин» черткилешет. Аларга тынбай эле сүзүп турса...

Коридордо жаткан абышканы тамакка ээрчитип алып жүрдүк. Башы калчылдайт. Оорунун кылбаганы барбы. Кем соз экен. Тамак берген аял аты-жөнүн сурады эле «Ярмухамедов» деди. Үнү зорго эле чыгат. Чекелеп жүрдү. Качан болсо, керебетимде балыктарды тиктеп отурат. Палатадан орун бошоп эле жатты, эмнегедир чал көп күн бою балыктар менен кошо жатып, кошо туруп жүрдү. Оорулуулар үйүлүп балыктарды көрүп жатышканда, бер жактан караганга чалдын сатканы алып чыккан балыктарын кардарлар соодалап жаткандай көрүнчү. Бир күнү ойгонсок, пол жууган аял коридорду башына кийип, адеп бирөөнү шалдап каргап атыптыр. Чыксак, пол сүргөн таягын балык кайтарган чалдын көзүнө кезеп алыптыр: «Дагы, нандын ушагы, эмне болот эле, нандан ууланган жанды көрө элекпиз» деп коёт, бул байкуш! Эмне болорун мына, биз билебиз. Булардын кардын ойлогондон көрө өзүндүн кара курсагынды тойгузчу!» Ярмухамедов жасалма көлмөнү көлдүн терең түбү деп сүзүп жүргөн балыктарды тиктеп үндөбөйт. Көлмөнүн бетинен калкып жүргөн нандын ушактарын көрдүм... Бир медсестрадан уктум. «Бул чал жылда жатат бизде. Жалгыз жашайт. Бир баласы бар. Казань тарапта деп жүрүшөт. Андан озү дагы үмүтүн үзүп койгон болуш керек. Өпкөсүндө согуш тепчиген бармактай осколкасы бар. Медалы бар, тагып жүрчү. Операцияны көтөрө албайт. Кийинки учурда пристубу көп кармачу болду. Үйүндө кубулжуп сайраган кооз чымчыктары бар имиш. Бир жолу пристубу кармап, бечара телефонго зорго жетет. Дежурный врач жетип, укол салып жанын алып калат. Ошол айтат, жалгыз бөлмосүнүн төрүндө эки капаста сайраганын тыңшап эле отурчу чымчыктарды көрүптүр. «Тез жардам» менен ооруканага алып кетебиз, камыныңыз» дешип калат чалды. Себеби, укол-дун күчү кетсе, кайтып кармашы мүмкүн да. Врач ошентсе, бул чал: «Чымчыктарды карай турган киши жок. Кетип калсам, ачкадан өлүшөт» деген имиш. Өзүн ажал тооруп турганы менен иши жок, чымчыктардын дардин ойлогонун. «Таң атса, чымчыктарды зоодүкөнгө өткөзүп, больницага өзүм өтүп

барам» дептир. Ынабагандан кийин «отказ бердим» дедиртип кол койдуртуп, «оз убалың өзүнө» деп барган врач баса берет. Карасаңыз, үч-төрт сомдук чымчык экен, көзү кыйбай, өзүнүн өлүмүнө өзү кол коюп берип отурбайбы! Адамдарды караңыз, чыгат экен да бирөө-жарым...»

Ошо медсестранын сөзүнөн кийин чалдын «кызматын кылып калдым. Аяк-быякка басса колтуктап алам, стаканына бүлдүркөндүн кыямынан салып, ысык чай куюп коём. Шыпаакана да убакыттын өткөнүн дары ичкенде билесиң...

Экөөбүз балыктарды тиктеп отурганбыз. Коридордон бирөө эле «Ярмухамедов ким?! Ылдый түшсүн, киши келиптир!» – деп калды. Чал ишенген жок. Элеңдеп калды. Бирөө келет деп үмүт кылбаса керек, бечара. Карасам, көздөрү чоноё түшүптүр. Сүйүнчү сурагансып, «сизге бирөө келиптир!» – деп жибердим... Кыбыраса да, коридор менен күндөгүсүнөн ылдам басып кетти. Мага мындай сезилди, күндө тиктешип отурган алтын балык анын көкүрөгүндөгүнү туюп, ал-ахвалын сурагаңы адам жибергендей сезилди. «Ким келди экен, Казандагы уулубу?» Атасын угуп ахвалга жеткирген дейди баласын көргүм келди. Чалга экинчи кабаттан жолуктум. Көкүрөгүн мыкчып, эриндери жакындап келаткан приступтан көгөрүп, чайпалып үчүнчү кабатка зорго чыгып келатыптыр. Көздөрүнөн жаш мөлт-мөлт... Туптунук, жаш баланыкындай, таарынычтан, кусалыктан, ызалыктан сыгылган жаш! Аба жетпей барат, а көз жаш болсо кирпик ирмелбесе деле мөлт, мөлт... Колтуктап калдым. Шыбырап атат: «Эмне билгениң бар?! Тагдыр, мени менен эмнеге мынча ойнойсуң?! Ушунчалыгы да аздык кылып жатабы?! Жалгыз бирөөдөн үмүтүм бар эле...» Көрсө ошол күнү биздин кабатка «Ярмухамедова» деген аялды жаткырышыптыр. Ошого келгендер экен. Тиги чала угуп...

Бир күнү тура элек жатсам, бир боо чөптөй болгон арык дунган (тамакка барчу эмес, аялы бечара күндө үч маал тамак жеткизет) «балыкчы чалдын алтын балыгы өлүп калыптыр» деп сүйүнчүлөдү. О-бу болуп кийинип чыксам, керебети бош. Жүрөгүм шуу дей түштү. Айнек ийдиштин түбүндө, куйругун сылап-сыйпап жүрчү таштардын арасында алтын балык каталынан жатат. Пол жууган кемпирден чалды сурасам «балыктын кайгайын тартып эшикте жүрөт» деди. Келгенинен быякка бир жолу да сыртка чыга элек болчу...

Палатага киргизишери менен (өзү макулдугун бербей жүргөн окшойт) төшөк тартып жатып калды. Күндө асма укол алат. Эрмек болом деп жанындамын. «Жакында жаз келет. Куштар келет», – десем ал башын чайкайт. «Жо-ок, бүттү. Жазды тосуп бүттүм, балам...». Бирөө мени чымчып алгандай болот. Көзү баарын туюп, акылдуу көздөрү «мени алдагың келет ээ, мен сезип атам, жакын калды...» дегенсийт. Кеч кирип бараткан. «Түзөлүп чыксаңыз, капаска кооз чымчыктардан салып, алпарам». Биринчи жолу жүзү-башы жыйрылып, кесел кемирген адамдын жылмайганы да жылмайганга окшобойт экен. «Чымчык... Кайсынысынан?.. Ык туттум. Аттарын билбейт экем. Чал болсо жаш баладай ишенип турат. Жортеки айткандай осол болдум. «Чымчыктар... Бир туугандарым... Далай жыл мага караан болушту. Алар жашоонун сырын билишет... Жакшылык дегенди билишет» – деди ветеран.

Ошондон эки күндөн кийин палатасына башбаксам, чалдын керебетинде төшүнө эчкинин постегин каптап койгондой түктүү кавказдык «Ак-Сууну» бөтөлкөсүнүн оозунан ичип отуруптур.

– Чалды чыгарыштыбы? – деп сурадым.

– Ночью старика, совсем на тот свет выписали, – деди. Ал мени колундагы менен атып ургандай болду. Карасам, чалдын аны-мунусу салынган суу баштык тумбочкасынын үстүндө турат. Арасында мойнунда илинип жүрчү үйүнүн ачкычы да жүрөт. Көңүлүм зыркырап шыпааканын тонуп калган багын аралап басып жүрдүм. Кар кыламыктап турду. Темир тосмонун ар жагында тириликтин ыбырсыган калбасы кубалаган, кабагы ачылбаган адамдар бири-бири менен иши жок, чала бүткөн жумушунун (ал иши бүтсө, дагы бири даяр да) аркасынан шашып, бирин-бири кууп өтөт». Алардын жолун торогум, токтоткум келди. «О адамдар мынча каякка шаштынар!? Бүгүн менин жүрөгүм ооруп турат! Бүгүн биз жакшылыктуу, эң кайрымдуу, кымбат адамыбызды жоготтук! Ал биздин арабызда эле жалгыз, жапжалгыз жашаптыр!!! Аны кантип билбей калдык?!!»

Паранданы адамдардан жакын санап, караан тутуп, алтын балыктын кайгайын (өпкөсүндө жүргөн осколкасынан болсо да) көтөрө албай каза болгон тепкедей чалды ойлоп, козумо ысык жаш тегеренди...

...Түндөсү деми токтоптур. Ажалга жендирип акылы элдир-селдир кагып, ысык жан денесин коё берерде жанында күйгөн бироонун сызылып ыйлап отурганын, колун кармалап отурганын көксөгөндүр эй! Акыркы деминдеги аманат-керезин, жок дегенде «Жашоого мин каала шүгүр, энчимдеги өмүрүмдү эл катары жашап өттүм ыраазымын», – деген акыреттик сөзүн угар адам жанында болбоптур да! Аттин ай, адам өмүрү шундай дагы кичине, шундай дагы кыска болорбу?!.

...Үшкүргөнүбүз жакшы, бекерден-бекер эле үшкүрө бербейбиз да... Тилекке каршы, үшкүрүп коюп, отун базасынан таш көмүр, аэропорттон билет, мейманканадан орун алалбай, айылдык Советтин алакандай кагазы болгону менен шифер, курулуш материалдары колуна тийбей канчага чейин «атаңа бар, энене бар» деп кары адамдарды какшатып жүгүртөбүз! Кечээ эле алар (бизге окшоп, карылык капарына да келбеген) бүгүнкү бейкут тынчтыгыбыз үчүн өмүрүн садага чаап жибергенден кайра тартпаган эр азамат, журтунун кадырманы, коллективинин сыймыгы эмес беле?! Пенсияга узатып жатып аларга: «биз турганда, эч нерседен кам жебениз» дебедик беле?!.

Биз журналисттер, жазуучу-публицисттер, көл, жаңгак токою, пахта, жайыт маселесине келгенде жарышка түшкөндөй жазып, ал үчүн отко болсо отко, чокко болсо чокко бой таштагыбыз келет. Ошол глобал темаларды көтөргөндөрдүн калемикылдыратып оокат өткөргөн кары адамдардын ташпиши, тагдыры, жалгыздыгы, жаштарыбызга күлазык болчу кайрымдуулугун, жакшылыгын жазууну да жадыбыздан чыгарбасак. Алар биздин беш күндүк мейманыбыз!..

14-апрель, 1988-жыл

Чайкана

Публицистика

ЧАЙКАНА

...Студенттердин ашканасы менен чайкананын ысык нанын, ысык чайын салыштырып болобу? Ош шаарынын ар бир бурчунда бирден чайкана бар. Таңкы саат жети-сегизде самоору шарактап кайнап турат. Студенттер тандыр нан менен чайга тоюп, так секирип сабагына кетишет. Тандырдын наны ток тутат, арзандыгын айтыңыз. Биздин шаарда чайкананын санын көбөйтүшсө болот эле... Жакында болгон чо-оң кеңешмеде да студенттердин ашканасына олуттуу дооматтар айтылбадыбы...

Бизди көрүп, чайканачы жылмайды. Буу бүркөн самоору, тегеректеген эл шаштысын алып, базары кызыган маал экен. Кирген-чыккандарга ызаат билдиргениби, босогодон көрүнгөнгө баш ийкей, «арыба-эсенбисинен» жазбайт. Чай демдетип, каякка басарыбызды билбей турсак, тил билги чайканачы мандайындагы сөрүдөгүлөрдү сыйлыгыштырып, эки адамдык орун тапты. «Куш келипсиңер, беймарал отургула. Айтымда, дасторкон үстүндө өмүр токтоп турат имиш, шашпай ичкиле» деп күлүп, басып кетти.

Жанымдагы меймандын көзү чайканага оңой менен көнө турган эмес. Чөкө таандай, сөрү бетин бербей «ары отур, бери отур» деп ойдолоктошуп, чай ууртаган элден жатыркейип сурады:

– Ушунча чоң шаарга алачыктай чайкана түтөбү? Башка...

– Көзгө басар жалгыз чайкана. Башка чайкананын бар экенин уга да элекпиз, көрө да элекпиз...

Тилбилги мейман түшүндү. Чайын, нанын карман, орун караштырып жүргондорду аягансып тиктеп отурду. Ансыча:

– Чайник нада, Дусенька! – деп калды чайканачы. Үнү шаңшып коңур. Опера ырчысынын эле доошу.

– Нету чайника, все пьют! – деп доош кылды гүл тергенсип чайнек издеп жүргон, шыргыйдай узун кемпир.

Мейман күлүп жиберди:

– Бакир чайканачы ушубу? – деди.

– Көрүп турбайсызбы, – дедим. «Ушундан да айып табат го» деп жүроксүй түштүм.

– Пурунзеге келгендин баары эле «балбанга түшчүдөй туурамжыл чайканачынын колунан чай ичтик. Коюу демдеген чайын ичсең, эки-үч күн баданың ток жүрөт, берекелүү неме» дешип калчу. Аа, ушу киши турбайбы. Кызык киши экен...

Бакир самоорчу чын эле кызык киши. А тууралуу меймандыбызга билишимче айтып берейин.

Бир-эки сапар бизге окшоп, Бакир акени жазмакка кабарчылар келген. «Жазчу болсоңуз, ушу турушумду, көрүп турган ишимди жаза бериңиз. Самоорумдан чай үзүлбөйт, алдымдан нан үзүлбөйт, чайканадан эл үзүлбөйт. Пландыбилгиңиз келсе, айынан да, жылынан да ашырып бажарабыз, асты кемибейт. Элдин курсагы тойсо, менин планым да толот» деген. Калемине эч нерсе илинбегенден кийин кабарчылар чайканага кирген көпчүлүктүн бири болуп кетип калышкан. Жок, он эки жыл оорулуу бутуна салмагын салып, саардан кечке самоор жанында тикесинен-тик туруп, көпчүлүккө ысык нан, ысык чай, жүрөгүнөн жакшылык сунган чайканачы жөнүндө айтчу сөз бар экен.

Чайкана – жаңылыктын ордосу. Бакир аке бир күндө эле отургандардан Таластын суугун, Алайдын аба ырайын, Нарындын калың карын, Көлдүн шамалын угуп-билет. Көбү аны тааныйт, ошондон улам бел ашып, тоо ашып келгендер суратпай оздөрү эле кеп башташат. Анан дагы чайкана деген ашкана эмес да, чыканагың тийишип турса да, алдыңдагы

тамакты үндөбөй ичип, туруп кете турган. Чайканада адеп башка. Сөрү менен сөрү сөз талашат. Сөрүдөн-сорүго нан узатышат. Дасторкондон дасторконго көчкөн нандын ооңу барбы? Ырыскы желип кетсин деп жатышпайбы. Нанды сыйлабаган, жанды сыйлайбы? Бир сапар чайкана жабыларга жакын үч-төрт жигит (студенттер болуш керек) шашып киришти. Чай бар эле. Нан калбай калган. Ачка экендерин биле койду Бакир аке. Басып барып, беш-алты бейтааныштын алдында сындырылбай турган эки нанды «бурадарлар, алдынарда ушу нан желбей эле турат, пулун алгыла да, шу балдарга бергиле, жеп кетишсин. Сооп болот» деди. «Мейли, мейли, туура кылдыңыз ошону, Бакир аке!» дешип оздорү да чын пейилден чайканачыга кошулду.

Кайсыл жылы экен, Чехословакиянын «Руде право» газетасынын эки кабарчысы чайканага кирип калышат. Бакир аке алардын алдына нанын, чайын пиаласы менен коюп, орусча (орус тилинде эптештирип сүйлөйт) сүйлөшүп, чайкана суусун кандырганга жайлуу, ырыскысы кемибеген, калк кадырлаган жер экендигин түшүндүргөн. Сый көңүлдү сергитет. Барпандаган жайдары жүз адамдын кең пейилдүүлүгүн жүрөгү менен туйган кабарчылардын бири «Руде право» газетасынын төш белгисин «меймандос кыргыз чайканачыга бизден эстелик!» деп көкүрөгүнө таккан. Ошону костюмунан түшүрбөй тагып жүрөт, шу белек мунун омүрүн узартты» деп калат. ГДРден жана башка өлкөлөрдөн туристтер келишет, эстелик калтырышкандары да бар. «Кызыксынар, быякка киргендин баары эле менин мейманым, күн сайын 500–600 адам чай ичет. Баары менин мейманым. Өмүр деген бу насияга берилген нерсе турбайбы. Биз аны жумурайжуртка жумшап, карыздан кутулуп кете берет окшойбуз. Бирок, ошо адамдык парыздан да кутула албай, жашоо алдында жер карагандар, бирөөгө жакшылыгын багыштамак тургай, өз жанын бага албай жакшылыкка суусап өткөндөр болот экен. Аны да көрдүк...» Сүйлөй берет, бир жагынан элге чайын суна берет.

Чайканага ынак өскөн адам болсо, бейтааныш калаадан биринчи учурашканы – чайканачы. Жакыны да, ишеничтүү адамы да – чайканачы. «Мейманканадан орун алганчакты, ушу буюм сизде тура турсун» дешет. «Куп болот. Жоголбойт, шашпай орун караштыра бериңиз» дейт чайканачы. «Эки-үч күндүн ичинде Таластан баланча деген киши келмек, ушу аманатты колуна тапшырып кое аласызбы. Өзүм шашып Көлгө кетип аттым эле!» десе, «кишиңиздин атын дагы бир сапар кайталаңчы. Бейгам болуңуз, оз колуна тапшырам» дейт чайканачы. Ушуга чейин убадасына так. Чайын, нанын сата берет, эл дайындаган ишти да аткара берет. «Ээ, ука, колуңдан келсе жакшылыкка жакын бол, өңгөнүнө, өскөнүнө жакшы» деген мага чайканачы.

Анын жек көргөнү – чайкананын сөрүсүн саар менен ээлеп, кылар ишин капарына албай, жел сөздөн «килем токуп» отургандар. Самоорго кезек көбөйгөндө чайкананын төрүнө өтөт да, «ээ бурадарлар, силер имне кудук болуп кеткенсинерби, иччү чайды ичтиңер, орунду бошотпойсуңарбы? Ана, иштен келген эл зарыгып, орун жок тикесинен-тик турат. Давай, ишиң барың – ишиңе, ишиң жогуң – үйүңө» дейт. Чын да, онго жетпеген сөрү болсо, кирген адам батпай баратса, айтпаганда эмне. Көңүлүнө кетсе, кете койсун.

Чайканага киргендин баарысынын бешенесине ким экенин, каяктан келгенин жазып коюптурбу. Бирок, Бакир акенин көзү көрөт, көкүрөгү туят-ов. Нooча келген, эки бакыбат жигит ээрчишип, саар-кеч чай ичип кетип жүрдү. Кептен-кеп чыгып, чайканачы алардын Арсланбаптагы айылын таштап, шааарга иш издеп келишкенин укту. Укту да эки туйгуну кемий түшкөн үркөрдөй айылды эстеп кейиди. «Айыл – алтын казык». Үркөрдөй айылда бой жеткен балдарга билгизбей, нан сындырган барбайган колдорун астыртан тиктейт. Тиктейт да, курч балтасы колунда туруп, терегин бутай албай мукурап турган чалды көрөт. Чалды аяп, дарчесинен шыкаалаган кемпирди көрөт. Жардамга жиберейин дейт, бирок анын

да жумшай турган баласы жетилгенден кийин алыс жакта дайыны чыкпай жүрөт. Чайканачы үшкүрдү. Эки жигиттин этегин баса отурду.

– Шаардык болоюн деген экенсинер, бурадарлар.

– Болбосок да, эки-үч жылдай иштеп королу дегенбиз, – деди тумагынан желке чачы удургуй чыгып турганы.

– Өзүнөрдүн жериңерден деле иш табылар эле го, – деди Бакир аке.

– Кыш түштү, иш түгөнөт. Бекерчи атыгабыз. Жай-күзү алган айлык менен үстү-башты эптей албайбыз. Биздин ордубузда болсоңуз өзүңүз бизден мурда качат элеңиз. Жаштардын кобу айылдан кетип калды... – деди нанды бурдай чайнаган жигит.

– Чайканадан чыкпай калдыңар, колуңарга түзүк иш урунбай жатат го?.. – Бир чети ал балдарды да аяп кетти.

– Иш чыкты. Жакпады. Кара-Балтага жөнөгөнү жатабыз. Жатакана керек бизге. Кечке иштерин иштейбиз, а кечкурун каякка барабыз...

Бакир аке баягы, колунда курч балтасы туруп, терегин бутай албай мукураган чалды кайта көрдү.

– Ата-энеңер барбы? – деди ал чыдай албай.

– Бар, асмандан түшүппүзбү, – деди Кара-Балтага кетебиз дегени.

– Кары-картаң болсо, жанында каралашары бар бекен деп сураганым. Экөөң эр жетип алдынар, эми төрт тарабың кыбыла. Кары-картаңга эле кыйын. Жашсынар, азыр билбейсинер. Уландын да улгаяр кези болот...

Жигиттер үндөбөй чайын түгөтүп, туруп кетишти. «Эшиткен сөздү электен өткөр» дептир. Түшүнүшпөдү да. Убакытка укурук жок. Бүгүн болбосо, эртең түшүнөт... Эмнегедир Бакир аке самоор жанында туруп, түбүнөн кыйылган узун теректи, чачылган сансыз уяны көрдү. Көрдү да, жазда учуп келчү сары чымчык, чыйырчыктарды эстеди. Көзүнө жаш тегеренди. Уясын издеп, тааныш теректи таба албай чыркырашаар. Курган парандалар, жумуртка чайкап, балапан чыгарган, жылуулугу калган уясын таппай жанын сабап, учушаар... Эх, пенде баласы ошону билээр бекенбиз!..

Бир окуя кез-кез эсине түшө калса, боюн жылуу илеп каптап, ошондогу мөндүр аралаш нөшөрдөн келген салкындык жүзүнө урунгансыйт. Кызык, күн чачырап тийип турат, өткүн куюп турат. Жаандан качкан эл топурап, чайкананын оозуна шыкалды. Бир маалда топ жарылып, ичкериге шөкүлө кийген, көпөлөктөй кызды так көтөргөн жигит кирди. Чайкананын мандайындагы эстеликке гүл койгону келип, өткүн алдында калышканын Бакир аке илгертпей билди. Күңүрт, жалпак чайканасы жайнап, жаркый түштү. Кыз – кумурска бел, кумар көз, жигит – шумкар сымбат, шыңга бой. Табышканын кара! Чайканачы күтүүсүз келген меймандардан шашып калды. Илгери-кийин үйлөнгөн эки жаш чайкана босогосун аттабаса. Аларды жандаган күйөө жолдош самоорго келип, чай сурады. Бакир аке чоргосу сыныk, чети кемирилген чайнектерге колу барбай чайды жаңы чайнекке демдеди. Шыпылдаган чайканачыны ошондо көрсөнөр тааныбайт элеңер... Неге шашты экен, курган жүрөк неге тыбырап, толгонду экен? Күлүк кыял каяктарга чабыттады? Тойдун башында отургансып, «биринчи биздин колдон даам сызды, саябалуу бак, жакшылыктары көп болот экен» деп тилек артынан тилек арнап, ичинен жалындаган чайканачыга чайын кайтарып бериштиң. «Көк чай деген эмеспиз, кант салып, кызыл демдеп бериңиз» деди чай алган жигит.

Бакир аке кызарды. Мындай уялган эмес. «Алактаган чолок, айткан сөздү түзүк укпай, кылган ишин кара» деп ичинен өзүн-өзү сөктү. «Кечир, ука, шашкан шайтандын иши, уят болдук» деп жиберди. Жигит жылмайды. Чайканачы башка демдеп, өзү татып көрдү. «Ширелүү болду. Айтып койчу балам, эки жаштын бирге өткөрчү өмүрү шу чайдай ширин болсун! Карыган кишини кечирип коюшсун, курсант боломун» деп калды.

Өткүн өттү, эл үзүлгөн жолун улады. Эки жаш чыгып, эстеликтин алдына гүл койду. Таазим этишкенин чайканачы терезеден көрүп турду. Алар ичкен чайнектин боору али кол тийгизгис ысык экен...

Адам көңүлүнөн жумшак, адам көңүлүнөн назик эмне бар?.. Күндө болбосо да күн алыс ак сакалын жайкалтып, абышкалар башбагат. Бакир аке көрүп туруп, отура албайт. Утурлап, тосоорун тосот, каякка отургузарын билбейт. Ал жак да, бу жак да эл. Бут сунарга орун жок. Ошондо Бакир аке кары алдында бир сынат. Атаганат, чайканадай чайкана болсочу. Төрүндө «аталар жайы» деп жасалгаланып турса, азыркыдай жер тиктээр беле... Отпускага чыкса, туулуп-өскөн жери – Лейлекке Ленинабад аркылуу барат. Тажиктердин чайканасынан кыя өтпөйт. Чайкана деп ошолордукун айт. Жомоктогу сарайдын эле өзү. Көзүң күйөт. Эки жүз адам бир кирсе, орундун тартыштыгы билинбейт. Килем төшөлгөн кенен чайканада ой термеп, чай ууртасаң...

Жакында газетадан окудум. Канибадамдын (Ленинабад областына караштуу шаар) чайканасында илгеркидей драма театрдын артисттери оюн коюшуптур. Коюшпай анан... Кезегинде чайкана чай ичүүчү эле жай эмес, көчүп жүрмө артисттер өнөр көрсөткөн, чечендердин боор эзген айтыштары жаңырган жай болгону жалганбы? Капсаландуу отузунчу жылдарда батырактардын «кызыл үйү», баштары биригип, чогулуш өткөргөн жери, ликбездин мектептери ушу чайкана эмес беле... Атаганат, кайта-кайта айткандан тажагыдай эмессиң.

Фрунзеге келген меймандарга зор курсантчылык менен көрсөтө турган чоң чайкана курулса, шаарыбыздын маданий-агартуу мекемелеринин көмөгү менен чайкананын төрүндө профессионал жана өздүк чыгармачылык артисттери кошогосун ачса, алардын өнөрүнө кол чабууга неге болбосун? Поэзия сүйүүчүлөрдүн кечелерин, согуштун, эмгектин ветерандары менен жаштардын жолугушууларын уюштурууга эмне тоскоол болот? Жөнөкөйлүгү, меймандостугу жагынан чайкана көптөгөн ызы-чуулуу кафелерден, клубдардан артыкчылык кылат. Бирок, чайкананын ак кызматын эсибизден чыгарып, кадырын төмөндөткөн маселенин тамыры – аны көз көрүнөө өгөйсүнтүүдө болуп жатпайбы.

29-январь, 1987-жыл

Жаштыгым менин жашыл өрт...

Жолон Мамытов

Окуучулук курак (1970-ж.)

Студенттик кез (1978-ж.)

Курулуш ишинде (1975-ж.)

Москвада. Өмүрлүк жубайым Жаңыл менен. (1983-ж.)

Устаттарым Жунай Мавлянов, Сооронбай Жусуев жана калемдешим Абдырахман Алымбаев. (1986-ж.)

Мезгил учат канаты бар немедей...

Аалы Токомбаев

Тай, тай, балам!
(1989-ж.)

Медерибиз – данакерибиз
(1989-ж.)

Ысык-Көлдө
(2000-ж.)

Апабыз үйдүн куту эле...
(1996-ж.)

Карындашым – ак канат карлыгачым!

Карындашым Каныш,
агам Абдимажит (1981-ж.)

Атам уулу Женишбек,
кызы Каныш менен (1982-ж.)

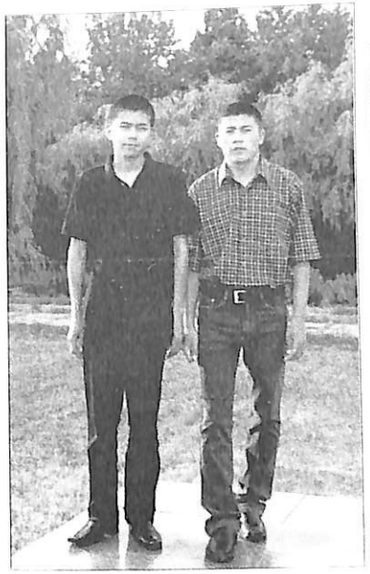

Каныштын студенттик жылдары
(1979-ж.)

Бир туугандар –
◀ Медер менен Тилек (2004-ж.)

Тогуз жолдун тоомундагы жаштар элек...

Ойлор күлүк алыска ала качкан... (1992-ж.)

Кырчын кезде катарлаш калемдештер (1987-ж.)

Кыргызстан Жаштар сыйлыгы берилген күн (1989-ж.)

Таланттуу сүротчү Юрусланбек Шыгаев менен (1995-ж.)

Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт!..

Алыкул Осмонов

Байсалдуу жолдун башатында. (1993-ж.)

КТРдин жаны студиясын ачуу аземи. (1995-ж.)

Индиялык меймандарды кабыл алуу. (1995-ж.)

Жумабек Ибраимовдун жанында (1995-ж.)

Аскар Акаевдин «Алтын калеми». (2002-ж.)

Эл аралык «Руханият» сыйлыгын Акун Токтосартов тапшырууда. (2001-ж.)

Тойчубек Касымов сыйлык тапшырууда. (2002-ж.)

Украиналык достор «Кыргыз Туусунда» (2003-ж.)

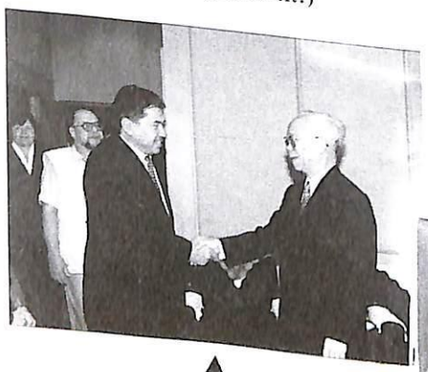

▲ Кытайдагы кездешүү. (2001-ж.)

▼ Кореядан келген меймандар менен (1995-ж.)

Залкар жазуучу Чыңгыз Айтматов «Кыргыз Туусунда». (2004-ж.)

Сүйүнбай Эралиев агайыбыз менен сүротко түштүк. (1985-ж.)

Темикем менен Мамасалы Абдукаримов. (1986-ж.)

Мелис Убукеевдин мааракесинде (1995-ж.)

Мурза Гапаровдун ширин ангемесин сагындык... (1986-ж.)

Кыйын жолдо акыл кошкон кымбат көргөн асыл досторум

Абитуриент Бактыгүл менен. (1973-ж.)

Акын Бактыгүл Чотурова менен. (2003-ж.)

Максатташ досум Абдимухтар. (2004-ж.)

Атың барда жер тааны

«Ак коргондун» автору Улуу Кытай коргонунда. (1999-ж.)

Стокгольм. Нобель сыйлыгын ыйгаруу комитетинин алдында. (2000-ж.)

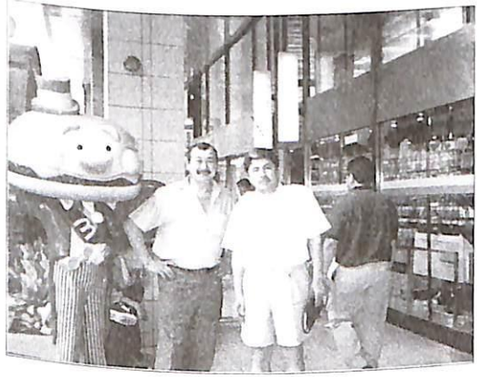

Малайзия. Куала-Лумпурда. (1995-ж.)

Нью-Йоркто. (2003-ж.)

ООНдун имаратынын жанында. (2003-ж.)

Улууга урмат, кичүүгө ызаат

«Кыргыз Туусунун» 75 жылдыгында айтылган ак тилектер. (1999-ж.)

Менин тунгуч устатым, бүт омүрүн журналистикага арнаган агайым Калыбай Осмоналиев (2000-ж.)

Залкар жазуучу Төлөгөн Касымбеков, чыгаан публицист Эсенбай Калдаров

Таланттуу иним Турусбек Жумалиев менен. (2003-ж.) ▶

Миң уккандан бир көргөн...

Парижде. (1998-ж.)

Женевада. (2003-ж.)

Варшавада. (2004-ж.)

Улан-Батор, Сухэ-Батыр аянтында. (2002-ж.)

Токио. Публицист Данил Кыштообаев, депутат Каныбек Иманалиев, «Пирамиданын» президенти Адылбек Бийназаровдор менен. (1997-ж.)

Уулум Медер, жубайым Жаныл жана карындашым Айгерим. (2004-ж.)

Мажүрүм тал жанжаш эле,
Биз да талдай жаш элек...
(1985-ж.)

Медер биринчи класста
(1993-ж.)

Балам базарым! (1992-ж.)

Кандай көркөм
Бишкегимдин кечтери! ▶
(2004-ж.)

Тактектик Кыз

(Аңгеме)

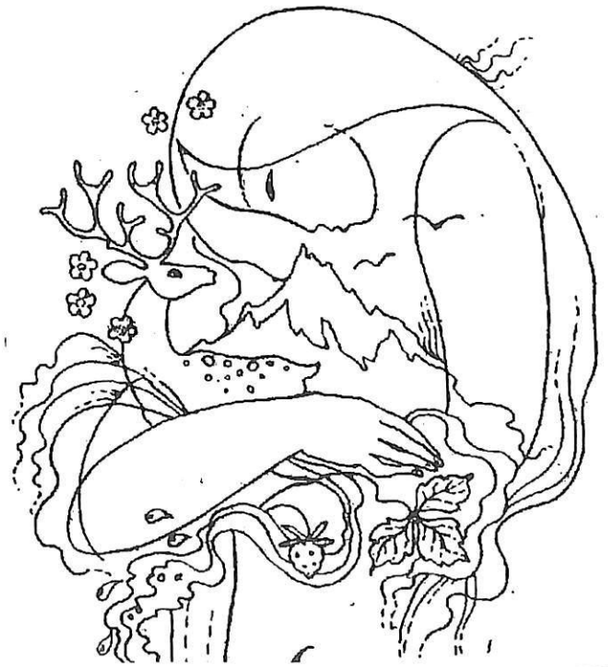

ТАКТЕКТИК КЫЗ

Аңгеме

– Балам, Прунзаны алып берчи... – Жаймажай чыйбаркыт шымынын чөнтөгүнө кол сойлоткон Нарбай чалдын байланышта олтурган кызга айткан саламы да ошо. Издегени колуна урунбай, чөнтөгүн аңтар-тентер кылган чал кыйлада боюн түзөп, көзөнөктүн кырына өбөк артты да, ширин өрүктүн данегиндей көздөрүн ирмегилеген кызга сонуркайт. Тиктегени кызык. Жымшык көздөрүн кадап тура берет, тура берет. Ушул жарык кабак кыз ага алыстагы бир боорун кайсы жактандыр таап, сагыныч күсөгөн дилдерин кошчуудай туюла берет. Күндөн-күнгө ага ичи элжиреп, «кызым» деп жакындаганы да ошондон.

Почто түйүнү жайгашкан эки кабат үйдүн босогосун атай, өзүнүн ылык тамына киргендей («мүмкүн, калаада жүргөн уулум да ушундай тамда жашаар» деп өзүнчө чечмелеп койчу) чекеси нымшып чыгат. Жылуу учурашчу кыздын жумушка чыкчу нөөмөтүн, келип жүрүп, билип алган. Адашпайт. Жумага келгенде баш бакмай, уулу менен ошол күнү сүйлөшмөй адат тапкан. Айтса-айтпаса, ти тоо арасынан элүү чакырым жол жүрүп, райондун борборуна ат тезегин кургатпай каттаганга чамасы да чак. Байланышчы кыз да ага көнүп бүттү. Жума күнү элендеп, эшик тарапка кылчактап тынчы жок олтурат.

Бир жолу жайдын саратаны бекен, ак жегдечен[1], Мурза чөлдүн тордомо коонун колтуктаган чал почто түйүнүнө көңүлү

[1] Жегде – алды ачык көйнөк.

шайдоот кирген. Күтүү залындагы улуу-кичүү зымга конгон чабалекейдей «зып-зып» учуп, орун бошотту.

– Келиңиз, ата. Ата, дем алыңыз! – Нарбай чал баш ийкегилей түз көзөнөктү беттей басты.

– Түзүксүңбү?! – Коңур үнү болмодогу тынчтыкты жарып, сыйра-сыйра жаңырыктады. – Дагы сүйлөшкөнү келдим. Жалгыз баланын сагынычын билген билет... Үнүн эшитсең эле канча кубат, каниет... Муну түшкү чайынарда союп жегиле, ширин палек. Силерге деп атап алгам. – Коонун туура көтөрүп, көзөнөктөн ары узатты. Байланышчы кыз мындайды күткөн эмес. Кулагына чейин кызарып, тайсалдайт.

– Ой, коюңуз, ыракмат. Убара болбоңуз. Үйгө алпарып, неберелериңизге союп бериңиз. Жесек, өзүбүз сатып жейбиз. Жеп жүргөн коон... – Ал мың чебелектеген менен келип-келип улуу адамдын колун суутканды туура көрбөдү. Ага болбой чал когөрөт.

– Сунган оокатты кайтарган болбойт. Карынын бергени таберик деп, жей бергиле. Жашсынар, эмне менен ишинер бар. Ошо Прунзада жүргөн уулум да коонго ушундай бир куштар десеңиз, тим эле... Силерди ошол жаманымдан кем көрбөйм...

Ал күнү калаадагы уулу менен сүйлөшкөн Нарбай чалдын: «Оо жакта коон-дарбыз кеңириби?». «Мурза чөлдүн коону кем барабы?» «Кыймат болсо болоор, пулдун көзүнө карабай барында тоё-тоё жеп алыш керек!» деп бак-бак эткени байланышчы кыздарга шашпай угулуп турду.

– Буяк чөнтөгүмдө жүрүптүр, зорго таппадымбы. Карма, кызым. Чоңураак кагазга жаздырып албасам, колго оной илинбей калыптыр. – Тумардай көрүп, керек учурда гана кызга көрсөтүп, кайра катып алчу эки эли кагазын сунду.

– Мунсуз о жактагылардын биз менен түк сүйлөшкүлөрү жок, – деп чал өзүнүн сөзүнө өзү ыраазы.

– Уулуңуздун телофон номерин ансыз деле билем. Тек эле коюңуз. – Байланышчы кыз биринчи жолу чалды тан калтырып, кагазга карабай заказ бере кетти.

– Узак сүйлөшөсүзбү?

– Мурда кандай сүйлөшсом, ошондой эле бере бер. Иштеги адамдын колун кармаганды ким жакшы көрсүн. Намаз убактысы да зыктап турат.

Нарбай чал бери басканда орундуктагылар удургуй ойдо турду. Жайланышкандан кийин колундагы кагазга көз кыйыгын таштаган тестиерге ыктады.

– Мында эмне деп жазылыптыр? – Баланын айтканын көңүлгө түйүп кала албаса да, ал алыстагы уулуна таандык экенине сыймыктангансып койду.

– Фрунзе, Фрунзе, 5-бөлмөгө! – Байланышчынын үнү түпсүз санаага термелген Нарбай чалдын оюн үзөт. «Кайсынысына кирем?» – дегендей жан-жагына карбаластаган чалды олтургандар жаалап ийишти.

– Четкисине, берки четкисине кириңиз.

Ушул көчүгү айланбаган бөлмөгө кирерин-кирип алып, тегерегин кайсалаганын айтпа. Күңүрттөнгөн бөлмөгө көздөрү үйүр алганча телефонду сыйпалап жүрүп табат. Байланышчы кыз үйрөткөндөй тебетейин жанына коюп, телефондун туткасын кулак тушуна кармайт. Ошондо жүрөгүнүн лакылдаганы көөдөн-боюн солкулдатып жибергенсийт...

* * *

Бул жолу да калаада жумушу чачынан көп уулу беймаал шыңгыракты колду кармаган шылтоодой көрүп, трубканы тайсалдап жатып алды. Байланыштын аркы учунан ичке үн бир айтканын миң айтып, үн безейт.

– Фрунзе, Фрунзе, алоо, бул Фрунзеби?

– Ооба, угуп жатабыз, сүйлөй бериңиз?

– Нарбаев бекен?! – Маматкарим тактектик кыздын үнүн дароо тааныды.

– Ооба, Нарбаев деген бизбиз. Саламатсызбы?! Ноокат канлай? – Тактектик кыз кепке анча тартылбайт. Демейдеги сөзүн айтып, байланыштан чыгат. «Атаңыз менен сүйлөшүңүз!»

Маматкарим ошондо гана бүгүнкү күнгө жума экенин, басса-турса өзү жөнүндө ойлогон атасын эстей, бир заматта өрөпкүп

чыгат. Байланыштын аркы учунда жарым саатпы, бир саатпы, дайыма эрте келип, ушу сүйлөшүүнү зарыга күткөн атасынын кабажык жүзү элестей, көздөрү каканактайт.

Атасынын телефон кармаганын бир да жолу көрө элек. Аны тактектик кыз үйроткөн имиш. Атасы өзү айткан. Дагы бир күлдүрүп, сөз кылып калар кеби бар эле. Уулу менен алгачкы сүйлөшкондө: «балам, угуп атасыңбы, бул мен – атаңмын, атаңмын дейм – Нарбаймын!» – деп кыйкыра бериптир, пусурман. Эч нерсе уга албай кыжаалат болгон чал сыртка баш бага: «кызым, тилпаның үндөбойт го, өчүрүп койдуңарбы?..» дейт. Ошондо тактектик кыз келип, боору эзилгенче күлгөн дейт. Көрсө, атасы телефондун сүйлөшчү жагын кулагына такап, кыйкыра бериптир...

Маматкерим айылга келген сайын атасы эбин таап сөзүнө тактектик кыз жөнүндө кошот. «Сага тилпан чалып турчу кызга ушундайда кирип кой. Колуңа – кол, бутуңа – бут болгон ымаңы ысык, илбериңки неме. Чаглайын[1] келтирип, учураша кеткенин оң. Жетине албай калат. «Мен баягы жума сайын уулу менен сүйлөшчү бүкүрү чалдын уулу болом» де. Айта бер. Намыс кылба. Белим бүкүрү, эңкейип басам, карыганда киши абат боло беле. Атаңдан асти, намыстанба, балам. Ошо кыздын деле мендей атасы бардыр. Жакшылыгын көп көрдүм. Ошент, андан бир жериң кемип калбайт. Көңүл деген болот. Баары табылат. Бирок, көңүл деген табылбайт... Бир сапар сени сураган. «Гезит чыгарат» десем, «кайсыл гезитти, гезит көп эмеспи» деген, «ушу эле, күндө силер окуп жүрбөйсүңөрбү» деп тирмин. Биздин акыл ага жетсе гана, атаганат. «Ата, – дейт бир күнү дагы, – апта сайын эле сүйлөшүп убара болбой, уулуңузду кат жаз дебейсизби. Канча пулуңуз короп атат...» «Кат жазганга чолоосу болбойт окшойт. Жазган күндө да аны окуп бергенге үйдө бирөө болсо экен. Өзүм кат тааныбайм. Тилпан чалсам, үнүн эшитем, чыйралам, белим да өйдөлөгөнсүп калат, кызым» деп ачыгын айттым. Андан жашыргандай эмнем

[1] Чаглайын – мүмкүнчүлүгүн.

бар... Ошондон бери кайрылып сени сурай элек. Ошо Гүлзат кызымды газетана чыгара аласыңбы? Чаглап кор, татый турган кыз. Иши женил эмес. Күндө алдына канча адам келип, канча адам кетет. Жакшылык кабар, жамандык кабар деген бар. Баарына үзүлүп түшкөн жароокерлигин айт...»

Маматкеримдин үйгө келгенинен кеткени бат. «Аякка барам, быякка жолугам» дейт да, күндүн көзү көрүнө электе турат. Нарбай чалга баары бир. Кайра «көп мага алаксыба, сонунда жүргөн ишинди өөдүк-сөөдүк кылбай бүткөр. Жаным-да бир күн болосуңбу, эки күн болосуңбу, санаан тынч жүргондой болсун» деген сөзү оозунан түшпөйт. Уулу келген күнү озгон күрүчүнө палоо басат. Бул адаты Маматкеримге ого бетер жагат. От боюнда көп туруп, боору ыш алган чайнектен чай ичип, атасына өрүк комузун черттирип, «Бекарстан» менен «Саринжи Бөкөйдү» угат. Эси-дарты ушул күүгүм чалган сокмо тамда өткөн балалыгын көңүлүнөн бир сыдырып алуу. Атасын ойлойт. Жалгыздыкка шериктеш жүргөн Нарбай чал бүгүн этегин баса олтурган уулуна жетине албай, көңүл сүйүнүчүн күүгө айлантып төгөт...

* * *

– Ата, демдүүсүзбү? – Бирдей телефондо кебин ушул сөз менен баштарын бүгүн сезген Маматкерим уялып кетти.

– Шүгүрчүлүк, оокатым жаман эмес, эл катары... – Атасы сабырдуу кебинен жазбайт.

– Айыл-апа, коңшу-колоңчу?..

– Тынччылык. Бардыгы өз-өз дарди менен. Өткөн-кеткен кирип, абалымды сурап турганына миң эсе шүгүрчүлүк. Көбүнчө сени сурашат. «Баланыз окуусун жакындаттыбы? Көздөн далдаа жүргөнүнө кыйла жыл болду, каякта?» – дешип түкшөмөлдөшкөндөр да бар. Иштеп атканың менен иштери жок... – Чал сумсая түшкондөй болду. Ортого сөз түшпөй ата-бала дардисаар тынымга кабылды. Алыста жүргөн менен эки оюнун бири бул жакта болуп, жегени жегендей болбой кусалыкка малынып жүргөн уулунун көңүлүн ачкысы келди.

– Ии, эмне үндөбөйсүң, соргогум? Курсагың кантип атат?

Калаадан келе калганда ушу суроосуна уулу жыргап жатып күлөр эле. Шаардагы көп тамактын түрүн айтса «суук» деп чал бирин да жактырчу эмес. «Пулдан кантип атасың? – деп мыйыгынан күлүп койчу. – Шаар жерин билебиз, суусунан өйдө сатып ичесиңер?»

Нарбай чалдын Маматкеримге кападар болгон себеби бар. Ал ушуга чейин атасынан байланышчы кыздын жөн-жайын бир да жолу сурап койбогону. Жок дегенде «сизге канат-бутак болгон кыз каерлик экен? Аты-жөнү ким?» деп койсо оозунун жели коройбу? Бала да, башына түшкөндө билер.

– Чөп-чарыңыз кандай? Кышта кыйналбайсызбы?

– Менден камтама болбо, эл катары тың элемин. Директир бир телешка мака пая түшүрүп берген. «Мартабаң аша бертсин» деп батамды берсем, «шаарда иштеген уулуңуз жалгыз болсо да түзүк чыгыптыр. Аны-мунудан кем-карчмын деп көңүлүн алагды кыла көрбөңүз. Укту, колунан иши түшөт. Жок болсо, жетишинче кайрылышып турарбыз» дейт. Иш билги атанын уулу да. Сөзүн кара...

– Алардын эшигин көп эле сагалай бербеңиз... – Уулунун намысына тийгенин айылдык чал сезип калды.

– Ушул бергенине да шүгүрчүлүк, уулум. Ким барат дейсиң аякка. Үч-төрт карайкыны багалбай имне болупмун. Атаңы дагы жакшы биле элексиң, ашына... Чалдар чогулуп, запхоздун кырманында мака башын кайрып атабыз. Башыбыз кошулганга карылык эстен чыгып, жыргап калдык. Каруудан али кубат кете элек экен...

– Күз келип, бир жактан той көбөйгөндүр...

– Элди береке-кут басып, ким болсун колундагысын бергиси келет экен. Чакырган жерлер түзүк эле. Катардан калбайм. Эшегиң түшкүр, кашаң. Көргөн белең? Бозоргон бир мада эмес беле. Арык аттай албайт. Куруп бүткөн да. Жакшысы чыкпай жүрөт. Пулдун козүнө карабай туруп, сатып албасамбы. Баягы салган пулуңдун чети оюлбай турат.

– Белиңиздин оорусу кандай, догдурларга көрүнүп турасызбы? – Маматкарим үшкүрүп койду.

– Көрүнмөк түгүл, сүрөтүн дагы алышкан. Суук түшөрдө белимде жүргөн доңуз копкондун темирине жан киргенсип козголчу болду. Уюп, бастырбайт. «Операцияга жаткызган менен дарманыңыз жетеби-жетпейби...» дешип доктурларын өздөрү күмөндөр. Көбүрөөк басып койсом, белиме бирөө минип алгансып оордошом, демигем...

Жанатан бери экөөнүн сөзүн тыңшап олтургансып, ортодон байланышчы кошулат.

– Сөзүңөрдү бүткүлө! Убактыңар аяктап калды. Чал чочуйт.

– Эмне дейт!

– Ата, бизге айтып атат, убактыбыз бүтүп калыптыр, жакшы калыңыз...

Чал шашат. Сөздөрү чалды-куйду.

– Жакшы бол, балам. Жаманга кошулба, ичкен немелерден алыс бол. Караңгылап баспа, кечкирди үйдө ишинди иштеп отур...

* * *

Байланыш бөлүмүнөн чыгып, тепкич ылдый биринчи кабатка түшөөрдө Нарбай чал чалгы менен чапкандай капталынан жыгылса болобу. Бөйрөк тушунан өйдө «болк» этип, көзүнөн от чагылды да, кадам шилтей албай ордунда чөктү. Көздөрү жалдырап, кыңкыстайт. Козголсо эле кабырга алдындагы доңуз копкондун темири кыса чеңгелдөөчүдөй былк эткүчү кеткенин билип турушуп, үйүнөн алыс чыккандарын коюшпайт...» дешкенин угуп калып жатты.

Гүлзат тепкичте жамбаштаган чалды көргөндө кыйкырып жиберди.

– Ата, сизге эмне болду? Табыныз айнып турабы?

Кары үндөбөйт. Көздөрү эле жалдырайт. Кеп айтты дегиче капталындагы желмогуз жанын чыркыратып, чеңгелге алчуудай окчорулат. «Алыс узап кеткенимде кана, алысыраак чыгып алганымда кармаса эмне... Чыйраксынып жүргөн жаным кыздарга уят эле болдум. Жаш баладай эмгектеп... Ох,

жан дегендин ширинди гин кара, жанарааkта эле ажайып тартылган тегеректин бир заматта кунары учуп кеткенин кара...»

Тез жардам келгенче Гүлзат кыздары менен макулдашып, Нарбай чалды ооруканага жеткирип, эмне болот, кантет, баарын көрүп келем деп чечти. Врач келгенде чалдын көзүндөгү боз туман саал тарап жүзүнө кан жүгүргөнсүдү.

– Чоң арыштап алдым окшойт. Карыганда кайда шашам десең. Анын үстүнө бөйрөк тушумда көтөрүп жүргөн «темирим» бар эле.

– Көп сүйлөбөңүз, – ак халатчан аял кол учу менен чалдын колтугун басып, көрүп жатты. – Ооруганда айтыңыз.

– Кызым, оорум эски. Кез-кез кармап, эсимди оодарат. Азыр түзүкмүн.

– Жакшылап оңолгуча ооруканада болосуз.

– Ошо балнисаңды кой, балам. Эшик-үйүм ач-жылаңач. Карай турган эч кимим жок. Мал-салым бар. Чачылып калат.

– Об-бо мусурман адам эй! Өзүнүн кандай абалда экени эсинен чыгып, малын айтканын. Кана, аста өйдө турунуз. Угуп атасызбы? – Аял колтугунан жөлөй берди.

– Эшитпей анан... Тек эле койгулачы мени. Гүлзат дагы кичине олтурсам, аттай туруп, басып кетем, балнисага өмүрү жатып көргөн жан эмесмин. Мага болбойт.

Гүлзат ортого түштү. Чалдын көңүл кыжаалатын сезип, кыя албады.

– Эски оору болсо, саалдан кийин тынып кетер. Мен жанында болом. Үйгө барганыбыз түзүк болоор...

– Сиз, эмне, кызы болосузбу? – Врач аял Гүлзатты эми көргөнсүп, сынаакы карады.

– Ооба... – Айтарын айтып алып, жалган сөзү бетин дууладатып кулагына өтө чыкты. Чал Гүлзаттын кучагына жыгылып түшпөсөм экен дегендей чебеленип, тепкичтерге дарманы качкан аяктарын этият коюп ылдыйлайт.

* * *

Автобус айылдан суурулуп, озондой, өр тарткан жолдон жаңы чыгып, күү алып ылдый жортуп жөнөгөндө Нарбай чал козголду.

– Шопур балам, шундай токтоп кой! Түшүп калалы, – дегенде автобустагы чоң-кичүү туш-туштан чыкты.

– Эшигинин алдына токтомой адатын качан калтырар экен бу киши...

– Өкмөттүн машинасын өзүнүкүндөй көрот...

– Көпчүлүккө кошулуп, дүкөндүн оозунан түшүп калбайбы. Астанасына келгенде машинаны башына кийип кыйкырбай...

Шофёр жигит акылдуулук кылды:

– Көнүп калыптыр, кантебиз. Койгула, силердин да ээгинерге сакал бүтүп, карып-арыйсыңар. Ошондо он метриң чакырымдай көрүнөт. Ага күлүп болбойт. Нарбай аба, буларга кулак салбай, түшө бериңиз.

Чалдын ооруган жери кайра сыздап чыкты. Эмелеки акааратчыларга үндөгөн жок. Болбосо, кайрылып айтчу эки ооз сөзү даяр эле. «Сен дагы бөйрөк тушуна кырк экинчи жылдын осколкосун салып жүрсөң, менин алдымда өкмөттүн машинеси турса, куду төшөгүндүн гана үстүнө кумалатып салып жүрө берет элем» демек кире бериште чууну көбөйтүп олтурган сымбаттуу жигитке.

– Гүлзат балам, кана жол башта, түшөлүк, – деди шагы сына түшкөн кары.

Жарымы шифер менен жабылган, жайпак там алты көчөнүн бүткөн жерин билдирип, окчун турат. Гүлзат эски, кулагы сынык казандын алдынан ачкычты тапты. Кары үйтиричиликке тың экен. Идиш-аяктардын алдына жаңы газеталар төшөлүп, үй ичи тукумдай акталган. Жүзүнчү электр лампасы бөлмөнүн так ортосунда саландайт. Жууркан-төшок жыйылган төрдө өрүк комуздун катарында илинген алкакка чоңойтулган түстүү кош сүрөт Гүлзаттын көңүлүн бурду. Пахталуу жоолугун арчына салынган, жүзүндө али карылыктын чийими жок чырайлуу аял менен маңдайында бир тутам көкүлү сербейген «Тынч океан флоту» деген жазуусу бар суучулдардын баш кийимин чекесине кыйшайта кондурган тестиер бала жаңы мейманга ызааттуу тигилет. Бул чалдын Фрунзедеги

уулу, ал эми карегине ой тундурган аял болсо үй ээсинин маркум байбичеси экенин боолгоду.

Нарбай чал келгенден быякка тынбады. Оорусу бая эле эстен чыккан. Гүлзаттын эки-үч жолку эскертүүсүнө кулак кактан жок. Бара-бара ээн жаткан короо жанданды. Жөжө ээркөм ичин кезип жүрдү. Чаркар ичинен эшек үнүн баспайт. Кайдан-жайдан пайда болду. Ала мышык Гүлзаттын буттарына оролуп, айтчу нерсеси бардай улам тегеренет. Эски тандырдын алдынан боюн керип, ээсинин келгенин билген шалпаң кулак, сары машке суурулду. Жаңы келген адамга түсүн үйрүп, айвандын алдынан кетпейт. Алар Гүлзатка азыр-азыр сүйлөп жиберишчүдөй туюлат...

Гүлзат очоктун күлүн тазалап, тезек калап, от жакты. Айвандын алдына суу сээп, мизилдете шыпырып чыкканча абдестедеги суу атып кайнап чыкты. Чай демделди. Нарбай чал менен Гүлзат жыгач сөрүдө чайга олтурушканда күндүн кызгылт нуру Алтын Казыктын шиш чокусун чалды.

Гүлзаттын сөзүн баш ийкей укkан чал ага суктанып да олтурду. Кези-кези менен сөзүн суроо бергенден баштап, бирок, ага жооп күтпөй кебин улантат.

– Буякка биринчи келишиң да?.. Тактектиктер бизге тага болот. Базар-учардан учурашсак «кандай, тоолуктар, качан мал алып түшөсүңөр?» дешип калат. Буяктын чөбү мал үчүн май эле. Биз алып түшкөн малды базарда бир мүнөткө тургузбайт... – Гүлзат кепке кулак төшөгөндөй болгон менен ою эки анжы. «Үйдөгүлөр эмне деп калышты? Калпыс ойго жоорушуп, эртеңкиге чейин жарылып кетишер бекен. Көрөсүң, сааркы автобус менен апам түз эле иштеген жериме келет. Болгонун болгондой айтам да... Алар мынабы чалдын ордунда болсо, кантишээр эле...» Кичүү инисин эстеди. «Коруп жүргөн кызыңарды бирөө ала качты, ажеп болду. Тойдун даярдыгын көрө бергиле! Анан кайда кетти дейсиңер?» – деп оюн-чыны бир нерсе десе, аран жүргөн немелер түп көтөрө тополоңго түшпөс бекен...

– Уулуңуз кийинки сапар качан келди эле, – деп коюп Гүлзат карынын жүзүнө тик багалбай, бүткөн боюн жылуу илеп каптады.

– Келип-кеткенине бүгүн... – Нарбай чал көздөрүн жумду да, ошол күндү акылга салып, тактап жаткан өңдүү, – бүгүн туура эки кем токсон күн болот. Үч айга кетиптир го. Тобба, көз ирмемге токтобой үч ай дегениң зуу өтүптүр аа. Күн кыскарды... – Бир демге үндөбөй калат да, чочугандай эле:

– Кечээ күнү коңшум Артыктын үчүнчү класста окуган уулу келиптир. Мынабы эле тумшугу көрүнүп турган үйдө турушат. Жагжандап сөзүнүн баш-аягы жок. «Маматкарим акамы көрдүк. Телевизорго чыкты. Биздин айыл, чалдар жөнүндө көөп сүйлөдү. Сулайманкул, Ишенбай, Ботобай, Таабалды абаларды «ветерандар» деди. Сиз жөнүндө унчуккан жок. Атам да көрүп отурган. «Өзүнүн атасын айтпаганы ырас болду. Ал кишини ансыз деле жакшы билебиз» дейт. «Сиздин медалыңыз бар эмес беле. Ошону айтат экен деп эки көзүбүз төрт болду» деп бозорот. Ичим ачышты. Жо-ок, баланын агасы жөнүндө эки ооз сөз табалбаганына эмес. Айылы жөнүндогү баянын угуп, ыраңын телевизордон бир көрүп калбаганыма, кээде озумчө олтурганда кемий берем...

Гүлзат сүрөттөр жөнүндө билип туруп сурагандан тартынды. Кечки иңир коюуланып, жыгач сөрүнүн төрүндө көлокосүн арбандаткан чал ширелүү сүйлөйт.

– Балам, ти тооктордун бирин тутушуп бер. Үйүмдө айда, жылда келбеген азиз мейманым бар. Куттуу үйдөн кур чыкпайт. Шорпо болсо да ичип кет, насибиң билет, бүгүн бул жердесиң, эртең каяктасың...

– Оокатка убара болбоңуз, ата. Чай ичпедикпи, кобурашып олтурганга келбейт. – Меймандос кары сөз бербейт.

Тооктор өрүк шактарын конорго көрүп, кечкисин бак ичинде түнөшөт экен. Нарбай чал эңкейе калып, жыртык көзүн ачып-жумуп мерчемдүүсүн издегенсийт.

– Карылык элден мурда көздүн курчун алат экен. Аксагы бар эле туубай калган. Семиз. Чылкылдаган эле май. Сага буйруган экен. Көзүн курч, карасаң. Четирээк, коомай кончу эле. Аста басып, түз шыйрактан ал, шамаралаш бокту да көрбөйт.

Гүлзаттын күлкүсү кыстады, пиаласына эңкейимиш болуп, тишин-тишине басты. Тамак желгенден кийин да сүйлөшүп

узакка олтурушту. Калаадагы уулу келгендей Нарбай чалдын көңүл ичтейи бүгүнкүдөй ачылбас. Сөзгө дегеле март.

– Эртең, түштөн кийин Алмалыга жөнөйм, – деди ал пиаласындагы чайды шыпкай ууртап. – Аякта Жээнбек дегеген тагабыз бар. Үйү куду көмүр кендин өзүндө. Көмүр терет. Топудай, топудай кылып ар, ар жерге үйө берет, үйө берет. Келген-кеткен түзүк эле. Чогултуп сатат. Анча-мынча пул түшөт. Кичине ичет. Ичсе да колунда берекеси бар, үйгө кайрымдуу неме. Балалуу. Аялы эки-үч эрден чыгып, ушуга токтоп, такымы канап удаасы менен кызын-кыздай, уулун-уулдай төрттү тууду. Тагабыздын багы кеч ачылып, эми балдары жаш. Мага жылда көмүр үйүп берген да ошо. Көз чамеси таразакечтин баамын басат. «Бул үймөк эки жарым, мунусу үч тонна десе эле талашып, мазесин алба. Айтканы айткандай чыгат. Кылган иши ошо болуп калды да. Аялы балалуудай эмес. Зыкымдыгын айта көрбө. Тагамын колуна зыгыр тыйын карматпайт. Болсо шыпыра шакшак алып тынат. Саарлап туруп, билгизбей кокту этектеп, көмүр үймөктөрдү эсептеп келет да, бечара тагамды жакалап: «кечээ күнү үч үймөк сатыпсыз пулу каякта» – деп кактабай канын алат тура. Ошондойдон сактасын, балам. Ичкени – ирим, жегени – желим болгон адам кызылга имерилбей анан. Көңүлүн көтөргөн, дене-боюн балкыткан ошол болсо, ага кызылдан артык эмне жакын... Бара калганда көп отура албайм үйүндө. Кайткыча шашам. Аялы өзүнөн өзү кагынып-силкинип, кармаган нерсесин кагыштырганга өтөт. Үйүнө кирген адамды душманындай көргөн адамды биринчи көрүшүм. Эки чайкам чай куйса да, жадыраган ачык маанай менен отурса, жаш козунун шорпосун ичкендей болосуң го.

Өткөн жолу барганымда «көмүрүм кантип атат?» дедим. Тагам суроомо баш көтөрбөйт. Далымда аны жеп жиберчүдөй тиктеген аялынын заардуу көздөрүн сезип турдум. «Болот, болот...» – деп тим болду. Узатып чыкканда жарылды. «Жанагынын көзүнчө тилим байланып калат. Чаң жутуп, кан түкүрүп жүрүп ар жерден чогултканкөмүрүндү бекерге эле картмата бересиңби?» – деп киши кеткенден кийин жанынды суу

руйт. Көмүрүңүз даяр, жээн. Машина таап келе бериниз. Ага чаманыз жетпесе, өзүм унаа таап, жүктөп берип жиберем. Тааныш шопурлар бар. Жол киреси деп колуна беш-он сом берип койсоңуз болду» дегенде чыдай албадым.

– Тага, тажене менен отуңар күйүшкүдөй эмес. Биринди сөзүң бирине жакпайт.

– Э-э, – ал көңүлү жок кол шилтей, кырлары согулуп саргайган кагазы башбаккан тажик топусун желкесине жылдырып койду. – Эски кесел да. Бу жокто да турмушум кылдырап түзүк эле. Бешенең түшкүрдүн бешенесин караңыз. Көздөн учкан наристелерди чуурутуп, туул бергенде тобомо көтөргүдөй болуп, бу дүйнөгө батпай жүрдүм. Ээ, кайсы бирин айтасыз, барып-келип эле өзүмө-өзүм ыраазы. Кашымда балдарым турса, кем-карчым да билинбейт. Апасына таарынган менен ананайындарымдын кыял-жоругуна жазылып кетем. Бу дүйнөдө ошолор үчүн жашап, ошолор үчүн күн өткөрүп калат окшойсуң...

Коштошоордо көмүрдүн кылоосу сиңген колунда беш сомдук пулу жүрөт, андайы жок эле.

– Муну жол кире кылып кетиңиз жээн. Мээнет менен табылган нерсе, – десе болобу.

– Кой, Жээнбек, мен ыраазы. Куру эмесмин. Пенсиям менен келгем, – деп жакын жолотподум. Болбой жармашат.

– Жолго жакшы, алып коюңуз. Болбосо, магазинге кирип, ичип алам да, үйгө барып, баягынын эсесин чыгарам, – деп тиштенип алыптыр.

Бири-бирине ынтылып, ооздорунан ак ит кирип, көк ит чыккан ата-эненин ортосунда үрпөйүп, ары-бери жапырылган балдарды эстей албай койгонго болбоду. Ошондой бирибирине ылыгы жок үй-бүлөдөн сактасын. Бейкүнөө балдардын эле шору. Жер көз болуп, бирөөгө тике карап, оюндагысын айта албагандан өткөн азап барбы... Эртең Алмалыга көмүргө жөнөйм.

Гүлзат короз чакыра электе турду. Сыртка чыкканда Нарбай чал булоолонуп, муздак сууга даарат алып жүргөн. Доошу таңкы жымжырттыкты жарып, шаңкыды.

– Жакшы жатып, жай турдуңбу, кызым?!

Чал көрдүбү, көрбөдүбү, Гүлзат баш ийкеди.

* * *

Мындай болуп кабар угарын Нарбай чал күткөн эмес. Жумадан чыгып, Гүлзатка учурап, калаадагы уулунан кабар эшитмекке байланыш бөлүмүнө баш баккан. Көзөнөккө баш салып, ичкериден тааныш адамын учурата албады.

– Гүлзат, ишке келди беле? – деди бош орунга баш жаңсап, сумсайган чал. Далысын салып, каяккадыр жооп берип жаткан эки кыздын бири бурулуп, чалды көргөндө иймене түштү.

– Келиниз. Гүлзаттын бүгүн табы жок. Чондордон жооп сурап, үйүнө кетти. Сизди келсе, сүйүнчү сурагыла деген, сүйүнчүсүн бербесеңиз айтпайбыз. – Аркы кашына осмо койгон татар кыз да моюн буруп, чалдын сүйүнчүчүнөн кабары бардай тыңшагычын шыпырып маанилүү турду. Чалдын оюн дүмөйүл кылган Гүлзаттын абалы болду.

– Гүлзаттын табы айнып кетти дейсиңерби? Тынччылык элеби? Дайынын ачык айткылачы, олдо балам-ай... – Жалгыз ую кезүүдөн кайтпай эки-үч күн жоголгондо да мынчалык кейиген эмес.

– Башы ооруп... – Эки кыз бири-бирин кыйгач тиктешип алды, – шакыйнасы бар. Ошонусу кармап...

– Шакыйнасы болсо, ал эски оору. Эртең эле так секирип кетет. Сүйүнчүнөр мынаке, кыздарым! Кабарыңарды угайынчы. – Нарбай чалдын салаасында уйпаланган үч сомдук жүргөн.

– Жоок, сизди тамашалап, кантет экен десе. Сизден сүйүнчү алып эмне... Кечээ уулуңуз сүйлөшүптүр. Келмей болуптур. Бир жолу ишинен бошоп...

– Ал имнеси ыраңы сууктун, тынччылык бекен. Иштен бошойм деген сөздү оозуна алчу эмес. Бир адиса болгон го.

Кыздар астыртан бири-бирине тиктешип, заказ кагаздарын сунган клиенттеринин көзүнчө энкейе калып, кыткылыкташат.

– Кейигенди коюп, тойго камылга көрүңүз. – Кашына осмо койгон кыз шынкылдайт. – Уулуңуз келин алып келмек болуптур. Ошо тараптан болот имиш. Институтту бүтүптүр. Эртенкиге, самолётко билет алышыптыр. «Түшко жетпей Ошто болобуз. Кабар эртерээк жетсе, Орозалы таганын «Жигулиси» менен аэропортко келип турушсун» деп Гүлзат менен сүйлөшүптүр...

Нарбай чал чыпылдап чыккан чекесин жени менен сүртүп, кубанычка балкыйт.

– Ананайындар десе, мунунар башка кеп. Ушундайда сүйүнбөсөм качан сүйүнөм. Тойго даяр тургула! Өзүм келип чакырып кетем!..

Ал эки аттаган жерин бир аттап, почто түйүнүнөн чыкты. Желеткесинин этек-жеңи туш келди учат. «Бешенесине жазган жылдызын тапкан экен. Карыган чагымда колумду узартканын экен. Утуру эле түшүмө кирип туруп алган.. Ою, тилеги жакшы десе...» Бүкүрү бели түзөлүп, баспай эле каалгый учуп алгансыйт өзүнө. Базар-учарда көрүп, таанып калгандар жоргологон карынын башкача басыгын эмнеге жорушаарын билбей, соңунан узата карашат.

«Бул кабарды Гүлзатымдын оозунан эшитсем кана. Угуп сүйүндү бекен. Карап гана тургула, тойду озү башкарат. Карындашы да. Же Гүлзатым кичүү бекен. Жо-ок, экөө тең куракту эле го. Эсиң менен түшкүр, ушуга чейин жашын бир сурап койбопмун. Өздөрү табышып алышаар. Батамды берем. Андан бөлөк эмнем бар...»

Эки аттачу жерин бир аттап, чал автостанцияга шашат...

* * *

Ошол ченде бизге тааныш тактектик кыз үй-бүлөсүн тангалтырып, чырак күйгүзбөй, үй бурчунда үн-сөзсүз отурган...

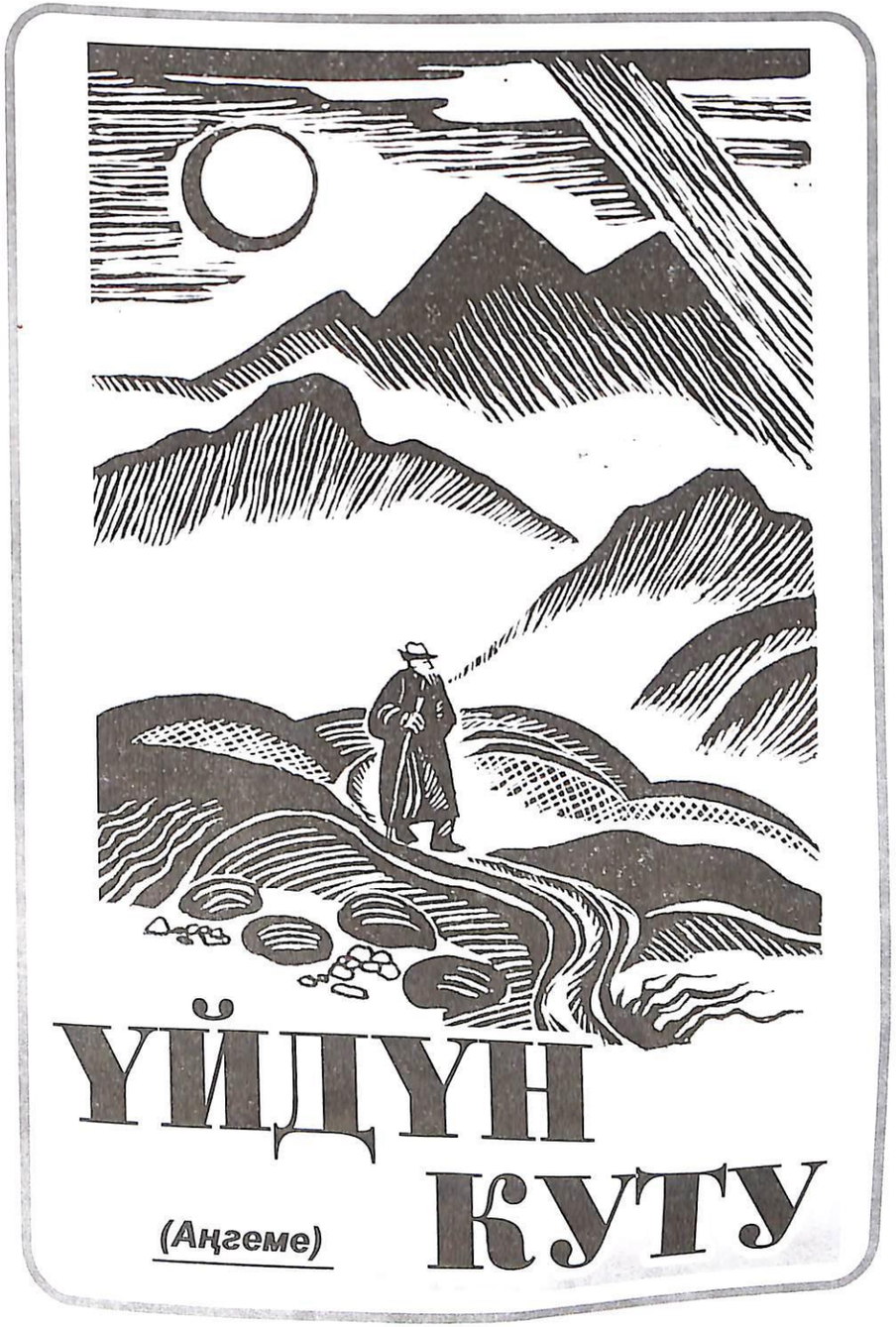

ҮЙДҮН КУТУ

(Аңгеме)

ҮЙДҮН КУТУ

Аңгеме

КЕЗҮҮГӨ кошулчу мал күн чыга элек айдалат. Чала үйку бала-чака шугдундаган ач карын кой-эчкисин кубалап, көчонүн чаңы көккө каалгыйт. Шергазы аба бирдей малын элден кийин айдайт. Токол эчкиси менен субай токтусун чаркардан чыгарганда, элдики адыр этектеп кетет.

– Кезүүгө ким чыгыптыр?! – Шергазы аба кеч калганга окшобой тизгин тартып, малын кошуп кайткан баладан кеп сурайт.

– Оо Тилла эженин армиядан келген уулу. – Бала сөөл баскан колундагы алманы утуру кемирип коёт.

– Кимди шерик кылыптыр?

– Жалгыз чыгам, кийинки кезүүдө кайтарбайбыз деген имиш.

Бала чыгып келаткан күндөн көзүн калкалап турду.

– Өзү билет да. Жалгыз чыккан менен, элдин малы да кыйла бар. Баары байыган маал...

Шергазы аба такымындагы темир казык менен ээрдин алдын кашып койгондо эшек жорго жүрүшкө салды. Көздөрүн чылпак алган бала эшек менен кошо жарышты.

– Убара болбоңуз, мен эле кошуп келем! – жүгүрүп келатып энесин бура бастырбай шормологон улакты алманын почогу менен атып урду.

Эшектин башын үйгө кайрыган чал чагатайдай балага: «Тилланын баласына айт, малды Чоң Мурундун кыштоосуна

жайсын. Кезүүгө жаңы чыккан неме оттуу жерди билеби...» деп дайындады.

«Тилланын уулу дейт, кайсынысы болду экен. Өткөн күздө бир баласы армиядан келгенде барып учурашканбыз. Мунусу эң кичүүсү чыгат? Мезгилиң салаадан куюлган кум сыңары откөнү билинбейт. Баланчанын уулу келиптир десе, айыл эли сүрүлүп барып учурашабыз. Азамат болуп келет. Түзүк тааныбайсың да. «Ойноп-күлүп эл катары барып келдиңби? Кайсыл жерде болдуң, эли кандай экен десек, бир ата-бубабыз билбеген жерди айтып, «биздей эле жер айдаган, эгин эгип оокат кылган адамдар экен» деп күлөт. Төөдөй жетилген жигитке көзүң тойбойт. Шыпылдап элдин атын алып, колго суу саздап чопчоң эле киши. Балдарга армиядан өтөр сыноо жок го... Келери менен үйлөнүп атышат, пасылке алып, үй салып атышат. Катарга кошулат деген ошо да...» Эшек арыктан секиргенде ою үзүлдү.

* * *

Балдары көптөшүп, төрт бөлмолүү там салган менен Шергазы кенже уулу Аскарды жанына алып, эски тамдан жылган жок. Уулдары алыс жакта жүрүп калса, «эски тамыбыз көзүбүздөн учту, ата» дешип келчү. Эми бой жеткендө «эрди намыс өлтүрөт» болуп, ошо сагынычты намыска жеңдиришти.

Балдарынын улуусу Жамшид батынды.

– Ата, – деди ал, – үйүңүздү чычкандын уюгу басып, тамчы отпөгөн жери жок. Же абат полу болсочу. Карыган маалыңызда сыз тамдын азабын тартып жүрбөңүз. Ошондой эле көзүңүз кыйбаса, ал үйгө малдын жем-чөбүн, ашыкча буюмсуюм болсо, коюп жүролу. Кирип-чыгып турасыз. Өзүңүз жаңы үйдүн каалаган бөлмөсүндө жашай бериңиз, – десе атасы көшөрүп койду.

– Убара болбогула, мээнет өзүңөрдүкү. Мага ата-бабамдан калган там жетет. Ичер суум түгөнсө, ушу үйдөн чыгайын...

Кирген-чыккан чалдын жоругуна тан калып: «Карыганда кишинин кежирлиги ашынат дейт. Чоң кишиге катуу айтпагыла, көңүлүнө кетет. Кариет, дагы эрте-кеч кирип-чыгып, оокат-ашыңарды ичип турганына шүгүр дегиле» дешкен болот.

Эки үйдүн тең коломтосу өчпой, турмуш нугу менен өтүп жатты. Ортончу уулунун келинчеги иш билги. Өзү билип, экиүч күндө кирип, жууркан-төшөктү кагып-силкип, үй ичин тукумдай шыпырып кетет.

Аскардын мектепти бүткөнүнө беш жыл болот. Солдатка албады. Шоктугунан көрсүн. Кичинесинде байтерекке чыгып, кагаз куш учурам десе, бут койгон бутагы сынып, кулайт. Сол буту жото жиликтен сынат. Карбаластаган Шергазы баланы озондотуп үйгө жаткызып, өзү сыныктанчу Айым бакшыга чабат. Шакшак туура коюлбай бечера бала көпкө азап тартат. Сынган буту төрт эли кыска бүтөт. Аксагы жүрө-жүрө түзөлүп кетет деген бакшынын сөзү үйдогүлөрдү алдап кетти.

Курбулары менен аскер комиссариатына барып, майыптыгына байланыштуу кызыл билет алып келгенде, уулунун буту экинчи жолу сынгандай Шергазы аба сакалын тутамдап, көпкө тунжураган. «Айдай баланы майып кылган айып өзүмдө. Мени өлтүргөн адам бейишке чыгат. Ушу турган доктурга жетип барсамчы, аттиң. Катарынан калбай эл аткарган кызматты аткарып келет эле, атаганат...»

Аскар азыр устачылык кылат. Сумкасынан кол араа менен курч балтанын сабын соройтуп, эрте кетип, кеч келет. Жай бою эки чабанга кашар салышты. Аксаган менен колунан онор качкан жок. Атасы жатчу жыгач сөрүдөн тартып, жаны тамдын жыгач ишине чейин өзү колдон чыгарды. Тириликке тын. Көмүр түшүргөн да, совхоздун директоруна кирип, малга жемчөп жаздырып чыккан да Аскар. Чал да ушу уулун өзүнө жакын көрөт.

* * *

Шергазы малын кошуп келсе, үйдө эч ким калбайт. Бетин жуубай машинасына жармашкан Жамшидин ойлоп, аяп кетет. Матор «дүр, дүр» дейт да кайра өчот. Тиги чукулайт да, тумшугуна илинген темирди жулуп бурайт. Машинаны бир жагына оодара тартчудай тиштенип жатып бурайт. Көрүп чыдай албайбы, мектепке бараткан иниси да папкесин коюп, чачын сербендетип ийри темирди бурап кирет.

Чал келгенде үйдө эч ким калбайт. Жамшид аялын (ал кийим тигет), эки баласын машинасына сала кетет. Мугалим келинчеги экөө (экөө тең математик) окуучуларга аралашып, асфальт жолду бойлоп, мектепке басышат.

Дасторкон жайылуу, термосто ысык чай турганын чал билет. Ээн үйгө киргенден зааркanat. Тумчуктуруп ийет. Кишикара келсе, кобурашып олтурса болот. Болбосо, өзүнө эрмек издеп, сыртта карбаластап жүрө берет. Эшегин аркандаганча барып, билектей суу жыгат. Бак аралап, түндө түшкөн алмаларды терет да, майда кесип, шиферге жаят. Алма какты кышы бою неберелери жеп, оңуп калышат.

Жүгөрү жак шагыраганынан басып барса, ичинде мал жүргөнсүйт. Доош кылып айдаса, маңдайынан жибин сүйрөп килейген өгүз чыкса болобу. Аябай тойгон экен, баса албайт. Шергазынын жаны чыкты. «Капырай, түнү менен таза майкандаган экен. Кечээ суу ичкен мака четинен кыйраган турбайбы. Малдын ээси да колун майлап байлаган нолок экен». Жибинен кармаса, өгүз сүйрөгөн бойдон көчө тарапка атырылды.

Жыгылган жүгөрүнүн паясын ормокко кол орокту издеп жүрүп, тандыр алдында үйүлгөн бөтөлкөлөрдүн үстүнөн чыкты. «Ойей, бул имне?!» Ага экинчи өгүз тандыр алдынан чыккандай болду. Көргөн көзүнө ишенбей делдейди. «Мунун баарын ким ичкен, тобба. Жамшидби, Калдарбы, же Аскарбы? Аскар дейм да, ал оозуна албайт. Балдарым ичпейт деп жүрсөм, адаштымбы... Кимисин шайтан азгырды? Оо-уу ушунча да

көппү? Мунун баарын бир күндө иче койгон эместир. Кимдин колунан келди? Көз байланган ченде Жамшидди издеп эки-үч бала келип калчу. Кол учун берип көрүшкондөрүндө кеп бар эле. Төркү үйдө олтурушуп, эл жатарда чыгышчу. Ошолор ичти бекен? Кечинде келишсе сүрүштүрбөсөмбү...»

* * *

Бөтөлкөлөр көз алдынан кетпей, кечке кылган ишинин маанеси болбоду. Тийип-качып өгүз жыккан макасын орду. Тандыр алдындагы бөтөлкөлөрдү бирден-экиден кармап, жийилген кыктын арасына сойлотуп, көздөн далдаалады. «Жер калбай калгансып бу ыскатыны тандырдын алдына үйүшконүн кара...» деп өзүнө-өзү батпайт.

Жумуштан биринчи мугалимдер келишти. Коп отпөй келини балдары менен бакчанын автобусунан түштү. Демейде утурлай чыкчу чал бүгүн көрүнбөдү. Матмуса менен Маткасымдын «аталаган» үндөрү Шергазыны чаркар ичинен сүйрөп чыкты. Неберелеринин көкүлүнөн алмак-салмак тоё жыттады да ишке алаксыды.

Кечки инир коюуланып, бирин-серин жылдыз көрүнгөндө Шергазы малын жайлап, чаркардын кулпусун илди.

Чал дүңкүйгөн бойдон төргө өтүп, малдаш курду. Чай келгенде нан сындырган Калдар:

– Ата, табыңыз жокпу? – деди.

– Тап түзүк, өзүнөрдүкү жайындабы? Кечээги ичкиликтин күүсүнөн көңүлүнөр куштар го.

– Кайсы ичкилик?! – Калдар делдейе калды. Дасторкон четинде олтургандар бири-бирин карашты.

– Билип-билмексен болбогула, балдарым. Кылгылыкты кылып, кыл жип менен буып койгуңар барбы! Абат онөрдү үйрөнүпсүнөр, анынар өзүнөрдөн ашпасын...

– Көзүңүз менен көрсөңүз айтыңыз, ата. Бекерден бекер адамды жаманатты кылган болбойт, – деди Жамшид. Тыздайдай түшкөн уулунун оюндагысын баамчыл кары билди.

– Ичсеңер ошо талаадан ичип, куттуу үйүмдөн көрүнбөгүлө! – Кары кечке жанын тынч алдырбай жүргөн сөзүн айтты, – тобба, тандырдын алды арактын бөтөлкөсүнө толуп чыгыптыр. Ошентип, үйө берсеңер эртең-бүрсүгүнү тоо болуп чыгары ажеп эмес.

Атанын какшыгы отургандардын башын ийди. Жамшид көзүнүн тобосу менен келинчегин челип өттү. «Айтып тилим тешилди. Аңызга, алысыраак ыргыт десем, бу жука алакан беш-он чакага откөрөм деп топтоп жүргон турбайбы» деген жекирген карашын келинчеги туюп, чайнектин чоргосун сүрүмүш болот.

– Ата, сиз да түшүнсөңүз. Адам болгондон кийин үйгө киши-кара басат экен. Анча-мынча болот да... – Жамшиддин кеби бошоң чыкты. Бети чок түшкөндөй кызарат.

– Киши-каранын баары эле быякка арак пайлап келет окшойт. Көрүп жүрөм, караңгылатып кирип келчү эки-үч ашынаңды. Мени көр[1] деп ойлошот окшойт. Иши бар адам антип ууруларча жүрбойт. Сакалдуу башымды көрмөксөн болуп үйүмө сүзүп кирсе, быякта туруп өзүң осол болот экенсин. Алардын маңдайында олтурсак, ичкен ашы тамагынан өтпөй кала бекен... – Атанын сөзү сөөгүнөн өтүп, чучугуна жеткендей Жамшид каяша айтты.

– Келген-кеткендин эсебин алганды куп үйрөнүпсүз. Өнөрүңүз биздикинен кем калышпайт экен. Оозумду төө тепсе да, айтам эле. Айлык алганда белгилеп коюп жүрөбүз. Курбу-курдаштардын жакшылыгында олтурсак, «ич-ич» десе, орозо кармаган адамча моюн толгоп көрөйүнчү, жеп жиберишер... Күлүшсө, күлкүм жарашпай, сүйлөшсө сөз кошо албай четтеп калганымды каалайсызбы?

– Ичкиликтен четтесең четтеп калаарсың. Ага анча ичин ачышпасын, уулум. Андан көрөк, жакшы санаалаш, сыйынсыйдай көрсөткөн жолдоштордон тап. Өзү ичип, ага болбойичпегенди кыстаган неме болор-болбос иш үчүн жакадан алган

[1] Көр – сокур.

дан кайра тартпайт. Балалыгың калган жок, ата болдуң. Эсиң барда, этегинди жап. Жанынды ачытса да, болгон кепти айттык, жаман көрбө бизди.

Жамшид жаңы куюлган чайды чоң ууртап, тилин күйгүзүп алды да дуңкуюп ооз ачпай койду. Бир жумадай өзүн атасынан качырып дасторконго отурса да, балдарына алаксымыш болуп, ичерин-ичип туруп кетет. Этегин баса олтурчу уулунун орду аңгырай түшкөндө Шергазы ошол капталын муздак шамалга тоскондой чыйрыгат. Бирок, сыр бербеди. «Бетке айткан сөздүн заары ошондой болот. Чычалаганың түзүк, уятын болсо тыянак чыгарарсың...»

Шугдундаган немелердин аягы тыйылганда үйдөгүлөр баягы чатактын пайдага чечилгенин билишти.

КАРЫГАНДА небере көрсөм дегенде эки көзү торт эле. Неберем жерден боюн көтөрсө жаныма алып, аш-тойлорго ээрчитип, майрамдарда күрөшкө түшүрөм деп тилек кылчу. Шашкан менен бир башын эки кылар балдары окуунун соңунда жүрүштү. Жамшид эки жыл окуп, айдоочулук кесипти үйрөнүп келгенде чал мандайына олтургузуп мындай деди:

– Балам, окуйм деген мурадыңа жеттиң. Эми колуңдан ар иш келет. Өзүңдү бакканга жарап калдың. Үйлөн. Үйгө аялзаты аралашпаса, ысыгы, ырыскысы кемийт окшойт. Кемиген ордубузду толтур. Бир иниң окуп, антип Ошто жүрөт, бир инин «аксакмын, мага кайсы мурду бүткөн кыз тиет» деп ондо туйлайт. Жолуң улуу. Жакын ортодо кыз деген толуп атат. Көөнүңдө жүргөнү болсо аны айт, – деген. Жамшид үндөбөй олтуруп кутулуп кеткен. Көп күн өтпөй Аскар агасынын макулдугун атасына жеткизди.

– Ошондон да тартынабы, тобба. Оозун төө тепсе да өзү айтпайбы. Алысты койсун, бу Ысактын тикмечиликти бүтүргөн айдай кызы жүрөт. Ошо ылайык. Момун. Жабылуу сандыкты ачпайт...

Жамшид атасынын сөзүн эки кылбады. Тойдун изи сууй электе Калдар өзү менен окуган гүлчөлүк кызды баштап кирип

келди. «Сүйлөшүп табышсаңар бактылуу болгула!» деди Шергазы. Уул-келиндери ынтымактуу. Канча жыл бирге турушту. Бири-бирине тике карашканын байкай элек.

Жамшиддин келинчеги эки жолу көз жарды. Экөөнүн тең кулагына азан чакырып, атын Шергазы өзү койду. Матмуса менен Маткасымдын айрымасы бир жаш. Эшкеликте жүрүп, үйгө киргенде небересин бооруна кысып, кагадак көкүрөгүнөн жыттап алса, бу дүйнөн түйшүгү менен эсинен чыгат.

Улуусун балдар бакчасына беришкенде чал үндөгөн жок. Бири-бирине катуу сөзү жок, ынак уул-келини болор-болбос кеп үчүн көңүлдөрү кирдеп жүрбөсүн деп кары тилин тишине баскан.

Маткасымды бакчага даярдашканда Шергазынын чыдамы жетпеди. «Бирин жаныма эле койсоңорчу. Саарлап туруп, туш-тушка кетип, силер билбейсинер. Жалгыздыкта жаныма эрмек эле...» десе уулу үндөбөй келинчегинин көзүн карайт. Ошондо бардык иштин түйүнүн мындан кийин ошол келини чечерин Шергазы түшүнгөн.

– Бала сизди кыйнап коёт. Ишиңиз көп, караганга чолоңуз да тийбейт, ата. Түшкүсүн уйкуңуз катуу, басып калган неме баш ооган жакка кете берсе, кудай сактасын... Эрте-кеч көргөнүңүз жетет го... – деп койгон келини. Сөз жетерлик эле. Кеп көбөйтпөдү. «Чала болот сага, куу сакал» деп ичинен өзүнөзү сөктү да туруп кеткен.

Шергазы бакчаны деле жерибейт. Аны карыган адамдардын неберелерин тартып алалы деп ачышкан эмес да. Угушудай караганда ал жерде неберелери маалы менен тамак ичип, укташат. Тамга таанып, ырдашат экен. Бармактайынан дос табышып, өзү менен өзү болуп өскөнгө бакчадай жер болобу дешкен сайын чалдын таарынычы ылдыйлады.

Неберелери тарбия алган ошол үйдүн өзүн да көрдү. Пахта майтүгөнүп, совхозунда борборуна түшкөн. Дүкөндөн алчуусун алып чыкса, жоон талдын көлөкөсүндө олтурган кара каш, мурду шиштей бүкүрү кемпир адеп кол булгайт. «Короз кант

алгыла, балдарына короз кант ала кет!» Короздун кеби түшүрүлгөн кыпкызыл ширени көргөндө так секирген неберелерин эстеп, кыя өтө албай эки-үчтү оротуп алган.

Жумурткадай акталган эки кабат үйгө бурулганда бөбөктөрдүн чуусу булактын шылдырындай кытыгын козгоп көкүрөгүн сагыныч тээп, делгиртти. Эшегин тыт жыгачка күрмөй чалып, ичкери баш бакканда:

– Аба, сиз каякка?! Кимге келдиңиз? – деген үн чалды желкеден алгандай болду. Кылчайса, ак халатчан, чачын куду улуу келининикиндей желкесине түйгөн сары келин суроолуу тиктеп турат.

– Небереме келдим. Матмуса менен Мат...

– Кимиси болосуз?.. – Келин суракка алды. Анын тоотпогондой сүйлөшкөнүн сезе койгон кары кирген дарбазадан бери чыкты. Келин байланууу турган эшекти көзүнүн кыры менен карап койду.

– Атасы болом. Пахта май алганы түшүп, неберелеримди да көрө кетейин деп кайрылдым. Колду карашат деп муну... – Оролгон короз кантты көрсөттү, – бала да бере койсом, көңүлдөрү өсө түшөт...

Келин оозун таптап келатканда эшек аңгырап коё берди. Үнүн созгон сайын тезек таштап, кеп угузбай койгондо чал камчысын үйрүп, зорго тыйды. Чочуган келин өчөшкөндөй унчукту:

– Эшегиңизди бул жерге ким байласын деди?! Азыр чечип, минип кетиңиз. Главрач көрсө имне кылаар экен... Бу кантыңызды экинчи көрсөтпөңүз, неберелериңиз жесе ооруп калышы ыктымал. – Ак халатчан ошентти да, селкинчек тээп жаткан бөбөктөргө жетер-жеткиче артына кылчайган жок. Короз кант колунда ээрип, кооз кеби бузула түшүптүр. Муну кара, наристелердин көңүлүн көтөрөт деген шире, алардын ысык жанын оорутарын билсе кары алат беле.

Шергазы балдар бакчасынан көңүлү чөгүңкү кайткан...

* * *

Күн төбодо чакчайып, тегеректи куйкалай баштаганда Шергазы шабдоолунун колокөсүндө көз ызгытып алат.

– Ассалому алейкум, аба! – Көзүн ачса, почточу бала турат. Сумкасынан газета сууруп, шабдоолунун бутагына кыстарып койду. Мектепти жаңы бүткөн. Сумкасын окуучулардыкындай ийинине асып, койногу киндигине чейин ачык. «Кат жокпу?» Кары тил учуна келе калган суроону тиштеп калды. Баягы күнкүдөй күлкүгө калмак.

– Кимден кат күтүп атасыз. Балдарыңыз окуусун бүтүп келишпедиби... – деп каткырган почточу бала ошондо. Шергазынын оозунан кеби түшүп: «Көнгөн адатым менен сурап койдум, айып этпе» дегенге жараган. Учур болгон. Бир эмес экиден кат алган күндөрү эсинен чыгабы. Ошто окуган Калдары үйгө кем каттап, кат жазып турчу. Кээде Каравандан, Жамшидинен кат алганда «Калдарга теңелем дегени го жаманымдын» деп күлчү. Оштогу уулу эки барак катында ал-ахвалын, тиричилигин жан-алы калбай сурап: «Экзамендерге даярданып жатам. Бассам-турсам оюмдасыз. Сагындым сизди, ата» деп бүтүрчү катын. Жамшиди кызык эле. «Ана барам, мына барам» деген куру убадасын жазып, пенсиясын аларда эки-үч баланы ээрчитип кирип келчү.

Ошол каттар Шергазынын эски топусунда, жүктүн катында сакталуу. Аскарга эки-үч сапар окутуп укkан. Алыста жүргөн балдарынын өзүнө болгон эркөө сагынычын, ак пейил камкордугун тымызын самап, жан дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөрдү тең бөлүшкөн жароокер мамилесин дагы бир жолу ак баракtan угууну күсөгөнүн мынабы почточу бала кайдан билсин...

Кечинде жолго чыгып олтурат. Үзүүдөн тамекичилер өтөт. Автомашинада тик туруп кыркынчылар, талаадан комбайнчылар кайтат. Адырдан мал түшөт. Кечки айыл той берген адамдын короосуна окшош.

Жогортон чөп артынган карааңды утурлай тиктейт. «Эшпай, же Пусур, экөөнүн бири. Макага суу коюшат. Өткөндө

бригат «өзүңөр караган маканын шагын оруп алгыла» деген экен. Таппай турган немелер орок салышкан турбайбы». Жакындаганда тааныды. Пусур тойтук. Жайы-кышы бутунан отук түшпөйт.

– Оо Пусур, чөптү мынча көп арткансың, атыңдын тумшугу көрүнбөйт. Түзүк карай алдыңбы?

– Буйруса түзүк эле, аба. Суу жылдагыдай тартыш болбоду. Пландагыны беребиз деп турабыз.

– Кичине көчүк бас, үйүндө ыйлаган балаң жок го. – Резина өтүкчөн Пусур арыктан күрс аттап, Шергазы менен кош колдоп учурашты. Калпагындагы жүгөрүнүн пырын күүп ийди. Тизе тушу оңуп калган чыйбаркыт шымынан «Ала-Арчанын» пачкесин сууруганда чылым тарткан адамды жактырбаган кары тетири карады.

– Пусур, суу ишин куп үйрөндүң бейм. Сенчелик суу кечкен адам бу тегеректе жок болуш керек. Өгүнү «Пусур аканы «Колхозчуга» жазышыптыр» деп балдардын оозунан угуп калдым. Ошо ыраспы? Газитке көрүнгөн эле чыга бербейт. Ишин татыган болсо, анан...

– Ырас, ырас, аба, газитке да чыктык. А бир кызык. Алим мурап менен айтышпаган күнүбүз барбы. Алыштын башында «өзүң жакка улуу буруп, бизге билектей суу жыгып, алакчылаганынды качан коёсуң» деп тирешип турсак, бир маалда маймыл бекен иш кылып, бир айвандын сүлпөтү тартылган майке кийген ак жуумал бала адеп ортодон чыгат. «Газиттан келдик, сизде анча-мынча сөз бар эле» дейт. Алим мураптын суудан атасы өлгөндөй шиши толуп турган. Дагы эки-үч кеп айтты дегиче, жакасынан бургай кармап, алышка басайын деп тургамын. Ошо маалда жаңкы бала ортого кыпчылса болобу. Кыжырым менен бир тийдим. «Жаңжалды көрбөй турасынбы, бу жакта суу талаш болуп атат» дептирмин. Четке чыгып кеткен. Сууну эки ноого тептен бөлдүрүп, шакка келсем баягы бала жөөктөргө чым бастырып, ошерде жүрөт. «Кел, үка, көңүл жайланды, эми бир катырып сүйлөшөлү. Бая жиним менен кагып койдум окшойт. Жашымда жетимчиликтин азабын көөп тартып, мүнөзүм ошондой корс, көңүлүнө алба. Имне керек, үка, сурай бер» дедим. Мен айтып атам, ал сурап атат, шыпылдатып жазып атат. Майкесиндеги маймылды карап коём. Ошондой айванды Оштогу ажайыпканадан көрдүм эле. Бала жазчусун жазып кете берди. Өткөн апта базар учар кылып, Ноокатта жүрсөм, алиги Карабаштагы Марип төөнүн шопур болуп иштеген баласы учурап, «сиз газитта макталып жүрөсүз» дейт. Сураштырып жүрүп, газит чыккан жерге бардым. Баланы сурасам, прунзелик экен, практикасы бүтүп кетип калыптыр. Кийин окутуп көрсөм, сизге жалган, мага чын, айтканым айткандай жүрот. Куйма кулак бала экен, аба. Ошондон кийин, бассам-турсам ооздон чыккан убадамды уят болбой аткарсам деп төбом менен жер казам... Кой, атым кетти, жетейин, Боптур, аба...

Шергазы тарпылдап жүгүргөн Пусур тойтуктун артынан күлүп, карап калды.

Алтын Казыктын чокусуна үйүлгөн булут самсалап, муздак сыдырым желпип бери жылды. Шергазынын кулагына мөндүр тийди, экинчиси мойнуна түштү. Өзүнө келаткан жаандын дабышын тыңшап, ордунан жылган жок. Жаандан качкан адамдар шуу коюп жанынан өтөт. Алар күздү утурлап жүгүрүп бараткандай сезилди Шергазыга. Көп өтпей жаан далысын сабап кирди. «Жайдын да аягына чыктык, – деп ойлосун чал, – босогодо күз. Анан кыш. Ошондо таң атпай кеч киргөн күндөр башталат го...»

Шергазы кышты жактырбайт. Кыш колунан ишин алып, бекерчи кылат. Жаткандан жамбашы талыйт. Карыган адамга түн кыскартыштан өткөн азап барбы. Жатсаң көзүң илинсе чи. Жаштарга имне, кыларга иш табылат. Телевизор тиктешет, китеп окуп, кептери түгөнбөйт. Ошондо чал жашоосун кыбыраган тирилиги узартып келатканын күчтүү туят...

– Буйруса бу кыш да жеңилине тартып өтөр. Баш эсен, боор бүтүн турса бу эч кеп эмес, – деп өзүн-өзү сооротком менен карылык оксуй көп жашка чыккандыгын утуру эсине салат. «Мына, сен куракту улардан жер үстүндө ким калды? – Капыс-

тан пайда болгон ой көк желкеге койгондой болду, – Бакир, Төрөкул, Митал, Байыш, мелдеше кетип учуп бараткан карганы Көтөрмөдөн кармап келген досуң Чынгаранын орду жок. Сенин түйшүгүң али түгөнө элек. Эмки кезек сеники. «Бойго жетип» турасың...»

Шергазы өлүмдөн коркпойт. Келсе жакшылап тосуп деле алат. Бирок, үмүт деген жаш-карыда тең жашайт тура. Дагы бир жазды тоссом, жазгы желден аптыга жутуп, талаадан көтөрүлгөн жөө туманды дагы бир жолу көрсөм, атаганат... Үмүт жаш-карыда тең жашайт тура.

Жаан басылды. Асман чылк бүтөлүп, иңир тегеректи билгизбей чүмкөп келет. Ордунан турам деп кайра чогүп калды. Буту уктап калыптыр. Жаны кетип калгандай чымырап, өзүнүкү эмес. Улам карыштап, улам муштагылап араң жазды.

Неберелери менен эрмектешип, оокат бышканча олтурду. Жатарында Аскарга: «үстүмдү калыңыраак жаап койчу, чыйрыгып турам» деди. Дароо уктап кетпеди. Бүткөн бою ысып, кимдир-бирөөлөр төө бастыга алгандай демикти. Ошентип жатып да сыртты тыңшайт. Шамал катуулады. Байтерек шуулдап, үйдүн үстүнөн шифер учту. Сарала күчүк жолбун итке жаналы калбай үрөт.

Түндүн бир оокумунда чепкенин желбегей жамынып, аяк алдында турчу таш фонарды кармап сыртка чыкты. Супадан түшүп, чыкканча сарала күчүк аяк алдынан кетпеди. «Кыш келсе, шоруң куруйт го сенин. Кышты биринчи көрүшүң...» Колундагы кесекти ыргытты. Күчүк ошоякка жүгүрдү.

Чепкенин аяк алдына жаап, жылуу турган төшөгүнө сойлоду. Ак сакалы каранғыда ак шам болуп агарат. Жака-белин кымтыланды да: «Ушунчалыгына да шүгүр...» деп аста кобурады.

29-ноябрь, 1984-жыл.

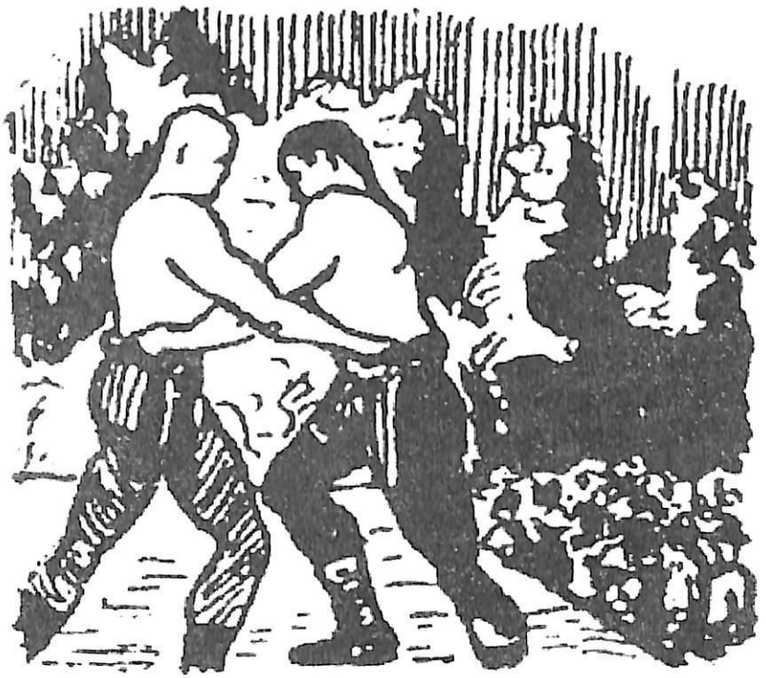

Далысы жерге тийбеген "Тапанча" палвандын таржымалы

Публицистика

ДАЛЫСЫ ЖЕРГЕ ТИЙБЕГЕН «ТАПАНЧА» ПАЛВАНДЫН ТАРЖЫМАЛЫ

(очерк)

...Абакеңиз эр Кошой
Артылып колун салыптыр...
Тоодой Жолой балбанды
Томкоруп жерден алганы,
Көтөрүп жерге уруптур,
Көпчүлүк карап туруптур,
Жолойду кудай уруптур...

(Манастан)

Узун-туурабыздан түшүп, о илгерки базардын ордосун ээлеген чайканада (азыр анын өпкө-жүрөгүн куушуруп, үстүнөн зорзор курулуштар аттап өтүп турат) суусун кандырып отурганбыз. Эл көбөйсө бечара чайкананын курсагы чыга түшөт, терезесинен нымшып, «тер» куюлат... Конушу сөрдө шу чайканада «чоңойгон» ыманы ысык, мойсопут алдына бир нанды сындырып коюп отурат. Ушундай үйрөнүппүз ага, бир-ар күн сөрүсүнөн көрүнбөй калса, чайыбыздын даамы, дүйнөбүздүн бир жери кемип турат. Шаардын кайсыл четинен болсун, түш боло элек уная-сунаага жармашып, чайканага жетип жыгылат. Эл шашса дагы бу киши шашпайт. Акыркы кактам чайы куюлган тоонун көзүндөй пиаласынан бүт ааламды көрүп отурат. Чайнегин түгөткөндөн кийин бу дүйнөнүн калба-ташпиши кызыл ашыгынан келбей «кырт» кекирип, аркасынан «аш болсун» деп өзүнө-өзү тоопчулук келтирип отурчу чайкорубуз биздин сөрүгө басып келиптир. Макала жазып күн көрөрүбүздү каяктан билип алган:

– А дегиле, журналисттер! – деди колун боорона алып. Ашкан нандын сындырымдарын чөнтөгүнө салып алыптыр.

– А дедик, кана чайга келиң! – Бир-экөөбүз тура калдык ордубуздан. Минтип биринчи келиши, бизге дагы биринчи сүйлөшүү.

– Чайды ичтик. Ошону аш кылсын. Бүгүн чайканада чоң палван отурат. Далысы жерге тийбеген сузактык «Тапанча» палванды эшиткениң барбы?! – деди. Бирибиз угуппуз, бирибиз укпаппыз. Анын чайга саргайган арсак тиштерин тиктеп калганбыз, анан мойнубузду кайрып, баарыбыз палван көчүк баскан сөрүнү издедик. Көпчүлүк менен күндө келип, бир чайнек чайын түгөтүп кетип жүргөн адамдардын бири бизге далысын салып отурган...

– Анау Ибраим палван! Бу ончо-мунчаңа учурай бербейт, араңарда шу палванды жазчуунар барбы? – деп калды. Анын сөзү мага «араңарда шу палванды жыкчуунар барбы?» дегендей угулду. Пиала тегеретип отурган тели-теңтушум «билсе палван сырын ушул билет, бир жыкса ушул жыгат» дегенсип баары эле мени тиктеп калышыптыр.

– Бол, эмесе, туруп кете электе учурайлы. Илгери өзүм эки-үч сапар сүйлөштүм эле, унутуп эле калбаса тааныр, – деп бир жактан ал кыстады. Бөлөк-бөтөн бирөө айтса тайсалдап көрөт элем, бирок күн сайын чыканагын тийиштирип, чай ичип кетип жүргөн адамдын жүзүнөн ысык нерсе жок экен:

– Басың эмесе, – дедим. Экөөбүз эл турган сөрүлөрдү аралап, Ибраим палванга жөнөдүк. Эл көбөйүп, чайкананын курсагы чыгып келаткан...

* * *

Ошо күнү кар өчү бардай жаады. Бармактай, бармактай... «Тапанча» палвандын кирпиктеринен өйдө кар. Фрунзеликтердин мындай карды көрө элегине көп жыл болгон. Жай ба-

сып жүрөбүз. Бармактай, бармактай кар кебибизди тыншап, экөөбүздү ээрчип алган...

– Кечээги күнү шу жерде бир кызык иш болду. («Кыргызстан» мейманканасынын алдынан өтүп баратканбыз). Ичир кирип, көз байланган маал. Оокат кылып, «жатарга дагы кыйла бар, кичине аба жутайын» деп мейманкананын алдында турсам бирөө басып келип, биринчи орусча сурады. «Байке, эмне проблемаңыз бар, орундатабыз» дейт. Тааныбайм. «Кем-карчым жок эле, ука. Ырахмат!» десем, «Киши керекпи?» дейт аркаман. Кып-кыргызча! Оозум ачылып калды. Ноода бой, жүда келишкен жигит экен. Үстүнө кийбегенди кийиптир. Колунда бир боо күлүч жүрөт. Чала укту дедиби «аял адам керекпи?!» дейт дагы кайтып. Уккан кулагыма ишенбей мен турам, маңдайымда бажырайып наркы турат. Ошо маймылдыкындай куник күлкүнү, селейген муздак жүздү өмүрүмдө унутпасмын. Просто, күйүп кетет экенсиң. Уруп ийсемби деп, кайтып мушумду бу көтөрөбү-көтөрбөйбү деп аяп коем дагы. Соғойун десем жака-белим толгон эл. Ак мокогондо «жакшылыкча» кет нары, кысталак! Ушинтип күн көргүчө, өлбойсүңбү!» дедим. Бетинин бир жери кызарбады. Үндөбөйт. Бышып бүтүптүр да. Уятын түшүрүп салыптыр деп коет мындайларды. Дагы мага карап «жинди неме турбайсыңбы» дегенсип башын чайкап кетпаратат. «Ээн жерден жолугуп, ушинтчү болсоң го кубалап жүрүп, анаңды үч коргондон көрсөтөт элем» деп ичимден бир кыжырым келет. Мурдалары дагы келип-кетип жүрчү элек, мындай сөздү уккан эмеспиз, имне болуп баратат бу шаар?..

– Э-ээ, «Тапанча» ака, ондойлорго башыңызды оорутпан, беш кол барабар эмес. Ким алдайм десе, өзүн алдайт, элди алдай албайт... – дедим да Ибраим палванды опера-балет театры жакка алып өтүп кеттим.

* * *

Азиз окурманым, эми палван экөөбүздүн ортобузда болгон сөздүн сынын кемитпей, каармanымдын кебин кыраатынан

бузбай сизге жеткирүүгө далбас урайын. Анда эмесе, палвандын аңызына кулак төшөңүз.

– Атадан алтообуз. Жалаң эркекпиз. Чекеден күрөшөбүз. Атам дагы бу дүйнөдөн күрөшүп жүрүп өттү. Илгери Таш палван деген бабабыз болуптур. Кокон хандыгынын чеңгелинде адам чыдагыс кордук тартып, эптеп тирлигин кылдыраткан бечара экен. Бизге жеткен сөзгө караганда, бир журттун найзачысы атыгып, сайышканын алып түшчү имиш. Бири айтат, катуу састымоолоп жаткан жеринен туруп, түшкөндүн баарын катарма-катар сайып, элдин шаштысын алган найзачыларга чыгыптыр. Төшүнө мис табак тарттырып, Койдобоз деген атын туйлатып, намыска күүлөнгөн бойдон эч ким тең келбеген баатырдын алкымына найза малган имиш. А кезде намыс деген де башын кылычка тутуп берчү турбайбы. Бу сөздүн кунун азыр учуруп ийип отурбайбызбы...

Сузактын Кара Дарыя деген кыштагында бой жеттим. Бармактайыман майрам, тойлордон калбай боюма барабар балдарга чыгып, нечен калыстардын калтасынан сөлкөбай алдык! Атам ыраматылык жанына алып, жол үстүндө болобу, бейтааныш кыштакта болобу, алдыбыздан чыккан баланы токтотуп, бою-башына карабай күрөштүрчү. Жыксам, кайтып дагы, иши кылып жыгылганча бел алыштыра берчү. Тууганчуушкандыкына барганда ар кыл балдар менен тоорушуп турганым турган эле. «Менин уулумду ким жыкса, байгесин өзүм берем» деп күүлөп туш келгенине сала берчү. Бел катыгыча, билек кубат жыйгыча көрүнгөн жерде күрөштүм. Кыргыз күрөшүнүн көп амалына, кылт эткен ыкмаларына түлөк кезден быштык го. Онду бүттүм дагы, ошол кезде эл көп окуган Жалал-Абаддагы ДОСААФка, шопурлукка кирдим. Спорттук мелдештерден кур калбайм. Той-пой чыкса, издетип, чакырып кетишет. Күрөштүн аркасынан катуу түштүм. Жалал-Абаддагы зооветеринардык техникумдан Абдыманап деген жаш палван күрөшүп жүрөт, облус боюнча эч кимге жыгыла элек деген сөздү андан-мындан угам, көрсөм дейм, күрөшсөм дейм, такыр оң келбей жүрдү. Ал барган тойго мен барбай

калам, мен барсам өзү келбей калат. Ушинтип, учурашмагыбыз кыйын болду. Көзүн менен көрмөйүнчө, палван сага табышмак. Ошентип жүрсөм, Абдыманап окуган техникумдун студенттерин коңшу айылга пахта теримге алып келип калышты. Кийинки базар үйгө суранып келдим. Атайы барып, Абдыманапка учурашайын деген оюм бар. Ошо маалда зор агам үй салып аткан, ал дагы кычагандай о күнү келериме саздап ылай жаткызып коет. Ылай айып болбосун деп, кереле-кечке эки-үч бала болуп көптөшүп кыш куйдук дагы, кечкурун айдын жарыгына салып, Абдыманаптар жаткан шыйпанга өтүп бардык. Жатып алышыптыр. Бирөөдөн айттырсак эле, Абдыманап өзү чыга калды. Бадан-бою чымыр, орто бойлуу жигит менен пахта кырмандын боюнда туруп сүйлошүп атабыз, ай жаныбар сүттөй жарык. Мени билет экен. Ошо жерден эле сөздү узартпай «күрөшпөйлүбү, атайы аркандан издеп келдим» дедим. Тайсалдаган жок. «Азырбы, түндөсүбү?» деп бир ооз сурады. «Бөлөк маалда чоло тийбейт экен, сен пахтада, мен окушта жүрөм» дедим. «Давай» деди, катуу ишенет экен өзүнө, эмеле эки пүктөп таштады бейм. Ай сүттөй жарык. Айдын жарыгында кырман пиалага куюлган айран... Бел алыштык. Анын кошо чыккан эки-үч баласына кошулуп, мени ээрчип баргандар калыстык кылып карап турушат. Сүйлөшкөнүбүздөн күрөшкөнүбүз тез болду. Эки сапар күрөштүк, кырмандын четинде эки сапар тең жыгылды. Кайтып сүйүнүп жүрөт, «тең табалбай жүрдүм эле, ырас гана учурадың, дос бололу» деп барбаландайт. Пейили кең, жыгылса да өчөшпөй өнөгүн баалай билген жигит менен «мынан кийин бирге жүрүп, бир күрөшөлү» деп убада бекитишип кайттык.

Көп өтпөй эле Кара-Сууда (чоң күрөштөр ушул жерде өтөт) Коргонтөбөлүк баягы менин досум Абдыманап менен дагы бир өзгөндүк Абдымалик деген экөө палвандан палван койбой чекеден жыгып атат» деген сөздү эшитип базар күнү а жерге отүп барбаймынбы... Тааныгандар дароо эле тегеректеп, баскан жагыма кошо басып «күрөшөсүз» деп туруп алышты. «Койгула бу сапар күрөштү. Тамаша кылганы келдим» десем бура бастырбай коюшту. «Палван дагы тамаша кылабы, палван деген күрөшөт, тамаша кылчу эл мына, биз» деп туш-тушуман чыкканда, ошо күрөштү башкарган калыстар Максым, Маматжан деген аксакалдар дагы «бир күрөшүп бериң, көпчүлүктү битта курсант кылың» дешкенинен алардын саздасын сындыра албадым. Анын үстүно бу чөлкөмдө бу экөөнөн өтүп аския айткан, күрөшкө калыстык кылган адамдар чыга элек. Дамалбай алмак-салмак тогуз палванды жыктым. Эреже мындай, палвандардын бирин койбой жыкмайынча, же өзүң жыгылмайынча ортодо чок түшкөнүң чөк түшкөн. Качан сага чыкчу палван калбай көпчүлүк калыстарга карап «соорун бергиле» деп сурашканда барып байге сеники. Тогузунчусунан кийин баягы аксакалдар «эми сен Абдыманапка түшөсүң» дешип калды. А дагы наржакта күрөшүп, жыгып аткан. Ынабашым. «Биз дос болобуз, досум менен күрөшкөнүм болбойт. Биридибизге чыкпайбыз деп сөз бекиткенбиз» деп экөөбүз тең эки жакка туйладык. «Ондой боло турган болсо, Абдыманап өзгөндүк Абдымаликке түшсүн, жыккандына сен саздан, ушуга кайылсыңбы?» дешти. Бир маалда эле Абдыманабым өзгөндүк палвандын жамбашына түшүп берсе болобу!.. Абдымалик мага он экинчи болуп түштү. Күчүнө куп ишенген, аткыган жерди үзүп алчудай карылуу, бир жери ыкма иштеткенге саал бошураак экен, курду колуна орогон жерден эле мени так көтөрүп алды. «Мейли, каалашынча айлантсын» дедим дагы эки тизemди жоон санына такап, ага кошулуп тегирмендин ташындай тегерене бердим. Таза пырпыратты, пырпыратып келип жамбашка таштаарда андан көз ирмемчелик озундум да, бутум жерге тиер замат өзүн кайрый чаптым. Бу иш көз ачып жумганча болду, Абдымалик жыгылган жеринде кыйлага соолуп жатты. Эл ороп кетти мени. Максым менен Маматжан аксакалдар мага көпчүлүктүн дубасын алып берди. «Бу жаш палван илгерки жамбашы эзели жер жыттабай өткөн «Тапанча» палвандын күрөш арпин куп үйрөнгөн экен. Алышканын көрдүңүздөр, кумардан чыктыңыздар! Мындан ары «Тапанча-

нын» наамын ушу балага бербейлиби, не дединер?!» дегенде эл ордунда чурулдап батасын берген. Ошондон тартып (1967-жылы), Ибраим деген атым калып мени «Тапанча» палван дешип кетти. Жалал-Абаддагы педагогикалык окуу жайын бүткөндөн кийин Фрунзедеги дене-тарбия институтунун II курсунда жүрүп эле улуттук күрөш боюнча кандидаттыктын өлчөмүн толтурдум. Оо-уу, андан бери канча суулар акты. Күрөшпөгөн палвандарым азыр кемде-кем. Кыргызстандан чыгып Россиянын бир катар шаарларында өткөн мелдештерге катышып, Ленинабаддын, Өзбекстандын чоң күрөштөрүнө чыгып, мактангандык эмес шу күнгө чейин бирөөдөн жыгыла элекмин...

Күрөштүн аркасы менен эмнелерди көрбөдүк! Көбү айрантаң. «Машыгып жатканыңызда сизди жыгып алган палвандар бар. Элдин кашына, килемге чыкканда эле алар оной эле алдыңызда калат, имнеге мындай?» деп сурашат. Чындыгында машыккан кез бир бөлөк. Өнөгүңдүн кайсыл ыкмага чакан экенин билиш үчүн өзүңдү тобокелге салып жортеки сүрүшө бересиң, өзүң туруп да бересиң, шонтип анын бек жерин, бош жерин билесиң. Ал эми килемге күрөшөм деп чыгасың да. Кыргыз күрөштө таза жыксаң эсеп, а жыгылсаң үндөбөй чыга бер. Эсимде, Ноокаттын Сайыл деген жеринде, чоң күрөш өтүп (азыр дагы эле болот) мени 147 килалик Аюу палванга чыгарышты («Тапанча» палван ошондо 82 кила экен). Калп айтпасам, менен эки келет. Илгертен түптөлгөн эреже ошо, «кынк» этпейсиң, чыдасаң күрөшөсүң. Аюу палван бою менен эле басып салчудай жамбашыма үйдөй болуп жатып алды. Атасы, эл-журтка таанымал Дыйкан палван дагы ушуерде, калыстардын тобунда отурган. Нары-бери чайкашып турам, тобокелге өалганда болбойт, секинден сырын тартыш керек эле. Бою оор неме бир кезде курду ондой кармайм деп өбөгүн кичине тартканда боюн бошотту. Шып ичине кирип, так көтөрүп эки-үч пырпыратып, келип жамбашка салдым. Дыйкан палван өзү туруп келип: «Тапанча» палван, бу сиз Аюу палвандын өзүнүн күчүн өзүнө жумшап, чаптыңыз го» деди. Ошо сөз дагы бир

четинен туура. Күрөштүн ийне-жибине чейин айтыш эми кыйын. Аны күрөшкөн билет... Ошо жерде ноокаттык Амат палванга түштүм. Бу дагы ошол жердин козгө басар палваны экен. Кирген суудай жулкунган неме менен биринчи эле силкишкенде ыкмама өзү түшүп берди.

Сыр-Дарыя өрөөнүнө, бир чоң күрөшкө чакырышты. Күрөштүн аягында Оротоболук Мурсеит палван экөөбүз калдык. Мурда эле билчүмүн аны, өзү биринчи аракет кылбай өнөгүн пайлап, адашкан жерин издеп, амал менен күрөшчү. Атаандашы жүдөп, бою чайпалып, жонунан кара тер кеткиче жүрө берчү дагы мерчемине келтирип бир силкип салчу. Оюна коюп, мен дагы шашканым жок. Ыгына жараша «өлүгүмдү» артып коюп турам. Мындайда күрөштүн кызыгы кетет. Эл чыдабайт. Айткандай эле, көпчүлүктү күдүң-күдүк кеп аралады. Калыстар болсо утуру «болгула, күрөшкүлө, болбосо экөөнө тең соорун жок» дешип далыбыздан домдоп кетишет. Узун нерсе уз-ун болуп жатып алса, белиндеги курду катуураак тартсаң, моюнтурук болуп желкесине кетет. Боюн эле качырат.

– Сөздүн ачыгы жакшы, Мирсаид палван, барабар аракет кылалы, элди зериктирип ийдик, – десем унчукпайт.

– «Тапанча» палван, – деди бир маалда, – бир жолу жыгылсаңыз өлбөйсүз. Канча зор палванды жыктыңыз, башкаларды дагы ойлобойсузбу. Жыгып жүрүп, чекеңизге мүйүз чыкканын көрө элекпиз го!

– Мирсаид ашына, о түлкү кебиңизди коюуңуз, күрөшсөңүз эркекче күрөшөлү. Ушунан ушуга күрөшөм деп келип, анан айтканыңызга эле «хоп таксыр» деп күлдөбөңүзгө оонап берчү мен эмес, – дедим ачуум менен.

Бири-бирибизге өбөк таштап, жатып алганбыз. Көзү жетип турат, ынтылды дегиче алдымда каларына. Мындай сагызгандай сак палванды көрө элек элем. Ошо айтканы менен эле тим калбай кулагымын так түбүнө кышылдап, сүйлөп атат.

– «Тапанча» палван, бу жерге эшигим жакын. Катын-балам, урук-тууганым күрөшүмө келип, тамаша кылып турушат. Беш жылдан бери жыгыла элекмин. Соорунду бүтүн сиз алын,

анан тышкары оозуңузга баткыдай пулду да айтып. Кечкурун чөнтөгүңүздө болот. Тизелеп коюп чыгып кете бериниз... – деп өлүп-талып суранат. Жиниме тийди. «Сооданы коюп, өмгөктү өдө кылың, барабар аракет кылалы!» – дедим.

– Бир марта жыгылсаңыз имне болот, «жыгылганды жер көтөрөт». Эртең Кабаста (а жер дагы Сыр-Дарыя өрөөнүндө) чоң той болот. Ошо жерде туруп берейин, каалаганыңыздай чаап алың, – дейт. Карачы, соодалашканын! Күрөштү бу базар көрөт окшойт, буга сөз өтпөйт экен дедим да өзүм кирдим. Боюн качырып, жологусу жок. Ошондо «ма, чапсаң-чаап ал, сенден келгенди көрөйүн» дегенсип, ыктыярым менен боюмду боюна жакын алып барсам (ооба, тобокелчилик. Эмне кыласың анан, эл карап турса...), муну кара, зорго эле туруптур, шап көтөрүп эле кетти. Мага башканын кереги жок эле, жамбашына аларда өзү «каронкама» (Ибраим палвандын мыкты өздөштүргөн ыкмасы) түшүп берди. Күрөштүн аркасы менен турмушту куп эле көрдүк! Мен сага бер жагын эле айттым... Күрөшкө мен кылчалык кара санабадым.

Абдырахманды сурап атасыңбы? Абдырахман эми Абдырахман палван дегенчелик бар эле. Лейлектен чыкты, чыкканда дагы катуу чыкты. Арык чырай шаптай жигит барган жерин жыгып жүрдү. 1974-жылдары буга эч ким тен келбей калды. Чыкканы жыгылат. Кыргызстандын биринчилигинде женди. Бирок, экөөбүз күрөшпөй жүрдүк. Ага караганда мен саал улууraак да элем. Өзү айтып калчу. «Тапанча» ака, мен күрөшкөндө сиз тамаша гана кылып турың. Агар жыгылып-нетип калсам, ордума чыгасыз. Аркамда турганыңыз мага кубат болот. Сиз барда жакшы күрөшөм» деп калчу. Күрөшкөнүн көрсөнүз эми, нечен-нечен өзбек, тажик палвандар алдында калып: «ушуну бир жыксам, күрөшүн дагы токтотот элем, бул дүйнөдөн да армансыз өтөт элем» деп жер муштагандарды да көрдүк. Бир жери, Абдырахмандын саал ала коодондугу бар эле. Даңкка жараша жүк болот деген ырас экен. Ал атак-данкты, ооматты көтөрө албады... Көзүм менен көрбөдүм го, аны жандаган «токумун жеп, аргамжысын үзгөндөр», бирөөнүн

эсебинен күн көргөн шылуундар (каза болоруна жакын күрөшпөй да, көрүнбөй да кеткен) көңүлчөөк палванды алагды кылып, күрөштөн кумарга азгырып, жолунан чыгарышыптыр. Эми андай палван Кыргызстандан дагы чыгабы, чыкпайбы ким билет... Шилбийген тулкусунан көргөн адам палван деп айтпас эле. Күрөшкөндө эми эки жамбашына бап-барабар алчу. Тубаса палвандар ошондой болот экен. Ушу Фрунзеге келип, шаардын ипподромунда Таластан келген 130 килалык палванга чыкты. Көпчүлүк өнгөчүн тартып, кээ бирлери «нары алып кеткиле, бу Абдырахманды эки бурдап бир жутат» дешип ийди. Бел алышкандан кийин эки мүнөт не өттү, не өтпөдү, Абдырахман алги үйдөй палванды чимирик кылып чапканда эки аягы асманга көтөрүлүп жыгылганын көргөн эл тура калды. Көбү ушу сенчилеп сурай беришет «Абдырахман менен күрөшкөн белениз?» деп. Эл билет, ал экөөбүз көп жылдар бою бирге жүрдүк. Бири-бирибизге чыкпадык. Муну калыстар дагы билишчү. «Буларды күрөштүрөм деп убара болбогула» дешчү. Экөөбүздүн кылыч кеспес шертибизди Абдырахман өзү бузду. Өзгөндүн жолунда машинадан авария болуп, бутумду кайрытып алып, ошонун айынан бир жылча күрөштөн алыстай түшкөм. 1977-жылы Ошто, пединституттун спорт залында облластттын биринчилиги өтүп калды. Кичине түзөлүп калгамын. Оң келсе күрөшсөмбү деген ойдо келген элем. Ошол жерде, экөөбүздү илгертен бири-бирибизге сала албай жүрүшкөн адамдар Абдырахманды күүлөшөт. «Тапанча» азыр баягысындай эмес (мен аны кийин уктум). Жыксаң азыр жыгып кетесин. «Тапанча» Абдырахмандан жыгылган» деген сөз өмүр бою элдин оозунда калат, бүгүн чыкпасаң ага өмүрү чыкпайсың» дешет коюн-колтугунда жүргөндөр. Калыстар мага саласал салганда эле кесе айттым. «Эл билет, биз бири-бирибизге чыкпайбыз». Абдырахман жанымда эле, а дагы укту айтканымды, бирок үн катпады эле. О кыйладан кийин ооз учунан: «Эл суранып атпайбы, мен күрөшөм, «Тапанча» ака», – деп турат. Көзүнөн эле билгемин, тиктесем эле ала качып аткан. «Жүда жакшы экен, бая эле ошентпейсиңби» дедим. Мен да намыс-

ма келдим. Ана таза көкүтүшкөн экен. Студенттер бир «Тапанча» деп, бир Абдырахман деп залды башына чейин кыйкырышат. Эл батпайт. Карасам, Абдырахман шымаланып, чечинип кирди. Жанымдан бирөө: «акыры күрөшмоксүңөр да...» дейт. Ошо күрөштү көргөндөр да арманда, корбогондор да арманда. Катуу сүрүштүк. Күрөштүн биз билген ыкмаларын алмак-салмак колдонуп, бири-бирибизди алалбайбыз. Бир маалда Абдырахман мени сол жамбашына алды эле, которүлүп барып, каршылык ыкмасын учурунда пайдаланганым сактап калды. Ошол замат өзүмдүн кезегимди кетирбедим. «Алалбадың, досум, эми өзүңдөн көр» дедим дагы жамбашка таза алдым. Кечкурун студенттердин бөлмөсүндө чай ичип отурсак, ошолор айтат. «Канча жылдан бери студенттердин ортосунда талаш-тартыш болуп келген. Бирибиз «Тапанча» палван жыгат» десек, бирибиз «жок Абдырахман жыгат» деген талашыбыз эми бир жансыл болду» дешти. Кийин Беловодскиде өткөн Кыргызстандын биринчилигинде дагы Абдырахман менден (орус күрөшү боюнча) упай менен утулду. Экөөбүз бу өмүрдө, чоң күрөштө болгону эки марта бел алыштык. Басар жолу кыска, ичер суусу ченелүү экен, канча палвандарды чаап, элдин көңүлүн курсантчылыкка бөлөп, жапжаш туруп кете бердиди... Күрөш садагасы кетейин, менменсинүүнү, көпөлөк мактоону көтөрбөйт. Ал дагы палвандарды мүнөзүнө карап ылгап коет. Жөнөкөйлүү, ооматты көтөрө билген карапайымдуулукка тагынып түшүп берет. «Бу жыйында мага тең келер палваныңар жок» деп көпчүлүккө далысын салгандарды дагы көрдүк. Барып-барып алар кумга сиңген суудай дайыны угулбай кетишти го! Бели-боюна жараша бөлөктөрдөн айырмалуу ыкмаларга эге болбосоң алыска узай албайсың, же бир күрөштү аягына чыгышың кыйын. Жалаң күч менен ашып барса, үчтү жыгытарсың... Жалал-Абадда окуп жүрөм. Тогуз-Тородо Токон деген палван ат арытып мени издеп келиптир. Күз айы эле, бир тойдун үстүнөн жолуктук. Савлат деп ошонун савлатин айтыш керек, булчундары таш, жумуру денесине колун токтобойт. Өгүздүн күчү эми ошондо экен, бөйрөктү бүржолу эзип

жиберди. Сүрүшүп тура берейин дейм, боло турган эмес, шап ичине кирип, бир-ар карыш көтөрүп сол жамбашка таштадым. Дагы күрөшөм деп тура калды. Калыстар алдын тороп, «башка дагы палвандар бар, ошолор менен күрөшүңүз» десе болбойт. «Атайын Тогуз-Торону ашып келсем. Бир жолу күрөшүп «Тапанчадан» жыгылып келдим деп барсам, эли-журтум ишенбес» деп күрөштү баштатпай, ортолукта «дагы күрөшөм» деп тегеренип жүрдү. Кайра күрөштүк, кайта жыгылды. «Дагы күрөшөсүзбү?» дедим. Үчүнчү жолу жыгылганда өйдө туруп айтты. «Тапанча» палван, үч жолу күрөштүм, үч мерте тең кантип алдырганымды билбейм, бел тамырды билет окшойсуз» деди. Кийин бирөөлөр айтты: «Тапанчаны» жыкчу палвандарды даярдаш керек экен, биз кеч калыппыз, өзүбүздүн палван өстүрүшүбүз керек экен» деп барыптыр Тогуз-Торого. Көп өтпөй эле, трактор минчи экен, авария болуптур бечара... Көп палвандарыбыз анантип эле болбогон жерлерден кетип калды... Ошо Токон палван туура айтыптыр, кыргыз күрөшүнө күйгөн, анын эртеңине камтама болгондор азыр аз, кеч калганыбыз ошо да... Көп жерлерде күрөш унутулуп калды...

– Сиз менен тең тайлашып, келечегинен үмүттөндүргөн палвандар...

– Күрөштө жаш-кары деген болбойт. Мына мени ал, кырк бирге кадам койдум. Азыр бу куракта күрөшкөн палвандар калбады. Жаш палвандар а жерден, бу жерден чыгып жатат. Таластан чыккан Чаткал деген жаш палван жыйырма үчтө, эсеби менин балам. Фрунзе шаарынан 110 жылдыгында «Спартак» стадионунда күрөштүк. Утулуп калды. «Сиз менен дагы күрөшөм деп Кара-Балтага чейин эрегишип барбадыбы. Жаштык намысты карабайсыңбы. Өсө турган өзү, ошондой өжөр болот. Азыр менин болжолумда, ошо Чаткал палван, андижандык Дилмурат, Равшан, Хамид, Ош областынан Митал, Базар деген, биздин Кара Дарыя айылынан Талып деген жаш палвандар бир куракта, кадыресе таанылып калышты. Талып солдатта жүрөт, ошо жактан үйүнө кат жазат экен. «Барган күнүм «Тапанча» палван менен күрөшөм» деп, кудай тилегин берсин

о баланын. Айтып коюш керек, о бизге караганда Өзбекстанда күрөш десе жантыгынан кетишет. Бизди биякка кой, күйорман-дык кылса эми ошолор кылсын, көңүлүно туура келдиби, бол-ду ошол палвандын күрөшүн көробүз деп автобус, автобус бо-луп, шаарма-шаар кыдырып, Кыргызстанга чейин кете бери-шет. Алардын ар бир районунда, шаарында улуттук күрөш боюнча атайын мектептер бар. Республиканын аймагында жыл сайын 27 байгеге арналган мелдештер уюштурулат. Мектеп-терде Өзбек ССРинин спортуна эмгек сиңирген чеберлер жаш палвандарга сабак өтөт. Бизде жок дегенде райондук спорт мектептерде (ал дагы болсо) улуттук күрөш боюнча атайын класстарды ачыш керек. Күрөштүн «А» тамгасынан баштап үйрөткөндө гана келечектеги палвандардын камын коргон бо-лобуз. Илгерки майрамдар күрөшсүз өтпөй турган. Азыр жаш-тарды карасаң, алар билектин күчүн сынагандан коро, топ-топ болуп ичкилик «уулаганды» артык көрүшөт. Күрөштүн эл бил-ген кадырын ылдыйлатып алдык. Уюштуруучулук иштер дагы аксап жатпайбы. Мисалы, 1988-жылы улуттук күрөш боюнча республиканын биринчилиги өткөрүлбөй калды. Ким күнөөлүү? Кызыгып, сураштырсам, спорт комитетиндегилер Кожомкул-дун 100 жылдыгына карата биринчиликти Токтогул жерге-синде өткөрмөк болушуп, кийин шарт-жагдайга байланыштуу калтырып коюшуптур. Билген адамга ушунун озүндө эле улут-тук күрөшкө, элдин байыртадан туу көргөн традициялуу оюнуна маани бербөөчүлүк болуп жатпайбы. Бир иштердин аркасы менен Кутманалиедин өзүнө кирип калып, «биринчилик өткөрүлбөй калды, күрөш боюнча спорттун чеберчилигин нор-масын толтургандардын китепчеси да тапшырылбай калды, канча палвандар Кыргызстандын биринчилигине жыл бою да-ярданышкан эле, аларга эмне деп жооп беребиз?» дедим. «Гру-зияда улуттук күрөш боюнча райондор арасындагы мелдештер циркте тез-тез өткөрүлөт экен. Палвандары ошон үчүн көп. Биз дагы ошентпейлибиби?» дейт, кайтып...

– Эл билет, сиздин далыңыз жерге тие элек. Той дагы, тойдун эртеси дагы болот дегендей качан эми курду чечип,

чапаныңызды шакиртиңизге жабасыз? Кубат-күчтү сүрүп, ку-рагыңыз дагы ойдолоп баратат...

– «Борү карыса да бир койлук алы бар», ончо-мунчага моюн бербейбиз. Жакында эле бир тойдо күрөшүп болгонуман кийин аксакалдар (калыстар) ортого алып, «Тапанча» палван, нечен жылдардан бери күрөшүңүздү көрүп, тамаша кылып кел-дик. Өмүрүң узун, мартабаң дагы ашсын! Чындыктан эч ким кутулган эмес, ушунтип эле жыгып турбайсың, жашың дагы кыйлага барып калды. Күрөштөн жыгылбай кетсең, эл оозун-да атың улук, жүзүң жарык жүрөт. Ойлон, биз аягы Өзбек-стан, Тажикстандын, өзүбүздүн күчтүү деген палвандарын ча-кырып, сенин Кара-Дарыянда чоң күрөш уюштуруп берели, ошо менен узаталы сени. Жаш палвандарга таалиминди үйрөтүп жүрөсүң, эми саяпкердик кыл» деп ата-баладай отуруп маси-лет салышты. «Ойлонуп көрөйүн» дедим. Аксакалдардыкы да туура. Эртеби-кечпи күрөштөн кетээриң бышык. Бирок, биле-гим, белим кармашты күсөй берет... Эки адамдын бел алыш-канын көрдүм дегиче каяктан чыгат билбейм, бадан-боюмдан кубат ташканын сезем...

Жалал-Абад шаарындагы балдардын спорт мектебинин машыктыруучусу, улуттук күрөш боюнча узак жылдар бою Кыргызстандын биринчилигин колдон чыгарбаган Ибраим Узаков («Тапанча» палван) күрөштүн эки түрүнөн спорт чебе-ри. Ал классикалык күрөш боюнча 2, улуттук күрөштөн 15 спорт чеберин жана 15 кандидатын даярдады. Дадаев, Сулай-манов деген жаш палвандар Кыргызстан курама командасы-нын мүчөлөрү.

Палвандын пиаланын сыныгындай сүрөтүн очеркке кыс-тарып берсекпи деген үмүт утуру кытыгылай бергенден (сөзгө жыгылам деп ким ойлоптур):

– Ибраим ака, мынчалык болду, күрөшүп аткан сүрөтүңүздү да алып калалы. Жеңил эле, өзүңүзгө окшогон бакыбат бирөө-жарымды ушу ортодон табабыз. Экөөн алышып, сүрөтчүнүн мандайына туруп бергиле, бир мүнөттө иш тамам... – дедим оюмда эч нерсе жок. «Тапанча» палван кызык болду, башын

чайкап күлдү. Айтар сөзүн ичинен иреттеп, шу баланын көңүлүнө азар бербейин дедиби, секин гана «бобойт, ука» деди.

– Сүрөтү болбосо имне болот эле? – деди дагы.

– Бир чекесине берип койсок дегемин, сизди укkан көп, көргөн эл аз...

– Үйдө болуш керек, бирөө-жарымын салып жиберейин, – деп калды палван.

... Сүрөт келбеди. Баягы бейгараз менен бел алышып, сүрөткө түшүңүз деген осол сөзүбүз палванга катык тийген окшойт, сүрөт келбеди...

* * *

Чайканага кирип келатып, баягы «Тапанча» палван отурган сөрүгө кылчактап алам. Курган үмүт, бир күнү болбосо бир күнү кайтып отуруп калабы дейт го... Бир ордунан жылбаган эле баягы «Тапанчаны» таанышtырган, алакандай пиаласынан ааламды көргөн чайкор. Эми көргөн сайын кол булгачу болду. «Тезирээк жазбайсың» дегениби, «Палванды желимдей кылып жаман чойдун го?!» деп бааз-бааз таш ыргытып коет. Бир күнү аркаман кыйкырат, «онун темасын «Тапанча» палвандын таржымалы» деп кой, көпчүлүк окуп жатсын!»

– Шашпаң, палван дагы жыга түшсүн, – десем.

– «Тапанчаң» жыгылбайт, аны жыга турган энесинин курсагынан түшө элек, – дейт о дабасы жок.

Ошо пиаласынан ааламды көргөн, күн сайын бир нанга залал кылып, анын ушагынан өйдө таштабай ала кеткен мойсопутка окшоп, отурган жеримде илгерки дуван бузган, жамбашы жерге тийбей өткөн нечен-нечен палвандар тууралуу ширин-ширин кеп салсам дейм. Ошо аңыз кеп, насыйкат кеп чөөт суудай соолубай сөрүдөн-сөрүгө кубалашып ооздон-оозго көчүп, ата-бабабыздын каны-жанынан бүткөн КҮРӨШ билектерден-билектерге жалгашып, кылым чоюп кете берсе экен деп тилейм...

Тандырдын чогу

(Эссе)

ТАНДЫРДЫН ЧОГУ

Жаз беле-е?.. Жо-ок жай экен, туура, туура, Лейлекте жай экен ошондо, жаан-чачынды айт... Сүротко тарталы деп Эралы аба менен Анар энени тандырдын жанына апкелип, күн чыксын деп күтүп калганбыз. Күн жадырап жакшына эле тийип турган, Айдаралы үйгө Эралы абага үстөл апкегени жүгүрүп кетсе, күн жаныбар булутка кире качпадыбы... Эми чыксын деп күтүп турабыз. «Тарта бербейсиңби» десек бер жактан, сүрөтчү дагы «мага баары бир, тарт десеңер тарта берем, өзүбүзгө, райондук гезитке жарайт, а силердин гезитке чыгар-чыкпасын билбейм» деп чынын айтты.

«Бу тандырдын наны менен сегиз баланы бактык, баары өзү менен өзү, эми тандыр кемпир экөөбүздү багып калды...» – деп Эралы аба ортолукта бизди кепке алаксытат. Аркасында жер шарындай тоголок, сызгырган саратанда да, чыкылдаган аязда да насиби үзүлбөгөн, барака-паизден кайкалаган тандыр турган...

* * *

Эралы абаны райондо тааныбаган киши жак. «Коммунист Эралы» болгонуна мына, элүү жылдан ашат. 1-конференциянын делегаты, өзү тарыхта калган адам. Лейлек ооданынын үркөрдөй ардагерлерине төрага. Районду көргөнү алыс-жууктан мейман келсе, алдын Эралы абага киши чаптырышат. «Мейманды жанында болсун, карысы жок эл болбойт» дешип жетекчилер да урмат кылышат. Майрамдарда, жыйналыштарда төрдө өзүнүн орду бар. Исфана – Ленинабад жолундагы

жүргүнчүлөр терин кургатып, суусун кандырып отурган чайкананы ашар ыкмасы менен курабыз деп чыккан карылардын бири – ушу Эралы аба. Өзү 1904-жылы жарыкка келген, бийыл нечеге чыгат, эсебин өзүңүз чыгара бериңиз. Баштан-аяк таржымалдай турган болсо романга татырлык омүр кечти... Өзү айткандай «ошо омүрдү адал ишке жумшай алдыкпы?..» А мындай алып караганда тээ-э, олүк ары, тирик бери тарткан кыйын кездерде районду бутуна кас-кас тургузуп, телчиктирген, элдин камы дегенде акыркысын кармата берген адам. Буйруган экен, минтип сурашып отурабыз. Колумдагы фактыларды бир чекеден терип-тепчип айтсам болот эле, бирок башынан кем создүүнү жактырган Эралы аба аны туура корбос... Андан көро кыска-кыска экен, блокнотумдагы жазуулар менен сизди тааныштырайын.

«КАРЫГАНДА күнүң тез отконсүйт, төшөктөн жаңы эле туруп, бир ишти колуңа алгычакты түш болот, анан бешим, анан карасаң эле жаздыкка баш коюп калгансың... Бир күндү жок кылдым дей бер. Силердей кезде бу дүйнөго түбөлүккө келдик деп ойлогон экенбиз. Баш агарганда жетти... Мезгил түшкүрүң, тутамыңа илинбейт, жайлаткың келет, орто жолдо алаксыткын келет, колуңдан келбейт. Кеч жатсаң да саат төрттө эле көзүң чакчаят, карылык жок дегенде уйкуну ыраа көрбөйт... Таң атат, жаныбар таңдын атканын көрүп, дүйнөгө дагы бир марта келгиң келет, шундай тунук, каштай тунук таңдарды көрдүк... Таңда тургандарга ырыскысын чачат дегени да ырас сөз...»

«БИРӨӨГӨ берсең, ошо бергениң гана сеники, канча ашырып берсең, ошончо байыганың» деп айтылат элде. Милдет кылба, дегени да. Шаарынарда кандай экенин билбейм, азыр алсаң сөзсүз беришиң керек. Мен сага, сен мага... Кылган жакшылыгындын ыраатын, ыракатын ушундайда сезесинби?.. Жок да! О илгери, көп жыл өтүп кетти андан бери, «кызыл өңгөчүңүз ырак экен» деп пайгамбар жашындагы адамдын көзүнө эле айтышат, «аксакал, ушундай, ушундай.., бир гана жол бар, опе-

рация жасабасак ишиниз чатак, ичер суунуз калбады...» дешет врачтары. Өмүрү бироого катуу айтпаган, жалган-жашык менен иши жок, момун адам экен, наркылардын айтканын үндөбөй угат дагы «жүда саз экен балдарым, ылтымас силерден, мени бычакка албагыла, ошо буйруган күнүмдү көрөйүн дагы жүрө берейин... Ансыз дагы төбомдө көрүп турат, коп жашайм деп напси агытканым болбос» дейт да үйүнө чыгып келе берет. Ошо аксакал адам бала-чакасынын мандайында дагы он жыл ашык жашады. Насип менен ырыскыны талашып болбойт...»

«БУ АДАМЗАТЫН дагы ар кыл болот экен, кээсинин кылык-жоругун кулагың чалса жаның ачышат. Карыган бир кампир келинине көптөн бери капа. Ага идиш-аяк жуугузбайт имиш, агар жууган болсо, аны баласынын көзүнчө кайтып келини дагы бир сапар жууйт экен. Күйгондон кампир: «кантип эле менин колум адал эмес, балам. Он баланы баккан колум кантип адал болбосун!..» дейт имиш. Уюн өзү саашынсаап алып, а челектеги сүттү үйүнө көтөрүп жеткизе албайт бечара. Ушундай эне, ушундай келиндер да бар...»

«БИР АЙКӨЛ десең айкөл, кайгы-капасын жан адамга билгизбей кабагын дайыма ачык алып жүргөн адам болуптур. Чөнтөгүнөн пул үзүлчү эмес экен. Ушундай жайдын күнү экен, бир жактардан ишин бүтүрүп кыштагына келатса, үч-торт арам ойлуу, кара мүртөз балдар жолун торошот. Бири жолго туурасынан жатып алат. Калганы чалды оройт. «Ата, ажалга айла жок экен, минтип досубуз орто жолдо өлүп калды, үстүн жабарга эч нерсебиз жок» дешет. Чал үндөбөй үстүндөгү төө чепкенин чечип, жолдо жаткан жигиттин үстүнө жаап кете берет. Узай түшкондон кийин «тура бер, кетти» дешет. Жаткан неме турбайт. Энкейишсе, качан эле жаны учуп кетиптир дейт...»

«БАЛАМ, гезитинерди окуйм, калтырбайм. Бир сөзүм бар, кулагына кыстара кет. Кээде мактайт десе ашырып ийесинер, киши уялат. Көңүлдөн өтө албай мактап коюшса, ошо жерде

иштейсинер, бөксөртүп коюп турсаңар... Бу чыкты, мундан мен кемминби дегендер да чыгат, адам болгондон кийин...»

«ӨТКӨН БАЗАР автовокзалда бирөө менен айтыша кеттим, өзү мен курактуу неме. «Жердин бетин оңойдон пул таптыч менен ачкөздөргө бастырып ийдик, алардын балтасы жаштардын тамырына тийип атат. Биринин дагы кол учун муздак сууга салгысы жок, анан биз каяктан жүрүп...» дейт. «Айрымдар болсо болгондур, элдин балдарынын баарын эле антип ойлой бербең» десем, айтканын бербеген неме ордунан тура калды. «Урушта болдук, ойлодукпу өзүбүздү, жок, азыр дагы өзүмдү эмес жаштарыбыздын көрөр күнүн ойлоп, коркуп отурам... Чындап келсе, мен эртең болбосо бүрсүгүнү өлөм, мага жеңил, алардын жаман күнүн көрбөйм...» деп бакырып жүгөрсө болобу. «Теңелбечи буга, теңелбечи» дешти отургандар... Теңелбесем дагы а кеп кыйла күн эсимден чыкпай жүрдү...

* * *

КҮН ДА ЧЫКТЫ. Эралы аба кемпири экөө кол куушуруп өмүрү күндү минтип күтүшпөген чыгар... «Колуңду мүрүмө коюп түш» деди чалы. Кемпири аны желкесинен аста нукуп койду. «Уят эми, отура берчи...» Алардын сөзүн тандыр угуп калды... Үчөө сүрөткө чогуу түшүштү...

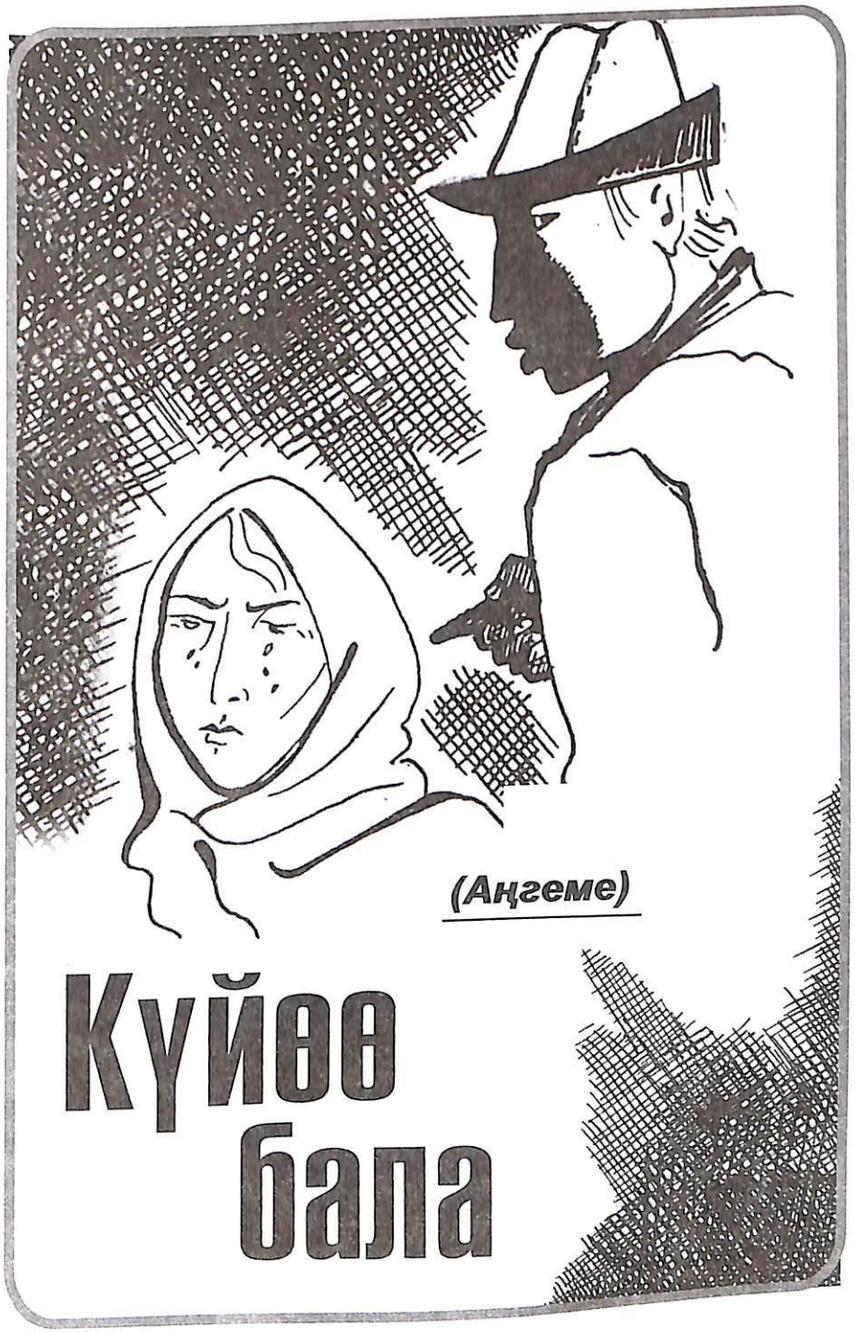

(Аңгеме)

Күйөө бала

КҮЙӨӨ БАЛА

Аңгеме

Уулу апасын көргөнү келди. Алыс жерде сагыныч да тургузчудай эмес. Институтту бүткөндөн шаарда иштейт, айылга аз каттайт. Айылдын жазын көрсөм деп дегдеген менен быйыл да чолосу тийген жок. Эски сүрөттөй качаңкы көргөн байчечекейин эмдигиче эстейт...

Кийинки күндөрү апасынан кат сейрек тартты. Келсе да, кызынын же күйөө баласынын эмес, бөтөн бирөөнүн колу менен жазылат. Кырмызы сыя менен жазган неме кат аягына «Бүажар апаңыздан» деп кичүүлүк ызаат билдирип койгонучу... «Көрүнгөнгө жаздырып, сөзү батпай баратса да, кызы менен күйөө баласын күтө турбайбы...» – деп, ортодо апасы экөөнүн сөзүн тыңшаган немеге Абжалинин кызганычы артат.

«Абжали, көзүңчө сүйлөшө турган кеп бар, чолоң тийсе, бир келип кет» деген апасынын каттагы өтүнүчүнөн чочуп калган. Апасы оорукчан. Басса-турса «кеселдин баары башымда» дечү. Көп кыймылдаса, ашык кыймылы үчүн шакыйнасы төшөккө жыгып, апталап тургузбай эсин эки кылчу.

Катты алгандан кийин Абжалинин күнү өтпөй, колунан иши түштү. Көп узабай жетекчисине кирип, эки күнгө уруксат алды да, айылына жөнөдү.

Апасы арык боюнда чайнек жуун олтурганбы, Абжалини тосуп, үч көчө ылдый жүгүрдү. Жетти да, кичинекей башын уулунун көкүрөгүнө жөлөп, өзүнө-өзү ээ боло албай эм-

шеңдейт. Жоолугунун алдынан чыккан ак чачтар баласына бейтааныш. Тандырдын чогунан ар жери оюлган үстүндөгү фуфайканы тааныды. Нандын, айрандын жыты урат. Студент кезинде курулушта иштеп, өзү сатып берген. Жүзү керсары. Бешенесин бырыш тордоп, муңайым көздөрүндө сагынычтын жашы мелт-калт...

Апасы чемоданга эңкейди. Абжали озунуп, өзү көтөрдү. Катар баскан эне уулунун үстү-башына астыртан көз чаптырат.

– Мынча арыксың, тиктегенин эле кагаз экен... – Абжали кара күчкө күлүп, апасын чыканактан жолоп басат.

– Жоноткон каттарым жетип аттыбы? – Абжали апасынын суроосуна мүдүрүлдү. Айылга жооп кат келчү эмес.

– Алып аттым. Кептин чындыгы, жооп жазганга чоло тийбейт. Шаар жери, аякка-быякка жүгүрүп, өз ишиңди эстеш кайда. Ээ, шаарда жашап көрбөгөндөн кийин... – Уулу баш чайкап койду. – О катты катырып жазган ким апа?

– Закир акендин уулу.

– Закир деген ким эле? – Абжали токтой калды.

– Илгери коңшу турчу элек. Сен эсиңе кирелек чагында көчүп кетишкен. «Жашчылыктын аркасы менен жерден-жер тандап, көп жерде жүрдүк. Балдар чоңойду. Урук-тууган бар экен. Алар менен катташтык да керек экен» деп өткөн күздө көчүп келип, эски турагын ондоп кирип алды. Учурашканы кирип кой.

Жолдон оропара чыккандар сүйлөшүп алгандай түзүк учураша электе «качан кетиш, канча күн турасың?» деп сурашканы катуу тийди. Анысына да, мунусуна да «келатышым ушу, учуру келгенде кетермин...» деп энтеңдейт. «Эртең кетем» деген болсо коюу барбады.

Апасы көчөнүн башындагы төрт канат кызыл кирпич үйгө кол жаңсады.

– Алибай досуңдуку. Былтыр урунду эле, бүтүп койду. Билбей да калдык. Өзү койдо жүрөт.

– Келип-кеткенде кирип учурашабы?

– Ким көрөт дейсиң аны. Жапалак үкүчө түнү келип, кемкарчын алса, түнү кетет. Тамды келиштирип салып койду, качан болсо койду өткөрүп, беймарал жашай берет. Көзүң күйөт...

Үйдүн тегерегин чүмкөгөн чытырман камгак, коко тикен шорону көрүп, Абжалинин суктануусу сууй түштү. Айылга келген мейманды ээрчиткенсип, апасы божурайт.

– Үстү жабылбай турган бу үй – Кутпидиндики. Сенден эки жаш кичүү эле, эми азамат чыкты. Армиядан келди, пасылке алды. Ошо жактан устачылыкты үйрөнгөн экен, эч кимдин көзүн караган жок. Дубалын өзү котордү. Үйлонот экен деп бири айтат. Ага кыз деген чекеден чыгат.

– Эмне иш кылат, азыр?

– Устачылыкта. Өзү тендүү беш-он балага бригат экен. Оропара чыкса, сурашып жан-алы калбайт. «Абжали достон кабар барбы? Шаардык болуп кетти. Үйлөнгөнүн укканбыз. Үй-жайды да саздагандыр» деп калат. Ичинде кири жок, ачыкайрым неме.

Уулу үшкүрүп койду. Айылдаштарынын бироо-жарымы бетме-бет чыгып, кетер-кетпесин даректеп, мазесин алчуудай үйгө шашты.

Күн уясына отура электе балдарын жетелеген карындашы ишинен келди. Агасы менен күтпөгөндөй салкын учурашты. Кечки тамакка чейин биринен-бири өтүп, каалга жакты карай берип, жакшы да сураша алган жок. Күйөө бала кечикти.

Ал эл жатарда келди. Кайнагасынын келгенин уктубу, ал жаткан үйгө башбакты. Мунусу Абжалиге жаккан жок. Козголбоду. Күйөө бала анын ойгоо, же ойгоо эмесин билмекке босогодо кыйла турду. Бышылдап, оор дем алат. Бут алдынан тактай кычырады. Анын ичерин Абжали мурда билчү эмес. Төртүнчү жылга кетти, экөөнүн сыр багып, чечилишкен күнү боло элек. Анын кичи пейил жүрүм-турумун, ой билги мамилесин карындашынан угуп, кийин өзү да аздыр-көптүр байкаган. Бирок бүгүнкүдөй абалын күткөн эмес. Бир кезде конүлү жакын тели-тентуштарына «күйөө баладан жолдуу экемин» деп да айтканы эсинде.

Күйөө баласы дагы эле тиктеп турду. Мурду учунда бир нерсе айтканын кайнагасы укту.

– Үсөнсүңбү?! – Абжали уйкусуроо бүшүркөмүш болду.

– Биз эле, чочубаңыз. Ууру-пуру дединиз окшойт, – деп тиги калпагын ондоп, күлгөн болду.

– Качан келдиңиз? Келгенинизди жан билбейт. Кеткенинизди да...

– Саар чыккамын. Бешимден бери үйдөмүн. Самолёт эле учуп турса, бу жол бизге эмне болуп калыптыр.

Үсөн боюн токтото албай жатып, жан чөнтөгүн сыйпалайт. «Тамеки тартканды үйрөнгөн экен. Ичкенин да бүгүн көрүшүм. Же бирөөнүкүндө болдубу... Анда, Азиза эмне үйдө отурат? Мына сага, жоош деп жүрсө «жооштон жоон чыгат» деген ушубу...»

– Турбайсызбы, сүйлөшөлү! – Күйөө баланын корс үнүнөн Абжалинин жонунан жоргөмүш жүгүрүп өткөндөй болду.

– Эл жатты. Кеч болуп калды го. Эртең да күн бар, таң атса шашпай...

– Айылда эрте-кеч деген болбойт. Бир түн, жарым түн уктабай да коё беребиз. Бу жерди айыл дейт... Же бизди мас деп турасызбы? – Үсөн тамеки сууруганда, Абжали туруп, кийинди. Кирсе алып кетеби деп карындашын күткөн. Ал көрүнбөдү. Жеме-жука кеп айтып, күйөө баласына болгон ызаатын ылдыйлаткан жок.

– Ремонттомун. Керели-кечке муздак темир менен алышып, сызда оонайбыз. Бүгүн бирөөнүн бузук «Москвичин» карап бердик. Техника деген – техника да. Бир бурамасын билбей, рулга балчая олтургандар жок дейсизби. Жокпу? Ачык айтыңызчы, жокпу?

Абжали сөзгө тартылбай, тек гана ийинин куушурат. Ага тенелгиси келбей, өзүн башка ойго алаксытымыш болот.

– Чоң шаардан келип отурасыз, өзүңүз калыс болунузчу. Аякта кандай экен, билбеймин. Биздин айылда алат десе эле, пулдун көзүнө карабай чоңунан-кичинесине чейин машина минип, зуулдатып жүрүшөт. Чоң жолго чыгып кетишкеничи. Ат тезегин кургатпай базарга катташат. Мурда айлап тоодон түшпөгөн малчы-чабан достор менен эми күн алыс учурашып турабыз. Окуйбуз дешет, ага малдан чолосу тиеби. Машинанын шорун балдары берсин. Бир, эки айда айдай машинасын гаражга сүйрөтүп келет. Келет да, эмне дейт дейсизби. «Машинаң түшкүр «кыңкыстап» калыптыр, тилин билесинер, көрүп бергиле. Кечки оокатынардан кам жебегиле» десе, темир чен-

гелдеген мынабы колдор карап турабы. Кемпир шабдаалы жегиче ондой салып, кечкурун минтип, дене-бойду жибитип алабыз. Айып этпениз...

Алдынан кыя өтпөгөн күйөө баласынын тили буудай кууруп, аз эле мезгилдин ичинде айдай адебинен тайып, аракка боюн алдырганына ичи ачышты.

– Совхоздун гаражына менчик машинени киргизбейт болуш керек... – Абжали айла жоктон кеп кошот.

– Эбин тапса баары болот, аке. Үйгө да сүйротүп келип жүрүшөт. Чыкпай жатып алсаң, эшигинди жыртып, «ака-ука» деп атса, өз ишиңе кол шилтеп ийесиң. Мээнетти жерге ташта табайт... – Үсөн тамеки тутантып, ширенкенин күйгөн талын босого тарапка чертти. Оозу-мурдунан түтүн сызылат.

– Айлыгынар жетпейби? Азиза иштейт. Апамдын пенсиясы турат. Мал кармап, тоок багасынар. Ошо да аздык кылабы?..

– Бергенди албагандай менин башым экөө бекен, кызык сүйлөйт экенсиз, – Үсөн ичинде күйүп аткан жерин түтүн менен басчудан бетер тамекини жаагы шимирилгиче сорот. – Ушунча болуп, сунган колду суута элекмин. Айыл деген – шаар эмес. Бу жерде көмүр керек, малга жем-чөп керек. Ошонун баары пул.

– Жем-чөптү жылда совхоздон алып жүрбойсүнөрбү, көмүрдү да.

– Совхоз дейт, совхозуңуз кайсы бирине жеткизет. Кезек күтүп жүргөнчө кыш да чыгат. Андай иштерге мынабы баш анделектей бышты го. Көмүр алыш оңой бекен. Чарбанын иши деп жүгүрүп, кыш келгенин билбей да калабыз. Кар түшкөндө даяр көмүрүн бирөө бере коёбу. Көмүр саткан чайкоочулардын күнү тууйт. Бер дегенин карматабыз. Көзүң чачыраганда баасын ашырып саткан кызыл кулакты да таппай каласың...

Абжали мандайындагы жүдөмүш күйөө баласын бей-тааныштай көрүп, баятан берки жоругуна кайдигер олтурганын сезгенде өзүнө таң калды.

Үсөн бармактайынан ата-энесинен ажырап, мектеп-интернатта чоңойду. Кийин бой тартып, онунчуну бүткөндө шофёрдук курсту бүтүп, айылдагы тагасыныкында жашап, иштеп

жүргөндө Азизага жолугат. Бышкан жемиш сабагында турабы. Эки жаштын ою бир жерден чыгат. Тойдон кийин: «Агам шаарда. Айылга келер-келбесин айта элек. Апам жалгыз бой. Карып калды. Таянар тоосу мен. Убактылуу болсо да, апам менен бирге туралы. Ага чейин пасылке бөлдүрүп, тамыбыздын каражатын аз-аздан топтой беребиз» деген келинчегинин сөзүнө Үсөн жок дебейт. Мезгил – канаты талбаган куш го... Ошондон бери төрт жыл өтүптүр. Эки нариste төрөлдү. Үсөн:

– Келгениңиз жакшы болду. Апаңызды Пурунзеге алып кетпесеңиз болбойт, – дегенде Абжали таяк менен төбөгө жеткендей шалдайды, бирок ал өзүн ачууга жендирген жок. Кулагына каттагы апасынын сөзү жаңырды.

– Ии, үйүңөрдөн жылан чыктыбы?.. Же апам менен батышпай калдынарбы? Ошончолук кыйнап жиберген болсо, ачык айт.

Үсөн тамеки күйгүздү. Сөздү улантсамбы же жокпу деген аарсар оюн кебетесинен билген Абжали аны күтпөй кеп жаңыртты.

– Алып кет дегенин... Талаада калган апа жок бу заманда, билип кой. Тойгон экенсиңер энеге. Эки бөлмө тамым бар. Кудая шүгүр, аялым экөөбүз тең айлыкчыбыз. Кепкенен жетет. Чекесине черттирбей багып алам, – туталанган Абжали келинчеги экөө канча айлык аларын да айтып жибере жаздап, кайра «көп терендеп кетпейинчи» деп өзүн-өзү токтотту. Кантсе да күйөө баласы да. Душманындай көрүп, сөзгө жыккысы келбеди.

– Ырас кыласыз, ала кеткениңиз оң. Бу киши менен жашай алгыдай эмеспиз, – десе болобу кайра күйөө бала. Кызарып-татарып да койбойт. Бир үйдүн орозгери менин мойнумда дегенсип өзүн салабаттуу кармайт.

– Бирдеме болсо эле уулума кетем деген адат тапты. Же кекетип-мокотконун билбейсиң. Адеп эле сиздин атыңызды атап, «уулум андай эле, мындай эле» дейт. Бизге окшогон карамай, шопурлар ага уул болуп бере албайт экенбиз... – Үсөн кайнагасына капталын салды. Тамекисинин түтүнүнөбү, көздөрү каканактайт. Анын апасы менен оту күйүшпөй калганын бүгүн сезип, Абжалинин жүрөгү мыкчылды. «Сабырдын түбү сары

алтын» дедиби, катуу сөзгө шашкан жок. «Күйоо баланы пайгамбар сыйлаптыр».

– Үсөн, апам калаага барса, төрдөн түшүрбой сыйлай алганга кудурет жетет. Жүрөктү өйүгөн жалгыз нерсе болбосо... Бүт өмүрүн айылда өткөргөн кары шаарга көнор бекен. Кеп ошондо. Тумчугат го. Ал жерге көнүш үчүн кеминде эле үч-төрт жыл жашаш керек.

– Ээ, кызык экенсиз, көнбой каякка барат. Конот эле. Сага бир кеп айтсам таарынбайсынбы? – Үсөн кызуулуктанбы, кайнагасын илгерки сырдашындай көрүп, «сен» дегенге өттү.

– Таарынчу кеп ортобузда калган жок. Сөзүң болсо, айта бер.

– Кептин ачыгы, энебиз карыганда болбой калды. Жамандагандай болбоюн айтканын бербейт. Андай кылсаң да, мындай кылсаң да жакпайсың. Жок жерден жаңжал чыгарганга уста. Үйдөн ынтымак кетти. Өзүнүн курсагынан чыккан кызы менен мунасасы келишпегенден кийин...

– Жаман-жакшы айтышса, өзүнүн кызы, жат эмес, Карыганда киши абат болот беле.

– Жок, угуп тур, казан-аякка киришкеничи. Ичине тарууйланса өлөйүн. Бир жолу «казан аспаган күнүнөр болбойт экен го. Бир күн ысык оокатсыз жатсаңар, кысыр каласыңарбы!» десе болобу. Үйдө киши бар эле. Жердин катуулугунан эле калдым. «Сиз даяр ашты ичишиңизди билиниз, калганын таыш-коюш о биздин милдет» деп катуу таарындым. Айтсаайтпаса, адамдын жаны чыгат...

– Эреркейт го. Силерге айтпаса, кимге айтат... Жашы кайтканда адам жалгызсырайт дешет, – Абжали үшкүрүп койду. Апасынын мунайымдуу жүзү көз алдына келди. Күйөө баланын токтоор түрү жок. Жөн эле чамгарактайт.

– Ошону билбейт экен да. Карыганда бергенди жеп, төрдөн түшпөй, ошого шүгүрчүлүк келтиреби десең... Мурда түзүк эле. Тынчу эмес. Азыр жамбашы талыганча жатат. Уйкудан көзү ачылбайт. Тиричилик менен грамм иши жок. Өзүбүз тарбаландап жасасак, «аны мындай кылсаңар болот эле» деп өзүбүздү кайра айыпка жыгат. Эс үйрөткөнү жанындан тойгузуп ийет го... – Жер муштаган күйөө баласынан аза бою

дүркүрөгөн Абжали өзүнөн-өзү түйүлгөн муштумдарын артына жашырды.

– Киришсе – эне экен. Жаманбы, жакшыбы бир үйдүн туткасы. Эненин караанына зар болгон адамдарды да көрүп жүрөбүз, Үсөн. Жылдар акылын уурдап, болор-болбоско таарынып, бала кыял болуп калышат турбайбы, жарыктыктар.

– Шаарга кеткенинерге кыйла жыл болду. Апабыз жөнүндө эмнени билесин, – Үсөндүн боюнан ичиликтин уусу качып, эс-акылын токтоткондой. – Эки-үч күнгө көз көрсөткөнү келип, «сиз», «биз» деп каймактап сүйлөп, сый менен кетересиң. Энебиздин элден башкача экенин бир айча бирге жашасаң билет элең. Элдин энелерине көзүң күйөт. Азиза экөөбүз өзүбүзчө калып, кеп кылабыз. Токуштун энесин кара, кыйрандап зорго басат. Көрсөң, жээрин жеп, ичерин ичип койгон кемпир дейсиң. А сүйлөгөнүчү, илебине нан бышат. Кылган ишин көрсөң эми келинге бергис жан го. Неберелерине үзүлүп түшүп, кир-когуна чейин чайкап коёт деп Азиза өзү айтып жүрөт. Эшик-айванын күзгүдөй кармап, уул-келини келгенче чайын демдеп, небересин көтөрүп, утурлап чыкканын көрсөң, аны ээги түшкөн кемпир деп айткандан уяласың. Ана, карынын асылзаадалыгы. Биздин эненин ысык эле жаны бар...

«Бармактайынан сагыр өскөн неме эне кадырына жетпейт окшойт. Он ай онтоп көтөрбөсө да, тутунган уулундай энелик мээримине бөлөгөн сазайына уккан сөзү ушу болсо, апам карыганда ким карыйт. А тагдырың ташка тийгир... Мейли, ич күптүсүн айта түшсүн, жеңилденип калар. Айыбын жашырган алыс узабайт...» Абжалинин көңүлү бир жерге токтобой, кантсе да күйөө баласын сооротуунун амалын көздөйт.

– Үсөн, эсиң менен болчу. Апабыздын бүжүрөп өмүр сүрүп, билинбей көз жумушун каалайсыңбы. Адам ачтан өлбөйт, ардан өлөт. Мынча эле а кишини көрмөйүл кыласын. – Кокустан эле Абжалинин үнү каргылдана түшүп, апасынан өзү уялып кетти. – Же чай кайнатып ичүү колуңардан келбей калдыбы. Талаада жүрүп билбейсиң деп мени дагы кекетип коёсуң. Билем, үй орозгерин терметкен ошо апабыз. Эки уй, беш он жандык – мал эмеспи. Аны көздөгөн ким?! Апам. Өзү аксап жүрөт. Пенсияга чыкканча, суу кечип, жер сугарып, совхоздун талаа-

сынан кетпеди. Энкейсе бел сөөгү какшап, кан басымы көтөрүлүп жүргөнүн жашырып айтпайт. Дагы чыйрак экен. Башка болсо...

– Башкалар ал күндү көрбөптүрбү? – Үсөн кайнагасына чакчайды. Тамеки кармаган колу калтырайт. Болток мурду, сол көзүнүн үстүндөгү жөргөмүштөй калы жүзүн куник көрсөтөт.

– А куракту суу сугаргандар, мал баккандар жок дейсиңби? Айдай эле жүрүшөт. Апамдын талабын талашпай эле кой. Үч кем жетимишке келди. Жашарын куп эле жашады. Тойбойт экен, дагы эле аягыбызга чалынып, ишибизге кириш-кени киришкен.

«Апамдан көңүлү калган экен. Болор иш болуптур. Көп жаакташкан менен майнап чыкпайт. Жаманбы-жакшыбы, Азиза экөөнүн оокаты түзүк болсо болду. Апамды түрткүндү кылбай ала кетейин. Азиза да каршы чыкпас». Абжали унчукпай ойго тунжурайт.

Ошол кезде кире бериш бөлмөдө, какшаган тизесин бекем кучактаган эне Абжали менен күйөө баласынын сөзүн тыншап олтурган. Үсөн сүйлөсө, денесин тикен сайгандай калчылдайт. Айласы куруп, мукураганда кемзелинин топчуларын карма-лап, тишин-тишке басат. Көздөрү терезенин ары жагындагы коюу түнгө тепчилет. Кез-кез өзүнө ээ боло албай, үн чыгарбай эмшиндейт. Төркү үйдөгү сөз түгөнгөндө ичкери кирди. Абжали ордунан тура калды.

– Өйдө өтүңүз, алигиче жата элексизби?

Эне төргө өтпөй, жер таянган Үсөндүн жанына токтоду. Кийиз четине тамекисинин күлүн черткен ал кайненесине баш көтөрбөй мелтирейт.

– Ичинде жүргөндү түгөл айттыңбы. Калбасын, кактап айт. Сени мынчалык деп ойлогон эмесмин, Үсөн. Сага сүйлөгөн, сени куттуу үйүмө киргизген – мен акмак. Жанымдан тойгуз-дуң сен!.. – Бүажар апа дарманы жок денесин артындагы жүккө сүйөп, ылдый жылмышты. Абжали жетип кармап калбаса башы идиш-аяк турган текчеге тиймек.

– Сак кулагың укkан экен, кургур. Жамандаган жокмун, мына уулуң турат, өзү айтсын.

Абжали күйоо баласын какты.

– Коп доопоростонбо! Уятың жок экен. Мени сыйлабасаң, карыган апамды сыйлабайсыңбы. Ызатты билбеген... Азыр жакандан бурдап, үйдөн сүйрөп чыгам. Адиңден[1] куп ашкан экенсиң. Көзүмчо ушунча кептерди айтасың, көзүм жокто...

Бүажар апа уулуна эреркедиби, жүк түбүндө өпкө-өпкөсүнө батпай солкулдайт. – Ушу сөздөрдү укпай өлсөм кана, ушундан көрө дүлой болуп калсамчы. Кыздан көрө уул айтсаң, эч кимге мынчалык түрткүндү болбос элем, жараткан...

– Ушу да, грамм сөз айттыра койбойт. Үндөбөйм. Тилиме тибиртке чыксын, үндөбөйм. Үндөбөсөң, үйдөй балаадан кутулласың.

Эне кыргыйдай боюн түзөп, көкүрөгүндөгү көп сөздүн иретин таап алгандай айбаттуу үн катты.

– Жыгачтын жумшагын курт жейт. Үн дебей жүрүп, ушерге келдим. Насип экен, төрт жыл бирге жашадык. Мышыгыңды «пыш» дей элекпиз. Кудайдын куттуу күнү ичип келесин, алдап-соолап жаткырабыз. Уктагыча оолугуп, мээбизди чагып, колубузга бересиң. Сырыбызды алып бүттүң. Акырында кулагыбызды жапырып, чыга качып кутулчу болдук. Бир күнү жатарда келди. Коңго оонаганбы, үстү-башы боз ала. Бутунда тура албайт. Сүйлөгөнүн карасаң. Мындай дейт. Бечара Азиза эмне десе, үндөбөй кулак салып турат. «Кудай мага кайненеден айтпаптыр. Бир ууртам арак ичсем, ошону да көрө албайт. Төбөмдү тебелеп, түнү менен каргап чыгат. Акыркы күндөрү түшүмө кирчү болду, азыткы. «Сениби шашпа!» деп кезенет. Колумда кармап турган бир шише арагымды да алып коёт имиш, ырыскымды ыраа көрбөй тартып алат экен. Апамдын ач көздүгүн карачы, жараткан мага кайненеден айтпаптыр» деп улуп-уңшуса төбө чачың тик турат. Ошондон кийин ичсе да ишим жок. Көзүнө көрүнгүм келбейт. Азыркы сага айткан кийиз китебинен чыгаргандарын эшитип, чыдай албадым. Сөз аңдыган деп, апаңды жаман көрбө, балам. Жаңы эле жаздыкка баш койгонумда Азиза келиптир «Баягы дагы кызуу. Кой десем ынабай акемдин үстүнө кирди. Дагы бир чатак баштага-

[1] Адинден – чегинден.

ны турат. Ошондой барып турунузчу» дегенинен кире бериште отургамын. Сени атайын чакыртканым ушу, уулум. Күйоо балабыздын акыбетин көрдүң. Кеч боло электе ойлонсун. Чырактай аялы, эгиз козудай балдары турат. Эгер ичкенин койбосо, ит айтпаган сөзүн айта берсе, бир күнү бар деп башым ооган жакка кете берем. Бироонүн малын же баласын баксам да оокатым өтөр...

– Коркута бербеңиз, кетиш-коюш өзүңүздүн ишиңиз. Коп болду айылчылай элексиз, тага-жээндериңиздикин бир сыйра кыдырып келсеңиз, бугуңуз кыйла чыга түшот эле.

– Үнүң өч, үнүң өчкүр ылайым, арак ичпей, балаа ичпейсиңби. Кебин кара, уу эле, соо адам таба албайт бу создордү. Арак акылыңды алып бүттү, ошо ачуу суу акыры-түбү эмне кылар экен... – Эне мукактанды. Титиреген денеси кичинекей башын да чайпап жатты.

– Апа, жүрүңүз, бу кеп жебеген немеге тенелбейли, таң атсын сүйлөшөбүз, – деп Абжали сабырдуулук менен апасын чыканагынан жолоп, сырткы бөлмөгө алып чыгып кетти. Жаакташкан неме жакалашкандан кайра тартпасын билип калган.

– Сазданыңыз, апа, шаарга кетебиз. Жашап эле жүрүшот, көнүп кетесиз. Ушунча түрткүндү болгонуңуз да жетишет... – Абжалинин ызадан сызылган көз жашы карегинен ашып, коз ирмем менен ылдый кулады.

Үсөн ордунан турары менен кире бериште илинген костюмуна жетип, чөнтөгүнө кол салды. Чала уйку көздөрү чанагына кирип, чачтары уйпаланып, ырай-бешенесин көргөн адам корко турган. Кечээгиден калган пулга Азизанын колу жетпептир. Уучундагы сары чакаларды санап жатканда эриндери кыбырап, жамажайынан шилекейи чууруп кетти. Текчеде көмкөрүлгөн пиаланын алдынан калтыраган колу бир нерсе алып, шымынын чөнтөгүнө жымырды. Башын тен жарып, зыңылдаткан оорудан эптеп кутулуунун амалын таппайт. Бети-колун чайкабай, түндөгү калган тамактан ач күсөндөнө сугунуп, артынан тик туруп муздак чай жутту. Ошол маалда эшиктен уулун аркасына көтөрүп Азиза кирди.

– Ии, түндөгү кылыгынды кыл жип менен бууп, куйругунду түйөйүн деген экенсиң да. Алыстан агам келсе, ага ит айтпаган сөздү айттың, апамды болсо өз үйүнөн кетиргин бар.

Үсөндүн абалына мышык ыйлайт. Үлдүрөп, момун. Оозуна кеп илинсечи.

– Азиза, кечээ ашыкча ичип, айбан болупмун. Анча-мынча тилим тийсе кечирип коюшсун. Эч нерсе билбейм...

– Акеме атырылып, «ырас келдиң, апаңды ошо турган жагыңа алып кет» дегениң эсиңдеби?!

– Ошенттимби, кантип оозум барат ага... Өлөйүн, грамм эсимде жок.

– Карганба, Үсөн! Кичинелигиң калган жок. Эки баланын атасы болдуң...

– Ичсем көтөрө албайм, кимге эмне айтканымды билбейм.

– Ич деп бироо зордуктап, оозуңа куйдубу?

– Шерменде болупмун, кантип жүздөрүн тиктейм, ишке кеттим, – Үсөн костюмунун жеңин кийип-кийбей үйдөн качып чыкты.

Абжалинин алып кетем дегенине апасы ынабады.

– Болуп жүргон жаңжал, бир эле жолу эмес. Сен бир чекесин көрдүң. Күйоо балабыз ичкиликке жакын чыкты. Кеткин деп калыптыр, өзүң уктуң го. Кетем эле, уяты болсо түшүнөр. Макиш тагамкында бир-эки ай жүрүп келем. Эчкинин жашындай жашым калды, тынчыраак жашап өлөйүн... Келгениң жакшы болду, балам, көрдүң, уктуң... – дегенде дасторкон четинде баласын эмизип, ойго термелген карындашы чыдабады.

– Сиз менен кошо кетем. Чыдап, чыдап жүрүп, ушу күнгө келдим. Даярга тап неме, өзү оокатын кылып көрсүн. Эшик-төрү барабар болуп калганда, садагама окшоп, кадырызды ошондо билер... – деп ыйлап жиберди.

Абжали ошо күнү эле апасы менен карындашын Төлөйкөндө жашаган тагасыныкына жеткирип, өзү андан ары Фрунзеге учуп кетти.

* * *

Бир ай өттү.

Ал Үсөн үчүн бир жылга татыды.

Ар бир күндү жалгыздык, кусалык, сагыныч менен алышып өткөрдү. Аны мынчалык өзгөрөт деп ким ойлоптур. Ичим-

дикти көрөйүн деген көзү жок. Арак андан мээрими тунук кайненесин, мончоктой омүрлүк жарын кетирип, куттуу үйүнө кара кулпу илди.

Ошо үйүнө кара кулпу илинген күнү да (чатактын эртеси) кызымтал эле. «Өзүңүздү эле ойлобой, балдарыңызды да эстей жүрсөңүз, Үсөн аке» деп дүкөнчү кыз атайын эле тийишип, арактан ашкан кайтарымга оюнчук маймылды узаткан. Үйүнө жетер-жеткиче көйнөк-шым кийген ыраңы суук маймылга күлүп келди. Келсе, үйү жабык. Кара кулпу эшикке жармашкан чаяндай көзүнө бир суук учурады. «Кайнагам болуп, туугандардыкына учурашканы чыгышкандыр», – деп кам жеген эмес. Түнү бою көз ирмебей чыкты.

Эртеси күнү кечкурун гана «калаага кетишкени чын экен» деп ишенип калды, ыза ичин куйкалады.

Арактын айынан үйдөгүлөр менен араздаштым деп бирөөго айтат беле. «Шаарды тамаша кылабыз деп кетишкен, эртен-бүрсүгүндөн келип калышаар...» – дейт бирөө-жарым сурап калса. Ага өзү да ишенип жүрдү. «Эртең келип калышсачы» деген үмүт күн сайын үй ичин тукумдай шыпыртып-сыйрытат. Күн сайын өзүн жолугушууга даярдап жүрдү. Жатарда балдарының кийим-кечесинен жаздыгына кошо жаздайт. Бала жыты көзүнө жаш тебет. Кызымтал болуп келчүдө келинчегинин колунда талпынган кенжесин колуна бир алып койбогонун эстесе, «чала болот, бу дагы аздык кылат» деп өзүн-өзү табалайт.

* * *

Күндөр өтөт...

Эртең Сыртка жөнөшөт. Жатып-туруп чөп чабышат. Бир аптагабы, бир айгабы, белгисиз. Канар капка пахталуу тону менен төшөгүн салып, оозун буып койду да, кечке эле карбаластап басар жагын билбей жүрдү. «Кокус келип калышса, мени жоктошсо... Коңшу-колоң бар, болгонду төкпөй-чачпай айтып беришер...»

Эртеси «кокус келип калышса, таппай калып жүрүшпөсүн» деп, ачкычты кулпуга сайган боюнча калтырып кетти...

Бышак

(Аңгеме)

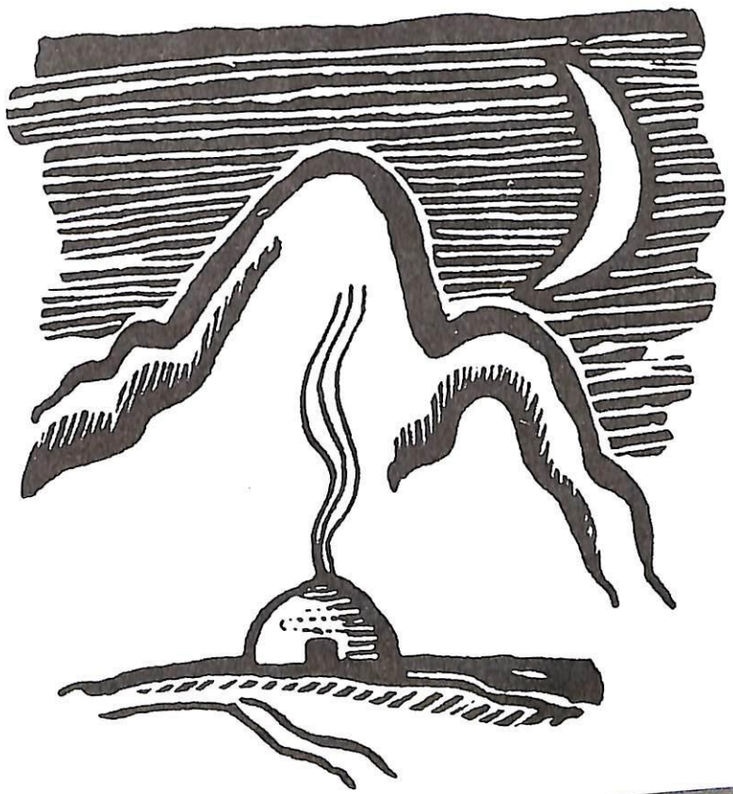

БЫШТАК

Аңгеме

Кош терезеси тоону караган кенен үйдүн таңкы тынчтыгын темир мештеги дуулдап күйгөн от бузат. Жети жашар бала мурду куюлуп түшкөн, митчедей кемпирдин колтугунда мештин кызарган боорына бызылдатып күкүрт чагат. Сары жалын сөөмөй учун күйгүзүп баратканда күкүрттүн талын таштап жиберет. Ага эски постектин бысырап күйгөнү кызык. Чылпылдатып өрүк как шимиген кемпир баланы далыга домдомуш болот.

– Өрт чыгарат экен. «Оюндан от чыгат» болуп. Акылы толот деген сайын артына кеткени имнеси, ботом...

Бала тилалчаак. Күкүрттү шылдыратып мештин түбүнө таштап койду. От «быдылдап» сүйлөдү. Чала кургаган тыттын тарашасы да.

– Эн-оо!

– Оов, айта бер.

– От имне деп, атат?

Кемпир козголду. Ойдо жок кепке бүлкүлдөп күлүп атып, оозундагы өрүктүн кагын жутуп ийди.

– Дөөрүбөчү, от дагы сүйлөйт беле. – Кемпирдин үнүн укандай от тынчыды. Көп өткөн жок. Тыт жыгачы чок атып, баягы «сөзүн» кайталады.

– Бир нерсе деп атат, тыңшасаңыз?!

Балага кошулуп кулак түргөн кемпир эми үндөбөй отурду.

Бала мештин алдынан жөргөмүш көрдү. Чыйрактыгын карасаң, тарбаландап баланын салаасынан түшө качкысы келет. Эрмек таппай отурган неме коё береби. Бутунан чымчып, тарбаландатып өйдө көтөрдү.

– Сен кимсиң? Имнеге үндөбөйсүң?

– Ким менен сүйлөшүп атасың, Жунус? – Кемпирдин кулагы сак, көзү азиз. Күн чыкса нуру бетиме тиет деп ойлойбу, бирдей терезени беттеп отурат.

– Жөргөмүш эле... Кимсиң деп атам, атың ким?! Ии, мени менен сүйлошкүң келбейби?

– Дөөрүбөчү апенди, курт-кумурска менен да адам сүйлөшчү беле, убал, ары коё бер. Булар кудайдын бир куураган макулуктары. Күнүн көрсүн.

– Атын айтсын, болбосо...

– Аты жөргөмүш, ии...

– Эне сүйлөшкүм келип атат, зериктим...

Кемпирдин жүрөгү «зырп» деди. «Бала да... Жалгыздыкты көтөрө алабы. Ага-буга алаксыса же эрмек боло албайм. Карыбасаң карыбай өл, жалгыз баланы үйгө камап... Көздү айтсаң бир жактан, соолубасаң соолубай калгыр..»

Жөргөмүш жанталашып жатып кутула албасына көзү жеткенде алаканда чалкасынан түшүп, кытмыр күлгөн балажыктуу тиктеп, тынч жата берди.

– Коё берейинби? – Баланын ак көңүлү кармады. Мукурап, үмүтсүз жаткан жөргөмүштү тааарга койду.

– Ошент балам, убал. А дагы сага окшогон бирөөнүн бейкүнөө баласыдыр, же темселеген эне чыгар мага окшогон. Бизге залалы тийип атыппы? – Эне баланын бешенесинен сылады.

Жөргөмүш шок колдон кутулганына ишенбей, баланын кылыгын таразалап жаткан өндүү жылбай жата берди.

– Жөргөмүштүн да баласы болобу эне?

– Апендинин сүйлөгөнүн, – кемпир бүлкүлдөп күлдү, – анан асмандан түшүппү, булар дагы биринен бири көбөйөт...

«Анда болду-болбоду бу жөргөмүштүн баласы» деп ойлоду да өз оюна өзү сүйүнүп кетти.

– Анда сени коё бердим, жөргөмүштүн баласы, төрт тарабың кыбыла, тайрандап ойноп жүрө бер...

– Ошент уулум, шилекей алышып, акыреттик дос болуп ал. Биз кичинекейибизде ошентчи элек...

– Кел эмесе, акыреттик дос бололу. – Бала шилекейлүү сөөмөйүн бараар жагын билбей жаткан жөргөмүшко тийгизди. Ошону күтүп тургансып ал башы оогон жакка жөнөдү.

– Эми жөргөмүш жакшылыгыңды унутпайт, уулум. Мынан быякка таанып калды сени. Көргөн жерде «бул бала менин акыреттик досум» деп эстеп жүрөт.

– А мен муну тааныбайм да... – Төрт аягы тыбырап, постектин жүнүн аралап, уруп-салып бараткан «досун» мындан кийин көргөн күндө да тааный албасын ойлоп, чындап эле баланын ичи ачышты.

Бала багып алуу Сырга эненин оюна да келген эмес. Карыган маалында бешенесине жазса каякка барат. Кушубак жээни бир күнү эле мандай тиши түшкөн, бакырайган коён көз баланы атына учкаштырып кирип келди.

– Эже, бул баягы кара курт чагып өлгөн Гүлбаардык тагамдын жалгыз туягы. Үйүнө токтобогон дейди тааженеге туш болгон экенбиз, балага убал болуптур. Ар кимдин колун карап, оокат тапса-таап, таппаса тишинин кирин соруп, ушу ахвалга келиптир. Апасынын каякта жүргөнүн киши билбейт. Ушундай дагы адам болот экен. Балдар үйүнө жеткирсемби деп ойлоп кайра айнымым. Жаныңызда жүрсө эрмек, караан болобу деп сиз менен масилеттешкени келдим, – дейт аттан түшө элек жатып. Сырга эненин оозунан кеби түшүп, жүрөк түпкүрүндөгү эски жараты сыздап чыкты. Сабоодой жетилген үч уулун согушка узатып, үч жылдын аралыгында үчөөнөн тен кара кагаз алып, үстөмөнүнөн жыгылганда жаш эле туруп, кундуздай чачы агала болгону жалганбы... Күйөөсү Айтмерек кенде иштеген оорукчал неме эле, тагдырдын мындай жүгүн көтөрө албады. Андан бери канча жыл, канча мезгил тогошту,

Сырга эне бирөөгө башын байлаган жок. Жалгыз үйдө жалгыз жашап карыды. Жалгыз деп айткан деле туура болбос, туугган-уругу бар, эл бар экен, жалгыз беле...

Кушубактын далдаасынан башын кылтайткан бала шакмар шыйрагын кыбыратып, мурдун шор-шор тартат. Жетимдиктин каткан чери муңайым көздөрүнөн билинет. Ичи элжиреген эне кош колун сунду.

– Келегой...

Жатыркаган жетим боюн бербей колдон суурулуп качасестейтти.

– Гүлбаардагы көргөн күнүң эсиңден чыгып кеттиби? Ызатың менен эжемдин үйүндө жүргүн. Сага эле жакшы болсун деп атабыз. Качканды сага ким коюптур!

– Кантесин, Кушубак! Бирөөнүн баласы... Катуу сөзүндү көтөрөт беле, өзү зорго жүрсө...

– Ээ, айтпаса, анан адамдын жанын чыгарат.

– Ырай-оройлуу жакшына бала турбайбы, атың ким? Курут жейсиңби? – Эне кемселинин чөнтөгүнөн курут, өрүк алып чыкты...

* * *

Жүрөгүнүн сары суусун алган, таш боор апасына болгон тоң, эненин жылуу мамилесинен жибип, баланын көңүлү көтөрүлдү. «Сырга кемпирдин уулу ушул турбайбы» дешип аксакалдар Жунусту көргөн жерден дубасын берет. Кариет, баланы жоктоп баскан жан болбоду.

Жунус келгенден быякка, эмне экенин ким билсин, согушта набыт болгон балдары эненин түшүнө көп кирет. Түн бир оокумунда чоочуп ойгонот да, томурайып ачынган уулун жаап, көргөн түшүн көңүлдөн сыдырып, муун бошотмой адат тапты. Андайда какшыган кош кареги жаш чыгара албай бир сыздап, жаны көзүнө көрүнөт. Көрсө, кырсык каш кабактын ортосунда экен. Ошо коогалуу түн эки мусапырдын эсинен

чыгабы... Эрте жатышкан. Баланын уйкусу качып, Сырга эне көңүлүнө жакын баягы Акбермет сулуу жөнүндогү баянын божурап кирген. «Алма жесе алкымынан көрүнгон Акбермет сулуу ошол түнү жылдыз санатып, бакшыларга толгө салдырат... Жунустун кыялы жылдыздуу асманды аралай учат. «Ошо жылдыздар ушу биздин асмандын жылдыздарына окшош бекен...» Энесинин тарашадай колу жуурканын кымтылайт. «Уктадыңбы?» «Угуп атам. Баян уланат. Коңур үн, тааныш обон... Карангыда Акбермет сулуу өзү сүйлөп жаткансыйт. «Эне, азыр да ошо Акбермет сулуудай кыздар барбы?». «Уштаптабы?!» «Ии». «Бар эмей, пенде баласынан чырайлуулар чыга берет. Чоңойсоң ошондо чырайлуу десе чырайлуу, акылдуу десе акылдуу кыздын бирине куда түшөм, кудай эсен койсо небере көрөм...» «А сиз Акбермет сулуунун өзүн көрдүңүз беле?» «Аны көрүш кайда... Болду, түн ооп кетти, укта, тебинбе, ачынасын». Эки мышык дүбүрөшүп, чыркырашып куду терезенин түбүнөн куушуп өттү. Эне келме келтирип четке «түү», «түү» демиш болду да, башындагы эки кат оромолдун бирин чечип экинчисин чекесине бекем бууп, «кутман таңга жеткизе көр» деп жуурканды үстүнө серпкен. Ошондо көзүнө кара чаар жылан чабылгандай болду. Кареги тикен сайгандай кыйлага өйүп, анан көзү илинген.

Эртеси кутман күндү көрө албай, тиричиликтин күүсүн гана угуп, төшөгүндө жыла албай олтурду. Жарык дүйнө чылк бүтөлүп, дүлөй караңгылык. «Түшүмбү?» деди бир ою. Жакшылыкка жоруду. «Түшүм болуп калгай эле» деп сыздап ийди бир ою.

– Жунустай, турчу! Кудай көзүмдү алган бейм! Көрбөйт да, тобба! Сенин көргөн күнүң имне болот эми, Жунусум ий! Тирлигиң кантип өтөт! Коңшуларды чакырчы.

Чала уйку бала сөөрүдөн жылмышып, энесинин балбылдаган, ирмелбеген көздөрүнө жал-жал тиктеп, түшүнө албай озондогон боюнча үйдөн атып чыкты...

Кыш да чыкты. Кариет. Кушубак жээни түшүрткөн көмүр жазга өп-чап жетип берди. Элде болгон жаңылыктын баарын

Сырга энеге жеткирип, анын сырт менен катташтыгын үзбөгөн ушу Жунус. «Тобба, эки көзүмдү алып, анан чыраактай кылып, ушу баланы бере койгонун» деп эне кечирген тагдырына тоок кылат. Асти эчкинин туягын кемитпеди. Союшка десең андан өткөн мал барбы, зарыкта пул болот. Багып кыйналам дебейсиң, кезүүгө кошуп убагында көздөп ал, болгон түйшүгү ошо. Жазында кош-коштоп көгөнгө улак байлайсың. Азырынча эне-баланын андай эле пулдун көзүн караган муктаждыктары боло элек. Сырга эненин пенсиясы турат. Алат да, туура Жунустун колуна салат. Бала да. Эскертип коёт.

– Дайындуу жерге бекит, унутуп каласың. Издешкидей көз болсо экен менде...

Бир сапарда пенсиясын күүжүм колуна берип атып:

– Газиттин астына катпа, чычкан шоруң бербесин, – деп койгон.

– Чычкандардын шиши толду, – деп кыжынса болобу Жунус, – капкан таап, кырам.

– Нан үкөккө беките тур. Кыйратаарсың, тим эле. Кекенеңиң менен үйүңдү чычкан басты. Шоркелдей көр экенимди билеби, тобба, куду аяк алдыман куушуп өтөт. Мышык субраштыр деп тилим тешилди. Көп элдин биринен чыгаар эле.

– Биздикинде мышык турабы?

– Ии, жылаан чыгыппы, биздикинен. Ал имне дегениң?

– Караш керек. Үйдөн бир жоголду, жапайы болуп кетет имиш.

– Сүйлөбөчү, мен турам, сен турасың. Бир мышыкты бага албай имне... Мектепте жүрсөң мага караан болот.

– Болуптур, табам. Мышыктан көп неме жок.

Эртеси Жунус көчөнүн башындагы Артык шопурдун жону темгил мышыгын көтөрүп жетип келди. «Энең экөөң мышыкты имне кыласың, андан көрө күчүк бакпайсынарбы. Үйүнөрдү коргоп берет» дептир мышыгын берип жатып шопур. «Чычкан алдырам. Укум-тукумун кырып түгөткөндөн кийин мышыгыңызды кайрып берем» дептир ага Жунус. Сыйкор мышык экен. Ага-буга сөйкөнүп, үй ичине тез үйүр алды. Эне

менен баланын катарында жегенден жейт, жатса да төшөктүн аягына кирип жатат. Жегенин актады. Үй ичинен чычкан жорголотпойт. Бирок, кечкурун үйдүн шыбы кытырачу болду... – Бу деген калар чычкандар[1]. Тукуму үзүлбөдү. Илгери атандын барында эле үйдүн шыбы менен бир болуп, ыраңы сууктар, бир азайып, бир көбөйүп жатышар эле. Тажаганда колума бакан кармап, «бирден тумшукка жанчып түшсөмбү» деп, үйдүн төбөсүнө алкынсам, ыраматылык атаң бир айкол киши эле: «Тек койчу, бу макулуктардын да көрөр күнү, ичер суусу болот имиш. Убалына калба. Кулагыбыз көнүп бүтпөдүбү» деп колумдан баканды алып коёр эле. Булар ошондон бери биздин үйдө, – деп кемпир сызып үшкүрөт.

Ошол ошол болду. Чычкан аттууну тыптыйпыл жойгон менен сыйкор мышык үйрөнгөн жеринен кетпей койду. Жунус сөзүнө турду. Мышыкты эки-үч мерте шопурдукуна жеткирип таштады. Кайра эле артынан келип калат. Түн ичинде тырмалап эшикти ачат да, көнгөн адаты менен төшөктүн аягына кирип жатканычы...

Ошол ошол болду, мышык үйдө, саар-кеч кемпирдин жанында. Жонунан сылап отурат да, «макулук болгону менен баары-жокту түшүнөт, тобба» деп коёт келген-кеткендин көзүнчө.

* * *

Жеңиш күнү жакындап калды. Мектепке шашкан Жунустун алдын тороп, эне күн сайын тактайт. «Канча күн бар дагы майрамга?» Уулу эсебине так, жообунан жаңылбайт. Майрамга бир апта калганда эчкилердин сүтүн коңшу-колоңдорго бердирбей чогултту да, Жунус экөөлөп казанга бышырып, бир жакшына быштак жасашты. Күн жесин деп чийге жайылган быштакты чымчыктардан коруп отуруп, Жунус «мынча быштакты имне кылабыз, эне?» деп кызыккан.

– Майрам күнү элге алып чыгабыз, – Сырга эненин үнү күндөгүдөн башкача шаңкып чыкты. Жунус бул үйдөн биринчи жолу Жеңиш майрамын тосуп аткан.

[1] Калар чычкан – келемиш.

Жеңиш күн. Совхоздун борбордук чарбагында элдин көптүгүнөн баш адашат. Баарынын үстү-башы жаңы, жүздөрү күлүп жайнайт. Жайма базар, түркүн шире жаш балдарды азгырып, стадион жактан ар кыл оюнга тамаша кылган элдин дуусу басылбайт.

Сырга эне куралын көкүрөгүнө кыскан эки жоокердин эстелиги тушка, чакан стөлчө койдуруп олтурат. Тизесинде жайпак табак. Табакта тилим-тилим кесилген быштактар. Жаңы костюм-шым кийген Жунусу жанында. Көтөргөн калтасы бар. Анысында толтура быштак. Эстеликке гүл койгон көпчүлүк эне менен баланын жанынан өтүшөт.

– Арба Сырга, о майрамың кут болсун! – Көкүрөгүнө орден-медаль илген ветеран карылар жолду кесип, кемпирдин колун кармап учурашат.

– Бар болгула, өзүнөрдүкүн кут кылсын! Быштактан алгыла, балдарыма атаган оокаттан ооз тийгиле! – Жайпак мисгыла, балдарыма атаган оокаттан ооз тийгиле! – Жайпак мискейдеги быштактын чети оюлбайт. Жунус куратуу кызды жетелеген ак сакалы бапыйган чал салмак менен басып келип, зээни кейигендей баш чайкады.

– Сырга, о демдүүсүңбү?! Бу мен, Орозмун, тегирменчи Орозчу, тааныдыңбы? Көздөн болсо ажырапсын, шордуу. Керыганда адам абат боло беле... Быштагынды көтөрүп дагы келипсиң да...

– Тааныбай анан, эсенсизби? Балдарды сиздин тегирменициз менен бакпадыкпы... Келем да, Ороз ака, бу күнү үйдө отура аламбы. Балдарымдын майрамы, көнүп бүтүпмүн, куру кол келгим жок. Быштак жеңиз.

Тегирменчи чал кызына бир кесим быштак алып берип, өзү бирди жеди да, кемпирдин майдандан кайтпай калган уулдарына дуба кылды.

– Үч уулуң үч жагыңдан чынардай жетилип, көргөндүн көзү сүйүп турганда апаат уруш колуңдан жулуп кетпедиби. Үчөө алтоо, алтоонон он эки баш, атаганат ий! Арманың тоодой эле, Сырга.

– Колдон келген арга ушу экен, имне кылабыз. Быштак десе, жантыгынан кетчү балдарым. Бир казан бышырсам, бир отурганда эле түгөтүшчү. Омсондогондорун айтсаңыз. Дагы дешет, дагы каяктан, топтоп бышырган сүтүм ошо болсо. Кененчилик турмушка жаңы жетишкен маал эмес беле.

– Жаныңдагы ким? – дейт тегирменчи о кыйладан кийин.

– Уулум, Жунусту айтасызбы? – деди кемпир.

– Чоң жигит болуптур. Эки аягынан шамал отүп турса, эртең эле сени алаканына салат. Кайыр эмесе, Сырга.

– Кайыр, Ороз ака, эсенчилик болсо, учурашып турабыз... – Эне алдындагы табагын ондой кармап, тегирменчи тарапка баш ийкейт да тегеректи, өтүп жаткан элди чакырат.

– Быштактан алгыла! Согуштан набыт болгон балдарыма атап, эчкинин сүтүнө бышыргамын, жеп кеткиле! – Табактагы сапсары быштактын үймөгү саатына жетпейт. Жунус калтадан быштак алып, табакты кайра толтурат. Эне жан-жагына кылчактайт. «Ширин бышыптыр жешсе экен. Балдарымды эскерип коюшса болду» деп жака-белинен өтүп жаткан элди тыңшайт. Үч бирдей уулун алакандай кара кагазга алмаштырып, үч бүктөгөн күнү ушул өтүп жаткан эл кайгысын тен бөлүшүп, өйдө болсо өбөк, ылдый болсо жолөк болгон. Уулдарын эл билет. Эстелик тургузду.

– Быштагыңыз канчадан, эне?! – Нооча жигитти жандаган кыздын сапсары быштактан көзү өтүп кетти. Жигит кайдыгер. Эми көргөнсүп Жунуска эле аңкаят. Булар жанарактa шаар тараптан келген автобустан түшкөнүн Жунус көргөн.

– Имне дедиң, кызым? – Сырга эне укса да укмаксан болуп, алдындагы адам бул жердикпи же бөтөн жердикпи билип коймокко сураган.

– Быштагыңызды сурап атам! Эки кесимине канча төлөйбүз, – деди доошун бийиктеткен кыз, жигиттин чөнтөгүнө кол салып майда тыйынды өзү уучтап чыкты. Ара чолодо «эненин кулагы катуубу?» деп Жунустан сурап да койду. Экөөнү алмак-салмак караган бала таарынбады.

– Быштак бекер, каалашыңарча ала бергиле, – деди кайра кичипейил.

– Жыргал го, – деп кыз күлүп жиберди. Узун жигит да жылмайды.

– Биз көп албайбыз, эки кесим эле...

– Экини эмес үчтү алгыла, ала бергиле. Жунус, өз колуң менен алып берчи, меймандар окшойт, тартынып атышат. Жанжигит, Жанаалы, Кубаталы үч уулумду эстеп койгула, айнанайындар. Силердин агаңар эле. Урушта набыт болушту. Эстеп койгула...– Сырга эне да быштак уучтап кыз менен жигит тарапка сунду.

– Жегиле, жегениңерден калганы, бар дагы...

Кыз менен жигит түшүндү. Күлкүнүн изи калды. «Кечирип коюңуз, биз түшүнбөй эле» деди кыз. «Ырахмат, эне!» деди жигит аста, уялыңкы. Ал Жунусту далыга таптады. Көздөрү учкундап чыгыптыр. Алар калың элге сиңип кеткенче жолдун боюндагы кайрымдуу эне менен каргадай балага кылчактай бериштн.

Түшкө жетпей быштактын түбүнө чыгышты. Бели уюп, буттары уктап калган Сырга эне таягына сөйөнүп, кыйлада боюн жазды.

– Элдин сообуна калдык. Балдардын арбагы ыраазы болсо болду. Кана, жыйыштыр, басалы.

Жунус мис табакты калтага сойлотуп, оозун бууп көтөрдү. Бир колу менен энесин жетеледи.

– Аркандагы эстеликти көрдүңбү, ошоякка баштап бас. Караандарын көзүмө сүртүп жүрчү элем, эми ага көз кайда.

Узун-кыска болуп, эстеликтин алдында турушту...

– Жазуусу бар эле, көзүң жетсе башынан түшүп окучу, – деп шыбырады эне.

Бала ак мраморго чегилген жазууну кыйлага карап, анан эжелеп окуду. Күн нуруна көзү жүлжүйөт. Чүчкүрдү. Чымчыктын канатындай алаканы менен көздөрүн калкалап алды. Башындагы топусу жолго түштү. Караган жок. «Улуу Ата Ме-

кендик согушта курман болгон айылдаштарыбыз Айтмереков Жанжигит, Айтмереков Жанаалы, Айтмереков Кубаталы...»

Эненин азгын өнү ого бетерден кумсарып, магар алган эринин калтырагы көбөйдү. Алы куруп бараткандай тарамыштуу колдору колдон түшпөй сыйдаланган таягына асылып калды. «Жанжигитим, Жанаалым, Кубаталым, атыңардан айланайындар, силер көрбөгөн, силер жетпеген майрамга каржайып мен жеттим... Эл жетип отурат... Ак сүтүмө ыраазымын, бул дүйнөдө ак сүтүмө ыраазымын, балдарым!»

Таяк таянган Сырга кемпирди жетелеген Жунус балбан күрөштү тамаша кылган калың элди көздөй шашып келатты. Күрөштүн кызуу жерин көрсөм деп ынтылат. Бала да...

Ушул күндөн тартып, энесинин көзү өтөр-өткончө ак мраморго чегилген агаларынын аттарын окуп берип турарын, эстеликке таазим кылып жүрөрүн ал билген жок. Бала да...

5-февраль, 1987-жыл

(Аңгеме)

ӨМҮРДҮН ҮЗҮМҮ

ӨМҮРДҮН ҮЗҮМҮ

Аңгеме

Паизгүлдүн кесели өтүшүп кетти. Алмадай жүзүн көк жөтөл мүлжүп, чырактай көздөрү эле калган. Арыктаганын айтпа... Мурда түзүк эле. Кыбыраса да дары жыттанган бөлмөсүнөн качып, саар-кеч ооруканандын короосунда көпчүлүккө кошулуп басып жүрчү.

Өткөн апта жыгылды. Бирге жаткан келин экөө короодо басып жүрүп, кызык кепке күлөм десе, ыкшып дарты козголот. Дарты курусун! Күлдүрө да койбойт. Оозун чоң ачкан менен өпкөсүнө аба жетпей, көк жөтөл тамагын кысат. Бул жолу да убагында ийне сайып, ажалдан арачалап калышты.

Басууга тыюу салышты. Керебетте козголбой эки күн жатты. Үчүнчү күнү тура албайт! Буттары сенек. Эси чыкты. Муздап калган буттарын мыжыккан бойдон кыйкырды. Ызаа-мунун да түзүк билдире албады. Жөтөл дароо алкымдады. Жаны көзүнө көрүнсө да, сенек буттары көз алдынан кетпейт. Ийне сайып, кислород жуткурушту. Көөдөнүн мыжыгып, кабыргасын сайгылаштырган жөтөл чегингенде керебеттин аягында олтурган күйөөсүн көрдү.

Исраил жүдөңкү. Боосу үзүлгөн тумагынын бир учу ылдый саландайт. «Кеселге чалдыкканымдан быякка жетим көпөлөктей тегеренип, жанымдан чыкпайт. Мен деп жүрүп, ак мокоду. Дагы билгизбейт. Минтип үч жылдан бери башым ооруканадан чыкпаса...» Паизгүлдүн көздөрүнөн жашы кылгырат..

Баш кошуп, түтүн булаткандарына төрт жылга оогондо Паизгүлдүн илдети күчөп кетти. Көкүрөгүн эзген жөтөлдү жаштыгына салып, тоотчу эмес. Бала кезден торун жайган дарт акыры-аягы жыгып тынды.

– Табың кандай? – деди Исраил. Жубайынын эки уурту бүлкүлдөп, күлгөнү-күлгөнгө окшоботу... Көздөрү сүйлөйт. Көздөрү көп нерсени айтат...

– Кордо аш ичесиңби, кичине?.. Көөнүң ачылат. – Исраил ыйлап басылган баладай энтигип коёт.

– Убара болбо, – Паизгүл кыңкыстайт. Арык колдору мискейге жабышат. Кордо аштын табын сезет. Тамагынан аш өтпөсө. Айла жоктун иши да. Күйөөсү күрөктөй алаканы менен саамайынан сылап, көздөрүнө муңайымдуу тигилет.

– Өзүңдү бөөдө кыйнаба, Паизгүл?!

– Кесел деген кайтчу эле, бу дарттын дабасы жок окшойт. Эки буттан тең айрылган бейм. Кыймылдабайт.

– Антип айтпа, жөн эле бадан-боюңдун кубаты жок. Оокат ичпесең каяктан дарман... – Исраил келинчегинин одеялын кымтылады. – Канча күндөн быякка оозуңа түзүк наар ала элексиң. Бир жактан жөтөл да шылып салды...

– Мындан быягына дары ичсем-ичпесем да баары бир окшойт... Паизгүл шыптан көз албай, созултуп үшкүрдү.

– Доктур берсе, жөн бербейт. Дарынын бирине да жок дебе...

– Ийнесин алам. Жанымды алып калып аткан ошо. Дары ичкенге жараша курсагымда бир нерсе болсо экен.

– Өзүңдү зордоп болсо да, оокат ич! Кордо аш кычкыл, ичтейин ачылат. – Исраил болбой эле чай пиалага кордо аш куюп атканда бөлмөгө врач кирди. Ал шыңга бойлуу, дөң маңдай жигит. Көзүнүн алдындагы тырнактай калы мурда кербөгөн адамга кыйла өөн учурайт. Үтүктөлгөн ак топусу ыраңына куп жарашат. Мойнуна арта салган тыңшагычынын бир учу «Осмонов» деп кызыл жип менен шырылган халатынын төш чөнтөгүн тирейт.

– Саарлап эле ушердесизби? – деп врач Исраил менен кол алышып, калгандар менен баш ийкешип учурашты.

– Буерде болбосом, каякта болом, ука. Бассам-турсам ушу илдеттен аман-эсен кутулсак экен дейбиз. Айраңмын, дары менен ийнеден бөлөк дабасы табылбайт бекен?

– Азырынча ушу дарыларды алганы жетет! Кана, чекерээк жылыңызчы, – деп врач Паизгүлдүн керебетине жакын стул жылдырды. Сөөмөйү менен Паизгүлдүн көкүрөгүн ургулап, аппарат менен тыңшады.

– Түн ичинде пристубу кармадыбы? – деп керебетинде олтурган келинден кылчайып сурады,

– Кармабаганы менен түнү бою бир көз ирмебейт, бечара. – Келин Паизгүлдүн айыбын ачып жаткансып шыбырайт. Анан көз кыйыгы менен Исраилди карап, жамажайын сүрүп койду.

Израил «приступ» деген сөздү биринчи угушу. Делдейе калды. «Какаганга муштаган» болуп, келинчегиме жаңы дарт жабышкан экен» деп, ичи туз куйгандай ачышты. Врач берки оорулууларды көргөндөн кийин Исраилге «аркаман жүрүңүзчү» деп коюп, сыртка чыкты.

Короодо күн тийип турган. Пахтадай эки үзүм булут көк асманга желимдеп койгондой ордунан жылбайт. Оорулуулар бирден-экиден басып жүрүшөт, айрымдары көргөнү келгендер менен сурашып турат. «Жакшымын» дейт бири. «Бүгүн ахвалым түзүк», «оокатты ылгабай ичип калдым» дешет кээси. Исраил аларга суктанат. «Дарылардын жагып атканы ошо да» деп ар бирине басып барып, айткысы келет. Халатын желбегей жамынган, башын сүлгү менен буып алган чоюн мүчө адам бала-чакасынын ортосунда карсылдап күлөт. «Чыгаргыла, – дедим, – жаз келди. Суу келчү арыгым чабылбай турат. Элден кийин калдым. Өзүм буерде ак кол болуп бүттүм, чыгаргыла» десем, догдур бала күлөт. «Ошо талаада керилип кетмен чабыш үчүн бу жерден таза сакайып чыгышыңыз керек» дейт. Туура айтат.

Чекеге чыкканда врач тамеки күйгүздү. Ойлуу. Маанилүү кеп айтчудай бут учун тиктейт. Исраил анын көздөрүнө тике карагысы, эмне айтаарын эртерээк билгиси келди. Бирок, үстөмө-бостоқ соргон тамекинин түтүнү утуру жүзүн каптап, тоскоол болуп жатты.

– Аялыңыздын өзөгүнө кыйла күндөн бери аш түшпөйт. Оокат жедирген кесел тез айыгат. Кесел өтүшүп кеткен. Организми начар. Дарынын таасири аз болуп жатканы да ошондон. Уюңуз барбы, ак ичсе, каруусуна кирет эле.

Беш-он тоогун эсептебегенде анда мал айлансынбы. Бирок, Исраил сыр бербеди.

– Табылат ука, жок болсо, урук-тууган бар... Ошо эле даба болуп кетсе экен...

Исраил кокустан эле эртеси женил машина менен келип, Паизгүлдү ооруканадан чыгарып кетти. Врачтардын суроосуна: «Келинчегим үйдөн алыстаганга кусаланып жүрөт. Бир аз күн үйдө болсун» дегенден башка кеп чыгарбады.

* * *

ЭКИ-ҮЧТӨН кирип, Паизгүлгө учурашкандардын аягы тыйылбады. Төлөйкөндө жашаган Насир тагасы да аялын ээртыйылбады. Төлөйкөндө жашаган Насир тагасы да аялын ээртыйылбады. Төлөйкөндө жашаган Насир тагасы да аялын ээрчитип, Паизгүлдүн алын сурап кетти. Кетеринде Исраилди четке чакырды.

– Кырсык каш-кабактын ортосунда, жээн. Жамандыкты да эстен чыгарбаган түзүк. Кокус, эртең келин бала жүрүп берсе, колунда бир нерсең барбы? Ушуга чейин тапкан-ташыганынды курсагыңа жумшап, жада калса эшигиңе чычкак улак байлабапсың. Бул болбойт. Дос бар, душман бар. Дагы эле дүмбүл окшойсун, жээн... – деген сөзү Исраилге катуу тийген. Ушунча болуп, тагасынын ою башына бир келбептир. Бассатурса, Паизгүлүм эртең болбосо, бүрсүгүнү түзөлүп, тиричиликке аралашат деген илгери үмүттөн бөлөк эмнени ойлонмок.

– Кадырыңыз жан болсун, тага! – деп ылдай карап тиштенген Исраил, – баш аман болсо, чычкак улактан өйдөсү да табылат. Эл бар...

– Ээ, бу сен «бээ десе төө деген» кызык немесин го. Азыр жылкыңа карап ышкырмай, тууганым. Өзүңдүн пешенеңе жазбагандан кийин бирөөнүн колун караткылык кылбасын... Эл деп коёт... – деп мурдун чүйрүгөн тагасына жини келген Исраил токтоно албай бетке айткан.

– Куру акылынызды бөлөк бирөого айтыңыз. Менин укчу алым жок. Башка сөзүңүз жок болсо, жакшы барыңыз, – деп үйгө кирип кеткен.

Жубайын көк жөтөл коё бербеди. Эрип-эпчип жоткурсо, ысык сүт куюлган пиаланы кармап, Исраил мандайында. Калтыраган колу менен пиала талашкан Паизгүлдүн көздөрүнөн жашоого канбаган кумарды байкаганда, каңырыгы түтойт. Бирок, билгизбейт. Жубайын ооруканадан чыгаргандан быякка, эси-көөнү үй жакта.

Бирге иштеген жумушчулары келишиптир откондо. «Жогору чыккыла» дегенге болбой өтүкчөнү-өтүкчөн эле мешти тегеректей чөк түшүштү. Нандан ооз тийип, «машина күтүп калды» деп чайга олтурушкан жок. Сыртка чыгышканда Ороз бригад Исраилди далыга домдоп, үнүн жумшак чыгарды.

– Исраил, бизде иштеген жылдарың бир жолу да жеме эшитип, же бейсебеп ишке чыкпай калган учурунузду билбейбиз. Өз ара кенештик да, сага сыйлык жаздырып берели дедик. Аз болсо да, жардамдын иши жардам. Кыйыктанба, огүнү бригадабыз чогуу прорабдын үстүнө кирдик. Болгонун-болгондой айтсак, уюп калган. Ынаганы ошо. Келинчегиңдин ыраңы түзүк. Сакаят. Белинди бек бууп, илгери үмүт менен жашагын!

Исраил үндөбөйт. Кээде гана баш ийкеп коёт. Дене-бою жылуу сөзгө балкып, көңүлү өстү. Бири-бирин колдон тартып, машинага чыгышкан жумушчуларды кетер-кеткиче карап турду.

* * *

Сыйлык кечигип калды...

Үч күн өтпөй Паизгүл каза болду. Жалгыздык курусун. Исраил көнбөй койду. Түнү уйкусу качат. Күндүзү ишке алаксыйт. Эл арасында бөксө жери билинбейт. Кечкирген сайын өзүн коёрго жер таппайт. Өз үйүнөн да өзү качабы...

Курулуш цехинен бүгүн элден кийин чыкты. Кыйла узап кеткенде артынан бирөө ышкырат. Кылчайса, Искендер мастер. Адеп тумагын алып булгалайт. Кайтып барса, эки машинада кирпич келиптир. «Исраил, кудай жалгап, кетпей турганыңды кара. Үйүңө күндогудон кеч барарсың бу кышты түшүрбосок болбойт» деп өзү баш болуп шымаланды. Иш дегенде моюн толгоп корбогон Исраил карап турабы. Үйгө эрте барганда эмне. Жалгыздык жүрөгүнүн сары суусун алып бүткөн да. Суй жыгылгыча кирпич ыргытты...

ӨЙДӨ-ТӨМӨН откондо жол боюндагы дүкөндү көрөт. Коргон сайын Паизгүлдү эстейт... Анда ал сегиз жылдык мектепте иштечү. Китепканачы. Айлыгы ченелүү. Бирок, Исраилдикин кошкондо кем-карчтары билинчү эмес. Дүкөнгө бирде Исраилди жумшап, шайы дасоромолдо түйүлгөн акчаны, ошо түйүнү менен карматчы. Кезекте турганда шайы дасоромолду чөнтөгүнөн алып чыгып, түйүнүн бошотуп, бирок, чеччү эмес. Соода жүргүзгөндөн кийин гана акчаны санап туучуга сунар эле. Мандай тер тапкан акчанын кадырын жаш болсо да, сатуучу кыз түшүнчү. Кайтарымын түз Исраилдин колуна узатчу. Бир сапар бу айылга башка жактан ооп келип, ылай-пакса иштерин баалап иштеген эки жигит Исралдин алдында соода кылды. Эч нерсе көрбөгөн немелердей көздөрү чалган нерселерден куру койбой, кымбат шире, кымбат коньяктан өйдө оротуп (аны айыл жеринде кемде-кем алышат), эки чарчы толтурушту. Бирөөсү чөнтөгүнөн бир тутам акча турган бакыбат немелер, билем буларды. Кылган иши мандикерлик. Айылма-айыл кезип, көрүнгөндүн дубалын котөрүп, каалагандай баа бычкан булардын жайын сураган адам табылбайбы?... Айрансың... Каяктан чыккан немелер?..

– Иш баалашса да асмандын башын айтышат, – деп кепке кошулду Исраилден кийин турган Калтажы кемпир, – көзү чачыраган жалгыз жүргөт да. Мандай тер менен табылса го, көрөт элем...

Пахта май куйчу желимчени кармаган ыран-ороолуу келин ылдый карап, чоң-кичүүдөн ийменсе да, билгенин ичине каткан жок.

– Ошо баалаган ишти түзүк бүтүргүшсөчү. Мынабу Айчүрөк жесир сары майдай сактаган пенсиясын «чаркарымдын дуба-

лын көтөрүп бергиле» деп жанкы экөөнө карматат. Баш-көз болчу жакыны жоктугун билген немелер дубалды бир эптемей кылып, таштап кетишти. Бир кыш өттү.

– Көчүп түштү!? – Матемин кары өзүнөн-өзү кепке кошулат.

– Кечээги катуу өткүндө чын эле, чаркардын оң ныптасы кулап түштү. «Алыс узабай турган немелер экен. Бер дешкенин үндөбөй бердим эле, бир күнү жеген жеринен тешип чыгар...» деп жесир неме наалат айтып жүрот.

Исраил сатуучу кыз узаткан сары чакаларды дасоромолдун четиндеги тыйындарга кошуп түйүп, дүкөндөн чыгып кеткен.

Бул жолу дүкөндүн жанынан бирөө салам айтты. Караса, Токур. Ошо. Көргөндө эле тааныды. Кичинесинде бирдей «Токур шыл», «Токур тирик» деп эркелетчү Кален абасынын уулу. Жамажайы кагадак болуп, жерден бою чыкпай жүргөндө тынбай өрүк силкип берчү. Көрүшпөгөнгө кыйла өзгөргөн. Бою өскөн. Мурут коюптур. Гүлдүү көйнөгүнө галстук байлап алган. Аны Алмалы кенинде иштейт деп кароолчу атасынан укканына кыйла болгон.

– Исраил ака, жеңебиздин өмүрү кыска экен. Келип уктум. Баарыбыз эле ошо да, сааты келсе кете беребиз. Көп кейибеңиз.

Исраил аны баш ийкеп укkан менен көңүлүндө башка ой. «Бою өскөнгө доошунун корулдап калганын... Үйлөнгөн эмес экен...» Баягы ак бышар өрүктүн данегин чагып, жипке тизип берсе, алаканын чаап жыргаган, жөлөп-таяп велосипедге үйрөткөн, бетинде аз-маз чыбыра бар бала кийин минтип, каадасы менен сага көңүл айтат десе, Исраил түк ишенбес эле.

– Иш каякта? – деди Исраил. Көзү адеп эле галстугуна урунат. Жарашабы-жарашпайбы же ага көзү жетпейт.

– Ээ ака, сиз сурабаңыз, мен айтпайын. Биздин бут баспаган жер бул тегеректе калбады го, – деди. Айткан сөзү өзүнө жактыбы, Токур көрүнбөгөн ташты тээп калды.

– Калбады дейсиңби? – Исраил жортеки сурады, – кечээ эле эшкеликке абамдын этегине жармашып чыкчу элең, бүгүн кыдырып-кыйраттым дегенин кызык экен.

– Силерге айтсак да жаманбыз, айтпасак да жаманбыз. Же такып сураганынар калбайт.

– Оо, адам болбой түш, ошого да чычалайсыңбы, сурасак жакшылык-жамандыгыңды билели дейбиз.

– Шаардын суусун ичип калдык, ошояк кызык бизге, – Токур айласы жоктун ишиндей көңүлсүз сүйлөдү, – бир эле биз эмес. Бир кеткенден кийин айылга келишти намыс көргөндөрдү көрбөй жүрөбүзбү, толуп атат.

– Өзүң жактан кеп урчу. Каяктасың? – Узарган кепке Исраилдин чекеси тырышты.

– Жалган айтып, жаныма күч келиппи, ака. Өзүңүз билесиз, мектептен кийин май заводго кирип, анча-мынча жыл иштедим. Карасам, көп классташтарымдан калып калгыдаймын. Көбү институтка өттү. «Ошолордон эмнем кем эле» дейм өзүмчө. Аралашып калсак да бир жактан келишкенсип утуру «жатакана», «сессия», «стипендия» деп кеп урса, пешенем кууушурулат. «Ушуларча жокмунбу...» дедим да документимди пединститутка өткөрдүм. Өтсөм-өттүм, өтпөсөм бирөө менин атымды айры, изимди ийри дейт беле. Оюмдагы ишти кылып, сыноону күтүп жүрөм. Оо, күн өтпөйт. Адеп кино көрөбүз, парктан-паркка көчүп, балдар менен теннис ойноп, кыдырбаган жерибиз жок. Оң келсе, кыз жандайбыз. Экзамен берер күн да алыс эмес экен. Уштапта да көз алдымда турат. Экзамен алган жерге биринчи болуп, мен кирдим. Ишенсеңиз, алган билетимдин бир суроосуна тилим күрмөлсөчү. Китеп бетин бир ачпай ойноп-күлүп жүрө бериппиз да. Мандайымда олтурган чырайлуу эжекеге: «келерки жылы келейин, бу сапар сурасаңыз бир ооз кеп чыгара албай сизди да осол кылам» десем, түшүнгөн неме экен, күлдү. «Айыбынды мойнуңа алганың жакшы, жаш экенсиң, окуу качпайт» деп колумдагы биletти алып, ордуна койду. Насос заводго орноштум. Эки айдан кийин Майлы-Сайга кеттим. Лампа чыгарган заводго кирсем, а жерде да ишим жүрүшпөдү. Камгактай бир жерге токтобогон жаным айлыкка азгырылып, Алмалы көмүр кенине баса бердим. Азыр ошо жерде шопурмун. Оштун жолу менен тушу тарапка көмүр ташыйм. Үйлөнө элекмин. Айып өзүмдө. Эч

кимди жактырбайм десеңиз. «Тандаган тазга жолугат...» болуп, акыр-аягы эмне болор экен деп коюп жүрөм...

– Каякта жүрсөң да, кылган ишиңе астейдил карасаң кор болбойсуң, ука. Ишиң менен сыналчу курагың...

– Ээ, төбөбүз менен эле жер казгыбыз келет...

Күүгүм коюуланып, тегеректи чүмкөп келатты. Үйлордүн терезелеринен жарык күйүп, оюнга канбаган жаш балдардын беймаал чуусу тыйылды. «Эл бала-чакасы менен кечки дасторконго олтурду» деп ойлоп койду Исраил.

– Исраил ака, мени менен кенге жүрүңүз, – Токурдун үнү демейден жумшак, – аякта иш серап, пул кекиртектен. Начальник болуп иштеген жек-жаат тапкамын. Түзүк иштин бирине чегерип коёт. Кийин «ырас ука, айтканыңызча бар экен» дебесеңиз, мага келиниз...

Исраил анын сөзүн кулагынын сыртынан өткөргөн болуп, кетиштин амалын кылды.

– Беймаал көчөдө тура бербейли, мен кайттым. Силердин жөнүнөр башка, үйгө токтобогон маалыңар... – Качан кайтыш? – деди.

– Эки-үч күн турам, мен кеткичекти үй жакка келиниз.

– Чолом тийсе. Көп болду, Кален абама да кирип учураша элекмин.

Исраил жолдун чети менен жогору басты.

Көзү чакчайып, бу түнү да уйкусу качты. Бир маалда өзүнөөзү ээ боло албай, көкүрөгү толуп, көкүрөгү жибип келатканын туйду.

«Өгүнү түшүмө кирдиң, Паизгүл, – Исраил түшүркөгөн адамча сүйлөп кирди. Энтиккенин баса албайт, – сен өлбөй эле каяккадыр чыгып, шам аралаш ич нерсе билбеген, ич каякка барбаган адамча илгери кезүүгө кошчу кара токтубузду айдап, кирип келет имишсиң. Сени өлдү деп ойлогонума уялып, жерге кирип кете жаздайм. Жүрөгүм бир ордунда болбой эле ээлеп, сага суктана берем. Колуңа шыпыргы алат экенсиң да, кой дегениме болбой супанын алдынан тартып, шыпырып киргизип терген мага кашынды серпип коёсуң. Жүрөгүм лакылдап, алдынан ысык кан жүгүрүп кетет, тобба. Токол үйүмдүн куник пешайваны чырайына чыгып тиктеп эле отургуң келет. Өзүңдүн ырай-ороюнду айтсаң... Кара кыжым кемзелиң боюна жарашып, чөнтөгүндө дөмпөйүп бир нерсе жүрөт. Алма-салма, шире-пире салып жүргөндү жакшы көрчү эмес белең. «Паизгүл, сен жанымда жүрсөң бу дүйнөдөгү болгон курсантчылыгым ошо» деп айтмакчы болуп, өйдө турсам, шыпыргыңды таштап, бак ичине жүгүрөт имишсиң. «Исраил, Исраил, мынабы сагызганды кубалачы, мынча эмнеге шакылыктап калган, үнүң өчкүр! Кесек урчу, учурчу, суук кабар айтып турат!» деп сагызганды көрө албай ордунда тегеренесиң. Оромолуң желкеңе түшкөндө чачыңды көрүп, селейдим. Аппак. Ичим бир ачышат. Кундуздай чачы имне болгон деп. Бак аралап, кесек ыргытып жүрөм. Кызыл алмалар «топ», «топ» этип жерге түшөт. Сагызган көрүнбөйт. Шакылыктаганы мээге чыгат. «Үнүң өчкүр, учуп кет, биздин бакка айланганы келдиңби!» дейм. Үнүм чыкпай атканын сезе коюп, жүрөгүм «зырп», «зырп» деп алды. Ошентип жүрсөм, коңшубуз Бурул эже узун баканын бак аралата атып урду. Сагызгандын доошу дароо өчтү. Алманын париктери[1] ушунчалык көп күбүлдү дейсиң, сени көмүп калды. Ана чыгат, мына чыгат дейм күтүп. Үймөк былк этпейт. Жетип, үймөктү чачып кирдим. Шилеп атам, сен жоксуң, Паизгүл! Атыңды чакырып атып, чочуп ойгонсом көл-шал тер басыптыр...»

Кимдир-бирөө эшикти кагып, доош кылганын угуп, үндөбөй калды. Чын эле бирөө анын атын айтып чакырды. Жарыкты күйгүзүп, майкечен туруп эшикти ачты. Босогодо эки-үч үй кийин жашаган Айганыш эне турат. Уялып кетти.

– Жаш туруп, уйкуң ушунча да катуубу, балам. Сени үйдө жок экен деп кайтсамбы деп калгам. – Эне астана аттаганда Исраил колуна кирген төшөктү жая салды.

– Жогору чыгыңыз.

– Тек кой, тез эле чыгам. Дагы эле баягы иш. Кезүүгө чыгар бала таппаганда өзүңө келдим. Ишке жарап бер, эртен

[1] Парик – жалбырак.

базар да, ишиңе чыкпассын. – Эне Исраилди камтамалуу тиктейт.

Айганыш эне бир үйдө жалгыз. Бирөөгө кылдай жамандыгы жок, бейсебеп бирөөнүн мышыгын «пыш» дебеген ак көңүл. Эшигине байлаган бирин-эки кара малы – саар кеч эрмеги. Күзгө жакын, көмүр түшүрөрдө жандыгынын бирин Исраилге жетелетип, мал базарда саттырат да, пулун коротпой түйүп коёт. Болбосо жалгыз башына пенсиясы жетет. Илгери чызыраган аптапта кетмен чапкан келиндердин балдарын бешикке бөлөп, шакта талдын көлөкөсүндө олтурчу экен. Элдин баарына ал өмүр бою жалгыз жашап келаткандай көрүнчү. Төлөйкөн тарапта жек-жааты жашайт экен дешип жүрөт. Алар менен катташтыгы жок. Той-пойго ээрчишкен кемпир-кесектин караанын көбөйтүп, анын өмүрү мелмилдеп аккан өзөндөй жай илгерилейт...

– Үйдө бекер отургандан көрө, чыкса-чыгып келейин, – дегенде Айганыш эненин көңүлү жайланды. Үй ичине көз жүгүртүп, төрдө илинген сүрөткө көзү түштү. Билектей жоон чачын көкүрөгүнө таштап, суйкайган керме каш кыз аны менменсий тиктейт. «Паизгүлбү?» Сүрөттөгү кыз ушу үйдө бир жарым ай төшөгүнөн турбай жашаган оорулуу келин экенине ишенип-ишенбей «кеселдин кылбаганы барбы...» деп баш чайкады.

– Саар менен жандыкты айдай кетем, эки иштен бир иш, – деди Исраил. Кемпирдин санаасы тынсын деди окшойт.

– Бешенең ачылгыр, бир да сөзүмдү жерге таштабайсын. – Кемпир бир нерсени эстегендей шуу үшкүрдү. Унчукпай калышты. Сүрөттөгү кыз экөөнү тиктеп турат.

– Бешенеңе жазган дагы бирөө тургандыр, – Айганыш эне көңүлдө жүргөн кебин айтып ийди, – санаа жаман, адамды билгизбей жеп бүтөт... Жалгыз бойчулукту баштан өткөрдүк го. Ээ, пенде баласынын башына түшкүлүк кылбасын...

Ээгин таянган Исраил баш ийкейт. Көңүлү чөктү. «Жамандыкты да көрдүк» деп ойлогондо жүрөк алды сыздап чыкты.

– Паизгүлдүн жылдыгын өткөр. Анан кийин биз менен масилеттешип ылайыктуу жар изде.

– Аны ким ойлойт азыр... – Исраилдин өңгү-дөңгү кебин кемпир улап кетти:

– Андай дегениң менен кырчындай өмүрүң өтүп атат. Жашында перзент көрсөң, өзүң менен тең жарышып, дөөдөй жетилип калат. Эмкилер...

– Кызыксыз, башка кеп түгөнүп калгансып...

– Айткан жакшы. Биз айтпасак анан... Мына, өзүбүздө эле канча жакшы келиндер жүрөт. Чечдөбөлүк Закирдин ортончу кызын көрдүң беле? Байышка түшкөн, эки-үч ай айланбай келип алды. Күйөөсү ичет имиш, аялынын колуна зыгыр тыйын карматпай, тапкан-ташканын аракка жумшаган немени ким жактырсын. А турат. Мынабу Жанжигит улакчынын айдай кызын кызылкыялык бир-эки тыюудан чыккан балдар тооруп жүрүп, ала качышкан имиш. Магазинчиликте окучу, бүтөт дешип жүргөн. Кыз жигитти бир марта да көрбөптүр. Ажап кылыптыр, атасы улакчы да, көшөгөсүн айра тээп, отурбай баса бериптир. Азыр биздин магазинди кармайт. Өткөндө «биринчи сорт ун түшүптүр» дешкенинен, барып көрдүм. Ыраң-оройлуу, бир башкача жан десең. Билип-билбей балан-бастубан деген катын-калачка жиним келди. «Буйруган жерди чаныптыр, эми улакчынын төрүндө карыйт» дешкен немелер азыр магазинге кирсе, анын көзүнүн агы менен тең айланып, «Шакар», «Шакаржан» деп насыяга көр-жер жаздырып кетишет. Тени табылбай жүрөт, бечаранын. А турат. Терип айтса, чыга берет...

Исраил жол боюндагы дүкөндү, акча түйүлгөн баягы шайы дасоромолду эстеп кетти Азыр дасоромолдун кайда калганын эстей албады. Өз ою менен болгон Исраилди жайына коюп, Айганыш эне козголду.

– Белим ий, кичине отурсам эле ката түшөт, бу кандай бел экен. Эчкинин айранынан куюп, түшкү азыгынды түйүп коём. Көтөрө кет.

Исраил ыргып турду да, кемпирдин *босогого* чечкен көлөшүн түздөп койду.

– Бир күндү кечкирте албай эмне... Адырда жүргөн бир эле мен бекемин. Чөп кароолчулардыкынан шам-шум этип алам, убара болбоңуз.

– Оокат көтөргөндөн эринбесеңер...

Израил жалгыздык, турмуштун калбасы белин эңкейтсе да, аны менен али тең тайлашкан кемпирди үйүно чейин узатып койду.

* * *

КУУШ жылга менен сүрүлгөн жандыктын алды имерилиштен көрүнбөй эки чети капталдап жайылат. Туяк алдынан чыккан чаң каалгый тегерек жаңы түшкон коргоол жыттанат. Израил кырда. Колунда айран куюлган кок сатил. Ынабаганына койбой Айганыш эне белине патир нан түйүп берген. Тээ алыста калган жылдардын саратанында кезүү кайтарчу боз баланы тааныгандай жел аргы жүзүнөн сылап өтөт. Ошондон бери жыйырма жыл мынабы бөксө адырлардын үстүнон тек гана учуп өткөндей ошол бойдогусундай эле ныксырап, тыптынч. Төбөдө торгой сайрады. Көктү тиктейм деп, күнго козу чагылыша эки-үч сапар чүчкүрдү. Карап атып, торгойду тапты. Муштумдай паранданын көмөкөйүнөн чыккан авазды тыңшап, боордогу кыя жол менен өйдөлөй берди.

Ага чейин көк кууган жандыктын алды аптапка какшыган чабырга тепчилип, Сырттын жайыгын өрдөдү. Андан ары кеткен түз. Мал токтобойт. Израил жайыкка чыгып, малдын алдын бөгөп, шамалкөй жер таап, жамбаштады. Бул жерден айыл алаканга салынгандай көрүнөт. Үйүн тапты. Коншунун тамынын далдаасында калып, желкеси эле көрүнот. Кулпу илинген үйүн, ошол үйдө жатып-туруп жүргөн өзүн эстеп, негедир ичи ачышты.

Шудундаган бир ууч жандык эки-үч кырды ашып, Карабаштын менчик малына кошулганга аз калыптыр. Израил таягын ала жүгүрдү. Чачылган кой-эчкини чогултуп, өзү олтурган жайыкка имерип келгенде күн шашкеден ооп кеткен. Чаалыга түшкөнүн сезди. Патир нандан сындырып айранга малып жеди. Жеп атып, эки көзүн айылдан албайт.

Кыштакты тең экиге бөлгөн жолдо чаң ызгыткан машина кыбырайт. «Айылдан бу жакка көз салган адамга кой-эчкилер

бир ордунда былк этпегендей көрүнөор. Ии, жылбай болуптур...» деп койду да, өзүнон алыс эмес жерде карсылдашып сүзүшкон эки кочкорду тиктеп олтурду. Тамашага батып, жамбаштаган боюнча козү илингенин өзү сезбей калды.

– Эй тага, уйкуңуз кандыбы? Буерге уктаганы келдиниз беле, малдын алды үй-үйүно жетип калды? – деген үндөн чочуп ойгонсо, мандайында аттуу бирөө турат. Камчы менен өтүктүн кончун чаап коёт. Израил жан-жагынан таягын издеп жатып: «баягы бекерчи кароолчулардын бири го» деген ой келди башына. Ат үстүндөгү кыз экенин билгенде жерге кирип кете жаздады. «Түш боло элек, элдин малы чубап үй-үйүнө кирип барса, уят болдум. Шайтан азгырганда ушундай болот...» деп көңүлү зилдеп турса, аттуу кыз эми башка кепти айтты.

– Кайгайга түшпой эле коюңуз, кантээр экен деп атса... Мал караган эмес окшойсуз. Этекке түшүп бараткан жандыктын алдын кайрып койдум, – дегенде Израил өзүнө келди.

– Малыңызга жат кой кошулбадыбы? – деди кыз. Ичке каштары биригип, кара-тору жүзүндө кыжалаттын изи байкала түштү.

– Саар менен кошулгандай болбоду. Мен дагы бирөөнүн кезүүсүнө чыккамын. Коюнуз жокпу? – Израил күндөн көзүн калкалап, ат үстүндөгү кызга көңүл коюп карады. Чыйрак экенин баамдады.

– Бир жоголгондо үчөө жок. Барбаган жерим, сурабаган адамым калбады. Эми менчик малды аралап, көрүп келатам. Малга киргенибизге төрт жыл болгон. Мындай кырсыкты биР[illegible] көрүшүм.

– Чеки иш болуптур. Аттан түшпөйсүзбү? Айран бар, нан бар... Шам-шум этип алыңыз. Өзүңүз каяктыксыз? – Кыз жерге түшкөнгө көңүлү жок эле. Ою бир жерде болбой, чаалыгып тургансыйт.

– Улгатындык болом. Шашып жүрөм. Айран болсо ичсеңичейин, – дегенде Израил көк сатилдин капкагына айран куюп, кызга узатты. Чылбырды чыканагына илип, айран жуткан кызды тааныгандай карап турду. Бир сындырым нандан ооз тийди да:

– Айраныңыз жакшы уюган экен, рахмат, – деди. «Малды аралап көрбөйлүбү, чагымда, жылганын бир бурчунда оттоп жүргөндүр койлорунуз» деп келатып, кайра «сүйлөшүүнү каалап турганымды билдирип коюп жүрбөйүн» деп, өзүн-өзү тыйды.

– Кайттыңызбы? – деди Исраил ынак боло түшкөн кыз камчысын толгой кармаганда.

– Кой туут башталып, бир жерге токтобой калдык. Күнүтүнү малдын кашындабыз. Ушу маалда какаганга муштаган болуп, бу капсаланды карабайсыңбы...

– Мен устамын, жыгач устамын, – деп кокустан эле кыз сурай электе Исраил өзү жөнүндө айта салды. – Бизди да ушу аптада сакмалга айдайт. – Жүзү өзүнөн-өзү дуулдап, аптапка кактагандай кызарды. Чын эле алар жылда бир ай сакмал багышчу.

– Келбейсизби бизге, сакмалчы жетишпейт. Эки үкам, өзүм каягына жетишебиз. Анабы чоң жылганын оозундагы биздин короо. – Чоң Мурундун кыштоосунан көрүнгөн узун короону экөө тең эми көргөндөй тиктеп калышты. Исраил адатынча сөз айталбай баш ийкей берди. Аттын башын бурган кызды кыйлага чейин ээрчип келди.

– Ташпишке түшпөңүз. Коюңуз табылып калаар. Мен да сураштырам. Кабар уксам, сөзсүз айттырып жиберем, же өзүм эле...

– Болуптур, айтканыңыз келип, табылып калгай эле. Жакшы калыңыз. Сакмалга айдаса, үндөбөй биздин короого келе бериңиз. Айырмасы кайсы?! – Кыз атын желдирип жөнөдү.

Исраил ичинен кынылдап койду. Көңүлү көтөрүлө түшкөн. Көмөкөйүн качаңкы бир тааныш обон кытыгылайт... «Кичине алыс узасын, анан жылганы жаңыртпасамбы...» деп Исраил чын эле тамагын түзөп койду...

18-май, 1985-жыл

Тыңшачы, дарыялар шоокуму угулабы?!

Публицистика

ТЫҢШАЧЫ, ДАРЫЯНЫН ШООКУМУ УГУЛБАЙБЫ?..

(Жазуучу Мурза Гапаровдун сүрөтүнө штрихтер)

АЗ ЭЛЕ ЖЫЛДАР мурда Мурза Гапаров Ошто иштөөчүдө, биз газетанын жумушу менен, а тарапка оголе көп каттачуда арытар сапарыбыздын алыс-жакынына карабай паитин таап, Ош шаарынын бир жеринен телефон чалып калчу элек. Үйүндө болсо трубканы өзу алчу. Көпчүлүк учурда кыйылып, жазуу үстөлүнөн үзүлө албай чарчаңкы турганын доошу айтып турчу. Тааныр замат үнүндөгү мукуроо чегинип, доошу куунак чыкчу. «Куш келипсиң, ука! Азмаз иш кылып аттык эле, үйгө келчү жолду өзүң билесиң да...» Бирок, бирар саат шаарды айланып, анан жол улап кете береримди уккан да: «ага ынабаса, Оштун базарын аралайбыз. Кеп-сөз болсо чайканадан бышырабыз» деп калчу.

Бозгумтул аккан Ак-Бууранын боюндагы эгиз сөрү, салкын чайкана. Садагасы кетейин, базар күүсүнө арбалган карамаа комок эл... Зире себилген тандыр нанды, шиңгил-шиңгил жүзүмдү, ооздон-оозго көчкөн кептин кызыгын айт! Ушу маалда жан-жагынан базар күү чалып, Мурза аке түндүн ти бир оокумуна чейин ой кубалап, жүз түйшөлгөн бадан-боюн жеңилдетип, жан дүйнөсүн жыргал өрдөгөндөй ыраңына чыгып, тегерегинде анан өткөн сөзмөр жоксынат. Ошондон уламбы, таланттуу жазуучу жараткан кейипкерлер мага мынабы карамаа комок элди аралаган жөпжөнөкөй, жан дүйнөсү жакшылыкка

бай-доолот, бирөө-бирөөнө «о базарыңдан береке тап!» деп баш ийишкен, кеми чыкса бүтөшкөн, ашыгы болсо болүшкөн ынтымак-ырыстуу адамдардай, а жазган чыгармасы издегенин табылчу, береке-паиздүү, тогүл-чачыл ажайып базар сыяктуу элестейт.

Ал базарды жаныңдай жакшы көрөт...

А жазды эч нерсеге теңебейт, ага барабар керемет ал үчүн бу дүйнөдө табылбайт.

Жазга жуук Мурза акенин иш кабинетинен гөзө идишке ондүрүлгөн буудайды-майсаны көп көрөм. Эки кочуш дан бөйрөгүнөн жарылып, көгү кулпурган сайын бул үйгө кош майрамды жакындата берет. Бири Нооруз майрамы – жаз майрамы, а жашыл буудай бул майрамдын тээ илгертен келаткан символу, экинчиси үй ээсинин, Мурза акенин туулган күнү. Дал бүгүнкү жыйырма экинчи мартта күн менен түн теңелген күнү ал жумшак диванында көзүн жумуп, Ноокат менен Оштун ортосундагы адырлардын бетин бербей чатырап гүлдөгөн бадам гүлдөрүнөн, туулуп-өскөн Нойгут айылындагы ак мөндүр гүл ачкан өрүкзардан элес кармап, жаз шарапаты делебесин козгоп чыгат дүүлүктүрүп... Ал чоң, картаң өрүкзарда туулуп, өрүкзарда чоңоюп-өстү. Бу кишинин айылында тээ илгертен эле эл күтүнүп, Нооруз майрамын тосушчу. Чоң-чоң казандарга сүмөлөк кайнатышып, а топураган балдар ак чөлмөк издеп, аппак гүлгө чүмкөлгөн өрүкзардан-өрүкзарга кубалашып, айдын сүттөй шооласы төгүлгөн түнү кубанычтуу ызы-чуу алыска угулуп турчу.

Жыл сайын үйүндөгү жашыл буудай кулпуруп, гөзөнү чүмкөп келатканда күн мурунтан камынып жүргөн Мурза аке түштүккө жөнөп берет. Ал дейдилик адатка кошулбайт. Кайсыл жерде өрүк, шабдоолу эрте гүл ачса, ошол жактын жазын кубалап кете берет. Уккан улама, көргөн көсөм дегендей чыгармасын жолдо жазат, каармандарын жолдон табат. «Айгүл тоо» ангемеси дагы жаз кубалап жүргөндө тапкан «олжосу». Эрте жаздын күкүгү сымал калаадан-калаага көчүп, жаздан-

жазга өтүп, быягы Кара Алма, Арсланбаптын жаңгак токою, аягы Фергана, Исфара, Кокон, Маргаланга чейин ооп, ар жердин жаратылышына, табиятынын кайталангыс сулуулугуна азгырылып, насип буйруган жерден ырыскы таткан, чайкана келеби, мейманкана туш болобу кудайы конок түн откорот да, таң азандан туруп, сапар улайт. А жазылчу чыгарма аз-аздан көңүлдө түптөлүп, бутагынан бутак уланып, аптапта кызарган анардай ичинен бышып жетилет...

М. Гапаровдун мейли аңгемесин, мейли повестин кайталап окуган сайын, кайра эле ошончолук өзүнө имерип, байкалбаган жактары ачылып жүрүп отурат. Аягына чыкканчакты улам аз калып бараткан барагына ичиң ачышып, бир эсе жазуучунун көлөмгө болгон сарандыгына кыйылганыңчы. Кезкез баш көтөрүп, сөздөрдү жарашыгына, наркына жараша чебер урунса, жан-дүйнөнү эргиткен касиеттүү күчкө ээ болоруна көзүң жетип, жазуучунун талант-кудуретине тан бересиң. Калк алдында калыс айтканга келеби, окурмандар көркөм сөз устатынын жарык көргөн ар бир жаңы чыгармасынан кийин «Гапаровду окудуңбу?» деп, биринен-бири озунуп сурашканы, тегерегинде кызуу талаш-тартыш туудуруп, анан таразаланып жүргөнү жазуучунун чыгармачылыгына болгон кызыгууну аттын кашкасындай көргөзүп отурбайбы.

Баамчыл окурмандар М. Гапаров түзгөн диалогдор ар качан жөнөкөй, уккулуктуу, чегерген жеринде ак дилден арансыз кызмат өтөп турганын айттырбай эле билет. Чыгармаларында диалекти сөздөр, говор ар бир беттен кезиккени менен ал сүрөткердин угуттуу баяндоосуна эч салакасын тийгизбейт. Тескерисинче, айылдын ар санаалуу адамдарынын өзүмдүк сөздөрүнөн не бир кулпурган, ширелүү кептин тизмегин токуп берип жатпайбы. Шагы ийилген андай сүйлөмдөргө чөгөрүлгөн ой да көпөлөктөй көңүлгө коно калат.

Ушул жерден бул жазуучунун чыгармачылыгына байланыштуу жаш прозачыларга керектүү мисалды келтирүүнүн кыябы келип турат. Чейрек кылым чеке терин чакан-чакан

аңгемеге төгүп, чыгармачылык дидарын ушу жанрдан көрсөткөн М. Гапаровдун эстетикалык табылгаларга бай, баарын бир жыйнакка бириктирсе, бир элиге чыкпаган чыгармалары сөз кадырына кыраакы, сюжет тандай билүүгө, курууга зергер жазуучуга кадыр-барк алып келгенин көркөм сөзгө кунту бар адамга дайын эле го.

– Кыска аңгеме жазганды жакшы көргөнүмдүн себеби, мен турмуштук ар кыл жаңы ачылыштарга, кызыктуу жагдайларга жолдуумун, – деди чыгармачылыгы жөнүндө ар кимге эле коюн-колтук ачканды жактырбаган жазуучу, – көлөмдүү роман жаратууга көңүлүмдүн тартпаганы, анда күн мурунтан чыгарманын окуяларын, сансыз сюжеттик курулуштарын ирген-ырастап албасаң болбойт. Кептин кыскасы, жүзгө жакын тагдырды күүжүм[1] бир китепке киргизип, анан ар биринин тагдыр-таразасын тактап отургандан көрө, дурус билген эки-үч тагдырдын таржымалын көкөйдө калгандай нуска баяндап берүү мага көбүрөөк жагат. Баткенде жүрсөм, тааныш-тунуштар Айгүл деген гүл өсчү тоо бар дешип калды. Көргүм келип, кызыктым. Ошо жердегилерден жакшылап сураштырсам, андай гүл апрелдин башында ачылат экен да көпкө турбайт имиш. Кийинки жылы апрелдин башын көздөп, гүлдү көрмөккө Баткенге жөнөдүм. О болуп, бу болуп, барганым-келгеним бекерге кетпеди. «Айгүл тоо» аттуу аңгемем жеңил жазылды... Табиятта сейрек учурачу гүл көп ойду айтырууга себепчи болду. Азыр оюмда «Сага жалган, мага чын» деген шарттуу аталыштагы аңгемелердин циклин жазуу идеясы жүрөт. Мисалы үчүн «Аскадагы адам, айылдагы аял», «Жыландын мүйүзү» деген аңгемелери жазылып калды. Мени эле жаман көрөм. Мага койсо, ар бир сүйлөмдүн сөздөрүн, анын обон-ыргагын издеп көрөм. Мен үчүн ар бир сөздүн мани-күчү, аткарар кызматы бар. Мисалы, бир эле сүйлөмдө бир сөздү эки-үч сапар кайталап жүгөрөм. Айрым редактор

[1] Күүжүм – чогуу.

лор мунумду жактырбайт. Жакпаса кантейин, «кызыл чеке» талашып да көрөбүз. Ар бир сөздүн обонун тыңшаган адам билет...

Акыйкатта эле М. Гапаровдун кыргыз прозасындагы өзүмдүк өзгөчөлүгү биринчи кезекте, тил менен жан үрөп иштөөдөн, ойдун масштабдуулугуна умтулуудан, булактай тунук, ары жөнөкөй тилдик каражаттардан, канаттуу фантазия, поэтикалуу дүйнөсүнөн көрүнөт. Ой менен тилди терен айкалыштырууга жетишкен ыкыбалдуу жазуучу ошол эле учурда чыгармасына философиялык ой чогорот да аны окурмандар чөйрөсүнө жыйнактуу түшүндүрүп кутулат.

ТАЛАНТТУУ жазуучунун бүгүнкү элүү жылдык тоюна багыштаган чакан макаланы жазып болуп, кагаз-калемибизди жыйнаштырып атып, кокустан эле «Дарыянын шоокумундагы» жер астында агып жаткан дайраны тыңшап, эртеби-кечпи сайга толуп чыгарынан күдөр үзбөй кумурасын тазалап отурган Дербиш менен тегирменге суу келчү арыкты чаап аткан Ормонду көрүп калдым. Алар маал-маал иштерин токтото элейе калып, бири-биринен сурап коюшат. «Тыңшачы, дарыянын шоокуму угулбайбы?..»

Биз дагы, жазуучунун окурмандары, жер астында агып жаткан дайра шоокумун угуп, эртеби-кечпи сай-сайга толуп, күркүрөп агып чыгарынан күмөн кылбайбыз.

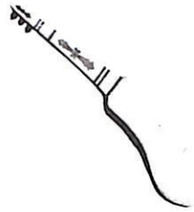

Болуш комузчу

очерк

БОЛУШ КОМУЗЧУ

Эс алуу үйүнө келгениме көп болгон. Түшкө чейин көл жээгинде кумга жатып, күнгө күйөм...

Түшкү тамактан соң коңшум экөөбүз бөлмөдө элек. Караганыбыз газет, журнал. Боло калган тынчтыктан улам коңшу бөлмөдөн чыгып жаткан комуздун безеленген үнү бизге шашпай угулуп турду. Чертилген күү бирде бийиктеп, айбаттуу шаңшып, бирде басандай түшүп, үшкүрүк илеп мунканат. Кылдар сыздайт... Күү тааныш. Жүрөккө жакын. Кимдин аткаруусунда укканымды эстей албадым. Коңшум да колундагы «Огонекту» бүктөй шыпты карап, жаткан калыбында ойлуу. Комуз күүсүнө шар таасирлене түшкөнүн баамдадым.

– Туруп радиону ачып койчу, уулум. Элдик күүлөрдөн чертип жатыптыр, угалык.

Керебетимден ыргып, шкаф үстүндөгү радиого жеттим. Мына, кызык. Биздикинде Москвадан акыркы кабарлар берилүүдө. Биз таң калып, бири-бирибизди карап калдык.

– Коңшулар магнитофон коюп жатышкан го, сыягы, – деди коңшум кайра журналына үңүлө берип.

Биз ал күүнү эртеси да уктук. Көрсө, эс алуу үйүнө келип, бизге катарлаш бөлмөдөн жалпы кыргыз журтчулугуна белгилүү комузчу Болуш Мадазимов орун алган экен.

Көл таңын көрдүңүз беле? Ажайып сулуулугуна тен бересиз. Бул учурда көл бети жымжырттыкка жутулуп, тыптынч. Чыгып келаткан күн нуру төшүнө келип сайыла бергенде, кытыгысы бар наристедей көл бети жагалдана күлүп жиберет. Бул көрүнүштү тандан туруп, көл жээктей баскан адам гана

көрөт. Бул адамды таң заардан ушул жерде жолуктурам. Эки колун артына алып, тээ катарлаша сүзгөн ак кууларга суктанат. Көл күлгөндө кошо жылмаят. Дилинде комуз кылдары күүгө келип, чалкыган көл бетинен табылга даректегенсийт. Жакындай түшүп салам айттым. Чочугандай алик алды да кайра колгө бурулду. «Жакшы оюн бузуп койдум го» – ичимден кейип алдым. Бирге бастык. Сөз күттү окшойт менден. Унчукпады.

– Ысык-Көл көлдөрдүн сулуусу дешет, чынбы, аба? – дедим. – Айрыкча, таңында бир башкача кооз.

– Туура айтышат эл. Көркү көз талытат. Сулууну сулуу деш керек, балам. Кереметтүү көлүбүз бар. Көркүн көрөм деп ат арытып алыстан келгендердин да жөнү бар эмей.

– Бир топко унчукпай бастык. Көл «ойгонуп» бетин майда толкун басып, жанданып келатты.

– Адамдарга таңсың, – деди Болуш аке коңур үнүн чыгарып, – териси эки мертебе сыйрылганча күйүп, суусуна моокум канганча түшүп, эс алышат. Анан кээ бирлери кетеринде көл суусун бөтөлкөгө куюп ала кетишкенине арансың. Көргөн көзгө жаман учурайт экен. Кээде колдун суусу тартылып, азайып баратканын, ушулардан көрүп кеткенсийсиң...

Майда толкундар жээктеги кумга жайыла берип, «оонала кандырганча келаткан чоң толкундун астында калып, «мерт» болуп жатышты.

– Көл тарапка жылда келесизби?

– Жыл өткөзүп... Мага койсо, көлгө көчүп келгим бар... Жыл өтпөй сагына берем. Сөөк муундарым ооруп калчу. Мындан да кутулдум. Ээ, уулум, бир ажайып касиеттүү экен го, бул көл...

Күн эшилип, алтын түстүү майда кумду ысытып жээкте турмуш башталып келатты...

Болуш Мадазимовдун туулуп-өскөн жери Ош областынын Кара-Суу районундагы Фрунзе атындагы колхоз. Ал жашынан эле шыктуу көрүндү. Өзү тендүү балдардан айырмасы – комузга болгон жакындыгы болду. Атасы аты айылдан алыс угулбаган катардагы комузчу эле. Күн алыс комузун

колуна алып, эрмекке эски күүлөрдөн чертип, жаңы күүлөрдү комузуна салууга кызыкчу эмес. Ошентсе да, уулу Болуштун комузга тартылып бараткан шыгын байкап, комузун колуна аларда жанына чакырат. Бара-бара уккан күүлөрү баланын жан-дүйнөсүн өзүнө буруп, таза сезимине уюй берди. Сегиз жашында комуздан алгачкы үйрөнгөн күүсүн чертип калды. Зээндүү уулунун жөндөмдүүлүгүнө ичи жылыган ата чын дилинен анын көңүлүн комузга бурду. Болуш аке балалыгын, комуз менен алгач таанышуусун минтип эскерет: «Ойноо кезим. Атамдын колтугунда, анын черткен күүлөрүнө куштарлана берчүмүн. Анын күүлөрү кайра-кайра эңсетип, көпкө укпай калсам сагына түшөөр элем. Бир жолу комуздун башын тиштей, көзүмду жуумп, күүгө магдырай түшкөм.

– Кана, Болуштай, комузду колуңа алар курагың өтүп баратат. Кармачы... – деп комузун мага сунду атам. Илинүү жеринен күндө көтөрүп келип берчү комуз ушул тапта, көзүмө сүрдүү тартылып кетти. Малдаш ура олтуруп, комузду колума алдым. Манжаларымдын учу олдоксон кыймылдап, кылдарды эки-үч сапар кагып өткөндө, денемди сүр басып, дүүлүгүп чыкты. Атам күлүп жиберди.

– Дубана десе, алигиче комуз кармаганды билбейсин, сен куруп кал. Келе бери комузду. Алдыма келчи, минтип кармайт... Сенин манжаларыңды сыйдалап «чаап чыксамбы...»

Ошол күнү комуз кармаганга үйрөндүм. Эки айга жетпей «Камбаркандын» «сыры» мага дайын болду.

Көп өтпөй атасы билген күүлөрдүн баарын калтырбай, так чертүүгө үйрөндү ал. Атадан бала озду... Мындайда Болушка комуз сырын терең билген, насаатчы керек эле. Ал түштүккө белгилүү комузчу Абдраим Мокоевдин атын угуп, алдына барды. Дасыккан комузчунун кыраакы көзү зирек, көкүрөгү тунук баланы көргөндө эле баамдап, ага аталык мамилесин тутуп, өзүнүн кеп-кенештерин салып, чебер өнөрүнөн татыта жүрдү.

– Мокоев менин экинчи атам болду. Алдына алгач барганымда анын комузунда залкар, элдик күүлөрдүн сыр капкасы

бардай туюлду. Бир жылдай жүрүп, колунун, комузунун сырларынан билдим. Катышып калган жыйындарда өзүнөн кийин комузду колума алдырып, мени черттирчү. Жаңыдан үйрөнүп келаткан күүлөрүмдүн кайрууларын өзүндөй так келтирип, кол ойнотсом, Абдраимдин да төбөсү көктү тирей, жаныбызда шатырата кол чаап, ыраазы болушкан элге «Баралына келсин, Болушту ошондо көрүп алгыла, мыкты комузчу чыгат мындан» деп далымдан таптап, көпчүлүккө ишенимдүү сөзүн айтчу, – дейт өз устаты жөнүндө Болуш аке.

Аны менен бирге басып, маектешип жүргөн андагы ачыктыкты дароо баамдайт. Сүйлөгөн кептери иргелип ирети менен чыгып, угумдуу. Заматта мүнөзү шайырлана, үнү да көңүл ээрчий, конур тартып, ушул тапта комузун узата берсең сураган жеринден шаңшытып чертери бышык.

Анан да комузун колуна алып эңкейе, аны менен акылдашкандай, ага кулак төшөй, дилинде сүйлөшкөндөй болсо, комузу эми-эми сүйлөп жиберчүдөй көрүнөт. Буроолоруна алмак-салмак кол сунуп, кылдарын күүгө келтиргенче күүнүн аты аталып, күү жөнүндө кабар берет. Ушул жерден Болуш Мадазимовдун артисттик жөндөмү байкала калат. Ооба, ал артист... оюн коюп келген артисттер өнөрүнө маашырлана кол ичинен аларга суктанчу. Үйгө келери менен комузун алып, эмилеки күү черткен комузчуну туурай бутун-бутуна учкаштыра, чертken күүлөрүн тегиз кайрып чыгат. Анын көңүлүндө артист болуу максаты бүчүр жарган эле...

1954-жылы Жалал-Абад областтык драма театрына артист болуп кабыл алынат. Ал театрда иштеген жылдардын ичинде Жантөшевдин «Курманбек» пьесасында эл душманы баскынчы калмак Дөлөн кандын, М. Рыскулов менен Көбөгөнов бир гелешип жазган «Кыянат» пьесасында эскинин саркындыларын боюна синирген бакшынын, Э. Турсуновдун «Курбулар» комедиясында Борукчу карыянын, Т. Абдумомуновдун «Конрөңгөсүнө ээ болгон Болуш Мадазимов ар бир аткарган ролдо ишенимдүү ойноп, ар каармандын образын көрүүчүгө ачык

жеткире алган. 9 жыл театр сахнасында откон омүрүндө көрүүчүлөрдүн сүйүктүү актеру боло алды. Бирок, комузду колунан түшүргөн жок. Жаңы коюлуучу ролдорду суранчу. Оюндан кийинки концерттин алгачкы номери Б.Мадазимовго таандык. Эми эле ниети бузук, каракчынын ролун ойноп, элге «жек көрүндү» болгон адам, сахнага кайра келип, комузунан күү төккөндө көрүүчүлөр дүркүрөтө кол чабышып, кайра-кайра суранышчу.

– Комузчулук кесипке көз карашыңыз, оюңуз кандай? – деген сурообузга Болуш аке мындай жооп берди.

– Элдин көңүлүн ыракатка бөлөп, аларды дайым эмгекке шыктандырган, ан-сезимдин артылышка демөөр бул комуз эмеспи. Ошондон улам биздин кесип – билгенге бийик. Комузчулук адамдагы накта чеберчилик дээр элем. Эң алды комуз кармаган адамда тубаса талант болбосо да ага күчтүү ышкысы түшүп, жогорку чеберчиликке эгедер болушу зарыл. Ар бир адамдын илинип турган комузду көргөндө билсе кол созуп, билбесе жүрөгү даабай сыртын сала бергени ошондон.

– Комуздун «жаны» кылында дешет?..

– Калетсиз айтылган сөз. «Кыл комузга мукамдуу, назик үн берет. Менин комузум өрүктөн. Өзүм чапкам. Койдун ичегисинен кыл таккам. Колун тийсе дүбүрөйт... Эмкилер комузга пластмассадан кыл тагып жүрүшөт. Бирок комузга кой ичегисинен жасалган кылдан артыгы жок. Биринчиден ал чертилип жатканда чоюлуп кетпейт. Бул буроолордун бузулуп кетишине жол бербейт дегеним. Экинчиден комуз үнү уккулуктуу шаңкып, үнү алыска кетет».

Болуш Мадазимов колуна алып черткенден тартып күүлөрдүн тагдыры жөнүндө көп ойлонду. Ар бир күүнүн кайдан, кандайча келип чыгыш тарыхы кызыктыра берди. Эл арасында чертилип жүргөн бир эле аттагы күү бир нече кайруулары түшүп, же жаңылары кошулуп чертилип жүргөнүн баамдап, анын нукура оригиналдуулугун табууга аракет жасады. Мындай учурда музыкалык сергек сезимге ээ болгон адам гана изденүүсүнөн майнап чыгараары бышык эле. Болуш Мадазимов калып бараткан кайрууларын тактап, ага назик табит сезим, угумдуулугун бышырып, чыккандан кийин, эл алдында чертип сынады. Бара-бара унутулуп, сейрек чертилип калган элдик мураска экинчи өмүр берип, эл арасында түбөлүккө жашап калышына себеп этти.

Бул күндөрү анын аткаруусунда кыргыз радиосунун алтын фондусуна жазылып калган күүлөр жалпы кыргыз журчулугунун куштарлана укkан чыгармаларына айланды. Элдик күүлөр «Саринжи-Бөкөй», «Мырза менен Аксаткын», «Бекарстан», «Алыска кеткен кыздын арманы», залкар күүлөрдөн «Чуу басар», «Өкүнүч», «Жалгызым», «Бейдартай», «Тилек», «Желдирме», «Жаштар маршы» жана башка көптөгөн күүлөр чебер комузчунун талыкпас чыныгы зергерчилик сапатын тасын туйгузуп турат. Бир кылым жашап, элдик мурас катары муундан-муунга өтүп, түрдүү варианттарда чертилип келген элдик залкар күүлөргө жак берип, укkан сайын делебенди козгоп, эргүү жараткан кереметке айланышы Б. Мадазимовдун талбай изденүүлөрүнүн табылгалары деп, тайманбай эле айтсак болот.

– Элибизде байыртан бери кылымдап узак жол басып келген кереметтүү ыйык күүлөр канча дейсиң. Калайык катмарына чачылып кеткен ошол күүлөргө илик салып, элдин казынасында түбөлүк жашап калышына пендечилик салымыңды кошсоң ошонун өзү бакыт, абийир экен, атаганат. Өзүмдөгү мүмкүнчүлүктөрүмдү жумшап, залкар күүлөрдү кайра иштеп, ийгиликтүү чыккандарын жаздырып калып жүрөм. Быйыл дагы фондуга 3–4 күү жаздырам го.

Болуш акенин айткандары жөндүү. Буга чейин кыргыз радио фондусуна 36 элдик күүлөрдү иштеп чыгып жаздырган. Мынакей жумшалган мээнеттин, тартуу эткен табериги.

Кошо жүрүп, Б. Мадазимов өзү иштеп чыккан «Сараң кыз» аттуу залкар күүнү уктук. Күү арасында комузчу өзүнүн мунукам обонун кошуп, күүнүн ажарын ого бетер ачты.

Сараң кыз ашканада аш калды,
Сараң кыз ашкана оозу бош капды.
Сараң кыз куураганда бербеген
Курутун калды ала кет.

Куржунуна сала кет.
Сараң кыз саргайганда бербеген
Сары майың калды ала кет.

Күү баяны мындай. Жеткен зыкым, бир үйдүн эркe талтаң, жалгыз кызы жаңыдан келин болуп келген оз жеңесин адам ордуна көрбөй, келген күндөн тартып, «жерден алып корго салат». Мезгил жетип, сараң кыз бироонүн бүлосү болуп, жеңеси сыңары башка үйдүн босогосун аттаарда, анын бейжосун мамилелеринен ариетине келип, биринчи жолу жеңе көңүлдөгүсүн айтат. Күү аткарылып жатканда комуз кылдары бирде кыздын кырс кыялын элестетип, тырсылдай – орой, сарандыгын билдирсе, бирде «жоош» жеңенин кызды узатаарда катылган зардаасын төгүп жаткансып шаңкылдайт. Күү кайра иштелгенден кийин угумдуулугу жогорку деңгээлге көтөрүлүп, өз мүдөөсүнө жеткени байкалып турат.

Болуш аке ушул тапта талыкпай изденүү жолунда. Ал Ош педагогикалык институтун сырттан окуп бүтүргөн, 1964-жылдан бери Кара-Суу районундагы «Учкун» орто мектебинде окуучуларга кыргыз тили жана адабиятынан сабак өтөт. Анын жетекчилиги менен мектепте атайын комузчулар ийрими уюштурулган. Мында комузга колу сулдуу жеткинчектерге комуздун түркүн сырларын үйрөтүү үстүндө.

Анын чаалыкпас эмгегин өкмөт менен партия адил баалап 1971-жылы көкүрөгүнө Эмгек Кызыл Туу орденин такты. В. И. Лениндин 100 жылдыгына карата Москвада болуп, искусствонун эң мыкты чеберлеринин катарында концертке катышып келди. Ал СССР Министрлер Советинин Ардак грамоталары менен сыйланган. 1976-жылдын 14-февраль күнү да Болуш акенин турмушунда эстен кеткис окуя болду. Бул күнү ага Кыргыз ССРинин маданиятына эмгек сиңирген кызматкери деген наам берилип, Ардак грамота кошо тапшырылды. Бул ишеним, өкмөттүк сыйлыктар аны алдыдагы көп иштерге милдеттендирери бышык.

6-декабрь, 1979-жыл.

(Аңгеме)

Майралдык куттуктоо

МАЙРАМДЫК КУТТУКТОО

Новелла

Төш чөнтөгүн кармалай берип, чеке-бели жешилип, жеде эскилиги чыккан алакан отундай блокнотту алып чыкты. Бир учунан олдоксон кармады. Күзгү бактын соңку бариктери сымал күбүлчүдөй баракгарын этият ачып, тааныш телефон номерин тапты. Бирок колу телефон тарапка көтөрүлбөй, көкүрөгүндө пайда болгон белгисиз күч аны туткактап, азгырыкка тартылган көңүлүн кайткыла берди.

«Үйдө бекен?.. Чалсам дагы санаасына бүлүк түшүрүп, өткөндү эстетип, кайра кейитемби?..» Куушуп келген ойлор аны кыйнаган менен оң колу телефон трубкасына кантип житкенин сезбей да калды. Кулагынын түбүнөн «угуп жатам, бул ким?» деген ичке, тааныш үн эшитилгенсип, өзүнчө селт этти. Мындайда мукактанган оозуна «мен эле Токтор...» деген көндүм кеби келе калчу. Ошондон уламбы ортодогу сөз учу Токтор үчүн дайыма оор башталгандай сезилчү.

Сөөмөйү телефондон керектүү сандарды терип баратып, көөнүнөн баш баккан ойго дагы селейди. «Телефонду башка бирөө алсачы? Кимсиң десечи? Не деген жооп айтам? Кабарлашпаганыма канча болду...» Алдындагы календардын барагы күздүн соңку күндөрүн көрсөтүп турган. «Тобокел». Акыркы санды тегеретип алганда жүзү от менен жалынга чулгана түштү.

Адатта узакка күтүп калчу. Алыскы шаарлардын байланыш түйүнү көптө барып кошуларына Токтор көнүп калган. Чакыруучу кыска добуш кыйладан кийин тээ алыстан, Алмаштын үйүнөн чыгып жатты. Бейсаат шыңгырак үйдөгүлөрдүн тегиз тынчын алып, ар биринин көөнүнө «ким болду» деген

соңуркоо суроо салып өткөнүнөн өйдө сезип жатты. Кимдир бирөө трубканы көтөрдү.

– Алло?! – «Эркектин үнү. Атасыбы, инисиби?..» Агасынын жок экени ага эчак дайын. Саламын шашып айтты. Бейтааныш анын саламына анча кызыкпаган тейде алик алган шыбыр чыкты.

Кийинки сөзүн күттү. Кеп узатуу ою Токторду улам түртүп келди биринден ылаажысы куруй түштү. Эми ал бейтаалүлөгөн менен ага аргасы жетпей түзүк эле камдап алган сөздөрү ныш менен кеп учун табышуу аракетинен тайып, дилиндеги жападан жалгыз калган сөзүн узата берди. Тиги чочуган жок. Күткөн өндүү.

– Аны чакырып коёлукпу?.. – Кеп күтпөй эле трубканы калтырып басып кеткенсиди. Ары жактан бирөөнү жумшады шекилдүү. Үйдө экен. Неден баштасам... Кебин таап алууга үлгүрбөдү. Телефон жумшак көтөрүлгөнүн сезди. Ал тургай Алмаштын ысык деми Токтордун жүзүнө келип урунгандай чымырап чыкты. Жана копол айтылган сөздү эми назик доо буш кайталады.

– Келе жаткан майрамың менен, Алмаш! – Токтордун үнү көтөрүңкү айтылганы менен калтаарый, дирилдеп чыкты. Тааныш эмес бирөөнүн босогосун аттаган бейубак мейман сыңары апкаарып алды. Тааныр бекен? Адатынча, ал жаш баладай кебин таарынычынан баштаар, мүмкүн экөөбүздүн ынак мамилебизди узак мөөнөткө үзгөн өксүк иште кайра козгоп, ошондогу өзүнүн эрке кыялы, тобокелчил, шашма мүнөзү үчүн кечирим сураар... Кыздын добушу шайыр, көңүлү ачык эле... Шыр кетти.

– Привет. Бул ким өзү? – Билген жок. Тааныш сөздү, бир кезде жакын көрчү, телефондон күтчү, көпкө чейин тыңшай бергиси келчү тааныш үндү бул саам тааныбады. Ортодон болгону бир күз өттү. Ал баарын унуткарып салууга үлгүрдүбү? Жоок, мүмкүн эмес. Майрам жакындай электе эле биринбири озунуп, куттукташчу ысык кездерин эстей Токтор өзүнчө сыгылып кетти. Экөөнүн демин, дилин кошо албаган көз ир-

мемдер, алыс аралыкты бириктирген кымбат секунддар зыпылдап өтүп жатты.

– Скажите, кто вы? Это ты, Марат?.. – Алмаш жондон-жон эле Токторду бейтааныш Марат дегенге алмаштырып ийди. Токтордун ысык илеби эми муздай түштү. Доошу болгон алакатына баш ийбей кургаган тандайынан бери чыкпай, ылаажысы куруй бейтааныш жигиттин кейпин кийди. Телефон оз кызматын өтөй берди...

– Майрамда келесиңби? Баягыдай тоого чыгабыз. Папан чакырткан жокпу?.. Марат, что ты молчишь?! Ну поговори!..

– Токтордун жүзү уятынан албырып чыкты. Эки адамдын, жакын адамдардын сөзүн тыңшап тургандай сезди өзүн. Алмашка узартып үн каткысы келбеди. Кээде, бир канча мүнөттөр эле пенде баласына канча маанилүү нерсени түшүндүрүп берерин ойлогон калыбында телефон трубкасын ордуна койду. Бир топто барып өзүн-өзү мыскыл аралаш табалап, ачуу сөздү айтып жиберди...

Карынын сөзүн капка сал

Публицистика

КАРЫНЫН СӨЗҮН КАПКА САЛ

Үйдөн келген бүгүнкү каттын мурдагылардан эч айырмасы жок. Четтери бырыша бүктөлгөнү, билинер-билинбес почта мөөрү алакандай кагаздын алыстан келгендигин күбөлөйт. Айыл аманаты, асемдеп, эрикпей жазган карындашымдын тамгалары көзгө тааныш. Шапалак эниндей конверттен бактуу кыштакчамдын бараандуу караанын көргөндөй, кулагыма келе калган бейпил, тиричилик күүсү тууган жер сагынычын күндөгүдөн күчтүү карматат.

Кат башында иш-ахвал, калаа жаңылыгы, мындагы айылдаштары жөнүндө тизмек суроо бир тууганынын адаты. Чакмак баракгагы сөз, аздек сүйлөмдөр мага кымбат, ары кызык. Жарык дүйнөгө жаңы келген ымыркайдын тоюнда жентек алганын, өткөн алтынчы күнү үйлөнүү тоюнда кыздарга кошулуп, жаштык ырын ырдаганын, айылдын жаңы мүчөсү – келинибиздин чырайлуу жандын бири экендигинен өйдө жазылат, кагазга. Кат аяктап баратканда шаттыктын эпкинине суу бүркөн суук кабарды кыстарган сүйлөм бүткөн бойду ичиркентип ийди, бу, саам... «...Сизди ар мезгил сурап турчу Жусуп аба пендечилик кылды. Бир апта өтсө да адам аягы үзүлбөйт. Эл кадырына эгедер, ыкыбалы бийик адам эмес беле...»

Куушкан оюм карегиме абамдын нурдуу ыраңын тартты. Айылым дагы бир ак сакалын, акылманын жоктоп азарланды. Айыл карылары, айыл көркү. Убакыт улам үзөнгү кагып, илгерилеген сайын ошол кымбат адамдар кылда учуна караса калпагың учкан чынарлардай сейректенип барат.

Жусуп абам да ошол чынар теректердин бири эле... Алардын илгери муундар үчүн бизге, биздин жаркын турмушубузга

арнаган жаркын өмүрүн, баалуу иштерин айта жүрүү биз үчүн парз да, сабак да...

Негедир бак олтургузуу, тал-терек тигүү али да болсо биздин карыяларыбыздын демилгесинде жатат. Кыш чыгарда, айыл жеринен боо-боо кылып, жаш көчөттөрдү базардан сатып алган улгайыңкы адамдарды серап учуратам. Бул тээ атабалардан уланган пенделик ыйык парз – көчөт олтургузуу.

Биздин кыштактагы Жусуп багбанды тааныбагандар аздыр. Ал адамдын накта кесибинен, көчөт тигип аны аздектеп багып бак кылууну, анысынан жашоо кызыгын, ырахатын, адамдык зор озуйпасын сезген. А киши өзү корс эле. Жалгыз жарым жакындаса аз сүйлөшүп, өзүнчө ээндеп, багынын түнт жагында түйшүктөнүп жүрө берчү. Уулдары жетилип, тутунган кесиптерин аркалап, өз оокатынын соңунан кетишти. Багбан ата бак четиндеги үйүнөн – өзүнүн ажайып, көңүлүн дайыма курсант кылчу жайдан эч кайда жылбады. Эрте жаздан бүрдөп келаткан багын аралап, ар түптүн ашык бутагын кайчысы «кыйт» кесип, катаал кыштын закасы калбадыбы деген кыялда алма багын тегерете карап чыкчу. Ар бир бутакты кесеринде өзүнчө бушайманга түшүп, анын түшүмгө зыяндуу экендигине көзү жеткенде гана түбүнөн этият кайчы жедирип, ошондо да ал кесиндини таштабай чөнтөгүнө салып алат. Алма түптөрүнө күрөк сайып, өзү жумшартууга аракеттенчү.

Бир сапар тегерете тосулган бийик кашадан совхоз багына жандык кирет да, алманын бир катарын кемирип салат. Ошондогу багбандын ачуусу келгенин мурда эч ким көргөн эместир. Майда малды алдына салып, улуп-уңшуп (мага ошондой сезилген) ээсинин короосуна чейин кууп келген. «Малыңды бага албасаң союп, элдин сообуна кал, этин эми эле бөлүп кетишет. Болбосо, убагында тамаркандан чыгып, көздөп ал. Дагы бир ирет совхоздун багынан учуратсам, эчкилеринди чекеден мууздайм, уктуңбу?» – деп узата чыккан жандык ээсине кайрылган, өктөм.

Жандык кемирген бактын зака жеген жерлерин апталап ылай шыбап, сыртынан чүпүрөк ороп наристедей чүргөп жүрүп оңоп алчу. Алтын күздө барып, багбандын багынан көз кума-

рын алган кызыл бөйрөк, чай чынындай апорттор ящик-ящик болуп совхозго тапшырылчу. Багбанга мектептен жардамчылар келет. Челек кармаган кызыл жагоочондорду ээрчитип эн алды багбан бир сыйра бак ичине сейилдетип чыгат. Өйдө-төмөн өткөргөндө окуучуларга жөн гана «Жусуп абанын багы» деп аталчу жайдын не түркүн ажайып кооздугун, алманын бир канча сортун биринчи жолу көрүшүп, ал жөнүндө багбандын биолог агайынан кем эмес курган баяндамасына кулак төшөшчү. Кайсыл бир түп алманын жаз алды «чыйрыгып» барып кийин камкор мамиледен улам «мал» болуп кеткенине жаш баладай кубанса, кайсыл бир түп алма өткон жылы түшүмгө берекеси жок калганын, андан калса жандык кемиргөн бактарга чейин көрсөтүп, божурап ошол маалдагы ачуусу жүзүнө чыгат. Мол түшүмүн көтөрө албай тирөөчтөргө бой артқан алма түптөрүн жандай басканда түшүмгө кумардуу көздөрү өзүнөн-өзү күлүндөй мээнет акыбетине ыраазы. Шакка чыгуучу тепкичти коюу бутактын кайсы тарабына коюп, алманы кантип үзүүнү жардамчыларга айтып, өзүнчө эле чебелектеп жүрчү. Багбандын өмүрүндөгү жаркын майрамдарынын бири – түшүм майрамы эле. Ошол күнү жегдеси да, төбөсүндөгү калпагы да жаңырып калчу.

«Багбанчылык өнөр бакыт» деген кебин көп укчубуз. Карыянын ошол осуятын чечмелөө кыйын деле эмес. Ал оз колунан сайылган, кийин бүрдөп, бийиктеп көчөттүн көлөкөсүндө төл түшүмүнөн ооз тийүү экен. Бүгүнкү күндө ошол багбандык бакыттын даамын татуу, көчөт саюу: жаштардын көңүлүнөн алыс калгансыйт. Бак тигүүнү, алар улуу адамдардын айтуусу менен аткарууга же коомчулук менен бирдикте ишембилик өткөрүлчү күндөрү гана жасоого конүшкон. Эмне үчүн бул асылдык ишке уландар менен кыздардын жеке, жаштык демилгеси жетпейт?.. Жаш адам үчүн бак тигүү эртенки-ге – келечекке максаттуу умтулуунун өзү эмеспи. Ал эми көчөттү күндө көздөө, ага аздек мамиле, анын атуулдук ыйык милдети.

Кийинки жылдары багын олтургузуунун патриоттук демилгеси жалпы эле өлкөбүздүн турмушунан орун тапты. Натыйжада бизде Мекен үчүн набыт болгон мекендештерибизди, дайыма эскерип туруучу жашыл аллеялар пайда болду. Бирок, бул жакшынакай жөролгө азырынча коллективдүү формада гана жүзөгө ашууда. Бара-бара бул демилге жеке улан же кыздын өздүк аракетине өтүп, дайыма коштоло жүрсө деген ой келет.

Жомок – балдардын жан дүйнөсүнүн эч нерсеге алмаштыргыс, сүйүктүү досу. Түгөнбөс жомоктун кени – карылар. Алардын катарынан жомок угууга куштар бөбөктөр көрүүгө көнгөнбүз. Бири күн көркүн, түн көркүн жаны ажыратып келаткан наристе, экинчиси дүйнө карытып, билгени мин акылман. Экөөнүн тең көңүл самаганы бирөө – жомок. Ал тургай мүнөз, кыялдары да бир-бирине окшоп кетет. Жомокчу чал – тарбиячы.

Айыл жеринде болобу, же калаада болсун жаштар кан майданда болгон карыяларды зор урмат-ызаат менен өз жыйындарына чакырышат. Алардын кылымдап көөнөргүс эрдиктери уландар менен кыздарды тынчтык күндөгү эрдиктерге шыктандырууда. Ошол эле учурда чалдардын баяны өзгөчө бөбөктөргө кызык. Айылдык карыялар балдар бактысына келишип, наристелерге мазмуну кызыктарга бай, бири-бирине түк окшобогон жомокторду айтып берүүгө неге болбосун?.. Кээ бир балдар бакчасында умай энелердин, биринчи класстын мугалимдеринин жылдап жаңылык киргизбеген иш-пландарына, айылдык карылардын, бөбөктөрдүн сүйүктүү жомокторун кошо киргизишсе пайдалуу гана иш жасашмак. Белгиленген мөөнөтү жеткенде карыя жаш балдардын чок ортосунан орун алган, жомокчу ата аталмак. Жомокчунун наристелердин шандуу турагына келиши кичинекейлердин өзүнчө бир майрамына айланмак. Жомок – наристенин ой жүгүртүүсүнө, фантазия өрүшүнүн улам кеңейип олтурушуна оң таасирин тийгизмек. Андан да бул сунушту ак пейилдүү, айылдык карыялар кандай кубануу менен кабыл алышарын билесинерби...

Айылда болгон учурумда менин суроомо Осмон абам чын пейилинен мындай деген эле. «Чалдар менен бир масилетке келип, сүйлөшсөк жок дешпес эле. Чакырткан күнү эле не-

берелерим тарбияланып жаткан жерге барат элем. Ансыз деле кышкы күндөрдө бекерчиликтен коз ызгытып, убакыт учурмай. Жомокту айтса чыга берет. Кылымдарды басып келген кээ бир жомокторду бала эмес чоңдор деле тамшанып жатып тыңшайбыз. Ал эми көкүроктөрү тунук наристелерге айтылган ар бир сөз анын туура тарбияланышына күн нурундай эле керек. Кээ кезде неберелериме айткан жомогумду өздөрүнө айттырып укканга өзүм куштармын. Бүдүрүн койбой укканын уккандай айтышса, жомогуң өзүңө кызык. Анан дагы биздин айылдык Эргеш, Ботобай, Кебек, Ысман, Мурза, Чымбай, Абдылда, Жолдош, Сулайман, Торокан, Азим аталар өндүү чалдардын баалуу, тарбиялык татымы мол жомокторун балдар бакчасынын тарбиячылары чындыгы айта алышпайт...»

Эсеп-чотун какканга тез карылык жылдар адатта чалдарга көңүл чөгөргөн күндөрдү көбүрөөк оропара кылат. Жакын санаалаштары, кезегинде жаштыктын дооранын кошо сүрүшкөн досторунан (чалдар да досум дешет) ажырашат. Жалгызсыроо көбүрөөк сезиле баштайт. Жаштык курагында тең оскөн курбулары менен кантип канал казышканын, дың жерди алгачкылардан болуп өздөштүргөн, «граждан» согушка катышкан жана «пронтто» ийиндеш жүргөн көп ысымдар жонүндө бассаңынтызар укчу адамдарды издейт. Бирге жашаган үй-бүлөсү, коншулары анын баянынын түп тамыры менен эзелтен таанын. Кызыгы аз. Ошентсе да көптүн көөнүндө калтырсам деген ак тилекте көкүрөгүнө мезгил тунуткан накыл кебин ардактап укчу угармандары, улуулардын сабак болор өмүрүн терен үйрөнүү менен үлгүрбөй калган иштерин сыймык менен улантуучулардын саны бүгүн өзгөчө көп.

Карыялар, айыл чынарлары, ак сакалын күмүштөнтүп, журтунун ак жолтой карылары... Мезгил ээрчий катары кемип барат. Бирок, алар тиккен жаш көчөттөр улам саябандуу бой керип, айткан жомоктору муундан-муунга калып, өзүнүн угармандарын адептүүлүккө, Ата-Журтун бекем сүйүүгө, элжерине ак дилинен кызмат кылууга тарбиялоочу акыбетин кайтара берет.

Токторбай, Күкү жана он бала

Публицистика

ТОКТОРБАЙ, КҮКҮ ЖАНА ОН БАЛА

Калдайган чоң үзүм булут айыл үстүндө ооналактап жатты. Үркөрдөй жети-сегиз үй жонуна тийген мөндүр добушун тыңшайт. Түрмөктөлгөн булутту тоо жели желпип кеткенин терезеден карап турдук. Эшикке чыккан эгиздердин пайы Адыл астанадан кыйкырды: «күн тууптур! Биринчи болуп мен көрдүм!» «Сен көрсөң, ыкыбалың бийик болот экен. Арпа-Тектирде кудайдын куттуу күнү өткүн. Адат болуп алды окшойт» деди кичүү небереси – Алымбүбүнү алдына алып, төрдө отурган Кенжеш ата. Тооого артылган күндүн желеси качып кете электе көрүп калалы деген балдар босогодо бут кийимдерин айырбаштап, сүрмөлөшүп турду. «Жандары жер жыттабайт. Чыкпагыла, жер тоборсусун! Чыла-чөөттү кечип, кутурушат эми». Батмабүбү эненин алдында биздин калем-кагаздан көзү өтүп, он баланын кенжеси – Нурбүбү отурган.

Он баланын апасы, ажарлуу келиндин ангемесин бизге кошулуп, ортончу кызы Турганбүбү да угуп отурду. Апасы Кегети айылында бой жетиптир. Атасы Токторбай болсо, Арпа-Тектирдин кулуну экен. Кыл мурут чагында ат тезегин кургатпай Күкү эженин айылы «Кегетини» акмалап, бир көргөндө эле ага жипсиз байланганын, кийин үйлөнүү үлпөтүндө «ээ издешпей табышкан турбайбы. Келинибиз Токторбай жүгүргөнчөлүк бар экен. Көшөгөсү көгөрсүн!» дешкен көпчүлүктүн батасынан өйдө укkан кичинекей чыт курсак сыртта жүргөн бир туугандарына жүгүрдү. Сүйүнчүлөбөй турган жаңылыкпы? Канаттууга кактырбай бөпөлөп баккан асылкеч апасы менен жароокер атасынын ымалашкан ысык учурун биринчи угуп

отурса. Болгондо да апасынын өз оозунан. Эх, дагы бала дейбиз, «балдар эмнени билет» дейбиз...

Токторбай менен Күкү баш кошкондо, тойдун төбөсүндө «алдын бала бассын...» деп ак батасын берген карылардын көбүнүн азыр көзү тирүү. Бирок, ушул жепирейген тамда кошкоштон он баланын ыйы чыгат деп кимдин оюна келген. Он жолу астана аттап, он жолу Күкү эженин жентегин жешкен арпатектирликтердин ар биринин эшигинде ондон болбосо да, беш-алтыдан балдар жүгүрүп жүрөт. Токторбайдын балдарынын элдикинен айырмасы жок. Бири-бирине жапакеч, улуу-кичүүгө кайрымдуу, ыманы ысык балдар. Сөздү көп узартпайлы, неберелери жөнүндөгү кепти «ар биринин басканынан тааныган» үйдүн куту – Кенжеш карыя өзү айтып берсин.

– Өмүрдө небереден артык ысык нерсе болбойт экен. Он неберем – бар тапкан дүйнөм. Ысламбүбү неберелеримдин улуусу. Мектебин бүтөр-бүткөнчө мугалимдеринен «ашык» бир сөз укпадык. Жогорку окуусунан деле окумак. Бөбөктөрүнөн, жалгыз бой энесинен, чыга албады. Токмокто медсестранын окуусун бүткөнү турат. Дем алыш күндөрү шаарга байласа да турбайт. Жол караган бөбөктөрүн эстеп түтпөйт экен да. Абакирдин классы жогорулаган сайын бою да узарып, атасына тең келип калды. Инилерин үй ишине «баштаган» ушу. «Аны кыл, муну кыл» деген деле эч ким жок. Өздөрү билип, жасай беришет. Улуу көч каякка барса, кичүү көч ошоякка» деген дей Абакирдин таалимин алган бөбөктөрү чыйрак. Калп айткан менен болобу, Осмон тентек жетини бүттү. Жеңил аяк, үйгө токтобойт. Бир үйдөн бирөө-жарым чыгат экен. Сабагынан жакшы. Ошонусу гана бизди сооротот. Токтолуп кетер, көкүрөгү тунук. Сыдык бешинчи класста. Колунан китеби түшпөйт. Омор үчүнчү классты бүттү. Турганбүбү айрыкча эле боорукер, инилерине күйүмдүү. Кыз бала ошондой болобу, иниlерине ичип аткан ашынан өйдө кармата берет. Адыл менен Абылды бактектин балапанындай бапестеп, кирпигине кир жугузбай баккан ушул тырнактай кыз – Турганбүбү. Өзүнөн чоң сумканы көтөрүп, келерки жылы 2-класска барат. Алымбүбү

– менин эркем. Алдымда отурбайбы. Аш-тойдон белиме түйүп келгеним ушунуку. Мындан ашса, анан жешет. Нурбүбү болсо энесинин эркеси. Айылды кошо кыдырышат, жегенинен кошо жейт. Жонуна тамырлап калган. Ар кимисинин ырыскысы өзүндө экен. Ушулар менен алышып жүрүп күндүн чыкканын да, батканын да билбей калабыз. Кээде отуруп, кемпир экөөбүз карыбай эле каруудагы күчүбүзду, өмүр жашыбызды аз-аздан ушуларга бөлүштүрүп берсек деп ойлойбуз, – деди Кенжеш ата.

Токторбай акени көргөн адам аны он баланын атасы десе ишенбес. «Токторбайым али бала эле бойдон» деген Кенжеш атанын айтканынча бар. Бала-чакасы менен короону түп которо кубалаша кетсе, балдарынан айырмасы жок. «О эсиң менен болчу, ойносоң да эби менен, лөглөндөбөй... Сени он баланын атасы дейт». Күкү жубайынын тамашасы эле көксоосүн суутпаса, калгандары Токонун бала мүнөз ачыктыгын эрөөн-төрөн көрбөйт. Кебинин өөдүк-сөөдүгү жок, керектүү жерде эмне айтаарын билет. Сураганыңызды «жок» дебейт. Катып-үкүтпөйт. Барбы, ашыкпы, кармата бергенге көнгөн. Чарбадагы негизги күчтүн бири – Токторбай аке. Жаз алды сакмалдан калбайт. Зарылда чалгысы менен бешилигин ийинге салып, элдин алдына түшүп, чөп чөмөлөйт. «Кегетиге» сугатка десе, моюн толгобой резинка өтүгүн коңултак кийет... Кыркын маалында жуушанын курчутуп, мөрөй талашат. Сыртынан момун көрүнгөнү менен оо жеткен намыскөй. Айылдаштары эле айтып жүрүшпөйбү! «Токторбайды сүйлөтпөгүлө, аны иштетип сынагыла! Мээнеттен башканы билбеген, митаамдык менен иши жок абийирдүү жигит. Ошон үчүн минтип кош-коштон бала көрүп отурат.

Сөз кезеги келгенде «Күкү эже, өзүңүздү унутуп калдыңыз го» десек, «колдон келгенин иштеп, балдарды бир жеринен өксүү кылбай тарбиялап жатабыз. Биздин милдет ошо экен да» дейт. «Чын эле, ошо оной жумушпу? «Он баланы тогуз ай көтөргөн, омуртка сыздаткан Күкү болсо, маек сөздү, бизден аласызбы?» деген Токторбайдын кебинде да чындык бар. «Бул келинимдин сакадай бою сары алтын» деп басса-турса оозунан түшүрбөгөн Батмабүбү эне Күкүсүн үй-орозгерине алмаштыргыс, балдардын тарбиясына келгенде алдына адам салдыргыс жан экендигин божурап отурду.

Айткандай эле, Күкү эже эми иштесемби деп жүрөт. Кенжеси Нурбүбү үч жашар дебедикпи, оозунан упчусу түшпөгөн менен баары-жокко акылы тетик, өзү менен өзү. Апасына ылайыктуу иш табылса, айлыкка жалгыз иштеген атасына кыйла женил болот эле да. Айлык демекчи, эртеңки күнү пенсияга чык-чык болгондо Күкү эже «бала багып, отуз сом менен үйдө отурдум эле» десе, аны түшүнгөн бирөө-жарым болор бекен. Кемпир-чал го пенсия алат. Өздөрү менен өздөрү. Токторбай акенин элүү, алтымыш сомго чыгарып, айлык алган күнү боло элек. Албетте, он баланын өксүтүн билгизбей, элдикинен кем кылбай ичирип-кийинтүү айтканга оной. Айыл жери эмеспи мал үзүлбөйт. Зарыл-жуукта сата коюп пулдап алышат. Тан калыштуусу, көп балалуу үй-бүлөнүн, Баатыр эненин кандай акыбалда жашап жатканына кызыккан актив болбоптур. Баягыда Чүй райаткомунан киши келип, чууруп кирип-чыгып жүргөн кыздарды көрүп: «Токторбайдын дагы бир аялы болуп жүрбөсүн...» деп бүдөмүктөнгөн имиш. Мейли, ким айтса да оозунда калат. Карапайым адамдар андай кеп-сөзгө көтөрүмдүү. Укса да, азыр эле унутушат. Бир жери айылдык Советтин жана эл депутаттарынын Чүй райаткомунун кызматкерлери көп балалуу үй-бүлөнүн көтөрүмдүүлүгүнө, табийгатынан бирөө-жарымга «жок» сурап кайрылбагандыгына ичтен кайыл болуп жүрө берүүсү бизди ойлондурат. Маал-маал көп балалуу үйбүлөдөн кабар алуу, жардам берүү – партиябыздын бүгүнкү адам факторун көтөрүүгө болгон адил саясаты туура. Демек, мындай асыл адамдарды эч ким унутпаса.

Калаадагы квартирамда отуруп, сиздер тиктеген ушу сүрөттөн Арпа-Тектирдеги бугу бөксөргөн тентек булутту, асман жерди кучактаган күндүн кубулжуган желесин көрөм. Кенжеш атанын «кудайдын куттуу күнү өткүн өтөт». Батмабүбү эненин «буларындын күнү тууду, чөөт-чыланы кечип кутурушат эми» деген жобурагын, анан Адылдын «күн тууду эле, күн

тууду!» деген кубанычтуу үнү кулагыма жаңырат. Улагада тизилген балдардын ого эле көп бут кийимдери коз алдымда...

Жалбырагын өткүн жууган алма шактарына конгон балдарга аппаратын түздөгөн Курманбек:

– Кыймылдабагыла, балдар! Тартам! – деди. Балдар сүрөткө былк этпей түшүштү. Карагылачы, Токторбай аке менен Күкү эже бала эле бойдон! Он баланын атасына, он баланын апасына окшойбу?! Сүрөтчү ошон үчүн аларды «балдар» дебедиби! Күкү эже – Баатыр эне азыр отуз жетиде! Бала эмей... «Бактылуу үй-бүлө, балалуу үй-бүлө карыбайт» деп жүрүшпөйбү...

Жакшы жазган – жакшылык

Публицистика

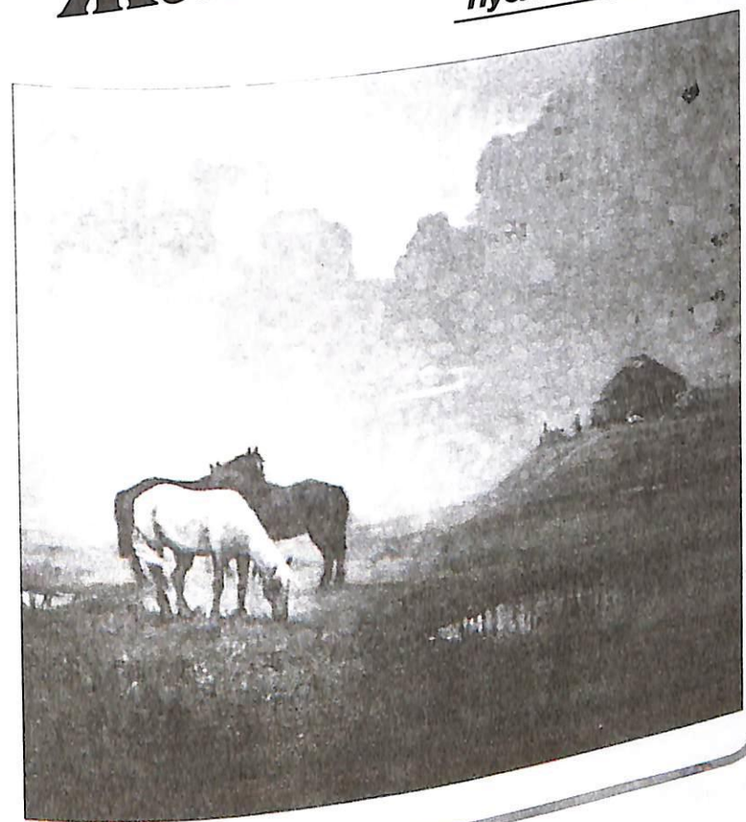

ЖАКШЫ ЖАЗГАН – ЖАКШЫЛЫК

ЖАЗЫШ ДЕГЕН өзүнү-өзүң үстөлгө матасаң, оропкүп-өчөшсөң эле арбый берер жумуш эмес да, көз курчу мокоп, чама-чаркым майышканда туруп кеттим. Балконго калемди кармай чыгыпмын. Тан сөгүлүп баратат, ошого жараша кыйраткан же иш кылсамчы. Эч кимге кереги жоктой ай жаныбар бозоруп күндөгү жолунда, тогуз кабат аска тамдын төбөсүндө шооласын жерден үзүп-үзө албай... Эки түн короттум, а он беттик макала али бүтө элек. Коп болсо да бир жон, наяти он бет... Жазылды дейли, жарык көрдү дейли, шону дагы он, жыйырма жыл өткөрүп бирөө-жарым колуна алып, пашарт окуп калса «а бечара түзүк жазган экен» деген соз шо пенденин ниетинен чыгар бекен... Же гезит бетинде күнүмдүк өмүр кечирип, эч кимдин көңүл саздесине илинбей күкүктөп аккан мезгил шарында кайрылгыс агып кетеби. Он беттик макаланын сүрөөр доору саратандыкынча болбосо, анда беш жүз беттик романдын көрөр күнү узак деп ким айта алат! Пенде баласына белгилүү чындыктын эки тарабы болбойт, эгер он беттик макаланы дагы таланттуу калем жазса кайсыл кылым колуна албасын, кулпуруп, окуганды өзүнө азгырганы-азгырган. Бул чындык! Аны бизге аты өчпөс кылымдар калтырган!

Мынабы сүрүлүп бараткан танда, аска тамдын балконунда туруп алыста-алыста калган биздин тамды, үрүл-баранда биз жаткан төшөктүн аягында багымдат намазын окуп отурган атамдын сезимге түбөлүк түнөгөн аваз-кырааты, дуба кыларда ар бирибиздин атыбызды атап, кимдир-бирөөгө мунайым жа-

лынып-жалбарганын угуп жатып, өпкөм-өпкөмө батпай шо доошту укпаска жуурканга чүмкөнүп алганымды эстейм... «Ата, балдарыма береке-паиз, нысап бер деп кимге жалындыңыз? Аны өзүңүз бере албайсызбы?..» деген күндөрүм болду. «Сен апенди, имнени билесиң...» дечү закзал. «Кудай барбы?» деп нечен сурадым. Сураган сайын чочуп кетчү. «Бар эмей, төбөндөн кыраам ишинди да, адал жакшылыгыңды да көрүп турат» дээр эле. Мүмкүн биз, журналисттер жалган-жашыктан арылып, машакат-мээнет менен мандай-тер тамызып жазганыбыз азыр-кыларга эле эмес, аркы кылымдын адамдарына да кылган адал жакшылыгыбыздыр.

А биз кандай жазып жатабыз... Кимибизди албайлы, калем кармаарда биз жетпес наркы кылымдарды, төбөбүздөгү аккаранын калысын ойлойбузбу?! Каяктан...

Максатыбыз – маселенин ушул өнүрүнө, таза гезиттик макала, публицистика жазып күн көргөндөрдүн бүгүнкү абалына байырлагыбыз келди. Жашыруун эмес, журналисттер бир жагы шашма эл, ансыз дагы болбойт. Шашмалыгын учкул мезгил өзү кечирер, а окурманычы... Ага бу «макала апыл-тапыл жазылды, көңүлүңүзгө төп келбесе кечириниз» деген кыйбас шерт эки ортодо коюлбайт да. Жазаарга келгенде ал ошол шашмалык кылгылыкты кылат, «өндү-дөндү карабаган» маканын таасир-кызыгы болобу? Непада өзүнүн жазганына өзү окурман болуп көрбөгөн авторлор үчүн «ар кимдики өзүнө ай көрүнөт көзүнө»...

Дегеле илгери-кийин кыргыз журналисттеринин өнөркасына бирөө-жарым башбагып, кур дегенде «барын бар, жогун жок» деген иликтөө жарыялабагандан кийин «күжүлдөгөн күнүмдүк дандын» тагдыры өзүнүзгө белгилүү да... «Алыбек алына жараша» дегендей жазышка келгенде ар кимдин «жугуму» ар кыл. Бири чогултат десе фактыларды саман-топондоп, анан кайсынысына токтолорун билбей шыгыраган цифрага «кампайган» көлөмдүү макала жазса, көрүп жүрөбүз, дагы бири болор-болбос фактыны «эски тегирмени-

не» салып, көз чуркатып өткөнгө жararлык он бетти чампалай калат. Кагазга түшүрүп, кол жоорутканды жактырбай алакандай блокноту менен түз эле машинкага отуруп «жат айтканга» кыныk алгандарыбыз да кыйла. «Казанда болсо чөмүчүнө чыгат» дейт го, алардын тутунган принциптерин да түшүнсөк болот... Жаман жери, мындай «оной оокатка» качыруу – жаңыдан жазам дегендердин табитине зака салып, гезит беделин белге тепкенин бир кудай билбесе оздору али туя элек сыягы... Жок эмес бар, ошо болгонуна да шүгүр, гезит-журналдарыбызда алакандай макаласын алтымыш беттик очеркке садага чаппай турган, журналисттик онордун арпин алган, жазганын окурмандары куун жүрүп окуган аты жалпыга нуска калемдештериме каниет кылам. Мага ар бир гезиттин өң-турпаты анда эмгектенген ошо үркордой журналисттердин образы менен айкалышта элестейт. Эмнегедир алардын очеркисиз, публицистикасыз, макаласыз а гезиттер мага супсак, жашырбайм, өзүмчө кылдап жүргөн авторлорумдун жазганынан дайыма табылга издейм. Таң калганым, эмне үчүн алар жетээрлик мүмкүнчүлүктөрү болсо да өзгөлөрдөй сандан-санга чуурутуп, коёндой окшош макала жарыялашпайт. Көрсө, аларың жазаар темасын атып алчудай ай болбосо да апталап, ар өңүттөн аңдып-аңдап, сомдоп жазат тура. Кай бири менен ой бөлүшкөндө козүм жетет, алар жазып жаткан макаласын окуган окурмандарынын кумардуу жүзүнө чейин туят, сезет турбайбы. Көрүнүзчү, ошондон кийин ал журналист ой келди калем шилтейби... Бул журналистикадагы таңкыс касиет – профессионалдуулук! Ал деген калемгердин ички бай ыйманы, камылга-деми, керек болсо, окурман дегенде алмашкыс ыйык шерти! Жана бир сапар белгилегим келет, кайсыл гезитти алба (мейли, бор-бордук гезиттерден байкап көрүңүз) алган багытын, өзүмдүк жүзүн, журт арасындагы кадыр-баркын ошол аптадан-аптага ой-идеясын чымчымдан ак баракка себелеген, окурманым дегенде жубардай тунук сүйүүсү бар журналисттер аныктайт, жогорудагы кашкөй азчылыктын «көпчүлүк» алдындагы артыкчылыгын калыс баалоо – адатта, коомайланып, капка катылган бойдон калып жаткандыгы да көңүл чөгөрөт...

Ырас, маалымдуулук кыргыз журналисттеринин чыгармачыл дарбазасын кеңири ачты. А тургай үч-төрт жыл арылыгында адабияттагы көркөм туундулар колго илинбей окурман журту жалаң гезиттерден баш көтөрбөй «тили буудай кууруган» публицистикага арбалып кеткен сыяктанды. Ал дагы чын, буга чейин айтууга ой жеткен менен тил бурулбаган коомдун өткөнү менен азыркысы шыкалган каптын оозу ачылганда да кандай ачылды дейсиз, эски жарааттын карытын сыйрыган «чуулгандуу» макалалардын «жогорку сортуна» кыныk алган гезит-журналдардын нускасы кудай бетин салбасын, кийин-сону кагаз каатчылдыгы асмандап тизгинделп калбаганда, барбы...

Жаңылбасам, кайра куруу журналисттердин катарын дагы бир кыйлага көбөйттү. Мурда-кийин калемине оңдуу тема илинбей, илинсе да түзүк ийленбей жүргөндөрдүн чырагына май тамды, эки-үч жылдын аралыгында фактылары «кол күйгүзгөн» макалаларды биринен-бири жарышып жазышты. А жаандан кийинки козу карындай «көз ачкан» гезиттерди айтпаңыз, алардын супурасы курук болуп жаткан соң «ой, тез бүтүрүп колго тийгиз, кезектеги санга уруп жиберебиз. «Калемпир мурчу» болсо болду» деп жар салып жатса халтурага жол ачылбаганда анан качан ачылат. Мурда, саналуу гезит чыкчууда «басмайылы бош» материалдар өзүнөн-өзү сүрүлүп турган болсо, азыр андай чийки продукция «жогорку сорт» менен кабыл алынып, гезиттердин төрүнө чыгып жаканына акылын айран. А тургай, кээ бир кычыктуу, мурдагы бийликтин жогорку лигасынын лидерлерин «чапчыган» женил баа ушак-айынды бир гезиттен бир гезит көчүрүп басып, басма сөздөгү «уурулуктун» эрөөн-терөөнү болбой калганына жаканы кармайсын.

Эсибизде бир-эки жыл мурда шашкеге жетпей күркөлөрдө гезит калбай жайдак калчу. Азыр гезиттен баш адашат. «Таңкыс» делип жүргөн гезиттерден тартып, «Правдага» чейин кабат-кабат. Аты кулакка өөн учураган, баасы бир сомдон асти кемибеген кооператив гезиттердин керек болсо, биринчи санын таңгагы менен табасың. Республикалык баш гезиттердин көпчүлүгү кагаздын таңкыстыгынан күркөлөргө түшпөй, ошол эле кезде айрым «чала сабат» гезит сымактардын нускалары үйүлүп турса, бу кагазың түшкүр чөнтөктүүлөргө табылып, а учредителдердин «оозун аңдыгандардын» ырыскысы кыйылып калабы деп ага да камтамасың... (Тулкусуна элибиздин маданий мурастарынын уюткусун каткан «Мурас» журналынын окурмандарына эки айга кечигип келишине да кооперативдердин жоктон бар кылган «сыйкыр таягы» калака болуп жүрбөсүн...).

Барып-келип эле «мезгилден өткөн сынчыны» көрбөдүк. Маалы келгенде керектүүсү менен керексизин окурман өзү айырмалап, өтүмдүүсүнө өткөөл берип, а гезит атына жамынып, кумар черди козгоого ылайыкташканы мезгил элегинен өтпөй супурасы куруганда, маа демектен, «шумдуктуу укмуштар» менен арбаса да окурмандарынын «апатиясы» андан ары жылдырбайт.

А окурмандардан айланса болот. Гезитчи катары, өзүмдүн турмушуман эле бир үзүм мисал келтирейин. «Жаныш басып кеттиби?», «Сүймөнкул абанын абалы кантип калды?» деп оропара учураган, кат салып же телефон аркылуу сураган да ошолор. «Жаныш жөнүндө даректүү повесть жазсаңыз», «Сүкөмдүн искусствосу чоң китепке арзыйт эле» деген сунуштар да окурмандыкы. Өгүнү КМУда журналисттер менен болгон жолугушууда бир студент кайрымдуулук – түбөлүктүү тема, кайсыл доор болбосун ага муктаж болуп келген жана келе берет деген ой айтты. Болочок журналисттин теманы туюнганына дилимден ыраазы болдум. Өз темасын табуу – журналист

үчүн чоң олжо, «изденген калемгер – олжолуу» деген сөз гезитчилер арасында бекеринен айтылбайт...

Окурмандардын күсөгөн мүдөө-талабын талдап-тастыктап алгандай эле болдук, макала, очеркти колдон келсе жогорку көркөмдүктө, турмуш чындыгын эмоция деми менен чагылдыруу, негизгиси автор менен каарман ортосундагы «мамилелер баштан-аяк сыр жашырбас кыраат менен жазылышын баалашат. Көркөм сөз, философиялык чабыт, элдик ой менен асыралган калем гана авторуна ашык атат. Бирок гезиттик макаланы көп эле көркөмдөбөй маселени туура көтөрүп, бүтүмүн так чыгарып жазыш керек дегенди тээк туткандар да көп, канткен менен ал алардын гезитине, кесибине болгон мамилеси. Мындайда, журналист бир ордунда «селкинчек тээп», жазган сайын өзүн-өзү кайталап, окурманын оюнан чыгарып, «көндүм механизмге» өтүп баратканын сезбей-туйбай калып жатпайбы...

«Гезит деген тегирмен, күндө жазганынды күндө жеп турат» деп коюп, гезиттин күнүмдүк ташпиш-бийлигине тизе бүгүп, төрт-беш беттик материал иштеп, күн кечкирткен жалакайлыгыбызды качанга чейин бечара гезитке шылтайбыз! Атаганат, калемиң табында, окурман менен бөлүшөөрүң көкүрөккөөдөнүндө туйлап турса ал сөзүбүз айтылбас эле...

БИРИН ЖАЗСАҢ, бири көңүлдө демекчи, кысталаң шартты баштан кечирип жатып да келерки жылы жазылуучулардын бирин кемитпей кантип жыйнап алабыз деген суроону иш билги жамаат жадынан чыгарбайт. Чындыгында мындан бирден-бир ишенимдүү пайдубал – гезитке болгон окурмал чөйрөнүн сүймөнчүлүгү. Кайсыл басма болбосун ай-аптасында бирди-жарым мыкты материал жарыялап, ошо менен окурмандарымы асырайм деген каниетчиликтин кайтарымы аз. Жаман жери, техникалык жасалгасынан тартып, идеялык-көркөм бийиктиги, тарбия-таасирдүүлүгү бир кылкалуулукка жетишмейин эртеңки күнгө үмүттөнүү эртелик кылат. Айрыкча рынок мамилелерине баратканда ар бир гезит-жур-

налдың тагдыры мурдагы «даража-тактысы» менен эмес ири алды тарбиялык күч-кубатына, мазмуун-кенчине жараша баалаларын бөркүбүздөй көрөлү. Ошондуктан, жаңы ачылган гезиттер да, эски кемегесине түтүн булаткандар да элден мурун ой-өрүшү кенен, калеми кайсы маселени козгобосун туура жиреген, талант, шыгын эл тааныган, күмүш сап журналисттерге «жуучу түшүп», а тургай астыртан өз жээгине азгырган учурларга өзүбүз күбөбүз. Анын эч эрөөн-төрөөнү жок, ким эле гезитими, журналымы эл окубасын деп тилек кылсын. Кызык жери, эртеби-кечпи таланттуу журналистти таап, таптап, күүгө келтирген гезит- журнал түлөгү конуш которуп, ооп барган редакциялардан компенсация төлотүп (ооба, бир клубдан бир клубга өткөн футболисттердин андан эмнеси артык?..) алууга жетишкен маал келерине да ишенем, керек болсо, бул – талант көзүн ачып, туура тарбиялап, жөндөмдүүлүгүн арттырган гезиттен аракетин акыйкат баалоо, бир жамааттын бир жамаатка ыраазычылыгы. Канчалык баш чайкабайлы, ошо «кадр баарын чечет» деген ураандын чыныгы маани-маңызын турмушта айкын көрсөтөөр күн босогобузда турат...

Айтмакчы, учурдагы кырдаалдын удулунанбы, мага публицистиканын тили мурдагы сылык-сыпаа маданиятынан бир аз тайып, каткалаң тарткансып кетти. Мындайда редакция кызматкерлерине оппоненттердин «буркан-шаркан» жаакташуусу баяндалган материалдарды камырдан кыл суурандай этият, калыс редактирлөө гана аброй алып келерин көңүлдөн чыгарбаганыбыз оң. Болбосо келген материалдарга кол тийгизбей машинкага таштап, анан типографияга айдай берсек гезит-журналдарда отуз-кырктап отурганыбыздан не пайда. Ошол эле «Саясий трибунага» чыккан «Ачык каттын» оркойгон сүйлөмдөрүн «бутап», «одоносун» ондоп койгондо ал макала окурмандарды анчалык «солк» эттирмек эмес. Көптөгөн авторлордун (анын ичинде өзүбүздүн даанышман жазуучубаз Ч.Айтматов да бар) дубасын алган «Новый мир» журналынын илгерки редактору А.Твардовский деле редактор болуп төрөлгөн эмес, замандаштарынын айтымында, редактор катары анын үлкөн артыкчылыгы – авторлордун ой-мүдөөсүн илгиртпей илип, акылгөйлүк менен иштеше билгендигинде, «капасталган» чыгармаларды да не бир алакаспиет менен аман алып калып, жарыкка чыгарганында, чебер редактирлоосүндө турбайбы.

Гезитчи болгон соң жашырбайын, көп жазуучуларга (алардын ичинде көпчүлүгүбүз аваз кылган акындарыбыз да бар) коломүнө деги чек койбой темасын тандап, макала жазып берсеңиз деп жүрүп тилибиз тешилди. Сүйлөшө калсаң моокум кандыра кеп салып, сен сезе элек маселелерди чубап, жаңгактай чагып турса кудай буйруса ушулардын тегерегинде бир макала бажарып берсеңиз» деп баштасаң эле «чолом тийбейт, планда китебим бар, убакыт алкымдап турат» деп карматпайт. Же эки эли, үч эли китеп жазып жүрүп, эки-үч беттик макалага алымсынбай калышабы... Журтуна аттын кашкасындай таанымал инсан журтунун сыздооктой жан сыздаткан учур маселелерине ооз учунда эмес иш жүзүндө, басма сөз бетинде күйүп-бышканда го, атаганат деп, эки ачакей позициясына арга жоктон алакан жаясың да...

СӨЗ ЧЫНЫНАН бузулбайт, бул сапар сөөккө синген көнүмүштөн – публицистиканын ана башыларын бир баштан санап, айткан-дегендеринен кынап-кыпчып кебибиздин мартабасын көтөрүүдөн атайлап качтык. Кудаага шүгүр, ичибизди кең салсак кыргыз публицистикасынын жүзүн жер каратпаган, калың журт окурмандардын улуу-кичүүсү ызаатаган узун тизме бизден деле табылат. Узун көчтүн башында сапар таасирлерине сезимтал, жол очерктеринин чебер акыны Кеңеш Жусупов, татым-тарбиясы нарктуу публицистикалардын сериясын өргүтпөй, бир кунунда жазган Советбек Байгазиев... Кемирчек ийнине коомубуздун төө көтөргүс жүгүн арткан, калеми деги бир калп айтпаган канча-канча

кесиптештерим туурасында буйруган күнү узун сабак соз кылаарбыз...

...Баягы башында айткан макаламы али бүтө элекмин, күндө жаңы баралтар кошулуп калат, чынын айтсам анын бүтүшүн өзүм да каалабайм...

Момун чал

Публицистика

МОМУН ЧАЛ

Боз кыроо айнек тиштеп, калчылдаган январь терезе түбүн сагалайт. Күүгүм калаа үстүнө билгизбей торун жайып, көз байланды. Кеп токтоду. Кухнянын жарыгын күйгүздүк. Бирок, «ушуну менен сөздү тамам кылалы» деген ой бирибизде болгон жок. Момун чал кайта тамеки жанылады. Чекпесе турал-чудай эмес. Түбүң түшкүр тамеки, чалды биротоло баш ийдирип алган бейм!.. Бапыйган сакалын өрдөгөн кок түтүн жөн кетпей жөтөл чакырып, сөзүбүзгө жолтоо болуп жатпайбы... Кариет, үзүлгөн сөздүн учун оной тапты. Бир режиссердун «Асанкул аксакал кээ бирчилеп сценарийди бетине көп кармабайт. Бир-эки сапар окудубу, жетет. Тартылып атканда кагаз көтөрүп соңунан жүргөндөргө кылчайбайт» деп эске тутуу жөндөмүнө баа бергени эсибизде. Шаардын бир четинде күн өткөргөн, «Ак кемеге» тартылгандан бери көпчүлүккө Момун чал деп таанылган буудай жүз абышка менен аш бышым убакыттан бери бир өмүрдүн баш-аягын иликтейбиз.

Момун чал жөнүндө жазуу ою беймарал отургузбай, бирок калем кармасам болгон ниетим – анын актердук артыкчылыгын иликтемей, аткарган ролдорун иргемей көндүм машакаттан алыс туруп, бир көргөнгө, көзүбүзгө бир сүрткөнгө кумардар сакадай бою сары алтын абышка турмуш энчилеген кадимки пенделик ролун кандай өтөп жатат, ошол туурасында баян баштасамбы дейм. Мүмкүн, ошондо көпчүлүктүн көңүлдөгүсүн таап жүрбөйлү?..

Кышкысын көчөдөн сейрегирээк көрүнөт. Болбосо көргөнбаккан жери ушу – биз отурган кухня. Келип-келип суук өзүнө душман чыгып, саар-кеч кухняда корголоп отураары үч укта-

са түшүнө кирген эмес. Бирок, карылык үйгө камайт деген сөзгө кулак какпайт. Кайраттуу. Тура элек жатып, күндүн көзүн издейт. Чайыттай ачык күндү көпчүлүк менен, каадасы менен өткормөкко көчого ашыгат. Жолдун чети менен Орто-Сай багын бойлоп басат. Жаңы фильмге түшүп аткандай карынын жайбаракат басыгына соңуркаган эл о жагынан, бу жагынан салам айтат. Момун чал астейдил алик алат. «Көзү чачырайт. Көкүрөгүндө бир ой теминет. «Оо, мынабы калем каш кызды киного имерсе, өзүн-өзү кандай ойноор эле? Бу жылдыздуу уланчы? Шумкардай шартылдап басышын, ыран-ороюн, ызаатын көргүн! Учуруна жараша ойноп беришет эле. Ишенүү керек. Кээ бир кезде жаштардан жазганып турабыз. «Али камээк, жаштык кылат» деген келеке сөз таптык. Куру шекшүүдөн чечкиндүүлүктүн мизи мокоп жатпайбы.. Биздин эле күлгүн кураты алалычы. Күдөрүбүзгө күмөндөр, мүмкүнчүлүгүбүзгө арасат болгон адамдар кездештиби? Эсимде жок. Далы таптап, илгери үндөгөн мүнүшкөрлөрүбүздү кызартып, жер караттыпы? Жок. Кимден кемчилик көрсөк, көзгө сайдык, ондоштук, кемелине келген ишибиз үчүн алкоо уктук, өзүбүзгө өзүбүз эргүү жараттык. Эмкилерге көбүрөөк үйрөткөндү, жолун женилдеткенди туура көрөбүз. Мууздап бергенди жиреген оной. Айрым жаштардын женилге четтеп, ашык атчу кезде алсыздык кылып жатканын ошондон көрүп жүрбөйлү...».

Туш тушка көзү чачырайт. Көкүрөгүндө бир ой теминет. «Бу жигит экранга чыкса, кандай ойноор эле? Бу селкичи? Ойношот эле. Ишенген жакшы!»

Алар жөнүндө, Кыргыз театрынын карлыгачтары жөнүндө убагында ким ойлоптур. Эх, ошо жүгөнү шыпырылган жоргодой кырдан кыр ашып, көзгө илешкен сайын карек нымдап, алыстап бараткан кырчын кез-ов. Атаганат десең, жаштык деген үндөөгө келбей, көктө сызган көгүчкөн экен да, а карылык «күш-күшүнө» кулак какпай, этектен келип жем издеген карга тура... Болбосо ага «жыландай соймондогон жаштыгың илгери-кийин эскерүүдө жашайт» десе ишене койбос эле. Сахнада басканда салмагынан тактай кычырап, азоону бир булкуп жыккан жигиттин бакыбат бою бото көз кыздар-

дын карегине сүртүлүп, өнөрүнө алакан ысыганча кол чабышты го. Кез-кез алыскы Араванда калган күндөрү, пахта жүктөгөн арабада күндөп-түндөп Ошко каттап, газета чыгарып кетип жүргөн женил аяк, чамбыл ала кебетеси, кийин филармонияга кабыл алынып, Токмок, Чүй боорун жоо-жаландап, айылма-айыл өнөр көрсөткөн чагы чагылгандай «жарк» этет. «Артист келет» десе үйүлүп, жол күзөткөн, садагасы кетейин көпчүлүктүн ошондогу өнөрго болгон кумарын айтсаң! Куржунга артисттин кийимдерин шыкап, арымы күлүк топ жаштар ушу турган Токмокко эчен каттады. Куржундун томпойгон бөйрөгү көзүнө дүйнө көрүнүп, орто жолдон олжо кылмакка көз кызарткандар да болду. Кындан суурулган кылычтай шартылдаган жаштык-ов, ошондо сенин жолунду бөгөр күч болду бекен!..

Кыларга иши жок Момун чал кыштын кыска күнү да эригет. Эрмеги жаштык доорду бирге сүргөн достору артисттер Н.Кытаев менен А.Көбөгөнов. Күн алыс телефон чалат. «Ой, тирүүсүнбү? Ой, аюу болуп калдык го үйдөн чыкпай» дешип бири бирин чымчылашат, жарыктыктар. Орозбек Кутманалиев менен да катышы жакшы. Жолуккан жерде ата-баладай ийин тийиштирип, болочок пландарын болжошот. Эл көзүнөн далдаада экөөнөн ынак киши жок. А көпчүлүктүн көзүнчө азилдешкенин көрүп ал. Казактардын «Тамашасы» жолдо калат. Момоюп, шашпай басып келаткан Момун чалды алыстан байкаган Орозбек «Ак кемедеги» өкүмдүгүнө салып кычаштык кылат. Ошондо Момун чал эликтей түйүлүп, Орозбекти качырат. «Айланайындар, өзүнөр күбөсүнөр, ушу күлтүйгөн немеден илгерки өчүмдү алып бергиле! Колу-бутун кармап берсенер болду, кегимди кантип алышты өзүм билем, кана айланайындар, камагыла!» деп жарданган элди жардамга чакырса, О.Кутманалиев «О кокуй, бу чалдын шайтаны кармады» деп карсылдап күлүп, чалдын опузасынан айбыккан адам болуп, көпчүлүктү тегерене жогжондоп каракүчкө качып койсо, чалдын көздөрү күлүндөп, ыраазы болгондой болсо, «айланайын, бала пейил карылык ий» деп көргөндөрдүн да кумары жазылат.

«Ак кеме» фильминдеги Орозкул менен Момун чалдын карагай сүйрөтүп келатып, эликтерди көргөн жери эсинизде чыгар, окурман? Ошо жерди тартканда суй жыгылышты. Роль

чыкпай койду. Режиссер Болот Шамшиев «кайра башынан!» дейт. Орозкул менен Момун келген жолуна түшүп, артка тартат. Кар себелеп, күн суук. Экөөнүн тең үстү-башы жука. Орозкул Момун чалдын көзүн карайт. Кабыргасы кайышат. Өзү бутун тарта албайт, уятынан күпүлдөп» кополдугуна салат. Ичинен «Жарыктык киши оозун төө тепсе деле айтпайбы. «Болот-балам, мен карыган кишимин, күндүн түрү бул, эртең тура албай калып жүрбойүн» дебейби. Десе эле зорго турган Орозкул чылбырды таштап, чалдын соңунан жөнөмөк. О андай сөз чыкпай калсын. Кызыл ашыгын кызандатып, кайтып күчөйт, тобба! Жанынан кечип турган Орозкулду дагы көкүтүмүш болот. «Оке, чымырканып бир ойнойлучу, Болотко уят болдук. Оке, мени жек көрчү, бу дүйнөдөгү эң жаман адамындай жек көрчү. Сенин жек көрүү сезимиң биздин ишти оңогону турат» дейт. Ийинге арткан өтүгүн ондоп, алдыга ынтылат. Орозкул ошондо жанталашкан чалды чындап жек көрдү. Ал тургай жаакка чапты. Момун чал туура айтыптыр. Эпизод ойдогудай чыкты. Кийин өзүбүз да көрбөдүкпү...

ОҢУТУН ТААП, Момун чалдын «Ак кемедеги» «күйөө баласы» О. Кутманалиевдин пикирине орток болдум.

– Ээ, бир айтасызбы, эки айтасызбы, Асыкем менен «Ак кемеде» бирге ойноп, бир кумардан чыктык бейм. «Ак кемедеги» Момундун ролун көзү тирүү турса, маркум Муратбек Рыскулов ойномок дешип калат, мен а кишинин мыкты ойноорунa күмөнүм жок. Бирок, Чынгыз Айтматов Момундун образын кагазга түшүрүп жатып, ушу Асыкемдин өзүн көрүп жазгандай туюлат мага. Момундун ролун Асыкем ашыра аткарган десем болот. Анан ичимде жүргөн «арман» бар. Аттин, атамдай болгон кишиге кинодо тил тийгиздим, какыс-кукус кылып, көңүлүн ооруттум. Көрүүчүлөр алдында кыйла «күнөөлүүдөй» көрүнсөм керек. Дагы бир фильмге Асыкем менен жаңаша түшүп, колуман келген жакшылыгымды багыштап, «күнөөмдү» женилдетсемби деп жүрдүм эле. Ондой берип, «Тынчы жок ак куулар» аттуу өзбек фильмине экөөбүз бирдей чакырылып калдык. Мына, мына тартылабыз деп турганда сакалым кылгылыкты кылды. Көп нерседен кечип, атайлап өстүрүп жүргөм. Режиссер «сакалыңызды алдырыңыз» деп чыкты. Мен да көгөрдүм. «Башка

фильмде чоң ролум бар эле, атайлап остүрүп аттым эле» деймин. Сөзүм арык аттап, суу кечпегенден кийин четке чыга бердим. Айла канча сакалдын чатагы Асыкем экообүздүн жолубузду бөлүп кетти. Азыр десе азыр, кайсы фильмде болсо ошо фильмде кошо ойноого куштармын. Буйруса, ал учур деле алыс эмес тир. Асыкемдин бир кунунда жүргөн айкөлдүгү, адамгерчилиги ыраазы кылат. Ушуга чейин бирөөгө өйдө карап, «сен» деп сүйлөбөгөн (бир жолу гана «Ак кемеде» мени «айбан экенсин!» деди), бирөөгө кылдай кара санабаган байсалдуу киши. Үйгө келип калса, балдарым туш-туштан жабылып, бура бастырышпайт. Баланын тилин билсе, ушу Асыкем билсин. Кинодобу, турмуштабы адамдын жан дүйнөсүн алаканга салгандай көрүп турат, – деди О.Кутманалиев.

Кептин ырасы, «Ак кемеге» тартылуу оюна да келген эмес. Жаны-Жолдо гастролдо жүргөн. Анда Нарын музыкалуу драма театрында иштейт. «Сынап көрөлү, келиңиз» деп телеграмма салышыптыр. Сыноого тартуу «Кыргызфильмдин» короосунда жүрүп жаткан экен. Бир топ балдарды чалдын алдына сүрүп келип: «жактырган баланыз менен ойнойсуз» дешти. Момун чал көздөрү балбылдаган, кетик тиш Нургазынын бешенесинен сылады. «Кана, жетелеп басыңыз!» деди режиссер. Момун чал Нургазыны колдон алып, режиссер көрсөткөндөй короонун түпкүрүн көздөй басты. Каап, ошондогу эки момундун, эки түгөйдүн жетелешип басканын көпчүлүк экрандан көргөндөбү... Ошондо Момун чал жамандыкты алдын-ала билгендей баланы топ балдардан бөлүп алып, алыс жаккадыр качып кетчүдөй көрүнгөн. «Жетишет! Артка кайткыла!» деп кыйкырган режиссёр жетелешкен чал менен балага. Ошондо алардын артына кыйылып жатып кайрылганын экрандан көргөнүңүздөрдө...

Момун чал менен телеграмма Жаны-Жолго кубалашып келди. Анда «Сиз «Ак кеме» фильминдеги Момундун ролуна бекидиңиз, куттуктайбыз!» деп жазылыптыр. Көрсө, Момун чалды ийгиликтүү ойногон ролу менен алдын ала эле куттуктап коюшкан экен.

Макаланын башында берген убадабыздан тайбаса да, Момун чалдын кийинки тартылган фильмдери жөнүндө ооз ачпай кетүү жарабас. Мурдагы жылы «Айбектин жаштыгы» аттуу өзбек фильми колунан көөрү төгүлгөн темир уста – Айбектин атасынын ролунда, өткөн жылы «Сокур чал» деген өзбек фильминде Фергана каналын казууга көпчүлүктү ээрчиткен, көзү көр, бирок көкүрөгү тунук карынын ролунда ойноду. А кирди-чыкты ролдор туурасында кеп козгогонду башынан жактырбайт.

– Андан көрө, «жаман айтпай жакшы жок» дейт. Көкүрөк өйүгөн кептерим бар, ошого кулак түр, – деди Момун чал, – жөндөмдүү жаш артисттер оюндун башкы ролдоруна дайындалып жатат. Бул жакшы. Жаш кезден сыналсын, сын уксун, мейли, алкоо аз болсун. Бирок, аз болсун десе эле «эрте мактаганда майып кылып алабыз деп оозду куу чөп менен ааруучаган да болбойт. Андайлар жок эмес, арабызда эле жүрөт. Көрүп турат, жаш артист ролун мыкты ойноду. Бирок, оозуна талкан куюп алгансып, үндөбөйт. «Үндөбөсөң үйдөй балээден кутуласың» дегени туш келген пикирге баш ийкеп, карманган сөзү жок, жылма жорук бүгүнкү күндө эң коркунучтуу. Көргөнүндү көргөндөй бетке айткан учурда тигинтип жакшыны көзүнүн агы менен караган ичи тардык ылайым эле, өзүнөн ашпасын. Жаштар ойногон ар бир роль жөнүндө учурунда айтылган сын пикирди мезгил өткөрүп, кечиктирип айткан мактоого садага чаппайм. Ошол эле учурда жаш артисттердин кээ бирине жалгыздап айтчу каалоо менден да табылат. Карап турсан, карылык башынаи өтпөй тургандай көрүнүшөт. Канчалык кыйынсынба, карылыктан качып кутула албайсың... «Карыганда төрүндө отурбайбы, роль аткарып не кылат...» деген көз карашты сезип калабыз. Мейли жаштар ойносун, алардын ырыскысын талашчу биз бекен?.. Бирок, «бир кабаттан экинчи катка он мүнөттө чыгат, аягы оорлошуп калды» деп бизди күнөөлөшкө болобу? Кичинеңден кичи пейил болсоң карыганда урмат көрөсүң дептир. Ар бир коллективдин куттуу карысы болгону жакшы. Көрүп жүрөбүз, ээгине сакал чаптап, чон атамдай сүйлөмүш болуп, таяк таянган карыянын караанын оқшоштурган жаштарды. Оту өчкөн коломтодой көкүрөктөн чыккан сөз кимдин көңүлүн эргитсин... Кеп жашка-жаштай, карыга-карыдай роль бөлүштүрүүдө...

МОМУН ЧАЛГА телефон чалышат. Окуучулар, студенттер, жумушчулар жолугушууга чакырат. Чолосу тийсе, бирине да жок дебейт. Барган жеринде «Кандай адам бактылуу?» деген суроону көп беришет.

– Элин сүйгөн, жерин сүйгөн – бактылуу, ишин сүйгөн – бактылуу, – деп кеп баштайт Момун чал. – Кордуңуздорбужокпу, өгүнү телевизордон бир профессор чалды корсотүштү. Башы агала. Өзү жүз үчкө чыгыптыр. Энкейип, адеп бир нерсе жазып атат. Башын көтөрүп, дагы күлүп коёт. Эми ошо чал жүз үчтө экен. Денсоолугу жакшы экен, бели бекчейсе да сүйгөн иши бар экен. Мына, бактылуумун десе ошол адамга жарашат. Ичкен ашы, кийген кийими менен озун бактылуу сезген, күн чыккандан батканга чейин ээн орундукта тизилип, кыларга жумуш жоксунуп, күнго кактанган балдар өздөрүн бактылуу сезет. Алар үчүн бакыт маңдай терде эмес, бакыт – ата-эненин чөнтөгүндө. Кары кадырын сыйлабаган-дар ата-энесинен караанын жашырып, кат-кабарсыз жүргөндөр, ичкиликке баш-оту менен берилип, нашаа жытына жипсиз байлангандар каяктан чыгып жатат? Жар күтүүдө жеңил ойлуулукка баргандар, кыз адебин эрте аттагандар кайдан чыгып жатат? Күнөөнү чөнтөгү калың «айтканын айткан, уулум!», «дегениң деген, кызым!» деген ашык дүйнөсүн чачаарга айла таппай »мартчылык илдетине белчесинен баткан ата-энелердин өздөрүнөн издеп жүрбойлу... Айылдар аңгырап бош калууда. Эмне үчүн мектепти бүтүргон улан-кыздар тууган жерине, айылына байыр албай калаага качып жатат? Аларда тууган жерге болгон сезим ойгонду бекен? Эмне үчүн азоону алыс жактан агытсаң, кошкуруп, кыштоосун таап келет? Кулун кезинен оюн салган, туланын кертип, суусун шимирген, кең жайыгы көзүнөн учуп, желдей сызган жаныбарча жокпузбу?.. Бүтүрүү кечелеринде «малчы болосуң» дешип, улан-кыздарга койчунун таягын салтанат менен тапшырышып жүргөт. Мал багам деген максат түпкүрүндө тамыр байласа, киндик кан тамган жердин ээси болуу сезими көкүрөктө бүчүрлөбөсө о бекер убарагерчилик. Кооз сүйлөп, таяк сунган мугалимдер он жыл бою ошо сезимди көктөтүүгө жетиштиби, кеп ошондо, – деди биздин чал.

Кайта тамеки жаныртты. Айнекке кадалып, шаардын мин сан отторун эми көргөнсүйт, а мен оюн бузбай көз кыйыгым менен салаасындагы көк түтүнү шыпты ыштаган тамекини жатыркай тиктейм. Балким, ушул саам күлгүн курагын эстедиби, бир жүрүп, эл алдында өнөр сынаган Шаршен, Осмонкул, Саякбай, Атай, Муса, Чалагыз, Ыбрай Туманов өндүү не бир асылзаада адамдардын аваздуу доошун эшиттиби, балким...

Чайыттай ачык күндөрү да терезеге басып келип, таза абасын шаарды көздөй желпиген тоолорду ушинтип, далайга тиктейт. Айылды эстейт. Эстеген менен көкүрөктөгү кусалык бөксөрөр беле?.. Дөбө этегинде кеп эрмектеген карылардын үркөрдөй тобу көзүнөн учат, ошолордун катарында айылдын тойтамашасына катышып, көкбөрү тарткан жигиттердин ай-талаасын жаныртkан айбатына, алтын туяктын дүбүртүнө моокум кандырғысы, бу дүйнөнү унутуп, жыландай соймондогон жаштыгына жолуккусу келет, төрдө олтуруп, тойдон тийген жилигин колго суу куйган, кызмат кылган ызааттуу балдарга узаткысы келет... Эх, кыял чиркин карыбайт деген ырас экен го!..

Айылга барбайт деп айта элекпиз. Барат. Кыш түштү минтип, колу-буту буулат. Жайы-күзү үй бетин көрбөйт. Кинонун иши бир күндүк жумуш болсо экен. Жазда кетсе, жайда келет. Кинонун аркасы менен айылдарда болот. Өзү куруктуу абышкалар менен каалашынча сүйлөшүп, чер жазбайбы дейсиз го. Өзүнөн сурабадыкпы, өз оозунан укпадыкпы. «Айланайын, өз айылындын суусу да башка даам берет, түтүнү да башкача жыттанат экен» дебедиби Момун чал.

– Биздин айыл менен шаардын ортосу бир кулач. Ушу турган Сокулукту ким алыс дейт, Ай өткөзүп, жыл өткөзүп барам. Садагасы кетейин, айылдын пейили кенен го, кайсыл бирине таарынат... Абышкалары тың. Жерге жарык кире электе карын күрөп, малын чыгарып жүрөт. Учурашсан, тараша-дай колу колунду капшыра кысып: «оо шаардык, кел, айылды сагындыңбы?» дейт. «Силерди сагындым!» дейм. Көрүп, көңүлүм тоёт, дарманыма-дарман кошулат. Кийинки учурда айыл түшүмө кирчү болду. Мандайында эмгектеген наристесине жал-жал карап, жылдыздуу келин камыр жууруп отурат...

– Момун чал борсулдап күлдү да, кокустан эле:

– «Өзүң кайсыл айылдан болосуң? – деп биринчи ирет менден кеп сурады. Өзүм да айылды эстеп отурган элем.

– Атаң барбы? – Учурашыш калсаң колунду коё бербей, көзүндөн от издеген элеттик карылардай жайдары сурады.

– Бар эле, өткөн күздө ааламдан өттү.

– А жаннаты болгур. Канчада эле?

– Сексен алтыда деп койдук.

– Пайгамбар жашы... Жакшылыкка шерик жүргөн, ниети калыс пенде турбайбы.

Экөө бири-бирине куюп койгондой окшош эле. – Сүрөтүн карасаңыз! Бою-сыны, пакизалиги, бапыйган сакалы, бакырайган ишенчээк көздөрү. Атам шаарга көп келчү. Үйгө жалгыз камалып, кеч-курун туш-туштан иштен кайтсак, эриккенин жашырбай «бу тегерегинде узун күндү кыскартып, кеп эрмек-тешээр кары-картаң жокпу?..» дечү. «Бу жерди шаар дейт. Бирөө менен бирөөнүн иши болбойт. Бекерчи адам да көрбөйбүз» десек, ээн-эркин басып көнгөн кары «ар журттун куттуу адамы болот, кантип эле жок болсун» деген. Көрсө, атам шаардан өзүнө сырдаш ашына күсөгөн тура. Атаганат, ушу шаарда эле, терезеси түштүктү караган кабат үйдө Момун чал деген сырдана адам жашаарын мурдараак билсем гана! Табыштырып коймок экем. Эртели-кеч эликтин кош мүйүзүндөй көргөн көздү сүйүндүрүп, калаабыздын бир четинде эки кары ээрчишип жүрмөк экен!..

* * *

МАКАЛА жазылса, жарык көрсө Момун чалга өз колум менен жеткирем деген убадам бар. Адатынча «кел, күлүгүм» деп, каалгасын өзү ачаар. Зыпылдап өтүп жаткан күлүк курагымды ошондо да бир сезээрмин, селт этээрмин...

8-январь, 1987-жыл

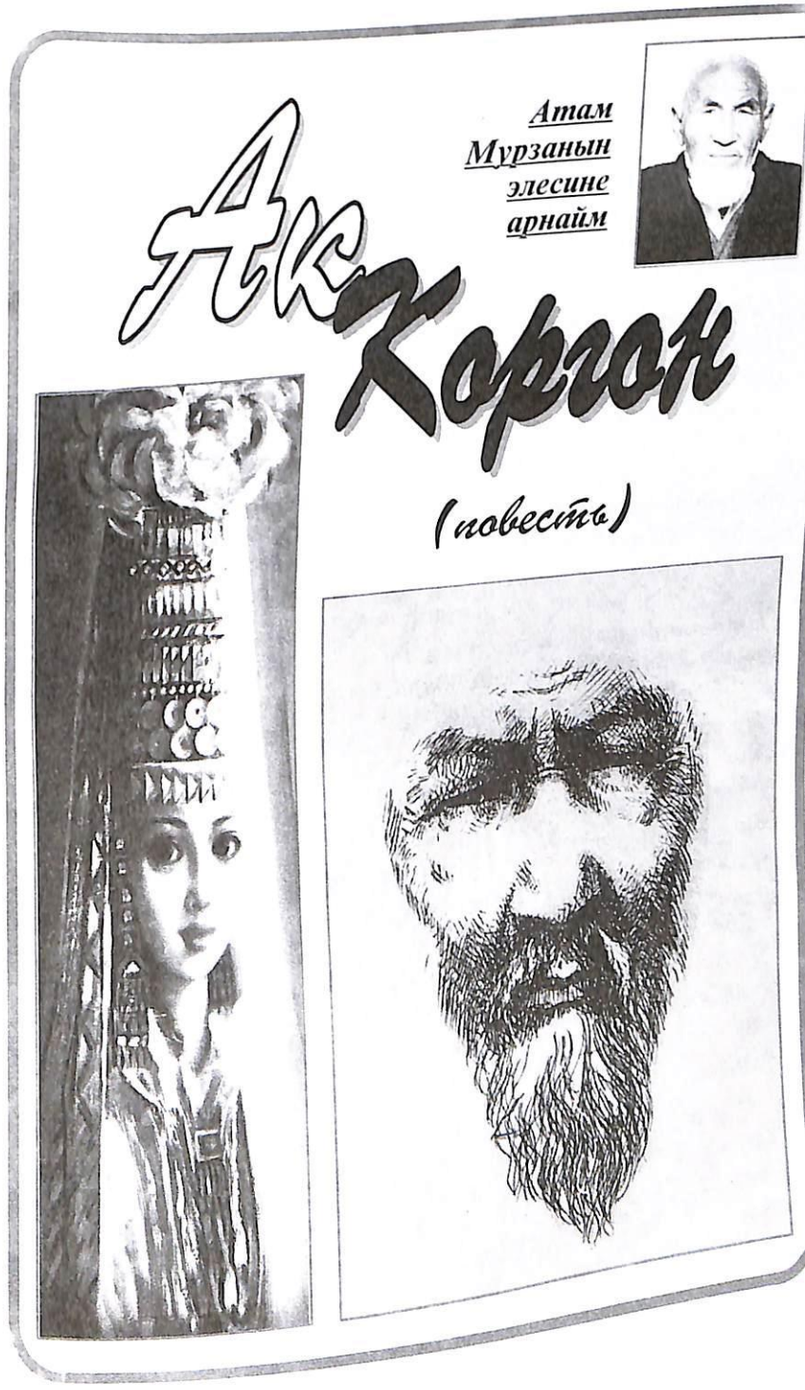

– «Өзүң кайсыл айылдан болосуң? – деп биринчи ирет менден кеп сурады. Өзүм да айылды эстеп отурган элем.

– Атаң барбы? – Учурашыш калсаң колунду коё бербей, көзүндөн от издеген элеттик карылардай жайдары сурады.

– Бар эле, өткөн күздө ааламдан өттү.

– А жаннаты болгур. Канчада эле?

– Сексен алтыда деп койдук.

– Пайгамбар жашы... Жакшылыкка шерик жүргөн, ниети калыс пенде турбайбы.

Экөө бири-бирине куюп койгондой окшош эле. – Сүрөтүн карасаңыз! Бою-сыны, пакизалиги, бапыйган сакалы, бакырайган ишенчээк көздөрү. Атам шаарга көп келчү. Үйгө жалгыз камалып, кеч-курун туш-туштан иштен кайтсак, эриккенин жашырбай «бу тегерегинде узун күндү кыскартып, кеп эрмек тешээр кары-картаң жокпу?..» дечү. «Бу жерди шаар дейт. Бирөө менен бирөөнүн иши болбойт. Бекерчи адам да көрбөйбүз» десек, ээн-эркин басып конгөн кары «ар журттун куттуу адамы болот, кантип эле жок болсун» деген. Көрсө, атам шаардан өзүнө сырдаш ашына күсөгөн тура. Атаганат, ушу шаарда эле, терезеси түштүктү караган кабат үйдө Момун чал деген сырдана адам жашаарын мурдараак билсем гана! Табыштырып коймок экем. Эртели-кеч эликтин кош мүйүзүндөй көргөн көздү сүйүндүрүп, калаабыздын бир четинде эки кары ээрчишип жүрмөк экен!..

* * *

МАКАЛА жазылса, жарык көрсө Момун чалга өз колум менен жеткирем деген убадам бар. Адатынча «кел, күлүгүм» деп, каалгасын өзү ачаар. Зыпылдап өтүп жаткан күлүк курагымды ошондо да бир сезээрмин, селт этээрмин...

8-январь, 1987-жыл

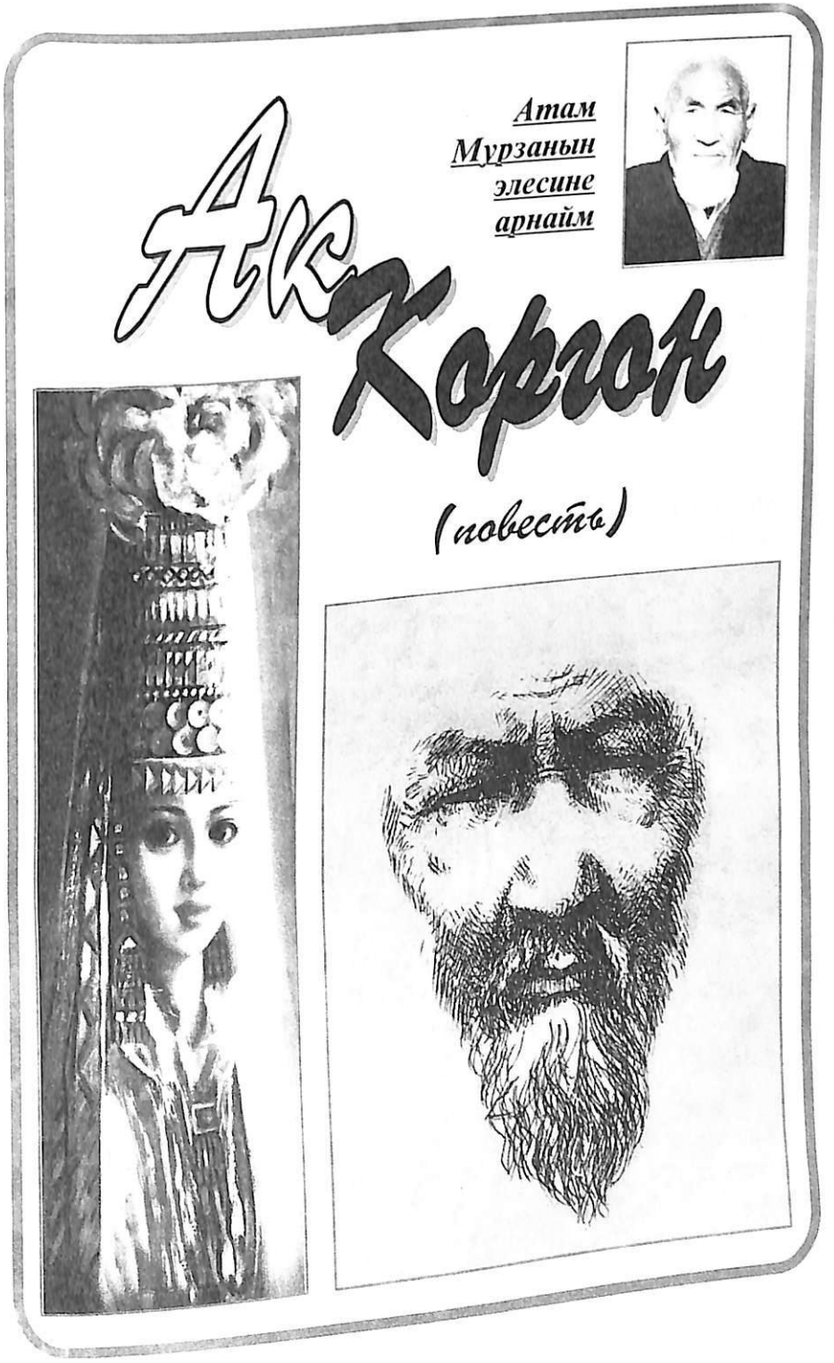

Кубатбек Жусубалиев:

«Самая высокая и большая художественность – это любовь к людям»

На востоке из глубокой древности живут мастера глины.

Всегда, это были свободные люди. Профессия такая. Они строили чудесные стены (говорят, великую китайскую стену строили туркестанские мастера, я уверен, среди них были мастера глины из Нооката, предки А.Матисакова), дома, мечети и города. В сущности они и создали и создают славу, колорит и образ старого «бородатого Востока» (Мандельштам). Это были удивительные люди. Нередко с трагическими судьбами. Работа у них трудная. Многие не выдерживали до конца, оставались самые мужественные, самые мудрые и стойкие.

Не так то было легко прожить с этой профессией на свете, не так то легко было творить красоту из простой глины, почти всеми презираемой...

Но жили они. Вот об этом и написал молодой писатель А.Матисаков в своей первой повести «Ак коргон» («Белые стены»). Спасибо ему.

Во всех текстах его рассказов тайно или зримо с юмором или грустью и любовью проглядывается этот колорит и красота старых белых южных стен, пропитанных горьким потом, солнцем и древностью, вокруг которых кипит жизнь людей. Это хорошая проза. «Самая высокая и большая художественность – это любовь к людям», – говорил Ван Гог (цитирую по памяти). Эти слова вполне применимы к прозе А.Матисакова.

АК КОРГОН

Повесть

Атам Мурзага арнайм

Жашы сексенди аттаган менен басса-турса жеңил бой Мадимар кары өгүзүн жетелеп, айылдын четиндеги эски коргонго жете келди. Гүлказыкты жерге житире каккыча кой жүнүнөн эшилген аргамжысын сүйрөгөн өгүз тегерегиндеги көктү мойсоп кирди. Кары отурган жеринде үшкүрдү.

– Жашагың эле келет бу жарыкта... Кайран жашчылык!.. Жокчулук жеп кетти... Ойноп оюнга, күлүп күлкүгө канбай кала бердик...

Эски коргон күлгүн курагын эстетип турат. Сокмо дубалы укаланып, ар-ар жеринен көчкөн. Төөнүн эле өркөчү. Жада калса, парандалар учуп-консо эшилип, топурагы чууруйт. Тогуз пакса* ак коргондун «кароолчусу» ушу Мадимар кары. «Келкой» деген эч ким жок. Келген өзү, кеткен өзү. Өгүзүн жетелеп, ушу тегеректен чыкпайт. Коргонду жандай салгандар ийилип, саламын жазбайт. А кээ бири атайлап эле токтоп, сурашып болуп, аягында (билип туруп эле сурай беришет) «бу коргондун илгерки келбетин көргөн панда чагымда калбаса да керек. Мезгилин зымырак куш экен...» деп баш чайкаса, чал бер жактан туруп беймарал: «бекерге зээниңизди кейитпең. Биз тирүү турбайбызбы, биз көргөнбүз. Мынабу бутум менен ылайын шапшып, бу колдор менен паксачыга ыргытканбыз.

---

* П а к с а – сокмо дубалдын бир кабаты (70 см).

Коргонду көтөргөн Өзгөнбай деген устанын бир ылайкеши биз элек да...» десе, берки ыргылжаң турган неме жаңы уккансып: «Оо, кызыктын баары сизде жаткан турбайбы, бир кененчилик болсо айтып берсениз болот экен» деп басат. Экиүчөө болсо, кайра-кайра кылчакташып, кеп кылып кетишет.

– Сөзүнүн деле өөдүк-сөөдүгү жок...

– Акыл-эси менен бир жакшына карыптыр бечара. Бирөөлөр о-бу дешкенинен ойлоп жүрбөймүнбү...

– Айта берет, оозуна алы жетпеген. Булардын курагына баралычы мурда. Көчүктү көтөрүш...

Айылдаштары жүз сурап, жүз жолу укса да эрмек көрүшобү жолуккан жерде кепти созуп, аягын айландырып коргонго апкелишет. А чалдын айтканы айткан. «Бу коргондун ылайкеши биз...» дейт. Миң сурасаң, миң жолку жообу ошол. Эл экен, сурай беришет...

Уштапта коргон элдин кызматын кылат. Бир топ жыл тамекичилер ээлеп отурушту. Туш-тушка соксойтуп казыктарды кагып, тамекисин илип, кургатып жүрүштү. Как болгондо четинен жыйып, коргон ичине даркырап кирген тракторлорго жүктөшөт. Тамекичилерге деп салынып жаткан сарай бүткөндөн кийин, коргонго совхоздун мехцехи көчүп кирди. Көөрүк баскан, темир сомдогон устаканасы, шайман турчу шыйпанчасы да ак коргон болду. Эки жыл туруп-турбай мехцех да конуш которуп кетти. Жараксыз темир-тезекке кол тийбей, жыгач челектер болсо май-сайы менен туш келген жерде кала берди.

Ушунун баары карыган адамга түйшүк экен. Тумшугу сынган казыктарды бир-бирден сууруп, үстөмө-үстөк байланган зымын эрикпей түрүп, коргон сыртына сүйрөп таштады. А чылгый темирлерге келгенде копшоп коргөнгө каруусу жетпеди. Башы катып, кыйла күн жүрдү. «Коңушу турган мектепке барсамбы. Мурдатан тааныш, жибектей созулган, жолуккан жерде өтө калып кош колдоп учурашчу директир бала дартымды угар... Балдарды таалим-тартипке үйрөткөн неме оюма каршы чыкпас, жардамы тиер...» – деген ойго жетеленген кары мектепке чыгып барды.

– Биз тарапка кем каттачу элениз, жол болсун, Мадимар аба?! – Директор ооздо турган экен, жайдары утурлады.

– Сиз билерсиз, – көңүлүнө толгон адам өзүнөн кичине болсо дагы бирдей «сиз» деп кайрылчу. Директордун колун коё бербей сөзүн улады,– бу коргон гараж болуп турганы эсиңизде чыгар. Трактирчилер көчкөндө «ат оонаган жерде түк калат» болуп, ашкел-дашкел темирлерин туш келди таштап кете беришкен экен. Коргонго кирип болбойт. Мал-сал майына башын салып коёбу деп чункур казып, көмүп салдым. Темирдин керектүүсү болсо, бир четке үйүп койсок залалы тийбес. Майда-чүйдөсүн окуучуларга ташытып да аларсыз. Бая күнү элдин тамаркасын аралап, темир издеген балдар оголе көп жүргөн. Ыйык дубалдын жүзү да кыйла ачыла түшөт эле.

Карыны далыга таптаган директор мындайды күтпөгөндөй эмелеки укканын акылга салгансып анан:

– Чын эле темирге зарбыз, аба! Мехцехтин жаңы паркка көчкөнүнө жарым жылга кетти. Керекке жарачу темир болсо, изин суутпай эмигиче алып кетишмек. Алар кош көңүл болсо, бизге табылбай турат. Ушу жолубузда турган коргонго бир баш баккан эмес экенбиз. Эртең бир мугалим кошуп, жогорку класстын окуучуларын жиберем, – деди.

– Оп баракелде, бу башка кеп. Сөзүмдү таштабай али-пали деп койдунузбу – мартабаңыз көтөрүлөт экен.

Директор күлкүчү экен. Эки ууртту жыйылбайт. Бетаарчысы менен ооз-мурдун сүртүп эле күлкүсү кыстап туруп алды.

– Эски коргонго сиздин колуңуз да тийген деп жүрүшөт. Ошол сөз чынбы? – Көздөрү күлүндөйт.

– Жалган сөзгө жок кишимин. Сурашканынан айтып коём. Ишенишпейт. Ишенишпесе өздөрүнүн иши. Бул коргондун көрбөгөнү калдыбы...

Эртеси коргон ичи түшкө жетпей тазаланды. Окуучулардын шайы жетпеген темирлерди чал эшегине сүйрөтүп чыгарды. Балдарга табылбай калды. Бири минип, бири «чү» эле, «чү» деп темир сүйрөп итендеген боз эшекти чыбыкка алып, мектептин этегин көздөй айдашат.

* * *

Май төгүлүп, карала-торала болгон коргон ээнсиреген жок. Кызыккан эл чыга берди. Эми совхоздун кароолчусу бедеге түшкөн, жүгөрү аралаган бодо мал, майда жандык болобу айдап келип, ээси таап кетмейинче ушул жерге камайт.

Бир күнү коргонго келип, чал көңүл иренжиткен иштин үстүнөн чыгат. Өзгөрүш кароолчу эки-үч эшекти коргонго айдап кирип, жыгач дарбазасын ачылгыс кылып мык кагып кетиптир. Зым менен байланган бечара эшектер ары-бери тартыша берип бири муунуп өлөт. Ысыкта чымындап, коргон ичи жан чыдап тура алгыс. Мадимар кары мынчалык ачууга жеңдирген эмес. «Атандын оозун урайын, араккорго адам деп иш тапшырышат. Кылган иши мына!» Кароолчуну ата-жотосуна жеткире сөгүп, өлгөн эшекти өзүнүн эшегине сүйрөтүп коргондон чыгарат. Ошо ызасы менен Өзгөрүштү дүкөндүн оозунан табат. Жашыкка көчүк басып эки-үч болуп, шарапка жаңы кызыган кези экен, чалдын акааратын чымын чакканчалык көрбөй, кайра арсалдап: «Ошо камалган мал жечү чөп-чарды койбой түбүнөн шылып оруп алсаңыз, анан эшек өлбөгөндө эмне болот. Сиздин оюңузга койсо тентиген мал совхоздун малынын майканын чыгарса... Ортодо мен жаман көрүнсөм, ошондо табаңыз канабы? Мага койсо, ондой малдын өлгөнү артык!» деген. Мадимар кары төшүн жагжайтып, кызым-тазыл болгон бакыбат жигитке үндөбөй, камчысын уучуна кыскан. «Сага айткан асил сөз. Бээ десе төө деген дөөдүр. Ушу кебетенде ак коргондун эмнесин түшүнөсүн...» деди ичинен.

Жол бою көңүлү чөгүңкү бастырган карыга оропара чыкан улуу-кичүү салам айтат. Баш ийкейт: «Кем болбонуз...» дейт ооз учунда. Жоргологон эшектин күүсү ойго түртөт. «Көзүмдүн тирүүсүндө ак коргондо бейбаш иш кылдырбайм...»

* * *

Басса-турса Өзгөрүштүн сөзү кулагынан кетпей койду. «...Ошо камалган мал жечү чөп-чарды түбүнөн шылып, оруп кетсениз, мал өлбөгөндө эмне болот...» «Тобба, ошого баамы жетиптир. Сыртынан муңамыр* көрүнгөнү менен билбегени жок... Болбосо, жылда коргонду чөп-чардан арылтып турганымды билет, сүйлөгөнүн кара, тилине тибиртке чыккыр. Эшик-төрүн барабар кылып таштагыдай ак коргон жөн жай эмес мен үчүн...»

Саратан адыр-түздү саргайтып келатканда Мадимар кары кол орогун такымга кысып, коргонго бастырат. Кире бериште отуруп, кайрак ташка орок мизин жанып, коргон ичине эсейет. Тээ шукшугуй кырларга конуп, күнгө кактанган бактектердин куру-куусун («төөгө бээ сатамын») көзгө көрүнбөгөн үпүп-сыктын үнү басып кетет.

Кыбыла жакта топ-тобу менен гүлкайырлар өсөт. Көргөндө чалдын жүрөгүн өйүп чыгат...

Дубал бойлоп өскөн камгак, коко тикен, ат кулак, ширечөптөргө орок сойлотуп, ар жерге дестелейт. Бели уюп, жегдеси, жону терге чылпылдаганда дестелердин бирине чыканактап кыйшаят. Качанкы бир өктөлүү окуя көңүлүн сыдырып, көздөрү боз дубалга арбалат... «Шашпа, шашпа, мынабы кире беришке Алибай бийдин мейманканасын, сол танабына дан сактачу чоң сүкөнүн** салганбыз. Мейманкананын шыбын коргон барабар көтөртүп, бооруна адам бели батчу эки тешик калтырткан. Эки тешик күндүн нурун алып өтөбү. Ичи сыз турчу. А мынабы мехцехтин базганчылары*** турган үй бийдин улуу байбичесинин идарасы эле. Кыбылага кенен аткана түшкөн. Тез эле бузулуп кетти. Буюрбаса ошо экен... Алибай бий ушу мейманканасында бир чөгүн чайын түгөтүп иче албады го. Жакшылык бетин көрбөй турган эле да өзү...»

Дубалдын көлөкөсү онго кетип, күн нуру Мадимар карынын жүзүнө чабылды. Ысык аптапка мемиреп, көзү ызгып уйку азгырды. Орогу колунан жылмышып чочуду. «Коргонго киргидим уйку басат, тобба. Кой, турайын эрте күндүн барында...» Барсайган тамырлуу салаалары тикен келеби, камгак келеби бачырата ченгелдейт. Камгакты боолап салса, кышы бою ке

---

* Муңамыр – өлүмүш.

** Сүкөн – терен казылган ороо.

*** Базганчылар – темир усталар.

лини тандырга жагат. Ат кулакты күн жегенден кийин тангактап, чөпкө аралаштырып жыят. Кышы бою бедеге кошуп майдалап берсе малга май эле.

Колунан келбей жүрөт. Болбосо дубалдын кулаган жерлерин бою жеткен жерге чейин уруп чыксам дейт. Ал оюн бироожарымга угуза элек. Бир жагынан өзү жонүндө ойдо-томон айтылган сөз сөөгүнөн өтөт. «Бул тегеректе темселеп жүргонүн койбоду. Балдары жетилип, алды балалуу-чакалуу. Ошолору эле түзүк болсо, «ата, карыганында эл-журтка кеп болбой, кудай берген төрдө, ушу жашка чыгардың, ушунуна шүгүр деп отурбайсызбы» деп койсо, оозунун жели коройбу?» Мадимар кары укса да укмаксан. Өзүнүкүн жасай берет. Кийинки күндөрү узун этектин жамаачысындай болуп коргондун кол жеткен тешиктери бүтөлүп калганын ары-бери өткондор байкап жүрдү. Карыга эрмек табылды. Колу бошой калса беш-он ченгел ылай жасап, өзүнүн кесегине кошуп, коргондун тешиктерин бүтоп коёт.

Бир жолу коргон кириптир түшүнө. Азыр кандай болсо, ошондой калыбында экен. Дубалдын кырына минген Өзгонбай уста адеп көчкөн жерлерге пакса көторүп жүрөт имиш. Кутбидин ылайкешин (чалдын илгерки ашынасы) көргүсү келип шашкан Мадимар кары аз жерден коргонго эшекчен кирип кете жаздайт. «Оо, уста ака, арбан! Бу сиз каяктан?» деп айткыча болбой, Өзгөнбай уста ошо кырда туруп, «пышан-пышаң» кылып ыйлайт имиш. «Биз паксасын көторгон коргон ушулбу, Мадимар? Жакшы көз салбапсың го, ылайкешим...» дептир да, беркинин бир ооз созүнө да такат кылбай, түнкү жарганаттай көздөн кайым болот. Ошондон кийин чал «устам мага таарынды» деп кеп-сөзгө тартылбай ого беш бетер чекеленип жүрүп калды.

Бечара чалдын табариктей туткан коргонунун чоо-жайы мындай эле, окурман...

* * *

Эптеп өлбөстүн күнүн көргөн жатакчылардын төбөсүн тебелеп, адыр этегине коргон салдырууну болжоп жүргон бий

кар кетелек жигиттерин алып кыштоодон жакага түштү. Тонголок эригенге жердин мээси чыгып, кара баткак. Жылда бу маалда тепкедей жерин кетмендеп, үрөн себүүгө камынып калчу жатакчылардын бироо да былк этпейт. Бир жактан кудайдын куттуу күнү ак жаан себелеп шаштыны алды. Там үстүнө додолонтуп, күл үйүшкөнүнө болбой тамчы токтобой кээ бир үйдүн төбөсү көчүп шайды оодарды.

Жерден-жер тандаган бий Шаңкол дайрасынан өйдө Кошчан дайрасын жээктеп, суусун алкымдаган кууш капчыгайга келди. Таштан-ташка ала салган тоо суусу этекке түшүп жайлаганга агымы билинбейт. Сулкуйган чаар таштар бири-бирине кептелип, жээктеп аккан суудан өзөн бөлүнөт экен. Бий дайраны таштап, өзөнгө жетеленди.

Жатакчылардын айылы ушул өзөндөн суу ичет. Айыл алаканга салгандай көрүнчү тумшукка чыкканда бийдин эмне ойлогонун ким билсин, күмүш сап камчысын суналып аккан өзөндүн сол капталындагы жайыкка булгалады.

– Коргонду ушул тушка салдырам. Эсиңерде болсун, мындан быякка бу ортолукта отурук алган жан эмес, жайылган мал көрсөм, жакшылык көрбөйсүнөр.

Коштоп жүргөндөр жарыша баш ийкешти. Алибай бийдин көз алдына дүпүйгөн бак-шакка көмүлгөн коргону келе калдыбы, көнүлү курсант. Тогуз пакса коргондун курчоосунда пешейваны менен кенен мейманкана, майда идаралар, сүкөн, аткана, жалчы жүргөндөр баш пааналай турган чакан тамдарга чейин көнүл түпкүрүндө чечкен менен бий жүрөгүнүн башында жүргон ою ишке ашабы, жокпу бүдөмүк эле. Көксөгөнү жаңы коргонго көчкөндө кош-коштоп алган куу шыйрак толдорунун үстүнө дагы бир токол кошуп, төөнүн көзүндөй жылтылдаган акыркы үмүтүн сынап көрмөк.

А коргондун нугу түптөлбөй кечендеп жатты. Ылайыктуу уста издетип туш-тушка жигиттерин чаптырды. Жакын санаалаш деген байдөөлөт адамдардан, алыш-бериште алмаштыргыс ынак өзбек ашыналарына чейин «дубал койгонго колу усулдуу азаматтар табылса кабар бергиле» деген өтүнүчүн айттыр-

ганына мына эки жарым айдын жүзү болду. «Бар» же «жок» деген кабар укпай, бийдин ичи бышат.

Күн жылып, мал көккө тоюп калган кезде бийге «ылайкешин ээрчиткен Өзгөнбай деген паксачы Ош тараптан оп, Ак Чабууда мандикерчилик кылып жүрөт» деген кабар жетти. Көктөн тилегени жерден табылгандай, эртеси эле устаны алдырды.

Түз эле этектен алган мындай жорукка созүнө эгедер жүргөн Өзгөнбай устанын көңүлү кирдеди. Анын үстүнө бийдин пейилин билет. «Дүйнөсүнө ашынган менен бирөөнүн мээнет-акысына келгенде өлөрчө битир» деп ылайкеши да туйлап ого бетер айныды.

– Ишинди билем, билгенден кийин баалайм, Өзгөнбай уста. – Бий учураша электе көңүлдөгүсүн ортого жылдырды. Мандайындагы өгүздөй болгон жигиттер колго тийген иштин майын чыгарарына көзү жетсе да анысын билгизбей салкын:

– Устадан уста тандатып, бычакка сап болорун таппадым. Угушума караганда, коргон көтөргөнгө эбиңер кыйын имиш. Коргонду баалап алгыла.

– Уккан кулакта жазык жок, бий. – Өзгөнбай бозүйдүн улагасында баятан бери туруп турганына арына келип кебин кээр чыгарды, – биздин колдон чыккан коргонго «балиден» бөлөк сөз уга элекпиз. А сиздин коргонуңуз бизге чак эмес. Чаркар, аткана болсо башка кеп...

– Оо, биздин коргонду тоотпойбуз дегилечи. Мына, кеп каякта жатат! «Томаяк тойсо, иш тандайт» деген сөз илгертен калыптыр. – Бий чыканагын жаздыктан алып тикеленди. Көздөрүнө кан тээп, калың мойлоосун сыдырып түнөрдү. Жанында тепе тарткан эшендин кулагы да чалдыбы, шуу үшкүрдү. Тепе ташын шыгыратып, Кутбидин менен Өзгөнбайга үңүрөйгөн көзүн жыртайтты.

– Кебетесине караганда булар чөнтөгүн дүйнө тепкен немелер, болбосо колунан түзүк иш келбеген ашкебилер, бийим. Кырмычык издеген мындайларга айткан эсил сөзүңүз. Келишер дагы... – Айтарын айтып тепесинин кырмызы таштарын сыдырып, баш оорутмай эсебине кирди.

Босогодо тургандарга көзүндө огу болсо атчудай тигилген Алибай бий жамандыктан башка эмне издесин. Өзгөнбайлар «айтар созүбүз ушу» деп чыга берсе, кылбаган санаты жок неме кызыл камчыга алары бышык эле. Уста муну илгиртпей туйду. Сиркеси суу көтөрбөгөн бийдин чеңгелинен амалга салып кутула албасына кезү жеткен Өзгөнбай шалдайды.

– Майли, айтканыңызды эки кылбайлы, бий,– Өзгөнбай тобокелге салды. Оозун таптап келаткан ылайкешин быкынга түрттү. – Коргонду көздү жумуп, баалап алалы. Бирок, бир шарт менен. Баа биз айткандай бычылсын. Кийин бир теңгесин кемитип, а-бу дешип бири-бирибиздин көңүлүбүзгө азар берген болсок, коргондун берекеси кемийт. Үстүбүзгө дагы бир ылайкеш кошосуз. Коргон чоң, эки адам каягына жетишет.

– Бул жигиттин сөзү, – бий кара күчкө жайдарыланды. Каны ичине тартылган иреңи ошол бойдон кубарат. Кудайдын көзү түз, эки сүйлөбөйм. Коргонду чаласы жок бүтсөңөр чөнтөгүңөрдү пулга шыкайм. А дүйнө деген менде бар. Ылайкешти болсо өзүңөр издегиле. Көңүлүңөргө толгонун көрсөткүлө. Эртеси эле шымаланып ылайга түшөт.

Бий маасынын кончун чапкылап, өзүнүн бүтүмүнө өзү ыраазы. «Бая эле оозу шоктук кылбай, ынай берсеңер боло турган. Кайсы алыңарга куу чирендик кыласыңар...» деген какшык карашын сезип турду беркилер...

* * *

Жатакчылардын айылын кыдырып, күсөгөн адамын учурата албагандан кийин Өзгөнбай дайранын аркы өйүзүндөгү Бочой айылына жол алды. Дайранын жалгыз аяк солкулдама көпүрөсүнө жете келгенде көпүрөнүн аркы учуна бирөө бут коюп калган. Өткөрүп жиберейин деп күтүп калды. Ийининде таар куржуну бар, шадылуу жигит күрпүлдөп аккан тоо суусунан өтүп келатып берки өйүздөгү Өзгөнбайга салам айтты.

– Каякка жол алдың, уулум?! – деди, алик алгандан кийин уста. Дайранын күү-шаасында катуу сүйлөшүп жатышты. Жигиттин колдору узун, сөөктүү болчу. Жыланач этине салган таар

чепкени он жамак. Шыйрагы кызаңдап, жаргылчак шымынын багелеги тизесинде жүрөт. Төбөсүндө жүнү түлогон малакай.

– Талкан тарттырганы тегирменге чыккам. – Жигиттин үнү конур экен, дайранын шоокумун басып кетип жатты.

– Кимдин уулусуң?!

– Сагырмын*, ака. Атамды элес-булас билем. Апам эс тартып калганымда, селге агып өлдү. Өзүм шу бочойлукмун.

Жонундагы куржунун өйдө серпкен сайын жыртыктарынан сапсары буудай сайдын акактай таза таштарына бадырайт. Дарыянын күү-шаасына көнө түшүштү.

– Ылай ишине кандайсың? Иштеп көрдүң беле?

– Анча-мынча. Ыраматылык атам саман шыбактан башы чыкпай жүрүп, көк жөтөл алып тынды. Жокчулук бир жактан...

Өзгөнбай сөз көбөйтпөдү. Жигит жагып калган. Атын билди. Мадимар экен. Ошо жерден эле өзү жонундө, Алибай бийдин зордугу менен ылайкеши Кутбидин экөо анын коргонун баалап алышканын, минтип өзү ылайкеш издеп чыккынын төкпөй-чачпай айтты.

– Мага ылайкеш бол. Баш эсен, боор бүтүн турса, ата орду на ата болом. Өз баламдан кем көрбөйм, – деди уста.

Бою-башына жыйнак, орундуу кеп урган устаны көргөндө эле бирөөнүн тузуна кара санабаган жан экенин сезген. Жокчулуктан жону жукарган бочойлук жигит устага имерчиктеп, анын сөзүн таштабай макулдугун берди.

– Аркы жумадан коргондун такпайын коюп, ишти баштайбыз. Жатакчыларга аккан өзөндү билесиң да. Бизди ошол жерден табасын. Кайыр эмесе... – Көпүрө үстүнөн жолукkан экөө көпүрө жанынан коштошту.

Мадимар сөзүндө турду. Айтылган күнү шашкеге жетпей өзөн бойлоп жетип келди. Өзгөнбайлар бака теректин түбүндө, чалдыбары чыккан кийиз үйдө экен. Ал күнү коргон ордун өлчөп, төрт чарчы казык кагып, улуу селде агып келген таштарды терип чыгышты. Узун-туурасы жүз кулач жерге таш

* Сагыр – жетим.

** Такпай – пайдубал.

тизип такпай коюу бир аптага созулду. Өзгөнбай менен Кутбидинге калганда мындай ишти үч күндөн ашырчу эмес. Иштин көзүн билген уста эмнегедир шашпады. Ат тезегин кургатпай өзү, өзү болбосо кезек-кезек жигиттерин чаптырган бий иштен дембе-дем кабар алдырат. Такпай ташы басылып, коргон нугу жерден боорун көтөргөндө Өзгөнбай ишти токтотуп койду. Маалынан өткөрбөй коргон баасын бычып, ажытын ачыш керек болчу. Далай байдөөлөт адамдардын дубал-коргонун бүткөйдөн кеткис болгон.

– Коош, Өзгөнбай уста, ишти баштай элек, алаканың кычышыптыр... Пул кармагың келген го, билишимче... – Алибай бий устанын оюн билсе да куу такымданат, – көөнүндөгү бааны айта бер. Качпайбыз...

Ылай ишин баалаганга келгенде алдына адам салчу эмес уста. Төбөсүнө балта кармап турса да нак баасын айткандан тартынбайт. Ылайкештери менен асиреттешип чечкен орток бааны айтты.

– Ох-хо, устам! Бу сен ичиме кирип чыккандай сүйлөдүң го. Оюмда жүргөн бааны таптың. Коргон акысына он жандык, үч мүйүздүү мал берсемби деп өзүм да чоттоп жүргөм. Кандай бүтсөңөр, ошол күнү малды алдыңарга салам. Каалаган жагыңарга айдап кеткиле...

Капкан бузуп, тузак үзгөн бий жойпостоп, кудайы момун уста менен берки жер чукуган ылайкештерди сыдыра карап, ичине ит өлөт. «Али куурай башын сындыра элек, пул кармагыңар келет ээ, күлтүгү жок, кысталактар. Шашпагыла, коргон бүтсүн, анан көрүшөм силер менен...»

Бий оозунан жакшылык күтпөй, жылдызы түшүп отурган Өзгөнбай сөзгө жанданды.

– Ниетибиздин тазалыгын каран, сөзүбүз бир жерден чыкпадыбы! Биз иштин аягына чейин күтө албайбыз. Колубуз ашка жетпей жүргөн маал. Колду караган катын-балабыз ач-жылаңач. Акыбыздын теңин төлөп, азаматтык кылыңыз.

Сөздү жактырбай бий дароо тетирленди.

– Коргондун бир паксасы көтөрүлө элек жатып, пулдун жарымын кармата берген сөйрүктөрдөн эмесмин, билип койгула. Эртең быякка семиз кой жеткиртем, шорпо-шиленинерге. Катырманарга ун болот. Ишиңерди көрөйүн. Тилинерден чаң чыгат... – деп корс-корс этти.

– Бирөөнүн акысын жеп кеткен бейторсундардан* эмеспиз! – Көксөөсү сууган Кутбидин ылайкеш бийдин атын жылоолочудай ордунан атып турду. Ийне саяр жери жок куу чепкенинин этек-жеңин күүп, Алибай бийди көзүнүн төбөсү менен карады, – бала-чакабыздын күнүн көрөр бекенбиз деп жүрөбүз. Ошолордун карды ток, үстү жылуу болсо ишиңиздин майын чыгарбасак кудайга коюңуз!

Сыгып алса кан чыкпаган, жалаң жүз бий ыргыштай, ары кетип, бери кетип, миң түрдөнсө да колго зорго киргизген мандикерлерин айнытып, арабөк калганда чочудубу, орток пулдун жарымын чыгарганга аргасы жок көндү.

* * *

Мадимар таң атпай турган. Бүгүн анын новаты**. Ылай жаткызат. Үй ордундай жердин топурагын үйдү да орто жерин кемегелей суу жыгып келмекке басты. Күн көтөрүлүп, табы өзөнгө кетчү жалгыз аяк жолдун таманын жылытып калган.

Билектей суу жетелеген Мадимар арык бойлоп түпсүз санаага чөгөт. «Байга, жакыр-жалчыга, баарына тең адал суу. Жутсаң өзөргөн курсагынды ток тутат. Чычканга кебек алдырбаган зыкым байлар ушу сууну да бизге ыраа көрбөй, колдон келсе булак башына таш бастырып, мөңгүдөн кулаган сууну бөгөп, пулга алмаштыргандан кайра тартпайт го... Билектей суу уурдайм деп кутулбас чырга калгандарды да көрүп жүробүз... Ээ, бир кем дүйнө экен бу...» Мадимар сууну кетмен мизине салып жетелеп, коргон түшүп жаткан жерге жакындайт.

Нанүштөгө жетпей ылай уютту да кечээ жаткызган ылайына кетмен салып четинен кертип көрдү.

---

* Бейторсун – сөзүнүн куну жок адам.

** Новаты – кезеги.

– Оо, Мадимар, суу кайнады! Таң атпай ылай шапшып, өзөгүң карарды. Ого шашпа, тебелеп иебиз экөөлөп, – деп боз үйдүн ыптасында күйпөлөңдөгөн Кутбидин буу аткан казандагы сууга талкан салып, атала чайды.

– Кечээги сууну калтырбай шимириптир. Арасында ным жебеген кесектер жүрөт. Кичине суу жайпатсак кантет? – деди Мадимар.

– Суудан жылжытып кой анда. Биз тургуча табына келип калат. Дасторконду күттүргөн болбойт, ашына. Дасторкондон улук нерсе барбы... – деди. – Тонун желбегей жамынган Өзгөнбай уста колчүккө малынган кетмен-күрөктөрдү кармалап.

Аталага нан малып, курсак кампайтышкандан кийин Кутбидин менен Мадимар ылай тебелеп, ташка көчүк баскан уста найза-бел күрөгүнүн мизин терип кирди. Асман ала булут. Шамалдай түшкөнгө, салкындын барында ишти арбытып алсак деп, үчөө тең ошого шашат.

– Ылайды куп ийлединер. Жетет. Абат ишибиз үчүн бий бешенебизден сылабас. – Өзгөнбай ылайкештерин токтотту да, коргондун пайдубалы түшчү жерди саржан жип менен өлчөдү.

– Өзгөнбай ака, бий мынча чоң коргонду башына урабы? Же тоомо-тоо конуп-көчүп ташыркаган ач көздүн этекке түшкөндө көзү тойбой калганбы... – Мадимар бутундагы чокмороктошкон ылайды тараша менен кырып, устасы жакты жалжал карайт.

Өзгөнбай кеп төркүнүн илгертпей туйган, жөндөн-жөн бирөөгө колтук ачпаган неме. Көөнү чыргоолоп турса, улууулуу, кичүүнү-кичүү дебей тарс бетке айтат. Азыр көмүрдөй мойлоосун эки жакка жанып, бүткүл куntун ишке койгон. Адатынча бейкасам чапанынын сол жак этеги белиндеги курана кыстарылуу.

– Сары ооз балапансын, Мадимар. Канча айтам, силерге бийдин ойлогонун акыл азуум чыккан мына, мен билбейм! – Өзгөнбай жипти күрмө байлап, адатынча алаканына түкүрдү, – Жакында кызык кеп эшиттим. Чынбы-жалганбы, бийдин төшөк жаңыртсамбы деген ниети бар имиш. Алтымыш эмес, жетимиштен ашсын, дүйнө көптүргөндө көз деген тойбой ка-

лат. Айыл ичин мага караганда жакшы билесин, Мадимар, ти
өйүздө Сарык деген куу этек барбы? Таанырсың? Ошонун бой-
го жеткен, чырай десе чырайдан, бой десе бойдон айткан кызы
бар имиш. Ошол бешенеси катуу бир күнү суу которуп, ууга
бараткан бийдин алдынан чыгат...

Мадимар ордунан бүргодой секирди. Жүрогү жамандык-
тын жышаанын сезди, оюп ооруду.

– Ким дединиз, уста ака?! Кайта айтсаңыз?! – Алеки саат-
та будун-чаң түшүргон кандай кеп айтып жибердим дегендей
уста Мадимарды көзүнүн тобосу менен таңгалып карады. Ылай-
кеши тикесинен турган боюнча устанын сөзүно кулак тошогон
менен ойдолоктоп, сабыры түгонүп барат.

– Аты-жөнүн кулагым чалбады. Болгонун-болгондой айтып
атам. Сукулдаган бий ошо жерде жака-белиндегилерден кыз-
дын жек-жаатын сураштырат. Жанындагылар жон турабы.
«Өйүздүк Сарык чаракердин кызы» дешет. Бийдин жүрогүно
чок түшкөндөй, ал күнкү сейили эсинен чыгат дагы аттын ба-
шын кыштоону көздөй бурат. Бий бешинчи аялынын үстүнө
баягы кууш пешене чаракердин кызын токолдукка алмак бо-
луп уштапта сазданып жаткан имиш, «Коргонду тез бүтүросүнөр!»
деп шаштырганы ошондон... «Коргонум бүтсө чон той өткөрөм»
деген сөзү элге жайылып кетиптир. Ушундай экен...

Устанын айткандары кулагына бирде илинсе, бирде илин-
бей Мадимар ойго чөгөт. «Бул кабарды Паша өзү эшитти бе-
кен, олдо көр турмуш! Өткөндө мени жадырап-жайнап узатпа-
ды беле! Айранмын. Мүмкүн, анда кулагы чалган эместир. Укса
да ушак-айың сөз деп зирек неме менден жашырып койду бе-
кен. Бүгүндөн калбай кабар албасам болбос».

Бейубак кабардан кийин Мадимардын жилкини куруп,
мойнунан байлагандай ишке кол учун тийгизимиш болот. Бир
жактан күн өтпөйт. Бир күн бир кылымга татыды. Аскиясына
ооп жыгылып каткырчу Мадимардын бүркөө кабагына карап
Кутбидин да ооз ачпайт. Ылай түбүнө чейин алынып, пакса-
нын он беш кулачтай дубалы тикеленип, күн уясына аркан
бою калганда ишти токтотушту.

Мадимар устасынан кечкурункуга кантип суранарын чеч-
кен менен айтканга батынбайт. «Ачык айтсамбы? Чочутуп алып
жүрбойүн. «Алына жараша иш кылсаңчы. Жыландын куйру-
гун баскың барбы? Кесириң кийин бизге тийип жүрбөсүн, бала-
чакабыз алыста, ач-жылаңач. Аларды тентитесиңби? Ушуга
чейинки мээнетибизди көккө сапырып, куру жалак калтыр-
гың келеби, эсиң менен бол, балам» десечи. Түрмөк ойдун аягы-
на чыга албай, кечки нанүштөдө өзүнөн-өзү чекеленип, тама-
гынан аш өтпөдү.

Уста болсо төрдө. Бел курун чечип салып, үйлөп-үйлөп
атала ууртайт. Чыныны билинер-билинбес чайпап, муздаты-
мыш болгон менен «коргонду эртерээк бүтсөк, бала-чаканын
мандайында олтурсак» деген көңүл кыжаалаты тынчтык бер-
бегенсийт. Мадимар чыдабады. Болгонду көрөйүн деди окшойт.
Кур шылтоону бетке тутту.

– Өзгөнбай аке, кечки ылайды Кутбидин жаткызат. Эр-
теңкиге чейин мени бошотпосоңуз болбойт. Бүтүрчү зарыл
иштерим бар. Бүгүндөн калса, кетенчиктеп кетет...– Устасын
тик багып карай албайт. Өзгөнбай пиаласынан чымын көр-
гөндөй тык токтоду. Алаканына жөтөлдү кара күчкө.

– Паксаны баштай электе чыккан ал кандай зарыл иш
экен Мадимар?.. – деди. «Сен билерсиң» дегендей Кутбидинге
көз кыйыгы менен карап коёт. – Мындан кийин ууралукка
барсаң да ак сүйлөп жүр, балам. Жашсың. Саардан бери үндөбөй
асирге зыктап жарылганың кандай бу?..

«Болору болду» дедиби, жүзү кызарса да Мадимар сөзүнөн
мүдүрүлгөн жок.

– Өзгөнбай ака, өткөн күздө бирөө карызга мака алган.
Берер маалы өтүп кетсе, колго тиеби-тийбейби... Берсе, алып
келейин. Тегирменге тарттырып алсак, загра атала ылай иши-
не табылгыс оокат болот эле.

– Жөнү бар ондо, жөнү бар экен. Бирөөдө акың болсо күнүн
өткөрбө. Эртерээк козголсоң го, жарык-жаанда кайтып калат элен.
Караңгыда, ууру-кески мынан көп... – Өзгөнбай пиала түбүндөгү
аталасын шыпкап ууртады да, дасторконго бата кылды.

* * *

Буту-бутуна тийбей дикилдеген Мадимардын жолун дайра бөгөдү. Уу-Төрдүн мөңгүсү коолбүй эрип, суу ташын жаткан. Ташы бадырайып, кеберсип жатчу сайдын жээгин бербей аккан кара кочкул топон суу жыгач көпүрөнү эбак шыпырган экен. Таш үйүп, бийиктеген эки дөбөчө суу алдында калыптыр. Мындайда эки айылдын, бочойлуктар менен жатакчылардын катышы кыйлага тыйылып, зарыл жумуш шаштырса гана аркы өйүзгө өтүү үчүн туягы күчтүү азоо издешчү.

Күүгүмдө дайра ого бетерден сүрдүү. Күлдүрото таш агызган жээктен кечүү издеп, убара болбой жээктин туш келген жерине кырк жамак таар чепкенин таштады. Пайчасын түрүп барып, кайра айныды. Сайдын урчуктуу таштары балтыр этин тытып кетиши этимал. Муздак суу ичиркентип, дароо төбөгө чыкты. Агымды бойлоп, илгерилеген сайын суу денесин көпшоп, теңселтип, аяк шилтөөсү оордошот. Суу белине чыккан-да сол буту сыйгылчаак таштан жылмышты да, калтылдаган боюн токтотууга шайы келбей түнөргөн иримге аралашты. Аптыгып суу жутту. Чабак урганды каяктан билет. Кубаттуу толкун аны чамындыдан бетер ала салдырды. Жанталашкан Мадимар колдору менен туш келди чапкылап, буттары элдирселдир бирде ташка, бирде жерге тийип, албуут агымдын бийлигинде калды. Бирок, эс-акылын жоготподу. Деми жетпей баратканда суу аралаш аба жутуп, делдектеткен агымдан четтөөнүн аракетинде тарбаландай бергени жакшы болуптур. Ташкын жээкти көздөй сүрдү. Урунду болгон денесинде тырп этерге дарман калбай, эсеңгиреген бойдон жээкти кучактай кыйлага чейин жатты.

Көзгө сайса көрүнгүс караңгыда баш көтөрдү. Саалдап дайранын шоокуму сол тарабынан чыгып жатканын билди. «Кариет, жолум оң экен, – Мадимардын тиши шакылдап, денеси калтырайт, – Пашалардын өйүзүндө экемин...»

Таштарга жанчылган булчуң эттери жанын көзүнө көрсөтөт. Ээрдин кесе тиштеп, өйдө турду. Дайраны жээктей сүйрөлүп, агымга каршы басты. Жанарааkта ажал оозуна кармаган күү-шаа эми аны жакшылыкка ээрчиткендей... Шымынан сарыккан суу такымына тамат. Эси-көөнүн бийлеген ой: «устанын сөзү ушак болгой эле. Чекеме бүткөн Пашамды суук көздөн сактасын. Андан бөлөк кимим бар...» Табияттын албуут күчүн Пашага болгон тунук махабаты жеңип чыккандай чыйралды, аяктарын кенен таштайт.

Көп жүрбөй иттин абалаганын укту.

Пашанын атасы Сарык кары таманы түлөгөн чаракер. Тогуз томолонуп, бар тапканын жалгыз кызы Паша менен эки уулунун оозуна кармайт. Уулдары көк жашык. Бойго жеткен кызынын көзгө түшкөн маалы. Тал чыбыктай буралып, карагаттай көздөрү көргөндүн кумарын козгойт. Чабалекейдин канатындай каштары өзүнөн өзү кагылып, чырайы жайнай түшөт.

Кары кызынын өңү-түсүнөн, баскан-турганынан ыраматылык кемпиринин тааныш кыял-жоругун туюп, ичинен тенирге миң ирет жалынат. Чачы өрүмгө кирип, колуна шыпыргы кармап калган чагында энесин шишик басат да, дарт дабасы табылбай о дүйнөгө жүрүп берет. Паша эне мээримине жылынбаса да, зээндүү өстү. Инилеринин кирпигине кир жугузбайт. Түйшүк, түбү жок санаа кемирчээк ийинин капшыра баскан менен зоо ‘бооруна чыккан четиндей күндөн-күнгө жайнап, көкүрөгү толуп, чачы узарып келет. Алтын күл дөбөдө жатса да, жарк этип, көз тайгылткан мисал табият зыяпат кылган чырай жокчулуктан көөнөрбөдү.

Атасы ар иштин эбин тапкан уста. Үй жаап, жыгач иштерине да мококтук кылчу эмес. Саман шыбакка, пакса көтөргөнгө шымаланып, бу өзүмдүкү эле, аркы бирөөнүкү эле деген көңүл коштукка алдырбай колго кирген иштин үзөнгүсүн тең тээп жүргөнгө көнгөн. Мадимар экөөнү жок турмуш табыштырды. Өйүздүк Атабек байдын атканасын бирге баалап алышканда, Сарык кары муруңку кайратынан кайта түшкөн маалы эле. Бирок, жеңил жерин жан адамга билгизбей паксага нык минип, керели-кечке ылай басат. Анысы аз келгенсип, кез-кезде ылай ыргыткан Мадимарды күүлөп, шаштырганычы...

Пашаны көргөн күнү эсинен түк чыкпас Мадимардын... Намашамда паксаны бир тегеретип бүтүштү. Дубал күн жеп катыса, бүрсүгүнү сардубалын көтөрүшмөк. Ошондо жарым айга

жеткизбей аткананы колдон чыгарышмак эле. Кары эшегин токуганча инир коюуланып, көз байланды.

– Бүгүн биздикине жүр. Ылайга түшкондон бери эшиктөрдү көрө элексиң,– деди Сарык кары. Аны колтугунан сүйөп, эшегине мингизгени жаткан Мадимар кыйыктанды.

– Үйгө эле барайын, аба! Төрүмдө жатпасам, бүроонүкүндө уктагандай болбойм. Бүржөлү көнүп алыпмын ошого.

– Кантет бу, биздин үйдөн жылан чыгыппы? Жалгыз эмесмин, балдар бар. Өз баламдай көрүп жүрсөм, меникин бүроонүкү дегениң жол болсун, баатыр... Жатаар жай, жетишерлик оокат табылат. – Тизгин тартып калган карынын кебинен ото албай бууналган* Мадимар аргасы жок алдыга түштү.

Сарык карынын үйү капчыгайдын чатында, дайранын жайылып аккан жээгинде экен. Жанындагы эски тегирмен күлдүрөсө, жапыс, көлөкөдөй болгон там калтырайт. Үйдөн чыракстын бүлбүл жарыгы чыгат. Мадимар босогодо туруп калды.

– Мадимар, жатыркаганды кой, биздин үйдү оз үйүндөй көр, – деди кары аркасынан келип.

Бөлмө тар. Ным жыттанат. Чыракстын жарыгы тор жакка жетпей очоктогу от улуу күйгөндө үйдүн ичи чоң үнкүргө окшоп кетет. Ичкериге көзү саал үйүр алгандан кийин кепкир менен казан аралаштырган бойго жеткен кызды, очок боюнда тизелерин кучактаган эки баланы андады. Балдар Мадимарды байкаган жок. Эки көзү казанда. Оттун жарыгы кыздын кыжым кемзелинде, анардай албырган жүзүндө ойной калат.

– Үй ушу, бу балдарым. Энесин жеп алышты, кем ырыстар. Бешенеме бүткөн Паша деген жалгыз кызым ушу. Бассам-турсам айтып калам го. – Карынын сөзүн бөлбөй Мадимар башын ийкейт.

Кыз меймандын ызааты кылып: «жогору өткүлө» деп колуна кирген төшөгүн жая салды. Кайсалап бирде оромолун ондосо, бирде этек-жеңин ылдый тартып өзүнөн-өзү кымырыла берди. Көз курчун отко алдырган балдар төр жактагы меймандын ким экенин ажырата албай кылчакташып коёт.

* Бууналган – түйшүк тарткан.

– Ээ-э Мадимар, кыз бала үйдүн куту, жабылуу сандык экен. Пашам жанымда турса бу дүйнөм түгөл көрүнөт... – деп Сарык кары казандын жанында кичине турду дагы, «сен бейбарал дам ала бер» деп өзү сыртка чыкты.

Мадимар «үй ичин ыш каптап калыптыр» деп ойлоду. Балдардын ийининен соймондогон жалын шыпка басылган сары камышты, туура жаткызылган майда пакана жыгачтарды элес-булас чалат.

– Кана, кийин болгула, үшүк ургандар десе, буларды очок боюна кадап койгон. Майга куурулуп өлбөгүлө, – деп кары бир кучак отун көтөрүп кирди.

Балдар пештегенге* былк этип да коюшпайт.

– Катырма жеп отурунуз, – кыз казандан жаңы алган катырмадан жыгач табакка үйүп, салып келди. Ооз тийген Мадимар:

– Катырма ширин бышыптыр, – деди.

– Карангыда жакшы көрүнбөй көбүн күйгүзүп алдым окшойт, – деди мактоо сөзгө ийменген кыз.

– Күйүк-мүйүгү жок, – деп кайра аны актап койду Мадимар.

Кыздын көздөрүнөн от көрдү Мадимар. Балдар катырманы чылпылдатып чайнашып, бири-бирин нукуша кетет. Аларга эне мээрими күйгөн оттон келип аткандай туюлду Мадимарга.

– Келиниз, ысыгынан дагы салып келейин, – Паша очоктон бери басты. Колдору, өзгөчө манжалары келишимдүү эле. «Үнү дирилдеп, ырдап аткандай эшитилет экен» деп ойлоп койду Мадимар.

– Бар, бар. Убара болбоңуз. Жетет ушуягы, – Ылайкеш шашып кетти,– катырманыздын даамы тандайымда калды... Ал кыздын кичи пейилдүүлүгүнө, төгүл-чачыл ачыктыгына ылайык сөз айта албаганына ариетине келет. «Көрчү, «жарды да болсоң, ордуу бол» деп бекеринен айтылбаптыр да...»

Кыз башын көтөрбөй, бут учу менен басат. Сыртка чыкса, оттун табын ала кеткенсип үйдүн ичи салкындай түшөт. Өрүктүн бутагы «чырт» эттире чок ыргытса, балдар бири-бирине ыктай калышат.

* Пештегенге – тап бергенге.

Дасторкон жайылды. Малдаш курган Сарык кары Пашага карап:

– Бу жак биздин ылайкеш, кызым. Мадимар дейбиз. Ылайдын адебин берет. Желимдей ийлеген ылайын ура бер, чарчабайсың. Уста боло турган шыгы бар.

– Коюнуз аба, мактай бербеңиз коонү менен,– деп ойдолоктоп жиберди Мадимар.

– Болгон кепти айтып атам... – деди кары. Дасторконго анда-санда кол созгону болбосо, Паша көбүнчө инилерине боор төшөп, кепке аралашпайт.

– Насиптин буйруганын, жакшы даамдын үстүнөн чыктын, Мадимар. Мынан быякка чакыртпай-эттирбей эле кирип тур. – Жыгач табактын майын бармагы менен жалаган кары сызылгандай, – балдарды болсо көрдүң. Кабыргасы ката элек. Ырыскысы түгөнбөсө, эптеп күнүн көрүшөр...

Паша өйдө туруп, казан жакка басты. Жүккө жөлонгөн бойдон балдар уктап калды.

– Шүгүрчүлүк келтириниз, аба. Мөгдөгүдөй эмне... Бу мончоктой балдарыңыздын бешенесине имне жазганын билесиз. Чынардай болуп бойго жетсе, сизди алаканга салып багышат. Болор-болбоско көнүл чөгөрө берсеңиз, жаныңыздан жан калабы...

Мадимар карынын көнүлүн ачар сөз издеди. Баягы адатына салып, тооруй «кана аба, «жигит маалымда жамбашчыл элем» деп каласыз, бир бел алышалычы. «Бөрү карыса, бир койлук алы бар» дейт, деп ар жагына, бер жагына чыгып сүрөмөлөсө, Сарык карыянын чытылган кабагы жайнап, карпан-күрпөн билек силкише кетчү. Азыр ошол азил-тамашаны эстеди.

– Катырмадан алып отур, Мадимар.

– Алып отурсаңыз, – дейт Паша да атасына кошулуп.

– Алып атабыз, алып атабыз, өзүнөр...– Мадимар «өзүн да жесең, Паша» деп айтып жибере жаздады.

– Күн өтө берет экен. Кылбаган ишим калбады, Мадимар, – деди кары. – Жокчулуктун айынан мандикер жүрдүм, керкылдым. Жукпайт экен. Оштун мал базарында жүрсөм, ноопас кармаган бироо кол булгайт. Тааныбайм. Кардар таап, малын соодалап берсем, колума ширинкене карматыштын ордуна: «Ука, түрүнө карасам, ар ишке жөндөмүң бар неме окшойсуң. Керели-кечке кол силкип, чай пулдук чака тапкандан коро, ынасаң, мага кошул. Пакса көтөргөн устамын. Элдин үйү, малканасы болобу дубалын экөөлөп баалап алабыз. Усулумду үйротом» дейт. Болсо болор, болбосо жок дедим да, Пашанын энеси менен акыл курдум. Жок дебеди бечара. Ошентип, тажик устанын аркасы менен дунган, өзбек байлардын эшигинде, ишин кылып жүрө бердим. Акыны түзүк төлөшөт. Жеген оокатыбыз бекер. Чөнтөк курук эмес. Апта сайын устамдын уруксаты менен үйгө барып келем. Булардын апасы кош бойлуу. – Кары бошогон пиаласын бербей, алаканында тегеретип, маркум аялынын элесин көз алдына келтире албай тургансыйт. Кыйлага чейин сөз үзүлдү.

– Дейди иштен ылай иши төөчөлүк өйдө экен, балам. Пактага колум көнүп, чөнтөккө кичине дүйнө топтолгондо устама кеп салдым. «Аялым ай-күнүнө жетип турат. Сиз менен айлап жүрүп, кемтигим бүтөлдү, оозум ашка жетти. Ыраазымын. Эми үйгө кайтайын» десем, мээнеттен башканы билбеген тажик устам бөгөт болбоду. Кайтарымда «колуң жумшарды, пакса басканга көндү. Бул ишти асти таштаба» деп безилдеп калды. Үйгө баса бердим. Иш чыга берди. Шерик албай жалгыз иштейм. Уста атыгып кеттим. Ага чейин бу Пашам туулуп калды. «Өлбөгөн адам алтын аяктан суу ичет» деген ырас экен...

Мадимар сыртка чыкты. Муздак сыдырым денесин чыйрыктырып, сүттөй жарык түндүн керемети азгырып турду. Жапыс тамдын үстүнө толгон ай илинип, байтеректердин учунда тийип-тийбейт. «Паша чыгып калбасын» деп Мадимар эшик тарапка кылчактайт. «Кокус чыгып калса, шок кыялым карамап, жолун тоссом, үндөбөй өтүп кетсе абийирим ошондо төгүлөт го...» Бир кыйладан кийин ичкери кирди. Төр жакка жууркан төшөлүп, башына карынын чепкени жаздалып калыптыр. Паша очок боюнда жаткан инилеринин четине кырк жамак

чапанга оронуп, бүк түшүптүр. Уктаганы же ойгоо жатканы билинбейт. Пашанын көзүндөгү отту элестетип, очокто чок жылтылдайт.

Мадимар түш көрдү. Коюу түн экен. Тоонун чокусунда жалгыз отурат. Айдын чыгышын зарыгып күтот. Үркөр жылдыздардын шооласында аркы боордон кимдир-бирөө эле кол булгайт. Элес-булас... Өңү таанылбайт. «Сен кимсиң?!» дейт. Мадимар. «Мени чакырган сен кимсиң?!» деп кыйкыргансыйт. Доошу чыкпай жатканын билгенде, жүрөгү ого бетер тыбырап, талпынат. Баскысы келет. Аягы шилтенбейт. Айды күтсө ай чыкпайт же... Аркы боордо кимдир-бирөө элес-булас кол булгайт...

* * *

Ошондон кийин Мадимар иши болсо, болбосо да карыныкына көп келчү болду. Балдар да көнүп калды ага. Жол карашат. Эки-үч күн көрүнбөй калса, «акам качан келет?» дешип, Пашанын жанын койбойт, а кечинде Сарык карынын шаштысын алат. «Зарыл иши чыгып калгандыр, бүгүн келбесе эртен келет» деп балдарынын сүйүүсүнө арзыган ылайкешине жетине албайт. Мадимар куру кол келбейт. Митал менен Өсөргө деп жанына шире, алма-өрүк сала келет. Таппай турган балдар талап кетишет. «Меники көп, сеники аз» деп чукчундашкан инилерин тынчыта албай Паша «жөн эле койбойсузбу. Саартан-кечке ооздору тынбайт. Жегендери эле ошо» деп коёт бирдей.

Бир жолу Мадимар кары жокто келиптир. Атайлап келгендей уялды.

– Абам үйдө жокпу? – деп карынын эшеги байланчу казык бош турганын көрсө да жортеки сурады.

– Келип калар, кирип отура турунуз. – Пашанын төбөсүндө көркүнө-көрк кошкон майда көчөт гүлү бар ак жоолук. Кашы көзү капкара. Мадимар саамга кадалып калганын туя койгон кыз очок боюнда тегеренди.

– Паша, чайга убара болбо. Ичтик. Кантип жатасынар? – Мадимар босого аттады.

– Бизде имне кеп болот, өзүңүз сүйлөп отурунуз. Байдын атканасы жакындадыбы?

– Үстүн жапсак, кутулат элек. Жыгачы даяр болбой, колду кармап турат. Иштин оору кетип, жеңили калды.

– Атамдын уйкусу бөлүнүп жүрөт. Сизге айтпаганда, кимге айтам. Сыркоолоп жүргөнүн бизден жашырат. Оокатка да ичтейи* жок. Чыйрактыгынан эле билгизбейт...

– Жакшы айттың аны. Өзүм да сезип жүргөм, Паша. Силерди ойлонбосун дегени да жарыктык...

Экөө тең жер чукуп, кыйлага тунжурашты. Паша кош өрүм чачын ийин ылдый таштап, дасторкон жайды да сырттан кумган менен жыгач кесе кармай кирди.

– Колуңузду чайкап алыңыз. – Паша эңкейе бергенде билектей кош өрүмүнүн бири табак кармаган колунан артылып келип Мадимардын билегине тийди. Сууну сызылтып куйду. Кареги билектерине кадалганын сезген Мадимар кумгандагы суу түгөнбөй ага беришин самап турду.

– Ко-ош, ыкыбалдуу бол, Паша! – Мадимар колдорун колтугуна кысты.

Байдын атканасына бир айдан бери кол тийбей, дубалы урулганы менен үстү жабылбай турат. Кыйылган теректер кактышып кургаганча, кокустан эле Сарык кары ооруп, жатып калды. Кирип-чыгып, чала бүттү атканасын көргөн сайын Атабектин куйкасы курушат. Мадимарды көргөн жерде жакадан алчудай демитип кирет. Өткөндө оропара чыгып, аты менен өмкөктөтө камчы кезейт.

– Жайлоодон мал түшсө, каякка батырам. Колунан иш келбеген, ашкебилер. «Көрөсүз, бир айга жеткирбей дубалын тикелеп, үстүн жабабыз» деп касам ичпединер беле! Алынар жетпегенден кийин бок жегени алдынарбы? Бириң келсең, бириң жок. Мындай «өнөрүнөрдү» мурда билсем, иш эмес тамаркамдын тушуна жакын жолотпойт элем, куу этектер, – деп

*Ичтейи – табити.

оозуна ак ит кирип, көк ит чыгат. Байдын заар тилине чыдабай Мадимар каяша кылган.

– Алкына бербениз, бай. Кудайдын күнү көп. Абам аягына турса, ишиниз бир күндүк. Ынабайт экенсиз башка мандикер таап алыңыз. Ишинизди атайлап кетенчиктеткен адам жок.

– Шашпагыла, арамзалар, мурдуңардан чүчө куртуларды түшүрбөсөм элеби... Менин ким экенимди биле элексинер...

– Аркы дүйнөгө өтүп кетпейбиз, бай. Арчылган жыгачтар как жесин, керекпи, аткананыздын тобосүн озум эле которуп коём. Кекене бербеңиз...– дегенде бай алынып кетип моюн толгогон ылайкештин төбөсүнө камчы басты. Мадимардын малакайы чанга тоголонду. Баш кийимине эңкейгенде аттын башын кайрыган бай эңиле калып камчысын экинчи жолу шилтеди. Мадимар шамдагай секирип, жолдун четине чыга качты. Дагы бир качырса эле Атабекти «колун кайрып, жерге сүйрөп түшүп, өлөрчө токмоктоюн да, колунан келгенин көрөйүн» деп калган. Жамандыкты сезген кексе неме ызырынып, бастырып кеткен. Ошондон бери байдын эшигине басып барганды токтотту Мадимар.

Иш чатагына айланды. Сарык кары оңолмок турсун күндөн-күнгө каруу-күчүнөн тайып, чырактай эле көздөрү жылтырайт. Баш көтөргөнгө шайы жок. Бирок акылы тунук, тили буудай кууруйт. Үйдөгүлөр ошонусуна да шүгүр дешет. Эки бала менен Пашанын ишенген, арка-бел туткан аскар тоосу кары эмеспи...

Мадимар токол тамында ойгонгондо күндүн көзү көрүнүп калат. Ангыраган тамы муз менен таш. Жайдын күнү да ушу. Пахтасы сүзүлгөн жука төшөгүнөн туруп, үстүне ным тиштеген кийим-кечесин илип-илбей эшикке чыкканча шашат.

Тамга кулпу илбей (колго илинчи буюм-суюму болсо экен) анырайтып таштап, өйүзгө, Сарык карыныкына жөнөйт же майда-чүйдө иш чыгып калабы деген үмүткө жетеленип, саарекч байлардын эшигин күзөтөт. Кетип баратып, токол тамына кылчактап, жыртык ободону жамынып түн өткөргөнүн ойлойт дагы көздөрү каканактайт.

Мадимар келгенде Сарык кары башын бийик койдуруп төрдө жаткан. Паша да, балдар да көрүнбөйт. Босого аттаган Мадимарды көрүп кары баш ийкей, «убагында келдиң» дегендей жылмайымыш болуп, жанынан орун көрсөттү. Терезе оңдонтүп оюлган тамдын боорундагы кетмендин пешиндей тешиктен төгүлгөн күндүн нуру чалдын жаздыгынан чокчойгон сакалын көздөй билинбей жылып келатты.

– Табыңыз кандай? – деди Мадимар, чалдын жанына малдаш куруп, – өйдө-ылдый басыш да керек, жата бербей...

– Ээ балам, бу биринчи жыгылышым эмес. Мурда да башымды кесел чырмап, оңолгонума жарым жылча болгон. Минтип дагы тооруду... Ылайдан башым чыкпай жүрүп, тапкан пайдам ушу. Нечен табыптарга түштүм. Аларың да колду карайт экен. Куру кол барсаң, «бээ десең төө деп» көңүлү жок, ооз учун эптеп кыбыратышат...

– Түзүк элесиз, жаман ойго алагды болбоңуз, аба, – деп карынын билегинен алып, тамырын кармады.

– Суугуң ашкан, ылык* жүр дешет. Антип кол учунан иш кылсам, балдарымды ким багат. Саргайып дагы кимдин оозун карашат. Буягына да башым маң.

– «Сабырдын түбү сары алтын» дептир го, аба. Күндүн жаманы кетет... Уштапта каржалган бир силерсинерби? Бизди колубузга да карга чычаар... – Мадимар өйдө туруп, эшикти ачып койду. Тоо тараптан жорткон жел үйгө удургуду.

– Пашалар бир жакка чыгыштыбы? – Мадимар сурарын сурап алып, өзүн коёрго жер таппай, жүзү дуулдап чыкты.

– Саарлап отунга барабыз деп, Кошчандын капчыгайын өрдөп кетишкен. Тандырга да, очокко да тамызгыга тараша жок калыптыр, – дегенде Мадимар отура албады. «Канча мартадан келдим, бир ирет отун-сууңар кантип атат дегенге жарабаптырмын» деп өзүн-өзү жекирди.

– Мен ошо тарапка барайынчы, – деп шашкалактаган ылайкеш кайра карыны жалгыз таштаганды ыраа көрбөй согодо буйдалды.

---

* Ылык – жылуу.

– Жалгыз болуп имне... Өзүмдүн үйүмдө да жалгыз боло белем. Чөөгүнгө суу толтуруп, жакыныраак коюп кет. Жата турармын.– Тырбаландап, караган-тикенге аймаланып, отун чогулткан балдарын шыптан көрүп жаткандай кары созултуп үшкүрдү.

– Жетерим менен Пашаны быякка жонотүп ийем! – Ал босогодон карынын карегиндеги жылтылдаган жашты көрүп калды. Жүрөгү мыкчылды. «Бу кембагалдын кимге залалы тийди, куу турмуш, мынча неге тооруйсуң, жамандарының ырыскысын үзө көрбө...»

Мадимар капчыгай менен көп жүрбөй жыланач боордо арчанын куураган бутактарын чаап-чогултуп жүргөн Пашаларга учурады. Үч-төрт өпөйгөн отун үймөктү айланып, тике мандайдан чыкканда Митал менен Өсөр так секирди.

– Мадимар ака, Мадимар ака, бизди кантип таап келдиңиз? – Балдар эки жагынан чыгып кучактап калды.

Паша жүзүн көтөрө албай четте. Бала болгондо берки экөөнөн калышпай Мадимарга биринчи жетип, бой таштайт беле... Эки баланын бешенесинен сылаган Мадимар:

– Паша, сен үйгө кайта бер. Абам жалгыз экен. Калган иштиөзүбүз бүтүрөбүз, кандай дейсинер баатырлар?! – Митал менен Өсөр жарыша баш ийкешти.

– Отун чогултам деп убара болбоңуз. Ушуягын экиүч ай тандырга жаксам болот, – Паша колундагы кызыл табылгыны жанындагы үймөккө ыргытты.

– Пашажан, – Мадимар «жан» деп аны биринчи аташы. Боюн алоо каптап чымырады, – мени бөлөк-бөтөн дебе. Бир төө таман сагырмын, абамды атамдай көрөм... Колунда бар адамдан артык жардам берди... – Доошу каргылданып, үндөбөй калды. Капчыгай ичи ала көлөкө. Анда-санда сагызган шакылыктайт. Балдар шагылдан «уюм туудуга» сакадай тоголок таштарды издеп кириштн.

– Мадимар ака, – Паша да «Мадимар» деп бүгүн биринчи аташы, – чынын айтсам, сизге көнүп калдык. Атам күндөнкүнгө ылдыйлап... Имне болот, имне жок... – деп өнү өчкөн кемселине жүзүн катып жашыды. Майда өрүм чачтары солгына чыгып, жубата албайт.

– Паша дейм, Паша, кой көзүндү жаштаба! Этекке жетсе, жеңге жетпеген бу турмуш ушинтип эле турбас... – Кыз токтоно албай өпкө кагат.

– Жарык-жаанда кайткыла үйгө! – деп Паша энтигип, керкисин үймөккө сайды да кичине отун колтуктап ылдый жүгүрдү. Мадимар токтоно албай кыздын соңунан кыйлага чейин ээрчий басты.

Өйдөдөн Миталга жолугуп, орогун алды колунан.

– Дам ал. Мен булардын чоң атасын үч коргондон көрсөтөйүн, – деп орок мизине бармагын жанып көрдү. Мурду учун тердетип, жашыл чым баскан ташка көчүк баскан Митал:

– Отундун кени ушул жерде экен, Мадимар ака! – деди.

Чачын үрпөйтүп, бир кучак отун көтөргөн Өсөр чоң таштын далдаасынан чыкты. Чарчанкы. Агасына бурулду:

– Табылгыга орогум өтпөй койду. Мокоп бүтүптүр, өгөөнү берчи.

Митал өтүк кончунан өгөө сууруду. Өсөрдүн көзү Пашаныкы. Капкара. Мурду кайкалап, ошол эле айырмасы болбосо аны «Миталды тартыптыр, жоош экен» деп айтканга оош барбайт. Кыялы чорт. Болор-болбоско түсүн үйрүп, жинине тийсең колундагысы менен атып урат. Бала да. Ага караганда Митал киши болуп калды. Балакатка жетти, токтолот деп кошат турбайбы...

– Кыркылбаган отунду көрөлүчү, – Мадимар кош табылгыны бир шилтеп, үзө чапты да үймөккө ыргытты.

– Өзүңүзчө чогултуңуз, биздикине кошпон! – деп Өсөр тура калды тыздандап. Мадимар үндөбөй топ караганды чаап үймөккө дагы кошту.

– Өсөртай, – деди кыйладан кийин ал ороктун сабына оролгон курмушунун самсаалаган учтарын үзүп жатып, – ме-

ники менен сеникинин айрымасы кайсы. Бүгүн силерге чапсак, эртең мага чогултабыз.

Балдар бири-бирин карап күлүп коюшту. Бироонун чапкан отуну өздөрүнүн үймөгүнө кошулса, иштин кызыгы кайтып мурдагыдай болбой каларын озүмчүл бала сезбей коёбу... Таштын конулундагы айран куюлган чанач менен оромолго түйүлгөн катырманы балдар ортого коюшту.

– Мадимар ака, келиң, шам-шум этебиз, – деди Митал.

– Жаңы келбедимби, кардым ток. Мага карабай иче бергиле.

Мадимар келгенден кийин иш арбыды. Капчыгайды көлөкө басып, аба муздап, доош жаңырыктай баштаганда ишти токтотушту.

– Кеч кирди. Үймөктөрдү таңалы, эшекти каякка аркандагансыңар? – деди Мадимар.

– Отунду таңып, боор ылдый кулатабыз. Жолунан чыккынын күм-жам кылып, этекке барып түшөт. – Өсөр азыр кызык көрө тургансып көздөрү жайнап, кайкы мурдун кагадык жени менен сүрүп коёт.

– Эшек этекте, тушап койгонбуз, – деди Митал.

Аргамжыга чирене таңылган адам көторө алгыс эки таңгакты биринен кийин экинчисин боор ылдый кулатышты. Бири дайранын жээгине барып түштү. А Өсөр менен Митал түрткөн таңгак капталдап кулап, аз жерден боз эшекти жалпайта коюп кете жаздады. Бечара жамандыкты сезгендей таңгак бута атым калганда секирендеп, четке чыга качты.

Таңгактарды эшекке артып, калган-катканын Мадимар жонуна көтөрүп, бешим кеч жолго чыгышты. Балдардын бири эшекти жетелеп, бири айдап алган. Капчыгай менен муздак сыдырым жүрүп турат. Аркы чокунун кылда учуна кызыл эт илип койгонсуп күндүн акыркы нуруна боёлуп, үстүндө бүркүт каалгыйт. Сулкуйган таштарга таңгак тийсе жоргологон эшек очорулуп оңолот. Акырегин жип кыйып Мадимар энкейе калып жонундагы таңгакты жогору серпет. Жылгадан чыга бериште эшек жетелеп кетпарткан Өсөр бакырып жиберди.

– Шорубуз куруду, Абдыкаардын жигиттери!

Эшек тык токтоду. «Кы!», «кы!» деп келаткан Митал дүндөбөй калды. Мадимар алдыга өттү.

– Отунду дагы алдырат турбайбызбы, – деп Митал чыркырап жиберди, – булардан кутулбас болдук. Пайлап* турушкандай!..

Зилзила болгон Өсөр эшектин жибин таштап кетенчиктеди.

– Баса бергиле, баса бергиле, коркконго кош көрүнөт. – Мадимар балдардын эси чыкпасын деп жубатымыш болгону менен жүрөгү жамандыкты сезди. Байыштык Абдыкаар байдын эрке талтаң баласынын зөөкүрдүгүн билчү. Бирок, азыр көпкүлөң жигиттери менен минтип ээн капчыгайда беймаал жүргөнүнө акылы жетпеди. Жыт алыштыбы?..

– Камчы менен чапса, оо күнкүдөй бирөө-жарымын сөгүп жүрбө! Бу жоон билектер жакшылык кылган эмес бирөөгө. – Митал инисине эс үйрөтөт. Мадимар жонундагы отунду таштап, ага жөлөнүп олтурду. «Улактан келаткан тоолуктар бейм, көп кайгайга түшпөгүлөчү» деп айткыча болбой, эки-үчөө ээрден оолжуй бери чаап жөнөдү. Өсөр агасын быкынга түрттү.

– Качтык! Баягыда «биздин кыштоодон дагы отун алганарды көрсөм, шыйрагынды чагам!» деп ат менен кууганы эсиңден чыгып кеттиби? Кеттик! – деп запкыдан жүрөгү өлгөн бала тыбырчылап ордунда туралбайт.

– Коркпогула, айланайындар! Жер-суудан бери коруй берсе, кантип күн көрөбүз! – Мадимар өзүн сабырдуу тутайын десе болбой жүлүнүндө кан дүүлүгөт. Ордунан тура калып, чаап келаткандардын алдына мынабы сулкуйган таштарды туура тартып койгусу келет. Кайдан...

– Мага камчы көтөрсө, туш-тушка качкыла! – деп балдарга эскертти. Алар Мадимарга корголошту. Чекесинде жангактай томугу бар, кундуз тебетейин чекесине койгон жигит камчы менен боз эшекти башка чаап өткөндө, бели ийилип, алы куруп зорго турган жаныбар айлан-баш болуп, ордунда

*Пайлап – андып.

тегеренип-тегеренип кетти. Денеси үркkон балдар бири-бирине ыктайт. Камчы сабы менен кашкар өтүгүн чапкылап, пане бой, челек курсак Абдыкаар байдын уулу Сатимбай жетип келди. Саландаган эки бети бозого тамылжыйт. Ыржандап, Мадимарды тегерене бастырып, божүрогон балдарга эниле ызырынды.

– Сарык этексиздин жетимдери, кысталак. Колу туткактыгын калтыра албай койдум. «Кулдун жаны, иттин жаны». Ийлегиле, бирөөнүн дүйнөсүнө көз арткан кандай болот экен!

– Чекесине чертип коргүлөчү! – Мадимар балдарга ынтылган эки жигитке оропара тура калды.

– Мынаны кара, ылайкеш, жонун кычышкан экен. Ылай иштен уурулукка өткөн турбайсыңбы! – Азуусун айга жанган неме камчы жазгап, бирок чапкан жок.

– Ууру болуп кимдин жыйган-тергенине кол салыппыз?! Сарык карыны кесел чырмап, төшөгүнөн тура албайт. Өлбөгөн жанга отун-суу керек.

– Мендей куу этекке болсо онун чырайлуу кызы керек де. Биз жыландын кепшегенинен өйдө билебиз. – Сатимбайдын сөзүнө тегереги кыраан-каткы түштү.

– Отунду түшүргүлө! – дегенде жигиттери шапа-шуп эшектин жүгүн оодара тартышты. Бири Мадимар көтөргөн таңгакты тоголото берерде анын колуна жармашты.

– Мында акынар жок! Мээнетибизге ич күйдүлүк кылбагыла!

– О сенин мээнет-акыбетиндин!.. Өмүрү жалчыган эмессин, баскан-турганын уурулук! Дагы каяша кылып коёт.

Өгүздөй жигиттер Мадимарды жарга такап, бирөөсү байкатпай камчынын сабы менен төбөгө чапканда чагылган жаркжурк эткендей көздөрү алачакмактап кетти.

– Качкыла, айланайындар! – дегенге жарады Мадимар. *О* туштa балдардын изи сууп калган. Торпок тартышкан алибеттүү немелер кол кайрытпай Мадимарды башка келеби, ичке келеби тепкилеп, отунду болсо жардын кырынан дайрага тоголотуп кете беришти.

... Жүгүнон жеңилденген боз эшек тааныш жолго салып, үйдү коздой жортот. Ээри бир капталына шыпырылган, чубалжыган жибин тепсеп мүдүрүлөт...

* * *

Мадимар Сатимбайдын жигиттери менен кагылыша түшкөндө Митал капчыгай ордоп, иниси дайранын жээги ылдый бой урган. Жардын түбүндө жаткан Мадимарга биринчи Митал жетти.

– Ака, катуу уруштубу?! – деп тишин кычыратып Мадимардын башын жолодү. Анын жүзү кан, көк-ала. Кийими далдал айрылган. Таштын далдаасынан үрпөйүп, башбаккан иниси кол булгады Митал. Келери менен сууга жумшады. Өсөр калдастап, эмнеге суу сузуп келерин билбесе да дайрага жүгүрдү. Акылынан айланайын десе, үстүндөгү кырк жамак, таар көйнөгүн чечип, сууга матырды. Бутуна кирген чөнөргө, ташка карабай көйнөгүнүн суусун чуурутуп, өйдөгө тызылдады.

Бети-башын жуугандан кийин Мадимар кичине эсин жыйды. Иреңине кан жүгүрүп, ооздангаңы балдар.

– Силерге катылган жокпу? – деп сурады. Сатимбайдын жигиттери тамагын кыл жип менен бууп кетишкендей үнү кыңылдап зорго эле чыгат.

– Сизге ынтылышканда эле качканбыз, – деди Митал жер тиктеп.

– Эшегиңер кана! – Мадимар турам деп жер таянып тура албады. Ээрдин тиштеди.

– А дагы качыптыр... – деди Өсөр.

– Бизден мурда качыптыр, – деп койду жер тиктеген агасы.

– Отунду дайрага тоголотуп ийишти. Биз карап турдук. – Өсөрдүн көздөрү каканактайт. Таштан-ташка ала салып агып бараткан отундар көзүнө элестеп, Мадимардын ичи туз куйгандай ачышты.

– Эсен кулга мал бүтөр... – деп тиштенди Мадимар, – кана, жөлөп койгулачы, турайын.

Мадимар балдардын ийинине таянып ойдо турду. Сооктору какшайт. Чечекейи карегинен агып түшчүдой лукулдатат. Инир коюуланып, бута атымды көрсөтпой чүмкодү. Жолошүп таяшкан караандар басып калчудай саландаган тардын алдындагы жол менен кыбырашат. Асман жылдыздарга толуп чыкты.

Ээр-токуму шыпырылып, бироо-жарым куугандай текирен-таскак менен кирген эшек Пашанын жүрогүн түшүрдү. Капсаландын эпкини отургузбады. Бардык ишин жыйыштырды да, тоону этектеп жүрүп берди. Күйүгүп, оромолу желкесине шыпырылган. «Мына-ана» көром деп жүрогү алып учат, көздөрү алачакмак. «Абдыкаардын журт куруткан жигиттерине учурап калыштыбы?..»

Бозого тойгон Сатимбайдын жигиттери эки инисин желкеден алып, бири-бирине сүзүштүрүп, ар жакта килендеген үчөө-төртөө Мадимарды келтектеп жаткансып кетти көзүно. «Тийбегиле, колуңарга шал тийсин!» деп кыйкырып жиберди да караңгыда өзүнүн үнүнөн өзү чочуду. Ошо маалда өйдөдөгү кыядан: «Паша эже, биз быяктабыз!» деп Митал доош кылып калды. Аларды утурлап, Паша өпкөлөп коё берди.

– Аман-эсенсиңерби?.. Жүрөгүм түшүп калды, – Паша эки инисин кучактап өпкүлөйт.

– Абдыкаардын баласына тутулуп, отунду баягындай дайрага агызып ийди, – деди Митал.

– Мадимар акамди ортого алып, көптөп кетишти, – Өсөрдүн сөзүнө Мадимар күлдү.

– Отун башы-көзүнөргө садага, аман-эсен болсонор табылат. Мындай болот деп кимдин оюна келет. Айдай болуп келатканбыз, балдардын жүрөгү түшпөсө болду... – Мадимар боюн түзөдү.

– Сиздин кол кайрыбаганыңыз жакшы болуптур, көпкөн немелер... – деп үшкүрдү Паша.

– Урушарга жоо таппаган кычаштардын алдынан чыгыппыз. Отун көтөргөнүбүздү көргөндө ичине тарыу айланбаган неменин колу кычышты го... Бу ишти абам билсе сыркоосуна сыркоо кошобуз... – Мадимар Миталдын ийинин таянып, он

буту сылтыйт. Пашанын аяганы, боор тарткан камтамалуу кеби боюндагы ооруксунган жерлерине дарыдай жагып, чыйралды. Өзү баскысы келди. Эки-үч кадам шилтебей башы айланып, жыгылып баратканда Паша жөлөп калды...

Мадимар тегерегинен бир боорлорунун демин туюп, бу дүйнөдө өзүнөн артык бактылуу пенде жоктой, махабаттын кубаттуу толкуну жүрөгүн булкуп өткөнүн колтугунда баратканда Паша билди бекен...

– Карагыла, ай чыкты! – Өсөрдүн үнүн ээрчий, тоо тарапты тиктеп калышты. Бийик асканын сол жамбашынан сууруланган топудай ай сүттөй жарыгын дайра шоокумуна үргүлөгөн капчыгай үстүнө төгүп жиберди...

* * *

...Капсаландын күүсүн карынын кулагы чалган жок...

Бирине жетсе, бирине жетпеген термелеме тириликтин аркасынан кетишти. Мадимар эки күндүн биринде карыныкында. Дарт чалдын канат-бутагын кайрып, шайын оодарганда Мадимар көзүн жумуп, Атабек байдын босогосун аттады. Акы доолаштын өзү тобокелчилик эле. Арга калбагандагы үмүт да... «Көңүлү жибип кетсе, ажеп эмес... Ыйыгыбыз чыккыча ылай шапшып, мүрүбүзгө чейин баткак шыбалган күндөрүбүз эсиндедир. Бекер акы сурап атканым жок...»

Бай жүзүм шактары чүргөгөн сөрүдө пар жаздыкка өбөктөп, кичи токолуна чай сундуруп жаткан. Сөрү алдынан билектей көк кашка суу шылдыр агып, короо четиндеги балыр баскан үй ордундай көлмөгө куят. Байдын кичи токолу намангандык мартабалуу соодагердин кызы эле. Кебездей аппак жүзү карек азгырат. Мадимарды киши ордуна көрбөй «ит келдиби», «куш келдиби» деп койбойт. Байдын бошогон пиаласына сары наттан салып, кыпкызыл кылып чай куят. Ак жибек жоолугунун бир учу кемзелин чытырата тепкен төшүндө жатат, пиаланын агындай жумуру билегинде кат-кат билерик. Мадимар

амандык сурап, сөрүнүн этек жагына, жерден бели чыккан ташка барып көчүк басты. Бай Мадимарды кемсинтип сүйлөдү.

– Коош таксыр, босогомду аттапсың? Иш бер дейсиңби? Жо-ок, силерди иштетип, болдум. Кылганынар анабы, чаркарбы? Үстүн алаң-ачык таштап, басып кеттиңер!

– Сизге бөлөк иш менен келдим, бай. Бүтүргөн ишибиздин болушунча акысын бериңиз.

– Анандайсынар да! Силер салган чаркар, ана! Тобосу өзүнөн-өзү эле жабылып калат дединер беле? Силерге мурдум бүткөнсүп, мен чала бүттү чаркарымды кайтарып отура беремби! Бөлөктөргө баалап бердим эле бир күндө бүтүрүп, акысын алды да кете берди. Анандай. Пул деген жылааны ийинден чыгарат... – Бай токолуна бурулуп, семиз богокторун бүлкүлдөтүп күлдү.

– Өзүбүз эле жабат элек. Сарык абам кеселдеп, кептин ырасы, чолобуз түзүк тийбеди.

– Ошондой болот, тумшугуңар ташка тийгенде, чөнтөгүңөр калбыр болгондо, көлөкөмө окшоп босогомду андыйсынар!

– Оозуңузга карап сүйлөңүз, – Мадимар тура калды, – келсек, мандай теребиздин акысын доолап келдик!

Бай кусаматтыгына салбагай эле деп кабатырланып турса да, дене-боюна тикенек болуп чабылган какшыкка Мадимар жарылып берди. Айтып салды ичиндегисин. Бийлик тизгини билегинде оролуу турганда менменсиген Атабек кимге жактон басып алгандай айкырса болобу.

– Эй, эшектин мээсин жеген, «акы доолап келдик» деп түшүмө окшоп сүйлөйсүң да. Берген ишти түзүктөп бүтүрө алнып кеткиле! багандан кийин айланганы келдиңби алдыма. Акыдан айла-

Мадимардын жаны мындай күйгөн эмес. Мынабы шайы төшөктө оонаган көркоону баса калып, оозунан канын келтире мууНткусу келди. Ага кудурети жетет. Бирок эртеңкисин ойлоду. Бул зулум Сарык карыны жөн коёбу. Мадимар го изин

суутуп, оокатын өзү таап кетет. Мунун жугундукор жигиттери Паша менен балдарды тозутуп, күн көрсөтпөйт... «Сабырдын түбү сары алтын» деди ичинен.

– Дубалды урган биз эмей ким?! Көргөн эл бар. Колубуз тийбесе бекерден бекер акы сурап, жаныбыздан тоюппузбу?!.

Атабектин токолу үлбүрөгөн жоолугунун бир учун тиштеп, байы менен тирешип турган эркекке астыртан карады да, узун кирпиктерин ирмегилеп, көздөрүн байдын колундагы пиалага буруп кетти.

– Айттым го, билгенинди кылып ал, кембагал! Күбөгө өтөр адамың болсо, эргештирип кел! Жанынан тойгон эле неме келбесе! – Атабек жибип болуптур. Жаздыктан сыйгаланган күпчөк денесин копшоп, көзүндө огу болсо атып ийчүдөй Мадимарга кадалат.

– Эшегиң ылайдан өткөн да! Менин акымды бербесең ажал тооруп жаткан карынын мээнет-акыбетине аксымдык кылба, Атабек! – деп кыйкырды Мадимар.

– Көзүмө көрүнбөй чыгып кет. – Бай жаткан жеринен тура калды, – жонундан кайыш тилдирем, куу этек. Эсептешкиң барбы, мени менен. Оо, каяктасынар! – деп жигиттерине доош кылганда үмүтү быт-чыт болгон Мадимар турабы. «Ошо көрбөгөн көзүнө көр топурак толсун, кимдин кыраалыгын кудай көрүп тургандыр. Акыбыз көмөкөйүндөн тешип чыксын, ылайым!» деди да шарт бурулуп, артынан топурап жүгүргөн байдын эшигинде жүргөндөргө жеткизбей жапыс авлиден* ыргыды да, бийик өскөн жүгөрүнү аралап кетти.

Мадимардын колуна түзүк иш илинбей колунда барлардын эшигин күзөтүп калды. Майда-барат иш чыгат, чыккан менен чеке жылытсачы. Бир-эки кочуш талкан түшөт. Чарчысына түйөт да Пашанын колуна жеткирет. А каягына жетет. Ошого да топук кылышат.

Бир жолу карыкына намаздигер эрте келди. Сарык карыда жылыш жок. Ылайкешин көрүп, денесин копшоду.

* Авли – дубал.

Өңү кersары. Көздөрүнүн алды, эриндери когүш тартып жаны жоктой. Көк жотолу арык денесин силкилдетип жатты. Карынын тунарып бараткан көздөрүнө түтпой кетти.

– Оокатка ичтейи кандай? – деп сурады таш кесеге ысык суу көтөрүп кирген Пашадан.

– Жүрөгүнө оокат барбайт, жегенин окшуйт. Түнү уйкусу жок. Ой келди сүйлөйт. Имне кыларды билбей калдык...

Кары шыбырады. Аркасында андыган жотолго угузбоонун алакатын кылып, доошун аста чыгаргандай туюлду Мадимарга. «Эшке чыгаргылачы, дыкат болдум. Демим кыстыгат...»

Кезинде бел кайкалатып, ыргыткан бир күрок ылайды бир колдоп тутуп, пакса баскан бакыбат устанын кесел мүлжүгөн, камгактай денесин Мадимар туура көтөрүп чыгып, сөрүгө чалкасынан жаткызды. Өзү мандайына чыгып отурду. Күндүн кечки кызылы конгон Сарык карынын бешенеси тордомо коон.

– Кариет, күн бата элек экен...

Эки жагына оролгон көрпө-төшөк чалды билгизбей соруп бараткандай, учурунда уста атыктырган шадылуу билектери жээкте жаткан эки балык...

– Тагдырым тайкы экен. Өмүр бою топурак уучтап, ылай кечтим. Кара баткактан башым чыкпады. Ылай жеди мени...

– Күндөгүдөн түзүксүз, аба. Кейибен. Сырт шамалдай башталы, ичкери кирели. – Ордунан туруп келаткан Мадимарга кары кол жаңсады.

– Демим оңолуп келатат. Шамалкөй жерде бирпас... Күн батып баратат... ээ балам, таңга чейин ким бар да, ким жок...

– Сарык аба, айтымда дайранын боюнда жашагандардын өмүрү узун болот имиш. Узак жашайсыз, – деди Мадимар карынын көңүлүн улап. Чал укпагандай түр кылып, энкейген калыбында сакал учуна конгон күндүн нуру качан качар экен деп андыган тейде несейди.

– Насипти айтып болбойт, – угуп кой, – Чын эле таза аба карынын көңүлүн ачты, үнү оңолду, – анын сыңары, ажал да

айтып келбейт. Бир арманым, кыска өмүрдө көңүл кушубак тартып, жок дегенде бир-ар жыл кененчилик турмушту көрө албадым, жокчулукка жоор болуп кете бердик...

Мадимар Сарык карыны көтөрүп үйгө киргенде үлпүлдөп күйгон майпиликтин тегерегинде шайтан көпөлөктөр учуп жүргөн. Паша казан асып, очок менен алек. Кез-кез Мадимарлар тарапты кыйгач тиктеп коёт.

– Ош тараптан Өзгонбай деген паксачы ар кимдин дубалын баалап, уруп жүрүптүр. Өгүнү мага оро-пара чыгып калды. «Мага ылайкеш бол» дейт. Көңүлүндө кири жок, өйдөлдыйды куп көргон неме, чагымда. «Сени өзүмдөн кем көрбөйм» дейт. Ойлонуп туруп «көрөйүнчү» деп койдум эле. – Мадимардын кебин Паша да укту. Очок боюнда кыймылдабай ойлонуп калды.

– Курагы канчаларда бар?

– Чагымда, кыркка барып калган. Чачы агала. Нооча адам экен. Балбанга түшүп жүргөнбү деп ойлойм, – Мадимардын көз алдына Өзгөнбайдын көмүрдөй мойлоосу, тунук көздөрү тартылды.

– Пастан келгендердин көбү убадакөй, баракасы жок эле... Этият бол, күйүп кетип жүрбө. Ширин сүйлөп туруп эле аягында ачуу данек жедиргендерди да көрдүк го.

– Андай неме көрүнбөйт. «Ушул жума ылай жаткызабыз» деген. Айтмакчы, Алибай бийдин коргонун баалап алышыптыр. Мага баары бир да...

– Кимдин дейсин? – Карынын уюп, талыган кежигеси түздөлө түштү, көздөрүнүн агы чоңойду.

– Алибай бийдин. Күзгө чейин бүтүрөсүңөр дептир.

– Устаң адашыптыр анда. Алибайдын зулумдугун билген эмес бекен?! Онун пейилин бу тегеректин эли беш колундай билчү эле, бирөө-жарымы айтып койгонго жарабаптыр да...

– Жоок, аба, чоң коргонду баалап берип аткан бий айнымбас. Бакандай болгон төрт кишиге тил эмизсе...

– Элди зыгырдай кууруп, кактабай канын алган зулумга силер имне болуп калыпсыңар.

– Ким билет, үстү-башына, кеби-созүно караганда уста оңойлук менен алданып кетчилерден эмес, – деп Мадимар үшкүрдү.

– Этият иш, коргон баасын сурап, билип кой. Баа башын ачып алганыңар түзүк. Атабекке окшоп тетири оонаса, куру жалак каласыңар.

Көп сүйлөгөнгө күч келдиби, кары ыкшыды. Жөтөл демин коё бербей көгөрүп калганда ылайкеши башын жолоп, жөтөлү кайткыча ичи эзилип, Паша апкелген сууну ууртатты.

* * *

«Түндүн бир оокумунда келгенимди имне деп ойлошот?» Мадимар Пашалардын эшигине жетпей токтоду. Жепирейген жалпак тамда кымбат адамдары уктап жатканын ойлогондо жүрөгү кабынан чыгып кетчүдөй согот. «Түн оодарып келгендей кандай зарыл иш? Тынччылыкпы?» десе карыга эмне жооп айтарын ойлоп, башы шылкыйды. Бетим кызарбай «Паша, сен тууралуу кеп угуп, түн жарымында келип калдым дегенге кантип оозум барат. Үндөбөйүн десем бүткөн тулкум күйүп-жанып баратпайбы. Мүмкүн, уккан кулакта жазык жок дегендей сөз чын болуп чыксачы... Дүйнөсүнө чиренген бийге сөз кайрый турган ушу мичедей карыбы же кызыл шыйрак балдарбы?.. Шорго туулган пенде экенбиз. Мынча келдим, кетенчиктебей болгонду-болгондой угуп кетейин».

Балдарды чочутпайын дедиби, тамдын жепирейген каалгасын аста түрттү. Тирөөч коюлуптур. «Жатаарда Паша бирдей бакан менен тиреп койчу эле» деп, эшикти билинер-билинбес чертти да тыңшап калды. Добуш жок. Жымжырт. Кайра какты. Катуурааак. «Ким бу?» Пашанын доошу. Ойгоо жаткандай үнү сергек. Ылайкеш калтыраган үнү менен «Мадимармын» деди. Үй ичинен кийим-кечесин шуудуру чыгып, тирөөч

алынды да, каалга кыйч ачылды. Мадимарга жагымдуу жыттын жылуу илеби урунду.

– Арыба, Паша. Тынчсынарбы? Сарык абам түзүкпү? Уйкуңарды буздум окшойт...

– Жо-ок, жаңы эле жатканбыз, – Паша ичиркенип алды, – жатарда абам сизди эстеген. «Имне келбей калды экен. Коргонго катуу киришип калышкан го» деп отурган. Оозуна сала берген экен. Оокат ичип калды. Тузу жок атала чайсам кичине ичет. Кириңиз ичкери. – Кыз босогодо турбай кетенчиктеп, эшикти чоң ачты.

– Ушерден эле кайтам. Абам жаңы уктаса... Өзүң бери чыкчы, аз-маз сөзүм бар, – деп жалындуу шыбырап ылайкеш кыздын жумуру, ысык билегинен сүйөдү.

– Кечкурун оокат кылдым эле. Ысык бойдон, жейсизби? Сөз болсо айтылар. – Паша төр жакка өтүп, түйшөлдү.

– Убара болбо, Паша. Кардым ток, – деп коюп Мадимар алыс барбай сөрүнүн кырына сүйөндү. Кары жаштардын шыбышын эшитип, тамагын тырмаган жөтөлүн жутуп турганбы, эшкелик тынчый түшкөндө ыкшып жөтөлдү. Мадимар турган жеринде катты. «Келгенимди билсе, эмнеге жоруйт кары...» Паша караңгыда кесе кагыштырып, карыга суу жуткузуп, о бир топтон кийин кычыратып эшик ачып, босогодон көрүндү. Тамды айланып, өрүкзарга кире бергенде аяк алдынан кара мышык мант берип, бут учунда келаткан Паша «эне!» деп Мадимардын кучагына бүрүштү. Кыздын толукшуган мүчөсүнөн келген жыт жигитти мас кылып эликтирди. «Айланайын, багыма жаралган жылдызым! Көзүмдүн тирүүсүндө сага эч кимди катылтпайм!» Өзүнө-өзү ээ боло албай кыздын үлбүрөгөн айжамалынан өпкөн сайын бою балкыган Паша: «Имне келбей кеттиңиз! Жол карап, эки көзүбүз төрт болду! Сагындык, карааныңызга зар болдук!» деп ичине шыкалган энсөөсү сыртка оргуйт.

– Пашажан, мендиксиң! Эч кимге ыраа көрбөйм сени. Колума азмаз дүйнө кирсе абамдын ак батасын сурайм.

– Тилегиниз кандай ак! – Мадимардын тошүнө жолонгон кыз бактысына жетине албайт.

– Жаштын тилегин берет! – Мадимар ээлигин жүрөк сүйүнүчүн сыйдыра турган кер таба албаганда Пашанын ээк алдынан утуру жыттайт.

– Паша, коргонду баштаганбыз. Уккандырсың. Бир тынным жок. Устабыз ар бир күндү эсепке алып, карыш жылдырбайт. Силерди ойлойм, силер жак учат көзүмөн! Ошентип жүрүп күтпөгөн кеп уктум. Алибай бийдин көзү сага түшкон имиш... Угуп ишенген жокмун!

– Кимден уктуңуз?! – Паша баягы кара мышыкты экинчи жолу көргөндөй чочуду.

– Өзгөнбай устадан. А болсо бийдин жакын адамынан эшитиптир. О тойбостун колунан баары жок келет, – Мадимардын тиши кычырап, азыр келип калчуудай Пашаны кучагына кысты.

– «Багы жокко, дагы жок...» Туруп-туруп бу дүнүядан кечип кетким келет! Бийге токол болуп барганча өлгөнүм артык! – Паша ыйлады.

– Сен жалгыз эмессиң, Паша. Мен бармын! Сенин да сурап аларың бар!..

– Аке, сизге ишенем...

– Менин Пашам, асманымдагы жылдызым!

– Кайталы, Мадимар ака! Атам ойгонсо кыжыл болот.

– Кайтабыз! Паша, сени бир кылым көрбөгөнсүп сагынып-мын... – Мадимар Пашанын ичке белинен имерди. Кыз толгонбой Мадимардын кучагына боюн кошту...

Таштан-ташка чабылып, көбүк аткан дайра шоокуму тебелди, дүпүйгөн өрүкзарды, ага артыла суналган бөксө тоо, жиги билинбеген сүрдүү капчыгайды күүсүнө термейт...

* * *

...Мадимар күндүн көзү көрүнө электе келди. Өзгөнбай жеңин чыканагына түрүп, арык боюнда даарат алып отурган.

Маасынын тумшугун суу салаасы менен бир сыдырып, мурду учунда күбүрөндү да, Мадимарга бурулуп кол берди.

– Ишиңди бүтүрдүңбү? – Шакирти үндөбөй баш ийкеди. Уста бир карап эле анын шишимектенген көздөрү уйкудан калганын туйду. Үстүндөгү Сарык карынын жегдеси экенин эстей коюп, Мадимар кызарды. Өзгөнбай чарчысы менен бети-колун ааарчып, ободосу чыккан боз үйдүн түндүгүн тартты.

– Кутпидин тургуча абдесте асып чайга урунайын, – Мадимар очокко чаткал калап, суу сузуп келмекке арык жакка басты. Эки бети дагы эле дуулдайт. Ою да бир жерде эмес. Көкүрөгү түпөйүл. Кыялы чабыттайт. Кыялында Пашаны алакачат. Көз алдына жарым-жан кары, очок боюнда казан пайлаган балдардын азгын ыраңы тартылса, кең дүйнөсү бир жаксамандары сербейет. Күн чыкканга билинер-билинбес буу көтөрүлгөнсүйт. Таңкы аба жылып, арык боюндагы жалбыздар жылтылдайт.

Мадимар Кутпидин экөө ылай тебелеп, Өзгөнбай дубал кырын ченеп, кайтып иш кызыды. А ылай бышырыш чекене ишпи. Мындайга амалкөйлүк кетпейт. Жеңилге качырсаң өзүңдү-өзүң алдаганың. «Ар ким кылса, өзү үчүн» деп коёт Өзгөнбай. Кол учун тийгизип, ылай жаткызса деле болот. Бирок, андай ылай менен эки пакса, ашып барса үч пакса урасың, анан кылганыңдын артыгы чыкты дей бер. Тактай пакса чарт-чарт жарылып, үстүңкү кабаттарын көтөрө албай бой ташнин кеби бирине жакпай, кер-мур айтышмак мындай турсун, кызыл-чеке жакалашканга чейин баргандарга Өзгөнбай өзү күбө. Көрбөгөнү калдыбы. Агала болгон башынан канча калба өттү. «Аз кылсан да, саз кыл» деп безилдегенинче бар. Бийдин жүзүн көргөндө эле анын колунан жакшылык келбей тургынын, коргонунан, саалчалык кемтик тапты, ортодогу түйүндүү кепти аттап кеткенден кайра тартпаганын билген үчүн жаныдагыларды «кылганыбыз саз болсун» деп жатпайбы.

Мадимар менен Кутпидин камырдай ийленип, ыранына чыккан ылайды алмак-салмак Өзгонбайга ыргытып, пакса учу узарат. Күн төбөдө куйкалап, устанын жегдесинен ойдо чечтирип, көлөкөдө турган ылайкештердин чекесинен салаа-салаа тер кетти. Кол талып, бел уюганда колоко качырып, муздак чай жутушат да, «тер катыса муун бошойт» дешип кайра ишти токтотушпайт. Пакса жарымынан оогондо ат ойнотуп, эки-үч жигити менен Алибай бий келди. Алыстан эле заңкылдап, устаны жактырбаган түрү бар.

– Өзгөнбай, сен жонүндо түзүк кеп угуп, убадага катуу дегенден ишенсем, ныксырагандай иш кыласын! Тогуз паксалуу коргонду бир айга жеткирбей колдон чыгарат дегенди да эшиткемин. Таш баканын кыбырына салып, дубал урганын кандай?! Айтып коёюн, коргон канча тез бүтсө, акынарга үстөк кошом...

– Биздин оюбузга койсо, коргонунузду бир аптадан чыгарбайбыз, бий. Дубалды урса, усулду урсун деген кеп бар. Мынабы мен минип отурган пакса какшып кургамайын, үстүнө ылай койгон тобокелчилик. Дубал эртеси боюн таштайт. Сиздики мындай турсун, көргөн-укkан элдин наалатынан коркобуз.

Бий өкүмдүгүнө салып, кыр көрсөтө албады. Устанын айткканынча бар да. Өз ишин билген немеден сөзгө жыгылып, сынып каларын ойлоп, бий кеп жаңыртпады. Өзгонбай да мандайында ит турабы, куш турабы, иши болбой бир калыбында төмөндөн ыргыган ылайды барбайган манжалары көз ачып-жумганча паксага умачтайт. Мадимар ылай сайган күрөгүн күүлөбөй, кез-кез көзүнүн төбөсү менен бий тарапты карап коёт.

Санаасы уйгу-туйгу. Нускалуу кебине муюткан Сарык карынын сырдана, үмүттүү элеси Паша менен өрүкзарда айкалышып турган учуру менен алмашат. «Сизди күтүп, эки көзүбүз төрт болду» деген сагынычтуу доош угулат кулагына. «Тилегиниз ак!» деген Пашанын арман сөзү, жан сыры жүрөгүн эзип турбайбы!

Мандайындагы күпчөктөй дүйнө делөөрүткөн көк ала калга кадалып тура бериптир.

– Ыы! – Бул Өзгонбайдын «келе» дегени. Мадимар күттүрүп койгон. Бел күрөк менен ылай кесип, устага ыргытты. «Ыы!» устанын «ылай» дегени. Ничке күрөк ылай кесет... Устанын тери паксага кулайт, ылайкештики чуңкурга тып, тып... Пакса билинбей узарып келет.

Устанын шамдагай колуна сугу түшкөн бий ээрге кыйшая соз эрмектейт.

– Бу акжолтой коргон болот. Той откором мында, Өзгөнбай! Элдин көзүнчө үстүнө тон жаап, алдына ат тартам. Ондой сыйды эч кимге көрсөтө элекмин.

«Ыы!» Өзгөнбай тиштенип, ылай сурайт. Чеңгелиндеги чоң үзүм ылай менен бийди атып ургусу келгендей күүлөнүп, болгон күчү менен алдына чаап, мыжыгып жиберет.

– Имне үндөбөйсүң, кебим жакпадыбы?.. Катынынды куп сагынган беймсиң?! – Тегереги үзөнгү тээп каткырды. Бий наша тартчу. Ошонун кумарыбы, өзүнө-өзү ээ боло албай, атынан ооп көкүрөгү токтобойт. Өзгөнбай чыдабады. Ылайлуу колу менен чекесиндеги мончоктогон терди шыпырып:

– Ылай иши бекерчиликти сүйбөйт, бий. Бизди алаксытпаңыз! Коргонду айткан мөөнөтүндө тургузсак болобу, – деди жини менен.

– А бу кандай, колунан бир иш келгидейби? – Бий бөлөк сөзгө көчүп, керилип өйдөгө ылай ыргыткан Мадимарга камчысын сайды.

– Мадимарда өнөр бар экен. Бу ийлеген ылайды ура бер! Накта уста экен бу бочойлук.

– Көп мактаба, «мактаган кыз тойдо осурат». Бочойлук болгондо, кимдин уулу экен?

– Жангара деген шыбакчы өткөн имиш. Дайранын өйүз-бүйүзүнө таанымал киши экен.

– А эстедим, бу баягы келгин Жангаранын жетими турбайбы. «Өлбөгөн кулга мал бүтөт» болуп, минтип, өзү нанын таап жеп калган турбайбы. Атасы силер тараптан ооп келген тентиме эле. Оозуна чөп албаган кудайдын бир момуну эле. Ылай шыбактын имне экенин биле элек чагы болсо керек. Отун

терчү. Канар кабын колтугуна кысып, адырма-адыр малдын жалпайган тезегин чогултуп, ар кимдин эшигине келип таштайт. Колунда барлар ун-талкан, кээси дан, нанын карматышчу бечарага. Ошого кайыл жүрдү. Бир сапар базар аралап жүрсөм, ошо кургур бир өзбек соодагердин мушун жеп, согүшүн эшитип, көзүн жалдыратып турат. «Имне иш кылганына казаптап атышат экен?» деп бироонү жибердем, «уурулук кылыптыр, бир бышык тукумду корсотпой кымырып алган имиш» деп келди. Ошондо бастырып келип, соодагердин алдына бир теңге таштадым да «аларынды алдын, бу мусапырды коё бер» дедим. Кийин дагы бир жолу канар кабын которүп, адыр этегинде жолукту. Башын жерден көтөро албайт. «Үйлонсомбу дедим эле» дейт. – Бий чалкалай калып каткырганда тегереги сүрөп кетти.– «Оо кимге, жетимчем, кимге, айт!» десем, «Ким болсо, ошо болсун, мага катын болсо болду» дейт. Көзү бозоруп, бойдок кумар бечаранын бүржолү шайын оодарган экен. – Мадимардын алдынан жер көчүп, ылай эмес коко тикен тебелеп аткандай бийдин сөзү мээсин зыркыратты. Тиштенет. Үндөбөйт. Бий шилекейин чачыратып, тантык кептин кулагын чоёт.

– Тегеректе чарекер-кембагалдар көп эле. Биринин бойго жеткен кызын бир токту, бир кап унга баалаштым да жетимдин койнуна салдым. Этегинен жалгаганга даба жок экен. Жыл айланбай мынабы ылайкешти тууп салды...

Элеси эсинде калбаган менен көкүрөк сүтүн берип, итче тиштеп чоңойтуп, анысынын убайын көрбөй көзү өткон атаэнесине айтылган акаарат Мадимарды шибегедей сайып, бийге кеп кайрыды.

– Ата-энемдин арбагын тынч коюңуз. Айтпасаңыз да билебиз. Атам босогонузда ит көрбөгөн күндү көрүп өлгонүн неге айтпайсыз. Аяздын кырк жамак алачыгында эки өпкөсүнөн кагынып, кеселинен оңоло албай көз жумганынан да кабарыбыз бар. Ошо «жакшылыгыңызды» имнеге айтпайсыз! – Ызаага муунган Мадимар айтчусун айтып салды. «Кара булуттай

түнөргөн Алибайдын жини кайнамактан кайнасын» – деди ичинен.

– Ошондой де, койнумда котур ташым, сүйрү башымда сасыткы ойлорум бар дебейсиңби, келгиндин тукуму. Муну кайсыл көңүлдөшүңдөн эшитип жүрөсүң?!

– Кудай берген кулак бар, эшиттик эшитчү адамдан. Эл бар экен...

Бий кутурган букадай, атынан өбөктөй чуңкур ичинде ылай сайган Мадимарга ынтылат.

– Эл болгондо ким?! Көргөн көзүн оюп, укkан кулагын шылыйм! Ким экенин азыр айткын же арам оюндан чыгардыңбы?

Мадимар чакчандаган неменин каарына кулак салбай күрөктү Кутпидин менен алмашты да, өзү кетмен алып, топурак уратып кирди. Анын ордуна Өзгөнбай унчукту.

– Бий, «баланын иши чала». Кебинин баш-аягын билбеген бирөө-жарым калп-чынды койгулаштырып, айтса айтып койгондур, өксүк жүргөн неме көкүрөгүнө жакын алган турбайбы. – Бий устанын сөзүнө такаат кылгысы жок. Көк-ала сакалы биринделп, түктүйөт.

– Жалчыбаган келгин, унчукпайт экенсиң жонунан кайыш тилдирем, ошондо сагызгандай сайрайсың!

Өзгөнбай Мадимардын минтип айтарын билген эмес. Сагалап турган жигиттер ал десе эле ылайкешти басып жыгылганга даяр турушат. Ала топусун кежигесине түртүп тыным алган уста ылайкешине көз ымдады. Бирок, кексе неменин жаңсоосун ылайкеш байкабай «жылан куйругун тепсесе, жамандык кесири бизге тийип жүрбөсүн» деген кыжыл ой устаны тыбырчылатып жиберди. Мадимар болсо айтканын бербейт. Тайманбайт.

– Мени аркы дүйнөгө өткөрүп жибергениз да, айтканым айткан, – деп турбайбы. *Өчүгүп алыптыр. Таноосу кыпчылган* бийдин аты ооздугун кемирип, тегеренет.

– Жигиттер! – деп кыйкырды. *Үзөнгүдө бут саздап, баятан даяр турган лөкүйгөн жигиттер шапа-шуп жерге ыргыш-*

ты. Өзгөнбай карап турбады, минин отурган дубалдан секирип, үчөөнө аралаша түштү.

– Бейбаштарынды токтот, бий! – Өзгөнбайдын үнү окум, – муну өлөрчө сабатканын менен мага ылайкеш керек. Паксага күч берген ушу Мадимар. Коргон тез бүтсүн десеңиз, камчы көтөрбөңүз!

Бий Өзгөнбайды болушат экен деп күткон эмес. Камчысын түшүрдү. Кан-сөолу качкан жүзүн мылжыйтып устага буруп, камчы кезеди.

– Өзүндү, өнөрүндү сыйладым, болбособу!.. Бу шиши толгонду кийин көрөм, тилин кайрап турсун!..

Алибай бий жигиттери менен кыйла жерге чейин желдирип, анан ылдый түзгө кирип, көрүнбөй калышты.

Уста паксага минди. «Ыы!» бул ылай дегени. Көкөлөй ылай ыргыйт. «Ыы!» дейт уста. Ылайга тер тамат...

* * *

Күн-күнгө тогошту, ай-айга оошту. Мезгил күзгө таяды. Коргондун эки паксасы калды. Дубал бою бийиктеген сайын бир кулач пакса уруу тозокко айланды. Белден кубат качып, уста өзү баш болуп, ылайкештер да мурдагыдай эмес. Ылайдын «леп», «леп» ыргытылышы кыйындап, бел күрөк утуруу колдон-колго өтөт. Топурагы алына берип, коргон түбүндөгү чуңкур адам боюн көмөт. Кутпидин Мадимар экөө саар-кеч замбил колдошуп, аңга топурак төгүп, ылай чылашат. Коргон шаңкая көккө умтулуп, аң болсо тереңге кетип, ылайкеш менен паксачынын ортосу алыстайт. Дубал минген, аптапка күйгөн Өзгөнбай саргайган топусун желкесине түртүп, «ыы» дейт. Ылайкештерин шаштырат. Устаны убакыт шаштырат. Үйүнө кемде-кем каттап калган. Бир ай болду чыгынып барганга, ай-күнүнө жетип турган аялынан, жол караган балачакасынан кабар алганга чолосу тийбейт.

Күн ысык, үлп эткен жел жок. Алы куруган Кутпидиндин ыргыткан ылайы устасына жетпей төбөсүнө кулайт. Кээ-

син Өзгөнбай абадан эңет. Эмне кылат анан. Көрүп турат, ылай бакыбат жигиттердин кубатын соруп атканын. Же оокат-аштын маанисн жок. Эки-үч апта аттатып, бийдин жигиттери бир кап кара катырма, куржун көзү күрүч, койдун жарты этин таштап кетет. Кээде, чалапка сүзмө жеткиришет. Күндө бир маал күрүч шүлдө же палоо басышат, болбосо катырма туурап, ичишкени кайнатма шорпо.

– Ыйыгыңар чыкты. Бир пас дам алгыла! – деп Өзгөнбай курун чечип, жүзүн аарчыды. «Коргону башынан калсын!» деп Кутпидин турган жерине чөктү.

– Бүтөр... Бешимге чейин мынабы муунга жеткирип койсок. Чалаптан жутуп алгыла. Жаныбар күн дагы саратан маалындай куйкалайт да...

Сыз жерден келген салкындык талыкшыган денелерди чыйралтты.

– Муздакка жолонбогүлө, алдыңар сыз, – Өзгөнбай бийик шаты менен ылдый түштү. Муздак дубал минип отурганга бүткөн бою уюп, тарамышы тырышкан буттарын жазып, ары бери басат. «Бирөө келаткан жокпу?» дегендей колун чекесине алып, те закым көтөрүлгөн адыр этегине кадалат. Жол караган устасынын көңүлүн улап Кутпидин:

– Ишке жаңы түшкөнүбүздө ат тезегин кургатпай кабар алчу бий коргону бүтөөрдө карааның көрсөтпөй, көздөн далдаа жүрүп калды. Бу имнеси, уста аке?.. – деди.

– Жигиттерин болсо да жиберет эле. Бу имнеси?.. – Мадимар да ан-тан.

– Бир адиса* болгон го,– деп Өзгөнбай да өзүнчө күмөндөр. – Мээнетибиз күйүп кетпегей эле, акыбызды өндүрө албай бий тарап менен жылоолошор бекенбиз,– деп Кутпидин да камтама. Уста баягысындай эле сабырдуу. Шатыга бут койду. – Онтип оозунарды куу чөп менен аарчыбагыла. Али эч нерседен дарек жок. Тургула, күн энкейди. А-бу дегенде колду суутуп, бүтүп калган ишти кетенчиктетип алабыз.

* Адиса – мүшкүл.

– Акыбыз күймөктөн, ачкарын талаада калсак да сасыган бий үчүн чымын чакканчалык болбос.

– Кызыксынар, бешенеге имне жазганын билесинер! Анчалык асан кайгы болбогулачы, коргон бүтүп баратканда бошконунарга айранмын, – деп дубалга минип, эки аягын саландаткан уста күлдү, – кана, ылайынар катый электе, ыы!

Мадимардын көңүлү чогүнкү, күндөн-күнгө ишке илең-саланг. Эси-дарты коргон бүтсө коздөн учкан Пашасына жетүү. Күн эсептеп, сагыныч эзликтирет. Устанын созүнө бир ишенсе, бир туруп ишенбей кетет. Бир ою «чарыгын сүйрогон кембагалдын кызына бийдин мурду бүтүппү? Жок жерден чыккан ушак-айың» десе, бир ою ага каршы– «сулууга кимдер арбалбайт. Алибай Пашанын ыраң-сымбатына азгырылбайт, көзүн кызартпайт деп ким айта алат...»

Такымына түшкөн кош өрүмүнүн бирин кармалап, кирпик кайкалатып жоодураган Паша элестеп, Мадимар кетменди жерге матыра чаап, болгон жинин ошого чыгарат.

* * *

Алибай бий ошол тапта эки кат шайы балышка жамбаштап, колун чекесине сүйөп ойго термелет. «Атандын көрү, бу жарыкчылыктын ырааты – чүйгүн оокатка ооз майлап, дүйнө тиреп, шапар тээп-куунаганда деп жүрүппүз да. Жашчылыкты кара. Бешенесин сылар туягың болбосо жыйып-терип курагың кимге? Кайран өмүр көз ирмемге чак келбей, зымырадың го. Насип экен алтымыштын ырыскысын таттык. Ушинтип эле турар белек, өмүргө күүгүм кирип, камчыбыз төргө илинсе кудай көрсөтпөсүн, мал-мүлкүм жамбашымдагы токолдордун таламайына түшөрүн ойлосом ичимден кан өтөт. Камчымды сүйрөп, артымда мураскер калса, бу дүйнөдөн өзүм өтсөм да көзүм өтпөй байлыгымды күүжүм басат эле, «башта бир арман болот» деген ушу турбайбы...»

Ылайкештин кызын эстеди. Козголду. Бирөө-жарым оюн билип койчудай жан-жагына алактап, көк ала сакалын ууч-

тайт. «Ыраң деп ошонукун айт, бел деп буралган ошонун бетайт. «Ыраң деп ошонукун айт, бел деп буралган ошонун белин айт, тобба. Кем ырыс чаракердин төрүндө туулган айперинин чырайына, теңирдин жоомарттыгына жакаңды кармайсың».

Бий Пашаны көрүшүн көргон. Кумардуу тиктеши, коңгуроодой доошу көкүрөгүно чок ыргытып, көрпөң денесин чымыратканы, нур жүзүнө, тал чыбыктай келбетине сугу түшкөнү ырас. Уга чыгуу кумары сууп, жарым жолдон тизгин тарткынын кошо бастырышкандар билбей койду дейсиңби.

Жол боюндагы бакандап суу көтөргөн кыздын кара тору жамалы жанын тынч алдырбай баратканда алаканын чапты. Босогодон жигит көрүндү.

– Кимсанды баш кылып, жеңендерди быякка чакырчы, чогуу киришсин, – деди. Жигит жыландай сойлоп, бут учунда чыкты. Бир аздан соң, куру жөтөлүп, улуу байбичеси Кимсан эки токолду ээрчитип, боз үйгө кирди.

– Арбаңыз, – деди байбичеси. Көлөчүн улага тушка чечип төргө, бийдин жанына чыгып олтурду. Токолдору анан ылдый жай алды. Бий бир тиктеген жерин теше тиктеп, козголбоду. Экинчи зайыбы – Толгонай. Ээк алдын бырыш басып, жаагы шылынган менен үнүндөгү жалын өчө элек. Алибайдын босогосуна он сегизинде келип, тоо келеби, чөл келеби бийди ээрчип жыйырма жылын кошо өткөрдү. Акылы өткүр, өнөрдөн да айткан экен. Ооз комуз какчу болсо боз үйдү бойлоп Толгонайдын кумардуу көзүн бир көргөнгө зар болгон бозойлор мынан көп. Эшик алдындагы жалчыларга каралашып, зарыкта колунда болгонун кармата берет. Бийдин токолу дегени эле болбосо, айкөлдүгү, тил билгилиги жанда жок. Анын марттыгын байбичесинен угуп, бий ооз ачкан эмес. Ооз ачканда эмне дейт. Толгонайы көзүнүн агы менен тен айланып, айткан сөзүн кулагына сөйкө кылып, нускалуу жүрсө бий анын мышыгын «пыш» дейби. Этек жакта майда өрүм чачын эрмектеп, болор кеп менен иши жок тыпыйган жаш токолу Айбаладан коркот бий. Көп ишенбейт. Төрт гүлүнүн

бир гүлү жаны ачылган токолдун кирпиктери кайкалап, карагаттай көздөрү жалжылдай тиктесе, ичине тару айланбаган бийдин кызганычтан күйбогон жери күл болот. Чокусун тиктесе калпагы кулаган чынардын жанында озун тамырына суу жетпей, куураган теректей сезип, «аттиң карылык, бадан табын сууттуң, сулуу көрсө, шумкардай шаншыган жаным-дын эми бел түзөөргө дарманы жок, озумдү-озум ташка ургум келет» деп күйүгөт. Күйүкпөгөндөчү... Көзү көр бекен, билип-сезип турат. Айбаланын мөлтүрөгөн эриндери сууланып, мүчөсү жайылып, кумардуу карашынан селкилик эңсөө төгүлүп, тегерегине кылактай караганын кантип көрмөксөн болот. Азыр да Айбаланын кара кемзелин чытырата тиреген көкүрөгүнөн, жумуру билегинен көзү отуп кызганычтан айтар кеби оозунан түшүп олтурат.

– Силерди чакыртканым, масилеттешчү иш чыкты, байбиче. – Бий тамагын түзөп, сабырдуу боло калды. – Тил учунда жүргөн кебимди көкүрөккө беките аламбы? Көздү көрүп, тил билги туюп жүрсө. Бу дүйнөдө жайдакмын, жалгызмын... Силерден туяк айтпаптыр... – Бий көз кычыгын сүртүп, сакал түбүн кашынган болду, – «төшөк жаңыртсаңыз кандай болот» – дешет кээ бир көңүл жакындар. Буга кандай дейсиң, байбиче? – Ой термеп отурган Кимсан байбиче оозун таптап келатканда бий аны сүйлөтпөдү.

– Ынасаңар, эмкиси жалчы-кедейдин, бечаралуу нерсенин кызы болсо... Бешенеме жазып, бой-союна бүтүп каган болсо ушу жыйып-тергеним түгөл силердики. Не дединер буга?.. – Алибай бий кытмыр көзүн кыбындата кийиз бетин чукуп, дардисаар отурган эки токолун чолуй карайт.

– А өз ишиңиз, бийим. Шуга чейин сөзүңүзгө туура чыктык беле? Оюнузда болсо, ону жасай бериңиз. Этегинен жалгаса, жардыдан мураскер тапсаңыз, ырыскы тапканыбыз ошо. Ыктыяр өзүңүздө, оюнузда болсо... – Байбиче баарына кайыл. Эмне кылат анан. Кезинде андан сурабай-этпей эле Толгонай менен Айбаланы үстүнө кийиргенде туйлап, тетирленип бийди

жылаандай көрүп, ичинен кан өткөн бечара жаш токолдорду кайра-кайра өгөйлөтүп көргөн. Эмне тапты? «Пейил-куюнду оңо, о кем ырыстыгынды калтыр, кесириң тиет» деп ак оргоосүндө бийдин колунан камчы жеген. Ошондо ал койнундагы бий жан шерик эр болуп жарытпасына көзү жеткен. Муздаган денеңин айтканы ошо да: «ыктыяр озүңүздө...»

Ал эми эки токолдун оюн ким билсин, тиштерин-тишке басып, «пыңк» эткенге жарабай тизелерин кууштура ээк жөлөп, мүргүшөт. Айла канча. Айбала түшүнөт. Мукурап жүрүп, акыры көндү го. Бий аны менен анда-санда түнөгөнү болбосо байбичесиникинен чыкпайт. Келсе да, эркелетиш мындай турсун, кебинин жылуусу жок, копол карууга салып, кумарын кандырат да, делебеси жаңы козголгон, денеси от болуп жанган келинди келекелегенсип, чалкасынан кетип, коңурук атканга зор. Жаздыкты аткый кучактаган жаш токолдун боюндагы кумары суубай журкандан суурулуп, дардайган күйөө сөрөйдү аттап, кулак-мээни көзогөн коңуруктан безип, ти короо четинде түн күзөткөн бозойлорго карап жүгүргүсү келип, намысынын күчүнөн гана карманып жатып көзү илинет.

Ошондойбу, Айбалага кеп төркүнү бейтаасир. «Өз арбайын өзү согуп отура бербейби, ары жок» деп ичинен күндөшүнүп макул кебин ичтен жактырбай көздөрүн ага жебе кылып кадап коёт.

– Кепти уккан жерге, сууну сиңген жерге сеп дептир. Сөзүм сага жетти окшойт, байбичем. Эсен болсон, сен мага ашык атасың. Тилегиң ак. Кыз кезиңде өнөрө качып, кыз абийириң менен алдыма келгенсиң. «Эски дос эстен кетпейт...» Калыс кебиң түйшөлгөн көңүлдү жазды, ыраазымын. – Бий жамбашын жерден алып, малдаш курду. Көөнү ачылды. Кимсан элечегин түзөп, Толгонай соорусуна түшкөн чачмончогун кармалап үндөбөйт. Айбала сумсайыңкы.

– Айтмакчы, – бий топусун желкесине түртө, сакалын тутумдады. Жүзүндө болору-болбу кепти ачыкка таштайын, оюмду туура түшүнүшсө экен деген сабыркоо бар. – Кыздын

төркүнү эзели этеги бүтолбогон чор тамандар. Бийдин токолу болуп, торумо чыкпайт, босогомдо отунум менен кирип, күлүм менен чыгат. Менменсинсе, чокусунан таяк кетпейт. Такымы канап, перзент корсоткон күндо да коргулугу ошо. Уйумдун куту мына, силерсинер!

Нечен кептин ажаатын ачкан, нечен жердин кыйырын баскан, нечен көкүроктүн сырын ачкан митаам бий зайыптардын үчөөнүн тең көңүлүн алдым деген үмүтко жетеленип, чекеси нымшыды. Айбала терен улутунду. Жаш жүроктүн толгосун картаң жүрөк кайдан туйсун...

Түн ооп кеткен. Коргон ат чабым ыраактан калдайып, сары топурак дубалы боз кеметей желбегейленген баатырдын төшүндөй кайкалайт. Өзөн боюнда тигилген боз үй дымып, түнкү сыдырым очок түбүн желпий, жылт-жулт учкун кыпындайт. Төө чепкенин айкарасынан жамынып, Өзгонбай уста тордо. Жаздыкка башы тийди коңуругу коштой, көзү умачталат. Чечинбей төшөгүнө бүкүлү кыйшайган Мадимардын көздөрү айнуруна жуурулушкан тоо кыркаларына тепчилет. Кийинки күндөрү Кутпидинден да уйку качты. Аргөйголүү жандын уйкусу болобу. Зааркана ой чегет. «Эртең бүрсүгүнү коргондун акыркы паксасын койсок, үч айдын акыбети напма-нак колго тийсе, бу ээн талааны желкемдин чуңкуру көрсүн».

– Акыбызды күүжүм бербейт экен, мынабы колум менен энегин жулуп алам, – деп кыжынган Кутпидин ылайдан сууктап, шишик алган колдору менен жер муштады. Мадимар курдашынын кекенгенине үшкүрүп койду да, пахтасы чубалган эски ободону үстүнө тартты. Ага үзүл-кесил жетип жаткан дайранын буркан-шарканы сыйкырлап, ти өйүзгө азгырып, Пашасына шарт туруп жөнөп бергиси келет. Ал күн каякта... Убакыт зыктап, минтип шаштыны алган маалда ким аны коё берет.

Устага кыйын болду. Аягын эптеп эле шилтеп калды. Кечкурун алдындагы оокатын түгөтө ичпей, аяк серппей жыгылат. Таң ата элек ылайкештеринин төшөгүн сыйрыйт. «Уйкудан атаңар олдү беле?! Баласыңар... Таң атар-атканча балдарым тегеректеп «аталап» этегиме жармашып чыгат. «Бизди кошо ала кетиниз, жок дегенде суу кайнатып же колуңузга суу куюп бергенге жарарбыз» дешип бура бастырышпайт. Ойгонсом экен деп жандалбастайм... Ушу коргонду колдон чыгарсам дегенде эки көзүм төрт» деп какшап-какшап алат.

Бийдин «борк ал десе, баш алган» жигиттери кылгылыкты кылды. Түн катып келип уйкуда жаткан Пашаны пырпыратып басышты. Кой дээр кожосу жок ээнбаштар өнбөй жүргөн аласасы бардай кызды төшөгү менен бурдай көтөрүп, томолонуп жол тоскон жарым-жан чалды аттап, чырылдаган балдарга карабай эжесин атка өңөргөн бойдон түндү жарып, дүбүрөп жүрүп берди.

Көзү шишип, өң-алеттен кеткен Пашаны ак кымкап көшөгө ичине бурдай сүйрөп киргизишти. Өңгөчүн созуп, солкулдаган Пашанын тегерегинде келин-кесек карышкан маңжаларын жаза албайт. Солуп, төрдө тоголонуп калган атасын, уясы бузулган балапандардай чырылдап, дооштору сөөгүнөн өтүп, чучугуна жеткен инилерин эстеп: «Өзүмдүн багымдан көрөйүн, бакандап ошолкеч сууга барбай өлөйүн, шайтан азгырган мени ошондо, сууга барбай өлөйүн...» деп заманасы куурулат.

Жан адамга билгизбей ните кыйдырып, эл көзүнө токолу эмес, үй кызматында жүргөн адамындай кармап жүрөрүн күн мурунтан чечкен бий арыдан-бери башына эки карыш дура орогон молдону алдырды.

Пашанын көктүгүн көрүп ал: «Бээ десе, төө деп» молдонун эсин эки кылды. Никеге бой салбады. Бу кордуктун капасынан кутулган күндө да, жакын адамдарынын жүзүн көрөбү, жокпу ким билет. Тескеси менен көшөгө этегин чаап, ниеыраазычылыгын сураган молдо менен алым-сабак айтышканда не пайда... Паша молдонун кезектеги суроосуна болгонундой айтып салды. «Эртеби-кечпи белгилүү боло турган иш, мен кимдики экенимди билип алышсын».

– Курсагында никесиз бүткон бала бар имиш, бу канакка?!. – Молдо онгочүн тартты.

Баятан бугу ичине толуп-ташып, молдонун этегин басып отурган бий жылан чаккандай чочуду...

– Имне дейт, бу бетпак! Имне дейт, бу оозу-мурдунан каны келгир! – Бий көшөгөнү бир серпип, жыланачтады. Паша тилин тартпайт. Бийди көзго чапты.

– Көңүл каалаган адамым бар. Менин пайым сен эмес! Бошот. Тан атса, элге-журтка шермендең чыгат. – Кыздын каны качкан иреңинен, оттуу көздөрүнөн түнүлгөн бий:

– Эс үйрөтпө мага, каапыр! Төрүмө чыгарып, туурума кондурам деп тилек кылган мен акмакмын! – деди. Безгек бастандай калчылдап, колдору Пашаны муунтчудай арбандап жатты.

– Астапыралла, башыма жүн чыгып, жылаандай ышкырган мындай ургаачыны эми көрүшүм. Сабыр кылыңыз, кудайдан жөө качкан мындай немеге кол көтөрүп, мартабаңызга шек жугузганыңыз болбойт. Мындайлардын жазасын кудай табат. – Селдесине чок түшкөн молдо бийдин алдын тосту.

Алибайдын чакчырылганын көргөн адам «муну жин уруп кетти го» демек. Кундуз ичигин өйдө серпип, Пашанын талтал өрүлгөн кундуздай чачынан, кызгылт-мала бойтөйгөн эрининен көзү өтүп, көөнүн арам ой көзөп бир отура албайт. Ата көрү, алдырарда жаздырар деген ушубу, төшөк жаныртам деп өпкөм көөп, аягы суюк шермендеге туш болдумбу? Алтын уучтайм деп, күлдөбөнү чапчып калдымбы? Эл укса, имне дейт. Достон көп душман бар. Кепке кемтик, сөзгө сөлтүк болот деген ушубу. «Бөрү баласы ит болбойт» деген ырас экен» деп түтөгөн бий Пашаны баш көтөртпөй тебелеп жибергиси келет.

– Ошо, көңүлүнө куп жарашкан адамың ким? Мынча болду, ачык айт. Жанынды жесең, бу дүйнөдөн эр албай, кара далы болуп өтөсүң, жүзү кара!

– Көңүлүм каалаган адамым – Мадимар! Ортобузда иш болгон...

– Тобба, имне дейт, бу оозуна кан толгур! Жытташканың ошо томоякпы?!

Молдо жакасын кармады. «Астапыраллаа!»

Алибай бий калашин унутуп, сыртка маасычан атып чыкты. Локуйган соок-саактуу, долу жүз жигити көлөкөдөй жылып жанында.

– Бу кара бетти атка өнөрүп, жаңы түшкөн коргонго алып жөнөй бергиле. Элден мурун, молдону аттанткыла, караанын өчүрсүн. Бул жерде болгонун көргөн-уккан жан болбосун. Өзүнөн кеп чыгарбайм дедирип, касам ичирип, акыреттик сөзүн алгыла. Шашылгыла, таңга жакын калды...– Колун бооруна алып кетенчиктеген жигит жер жуткандай жок болду. Бий басар жагын билбей калды. Көзүнө кара чаар жылан чабылгандай селейген боюнча койнуна котур ташын катып турду. Мындан бир аз мурда эле дүйнөсү түгөл, шайы көрпөчөдө денебаданин чымыратып, көңүл кушун өрөпкүткөн учурду күтүнгөн бий азыр шыргалаңга жылаңач түшкөндөй ык тутат. «Карап тур, ошо кучагында оонаган куу этегиң казган орго тирүүлөй көмдүрбөсөм, чыйрыктырган кегим эки дүйнөдө тең канбас. Карегиңе турпак толтуруп, үстүндү тебелеттирбесем, Алибай атым өчсүн...»

Үзөңгү кагыштырган үч атчандын жүрүшү шагдам. Туяк алдынан, уясынан чочуган торгойлор пыр-пыр учат. Ээрге арта салынган Пашанын анда-санда кыңкысы угулат. Чачы жазылып, түнкү сыдырымга кара желек. Дармансыз колдору аттын буттарына чабылып, сүйрөлөт.

Жугундукорлор ага карайбы, кызды көмкөрөсүнөн жаткызып, эси оогончо тепкиге алышат да, жарым-жан немени куржун кылып атка артышкан.

Кашка күлүгүн желдирген бий коргонго бута атым калганда жигиттерине жете келди. Пашаны өнөргөн аттуучанды жандай бир нерсе дегендей болду эле калгандары тизгин тартты.

Коргонго бий өзү баштап кирди. Аттар ооздуругун кемирип, жээлигип кошкурунса коргон ичи жаңырат. Алибай күлүгүнөн түшүп, коргондун түпкүрүнө басты. Терең анга жа-

кындан, бут учуна урунган ташты тээп жиберди. Адам бою ылдый түпкүрго коз курчу жетней бий далысын сүзүп токтогондорго кайрылды.

– Ушундай түшүргүло! – Намеркан отүгү баскан сайын кырчылдап, кулак-мээни козойт. Келтекке уугуп, кыймылдарга алы келбеген Пашаны бийдин алдына сүйрөштү. Бий камчы менен Пашанын ээгин котордү.

– Бетпак, калган жаның мынабу чуңкурда чыксын. Сенин корүндү ошо «ашыгын», этегинин пеши жок, бармак басым эси жок томаягың казганын, буерден коргонума ылай алганын билерсин. Билбесең билип кой! Абийирин сактай албай курсагына никесиз бала байлаган шерменденин олүмү ушундай болот!

Сөздү элдир-селдир эшиткен Пашанын кулагы чыңырды. Көзүнө бозоруп эч нерсе көрүнбойт. «Мадимар салган коргондо турабызбы... Өздөрү каякта? Мадимарды көзүмө бир сүртүп, эки ооз сөзүмдү угуп калгандачы, атаганат...» Бою сыйгалап, жумшак топуракка тийди. Бетине муздак тамчылар чачырады. Ичиркенди. Дагы чачырады... Кыздар менен суугa барганда, шыйрактары какшаганча дайра кечип, топташка сакадай ак таштарды теришчү. Таш издеген кыздар азилдешип, ара-чолодо суу чачыша кетишчү. Муздак суу денеге чачыраганда бел кайкалай, качарга жер таппай каткырышчу. Паша эс-учунан танып баратып, дайра жээгинде жүргөнсүдү. Дайранын шоокуму угулбады. Өзүн селде калып ала салып, тумчугуп жаткандай жандалбаска түшүп боюн котөрүүгө ынтылып жатты...

...Алибай бий колго турбай теңселген Пашаны аңга түртүп жиберген да, берки үчөөнө күркүрөгөн.

– Шалдаакы этексиздин топурагын үйүп салгыла! Жанкечти бийдин карамүртөздүгү жигиттердин муунун калтыратып, Пашанын кыңкысы мээлерине сүмбө сайылат. Кайсалактап шашкандардын колдоруна таш, кесек урунат...

Ылайга деп үйгөн топуракта кара чаар жылан токоч болуп жыйрылып жатат. Баш көтөрүп, тилинен заар чачып, адамга тап бергеничи. Мадимар кетменин төбөсүнө көтөрүп, бөлө чапмакчы болгондо жылан ышкырып, куйругуна тура калып айбат кылды. Кызык иш болду, курч миздүү кетмен төбөдөн түшпой, соймоңдогон кара чаар жыландын тостойгон көзү чойдын муштумдай башы бут учуна жетип калганда чочуп ойнойгондон-чоңоюп, Мадимардын алы куруп барат. Жылан-рунун жаны кетип, өзүнүкү эмес. Жерге муштагылап жатып жазды. Жыланды эстесе, бүткөн бою ичиркенет. Жүрөгү лакылдап, кийинип сыртка чыкты. Таң сүрүлүп, жер жээктери агыштанып, түндү узаткан торгойлор төбөдө чулдурайт. Саалдан кийин күндүн ормок жиби жер бетине созулуп, табын төгөт, тиричилик уланат... Ак кардуу тоо чокуларын боорлоп жылган үлбүрөңкү булуттар жатагынан козголгон. Мадимар көктү карады. Эки бүркүт канаттарын болор-болбос кагып, жай каалгыйт.

Сууга жүзүн чайып, уйкусун качырган менен көкүрөк тушу өйүп туруп алды. Жез абдестеге суу толтуруп, очокко асып, от тамызганда ылдыйдан улуп-уңшуган бирөө мандикерлердин шор тартканы угулат. Жүрөгү «шуу» дей түшкөн ылайкеш очок, отту аттап утурлай жүгүрдү. Жете электе тааныды. Митал. Кучактап калды.

– Кагылайын, имне мынча боздойсуң?!.

Миталдын мууну кетип, өпкөсү көөп сүйлөй албайт. Үстү-башы баткак. Көздөрү жылтырайт.

– Сүйлөчү, абам начарбы? Паша бир нерсе болдубу? Кудай жалгагыр, ыйыңды коюп үндөсөң? – Миталдын муз менен таш денесин бекем кучактап кыйкырат. Жүрөк тушу уюп баратты.

– Мадимар ака, шорубуз кайнады. Түндө бирөөлөр Паша эжеми зордук менен атка өнөрүп, уурдап кетишти. – Мадимар селт этти. Бет булчуңу диртилдеди. Жүрөгү жамандыкты сезген экен.

– Кимдер экен? Көзүм кашайыптыр го! Силер каякта эленер?! Тааный алдынарбы?!

– Түнү бою жүрүп, эжемди Алибай бийдин жигиттери алып кетишкенин билдим...

– Алибайдынбы?! Оо жакшылык бетин корбогур, ниети кара экенин билгемин, – өн-алеттен кеткен Мадимар баланы жетеледи, – Пашам мени ки, чекесине черттирбейм! Митал ордунан жылбады.

– Азимбай атбагардан эшитип, ишенгеним жок, бейкүнөө эжемди кантип эле... – деп бала сүйлой албай солкулдап коё берди.

– Имне дейт, атбагар?! Имнени угуптур?

– «Өлсөм дагы сага токолдукка барбайм» деп чыгыптыр эжем. «Көңүлүм жактырган адамым бар» десе, шиши толгон бай «айт эле, айт» деп, эжеми оттон алып, корго салат. Кыйналганда сизди айтыптыр. Кек түйгөн бий эжемди олорчо токмоктоп, мынабы силер курган коргонго түндөсү апкелип, көмдүрүп таштаптыр. Оо, шордуу эжем ой, шордуу эжем ой! – Митал жер тепкилеп буркурады. Мадимар нес болуп катып калды. Жашын жутуп, талааны башына кийип бакырган Миталды көкүрөгүнө кысты. Көз алдында дүйнө астын-үстүн...

– Шоруң каткан Пашам ий! Жок, жалган бу, ишенбейм, атбагарың жалган айтыптыр, ишенбейм!

Мадимар коргонду көздөй жүгүрдү. Буту үзүлгүчө, элик болуп түйүлүп, коргон оозуна жетти. «Кантип эле, коргондо Пашам жатсын. Кантип эле, бир түндө көз корүп, кулак укпаган иш болуп кетсин. Жалган, бул түшүм болгой эле ылайым...» Топурагы алынган жарчаны бойлой басып баратып чети көчүп, жер менен жер болуп тегизделген үч-төрт кулач жерди көргөндө жыгылды...

Жегдесин мүрүсүнө илип-илбей, дамбалчан жетип келген Өзгөнбай жырткычтай ооналактап, жер тытмалаган Мадимарды көрдү...

Көктө эки бүркүт каалгый учуп жүргөн...

* * *

– Эсиң менен бол Мадимар, бу түрүң менен бийдин эшигинен көрүнсөң, камандай жигиттерине талатып, майып кылат, – Өзгөнбай күйүтүнөн түтөп, башы маң болгон Мадимарга эс үйрөтүп жүрдү, – ушу жашка келип, өлгөндүн аркасынан кошо кеткенди көрө элекмин. Сабыр кыл, тишинди тишке басып, мезгилин күт, кегинди аласың...

– Ата-бабабыздан бери өчтү кууп алышкан, – деп Кутпидин очок боюнда көсөө менен жер чабат. – Көксөө канбай, кек тарабайт. Бийдин көк желкесин шылкыйта чабыш колдон жуда келет, жолду тоспоңуз! Башын алма үзгөндөй үзөм.

– Аппанди болбо! – Уста ылайкешин жилкип берди, – Мадимарды тукургуң барбы. Ажыдаардын куйругун баскың келет. Ал Мадимардын Паша менен болгон ымаласын билет. Тишин кайрап, шылтоо таппай жүрөт. Орто жолдо бала майып болот. Кези келет, келбей койбойт...

– Уста аке, кызык адам экенсиз. Бийдин тепкисинде жонубуз жоор, уу сөздөрүнө кумкулак болуп ушерге келдик. Кулакты жапырып жүрсөк жүрө бергидейбиз. Сиздин оюнузга койсо, чекеден өлтүрүп кирсе да сизге баары-бир окшойт, – Кутпидиндин каңырыгы түтөдү. Ал Мадимардын эки кулач ийини саландап, мойну коржоюп бир аптанын ичинде арыктаганын көрүп турат...

– Сени түзүк деп жүрсөм, муун бошоткондон башкага жарабайт окшойсуң. Мадимарды чыйралтыштын, арка-бел болуштун ордуна кайра башка-баш деп ону кайрап отурганың болбойт.

Өзгөнбай уста тажик топусун тизесине кийгизип, таарынган таризде.

– Шашпай тургула дегенимдин жөнү бар. Өткөндө паска түшпөдүм беле. Ии деп тургула, катын-балага көрүнүп, сагынычты жазгандан кийин палоо басып, бала-чаканы бир жашандатайын деп каражат алмакка базарга түшсөм, тааныштуунуш адамдар учурап, жакшы кабар эшиттим. Оозум ачылып калды. «Ак падыша тагынан түшүптүр. Аны түшүргөндөр

биздей ашка-нанга жетпеген кедей-кембагалдар имиш. Байбийиндин ооматы кетип, айла-аргасын таппай турган чагы» дешет. Ошто уу-дуу кеп. Эсен болсок, теңчилик заманды да көрөт окшойбуз, мусапырларым.

Кутпидиндин кабагы жарк этти.

– Оозуңузга май, ошол күндү корсок гана. Урсаң ур деп үндөбөй башыбызды келтекке тосуп берип жүро берсек, ого ыраазы болбогон Алибай коркоо бир күнү балтасын которот. Сурар-коёру жок деп, айдай кыздын омүрүн кыйды, убалы кимге?!

Өзгөнбай айтарын айтып алып, оз созүнөн озү чочуп калды. Ким билет, соз дегениң жерде жатабы... Камгактай ала салып, чөп-чар, шилендиси менен бийге жетсе, азуусун айга бүлөгөн неме эки чайнап бир жутпайбы.

– О иштин башы каяктан башталыптыр? Которүлгөн колду баштаган баатырын билдиңизби, ака? – Мадимар киртейген көздөрүн ирмегилеп, кепке аралашты.

– Өзүм чала-чарпыт угуп калдым. Бу иш Орусиядан чыгыптыр. Жалчы жүргөн жумушчулардын башын бириктирип, пашаны тактан шыпырган адамдын атын айтышты эле, тилимдин эле учунда турат. Ким деди эле, иш кылып башында тоодой акылы бар, жанда жок акылман адам имиш. Оштун базарында кашык сатып, оокат кылган соодагер ашынам бар. Ошонун шериктери алыс жактарга соода кылып барат дагы ошояктан угуп келишет. Уштапта Ошто бири-бирин эле аңдыган адам. Кимдин оозунан ушундай кеп чыкты, турмага сүйрөйт. Элдин эси чыгып калыптыр. Түзүк сүйлөшкөнгө болбоду...

– «Жел болбосо, чөптүн башы кыймылдайбы». Жамы журт ооозданып калыптыр, зарыгып күткөн жакшылык жакын экен, кудай берет экен! – Кутпидиндин жүзү ажарланып, кыялы чабыттайт.

Мадимар кепке кулак төшөп, несейет. Устасы айтып отурган жалчы-кембагалдарды курап, эркиндикке баштап чыккан

даанышман Ленин экендигин билди дейсиңби... Тек гана шорго бүткондордүн танабын талашкан күйүмчүл адамга ичинен өмүр тилеп, «кем болбосун, колунда жок кедейдин пешенесин сыласа, бу дүйнодо кем болбой турган адам турбайбы» деп ой термейт. Бу кабар эртеңки күнго ишенимин жандырды.

Өңүнөн азган Мадимар коп чечилбей жалгыздады. Үндөбөй ишин кылат, үндобой ашын ичет. Адеп дайранын аркы ойүзүно каттайт. Тапкан-ташканын тошокто жаткан карынын оозуна тутуп, кемирчээк балдарга каран-коз болобу, кээ күнү олорду-куна жатып, таң ата элек, Өзгонбайлар козголо электе жетип келет.

Төбөдө күн сызгырат. Мадимар менен Кутпидин ылайга саман бүлөп, гүбалак тоголоктоп туш-тарап тарып, басарга жер жок. Коргонду бүтүшкон. Дагы эле илешип жүрүшөт. Алибай бий коргон бүтөрү менен Өзгонбайды кыштоосуна чакырат. Айткан бааны айткандай чыгарган менен устанын мойнуна жаңы иш илди. «Мынча болду, коргондун дарбазасын коюп, башпаалай турган мейманкана, идарасын да салып берип кеткиле. Үч айга чыдаган жаныңар дагы үч күнгө чыдар, Өзгөнбай. А иш акысын өзүмө койгула» дегенде дүйнө колуна кирип, бошошкон устадан «жок» деген сөз чыкпады. Ылайкештери минтип миндеп кубалак тоголоктогон себеби ошол. Кубалак кургаса, бийдин идара, сүкөн, атканасын которүү чындап келсе, үч адамга кыйын ишпи. Коп болсо бир апта кетер. Кармалып калышты... Мадимар эки бүктөлүп, ылай чеңгелдеген менен көңүлү бир жерде эмес. «Өлгөн өлдү, кеткен-кетти, өлгөндүн өзүнүн шору...» деген Өзгөнбайдын күйүт сууткан сөзүн эстесе жүрөгү мыкчылат. Ардемени ойлоп, ою чаташат, Пашанын айжамалы, жаадай ийилген кара кашы, жоодур көзү элестесе алтымыш тамыры зыркырайт. «Тагдыр, мага өчөшкөнүңбү?! Мынча кастарынды тиктиң? Бир тиштем нанымды токсон тоголонуп таап жеген айыбымбы... Бешенеме бүткөн таалайымдын тамырын жулдуруп, тим калбайм. Бейкүнөө мерттенген периштемдин кунун кууп, көркоо бийдин түбүнө жетпей жалынсыз күйө берет окшойм...»

Иш ана-мына бүтот деп калганда Мадимар бир кеткен боюнча келбей калды. Келип калар деп эки күн күтүшүп, уста чыдай албай Кутпидинди ойүзго жиберди. «Ызаа-күйүтко чыланган неме бир кырсыкка кириптер болдубу? Же очүгүп калган неме түн катып, бийдин түбүно жетем деп, ошо тегеректе жүрүп, паштарттан* торго чалындыбы... Анын бетин ары кылсын, кесири тийип жүрбөгөй эле...» деп буякта уста бушайман.

Кутпидин таап келген кабар устаны чындап селейтти. Шеригин издеген ылайкеш түз Сарык карыныкына келет. Мадимар жеткирген талкан-ун, май-сай, этке кенелишип, кары да ысык сорпо ууртаганга кыйла түзолгондой. Мадимарды сураса, буларды айтыптыр. «Мурдагы күнү күүгүм талаш келген. Көп отурбады. Пашага куран окутуп, аркы-теркиден кеп салып, оокатты күткөн жок. Баягы Мадимар жок. «Иш кобойду. Чолом тийсе келем. Болбосо, коп жол карай бербегиле. Бий тараптан келип бирөө-жарым сурап калса каякта жүргөнүн билбейбиз, башбакпай калганына коп болду дегиле» деп коюп кеткен. Аркасынан балдар дүрбүп кошо чыккан. Бир маалда Митал кирди, көздөрүн алайтып. «Ата, Мадимар аканын мылтыгы бар экен. Авлидан чыгып, чаркардын аркы башынан сууруп, чапанына бекитип алды», десе эсим ооп калды. «Мылтык эмес, жанына бычак алып жүрчү эмес. Ким берди, кандай ой менен берди?» деп ону жаман ойго кыя албай арасатмын. Алды-аркасы жакшы болгой эле. Кабар уксаңар, биз дагы эшиткендей бололу» деп кары канкакшап калыптыр.

Өзгөнбайдын ойлогону чындыкка жакын чыкты. «Өзү баш бала бийдин изин андып калыптыр. Бир коогану баштаганы жүрөт. Шойкому тийбесе эле. Азмаз иш калганда, жакшылыкча тарап кеткенибизде, атта...» деп сакалын уучтаганда Кутпидин күүлөндү го, баатыр. «Зап** кылат. Эсен болсок угаарбыз, Мадимар бийдин башын канжыгасына байлап, кеги канбаса...

* Пашарттан – капыстан.

** Зап – ырас.

Айтчы эмес белем ишке көңүлү келбей калган. Бирөөнүн кайгысын бирөө билеби, уста ака. Сиз айткандай болсо, зап гана кылат Мадимар!» Кызык, Өзгөнбай Мадимардын ыраң-өңүн эстей албады. Табышмактуу сыр каткан оттуу көздөрү гана эсинде калыптыр. Ыргыткан ылайын тосо берип, анын ныктүч-кубатын, чарчоону билбеген өжөрлүгүн туюп, өзү кылдап жүрүп тапкан ылайкешине курсант болчу. «Ошо бакыбат сом билектериң жерге таштабайт сени. Колуна өнөр жукту. Өнөрүң олтүрбөйт сени...» деди өзүнчө. Мадимар ыргыткан ылайдын салмагын сезгендей сом билектери уюп чыкты...

* * *

Мадимар кетеринде уста менен Кутпидинге чечилүүнү туура көрбөдү. Өзгөнбай дагы алдына алып, насаатын айтып, мезгил создуга берерин билген. Коргондон кеткен күнү эле Шаңколдогу досунукуна түштү. Бала кезден чогуу ашык атып, эшектен улак тартышта атаандаш, ары ынак жүрүшкөн Жээналы ашынасы үйүндө ок куюп отуруптур. Шаңкол дарасына мерген атыгып, Кыргыз-Атанын буту баспаган жылга-жыбыты, өрдөбөгөн кокту-колоту калган эмес. Бала-чакалуу. Барбаландап, бир боорун көргөндөй ылайкешти көңүлү ачык тосту.

– Куш кепсиң, досум. Эшик-төрүмөн алыстап кеттиң эле, кайсы шамал айдап келди. Төбөңө чырпык сындырып койсокпу...

– А айтканың ырас, ырас... Катташпасаң, тууган жат болот. Ар кимге мандикермин, оокаттын аркасынан жүгүрмөй, дос. Дагы минтип, аман-эсенчилик сурашканга шүгүрчүлүк келтирели.

Жээналынын аялы чуурутуп биринин аркасынан экинчисин тууп, сегиз баланын түйшүгү бир жактан, жокчулук экинчи жактан ченгелдесе да пейили кең, тилбилги бечара. Мадимардын алдына колунда болгонун төктү. Көбүрүп ачыган арпа бозодон кесеге куюп сунду. Эки дос бири-бирине кууланбай, амалкөйлөнбөй, акылдуусунбай сүйлөшүп отурду.

– Коош, бу мүйүз шыйрак бараңды сураганыңа таңмын.Ууга кызыксаң, ээрчитип алайын, кошо жүр. Бир кумардан чык, – деди Жээналы.

– Иши бар, досум. Өзүңдүкүн бере албайсын, бу тегеректе дагы кимден чыгар эле мылтык?..– Мадимар үмүтү өчкөндөй, аргасы түгөнгөндөй сурады.

– Мадимар, ушундай зарылда бербесем качан берем.

Тиричилик өтүп турар. Мындан дагы жаман күндөрдө жүргөнбүз, өлбөйбүз. – Менмин деген мергендер менен алака түзүп, жаман-жакшылыгын тең бөлүшүп жүргөн аңчы мылтык эмес, анан кыйынын деле таап бермек. Бирок, билсе болот эле, эмнеге керек? Мергенчилер кызыкка шундай кумар келишет эмеспи.

– Өзүң жактан аюу көрдүңбү? Ошо тарапта көп деп угам. Дарылыкка майы табылбайт. Каякка барсаң эле аюунун майын сураган адам...

Мадимар досуна ак деген да, көк деген да жок. Айтарга сөзү жоксунуп: «керек эле», «зарыл эле», «иши бар эле» дейт. Жээналы бирдегиде жок сурап келбеген досуна ак шыйрак бараңын бир ууч коргошун огу менен карматты.

«Баш эсен, боор бүтүн турса, досуң мындай түтөтмөнүн дагы нечени жасайт».

Ак бараңы адамга сунулаарын билсе, Жээналы берет беле, ким билет..

Мадимар карыныкына кирип-чыкканда ошо Шаңкол тараптан келаткан...

Ошол чыккан бойдон Кошчан капчыгайын өрдөп, Уу-Төргө жүрүп берди. Ар кайсыл коктудан булак боюн этектеп конгон экиден, үчтөн бозүй учурайт. Капчыгай ылдый жел согуп, Мадимарды ээрчип, арчадан-арчага учуп-конуп, сагызган шакылыктайт. Кара-Булактын башын чытырман арча, жапайы талдар чүмкөп, Уу-Төрдүн мунарактаган чокусу кол сунса жетчүдөй шаңкаят. Көпкө жүрдү. Булактардан куралган, көк кашка суу шылдыр агып, Мадимардын жолун тосту. Кочуштап суу жутуп, жапыс арчанын көлөкөсүнө бурулду. Малга жайлуу бетеге, туланы аралаш шиберге оонап, бел курун чечип, загра нандан өзөк жалгады. Таманы ысып бою талыкшып, көзү сүзүлдү. Ойгонсо каш карайып, көбүктөнгөн суу сурадай агарат. Жол улады.

Ай тоо кырларынан шыкаалаганда Уу-Төрдүн белине жетти. Ай бийиктеген сайын жарыгын төгөт. Үргүлөгөн капчыгай, кошоголүү жайык ойгонду. Журттун өчкөн коломтосу, уйдун калдайган тезектери, кой кыктаган короолор... Мадимар кулунчак кезинде койдун кыгы каланган таптуу очок боюнда, талпакта үргүлөчү. Очок боюнда комуз чертип, обон созолонтчу. Мына эми балалыктын үзүмү калган тоо боорунда туруп, ышкын, караган терип, кымыздык сындырып, көк бетте эдиренден оюн салган учурун эстеп, бошошуп турду.

Уу-Төрдө эки апта ашык жүрдү. Кашкулак, суур атты. Колун мылтыкка көндүрдү. Ичеги кылдан тузак тартып, экиүчтөн кекилик алды. Керели-кечке кырма-кыр басып кылганы уучулук. Шамаралаш тапканын көтөрүп, суу боюна конгон койчулардын алачыктарына түшөт. Тааныганы Бегалы. Байдын койчусу. Мадимардын айылдашы. Келип жармасын ичет. Жармасы жок болсо, айраны турат. Чочун көзгө чалдыкпайын деп, сыртка түндөсү чыгат, чыкпаса Бегалынын балдарына эрмек болуп, жатар-жаткыча алачыктын төрүндө. Мадимардын айылдан безип, тоо арасында далдаа жүргөн себебин бир ушул Бегалы билет.

Кечээ күүгүм талаш кыя жол менен түшүп келаткан Мадимарды утурлап чыккан. Жанында шыйпандаган көк дөбөтү бар. «Биз тааныпыз» дегенчилик Мадимарды көргөндө куйругун булгалай, алды-аркасынан тегеренет. Бегалы саар менен уккан, кечке чейин жанын жай алдырбаган сырын айтты.

– Саарлап, сууну бойлоп, жогору адамдар өттү. Чочулаба, өзүбүздүкүлөр. Айтымдарына караганда, ак пашанын «куюшканы» бош имиш. Аскерге көп адам алыныптыр. Дагы алышат имиш. Биздин мааладан сени баш кылып, көбүбүздүн

атыбызды каттап кетишиптир. Аскерге жонотүүнүн тобосүндо Алибай бий бар имиш. Онун күнү тууптур. Тишин кайрап жүргөндөрдү биринчи каттатып жоноткону жатыптыр. Кимде-ким мийзамдын буйругун эки кылса абакка айдалат деп коркутуп атышыптыр. Заман имне болор экен.

– Мунун аныk-бышыгына жеткен созбү же?.. – деди Мадимар.

– Өзүбүздүн жатакчылар жалган сүйлобойт, Мадимар. Олор дагы «каякка барсаң мамайдын коруү» деген пешенеси кууш пенделер. – Бегалы сокудай ташка кочүк басып, малакайын алып, желкесин кашыды.

– Айтканың ырас болсо, түнү менен жакага түшойүн. Бу кабардын чын-төгүнүн билем. Агарда оңкелип калса, журт атасы болумуш болгон бийдин пешенесине коргошун окту кадайм да жүрө берем. Адинен ашты, элдин калысы эмес, кызыл түлкүсү миң кубулган!..

– Дагы бир кеп бар, Мадимар.

– Ии, суратпай эле айта бербейсиңби.

– Жанына эки жигит алып, бий Ошко кетиптир. Аскерге алынуучулардын каттоо кагазын откоргону кетти десе, бүрөөлөр ошояк өзү чакырткан имиш дешет. Иши кылып бий азыр Ошто...

Мадимардын көзү жалындап кетти. Ак баранын кундагын колтугуна кысып ордунда тыбырчылап, тура албайт. «Күйүп күл болсом да, тагдырыма таш артсаң да, «кудай бирөө, кезек экөө» деген ушул болот. Эсептешчү күн жакын экен, бийим».

Мадимардын биринчи жолу көздорү күлүндөдү. Карааны кичирейип ойлуу жүргөн Мадимардын савлатин* Бегалы бүгүн көргөндөй аңкайды. Ал азыр куду коноргосунда канатын күүлөп, томогоосун шыпырды дегиче жемин көздөй качырып салчу бүркүттөй шаңшып турган.

А Бегалынын билбегени жок. Өткондо Мадимар экөөнүн ортосундагы кызык ишти аялы менен балдарына айтып, боорун эзген. Күн бешим кеч эле. Жандык короого эңкейип калган. Бегалы табылгы таягын белине тура такап, кыялай басып кырга чыкты да, ылдый жакты карап селейип калды. Жайыкта комкоросүнон түшүп Мадимар жаткан. Кырга жуп чыга берген дүмбосү бир кучак, күрөң кочкорду көздөй баранды мээлеп алыптыр. Кочкор жаныбар кез-кез баш көтөрүп, мекиренгенсийт. Кочкор жылса, Мадимар да ондонгонсуйт. Бегалы кыйкырбаса, дүрмоттолүү баран атылса, байдын өгүзгө алмаштыргыс кочкору аяк серппей жондон ылдый кулай турган болуп калыптыр. Эптеп бала-чакасын баккан, тамандан чору, мандайдан шору арылбаган неменин көргон күнү не болот? Доого жыгылат. Кочкор шугдундаган бойдон ажалы жеткенин билбей кырдын туу белине чыкты. Мадимар мылтыктын үңүрөйгөн оозун ойдороок кармай бергенде Бегалы кыйкырды.

– О Мадимар! О имне кылганың. Кочкорду ыргыта атып, менин шорумду кайнатайын деп калдыңбы? Мылтыгыңды түшүр дейм! О падариңе наалат, мен сени жанажан ашынам десем, койнунда котур ташың жаткан турбайбы. Сага имне жамандык кылдым?!

Бегалы шагыл таштарды кулатып, боор ылдый жүгүрүп келатат, сүйлоп келатат. Мадимар баранды коомай жыгып, өйдө турган да жок, Бегалыга кылчайган да жок.

– Аюу ата тургансып, шыкаалайсың, тобба. Жүрөктөн жүрөк калсачы, бу үчүн бай мени эки чайнап, бир жутпайбы. Сага жамандык кыган босом, мына мени менен сүйлөш. Бейкүнөө макулукка мылтык көтөрбөй... – Койчунун башынан тебетейи ыргып, тегеренген бойдон өзүнөн озуп, этекке кетти. Чакчандайт. А-бу десе эле, Мадимарга таяк көтөргону турат.

– Кичине ойлонуп кейичи, Бегалы. Тузунду татып, төрүндө жатсам, сага карасанаттык иш жасаймынбы? Муну кармап көрбөгөндөн кийин ага-буга көз өлчөп, көнүш керек экен. Кочкорду мелжегеним ошо. Мал да кароолго туруп берет. А берки көркоо бу макулуктай кайкайып турса, күн тетири жагынан чыгат го...

* Савлат – бой-келбет.

– О ким? Ким сенин мылтыгына тошүн тосуп берчү? – Бегалы бечара ордунда делдейип калыптыр. Ошол неме артынан чыгып баса калчудай таягын ондуу кармап. Мадимар этек-женин кагынып өйдө турду. Жүзү кубарат. Мадимардын өзүнөн шойкомдуу кабарды, бул төрдө эмнеге кезерип жүргонүн азыр эшитерин сезип сестейет.

– Алибай бийдин ажалы жетер күндү ушу жерде күтүп жүрөм. Ит аткандай атып, мандайына коргошун кадаганда көкүрөктө түтөгон көксөом өчөт. Канбаган өчүм бар, Бегалы!.. – Ошентип тишин кычыраткан Мадимар ашынасына болгон ишти айтат...

* * *

Мадимардын көктөн издегени жерден табылды. «Ажал айдаган экен, бийди Кара Таштан тосом. Жүроктогү аласаны алчу маал келди...» деген Мадимар кечке жанын коёрго жер таппады. Эки пакыр сууну бакандап көторгон Пашасы көз алдына тартылып, этек-жеңи желбиреп, коздорү сырдуу жалжылдайт. «Жалгыз тирегибиз өзүңсүң, Мадимар. Өзүңдон ынтымаз*, балдарды бой жеткиз, катарга кош. Ошолор жер карабасын, абамдын акыреттик батасын ал!» «Айтканың айткандай болот, Пашажан. Ал мойнумдагы карыз. Көңүлүң жай болсун, бу байлык өтөр, кедейлик кетер. «Атты аркан байлайт, эрди ант байлайт». Сенден ажыраган күнү өзүмө-өзүм ант бергемин. Бий колу менен кылганын мойну менен тартат...»

Бегалынын «кой, күн кечтеп кетти, жатып ал. Үрүл-баранда турсаң да канча жол арбытасың. Караңгыда, не бар не жок... Көп делгирген болбойт дечү эле...» дегенине ынабады досу. Бир айтып, эки айтып койдура албагандан кийин Бегалынын аялы жолго деп эки катырманын ортосуна сары майдын чөбөгөсүн шыбап оромолго түйүп, колуна сүзмө чалап куюлган чаначты берди. Күйөөсү Мадимарды Кара-Булакка чейин узатты.

* Ынтымаз – өтүнүч.

– Пашарттан ишиң орундалбай калса, тобокелчиликке барба, Мадимар. Эсен турсаң дагы бир учуру келээр. Кайра кел, сага калганда алачыгымдын оозу ачык, досум, – деп койчу ашынасы калды.

Күн кечтеп, асман бетинде саргыч шоолага бөлөнгөн булут түрмөктөрү козго сулуу көрүнөт. Чубалып аягы мөңгүлүү тоонун далдасында. Жол эңкейиштеп, арсак-терсек таштардын арасында ичегидей чубалат. Күүгүм коюуланып, төбөдөн жылдыз көрүндү. Жалгыз жылдыз. Ээн жолдо, жөө келаткан Мадимардай ал да асманда жапжалгыз. Өзүн дүйнөсү түгөл, жолдуу адамдай сезди. Басыгына канаат албай, эңкейиштен күйүгүп түшөт. Капчыгайдын эки өңүрү жиксиз биригип, жылдыздуу асман дайранын мелмилдеген ириминдей агынжыл тартып жатат. Ак баранды кундагы териден шырылган шымын жанып, ничке боосу үстүндөгү чолок, төө чепкенден өтүп, мүрүсү ачышат. Ай кеч чыкты. Буулуктуруп жиберген түн тоону ашып кеткендей кокту-колот ай нуруна жуурулуп, көз жоосун алган арчалуу бет үркүп келип токтоп калган жылкылардын үйүрүндөй карарат. Ак-Чабууга таңда жетсе, ар жагы аш бышым жол. Анан далдайып, тогуз жолдун тоомунда аскадан үзүлгөн кара таш көрүнөт. Наржагында ат чабымдык кең түздүк. Оштон чыккан жөө-жалаң, атын алчандаткан мансаптуулар, эшек, качырларга көр-жерин арткан соодагерлер ушул Кара Таштын түбүнөн өтчү жолго салат. Ыштап койгондой таш Мадимардын көз алдынан кетпей, жол арбытып алайын дегени-би, ээндетип келаткан ылайкеш токтоп, чалап жутуп, өзөк жалгаганга кыңырылат. Көзүнөн учкан Кара Ташка жетсе, анын бодур-ала бооруна жармашып эптеп төбөсүнө чыкса, а жерден түздүк алаканга салгандай томук ташынан өйдө көрүнөт эле. Ошондо барып, белиндеги курун чечип, чаначын чайкап кара курсактын камын жеши керек. Таштын тектирине токтогон жамгырдын чөөтүнөн кочуштап, суусун кандырмак.

Ноокаттын даванын ашканда таң агарды. Жолдон бурулуп, адырма-адыр кесип салды. Шыбакка конгон шүүдүрүм шыйрактарын какшатып, пайчасын чылкылдатып жиберди.

Күн көтөрүлдү. Табы Мадимардын жонун жылытып, тере-бел бут серппей көөлгүйт. Таңдайы кургады. Таманы кызыды. Таштын тулкусу көрүнгөндө жакынын коргондой делдектеп жүгүрдү. Бар үмүтү ошого байлангандай кararган сом тулкусуна жетип эле жармашты. Эки-үч курдай бутуна таканч урунбай сүрдүгүп, көөдөнү муздап, муздай ташка желим болуп жабышып, өйдө тырбалandайт. Ылайкеш олгон-талганда таштын үй ордундай төбөсүно чыгып барды. Таштын чоңдугун эми сезди. Оттуу көздөрүн закымга кадап, бир кыйлаган несейди да, ак баранды ташка жөлөп, жонунан чаначын чечти.

Мадимар шам-шум этип, сүзмө чалаптан жутуп, артындагы ташка далысын сөйөп кыйлага жатты. Кара Ташты бир кезде ичкиликтен чыккан Маматемин деген ууру пааналап, жол тосуп, өйдө-төмөн каттаган соодагерлердин мал-мүлкүн талап, өздөрүн жөө-жалаң Ошту көздөй кубалоочу экен. Бул кечээги эле иш. Эми ошо элдин сесин алган таштын төбөсүндө минтип курал кезеп, Мадимар өзү отурат. Ошону ойлосо, жонунан жөргөмүш жүгүргөндөй болот. «Бүгүн өтпөсөң, эртең өтөсүң...» деп бийге кекенет.

Жолдон анда-санда куюн көтөрүлөт да шамалдын багытына салып жоголот. Кеберсиген эриндери чарт-чарт жарылып жана жеген туздуу катырма таңдайын какшытты. Чанакта бир жутум чалап турат. Ал жумуруна жук болобу. Көп күндөн бери жамгыр жаабаптыр бу жерге. Таш күндүн ысык табына какталып, ого бетер үп. Төмөн түшпөсө боло турган эмес. Бирок, түшсө эле бийдин карааны ти тумшуктан көрүнүп кала тургансып, өзүнчө кооптоно берди.

Баранды шыйрактарын жаракага сайып, дүрмөттөдү да сыңар тизелей тумшукчаны шашпай кароолго алды. Баранды кундагы эски. Көп кармалганга жешилип, сыпсыйда. Билинер-билинбес жаракасы бар. Ээси жаза басып, аска башынан учуп кетерде жандалбаска салып, таянгандабы же өзүнө асылган жырткычты тумшукка чаап жыккандабы айтор, жараканын сырын башкага жооруй албайсың. Боосунун ийинге

туш келген жери сүрүлүп ипичке. Короздун таажысындай чаптырмасын артка кайрыды. Ал ти сыйданын учундагы сөөлдой белгиге далма-дал келгенде ок чыңырат да, ажал издеп учат...

Күн коноргосуна ылдыйлап калганда жолдон чаң көтөрүлдү.

– О, жолумдан адаштырган эмес экен! Коргон азап, төгүлгөн коз жаш жеткен экен акыры! Бегалы коз ачыктан өткөрө айтыптыр... – Тумшуктан ийреленден түшкөн жолдогу үч атчанды имерген Мадимар койнунан ок түйгөн түйүнчөктү сууруду. «Ошолорбу же... болокпу? Олор болсо кимиси Алибай? Коз курчум жетпей... Келип-келип, өзүмдүн козүм өзүмдү алдайбы? «Шашкан шайтандын иши», жакын келтирейин. Жаза-тайып, ок кайып өмүр бою калтыраган бармагымды тиштеп өтпөйүн...»

Үчөө ат күүсүн токтотпой шыр бастырат. Бийди тааныды Мадимар. Мингени камчы салдырбаган боз жорго. Зил таштай нык денеси чайпалып, чепкен этегин жел кайрыйт. Мүргүп кетип, оңолот да камчы көтөрүмүш болсо, ылдамдаган жаныбар жанындагы тору аттан өтө чыгат.

Мадимар бийди кароолго алды. Караан дааналанбай: күтүүгө туура келди. Жүрөгү аптыгат. «Сабырдын түбү сары алтын». Мына, эми Алибай бий маа демектен адамдын куусу, элдин туусу болсун, бели омкорулат, чымындай жаны чыркырайт. Жакыныраак келе түш, ии, каякка шашат экенсиң шугдундап... Дүңкүйгөн кебетеңе караганда журтка жетсең, мени баш кылып нечендердин муң-зары менен эсептешпей аскерге айдасаң, ошондо табаң көк чай ичкендей канат го. Жоок, а мудаана* жеткизбейм, ажалың жетти...»

Сагызгандай сак бий бул жолу бейкапар. Оң жагында тебетейин көзүнө түшүрө кийген, чунак куйрук, чаар ат мингең нардай жигит тынбай теминет. Үч жаныбар кандай күнгө туш болорун билгендей бири коюп бири бышкырып, баш чул

* Мудаа – максат.

гайт. Ар биринде артылган куржун. Жогжойгон узун моюн, жоон жигит маалы-маалы менен атын «чү» деп коюп, кепсөзгө тартылбаган берки экоонон тажагандай оозун чоң ачып, эстеп коёт. Болбосо, камчы салдырбай торт аягы тыбыраган торусуна курсант. Эриккенде тунук кокто үн безеген торгойду издейт.

Үзөңгү кагышкан аттар бута атымдай келгенде Мадимар түйүнчөктөгү курмушудан дүрмөт алып, «ак жолтой боло кор!» деп сайга урду. Сол мүрүдөн ылдый имерген барандын оозунан түтүн булап, тегерек кыйсыпыр түштү. Мылтык үнүнөн чочуган парандалар таштын конулунан кокко атып, жаңырыктан кулак тунду. Алибай бий атынан ооп, тобосу менен сайылды. Үрккөн аттарынын тизгинин жыя албай абдыраган жигиттер андан өтө чабышты да, бийдин туяк алдында калганын көрүп кайра тартты. Мадимар өз көзүнө ишенип-ишенбейт. Ат чочуп, жалт бергенде бий ээрден ооп түштүбү? Ок жаза тийдиби? Көндөйгө жана кайтып коргошун окту шыкай таштын далдаасынан баш көтөрдү. Бут серппей жаткан бийдин башын жологон жогжойгон узун ай-талааны башына кийип, өкүрдү. «Түбүнө жетиптир!..»

Мадимар ошондо жүгү жеңилдей, бадан-боюнун түйүлгөн тарамышы жазылгандай колунан бараңы жылмышып, чалкасынан жатты. Тунарган карегине түбү жок көк чагылып, анын бетинде кайкып учкан парандалар үн салат. Ал өзүн эркин каалгыган куштардын бирине окшотуп, өрөпкүдү, ээликти. Бир аз күн эле мурда башына конгон бактысын учурганын, ал экинчи кармабасын, тууруна кайтып конбосун жана бир ирет туйдубу же санаадан толгонгон, кусалык өйгөн жүрөгүнүн көксөөсү кандыбы, Мадимардын карегинен бир тоголок, туптунук жаш кулады...

...Ошо жылдын күзү бочойлуктар бийлик бир жолу элдин колуна өтүптүр деген сүйүнүч кабарды эшитти.

Мадимар чал кыбырап жүрүп бир күнү жаңылык укту. Угарын-угуп алып, анан эки-үч күнгө чейин ишенип-ишенбей арсар жүрдү. «Шу күнгө жеткен коргон эми бузулуп кетеби,

урандыга айланабы? Коргондун менден болок сурап-көрөрү калбадыбы?..» Санаа жоо тумандай баскан-турган жагына кошо ээрчип алды.

Эшекчен совхоздун кенсесине түштү. Директор өзүндө экен. Тура калып учурашып, тордон орундук жылдырды. Карынын отургусу келбеди. Аны көрүп директор да тикесинен-тик турат. Ал-жай сурашкандан кийин:

– Келбейт элеңиз, бу жакка?.. – деп калды директор.

– Келген жөнүм бар, балам. Тоштөгү ак коргонду түбү менен сүрдүрүп, ордуна тамеки эктирем деген имишсиз, жыйналышта. Ошонун жалган-бышыгына жетсемби деп түшүп келдим эле, – деди чал.

– Ээ-ээ, таза убара болупсуз да. Өткөн чогулушта сөздөнсөз чыгып, звено башчыларынын бири «болгон бир эски коргон экен, бир гектар жерди ээлеп жатат. Айдоого кошпойлубу?» дегенинен кепти узартпай «көрөлү» деп койгом. Кийин ойлосом, коргондун үстүндө мектеп, спорт аянтчасы турса, андай жерге тамеки эгип болобу. «Топ кууган балдарды дагы тамекиге ууланталыбы» деп, атказ кылдым, – деди. Энкейип календарына бир нерсе чиймеледи да «бейгам болуңуз, коргонуңузга тийбейбиз» деди көздөрүн күлүндөтүп.

– Оозуңа сары май! – Мадимар чал чакан бөлмөнү башына кийип кыйкырып жиберди. Сүйүнчү сууруп чыкчуудай жанжагын сыйпалап, маңдайында бала эмес бакандай жетекчи отурганын биле коюп тим болду.

– Өзүңүз ойлосоңуз, эски коргон болсо, бирөө-жарымга залалы тийбесе...

– Туура айтас, туура айтас, таза убара болупсуз да. – Директор чалды ээрчий чыгып, эшегин чечип колтуктап миңгизди.

– Бирдекиде алдыңызга келбедим эле. Кебиме кулак салып, «али-пали» деп койдуңуз, кем болбоңуз, – деп Мадимар кары этек-жеңин кымтыланып, белинен камчысын сууруду. Эмнегедир чалды атказып жатып, директордун көкүрөгү туз куйган-

дай ачышты. «Пусурман ий, атам замандагы бир чалдыбары чыккан эски коргонго камтама болуп, атайы түшүп келгенин...»

– Камчыңыз оруктон бейм?.. – Кары адамдын конулу деп эле болжоп сүйлоп койду.

– Ээ балам, оруктүкү болгондо эмдигиче таранасы да калбайт эле. Буга коп болду. Коше жүрүп, мен коргондун кобун көрдү... Табылгы. Жоон, кыпкызыл болгон табылгылар осот эле илгери. Көрбөй калдынар. Азыр ондой табылгы жок, болсо да ничке-ничке. Чатырап чыкканы менен берекеси жок. Тоотүзүн деле пендесинен боюн ала качып калды...

– Кем-карчыңыз болсо, түшүп келип, тартынбай бизге эле айтып-деп...

– Бали, кем болбо! Журт кашында турган киши шу сиздей болот. Элди угуңуз, көпчүлүккө салып иш кылыңыз, ошондо узарасыз. Уштапта адамдардын күчү жетпей турган иш калган жок. Ишиниз дурус...

– Кылганыбызды көргөн эл болсо таразалашаар...

– Ошо таразага түшүп турганыңыз оң. Андан отөр сынчы жок. Атаңызды билем. Эл деп жүрүп, карып кетти. Токсондо, дагы эле кыргыйдай...

– Бир отрядда жүрүп, басмачылардын уюгун талкалаганбыз деп, сизди кошуп айтып калат...

– Бечара, ошону эстейби?.. Акылы дагы эле тунук экен эмесе. Айылга келди дегенде бешиктеги бала соорончу, болок-бөтөндү кой, жатындашына кылыч көтөргөн Кудайназар пансаттын сарыизине түшүп, тегерегинде баңги баш болуп жүргон жугундукорлорду чилдей таратып, озүн тутуп, колун кайрып, ГПУга тапшырганбыз. Ону эшиттин беле? Ошо атаңызды бир марта эле көрсөңүз го, атаганат! Жүда чырайлуу, бакыбат жигит эле. Найза берсең, жоосун найза менен жапыра турган жан эле.

– Басмачыдан кеп салсаң эле азыркылар күлчү болуптур... – Мунусу да бар. Эмкилер өзүн асмандан түшкондой сезет турбайбы. «Койсоңуз, ошо бирин-серин басмачыларыңызды...»

деп келишет, тоотушпайт. Тозогун тарткан ошол жылдардын бу бала-чакаларга бир тыйынчалык кереги жок болуп калганбы?!. Мектептерге чакырганда, а-бу жыйналыштарга Ата Мекендик согуштун ветерандарын торго откозүп, басмачылар менен кармашып, Совет бийлигинин байрагын илген, бели эңкейген чалдарды унутканда болбойт го. О кезде дагы душмандын козүно тике карап, башын ийбей канча азаматтардын чырактай жандары очподу... Алтымыш деген кызыл аскер пансаттын жигити болумуш болуп, үйүрүно кошулат дагы, басмачыларды элге каршы курал которбоого үгүт жүргүзгөнүн билип калган Кудайназар анын кулагын кестирет, анан мурдун, колун кыя чаптырат. Бир ооз кеп угам деп ошону кылдырат. Берки «пыңк» этип ооз ачпайт. Тирүү жанды да ушундай кыйнайбы, тоббо! Алтымыштан үн чыкпагандан кийин желдет алкымына бычак тартат. Ушуга чейин эч ким аны эрдик жасады деп айта элек. Баягы элдик жазуучубуз китебинде Мусулманкулду кантип кыйнаганын жазат го, онуку Алтымыштыкынан ашып кетиппи?..

– Айтканыңыз ырас. Нак сөз, нак сөз экен, – деди директор. Баятан бери сыртта эшекчен чал менен жылаңбаш сүйлөшүп турганын биле коюп, өзүн ыңгайсыз сезип кетти. Анан бу чал келгенде күндөгүдөй талаа-түзгө чыгып кетпегендигине, кеңсесинде отуруп калганына бир эсе өзүнө ыраазы да болуп турду.

– Эми каякка барасыз? – деп жортеки эле сурап койду.

– Ак коргонго! Анан каякка!?. – деди чал. Жетекчинин ишине шашып турганын сезип, эшегин теминди. Табылгы камчысын эшектин басар жагын көрсөткөндөй сойлоп көтөрүмүш болуп койду.

– Кайыр эмесе, – деп калды жылаңбаш директор. Табылгы камчы ага көрүнгөн жок. «Койнуна салып алды окшойт, жарыктык» деп ойлоп кала берди. Эшек чоң жолду кесип өтүп, чекесине чыгып алды.

Жылаңбаш директор дагы эле чалдын аркасынан карап турду. Ал баары бир ушул митчедей чал менен ак коргондун

тагдыры тереңден байланышканына паамы жетпеди. Балким, кийин угаар, ошондо да азыркыдай аёо сезим жүрогүн сыдырып, «зырп» эттирер, кусалыкка малынаар, митчедей чалды көргүсү, кош колдоп учурашкысы, төрго откоргусу келер...

...А көңүлү ачылган Мадимар чал жоргологон эшек башын эч каякка бурбастан, түз ак коргонго оттү...

...Ал күнү да жер жээгинен көтөрүлгөн күндүн нуру элден мурда коргондун кырына конду... Ушул күнго чейин ак коргон бейпил күндү биринчи тосуп келатат... БАР БОЛ, КУТМАН КҮН, БАР БОЛ, АК КОРГОН!

Мазмуну

Күлүктүн күлүктүгүн жол сынайт 3
Палван 5
Тандыр 19
Кыргыз өңү Чокморовдун өңүндөй 37
Күзгү 67
Жаннат эне, бешик жана жарты нан 79
«Атамды көргөн олбосүн...» 87
Айдын көз жашы 97
Далдалчынын уулу 105
Биздин майрам эсиңиздеби?.. 121
Экзамен 127
«Ак Журтчу аман – Журт аман» 145
Турмуштан тамган тамчылар 161
Таразачы 191
Бечаралар 199
Күттүргөн рейс 211
Кайдасың, кагылайын кайрымдуулук?!. 225
Чайкана 233
Тактектик кыз 241
Үйдүн куту 257
Далысы жерген тийбеген 271
«Тапанча» палвандын таржымалы 287
Тандырдын чогу 293
Күйөө бала 307
Бышtак 319
Өмүрдүн үзүмү 335
Тыңшачы, дарыянын шоокуму угулбайбы? 341
Болуш комузчу 349
Майрамдык куттуктоо 353
Карынын сөзүн капка сал 359
Токторбай, Күкү жана он бала 365
Жакшы жазган – жакшылык 375
Момун чал 385
Ак коргон

Көркөм-публицистикалык басылма

Абдиламит Матисаков

АТАМДЫ КӨРГӨН ӨЛБӨСҮН...

Аңгемелер, повесть, публицистикалар

Кыргыз тилинде

Редактору *Бактыгул Чотурова*
Тех. редактору *Жумагул Сооронкулова*
Корректорлору *Төлөнбай Абдразаков, Айша Алиева*
Мукабанын дизайнери *Кубан Абдрашитов*
Компьютердик калыптоочу *Назгул Чомоева*

Форматы 60x84 $^{1}/_{16}$ Офсет кагазы, офсет басуусу.
Көлөмү 29 физ. б. т. +0,75 вкл. тетр. Нускасы 2000.
Буюрутма № 110

«Бийиктик» басмасы
Бишкек ш., Киев көчөсү, 77
каб. 19, 32
т.: 900-479, 900-819

Матисаков Абдиламит Мурзаевич Ош областынын Ноокат районундагы Көк-Бел айылында 1956-жылы 15-марта туулган. 1979-жылы Кыргыз Мамлекеттик СССРдин 50 жылдыгы атындагы (азыркы Жусуп Баласагын атындагы Улуттук) университетинин журналистика факультетин бүтүргөн. 1979–1986-жылдар аралыгында республикалык "Ленинчил Жаш" газетасында подчитчик, корректор, кабарчы, айылдык жана жумушчу жаштар бөлүмүнүн башчысы жана жооптуу катчылык кызматта иштеген. 1987-жылы "Советтик Кыргызстан" газетасынын бөлүм башчысы; 1991-жылы Кыргыз Республикасынын Журналисттер Союзунун төрагасынын орун басары; 1993-жылы "Советтик Кыргызстан" газетасынын башкы редактору; 1994-жылы Кыргыз Улуттук телерадиокорпорациясынын Президенти, 1996-жылы Кыргыз Республикасынын Президенттик администрациясынын мамлекеттик кызмат боюнча бөлүм башчысы болуп эмгектенген.

1996-жылдан бери Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн "Кыргыз Туусу" газетасынын башкы редакторлук кызматын аркалап келет.

"Тандыр" (1983-ж.), "Ак коргон" (1989-ж.), "Кыргыз өңү Чокморовдун өңүндөй" (1989-ж.), "Сказание о Суйменкуле" (2002-г.) аттуу адабий көркөм китептердин автору.

СССР Журналисттер Союзунун сыйлыгынын лауреаты (1988-ж.) Кыргыз Республикасынын Жаштар сыйлыгынын лауреаты (1991-ж.) Кыргызстан Журналисттер Союзунун сыйлыгынын лауреаты, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, Эл аралык "Руханият" сыйлыгынын лауреаты (2001-ж.), Мамлекеттик "Даңк" медалынын ээси.

Өмүрлүк жары Жаңыл Абдылдабекова жогорку окуу жайда окутуучу. Уулу Медер мектепте окуйт.

Бийиктик